

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№3 (42)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№3 (42)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№3 (42)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2024

Сармухаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиоров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқарории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзади илм ҷоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содиков М.С. - доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Начальник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – Doctor of Economic Sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A. – Doctor of Economic Sciences, Professor, the Head of Department of the Exchange Business of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of Department of the International finance and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 336.71:368

**ТАКМИЛИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР:
ҶАНБАИ НАЗАРИЯВӢ****Хушвахтзода Қ.Х.****Худоева Ф.О.**

***Аннотатсия.** Дар мақола яке аз масоили дар шароити муосир мубрам мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон низоми хизматрасониҳои бонкиро таҳқиқӣ паҳлуҳои назариявӣ онро баррасӣ намудаанд. Дар рафти таҳқиқ мушаххас карда шудааст, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҷараёни фаъолияти ташикилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаро гирифта, мукамалгардонии он метавонад, ки самаранокии низоми бонкро таъмин намояд. Инчунин дар мақола муаллифон муоҳияти истилоҳҳои хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкиро вобаста ба тақвияти минбаъдаи онҳо дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ пажӯҳиш намуда, андешаҳои худро марбут ба ин истилоҳҳо зикр намудаанд.*

Дар маҷмӯъ, мақола фарогири ҷанбаҳои назариявӣ низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ буда, муаллифон вобаста ба такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ тавсия намудаанд, ки истифодаи онҳо дар низоми бонкӣ аз манфиат холӣ нест.

***Калидвожаҳо:** бонкҳо, низоми бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ, ташикилотҳои қарзӣ, менечменти бонкӣ, сифати хизматрасониҳо, сармояи бонкӣ, амалиётҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ бонкӣ.*

***Барои иқтибос:** Хушвахтзода, Қ.Х. Такмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир: ҷанбаи назариявӣ / Қ. Х. Хушвахтзода, Ф. О. Худоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 5-16.*

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ****Хушвахтзода Қ.Х.****Худоева Ф.О.**

***Аннотация.** В статье рассмотрен и исследован один из важнейших вопросов в современных условиях. Авторы исследовали систему банковских услуг и обсудили ее теоретические аспекты. В ходе исследования установлено, что система банковских услуг охватывает деятельность кредитных организаций на рынке банковских услуг, и ее совершенствование может обеспечить эффективную работу коммерческого банка. Также в статье авторы изучили значение терминов банковских услуг и банковских продуктов, связанных с их дальнейшим укреплением в системе банковского обслуживания с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, и высказали свои мнения, связанные с этими терминами.*

В целом в статье освещены теоретические аспекты системы банковских услуг в современных экономических условиях, а авторами рекомендованы полезные предложения, связанные с совершенствованием системы банковских услуг, необходимые в банковской системе.

Ключевые слова: банки, банковская система, банковские услуги, банковские продукты, кредитные организации, банковский менеджмент, качество обслуживания, банковский капитал, банковские операции, дистанционное банковское обслуживание.

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF BANKING SERVICES IN MODERN CONDITIONS: THEORETICAL ASPECT

Khushvakhtzoda Q.Kh.

Khudoieva F.O.

Annotation. The article considers and examines one of the most important issues in modern conditions. The authors examined the system of banking services and discussed its theoretical aspects. During the study, it was established that the system of banking services covers the activities of credit institutions in the banking services market, and its improvement can ensure the effective operation of a commercial bank. Also in the article, the authors studied the meaning of the terms of banking services and banking products associated with their further strengthening in the banking service system from the point of view of domestic and foreign scientists, and expressed their opinions related to these terms.

In general, the article covers the theoretical aspects of the banking services system in modern economic conditions, and the authors recommended useful suggestions related to improving the system of banking services needed in the banking system.

Key words: banks, banking system, banking services, banking products, credit institutions, banking management, service quality, banking capital, banking operations, remote banking services.

Гузориши масъала. Дар робита ба рушди низоми бонкӣ, густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва васеъгардии доираи амалиётҳову хизматрасониҳои бонкӣ тақозо мегардад, ки хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботи муштарӣ такмил дода шаванд ва роҳу усулҳои муассири пешниҳоди хизматрасониҳо мавриди қарор гиранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи иқтисодӣ метавонад заминаи мусоиди рушди иқтисодиро дар кишвар фароҳам оварад ва чараҳои

муносибатҳои муштарӣро ба ташкilotҳои қарзӣ густариш бахшад.

Мақсади мақола - Яъне, шаклу услуб ва тартиби ба низом даровардашудаи хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкilotи қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ метавонад, ки сатҳи рақобатпазирӣ, даромаднокӣ ва пардохтпазирӣ ташкilotҳои қарзиро баланд бардошта, доираи муштарӣро васеъ созад. Зеро хизматрасониҳои бонкӣ аз инструменти асосие ба шумор мераванд, ки тариқи он тижоратӣ бонкӣ татбиқ карда мешавад, даромаднокӣ таъмин мегардад ва талаботи муштарӣ қонеъ карда мешавад.

Мухтавои асосии мавод. таҳқиқот фарогири ҷанбаҳои назариявии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ буда, вобаста ба тақмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳодҳои муфид тавсия намудаанд, ки истифодаи онҳо дар низоми бонкӣ аз манфиат холи нест.

Ташкили низоми босамари хизматрасониҳои бонкӣ, ки талаботи муштарӣро пурра қонеъ сохта, ба соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ мерасонад, бояд ҳадафи асосии низоми бонкӣ арзёбӣ гардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки қонеъсозии талаботи муштарӣ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ бо мақсади рушди иқтисоди миллӣ, бояд тавре сурат гирад, ки талаботҳои замони муосирро ба инобат гирифта тавонад ва хизматрасониҳо бо шакли усулҳои муассир пешниҳод карда шаванд. Пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо усулҳои муосир, махсусан тариқи хизматрасони технологияи муосири бонкӣ дар кишварҳои хориҷӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст ва ин таҷриба бояд дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истифода шавад.

Пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба доираи васеи муштарӣ аз хусусиятҳои асосии низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, ҳар як ташкилоти қарзӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки бо назардошти имкониятҳои молиявии худ номгӯи зиёди маҳсулотҳоро ба муштарӣ дастрас намояд. Сифати баланди маҳсулотҳо ва услубҳои муассири пешниҳоди хизматрасониҳо барои баландбардории пойгоҳи даромаднокӣ, таҳкими рақобатпазирӣ, тақвияти пойгоҳи захиравӣ, самаранокии истифодаи технологияи муосир, баландбардории хизматрасониҳо ва васеъшавии пойгоҳи муштарӣ ташкилоти қарзӣ заминаи заруриро фароҳам меорад.

Дар баробари ин, рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз татбиқи самараноки

маҳсулотҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобастагӣ дорад. Чунки, пешниҳоди хизматрасониҳо бо ҳароҷоти камтарин барои ташкилотҳои қарзӣ муфид буда, аз ҷониби дигар барои муштарӣ низ манфиати зиёд дорад, агар дар ин асос нархи хизматрасониҳо барои муштарӣ коҳиш дода шавад. Яъне, таҳияи низоми муассири пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ имконият фароҳам меорад, ки маҳсулотҳо бо нархи орзон ба муштарӣ пешкаш шаванд ва дар баробари ин, даромаднокии бонк афзоиш ёбад. Бо нархи барои муштарӣ муносиб пешниҳод намудани маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо омили асосӣ ва таҳриқдиҳандаи рақобати байнибонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад. Таъмини рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкиро айни замон танҳо дар асоси пешниҳоди маҳсулотҳои ва хизматрасонии саривақтӣ ва коркарди маҳсулотҳои нав, ки мувофиқи талаботи муштарӣ аст, ба даст овардан мумкин мебошад. Аз ин лиҳоз, ташкилотҳои қарзӣ татбиқи хизматрасониҳоро бо назардошти тағйиротҳои макроиқтисодӣ, баҳодиҳии омили хавфҳо ва талаботи бозори хизматрасониҳои бонкӣ роҳандозӣ намуда, доираи васеи муштарӣро ҷалб намояд. Дар ин самт, пеш аз ҳама бояд нақши маркетинги бонкӣ назаррас бошад, то ки тағйиротҳои бозорро баҳо дода тавонад ва вобаста ба он маҳсулотҳои бонкиро пешкаш намояд.

Бояд қайд намуд, ки вазифаи асосии ташкилотҳои қарзии дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасонии босифати муштарӣ ва дар ин замина тақвият бахшидани пойгоҳи муштарӣ худ ба шумор меравад. Ташаккул додани доираи муштарӣ бонк дар шароити муосир аз татбиқи амалиёти инноватсионӣ, коркарди усулҳои нави дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳо, тақвияти хизматрасониҳои фосилавӣ вобастагии зиҷ дорад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҷалби бештари

муштариён ва васеъсозии доираи муштариёни ташкилоти қарзӣ аз истифодаи технологияи муосир, рақамикунонии маҳсулотҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи онлайн вобаста мебошад. Алаҳусус, зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии талаботи муштариён доираи хизматрасониҳои анъанавии ташкилотҳои қарзӣ коҳиш ёфта, маҳсулотҳои нави бонкӣ рӯи қор омаданд. Такмилёбии пайваста ва суръатноки хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин шаклҳои дастрасӣ ба онҳо дар асоси технологияи инноватсионии муосир ба тичорати бонкӣ имкониятҳои навро пеш овард. Ташкили инфрасохтори муосир ба сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ тақвият мебахшад ва ба раванди рушди низоми бонкӣ хусусияти инноватсионӣ мебахшад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, ки муносибатҳои иқтисодӣ бо суръати баланд густариш ёфта истодаанд, дар бозори молиявӣ-бонкӣ тағиротҳои ҷиддии институтсионалӣ ба вуҷуд омада истодаанд. Ин тағйиротҳо дар миёни шаклҳои гуногуни фаъолияти молиявӣ ва бонкии ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла: тичоратӣ, инвеститсионӣ, суғуртавӣ, сармоягузорӣ, инноватсионӣ ба назар мерасанд. Дар натиҷа, рақобати бонкӣ дар бозори молия ва бозори хизматрасониҳо дигаргун шуда самтҳои нави хизматрасони ба вуҷуд омад. Ҳолате, ки дар бозори молия ба вуқӯъ пайваст, бонкҳо уҳдадор гардиданд, то ки на танҳо бо ташкилотҳои қарзӣ, балки бо дигар институтҳои бозори молиявӣ, аз қабили ташкилотҳои суғуртавӣ, фондҳои сармоягузорӣ, фондҳои нафақавӣ, ташкилотҳои молиявӣ ва ғайраҳо ворида рақобат гарданд. Чунин ҳолат аз бонкҳо фаъолияти густурда, босамар ва такмилёфтаро тақозо менамояд.

Ҷиҳати таҳқиқи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва роҳу усулҳои он пажӯҳиши моҳияти иқтисодии истилоҳҳои “хизматрасониҳои бонкӣ” ва “маҳсулотҳои

бонкӣ” зарур шуморида мешавад. Зеро як қисми муҳаққиқон бар он назаранд, ки “хизматрасониҳои бонкӣ” ва “маҳсулотҳои бонкӣ” дорои моҳияти якхела мебошанд. Қисми дигари коршиносон ба он ақида ҳастанд, ки “хизматрасониҳои бонкӣ” аз “маҳсулотҳои бонкӣ” ба кулли фарқ менамоянд. Дар воқеъ, ба ҳам пайваст намудани “хизматрасониҳои бонкӣ” ва “маҳсулотҳои бонкӣ” моҳияти асосии ин истилоҳҳо инъикос наменамояд ва ин мафҳумҳо моҳияти аз ҳамдигар фарқкунанда доранд.

Масъалаи рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиву низоми бонкӣ аз ҷониби олимони тоҷик ба монанди: Раҳимзода Ш., [13] Шарипов Б.М., [16] Ҳикматов У.С., [12] Ғаниев Р.Ғ., [2] Ятимов Х.М., [17] Ғаюров Ғ.Ҳ., [3] Дембегиев М.С., [6] Қиличева М. [8] ва дигарон ба таври густурда таҳқиқ гардидаанд. Дар таҳқиқоти олимони болозикр бештар чараёни рушди низоми бонкӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити ноустувории иқтисодӣ, амалиёти қарзии бонкҳои тичоратӣ таҳқиқ карда шудааст. Аммо низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва мукамалгардонии механизми он то ҳол дар илми ватанӣ мавриди таваҷҷуҳи вежа қарор нагирифтааст.

Дар таҳқиқотҳои худ Шарипов Б.М. хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун кулли амалиёти бонкӣ, ки барои муштариён дастрас мебошад, арзёбӣ менамояд [16]. Яъне Шарипов Б.М. ҳамаи амалиёти ташкилотҳои қарзиро дар назар дорад, ки ба фикри мо чунин нуктаи назар такмил мебошад. Зеро, агар мо амалиётҳои бонкиро гуруҳбандӣ намоем, пас дидан мумкин аст, ки баъзе аз аҳдҳои бонкиро (трастӣ, машваратӣ, факторингӣ, форфейтингӣ ва ғ.) муаллиф ҳамчун хизматрасонӣ таъриф додааст. Илова ба ин, Шарипов Б.М. дар робита ба тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ қайд мекунад, ки “рақобат дар бозори

хизматрасонии бонкӣ яке аз воситаҳои асосии идоракунии самарабахши фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи рақобат метавонад мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян намояд” [16]. Метавон бо андешаи болоқайд то ҳадде розӣ шуд, чунки асоси муваффақияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори молиявӣ ин пеш аз ҳама тобоварӣ ба рақобати байнибонкӣ доништан мешавад. Аммо, мавқеи ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо аз сатҳи рақобатнокӣ вобастагӣ дорад. Чӣ таври таъминоти рақобати пайваста дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд сифати маҳсулотҳои бонкӣ, менечменти пурсамар, сифати дороиҳо, пардохтпазирӣ ва дигар нишондиҳандаҳо. Дар робита ба масъалаи мазкур Ҳикматов У.С. дарҷ менамояд, ки “низомии хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизми самараноки фаъолияти иқтисодии бонкҳо ба ҳисоб рафта, сатҳи бехатарии бонкҳоро то як андоза таъмин менамояд” [12,с.50]. Ба андешаи Ҳикматов У.С. асоси рушду такомули ташкилоти қарзӣ ин низомии муассири пешниҳоди хизматрасониҳо мебошад. Оид ба ин нуктаи назар ҳаминро бояд илова намуд, ки айни замон самти муҳими рушди низомии хизматрасонҳои бонкӣ ин ташкили инфрасохтори инноватсионӣ ва содагардонии тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо ба муштариён мебошад.

Ғаниев Р.Ғ. дар таҳқиқоти худ вобаста ба хизматрасониҳои бонкӣ ва моҳияи иқтисодии онҳо чунин пешниҳод мекунад: “моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян карда шуда, барои қонеъ кардани ниёзҳои молиявии мизочон равона карда шудаанд” [2,с.15].

Вобаста ба фикри Ғаниев Р.Ғ. ҳамин нуктаро бояд илова намуд ва таъкид дод, ки хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо қонеъ намудани ниёзҳои молиявии муштариён аст,

балки дорои аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ мебошад. Аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии хизматрасониҳои бонкиро дар баландбардории сатҳи некуаҳволии аҳоли ва дастрасии онҳо ба амалиёти бонкӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Илова ба ин, бо истифода аз амалиёти бонкӣ муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ миёни аҳоли густариш ёфта, барои рушди минбаъдаи низомии молиявӣ-бонкии кишвар ва таҳкими вазъии молиявии аҳоли шароити мусоид фароҳам оварда мешавад, ки инро низ метавонем омили иқтисодӣ-иҷтимоӣ арзёбӣ намоем.

Дар робита ба масъалаи мазкур Қиличева М.М. қайд менамояд, ки истилоҳи хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити навин дорои моҳияти васеъ буда, маҷмӯи хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро инъикос менамояд [8,с.54]. Яъне, хизматрасониҳои бонкӣ дар баробари мафҳуми иқтисодӣ будан, инчунин хусусияти иҷтимоӣ низ дорад. Вобаста ба моҳияти “маҳсулотҳои бонкӣ” дар монографияи Қиличева М.М. гуфта шудааст, ки “маҳсулотҳои бонкӣ” шакли мушаххаси маҳсулоте мебошад, ки дар бонк коркард гардидааст ва барои иҷроиши амалиёти бонкӣ ба бозори хизматрасонҳои бонкӣ пешниҳод мегардад” [8,с.62]. Албатта бо чунин нуктаи назар метавон рози гардид, агар муаллиф ҳолати коркарди маҳсулотҳои бонкиро ба таври васеъ шарҳ меод. Зеро маҳсулотҳои бонкӣ метавонанд аз ҷониби дигар институтҳои молиявӣ ва бонкҳои марказӣ низ коркард гарданд ва ба бозори пешкаш шаванд.

Оид ба моҳияти иқтисодии “маҳсулотҳои бонкӣ” нуктаи назари олимони ватанӣ гуногун аст ва дар ин самт фикри дақиқ ва мушаххас вучуд надорад. Ятимов Х.М. моҳияти иқтисодии “маҳсулотҳои бонкӣ”-ро дар қонеъсозии талаботи муштариён мебинанд ва қайд менамояд, ки “маҳсулотҳои бонкӣ ин пеш аз ҳама қонеънамоии талаботи молиявии муштариён дар шакли чакана ба шумор меравад” [17,с.85]. Андешаи Ятимов Х.М.

оид ба “маҳсулотҳои бонкӣ” моҳияти ин истилоҳро пурра инъикос накардааст. Зеро маҳсулотҳои бонкӣ на танҳо ҳамчун категорияи иқтисодие, ки талаботи муштарӣро қонеъ менамояд, балки инъикоскунандаи фаъолияти бонкӣ буда, барои кулли иқтисодиёт, хоҷагии халқ ва дигар субъектони иқтисодӣ низ пешниҳод мегардад.

Ғаниев Р.Ғ. масъалаи фарқияти истилоҳҳои “маҳсулотҳои бонкӣ” ва хизматрасониҳои бонкӣ”-ро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки “маҳсулоти бонкӣ қисми таркибии хизматрасонии бонкӣ ба шумор меравад ва дар асоси таҳияи маҳсулотҳои бонкӣ хизматрасонии ҳар як ташкилоти қарзӣ роҳандозӣ карда мешавад” [2,с.16]. Чунин ақида то андозае ба нуктаи назари Калтирина А.В. наздикӣ дорад, ки ба фикри олимони хориҷӣ “маҳсулоти бонкӣ ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои мебошад, ки барои муштарӣ зарур мебошад ва ҷиҳати татбиқи хизматрасониҳои бонкӣ замина фароҳам меорад. Илова ба ин, хизматрасонии бонкӣ дар мадди аввал қарор дорад ва маҳсулоти бонкӣ бошад дар сатҳи дуюм аст” [7,с.146]. Яъне, ба фикри Калтирина А.В. хизматрасонии бонкӣ ҳамчун заминаи асосии маҳсулотҳои бонкӣ мебошад ва танҳо дар асоси пешниҳоди хизматрасонӣ маҳсулоҳои нави бонкӣ метавонанд ба бозор пешкаш гарданд. Воқеан, нуктаи назари олимони болозикр қобили қабул аст, вале бояд дар назар дошт, ки маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ унсурҳои мебошанд, ки ба фаъолияти бонкӣ марбут аст ва бидуни яке дигар фаъол буда наметавонанд.

Дар робита ба рушди хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ, инчунин тафовут миёни ин истилоҳҳо олимони хориҷӣ низ таҳқиқотҳои назаррасеро ба анҷом расонидаанд, ки таҳқиқи онҳо метавонад ҷиҳати мушаххас намудани фарқияти ин истилоҳҳо, ташаккули хизматрасониҳои бонкӣ дар

ҷомеа ва таҳқиқи амиқи ин масъала кӯмаки амалӣ расонида, барои таҳқиқотҳои минбаъда заминаи зарурӣ фароҳам меорад.

Масалан, тибқи андешаи Матук Ж., яке аз муҳаққиқони иқтисодшинос “хизматрасониҳои бонкӣ ин омили қаноатмандсозандаи талаботи молиявии муштарӣро бо назардошти имкониятҳои молиявии бонк ба шумор меравад” [9,с.82]. Назари Лаврушин О.И. низ аз ақидаи Матук Ж. тафовутӣ зиёд надорад ва дарҷ менамояд, ки “хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун як навъи амалиёти бонкӣ мебошад ва ҳадафи асосии он қонеъ сохтани талаботи шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад” [11,с.22]. Албатта тафовут миёни ақидаҳои олимони болозикр инъикоскунандаи моҳияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Аммо, чуноне, ки қайд намудем моҳияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ танҳо дар қонеъсозии талаботи ин ё он нафар набуда, балки фаротар аз он мебошад. Оид ба масъалаи мазкур П.Роуз низ нуктаи назари ҷолиб дорад ва қайд мекунад, ки “ба хизматрасониҳои бонкӣ чунин амалиёти бонкиро ба монанди: идоракунии захираҳои пулӣ; қарзҳои истеъмоли; идоракунии ҷараёнҳои пули нақд; -лизинг; хариду фуруши асъор ва ғайраҳоро ворид намудан мумкин аст” [14,с.255]. Ақидаи пешниҳоднамудаи П.Роуз ба назари мо комил нест ва таи солҳои охир доираи хизматрасониҳои бонкӣ бениҳоят васеъ гардидааст ва бонкҳо имрӯз аз 250 то 300 номгӯи хизматрасониҳоро барои муштарӣро пешниҳод месозанд. Воқеан, доираи хизматрасониҳои пешниҳодшаванда аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар шароити муносири иқтисодӣ васеъ гардидааст ва субъектони иқтисодӣ аз онҳо дар шакли густурда истифода менамоянд. Масхусан рушди хизматрасониҳои фосилавӣ тавонистанд, ки ба ҷараёни афзоиши номгӯи хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, рушди густурдаи бозори хизматрасониҳои бонкиро таъмин созанд.

Дар робита ба ин Головин Ю.В. чунин мешуморад, ки “хизматрасониҳои бонкӣ ин ҷамъи амалиёти бонкие мебошанд, ки дар раванди муосилоти пулӣ ба вучуд меоянд ва бонкҳо ин ҷараёноро идора месозанд” [4,с.185]. Гуруҳи дигар олимони, аз қабили Тавасиев А.М. ва Москвин В.А. хизматрасониҳои бонкиро “ҳамчун натиҷаи амалиёти бонкӣ, ки самарайи қонеъсозии талаботи муштарӣро инъикос менамояд, арзёбӣ мекунад” [5,с.326]. Ба ҳамин монанд метавонем ақидаи Викулин А.Ю.-ро оварем, ки чунин қайд менамояд: “хизматрасониҳои бонкӣ шакли мушаххаси қонеъкунандаи талаботи муштарӣ ба ҳисоб рафта дар доираи хизматрасониҳои ҳазинавӣ, қарзӣ, кафолатӣ, нигоҳдории қоғазҳои қиматнок, инчунин хариду фуруши қоғазҳои қиматнок роҳандозӣ мегардад” [1,с.16].

Масленченков Ю.С. чунин меҳисобад, ки “хизматрасониҳои бонкӣ ин муомилае мебошад, ки бо мақсади таҳкимбаҳшии даромаднокии бонк, инчунин татбиқи амалиёти бонкӣ роҳандозӣ карда мешавад”. Дар масъалаи мазкур Миретский А.Н. қайд мекунад, ки “хизматрасониҳои бонкӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни ташкилоти қарзӣ ва муштарӣ ба ҳисоб рафта, талаботи муайяни шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқиро вобаста ба ин ё он маҳсулоти бонкӣ қонеъ менамояд” [10,с.189].

Павлова В.В. бошад аҳамияти хизматрасониҳои бонкиро дар таъмини намудани талаботи муштарӣ мебинад ва қайд мекунад, ки “хизматрасониҳои бонкӣ шакли фаъолияти бонкие мебошад, ки талаботи муштарӣро қонеъ сохта, ба ташаккулдиҳии сармояи бонк ва захираҳои пулии он нигаронида шудааст, ба шумор мераванд” [7,с.214].

Ҳамин тавр, дар асоси баррасӣ ва таҳқиқи андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ аз ҳамдигар фарқ менамоянд.

Таҳлили андешаҳои болозикр ва таҳқиқи вазъи муносири бозори хизматрасониҳои бонкӣ имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун ҷараёни коркард, пешниҳод ва тартиби дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳо ва амалиётҳои бонкӣ донист. Зеро пешниҳоди хизматрасонӣ аз коркарди маҳсулотҳои бонкӣ вобаста буда, қонеъсозии талаботи муштарӣро аз сатҳи сифати дастрасӣ ва доираи маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ асос меёбад. Моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ пеш аз ҳама иҷроиши вазифаҳои ташкилоти қарзиро дар назди субъектони иқтисодӣ ва аҳоли таҷассум намуда, гузаронидани амалиёти муайянеро арзёбӣ мекунад.

Расми 1. Хусусиятҳои асосии маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [8]

Дар шароити муносири иқтисодӣ маҳсулоти бонкиро бештар бо маркетинги бонкӣ алоқаманд медонанд. Зеро барои як хизматрасонии бонкӣ, яъне ҷалби амонат ташкилоти қарзӣ метавонад, ки якчанд маҳсулоти бонкиро роҳандозӣ намояд. Масалан ҷалби амонат ва пасандоз як шакли

хизматрасонии бонкӣ мебошад, аммо ташкилоти қарзӣ метавонад, ки дар доираи ин якчанд маҳсулоти бонкиро ба монандӣ: пасандозҳои дархостӣ; пасандозҳои то дархостӣ; пасандозҳои ҷамъшаванда; пасандозҳои муҳлатнок ва ғайраҳоро коркард ва пешниҳоди муштариён гардонад.

Дар маҷмӯъ, моҳияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ аз ҳамдигар куллан фарқият доранд, вале дар умум фаъолияти густурдаи бонкро ташкил дода, низоми пешниҳоди хизматрасониҳои бонкиро комил менамояд.

Дар робита ба ин, дар расми 1 хусусиятҳои асосии фарқкунандаи ин ду мафҳум оварда шудааст, ки имконияти шарҳи амиқи ин ду мафҳумро васеътар мегардонад.

Дар робита ба расми 1 бояд қайд намуд, ки маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯи хусусиятҳои гуногун метавонанд аз ҳамдигар фарқ кунанд ва расми пешниҳодшуда шакли комили инъикосгари фарқияти онҳо набуда, балки барои таҳқиқи хусусиятҳои ин ду мафҳум кӯмак мерасонад.

Бояд қайд намуд, ки маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар якҷоягӣ инъикоскунандаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба шумор рафта, онҳоро дар алоҳидагӣ таҳқиқи намудан ғайриимкон аст. Зеро онҳо такмилдиҳандаи ҳамдигар буда, яке дигарро пурра мегардонад. Илова ба ин, маҳсулоти бонкӣ як қисми асосӣ ва муҳими хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб ёфта, бидуни он хизматрасониҳои бонкиро ба муштариён пешниҳод намудан ғайриимкон мебошад. Инчунин ба хизматрасониҳои бонкӣ хусусиятҳоеро ворид намудан имконпазир аст, ки онҳоро ифода намудан ғайриимкон аст. Масалан ба хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ мо метавонем суръати дастрасӣ, пешниҳоди хизматрасонӣ мувофиқи хоҳиши муштарӣ, беҳатарӣ, истифодаи бароҳат ва ғайраҳоро ворид намоем, ки ин нишондиҳандаҳоро наметавон қонунан ба зиммаи ташкилотҳои қарзӣ бор кард. Вале, хусусиятҳои болозикр барои ҳар як ташкилоти қарзӣ зарур буда, аз онҳо вазъи молиявӣ ва ҳолати ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста мебошад.

Дастрасии саривақтӣ ва суръати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ барои муштарӣ аз омилҳои калидӣ маҳсуб меёбад, ки метавонад мавқеи бонкро дар иқтисодиёт тағйир диҳад ва ба раванди фаъолияти молиявии он таъсири мусбӣ расонад. Илова ба ин, пешниҳод намудани хизматрасониҳо саривақт метавонад, ки пойгоҳи муштарӣ бонкро тақвият бахшад ва ҷалби воситаҳои муваққатан озодро таҳким бахшад. Аз ин рӯ, ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки дар коркади роҳи усулҳои нави пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии онҳо тибқи хоҳиши муштарӣ кӯшиш ба харҷ диҳанд.

Маҷмӯъан, қайд намудан зарур аст, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ бидуни хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ наметавонад фаъолияти мукамал дошта бошад. Қисматҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкиро маҳсулотҳои бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳанд, ки такмилдиҳии онҳо барои фаъолияти самараноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меорад. Ҷиҳати рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ташкили инфрасохтори инноватсионии пешрафта, тақвияти сохтори институтсионалии низоми бонкӣ, васеънамоии хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ пеш меояд.

Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба раванди фаъолияти субъектони иқтисодӣ, тичорати хурду бузург, соҳибкорӣ хурд ва аҳоли таъсир расонида, метавонад, ки рушди ҳамаҷонибаи онҳоро таъмин созад. Дар робита ба ин, бояд дарҷ намуд, ки хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми пулиро қарзӣ ва молиявии кишвар нақши муҳимро иҷро намуда, ҳаракати пайваستاи воситаҳои пулиро роҳандозӣ менамоянд. Маҳсусан дар шароити муносири иқтисодӣ бидуни низоми

такмилёфтаи пешниҳоди хизматрасониҳо ташкилоти қарзӣ наметавонад, ки дар бозори мавқеи устувор ва муҳимро касб намояд ва сатҳи пардохтпазирии доимиро таъмин созад. Зеро иқтисоди муосир ҳамчун низоми мураккаби муносибатҳо арзёбӣ мегардад ва ҳар як ҷузъи он бо ҳамдигар робитаи пайваста дорад ва низоми бонкӣ дар он ҳамчун субъекти меҳварӣ фаъолият менамояд. Ва агар ташкilotҳои қарзӣ натавонанд, ки вазифаҳои худро дар раванди фаъолияти иқтисодӣ иҷро намоянд,

пас пайвастагии миёни субъектони иқтисодӣ аз байн меравад ва суръати рушди иқтисодиёт коҳиш меёбад.

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ сохтори мураккабе маҳсуб меёбад, ки дар раванди иҷроиши он на танҳо кормандони ин ё он шӯъбаи бонк, балки кулли фаъолияти бонкро фарогир буда, дар якҷоягӣ онҳо метавонанд, ки маҷмуи хизматрасониҳои бонкиро барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ пешкаш намоянд (расми 2).

Расми 2. Низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва иштирокчиёни он

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [11]

Вобаста ба расми 2 қайд намудан зарур аст, ки дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ фаъолияти густурда ва ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи судманд барои бонк зарур мебошад. Дар ин раванд, фаъолияти

менечерони бонк, сатҳи касбияти кормандони тамоми шӯъбаҳои бонк, ҳамкориҳои гуногун бо шарикони иқтисодӣ, иҷроиши талаботҳои институтҳои танзимкунондаи фаъолияти бонкӣ, қонеъсозии саривақтии талаботи муштарӣ ва ғайраҳо зарур арзёбӣ карда мешавад. Зеро

танҳо дар ин замина ташкилоти қарзӣ метавонад, ки низоми такмилёфтаи хизматрасониҳои бонкиро ба роҳ монанд ва сатҳу сифати хизматрасониҳои худро тақвият бахшад. Илова ба ин, мавриди зикри хос аст, ки ҳамкориҳои густурдаи ташкилотҳои қарзӣ бо баҳши хусусӣ, алаҳусус бо соҳибкориҳои хурду миёна ва аҳолии манфиати иқтисодии баланд дошта метавонад, ки рушди иқтисоди миллӣ ва тақвияти нишондиҳандаҳои молиявии бонкро асос гузорад. Хизматрасонӣ ба муштариён ва роҳандозии фаъолияти бонк тибқи хоҳишҳои онҳо метавонад, ки муваффақияти бонкро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин намояд ва нуфузи бонкро афзун гардонад.

Хулоса. Дар шароити муосири иқтисодӣ ва тақвияти муносибатҳои бозорӣ фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ бояд ба бозор мувофиқ гардонида шавад ва чараҳои ташаққули низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба он нигаронида шуда бошад. Вобаста ба тақозои бозор ва тағйирёбии муносибатҳои

иқтисодӣ миёни субъектҳои хоҷагидор ва болоравии талаботи муштариён бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарурӣ пеш меояд, ки раванди фаъолияти худро ба бозор мутобиқ гардонанд ва омилҳои болозикрро ба инобат гирифта тавонанд.

Пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба доираи васеи муштариён аз хусусиятҳои асосии низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, ҳар як ташкилоти қарзӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки бо назардошти имкониятҳои молиявии худ номгӯи зиёди маҳсулотҳоро ба муштариён дастрас намояд. Сифати баланди маҳсулотҳо ва услубҳои муассири пешниҳоди хизматрасониҳо барои баландбардории пойгоҳи даромаднокӣ, таҳкими рақобатпазирӣ, тақвияти пойгоҳи захиравӣ, самаранокии истифодаи технологияи муосир, баландбардории хизматрасониҳо ва васеъшавии пойгоҳи муштариёни ташкилоти қарзӣ заминаи заруриро фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Викулин А.Ю. Характеристика социально-экономического положения России с позиции теории модернизации // Вестник университета, Серия «Национальная и мировая экономика», М.: ГУУ, №2 (8), 2008. (0,5 п.л.).
2. Ганиев, Р.Г. Классификация банковских рисков в современных условиях / Р.Г. Ганиев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. – 2015. – № 2/2. – С. 12 – 17.
3. Ғаюров, Ғ.Ҳ. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир / Ғ.Ҳ. Ғаюров. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №1. – С. 86.
4. Головин, Ю.В. Банки и банковские услуги в России: вопр. теории и практики / Ю.В. Головин. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 416 с.
5. Тавасева А.М. Банковское дело : учебник для вузов / А. М. Тавасиев. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 546 с.
6. Дембегиев М.С. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ: ташаққул ва рушди он дар Ҷумҳурии тоҷикистон: дис....номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07, Душанбе.: -2023. -164с.
7. Калтырина А.В. Деятельность коммерческих банков: Учебное пособие / Под ред. А. В. Калтырина. – Ростов-на-Д: Феникс, 2004. – 384 с.
8. Қиличева М.М. Совершенствование инструментов регулирования рынка банковских услуг населению /Монография. – Душанбе: «Дониш», -2019, 200с.
9. Матук Ж. Финансовые системы Франции и других стран: Под общ. ред. проф. Л. П. Павловой. – Т. 1 Банки. Книга 1. – М.: АО «Финстатинформ», 2004. С.145.

10. Масленченков, Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика./ Ю.С. Масленченков. - М.: Изд.- консалтинговая компания —Дека, 2008. – 431 с.
11. Миретский А.Н. Банковское дело и организационные особенности коммерческого банка /В.М. Мазняк // Финансовые исследования. - 2003. - № 1 (6).- С. 25-28.
12. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан / У.С. Хикматов // Вестник (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2019. -№3 (67). - С. 41-52.
13. Раҳимзода, Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ш. Раҳимзода, С.Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №7. – С.
14. Роуз П.С. Банковский менеджмент. Предоставление финансовых услуг - М.: Издательство «Дело», 1997. – 743 с.
15. Садыгов Э.М. Совершенствование банковской системы Азербайджана //Современные финансовые рынки. Стратегии развития. Международная научно-практическая конференция. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2013 – С. 228-232.
16. Шарипов, Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б.М. Шарипов // Научные статьи по специальности «Экономика и бизнес». [Электронный ресурс].
17. Ятимов Х.М. Развитие банковского обслуживания национальной экономики (на примере Республики Таджикистан) дис...канд. экон. наук: 08.00.05 / Х.М. Ятимов. – Душанбе, 2003. – 166 с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – президенти АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш.Душанбе, х. Рудаки 33. Тел. +992372215083; E-mail: president@anrt.tj

Худоиева Фаҳрия Олимбековна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи қори бонкӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиббони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 904-18-04-17. E-mail: fakhriya95@bk.ru

Сведение об авторах:

Хушвахтзода Кобилдҷон Хушвахт Президент Национальной академии наук Таджикистана, доктор экономических наук, профессор, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (+992) 37-221-50-83; E-mail: president@anrt.tj

Худоиева Фаҳрия Олимбековна - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры банковского дело. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 904-18-04-17. E-mail: fakhriya95@bk.ru

Information about the authors:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht President of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33, Tel: (+992) 37-221-50-83; president@amit.tj

Khudoieva Fakhriya Olimbekovna - Tajik National University, applicant for the Department of Banking Affairs. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 904-18-04-17. E-mail: fakhriya95@bk.ru

УДК: 336.73

ТАМОЮЛҲОИ ҶАҶОНИИ МАБЛАГГУЗОРИИ ХУРД: ҶОРӢ НАМУДАНИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР БОЗОРИ ДОХИЛӢ

Сайфуров К.Ф.

Обидзода Ф.С.

Буриев Ш.М.

Аннотатсия. Дар иқтисодиёти ҳар як кишвар, маблағгузори хурд ҷойи махсусро ишғол менамояд. Зеро, маҳз маблағгузори хурд, аҳоли ва субъектони соҳибкориро бо воситаҳои молиявӣ таъмин менамоянд, ки дар натиҷа он ба паст шудани сатҳи бекорӣ, пайдоиши самтҳои нави фаъолият ва дар асоси он ба бавуҷуди ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд. Ба мисоли яке аз кишварҳои, ки маҳз маблағгузори хурд ба коҳиши сатҳи камбизоатии онҳо мусоидат намудааст, кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ баромад менамоянд. Аз ин рӯ, бо мақсади муайян намудани вазъи маблағгузори хурд дар кишварҳои мазкур, муаллифон ба таҳқиқи низоми маблағгузори хурди Амрикои Ҷанубӣ, оғоз намудаанд.

Дар рафти таҳқиқот аз ҷониби муаллифон як қатор масъалаҳои мубрам ба мисли, зарурияти пайдоиши маблағгузори хурд дар кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ, хусусиятҳои фарқкунандаи маблағгузори хурд дар кишварҳои мазкур, давраҳои ташаққули низомҳои маблағгузори хурди Ҷумҳурии Аргентина ва Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ва ғайраҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Асоснок гардидааст, ки маблағгузори хурд ба рушди иқтисодиёти тамоми кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ заминаи мусоид мегузорад. Аз ин лиҳоз, муаллифон бо мақсади муайян намудани ҳолати маблағгузори хурд дар Амрикои Ҷанубӣ, давраҳои рушди низоми маблағгузори хурди як қатор кишварҳои он (аз қабилӣ: Ҷумҳурии Аргентина ва Ҷумҳурии Федеративии Бразилия) –ро таҳқиқ намудаанд. Ҳамчунин, аз ҷониби муаллифон бартариятҳои рушди низоми маблағгузори хурди кишварҳои мазкур муқаррар гардида, ҷиҳати рушди инкишофи низоми маблағгузори хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи онҳо тавсия дода шудаанд.

Калидвожаҳо: низоми молиявӣ, маблағгузори хурд, рушди иқтисодӣ, сатҳи бекорӣ, низоми маблағгузори хурд, ташиқоти маблағгузори хурд, иттифоқҳои қарзӣ, қарзҳои хурд, аҳолии камбизоат, соҳибкорони хурду миёна.

Барои иқтибос: Сайфуров, К.Ф. Тамоюлҳои ҷаҳонии маблағгузори хурд: ҷорӣ намудани таҷрибаи байналмилалӣ дар бозори дохилӣ / К. Ф. Сайфуров, Ф. С. Обидов, Ш. М. Обидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 17-25.

МИРОВЫЕ ТРЕНДЫ В МИКРОФИНАНСИРОВАНИИ:ВНЕДРЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАКТИК НА ОТЕЧЕСТВЕННОМ РЫНКЕ

Сайфуров К.Ф.

Обидзода Ф.С.

Буриев Ш.М.

Аннотация. Микрофинансирование занимает особое место в экономике любой страны. Потому что именно микрофинансирование обеспечивает население и субъекты

предпринимательства финансовыми ресурсами, в результате чего способствует снижению безработицы, появлению новых сфер деятельности и на ее основе созданию новых рабочих мест. Примером одной из стран, где микрофинансирование помогло снизить уровень бедности, являются страны Южной Америки. Поэтому, чтобы определить состояние микрофинансирования в этих странах, авторы начали изучать систему микрофинансирования в Южной Америке.

В ходе исследования, авторы обсуждали ряд актуальных вопросов, таких как, необходимость возникновения микрофинансирования в странах Южной Америки, особенности микрофинансирования в этих странах, периоды становления микрофинансовых систем Аргентинской Республики и Федеративной Республике Бразилии и т.д.

Обосновано, что микрофинансирование обеспечивает благоприятную основу для развития экономики всех стран мира, в том числе стран Южной Америки. В связи с этим авторы изучили этапы развития системы микрофинансирования ряда этих стран (таких как Аргентинская Республика и Федеративная Республика Бразилия). Авторы также установили преимущества развития системы микрофинансирования этих стран и рекомендовали их использование для развития системы микрофинансирования Республики Таджикистан.

Ключевые слова: финансовая система, микрофинансирование, экономическое развитие, уровень безработицы, система микрофинансирования, микрофинансовые организации, кредитные союзы, микрокредиты, бедное население, малые и средние предприниматели.

GLOBAL TRENDS IN MICROFINANCE: IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL PRACTICES IN THE DOMESTIC MARKET

Saifurov K.F.

Obidzoda F.S.

Buriev Sh.M.

Annotation. Microfinance occupies a special place in the economy of any country. Because it is microfinance that provides the population and business entities with financial resources, as a result of which it helps to reduce unemployment, the emergence of new areas of activity and, on its basis, the creation of new jobs. An example of one of the countries where microfinance has helped reduce poverty is the countries of South America. Therefore, to determine the state of microfinance in these countries, the authors began to examine the microfinance system in South America.

During the study, the authors discussed a number of topical issues, such as the need for the emergence of microfinance in the countries of South America, the features of microfinance in these countries, the periods of formation of the microfinance systems of the Argentine Republic and the Federative Republic of Brazil, etc.

It is substantiated that microfinance provides a favorable basis for the development of the economies of all countries of the world, including the countries of South America. In this regard, the authors studied the stages of development of the microfinance system of a number of these countries (such as the Argentine Republic and the Federative Republic of Brazil). The authors also established the advantages of developing the microfinance system of these countries and recommended their use for the development of the microfinance system of the Republic of Tajikistan.

Key words: *financial system, microfinance, economic development, unemployment rate, microfinance system, microfinance organizations, credit unions, microloans, poor population, small and medium-sized entrepreneurs.*

Гузориши масъала. Маблағгузори хурд, яке аз унсурҳои муҳими низоми молиявӣ буда, талаботи он қисмати аҳолие, ки вобаста ба сатҳи пасти даромаднокӣ (аз ҷумла: аҳолии камбизоату соҳибкорони хурду миёна) имконияти истифодаи амалиёту хизматрасониҳои бонкиро надоранд, бо як қатор хизматрасониҳои молиявӣ қонеъ менамояд. Мавриди қайд аст, ки ташаккулёбии маблағгузори хурд, ба рушди вазъи иқтисодию иҷтимоии кишвар мусоидат менамояд. Зеро, рушди иқтисодиёти кишвар, бо низоми маблағгузори дар робитаи зич қарор дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Аз ин лиҳоз, ҳоло ба масъалаи ташаккули низоми маблағгузори хурд, тамоми кишварҳои ҷаҳон диққати ҷиддӣ медиҳанд, ки ба ҳайси яке аз чунин кишварҳо, кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ баромад менамоянд.

Муҳтавои асосии мавод. Аз ин рӯ, бо мақсади омӯзиши робитаи байни маблағгузори хурд ва рушди иқтисодӣ, як гурӯҳи олимони Донишгоҳи Ренни Фаронса дар соли 2016 таҳлили ҳамачонибаи дараҷаи таъсири фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурдро ба сатҳи рушди иқтисодӣ дар 52 кишвари рӯ ба тараққӣ анҷом доданд. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки аз 16 кишвари Амрикои Ҷанубӣ дар 14 тоаш, байни маблағгузори хурд ва коҳишдиҳии нобаробарии даромадҳо (Колумбия, Бразилия, Боливия, Коста-Рика, Ҷумҳурии Доминикан, Салвадор, Эквадор, Гватемала, Панама, Мексика, Никарагуа, Парагвай, Аргентина, Перу) алоқамандии зич дида мешавад [2, с.987].

То солҳои 1980-ум, дар кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ вобаста ба сар задани офатҳои табиӣ муҳити ноустувори молиявие ба вучуд омада буд, ки ҳолати мазкур на танҳо ба сатҳи некуаҳолии мардум, балки ба сатҳи иқтисодиёти кишварҳои мазкур низ таъсири ҷиддӣ расонид. Масалан, мувофиқи таҳқиқотҳо дар он давра 70 фоизи аҳолии кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ вобаста ба сатҳи пасти даромаднокӣ ба хизматрасониҳои молиявии бонкҳои тичоратӣ дастрасӣ надоштанд, ки ҳолати мазкур вазъи зиндагии аҳолии кишварҳои мазкурро боз ҳам

тезу тунд гардонида буд [7]. Зеро дар чунин ҳолат сарчашмаҳои асосии даромади ҳиссаи зиёди аҳолиро танҳо расонидани кумакҳо аз ҷониби фондҳои хайриявӣ ва ҷой доштани сайёҳии маҳаллӣ ташкил медод.

Яке аз чораҳои муҳиме, ки баҳри бартарафсозии мушкилиҳои ҷойдошта андешида шуд, ин аз аввали солҳои 1980-ум инҷониб, ҷорисозии низоми маблағгузори хурд дар кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ буд. Чунки бо ташкилгардии низомҳои маблағгузори хурд, дастрасии ҷомеа ба хизматрасониҳои молиявии пардохтшаванда осон гардида, садҳо ташкилотҳои маблағгузори хурд (ё иттифокҳои қарзӣ) дар саросари Амрикои Ҷанубӣ таъсис ёфт, ки ҳадафи онҳо ин бо роҳи пешниҳоди қарзҳои хурд коҳиш додани нобаробарии молиявӣ буд.

Бо мақсади расидан ба чунин ҳадаф, баҳши маблағгузори хурд баъзе хусусиятҳоеро доро буд, ки онҳо ба хоҷагиҳои камдаромад дар ҷараёни ба даст овардани даромад ва захира кардани онҳо баҳри эҳтиёҷотҳои оянда кумак мекард:

- Нисбат ба қарзҳои бонкӣ маблағгузори хурд гарав ва фоизҳои аз ҳад зиёдро талаб намекард;
- Қарзҳои хурдро ба соҳибкорони хурду миёна ва шахсони воқеие, ки дорои сатҳи пасти даромад мебошанд дастрас мекард;
- Имконият медод, то аз ҷониби соҳибкорон ҷойҳои нави корӣ ташкил гардад;
- Ба коҳишдиҳии мушкилиҳои пулии соҳибкорон замина мегузошт ва ғайраҳо.

Вале дар солҳои охир қисми зиёди ташкилотҳои маблағгузори хурд дар кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ бо мақсади таъмини устувори молиявӣ, бо роҳи тичоратикунони фаъолият ба бонкҳо табдил ёфтаанд.

Вобаста ба ин, бо мақсади омӯзиши пурраи вазъи маблағгузори хурд дар Амрикои Ҷанубӣ, зарурияти таҳқику баррасии низоми маблағгузори хурди як қатор кишварҳои минтақаи мазкур, ба миён меояд.

Ба сифати яке аз чунин кишварҳо, Чумхурии Аргентина баромад менамояд. Аввалин маротиба пайдоиши маблағгузори хурд дар Чумхурии Аргентина ба солҳои 1987 рост меояд. Маҳз дар ҳамин сол аз ҷониби бонки Banco Provincia – и Аргентина фонди махсусе ташкил карда шуд, ки номи он “Juntos” номгузорӣ шуда буд. Ин фонд дар давоми 3 сол, дар Чумхурии Аргентина ба фаъолияти маблағгузори хурд машғул шуд. Аммо баъд аз 3 соли фаъолияти худ вобаста ба баланд шудани сатҳи таваррум дар Чумхурии Аргентина, чараёни таназзулҳои иқтисодии Чумхурии Аргентина ба миён омад, ки дар чунин ҳолат Фонди Juntos аз фаъолият боз монд. Аммо дере нагузашта дар Аргентина Бонки глобалии занон ва Федератсияи иқтисодии Мендоса ташкил гардид, ки онҳо хизматрасониҳои бонкиро ба аҳолии камбизоат дастрас намуда, дар натиҷа бо ин амалашон ба рушди минбаъдаи низоми маблағгузориҳои хурди Чумхурии Аргентина мусоидат намуданд.

Ин аст, ки дар соли 2015 шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурди Аргентина ба 18 адад баробар гардида, ҳаҷми сандуки қарзии онҳо ба 44,8 млн. доллари ИМА ва шумораи умумии муштариёни онҳо дар ҳудуди 35 000 нафар қарор гирифт. Ҳангоми аз назар гузаронидани аҳолии Аргентина, ки дар соли 2015 ба 42 млн. нафар ва ҳаҷми ММД – и Аргентина ба 610 млрд. доллари ИМА баробар гардида буд ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бо ҳисоби чунин маълумотҳо ҳоло низоми маблағгузори хурди Чумхурии Аргентина на он қадар хуб рушд ёфтааст [11. с. 15].

Аз ин лиҳоз, нисбат ба фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурди Аргентина, Бонки Марказии Аргентина ва Агентии милли оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони Чумхурии Аргентина чораҳои гуногун андешида истодаанд. Яке аз чунин чораҳоро, мукамалгардонии заминаҳои қонунгузорӣ дар бахши маблағгузори хурди Чумхурии Аргентина ташкил медиҳад.

Мувофиқи Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи ташкилотҳои молиявӣ”, Бонки марказии Аргентина ҳамчун мақоми танзимкунандаи низоми бонкӣ ва низоми маблағгузори хурд дар Аргентина ба ҳисоб меравад. Бонки марказии Аргентина барои ба

танзим даровардани низоми маблағгузори хурд аз чунин заминаҳои қонунгузорӣ истифода менамояд: Конститутсияи Чумхурии Аргентина, Кодекси Гражданин Чумхурии Аргентина, Кодекси савдои Чумхурии Аргентина, Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи ташкилотҳои молиявӣ”, Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи қортҳои кредитӣ”, Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи бозори сармоя”, Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон” ва ғайраҳо [3].

Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки Бонки марказии Аргентина кушиш менамояд, то ин ки заминаҳои қонунгузори мазкур аз ҷониби ташкилотҳои маблағгузори хурд дуруст риоя гарданд. Вале дар ҳоли риоя нагардидани онҳо, ба чунин ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар мувофиқат бо Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи ташкилотҳои молиявӣ” ва Кодекси ҷиноятии Чумхурии Аргентина, ҷаримаҳо дар ҳаҷмҳои гуногун муқаррар карда шуда, инчунин дар баъзе ҳолатҳо ҳатто имконияти қисман ва ё ин ки пурра қатъ кардани фаъолияти чунин ташкилотҳо низ амалӣ мегардад.

Яке аз мақомотҳои дигари танзимкунандаи фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд ин Агентии милли оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони Чумхурии Аргентина ҳисобида мешавад. Агентии мазкур, дар асоси Қонуни Чумхурии Аргентина “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон” фаъолият менамояд, ки асоси фаъолияти онро ин омӯхтани арзӯшикояҳои муштариён оиди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ (ташкилотҳои маблағгузори хурд) ва бартарф кардани тамоми норасоҳои мавҷуда ташкил медиҳад. Дар баробари ин, бо мақсади ҳимояи ҳуқуқҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ, Бонки марказии Аргентина дар ҳамкорӣ бо Агентии милли оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони Чумхурии Аргентина шабакаи махсусро коркард намуданд, ки тавассути он барои муштариён дастрасии маълумотҳои заруриро оид ба хизматрасониҳои молиявии бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузори хурд хеле осон гардид (www.bcra.gob.ar/BCRAyVos/Usuarios_Financieros.asp) [9]. Ин шабака имконият медиҳад, то ки

дархостҳои муштариён оид ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ба таври самранок ва бо суръати баланд коркард гардида, инчунин тавассути он шартҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои маблағгузори хурд ба муштариён дастрас карда шаванд. Ғайр аз ин, дар шабакаи мазкур имконияти аз ҷониби муштариён ворид кардани арзу шикоятҳо нисбат ба ташкилотҳои маблағгузори хурд мавҷуд мебошад. Маҳз баъд аз ворид гардидани арзу шикоятҳо ба шабакаи мазкур, Агентии милли оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони Ҷумҳурии Аргентина онҳоро омӯхта дар натиҷа, он дар ҳамкорӣ бо Бонки марказии Аргентина чораҳои заруриро барои бартаарафнамоии чунин норасоиҳо коркард ва амалӣ менамояд.

Баъд аз тадқиқи бозори маблағгузори хурди Ҷумҳурии Аргентина ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳоло дар ин самт муаммоҳои зиёде мавҷуд аст, ки онҳо давра ба давра аз ҷониби Бонки марказии Аргентина ҳалли ҳудро ёфтаистодаанд.

Дар баробари ин, яке аз кишварҳои дигаре, ки аз рӯи ташаккулёбии бахши маблағгузори хурд дар Амрикои Ҷанубӣ мақоми намоёнро ишғол менамояд, ин Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ҳисобида мешавад. Дар шароити муосир, низоми маблағгузори хурд дар Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ба мисли як қатор давлатҳои Амрикои Ҷанубӣ (аз ҷумла: Аргентина, Боливия, Чилӣ ва ғайраҳо) дар ҳолати рушд ёбӣ қарор дорад. Ба рушди бахши маблағгузори хурд дар Ҷумҳурии Федеративии Бразилия маҳз диққати ҷиддӣ додани Бонки марказии Бразилия ва

Ҳукумати Ҷумҳурии Федеративии Бразилия мусоидат намудааст.

Яъне баъд аз он, ки Бонки Марказии Бразилия дар охири соли 1999 ҳолати бозори хизматрасониҳои бонкии кишварро таҳлил менамояд, пас шоҳиди он мегардад, ки аз сабаби васеъ будани ҳудуди Ҷумҳурии Федеративии Бразилия дар баъзе минтақаҳои он ҳатто филиалҳо ва намояндаҳои бонкҳо мавҷуд нестанд, ки чунин ҳолат ба зиёд гардидани дараҷаи дастрас набудани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии кишвар оварда расонидааст. Дар натиҷа, бо мақсади бартаарафсозии чунин мушкилиҳо, аз тарафи Бонки марказии Бразилия модели махсуси агентҳои бонкӣ (иттифоқҳои қарзӣ) коркард гардида, дар натиҷа он дар асоси 2 низомномае, ки дар аввалҳои соли 2000 – ум бо мақсади танзими фаъолияти иттифоқҳои қарзӣ қабул гардида буд, дар амал татбиқ шуд. Вобаста ба ин, давра ба давра шумораи иттифоқҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Федеративии Бразилия зиёд гардида фаъолияти онҳо низ рушд ёфтааст.

Масалан, дар мувофиқат бо маълумотҳои Бонки марказии Бразилия дар интиҳои соли 2020, дар Ҷумҳурии Федеративии Бразилия шумораи иттифоқҳои қарзӣ ба 847 адад баробар шуда буд, ки аз он 222 ададаш мустақил буда, 625 адади дигараш дар зери тобеияти 5 иттифоқҳои қарзии мустақили миллии Бразилия (ба монанди: Ailos, Сесоор, Credisis, Uniprime ва Сесерс) қарор доштанд [10]. Дар баробари ин тағйирёбии дигар нишондиҳандаҳои молиявии иттифоқҳои қарзии Бразилияро дар давоми якчанд солҳо дида мебароем (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои молиявии иттифоқҳои қарзии Ҷумҳурии Федеративии Бразилия (бо млрд.)

	2016	2017	2018	2019	2020	Тағйирёбӣ 2020/2016
Дороиҳо (бо реалӣ бразилӣ)	174,3	204,9	235,7	273,9	371,8	+113,3%
Қурби реалӣ бразилӣ нисбат ба доллари ИМА	0,25	0,31	0,30	0,26	0,25	-
Дороиҳо (бо доллари ИМА)	43,6	63,5	70,7	71,2	93,0	+113,3%

Сандуки қарзӣ (бо реали бразилӣ)	95	109,7	135	169,1	228,7	+140,7%
Сандуки қарзӣ (бо доллари ИМА)	23,8	34,0	40,5	44,0	57,2	+140,7%
Сандуки пасандозӣ (бо реали бразилӣ)	110,1	128,7	151	175,8	253,4	+130,2%
Сандуки пасандозӣ (бо доллари ИМА)	27,5	39,9	45,3	45,7	63,4	+130,2%

Сарчашма: Муаллифон дар асоси ҳисоботҳои солони Бонки марказии Бразилия барои солҳои 2016-2020 таҳия намудаанд.

Маълумотҳои чадвали 1 инъикос менамояд, ки дар давоми солҳои таҳқиқшуда нишондиҳандаҳои молиявии иттифокҳои қарзии Ҷумҳурии Федеративии Бразилия рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Зеро, агар ҳаҷми дорониҳои иттифокҳои қарзӣ дар соли 2016, 174,3 млрд. реали бразилӣ (43,6 млрд. доллари ИМА)–ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда то соли 2020, 113,3 ҷиғзи зиёд шуда ба 371,8 млрд. реали бразилӣ (93 млрд. доллари ИМА) баробар шудааст. Гузашта аз ин, дар соли 2020 ҳаҷми сандуки қарзии иттифокҳои қарзӣ ба 57,2 млрд. доллари ИМА расидааст, ки он нисбат ба соли 2016 140,7% (33,4 млрд. доллари ИМА) зиёд мебошад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳиме, ки дар самти ташаккули сармояи қарзӣ нақши бениҳоят муҳимро доро мебошад, ин пасандоз ҳисобида мешавад. Дар ин ҳусус, аз чадвали 1 дидан мумкин аст, ки дар давраи таҳқиқотӣ, ҳаҷми сандуки пасандозии иттифокҳои қарзии Ҷумҳурии Федеративии Бразилия низ ба афзоишбӣ майл намуда, дар натиҷа он дар ҳудуди 130,2% (35,9 млрд. доллари ИМА) афзун шудааст.

Ғайр аз ин, аз сабаби он, ки рушди баҳши маблағгузори хурд яке аз воситаҳои муҳимти мубориза бар зиддӣ сатҳи бекорӣ бо роҳи рушди баҳши соҳибқории хурди миёна мебошад, аз ин рӯ Ҳукумати Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ба ин бахш диққати ҷиддӣ дода, ҳатто рушди баҳши маблағгузори хурдро дар қаламрави кишвар, ҳамчун як ҳадафҳои асосии давлат номидааст. Аз ин хотир, ҳамаҷуа аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Федеративии Бразилия бо мақсади рушди баҳши

мазкур, чораҳои гуногун андешида шуда истодааст. Ба сифати яке аз чунин чораҳо ин расонидани кӯмакҳои молиявӣ бо мақсади дастгирии рушди баҳши маблағгузориҳои хурди кишвар баромад менамояд. Мувофиқи хабарҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Федеративии Бразилия дар 8 соли охир аз ҷониби давлат ба иттифокҳои қарзии Ҷумҳурии Федеративии Бразилия дар ҳаҷми 700 млн. доллари ИМА қарз пешниҳод гардидааст [4].

Ҳукумати кишвар, инчунин дастгирӣ дар шакли пешниҳоди қарз ба иттифокҳои қарзии давлатӣ тавассути Бонки Рушди Бразилия амалӣ мегардонад. Барои пешниҳод намудани қарз ба иттифокҳои қарзии давлатӣ, Бонки Рушди Бразилия сараввал ба мисли дигар қарзгирандагон қобилияти қарзадокунии иттифокҳои қарзиро омӯхта, сипас ба иттифокҳои дорони қобилияти хуби қарзадокунӣ, метавонад қарз пешниҳод намояд. Аммо, ҳангоми пешниҳоди қарз аз ҷониби Бонки Рушди Бразилия инчунин дар баҳши истифодаи маблағи қарзӣ нисбат ба иттифокҳои қарзии қарзгир як қатор шартҳои гузашта мешавад. Ба сифати чунин шартҳои метавон, муайян намудани самтҳои истифодаи маблағҳои қарзӣ ва ҳудудҳои ниҳии ҷиғзи қарзӣ ҳангоми истифодаи маблағҳои мазкур дар рафти аз ҷониби иттифокҳои қарзӣ пешниҳод кардани қарз ба шахсони воқеию ҳуқуқиро шомил намуд.

Бо мақсади рушди низомии маблағгузори хурди Ҷумҳурии Федеративии Бразилия зарурияти дуруст ба роҳ мондани тартиби танзими баҳши мазкур аз ҷониби

мақомотҳои танзимкунанда ва назораткунандаи бонкии Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ба миён меояд. Ва ба сифати мақоми танзимкунанда ва назораткунандаи фаъолияти иттифокҳои қарзии Бразилия, Бонки марказии Бразилия баромад менамояд. Бонки марказии Бразилия фаъолияти иттифокҳои қарзиро дар минтақаҳои гуногуни кишвар тавассути намояндагони минтақавии худ танзим менамояд. Барои танзимнамоии бахши мазкур ҳатто аз ҷониби Бонки марказии Бразилия як қатор заминаҳои қонунгузорӣ коркард ва таҳия карда мешавад.

Ҳамаи заминаҳои қонунгузорие, ки айни замон вобаста ба онҳо фаъолияти иттифокҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Бразилия танзим ва назорат мегарданд, инҳо ба шумор мераванд: Конститутсияи Ҷумҳурии Федеративии Бразилия, Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Федеративии Бразилия, Қонунин Ҷумҳурии Федеративии Бразилия “Дар бораи Бонки Марказӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Федеративии Бразилия “Дар бораи иттифокҳои қарзӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Федеративии Бразилия “Дар бораи низоми молиявӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Федеративии Бразилия “Дар бораи танзими амалиётҳо бо асъори хориҷӣ дар Бразилия ва тартиби амалинамоии интиқоли пулӣ берун аз марзи кишвар”, Қарори Бонки марказии Бразилия “Оиди танзими ҳуқуқи ҳолати субъектҳои бозори асъор” (аз 25 – уми майи соли 2008 №3.56812), Қарори Бонки марказии Бразилия “Оиди муқаррарнамоии қоидаҳои амалинамоии тартиби сармоягузорӣ аз ҷониби ғайррезидентҳо дар бозори молиявӣ” (аз 29 – уми сентябри соли 2014 №4.37315) ва ғайраҳо.

Ва дар ҳолати риоя нагардидани заминаҳои қонунгузорӣ аз ҷониби иттифокҳои қарзии Ҷумҳурии Бразилия, Бонки марказии Бразилия ҳамчун мақоми танзимкунанда ва назораткунандаи бахши мазкур, дар мувофиқат бо Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Федеративии Бразилия имконияти муайян намудани баъзе аз муҷозотҳоро нисбат ба чунин ташкилотҳо доро мебошад.

Дар натиҷа баъд аз тадқиқи бозори маблағгузори хурди Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ба хулосае омадан мумкин аст, ки он қарзҳои хурде, ки аз ҷониби иттифокҳои қарзии Ҷумҳурии Федеративии Бразилия ба муштариён

пешниҳод мегарданд дорои чунин хусусиятҳои фарқкунанда мебошад:

1. Қарзҳо танҳо барои аҳолии камбизоат ва он шахсоне пешниҳод мегарданд, ки онҳо имконияти дастрасиро ба қарзҳои бонкӣ надоранд;
2. Талаботҳо нисбат ба қарзгирандагон дар сатҳи хеле паст қарор дорад (аз қарзгиранда гарав талаб карда намешавад);
3. Дастгирии иттифокҳои қарзии Бразилия аз ҷониби давлат бо роҳи пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба роҳ монда мешавад ва ғайраҳо.

Хулоса. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки дар кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ ба рушди маблағгузори хурд диққати ҷиддӣ дода шуда, ҳатто дар баъзе аз чунин кишварҳо рушди бахши мазкур ба сифати яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар (аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Федеративии Бразилия) қабул гардидааст. Дар баробари ин, баҳри ташаккули низоми маблағгузориҳои хурд дар сатҳи кишварҳо тадбирҳои зиёде андешида шуда истодааст, ки бо давомёбии чунин тамоюл имконияти рушди бахши маблағгузори хурд дар Амрикои Ҷанубӣ боз ҳам меафзояд. Ҳамчунин дар самти рушди низоми маблағгузориҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти истифодаи баъзе аз таҷрибаҳои афзалиятноки кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ дар самти рушди маблағгузори хурд ба миён меояд:

1. Бо ташаббуси Бонки миллии Тоҷикистон ва Ассотсиатсияи ташкилотҳои маблағгузори хурди Тоҷикистон ташкили шабакаҳои ягона баҳри дастрасии муштариён бо маълумотҳои зарурӣ оид ба амалиёту хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузори хурд ва бартариятҳои истифодаи онҳо (бо истифода аз таҷрибаи Ҷумҳурии Аргентина);
2. Таъсисдиҳии ташкилотҳои маблағгузори хурди давлатӣ баҳри дастгирии соҳибкорони хурду миёна ва аҳолии камбизоат (бо истифода аз таҷрибаи Ҷумҳурии Федеративии Бразилия);
3. Зиёд намудани дастгириҳои давлатӣ ба бахши маблағгузориҳои хурд, дар шакли пешниҳоди имтиёзҳои андозию расонидани кумақҳои молиявӣ (бо истифода аз таҷрибаи Ҷумҳурии Федеративии Бразилия) ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Буриев Ш.М. Таҳлили таҷрибаи низоми маблағгузори хурди Федератсияи Русия ва ИМА дар шароити муосир // Паёми “Молия ва иқтисод” – и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон – Душанбе – 2023 - №4 (37) - саҳ. 319 – 330.
2. И.З. Ярыгина, Д.А. Высоков / Использование мирового опыта микрофинансирования в развивающихся странах / В сборнике: Большая Евразия: Развитие, Безопасность, Сотрудничество. ежегодник. Москва, 2022. С. 986-994.
3. Обзор банковского регулирования - Обзоры законодательства - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-banking-regulation-review/argentina>- Санаи дастрасӣ: 10.03.2024.
4. Развитие микрофинансирования: что Россия может взять из опыта Бразилии - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://creditcoop.ru/creditcoop/142-countries/643-brazil-russia?ysclid> - Санаи дастрасӣ: 12.03.2024.
5. Регулирование банков в Аргентине - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://iqdecision.com/regulirovanie-bankov-v-argentine/> - Санаи дастрасӣ: 10.03.2024.
6. Регулирование финансовых услуг в Бразилии - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://iqdecision.com/sobljudenie-trebovanij-k-finansovym-uslugam-v-brazilii/> - Санаи дастрасӣ: 12.03.2024.
7. 4 способа, с помощью которых микрофинансирование способствует финансовой доступности в Латинской Америке - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://medium-com./4-ways-microfinance-encourages-financial-inclusion-in-latin-america> - Санаи дастрасӣ: 10.03.2024.
8. Сайфуров К.Ф., Буриев Ш.М. Асосҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ, маблағгузориҳои хурд ва нақши онҳо дар иқтисодиёт// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон/Бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ/ Душанбе – 2022 - №8 – саҳ. 173 – 184
9. Сравнительный справочник по банковскому регулированию - Аргентина - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.mondaq.com/argentina/finance-and-banking/977442/banking-regulation> - Санаи дастрасӣ: 10.03.2024.
10. Ҳисоботи Бонки марказии Бразилия барои соли 2020 - [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www-bcb-gov-br.translate.goog/en/publications/bankingreport?> - Санаи дастрасӣ: 12.03.2024.
11. Zhou, Amy, "A Comparison of Microfinance Regulation and Social Protectionism in Argentina and Cambodia" (2015). Social Impact Research Experience (SIRE). 40 p.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Сайфуров Кароматулло Файзуллоевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru.

Обидзода Фозил Саид – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Тел: +992-93-931-01-61. e-mail: obidov@mail.ru

Буриев Шохин Муддинович – докторанти Ph.D – и кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992-93-880-83-69. e-mail: shohinburiev@inbox.ru.

Информация об авторах:

Сайфуров Кароматулло Файзуллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru.

Обидзода Фозил Саид – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: Тел: +992-93-931-01-61. e-mail: obidov@mail.ru

Буриев Шохин Муддинович – докторант Ph.D кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета. Адрес: Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992-93-880-83-69. e-mail: shohinburiev@inbox.ru.

Information about the author:

Saifurov Karomatullo Faizulloevich - candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Banking at the Tajik National University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru.

Obidzoda Fozil Said – doctor of economic sciences, professor of the Department of Banking at the Tajik National University. Address:.. Tel: +992-93-931-01-61. e-mail: obidov@mail.ru

Buriev Shohin Muddinovich – Ph.D doctoral student of the Department of Customs Activities at the Tajik National University. Dushanbe. Republic of Tajikistan. Tel.: +992-93-880-83-69. E-mail: shohinburiev@inbox.ru

УДК: 336.774.5 (575.3)

НАҚШИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ-ИҚТИСОДӢ**Убайдуллоев Ф.К.****Бобошерава Ф.Г**

Аннотатия. Дар мақола муаллифон ҷанбаҳои назариявии ташаққули хизматрасониҳои таълимиро дар низоми муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ таҳқиқ карданд. Муайян карда шудааст, ки натиҷаи фаъолияти таълимӣ хизматрасониҳои таълимӣ мебошанд, ки як навъ неъматҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки барои қонеъ кардани яке аз ниезҳои асосии инсон-талабот ба дониш пешбинӣ шудаанд. Дар раванди истеҳсоли хизматрасониҳои таълимӣ муносибатҳои иқтисодии байни субъектҳои фаъолияти таълимӣ муайян карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: хизматрасониҳои таълимӣ, таҳсилоти умумӣ, захираҳои молиявӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, муассисаҳои таълимӣ.

Барои иқтибос: Убайдуллоев, Ф.К. Нақши соҳаи маориф дар низоми муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ / Ф. К. Убайдуллоев, Ф. Г. Бобошерава // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 26-34.

РОЛЬ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ**Убайдуллоев Ф.К.****Бобошерава Ф.Г**

Анотация. В статье авторы исследовали теоретические аспекты формирования образовательных услуг в системе финансово-экономических отношений. Установлено, что результатом образовательной деятельности являются образовательные услуги, которые являются своего рода социальными благами, предназначенными для удовлетворения одной из основных потребностей человека-потребности в знаниях. В процессе производства образовательных услуг были определены экономические отношения, возникающие между субъектами образовательной деятельности.

Ключевые слова: образовательные услуги, общее образование, финансовые ресурсы, экономические отношения, образовательные учреждения.

THE ROLE OF EDUCATION IN THE SYSTEM OF FINANCIAL AND ECONOMIC RELATIONS**Ubaidulloev F.K.**

Bobosherova F.G.

Annotation. *In the article, the authors investigated the theoretical aspects of the formation of educational services in the system of financial and economic relations. It has been established that the result of educational activities are educational services, which are a kind of social benefits designed to meet one of the basic human needs -the need for knowledge. In the process of producing educational services, the economic relations arising between the subjects of educational activity were determined.*

Keywords: *educational services, general education, financial resources, economic relations, educational institutions.*

Гузориши масъала. Дар шароити тағйир ёфтани нақши давлат дар соҳаи маориф муносибатҳои иқтисодӣ ба таври нав сохта ва амал мекунад, ки ин ба тағйироти амалкунанда ва таҳияи механизмҳои нави маблағгузори давлатии маориф оварда мерасонад. Ҳамин тариқ, ҷузъи асосии муносири хусусияти умумии муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи маориф хусусияти бозори онҳост.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани хусусиятҳои муносири хизматрасониҳои таълимӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Кузнецова С. П., Зиннуров У. Г., Стрижов А., Ҷӯраева А.О., Катаева З.А., Табаров О. С., Кодирова З.Х., Рустамова Х. Р., Ибодова З.Х. ва дигарон. Дар баробари ин, сарфи назар аз таҳқиқотҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ, дар хизматрасониҳои таълимии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, коркарди иловагии илмӣ-назариявӣ ва таҳлилҳои иловагӣ талаб менамояд.

Мақсади мақола. Дар шароити муносири бӯхронҳои иқтисодӣ ташаккулёбии захираҳои молиявӣ дар соҳаи маориф ва пешниҳод намудани таҳқиқотҳои илмӣ дар ин самт мубрам ва саривақти ба ҳисоб меравад. Мақсади мақола омӯзиши нақши соҳаи маориф дар низоми муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Дар асри 21 соҳаи маориф ба яке аз захираҳои асосии рушди иқтисодиёти миллий табдил меёбад. Нақши махсуси таҳсилот бо он тасдиқ карда мешавад, ки сатҳи миёнаи саводнокии аҳолии калонсол нишондиҳандаи муҳимтарини рушди кишвар, гавари шукуфӣ ва суботи он мебошад. Маҳз иқтидори таълимии давлат дар асоси муайян кардани индекси рушди инсон қарор дорад ва ҷойгоҳи кишварро дар рейтингҳои ҷаҳонӣ муайян мекунад.

Дар соҳаи маориф тамоми низоми муносибатҳои мушаххаси иқтисодӣ амал мекунад. Хусусияти онҳо пеш аз ҳама бо хусусиятҳои истеҳсоли хизматрасониҳои таълимӣ вобаста аст. Дар раванди тақриристеҳсоли ҷамъиятӣ, маориф, ба монанди ҳама соҳаҳои иқтисодиёт, нақши хоси худро иҷро мекунад - фаъолияти таълимиро амалӣ мекунад.

Фаъолияти таълимӣ як намуди фаъолияти иҷозатномадиҳандаест, ки бо ташкили раванди таълим ва тарбияи одамон дар давлат алоқаманд аст, ки ба манфиати инсон, ҷомеа, давлат амалӣ карда мешавад ва ба: ҳифз, афзоиш ва интиқоли дониш ба наслҳои нав; зехнӣ, фарҳангӣ ва тарбияи ахлоқии инсон; тайёр кардани шахсони соҳибхитос, кадрҳо барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мебошад.

Маҳсули фаъолияти таълимӣ хизматрасониҳои таълимӣ мебошад, ки як наъми неъматҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки барои қонеъ кардани яке аз ниёзҳои

аввалиндараҷаи инсон талабот ба дониш пешбинӣ шудаанд. Дар раванди истеҳсоли хизматрасонии таълимӣ муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои фаъолияти таълимӣ ба вучуд меоянд.

Маориф ҳамчун соҳаи муҳими баҳши иҷтимоӣ маҳсулоти дониш ва малакаи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимиро истеҳсол мекунад. Дар айни замон, фаъолияти низоми маориф, ки такрористеҳсоли иқтидори зехнии кишварро таъмин мекунад, ҳамчун хидмати таълимӣ амал мекунад [1, с.70].

Ба ақидаи В.П. Шетинин, “хизматрасонии таълимӣ ин низоми дониш, иттилоот, маҳорат ва малакаҳое, ки бо мақсади қонё гардонидани ниёзҳои гуногуни таълимии шахс, ҷомеа, давлат истифода мешаванд” [12, с.128].

Кузнетсова С.П. чунин мешуморад, ки “хизматрасонии таълимӣ ин раванди мақсаднок ва мантиқан пайдарпайи интиқоли маҷмӯи муайяни дониш, маҳорат ва малакаҳои амалии хусусияти умумитаълимӣ ва махсус ба истеъмолкунандагон тибқи барномаи муқарраршуда мебошад” [7, с. 22].

Зиннуров У. Г. “бо хизматрасонии таълимӣ ҳаҷми иттилооти таълимӣ ва илмиро мефаҳмад, ки ҳамчун маҷмӯи донишҳои хусусияти умумитаълимӣ ва махсус, малакаҳои амалии шахсоне, ки аз рӯи барномаи муайян интиқол дода мешаванд” [3, с.157].

Стрижов А. хизматрасонии таълимиро чунин меҳисобад “фаъолияти мақсаднок, ки бо ҳамкориҳои иштирокчиёни раванди таълим хос аст ва ба қонё гардонидани ниёзҳои таълимии шахс равона шудааст” [9, с.46].

Олимони ватанӣ дар асарҳои худ табиати хизматрасониҳои таълимиро низ таҳқиқ мекунанд. Ҷӯраева А.О. хизматрасониҳои таълимиро чунин тавсиф мекунад “таъсири мақсаднок ба шахсе, ки дар ҷараёни он тағирёбии сифатӣ ва

миқдории параметрҳо ба амал меояд” [2, с.142].

Ба ақидаи Катаева З.А. хизматрасониҳои таълимӣ ин “хизматрасонӣ, ки муассисаҳои таълимӣ ба аҳоли мутобиқи фаъолияти оинномавӣ, новобаста аз шаклҳои ташкилию ҳукукии онҳо (давлатӣ, ғайридавлатӣ) мерасонанд” [6, с.11].

Табаров О. С. чунин мешуморад, ки хизматрасониҳои таълимӣ “ин раванди эҷод ва интиқоли миқдори зарурии иттилооти таълимӣ ва илмӣ ба шахсе мебошад, ки ниёзҳои муайяни ӯро қонё мекунад ва симои маънавии худро зери таъсири арзишҳои ахлоқӣ ва маънавий ташаккул медиҳад” [10, с.10].

Қодирова З.Х. бозори хизматрасониҳои таълимӣ “ҳамчун қисми таркибии бозори хизматрасониҳо, ки низоми муносибатҳои иқтисодии марбут ба татбиқи хизматрасониҳои таълимӣ ва маҳсулоти илмӣ - таълимӣ мебошад, баррасӣ карда мешавад” [5, с.292].

Рустамова Х.Р. қайд мекунад: “хизматрасонии таълимӣ - категорияи иқтисодӣ, амалест, ки раванди интиқоли иттилооти таълимиро аз донишҷӯ ба донишҷӯ, ки бо меҳнати зиндаи омӯзгор амалӣ карда мешавад дар бар мегирад.” [8, с.149].

Ибодова З.Х. хизматрасониҳои таълимиро ҳамчун “категорияи махсуси иҷтимоию иқтисодӣ тавсиф мекунад, ки фаъолиятест, ки дар он фӯрӯшандаи хидмат ба истеъмолкунандаи хидмат миқдори муайяни дониш ва иттилоотро барои ба даст овардани салоҳиятҳо, малакаҳо ва малакаҳои касбӣ равона мекунад.” [4, с.159].

Дар айни замон, бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар марҳилаи рушд қарор дорад ва ба шароити тағйирёфтаи фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ мутобиқ мешавад, зеро он бо рушди иқтисодии ҳар як давлат алоқаманд аст ва аз имкониятҳои инсонӣ вобаста аст. Аммо,

хусусияти муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи маориф на танҳо бо хусусиятҳои раванди истеҳсоли хизматрасониҳои таълимӣ алоқаманд аст. Муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи маориф имрӯз дар шароити кам шудани маблағгузориҳои давлатии маориф ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи маориф мебошад.

Ин тағйирот дар шароити фаъолияти соҳа ва рушди бозори маориф дар маҷмӯъ ба муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи маориф хусусияти нав медиҳанд:

1) онҳо дар шароити рақобат ба кор шурӯъ мекунанд, ки барои дарёфти технологияҳои самараноки истеҳсоли хизматрасониҳои таълимӣ ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ ҳавасмандӣ ба вучуд меорад;

2) муносибатҳои шартномавӣ ба вучуд меоянд. Онҳо қобилияти сабти талаботро ба сифати хизматрасониҳои таълимӣ ҳангоми бастанӣ шартномаҳо мустақкам мекунанд, на танҳо хусусиятҳои ҳаҷмии онҳоро дар назар дорад.

Доир ба масъалаҳои равандҳои глобалӣ дар низомии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ олимони ватанӣ чунин қайд мекунанд " ...инҳо равандҳои гуногунрангӣ ва байналхалқии таълим мебошанд, ки муассисаҳои нави таълимӣ бо ҷорӣ намудани самтҳои инноватсионии таълим (фанҳо, ташкили барномаҳои байнисоҳавӣ) таъсис дода мешаванд, инчунин усулҳо ва технологияҳои таълим тағир дода мешаванд. Низомии идоракунии маориф, сохтори муассисаҳои таълимӣ ва тартиби маблағгузориҳои онҳо, инчунин воситаҳои онҳо табодули омӯзгорон, ташкили механизми самарабахши эътирофи мутақобилаи аттестатҳо ва стандартҳои умумии таҳсилот ва ғайра мебошанд." [11, с.15].

Маориф ҳамчун соҳаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон босуръат буда, вобаста ба мақсаду вазифаҳои дар назди ҷомеа қарордошта пайваستا тағйир меёбад.

Ислоҳоти таҳсилоти миллии имрӯз ба рушди технологияҳои иттилоотии таълимӣ ва усулҳои таълим, тавсеаи бозори хизматрасониҳои таълимӣ нигаронида шудааст.

Дар заминаи чунин равандҳои умумичаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои асосии тактикий зерин гузошта ва бомуваффақият ҳал карда мешаванд:

❖ Гузариш ба кор бо таснифоти «Ихтисос ва тахассус» тадриҷан сурат мегирад, ки тамоюлҳои асосии кадрҳои иқтисодӣ рӯ ба тараққӣ, талабот ва пешниҳодро дар бозори меҳнат ба назар мегирад;

❖ Низомии стандартҳои иҷтимоии давлатӣ дар соҳаи маориф ҷорӣ ва такмил дода мешавад, ки сифати хизматрасониҳои таълимиро зерӣ назорати қатъӣ мегузорад ва онҳоро ба намунаҳои ҷаҳонӣ мутобиқ мекунанд;

❖ Консепсияи низомии дударачаи тайёр кардани мутахассисони дорои маълумоти олий: бакалаврҳо ва магистрҳо таҳия ва қабул карда шудааст.

Низомии миллии маориф ҳама намудҳо ва шаклҳои фаъолияти таълимӣ, инчунин низомии муассисаҳои таълимии махсус - истеҳсолкунандагони хизматрасониҳои таълимиро дар бар мегирад. Яке аз таснифоти асосии таълим тақсимои он ба асосӣ ва иловагӣ мебошад.

Таҳсилоти асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳҳои зеринро дар бар мегирад:

- ✓ таҳсилоти томактабӣ;
- ✓ таҳсилоти умумии асосӣ;
- ✓ таҳсилоти миёнаи умумӣ;
- ✓ таҳсилоти касбӣ-техникӣ;
- ✓ таҳсилоти миёнаи махсус;
- ✓ таҳсилоти олий;
- ✓ таҳсилоти баъдидипломӣ.

Ягонагӣ ва муттасилии таҳсилоти асосӣ бо пайдарпаии сатҳҳои он, мувофиқати стандартҳои таълимӣ, нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳои таълимӣ,

мавҷудияти муассисаҳои таълимӣ, ки имконияти гирифтани таҳсилотро дар якҷанд сатҳҳо таъмин карда мешавад. Ба даст овардани ҳар як сатҳ бо ҳуҷҷати дахлдор тасдиқ карда мешавад ва ҳуқуқ медиҳад, ки таҳсилотро дар сатҳи минбаъда идома диҳад. Таҳсилоти махсус метавонад дар ҳама сатҳҳои таҳсилоти асосӣ амалӣ карда шавад. Таҳсилоти иловагӣ ба тавсеаи имкониятҳо дар рушди зехнӣ, эстетикӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонии шахс ҳангоми гирифтани маълумоти асосӣ, амиқ кардани салоҳияти касбӣ, инчунин ҳалли вазифаҳои

алоҳидаи таъмини кадрҳои тамоми соҳаҳои фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ равона карда шудааст. Таҳсилоти иловагӣ метавонад дар ҳама сатҳҳои таҳсилоти асосӣ амалӣ карда шавад, он инчунин дар бар мегирад:

- ✓ тарбия ва таълими беруназсинфӣ;
- ✓ тақмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо.

Таснифоти намудҳои таълимӣ (хизматрасониҳои таълимӣ) дар расми 1. ба тариқи зайл оварда шудааст.

Расми 1. - Таснифи намудҳои таълим (хизматрасониҳои таълимӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Бо дарназардошти талабот ва имкониятҳои шахс, таҳсилот метавонад дар шаклҳои гуногун сурат гирад:

а) дар муассисаҳои таълимӣ:

✓ шакли рӯзонаи таълим: рӯзона ё шабона;

✓ шакли таълими ғоиба: классикӣ ё бо истифода аз технологияҳои таълими фосилавӣ;

б) мустақилона:

✓ бо тартиби муайянкардаи худ донишҷӯ;

✓ тибқи нақшаҳои таълимии инфиродӣ, ки аз ҷониби мутахассисон тартиб дода шудаанд.

✓ омӯзиши шаклҳои гуногуни таҳсилот иҷозат дода мешавад.

Қадами нав дар рушди низомии таълими миллӣ татбиқи чораҳо оид ба таълими кӯдакони дорои хусусиятҳои рушди психофизикӣ аз моҳҳои аввали ҳаёт мебошад. Барои ҳамаи шаклҳои таҳсилот дар доираи сатҳи таҳсилот стандартҳои ягонаи таълимӣ амал мекунанд. Вобаста ба мақоми муассисон муассисаҳои таълимӣ ба

муассисаҳои давлатӣ ва хусусӣ тақсим карда мешаванд.

Муассисаҳои давлатӣ ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти таълимиро аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии онҳо ва муассисаҳои хусусӣ аз лаҳзаи додани иҷозатномаҳои махсус (литсензияҳо) мегиранд.

Муассисаҳои таълимӣ, ки кадрҳоро аз рӯи ихтисосҳои профили ҳарбӣ, барои мақомоти корҳои дохилӣ ва амнияти давлатӣ тайёр мекунанд, муассисаҳои махсуси таълимӣ ва тарбиявӣ барои шахсони дорои рафтори ба ҷомеа хатарнок метавонанд танҳо давлатӣ бошанд. Онҳо аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти давлатии ваколатдори онҳо таъсис, аз нав ташкил ва барҳам дода мешаванд.

Фаъолияти муассисаҳои таълимӣ бо муқаррароти намунавӣ дар бораи муассисаҳои дахлдори маориф, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақоми давлатии ваколатдори он, оинномаҳои дар асоси онҳо таҳияшуда, дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд, танзим карда мешавад.

Намудҳои муассисаҳои таълимӣ. Ба муассисаҳои таълимӣ инҳо дохил мешаванд:

- ❖ муассисаҳои томактабӣ;
- ❖ муассисаҳое, ки гирифтани таҳсилоти ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумиро таъмин мекунанд;

❖ муассисаҳое, ки таҳсилоти касбӣ-техникиро таъмин мекунанд;

❖ муассисаҳое, ки таҳсилоти миёнаи махсусро таъмин мекунанд;

❖ муассисаҳои таҳсилоти олии баъдидипломӣ, тақмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо, инчунин гирифтани таҳсилоти махсус барои шахсони дорои хусусиятҳои рушди психофизикӣ (муассисаҳои таълимӣ);

❖ муассисаҳои таълиму тарбияи беруназсинфӣ;

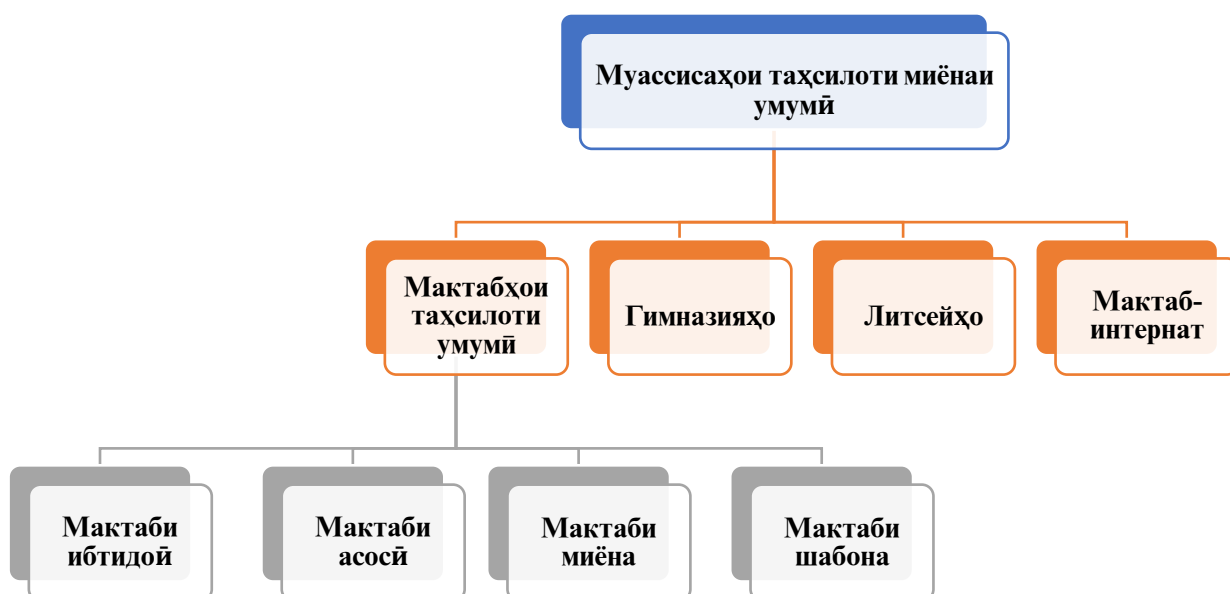
❖ муассисаҳои иҷтимоӣ-педагогӣ;

❖ муассисаҳои таълимии махсус;

❖ муассисаҳои махсуси таълими истеҳсолӣ.

Ба муассисаҳое, ки таҳсилоти томактабиро таъмин мекунанд, ясли, ясли-боғча, боғчаи кӯдакон, маркази томактабии рушди кӯдак (муассисаҳои томактабӣ), инчунин боғчаи кӯдакон-мактаб дохил мешаванд.

Ба муассисаҳое, ки гирифтани таҳсилоти миёнаи умумиро таъмин мекунанд, дохил мешаванд: мактаби ибтидоӣ, мактаби асосӣ, мактаби миёна, мактаби шабона (бастӣ) (мактаби таҳсилоти умумӣ), гимназия, литсей, мактаб-интернат, мактаб-интернати шифохона (муассисаҳои таҳсилоти умумӣ), инчунин маҷмааи таълимӣ-педагогӣ, аз ҷумла боғчаи кӯдакон-мактаб, мактаби миёна-коллекчи санъат, гимназия-коллекчи санъат, гимназияи забоншиносӣ-коллекч ва ғайра (Расм. 2.).

Расми 2. Муассисаҳое, ки гирифтани таҳсилоти миёнаи умумиро таъмин мекунанд.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи таҳсилоти умумии асосӣ инчунин дар муассисаҳое, ки гирифтани таҳсилоти касбӣ-техникӣ ва миёнаи махсусро таъмин мекунанд, амалӣ карда мешавад.

Дар доираи танзими давлатӣ амал карда, муассисаҳои таълимӣ ҳуқуқ доранд барномаҳои таълимии талаботро амалӣ намоянд, агар меъери маблағгузори онҳо аз меъери муқарраршуда кам набошад. Манбаъҳои ин маблағгузорӣ метавонанд гуногун бошанд. Дар ин марҳила, муассисаи таълимӣ ба доираи муносибатҳои бозорӣ ворид мешавад. Соҳаи фаъолият барои муассисаҳои таълимии дар бахши бозори соҳаи маориф фаъолияткунанда пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ барои гирифтани таҳсилоти миёнаи пурра, таҳсилоти оӣ, инчунин таҳсилоти дуҷуми оӣ мебошад.

Афзоиши шумораи муассисаҳои таълимии тичоратӣ бо имконияти ба даст овардани даромадҳои зиёд шарҳ дода мешавад. Сатҳи нокифояи хароҷоти таҳсил танҳо имкон намедихад, ки аз ҳисоби ҳаққи таҳсил он намудҳои хизматрасониҳои таълимиро, ки аз ҳама бештар талабот доранд, пешниҳод карда шаванд. Арзиши

чунин хизматрасонии таълимӣ миқдори талаботро муайян мекунад. Ин арзиш равшан аст ва зери таъсири тағйиребии бозори хизматрасониҳои таълимӣ ва хароҷоти истеҳсолот ташаккул меебад.

Танзимгарони бозор дар ҳолатҳое, ки онҳо бо неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, аз ҷумла хизматҳои таълимӣ сарукор доранд кор намеkunанд. Бояд қайд намуд, ки ду сабаби асосӣ ва зич алоқаманд вучуд дорад, ки хизматрасониҳои таълимӣ одатан дар бахши ғайритичоратӣ истеҳсол карда мешаванд:

-танҳо нархҳои озои бозори маҳсулоти маориф наметавонанд рушди дурусти ин соҳа ва ҷомеаро таъмин кунанд;

-танзими давлатӣ ва маблағгузори бисер муассисаҳои таълимӣ ба таъиноте, ки маориф иҷро мекунад, мувофиқтар аст.

Ва ин на танҳо дар он аст, ки маблағҳои бучетӣ хеле маҳдуданд ва на ҳамеша умуман дастрасанд, балки дар он аст, ки муассисаҳои таълимӣ рисолати наvero барои худ азхуд мекунанд - қонё кардани ниезҳои хизматрасонии таълимӣ. Муайян ва баҳисобгирии дархостҳои категорияҳои гуногуни муштариен шартӣ

ҳатмии фаъолияти ташкилотҳои таълимӣ мегардад, ба ибораи дигар, маориф торафт бештар ба инфрасохтори бозор табдил меебад.

Хулоса: Рушди шаклҳои ғайридавлатии ташкили пешниҳоди неъматҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф дар якҷоягӣ бо давлатӣ маънои онро дорад, ки маориф на танҳо соҳаи амали институтҳои давлатӣ, сиёсӣ, балки соҳаи таҳлили макроиқтисодӣ низ мебошад. Ҳамин тариқ, мо метавонем хулосаҳои зеринро барорем. Ҳавасмандии фаъолият дар соҳаи маориф наметавонад аз нуқтаи назари татбиқи манфиатҳои иқтисодии (моддии)

истеҳсолкунандагони маҳсулоти маориф шарҳ дода шавад. Мушкилоти маориф ба мушкилоти асосии иқтисодии замони муосир ва ояндаи наздик табдил меебад. Дар ин ҳолат, таҳқиқи нақши соҳаи маориф дар ҷомеа бояд ба таҳлили ҳосиятҳои асосии хизматрасонии таълимӣ ҳамчун пояи низоми маориф асос ёбад. Омӯзиши раванди истеҳсоли хизматрасонии таълимӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ аз нуқтаи назари илми иқтисодӣ зарурати таҳлили мушкилотро аз нуқтаи назари муайян кардани нақш ва ҷойгиршавии ин хидмат дар системаи такрористеҳсоли сармояи инсонӣ талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Драчук П.Э. Роль образования в создании инновационной экономики/П.Э.Драчук // Вестник совета молодых учёных и специалистов Челябинской области. 2016. № 1 (12) т.1. С. 70-74.
2. Джураева А. Вестник ТНУ (научный журнал). Спец.вып.посв.20летию Независимости Республики Таджикистан). - № 6(70). - Душанбе: «Сино», 2011.- С.142.
3. Зиннуров У.Г. Маркетинг в деятельности вузов: теория и методы решения / У. Г. Зиннуров.-Уфа: УГАТУ, 1993. - 157с.
4. Ибодова З.Х. Организационно-экономические механизмы обеспечения инновационного развития вуза на рынке образовательных услуг/ З.Х Ибодова. 08.00.05. дисс...к.э.н. 2017.- 159с.
5. Кадырова З.Х. Развитие социально-экономического потенциала учреждений высшего профессионального образования/ З.Х. Кадырова. 08.00.05. дисс...д.э.н. 2019.- 292с
6. Катаева З.А. Организационно-экономические основы формирования и развития рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан: автореф. Дисс. к.э.н.:08.00.05/З. А.Катаева. Душанбе, 2006. С. 11.
7. Кузнецова С. П. Исследование и разработка методов стоимостной оценки образовательных услуг высших учебных заведений: автореф. дисс. канд. экон. наук:08.00.05/С.П.Кузнецова.- СПб. 1998-20 с. 23.
8. Рустамова Х.Р. Совершенствование механизма функционирования рынка образовательных услуг/Х.Р. Рустамова, . 08.00.05. дисс. к.э.н. 2018.- 149с.
9. Стрижов А. Понятие качества образовательной услуги в условиях рыночных отношений/А.Стрижов // Стандарты и мониторинг в образовании. 1999. № 3. С. 47-50.
10. Табаров О.С. Проблемы обеспечения экономической безопасности рынка образовательных услуг: автореф. дис...канд.эк наук:08.00.05/О.С.Табаров. Душанбе, 2010. С. 10.
11. Факеров Х.Н. Управление ресурсами в системе высшего образования Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса/Х.Н.Факеров, У.А.Курбонов, Н.Сангинов, Ш.Кодиров, З.Х.Кадырова, Ф.Р.Шаропов.- Душанбе: «Ирфон», 2010.-136с.- С.63. 15

12. Щетинин В. П. Экономика образования / В. П. Щетинин, Н. А. Хроменков, Б. С. Рябушкин. - М.: Российское педагогическое агентство, 1998. 128с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна – докторанти PhD курси 3-юм, аз рӯи ихтисоси молия, кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: 111-21-00-06

Сведения об авторах:

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна – докторант PhD 2 курса, по специальности финансы, кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: 111-21-00-06

Information about the authors:

Ubaydulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor head of the department of international financial and credit relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Bobosherova Fozilakhon Gulmurodovna - PhD doctoral student of the 3rd course, majoring in finance, Department of Finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: 111-21-00-06

УДК: 338.4

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шодиев К.К.

Аннотация. В статье определены проблемы развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности, а также обоснованы основные направления развития процессов индустриализации в развитии поддержки малого и среднего предпринимательства. Автор заключил различные теоретико-методологические подходы к исследованию рассматриваемого вопроса и доказал, что в современных условиях важным направлением создания новых форм сельскохозяйственного производства на основе развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности является организация промышленного производства.

Научные выводы и рекомендации автора представлены в статье, вывод которой таков: Организацию индустриализации в сельской местности следует рассматривать как сложное социально-экономическое явление с точки зрения реализации основных задач, многофункциональные принципы сельской экономики, которые следует рассматривать не только как совокупность организационно-экономических факторов, обеспечивающих устойчивое развитие экономики, но и дающих возможность капитализировать бизнес-идеи предпринимателей для достижения коммерческого успеха.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, индустриализация, устойчивое развитие, сельской местности, экономика, производство, конкурентоспособность.

Для цитирования: Шодиев, К. К.. Проблемы развития малого и среднего бизнеса в условиях индустриализации сельской местности Республики Таджикистан / К. К. Шодиев // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 3(42). – С. 35-45.

МУАММОҶОИ РУШДИ ФАҶОЛИЯТИ СОҶИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР САНОАТИКУНОНИИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шодиев К.К.

Аннотатсия. Дар мақола муаммоҳои рушди соҳибкории хурду миёна дар деҳот муайян гардида, самтҳои асосии рушди равандҳои саноатикунони дар инкишофи дастгирии соҳибкории хурду миёна асоснок карда шудаанд. Муаллиф муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда ҳулосабандӣ намуда, собит намудааст, ки дар шароити муосир самти муҳими ба вучуд овардани шаклҳои нави истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар асоси инкишофи соҳибкории хурду миёна дар деҳот ин ташкили истеҳсолоти саноатӣ мебошад.

Ҳулосаҳои илмӣ ва тавсияҳои муаллиф дар мақола оварда шудаанд, ки ҳулосааш чунин мебошад: Ташкили саноатикунони дар деҳот ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ

иқтисодӣ аз нуқтаи назари татбиқи принципҳои асосии бисёрфункционалии иқтисодиёти деҳот баррасӣ карда шавад, ки на танҳо маҷмуи омилҳои таъкилию иқтисодии таъмини рушди устувори иқтисодиётро ба назар мегирад, балки имкони сармояи ғояҳои тиҷоратии соҳибкоронро бо мақсади ба даст овардани муваффақияти тиҷоратӣ пешбинӣ мекунад.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкории хурду миёна, санатикунонӣ, рушди устувор, деҳот, иқтисодиёт, истеҳсолот, рақобатпазирӣ.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN THE CONDITIONS OF INDUSTRIALIZATION OF RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Shodiev K.Q.

Annotation. The article defines the problems of development of small and medium entrepreneurship in rural areas, and also substantiates the main directions of development of industrialization processes in development of support of small and medium entrepreneurship. The author concluded various theoretical and methodological approaches to the study of the issue under consideration and proved that in modern conditions an important direction of creation of new forms of agricultural production based on development of small and medium entrepreneurship in rural areas is organization of industrial production.

The author's scientific findings and recommendations are presented in the article, the conclusion of which is as follows: The organization of industrialization in rural areas should be considered as a complex socio-economic phenomenon from the point of view of the implementation of the main tasks, multifunctional principles of the rural economy, which should be considered not only as a set of organizational and economic factors that ensure sustainable development of the economy, but also provide an opportunity to capitalize on the business ideas of entrepreneurs to achieve commercial success.

Key words: small and medium-sized businesses, industrialization, sustainable development, rural areas, economy, production, competitiveness.

Постановка проблемы: В Послании Президента Республики Таджикистан от 20.01.2016г. было объявлено, что «мы предусматриваем дальнейшее устойчивое развитие страны в индустриальной и инновационной форме, стремимся к повышению эффективности использования ресурсов и возможностей во всех сферах социально-экономической жизни и уже осуществляем отдельные меры для недопущения уязвимости национальной экономики страны в долгосрочный период» [8].

В «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030г». Индустриально -инновационная сценария развития является базовым сценарием. В связи с этим, в ближайшем будущем экономика Республики Таджикистан переходит от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели развития, которая подразумевает приоритетность развития отраслей промышленности, и повышения их сильного веса в макроэкономических показателях страны по сравнению с сельским хозяйством.

На сегодняшний день более 70% населения Республики Таджикистан живет в сельской местности. Существующая политика концентрации промышленных объектов в городах и районных центрах привели к тому, что большинство жителей села переезжают в крупные города и районные центры. Современное состояние развития села, особенно создание условий в сельской местности, требует комплексного подхода в решении проблем развития предпринимательской деятельности - как новой формы занятости и получения дохода. Слабая государственная поддержка и отсутствие специальных инвестиционных проектов в сельской местности существенно сдерживают развитие предпринимательской деятельности и в последствии - индустриализацию села. Без индустриализации села невозможно достичь индустриализацию национальной экономики и сменить модель ее развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Выходом из ситуации является создание условий и поддержка развития малого и среднего предпринимательство в сельской местности, как приемлемой формы развития села и основного фактора индустриализации села, так как «малое и среднее предпринимательство является основной формой организации производства аграрной экономики» [6, С. 63]. Следует отметить, что развитие малого и среднего предпринимательства в сельской местности - актуально и в контексте реализации стратегических перспектив развития экономики Республики Таджикистан в силу следующих причин и предпосылок:

во-первых, обеспечении продовольственной безопасности, которая является стратегическим приоритетом, достигается на основе роста объемов агропродовольственных товаров основным производителем, которым выступает сельское хозяйство. К примеру, в 2015 году

сельское хозяйство, как основное звено агропромышленного комплекса страны, производило 23,3% ВВП;

во-вторых, достижение энергетической независимости на основе введения в эксплуатацию малых и крупных гидроэлектростанций позволяет существенно повысить устойчивость энергоснабжения села, которая является основой создания малых и средних перерабатывающих цехов в сельской местности;

в-третьих, реализация политики выхода из коммуникационного тупика позволила создать в республике сеть качественных и отвечающих международным стандартам дорог и дорожной инфраструктуры. Все это позволяет улучшить качество транспортировки и существенно снижает расходы на логистику произведенных в сельской местности товаров и услуг.

Цель статьи: Но, как показывает практика, в сельской местности существует ряд объективных проблем, препятствующих полноценному развитию деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, а именно:

- снижение качества и уровня жизни населения в сельской местности;
- относительно низкий уровень занятости и доходов сельского населения;
- неравномерное развитие сельскохозяйственного производства;
- низкий уровень развития несельскохозяйственных направлений деятельности;
- ухудшение кадрового потенциала и демографической ситуации села;
- ухудшение экологической обстановки на интенсивно используемых территориях;

Все вышеизложенное, а также важность и значимость развития сельской местности в условиях Республики Таджикистан подразумевает создание

условий для развития малого и среднего предпринимательства в селе. Необходимо отметить, что с начала 2000-х годов сделано многое для развития сельской местности, особенно малого и среднего предпринимательства в селе. Наряду с налоговыми льготами и созданием банковской инфраструктуры для развития предпринимательской деятельности в сельской местности, с помощью международных консультантов и местных экспертов реализованы различные мероприятия консультационного и организационно-экономического назначения.

Весьма актуальным в настоящее время является организация и развитие на селе различных промыслов, ремесел, мини-цехов по переработке сельскохозяйственной продукции, малых производственных участков и т.д. Развитие таких производств будет способствовать созданию новых рабочих мест, что в определенной мере приведет к сокращению рядов безработных и привлечению в сельское хозяйство молодежи.

Изложение основного материала: На наш взгляд развитие современного села, особенно сельского хозяйства, невозможно без индустриализации на основе интенсификации сельскохозяйственного производства. Следует отметить, что интенсификация сельского хозяйства и применение современных технологий и методов управления позволяет существенно повысить эффективность сельскохозяйственного производства, создать новые рабочие места, наладить производство экологически чистых продуктов, создать новые объекты налогообложения в регионах страны и таким образом, повысить уровень и качество жизни сельского населения. Как отмечает Мусаева З.А., «дальнейшее развитие сельского хозяйства путем его интенсификации, технического

переворужения, реструктуризации, реорганизации и в целом переводом на современную индустриальную основу возможен только при условии форсированного формирования и активного функционирования современного предпринимательского сектора в аграрном секторе экономики» [3, С. 265].

Проведенные реформы позволили создать первичные условия для развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности. Мы согласны с тем, что малый и средний предпринимательства «способствует развитию продуктивных конкурентных отношений в различных отраслях экономики, позволяет обеспечить потребительские рынки разнообразной по своим свойствам продукцией, обладает потенциалом решения ряда социальных проблем, способствует активному внедрению инновационных технологий в различные сферы экономической деятельности» [1, С. 182-189].

Республика Таджикистан, как и другие постсоветские республики, проходила этап индустриализации еще в советские времена. Если суть индустриализации села в советское время сводилась к коллективизации села, т.е. к созданию колхозов и совхозов, то новое понимание индустриализации подразумевает не коллективизацию, а наоборот, разделенное развитие субъектов малого и среднего предпринимательства в сельской местности. Под индустриализацией современного села нами понимается повсеместное развитие малых и средних перерабатывающих цехов, народных ремесел на основе внедрения инновационных технологий, активного применения принципов и форм машинного производства, которые создают условия для роста производительности труда и повышения эффективности производства в селе.

В современном понимании применительно к сельскому хозяйству

индустриализация означает как «создание крупных сельскохозяйственных предприятий, на промышленной основе с передовым техническим уровнем и высокой экономической эффективностью» [7, С. 27]. Следует отметить, что данное понятие признает только крупные сельхозпредприятия, в то время, как в практике большинства стран мира наблюдается рост сельскохозяйственного производства на основе поддержки развития малого и среднего промышленного производства в сельской местности, т.е. «в некоторых современных высокоразвитых странах индустриализация базировалась на сельском хозяйстве» [7, С. 27].

Как показывает мировая практика, современное сельскохозяйственное производство в сельской местности находится на таком этапе своего развития, что для повышения уровня отечественного сельскохозяйственного производства без использования прогрессивных технологий и новых форм хозяйствования не обойтись. Исходя из этого, в условиях сельской местности Республики Таджикистан важным направлением выступает развитие малого промышленного производства с использованием инновационных технологий, новых методов и форм производства и продвижения продукции на местном и национальном рынке. В связи с этим, «важно не просто наладить современное сельхозпроизводство, а в кратчайшие сроки освоить инновационные технологии таким образом, чтобы можно было на их базе двигаться вперед уже самостоятельно, создавать собственную новую технику и качественные технологии» [4, С. 4].

На сегодняшний день на пути индустриализации села на основе развития малого и среднего предпринимательство, наряду с институциональными проблемами, которые постепенно решаются, существуют многочисленные вопросы, связанные с

эффективностью, маркетингом и рынком, инвестированием и финансированием, а также вопросы кадрового обеспечения. Все это и ряд других существенных проблем, которые связаны со спецификой отрасли и присутствием высокого риска, требуют комплексного подхода в решении проблем индустриализации и малого и среднего предпринимательство в сельской местности.

Известно, что сельскохозяйственное производство играет важнейшую роль в обеспечении продовольственной безопасности и доступа населения к качественным продуктам питания. Но анализ современного состояния и тенденции развития последних лет показывает, что проведенные реформы существенно снизили эффективность производства в сельском хозяйстве. В связи с этим, на наш взгляд, для решения поставленных задач необходимо создать новые сельскохозяйственные предприятия, а также провести технологическое обновление и модернизацию существующих предприятий. Все это возможно на основе индустриально-инновационного развития сельскохозяйственного производства.

На наш взгляд, на данном этапе важным направлением создания новых форм сельскохозяйственного производства на основе развития малого и среднего предпринимательство в сельской местности выступает организация промышленного производства [2, С. 118-121]. В данном контексте актуальность и значимость сельского хозяйства позволяет создать новые формы промышленного производства в сельской местности, в частности, в таких направлениях:

- *переработка продукции в сельской местности.* Доводом здесь может послужить тот факт, что на сегодняшний день в странах Европы около 50% продуктов питания производится именно малым и средним предпринимательством. Первое место - как не звучит странно, но среди

самых лучших направлений для организации собственного мини цеха по переработке сельскохозяйственной продукции занимает производство кормов. В сегодняшних реалиях оно обеспечивает максимальную прибыль при минимальных вложениях труда и денег (связанных с организацией и проверками). В условиях развития животноводства, а также при стабильном спросе, относительной легкости организации мини цеха и высокой рентабельности предприниматель (от 70% и выше) данный вид деятельности может принести стабильный доход и создать новые рабочие места. В данном направлении необходимо только создавать систему сбыта продукции;

- *расфасовка*. Сюда входит как обычная расфасовка продукции растениеводства и садоводства с прочисткой и просушкой, где будет иметься достаточно оборудования для очистки и расфасовочного агрегата, так и более сложные, такие как цех по жарке семечек. В таком случае необходимо дополнительно докупать самого жарочного оборудования. Следует отметить, что уровень рентабельности в данном предпринимательстве выше 100%, а также простоты организации и небольшие расходы на организации полноценного производственного предпринимательства на селе можно отнести к плюсам данного вида организации предпринимательства в сельской местности.

- *производство сухофруктов*. В условиях некоторых регионов Таджикистана, особенно Согдийской области, районах республиканского подчинения и Горно-Бадахшанской Автономной области - это актуальное и перспективное направление развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности. Следует отметить, что в зависимости от региона есть смысл заниматься приработкой той или иной

продукций, где-то это -абрикосы, слива, яблоки и груши, а где-то ягоды - или грибы. В целом, при относительно небольших расходах на приобретение оборудования, основная проблема предпринимательства - это места хранения и наличие большого количества ручного труда. Сельский предприниматель решает проблему места наличием огромных территорий, а рабочие руки в нём дешевле.

Преимущество данного вида предпринимательство заключается в относительно простых технологиях, с высоким уровнем рентабельности, минимальными стартовыми вложениями в бизнес, а также наличием достаточной сырьевой базы (в зависимости от региона);

- *переработка фруктов и ягод, производство варенья и джемов*. Несмотря на огромный позитивный опыт развитых стран по проработке продукции сельского хозяйства, в Таджикистане данный вид сельского предпринимательство не получил распространения. Вместе с тем, перспективы домашних солений, варений и прочих «закаток» огромные. Основная проблематика - это поиск клиентов и тут необходимо обратить внимание на использование информационно-коммуникационных технологий, в частности, интернета. Создание собственного сайта магазина позволит эффективно реализовывать продукцию. Особенно, если будет возможность «показать» место осуществления предпринимательства.

Практика показывает, что каждый второй клиент становится постоянным покупателем.

Преимущества данного предпринимательство заключается в легкости организации, минимальном стартовом капитале и попадании в модный тренд здорового питания;

- *изготовление домашних колбас, копчение и соление мяса*. Данная идея для села относится к разряду традиционных, для

ее организации понадобится небольшая копильня и время. Рентабельность такой переработки редко опускается ниже 100%. Основной преградой при организации такого сельского предпринимательство будет высокая конкуренция, решается проблема не менее высоким качеством и оригинальными рецептами.

Достоинством данного предпринимательства является минимальные расходы для организации переработки в собственном домашнем мини цеху, высокая рентабельность и низкая себестоимость;

- *переработка молочной продукции* – для организации собственного домашнего мини цеха по производству сыров, масла, сметаны нужны достаточно серьезные объемы сырья (молока). Нет проблемы, когда есть собственное молочное стадо, но тогда это уже далеко не мелкий бизнес с нуля. Организация скупки молока у населения с последующей переработкой-это совершенно другая история, требующая и оборудования для хранения и первичной обработки, что переводит идею в разряд как минимум средних;

- *изготовление шашлыков, суповых наборов* – первичная переработка туш-бизнес чрезвычайно рентабельный, грубо говоря, здесь идут в направлении убойного цеха. Такой деревенский бизнес имеет только один недостаток: требуется наличие мощной сырьевой базы. Если в регионе активно занимаются выращиванием крупного и мелкого рогатого скота, или даже кур, то однозначно стоит пробовать открывать забойный цех с первичной обвалкой и жировкой и выпуском мясных полуфабрикатов (в том числе шашлыков, стейки);

-*переработка шерсти, пуха и пера* – производство одеял, подушек и различных шерстных изделий. Сам по себе это-предприниматель выгодный, но требует достаточно дорогостоящего оборудования

для мойки и сушки пера, плюс автотранспорт для сбора исходного сырья в регионе. По большому счету, в большинстве случаев для эффективного функционирования такого сельскохозяйственного бизнеса не хватает ресурсной базы;

- *мини цеха по производству шлакоблоков или пенобетона*. Технология и первого и второго направления отличается простотой и минимальными требованиями по оборудованию. На выходе такого предпринимательство в сельской местности имеется достаточно качественный и дешевый строительный материал. Практика показывает, что перевозка шлакоблоков и пено-блоков на большое расстояние-дело очень затратное, как следствие, местное производство будет иметь преимущество.

Дальнейшее развитие субъектов малого и среднего предпринимательство в сельской местности Республики Таджикистан на основе применения принципов индустриализации требует учета многочисленных факторов и условий. В связи с этим, поэтапная реализация обозначенных перспектив развития экономики Таджикистана требует проведения следующих мероприятий:

1. Применения эффективных и действенных форм и механизмов поддержки развития малого и среднего предпринимательства в селах, как ключевого фактора в увеличении числа рабочих мест и решении социальных проблем. Это обусловлено тем, что «развитие малого предпринимательства способствует постепенному созданию широкого слоя мелких собственников, так называемых среднего класса, самостоятельно обеспечивающих собственное благосостояние и достойный уровень жизни, являющихся основой социально-экономических реформ, гарантом политической стабильности и

демократического развития общества» [5, С. 36-38].

2. Разработки государственных и региональных программ по созданию малых перерабатывающих цехов, мастерских и центров развития народных ремесел. Возрождение и индустриализация народных ремесел способствует не только созданию рабочих мест и обеспечению занятости, но и позволяет сохранить уникальные способы классического ручного труда. Следует подчеркнуть, что создание перерабатывающих цехов и участков, созданных в результате развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности позволяет переработать значительную часть произведенного сельскохозяйственного сырья. В данном направлении следует выделить такие виды производства, как переработку овощей, фруктов, производство комбикормов, а также белковых и витаминных добавок, переработку дикорастущих плодов и ягод, развитие ремесленничества, изготовление сувенирной продукции, кустарного производства и др.

3. Стимулирования развития «зеленого предпринимательства», а также расширения круга применяемых государством механизмов поддержки системы экологического предпринимательства с учетом географических особенностей сельских районов Таджикистана.

4. Совершенствования маркетинговых и иных коммуникативных основ развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности. Особое внимание здесь заслуживает маркировка, упаковка, рекламные мероприятия, формирование конкурентной среды в сельской местности и т.п.

5. Решения вопросов инвестирования и финансирования отрасли посредством разработки и поддержки специальных инвестиционных программ, налаживания

механизмов микрокредитования сельского предпринимательства, развития системы лизинга и интеграционно -кооперационных отношений с переработчиками и торговыми сетями.

6. Продвижения аграрной реформы, диверсификации сельскохозяйственного производства, включая внедрение инноваций, повышение привлекательности сектора, особенно для дехканских хозяйств, за счет формирования и укрепления цепочек добавленной стоимости.

7. Развития рынка сельскохозяйственной продукции и преодоления барьеров для обеспечения прямого доступа к рынку сельскохозяйственных производителей.

8. Внедрения эффективной системы государственного стимулирования в освоении новых и возврата в сельскохозяйственный оборот засоленных, заболоченных и неиспользуемых ранее орошаемых земель.

Поэтому первостепенной задачей в контексте индустриализации села является повышение экономической эффективности производства, обеспечение экономического роста. Для этого необходимо:

- всемерное содействие развитию научных исследований по приоритетным направлениям и существенное усиление работы по их использованию в производстве;
- развитие конкурентных преимуществ АПК, базирующихся, прежде всего, на использование природно-климатических факторов (молочное и мясное скотоводство, льноводство, картофелеводство и др.);
- укрепление материально-технической базы сельского хозяйства, его техническая модернизация и переход на этой основе на современные высокопроизводительные, ресурсосберегающие технологии;

- эффективное использование производственного потенциала и ресурсов;
- концентрация ресурсов и средств на приоритетных направлениях и на высоко окупаемых видах производства;
- значительный рост урожайности сельскохозяйственных культур и продуктивности животных;
- совершенствование ценовой политики, устранение ценового диспаритета;
- трансформация неэффективных предприятий АПК в новые рыночные структуры;
- создание условий, в которых могут эффективно работать как коллективные предприятия, так и индивидуальный сектор;
- реализация целевых программ поддержки сельского хозяйства за счет госбюджета;
- стимулирование экспорта продукции.

Главная цель индустриализации сельской местности на основе развития малого и среднего предпринимательства - это более полное и надежное обеспечение населения продуктами питания и достижение рациональных норм потребления, рост экспорта продукции, укрепление продовольственной безопасности, прежде всего, в отдаленных сельских территориях.

Несмотря на достигнутые позитивные сдвиги, в развитии отрасли существует ряд нерешенных проблем, к числу которых можно отнести следующее:

- низкую эффективность функционирования производства;
- высокую степень износа активной части основных производственных фондов, превышающих предельно – критический уровень;
- недостаточную обеспеченность предприятий сырьем;

- дефицит инвестиций на модернизацию производственно-технической базы;

- низкий уровень потребления на душу населения важнейших продуктов питания (мясо- и молокопродуктов, рыбы, овощей и фруктов).

Развитие малых и средних перерабатывающих предприятий в сельской местности должно быть ориентировано на полное удовлетворение потребности населения в продуктах питания и увеличение экспортного потенциала, снижение издержек, повышение эффективности производства на основе внедрения ресурсосберегающих технологий, комплексного использования материально-сырьевых ресурсов.

Следовательно, в ближайшей перспективе необходимо: повысить уровень само обеспечения в основных продуктах питания, улучшить структуру питания населения за счет увеличения производства и потребления белковых продуктов (мяса и мясопродуктов, молока и молокопродуктов, рыбы и рыбопродуктов), а также овощей, фруктов, растительного масла.

Ключевым условием обеспечения устойчивого развития малых и средних перерабатывающих цехов в сельской местности является повышение технического и технологического уровня производства до соответствующего уровня и обеспечивающего выпуск конкурентоспособной продукции за счет активного вложения средств на модернизацию производства с внедрением новейших ресурсосберегающих и экологически чистых технологий.

Улучшение обеспечения перерабатывающих цехов сельскохозяйственным сырьем предусматривается на основе развития интеграционных процессов и будет осуществляться путем укрепления

производственных связей и объединения на договорных и кооперативных началах партнеров по агропромышленной деятельности (сельскохозяйственных, перерабатывающих, агросервисных предприятий, финансовых структур, в том числе с участием иностранных юридических лиц).

Таким образом, следует отметить, что индустриализация села возможна только на основе всесторонней и комплексной

поддержки развития малого и среднего предпринимательства в сельской местности. Создание эффективных механизмов государственной и региональной поддержки малого и среднего предпринимательства, которые включают, как организационно-экономические, так и инвестиционно-инновационные основы, позволит создать совершенно новую и эффективную экономику села.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2016. №3 (245). –С. 182-189
2. Бобочонов, Д. Д. Ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д. Д. Бобочонов, Г. Назирӣ, К.Қ. Шодиев // Кишоварз. – 2020. – No. 1. – P. 118-121. – EDN DHUWWF.
3. Мусаева З. А. Проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в АПК депрессивного региона // Никоновские чтения. 2006. №11. –С. 265.
4. Мелихов В.В. Индустриализация - новое направление устойчивого развития современного села//Орошаемое земледелие. 2016. № 1. С. 4.
5. Овчинникова И. М. Формирование стратегии развития малого и среднего предпринимательства в промышленности // ТДР. 2010. №11. –С. 36-38.
6. Романенко Е.В. Особенности развития и взаимодействия малого, среднего и крупного предпринимательства // Вестник СибАДИ. 2011. №21. –С. 63.
7. Сёмин А.Н., Третьяков А.П. Тенденции новой индустриализации в сельском хозяйстве современной России// Агропродовольственная политика России. 2017. № 2 (62). С. 27.
8. <http://www.president.tj/ru/node/10587>.

Сведения об авторе:

Шодиев Кухзод Курбонбаевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа и статистики, Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: 908108686. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: 908108686 E-mail: kuhzod-8686@mail.ru.

Information about the author:

Shodiev Kuhzod Kurbonbayevich - Candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of economic analysis and statistics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: 908108686. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru.

УДК: 331.108

АРЗЁБИИ САРМОЯГУЗОРӢ БА САРМОЯИ ИНСОНӢ

Рустамов Ф.М.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур оид ба самтҳои асосии вусъатдиҳии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ баррасӣ гардида, омилҳо ва хусусиятҳои мушаххаси онҳо зикр шуда, аз нуқтаи назари илмӣ баррасӣ ва таҳлил асоснок карда шудааст. Ҳамзамон дар мақола сарчашмаҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, ба монанди: предмет, объект, субъект ва мақсади сармоягузорӣ муайян гардидааст. Мусалам аст, ки ҳар як субъекти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҷузъи ҷудонашавандаи рушди иқтисодии мамлакат мебошад. Ҳар як субъект ҳадафи мушаххаси сармоягузорӣ дорад ва ба ин ё он сатҳ ба ҳамаи субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ таъсири назарраси ҳеширо дорад.

Сармояи инсонӣ дар рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт аҳамияти муҳим ва нақши калидӣ дорад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, арзёбии сармояи инсонӣ, аломатҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, нишондиҳандаҳои асосии сармояи инсонӣ, тамоюлҳои муносири сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ.

Барои иқтибос: Рустамов, Ф.М. Арзёбии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ / Ф. М. Рустамов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 46-57.

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИЙ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

Рустамов Ф.М.

Аннотация. В данной статье автором были исследованы пути увеличения инвестиций в человеческий капитал, представлены их специфические признаки и характеристики.

Также в статье рассмотрены конкретные признаки инвестиций в человеческий капитал, такие как: предмет, объект, и цель инвестирования. Автор отмечает и делает вывод о том, что каждый субъект, вкладывающий средства в человеческий капитал, является неотъемлемой частью экономического развития страны. Все субъекты имеют конкретную инвестиционную цель и в той или иной степени влияют на всех участников, вкладывающих средства в человеческий капитал.

Человеческий капитал в развитии различных сфер экономики имеет важное и ключевое значение.

Ключевые слова: человеческий капитал, оценка человеческого капитала, специфические признаки инвестирования в человеческий капитал, ключевые показатели человеческого капитала, современные тенденции инвестирования в человеческий капитал.

HUMAN CAPITAL INVESTMENT EVALUATION

Rustamov F.M.

Annotation. In this article, ways to increase investment in human capital were discussed, their specific signs and characteristics were presented, and they were discussed and analyzed from a scientific point of view.

Also, the article presents specific signs of investment in human capital, such as: object, subject, subject and purpose of investment. However, it is necessary to note that every entity investing in human capital is an integral part of the country's economic development. Each entity has a specific investment goal and to one degree or another affects all entities investing in human capital.

Human capital is of great and key importance in the development of various sectors of the economy.

Keywords: human capital, evaluation of human capital, specific signs of investing in human capital, key indicators of human capital, modern trends in investing in human capital.

Гузориши масъала. Дар шароити муосир рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, аз рушди сармояи инсонӣ вобаста мебошад. Муҳимият ва зарурати омӯзиши амиқи ин масъала дар шароити муосир мунтазам ба роҳ монда шудааст. Дар ҳалли ин масъала рушди сармояи инсонӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намуданд. Бинобар дар оянда ба масъалаи номбаршуда бояд диққати бештар дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта рушди сармояи инсонӣ дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии саҳми назаррас гузошта истодааст. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамият ва нақши ҳалкунанда дорад.

Мақсади мақола — омӯختани мафҳуми сармояи инсонӣ, таҳлили рушди сармояи инсонӣ ва арзёбии он дар мамлакат, нишондиҳандаҳои асосии сармояи инсонӣ, тамоюлҳои асосии рушди сармояи инсонӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Аҳамияти сармояи инсонӣ дар рушди иқтисодии мамлакат дар асарҳои олимони машҳури иқтисодӣ В.Петти, А.Смит ва К.Маркс дарҷ

гардидааст. Соли 1928 Ч.Кобб ва П.Дуглас, дар асари худ «Назариyaи истеҳсолот» функцияи истеҳсолиро, ки Викселл пешниҳод намудааст, ошкор намуд ва онро исбот карданд. Таҳқиқоти онҳо асоси кори олимони дигар гашта, аз ҷумла, Р.Солоу гардид, ки дар натиҷаи таҳқиқоти ӯ аҳамияти баланди сармояи инсонӣ тасдиқи худро ёфтанд. Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисодӣ дар асоси модели Лукас-Ромер низ хеле маъруф аст, ки аз тарафи олимони иқтисодшинос эътироф шудааст.

Дар шароити муосир муҳимият ва зарурати омӯзиши амиқи ин масъала мунтазам ба роҳ монда шудааст. Ҷунончи, ду ҳадафи СММ дар соҳаи рушди устувор бевосита ба сармояи инсонӣ бахшида шудаанд:

1. саломатию некӯаҳволӣ
2. таҳсилоти баландсифат [1, с.8].

Лоихаи рушди сармояи инсониро Бонки Ҷаҳонӣ амалӣ намуда истодааст, ки он мақсади ташкили платформаи сиёсӣ, ки таъмини афзалияти сармоягузориҳоро ба сармояи инсонӣ, ки иқтидори табдилдиҳиро доро мебошад, дорад. Зиёда аз 30 мамлакати ҷаҳон дар моҳи октябри соли 2018 иштирокчиҳои лоихаи мазкур шуданд.

“Стратегияи миллии рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар сатҳи се ҷузъ баррасӣ мешавад, ки саромади он ҷузъи иҷтимоӣ (рушди инсон) мебошад. Ба таркиби “Стратегияи миллии рушди устувор - 2030” тақрибистеҳсоли босифати нуруи инсонӣ ва истифодаи самараноки он муайян шуда, дар сохтори “Стратегияи миллии рушди устувор - 2030” боби 4-ум таҳти унвони “Рушди сармояи инсонӣ” ворид карда шудааст [2, с.46]. Дар навбати худ, дар муқаррароти асосии “Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба он равона гардидааст, ки инсон, тафаккури ӯ, маълумотноки ва нуруи эҷодии шахсият ин имконияти муҳимтарин барои ишғоли мавқеи сазовори Тоҷикистон дар ҷаҳон мебошад.

Дар байни олимони муосире, ки ин масъаларо дар қорҳои илмию таҳқиқотии хеш мавриди таҳқиқ қарор додаанд, Р.И. Капелюшникова, С. Кристиневиц, С. Сергеев, Г.Н. Соколов, Д.П. Мелничук ва дигаронро метавон номбар намуд.

Сармоягузорию ба сармояи инсонӣ баррасӣ намуда, пеш аз ҳама чунин аломатҳои мушаххаси онҳо: объект, предмет, субъект ва мақсади сармоягузорию муайян намудан зарур аст.

Дар мадди аввал ба ҳайси объекти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ худ сармояи инсонӣ баромад менамояд.

Истилоҳи «сармояи инсонӣ» аз тарафи муаллифони зиёде бо таъриф ва шахрҳои гуногун истифода шуда истодаст, аммо барои дарки маъно мазмун ва мундариҷаи он ба қадри кофӣ равшан ва дақиқ нест, ҳамчунин ҳангоми муайян намудани таркиб, сохтор ва хусусиятҳои тақсифоти он баъзе масъалаҳо ба миён меоянд.

Дар соҳаи иқтисод асосҳои назарияи сармояи инсонӣ аз ҷониби Теодор Шултс (1961) ва Гари Беккер (1964), ки сазовори ҷоизаи Нобел мебошанд, пешниҳод карда шудааст. Равишҳо ва муносибатҳои бисёр барои муайян намудани мафҳуми «сармояи инсонӣ» вучуд доранд, ки таърифҳои нисбатан маъруфтарини он аз тарафи мо (дар ҷадвали 1) оварда шудаанд.

Мусаллам аст, ки мафҳуми ягонаи «сармояи инсонӣ» вучуд надорад. Як қисми олимони онро дар доираи соҳаи баррасӣ карданд қисми дигари муҳаққиқон онро ба таври умум мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили муносибат ва равишҳои зиёде таърифи истилоҳи «сармояи инсонӣ» қайд намудан мумкин аст, ки аксари муҳаққиқон дар таърифоти худ дониш, малака ва маҳоратро таъкид намудаанд, аммо чунин ҷузъи сармояи инсонӣ, ба монанди хусусиятҳои генетикии организмро аз нуқтаи назар дур мондаанд.

Ҷадвали 1. - Равишҳо барои муайян кардани мафҳуми «сармояи инсонӣ»

№	Муаллиф	Таърифҳо	Шарҳҳо
1	2	3	4
1	Т. Шултс	Сармояи инсонӣ ин сифатҳои арзишмандест, ки шахс ба даст овардааст ва онҳоро тавассути сармоягузорию мувофиқ мустаҳкам қардан мумкин аст.	Таркиби сармояи инсонӣ - сифатҳои арзишманди соҳибшуда.
2	Г. Беккер	Сармояи инсонӣ маҷмӯи қобилиятҳои фитрӣ ва дониш, малака ва ҳавасмандии бадастомада мебошад, ки истифодаи самараноки онҳо ба афзоиши даромад ва дигар неъматҳои мусоидат мекунад.	Таърифи нисбатан васеъ паҳншуда. Таркиби сармояи инсонӣ: қобилиятҳои модарзодӣ, донишҳои соҳибшуда, маҳорат ва малака, ҳавасмандӣ.

3	Р.И. Капелюшников	Сармояи инсонӣ маҷмӯи донишҳо, малакаҳо, қобилиятҳост, ки ҳар як шахс дорои он мебошад ва аз ҷониби ӯ метавонад барои мақсадҳои истеҳсоли ва истеъмоли истифода бурда шавад [3, с.76].	Сармояи инсонӣ аз 3 унсур иборат аст: дониш, малака ва имкониятҳо, ки дар асл ҷузъҳои асосии таркиби сармояи инсонӣ мебошанд.
4	А.И. Добринин	Сармояи инсонӣ ин захираи муайяни саломатӣ, дониш, малака, қобилият, ҳавасмандии шахс мебошад, ки дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, дар раванди меҳнат мувофиқи мақсад истифода бурда мешавад ва ба беҳтаршавии некӯаҳволӣ, маҳсулнокии меҳнат ва даромаднокии ӯ мусоидат менамояд.	Сармояи инсонӣ дар сатҳи микро баррасӣ мешавад. Ба таркиби сармояи инсонӣ саломатӣ, дониш, маҳорат, қобилият, ҳавасмандии дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккулёфта дохил мешаванд.
5	Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд	Сармояи инсонӣ ин маҳорат, қобилият, малака, дониш ва қобилиятест, ки дар одамон мавҷуд буда, ба онҳо имкон медиҳад некӯаҳволии ҳам шахсӣ ва ҳам иҷтимоию иқтисодиро ба вуҷуд оранд [4, с.76].	Таркиби сармояи инсонӣ: маҳорат, малака, дониш, қобилият.
6	А.А. Хоконов	Сармояи инсонӣ омили мураккаби синтетикӣ буда, маҷмӯи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, психологӣ ва дигар нишондиҳандаҳоро муттаҳид месозад [5, с.80].	Сармояи инсонӣ аз захираҳои иҷтимоию иқтисодӣ, психологӣ ва дигар нишондиҳандаҳои захираҳои инсонӣ иборат буда, мақсади муттаҳидкунии ин нишондиҳандаҳо оварда нашудааст.
7	Р. Дорндуш, К. Шманлези, С.Фишер	Сармояи инсонӣ ин на танҳо маҷмӯи дониш, малака, маҳорат ва қобилияти меҳнатӣ, балки ҳосиятҳои физикӣ, психологӣ, ҷаҳонбинӣ ва фарҳангии инсон мебошад.	Таркиби сармояи инсонӣ: дониш, маҳорат, малака, қобилияти қорӣ, ҳосиятҳои ҷисмонӣ, психологӣ, ғоявӣ ва фарҳангии инсон мебошад.
8	Л. Туров	Сармояи инсонӣ қобилияти истеҳсоли мол ва хидматҳо мебошад.	Дар асоси ин таъриф муайян намудани таркиби сармояи инсонӣ мушкул аст.
9	Э. Долан, Ч. Линдсей	Сармояи инсонӣ сармояест, ки дар шакли қобилиятҳои ақлии тавассути омӯзиши расмӣ ё таҳсил ё тавассути қори амалӣ ба даст оварда шудааст.	Унсурҳои таркибии сармояи инсонӣ қобилиятҳои ақлонӣ мебошанд.
10	Б.М. Генкин, Б. Юдин	Сармояи инсонӣ ин ҷузъҳои потенциали инсонӣ мебошад, ки метавонад манбаи даромад барои хонаводаҳо, ширкатҳо ва кишварҳо гардад [6, с.79].	Унсурҳои таркибии нерӯи инсонӣ унсурҳои иқтисодии инсонӣ номида шуданд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Қариб дар ҳамаи таърифҳо аз ҷониби олимони қайд гардидааст, ки сармояи инсонӣ маҷмӯъ аст, аммо на дар ҳамаи ин таърифҳо ҳадафи ин маҷмӯъ нишон дода шудааст.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо дар маҷмӯъ “сармояи инсонӣ” ин баҳодиҳии

синтези донишу малакаҳои табиӣ ва соҳибшуда ва дорои ҳосиятҳои биологӣ, иҷтимоӣ, психологӣ ва дигар ҳосиятҳои инсонӣ башумор меравад, ки метавонад боиси ба даст овардани неъматҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ гардад.

Расми 1 - Сармояи инсонӣ ва сохтори таркибии он

Ба хусусиятҳои дигари шахс, қобилияти ӯ ба идрок ва ғайраҳоро дохил намудан мумкин аст.

Сипас, ҳамчун предметҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ чузъҳо ё унсурҳои таркибии сармояи инсониро метавон муайян намуд. Предметҳои сармоягузорию дар асоси равишҳои муайян

намудани мафҳуми “сармояи инсонӣ”, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст, баррасӣ менамоям. Вобаста аз таърифиҳои Т.Шулс, Л.Туроу, Б.М.Генкин ва Б. Юдин муайян намудани унсурҳои таркибии сармояи инсонӣ душвор аст, бинобар ин онҳо дар ҷадвали 2 оварда нашудаанд.

Ҷадвали 2. - Субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ аз нигоҳи муаллифони гуногун

№	Предметҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ	Муаллифон						
		Г. Беккер	Капелюшников Р.И	А.И. Добрынин	OECD	А.А. Хоконов	Р Доорндуп, К- Шманлеси, С Фишер	Э.Долан, Ч.Линдсей
1	Дониш	+	+	+	+		+	
2	Маҳорат	+	+	+	+		+	
3	Малака				+		+	
4	Қобилиятҳо	+	+	+	+		+	+
5	Ҳавасмандкунӣ	+		++				
6	Саломатӣ			++				
7	Хусусиятҳои физикӣ						+	
8	Хусусиятҳои психологӣ						+	
9	Хусусиятҳои ҷаҳонбинӣ						+	
10	Хусусиятҳои фарҳангӣ						+	
11	Параметрҳои иҷтимоию иқтисодӣ					+		
12	Параметрҳои психологӣ					+		
13	Дигар нишондиҳандаҳо					+		

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз ҷадвали 2 мушоҳида намудан мумкин сармоягузорию бештар дониш, малака ва аст, ки дар байни предметҳои маҳорат зиёдтар ба назар мерасанд.

Дар асоси таърифи муаллиф мафҳуми “сармояи инсонӣ” чузъҳои зерини сармоягузори ба сармояи инсонӣ чудо кардан мумкин аст: дониш, малака, хосиятҳои биологӣ, иҷтимоӣ, психологӣ ва ғайра.

Ба сифати субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ оила, ташкилот, давлат ва ҳуди шахс баромад карда метавонанд. Метавон гуфт, ки заминаи сармояи инсониро чунин субъектҳои сармоягузорӣ, ба мисли оила ва давлат ташкил медиҳанд, зеро онҳо аз лаҳзаи таваллуд ба рушди

инсон мусоидат мекунанд. Аммо, қайд намудан зарур аст, ки ҳар як субъекти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ чузъи ҷудонашавандаи рушди иқтисодии мамлакат мебошад. Илова бар ин, ҳар як субъект ҳадафи мушаххаси сармоягузорӣ дорад ва ба ин ё он дараҷа ба ҳамаи субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ таъсир мерасонад.

Аломатҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. - Аломатҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ

Субъекти сармоягузорӣ	Объекти сармоягузорӣ	Мақсади сармоягузорӣ	Намунаҳои сармоягузорӣ
Оила	Сармояи инсонӣ	Беҳтар гардонидани некуаҳволии оила дар оянда, қаноатмандии моддии волидайн	Хароҷоти оила ба озукаворӣ, маҳсулоти ғайриозукаворӣ (либос, пойафзол), хароҷотҳои муваққатӣ ба таълим ва нигоҳдории тандурустии фарзандон, ҳавасманд-кунии хиссиётии волидайн ва ғайраҳо
Давлат		Таъмини рушди иқтисодии кишвар	Хароҷотҳои бюҷе ба маблағгузори муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ (маориф, ҳифзи тандурустӣ ва тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, фарҳанг) ва воситаҳои ахбори омма
Ташкилот		Баландбардории ҳосилнокии меҳнат, ба дастории фоила ё дигар дастоварду натиҷаҳои назаррас	Воситаҳои ташкилот ба он қисми музди маош, ки аз сатҳи ҳадди аққали музди меҳнат зиёд аст; хароҷотҳо ба омодакунии касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо; хароҷотҳо ба ҷорабиниҳои таъбабатӣ ва профилактикӣ; хароҷотҳо барои ташкили муҳити кории муосид; хароҷотҳо барои ҳавасмандкунии иҷтимоӣ ва манзилӣ; хароҷотҳо ба ҳифзи меҳнат ва беҳатариӣ ҳаёт; суғуртаи тиббӣ ва ғайраҳо

Шахсият	Бехтаркунии некуаҳволии шахсият, қонё намудани талаботҳои гуногуни ӯ	Харочотҳои пулӣ ва муваққатӣ ба таълим, тандурустӣ, ҳудафзоиш, харочотҳои ҳиссиётӣ барои худтарбия ва ғайраҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, неъматҳои ба сармояи инсонӣ ба ҳисоб намеравад, соҳибшавандаро метавон бевосита ба сармояи инсонӣ сармоягузорӣ намуда, афзоиш дод. Мувофиқан ба ин, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва ғойдаи соҳибшуда мустақиман аз ҳамдигар вобаста аст, ба шарте ки онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ зарурӣ ва мувофиқи мақсад бошанд (масалан, омӯзиш ба амалҳои ҷинояткорӣ ҳамчун сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба ҳисоб намеравад, чунки онҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ мувофиқи мақсад набуда, ба ҷомеа манфиат намеорад).

Дар ҷадвали зерин аксарияти муаллифон ва таҳқиқотчиён таҳлили усулҳои арзёбии самаранокии сармоягузори ба сармояи инсониро зарур ва саривақти шуморида, тавсияҳо ва методҳои амали гаштани онро ба таври гуногун шарҳ додаанд.

Ҷадвали 4. - Таҳлили усулҳои арзёбии самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ

Муаллифон, сарчашмаҳо	Мундариҷа
Боумен М. Шулс Т.	Тавсия дода мешавад, ки самаранокии сармоягузори ғайримустақими иҷтимоӣ дар асоси таҳлили дараҷаи таъсири онҳо ба рушди иқтисодӣ муайян карда шавад: $Y = f(K, L), \tag{1}$ дар ин ҷо: K – хароҷоти сармоя; L – хароҷоти меҳнат; Y – озода
Минсер Ҷ.	Истифодаи функсияи истеҳсолии маблағҳои бадастомада, дарёфти самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ ба соҳаи маориф: $2LnE = b_0 + b_1S + b_2T + b_3T + U, \tag{2}$ дар ин ҷо: b_0 – коэффисиенти мустақил; b_1 – меъёри даромад аз таҳсилот, ки дар модели пешниҳодшуда барои ҳама дараҷаҳои таҳсил доимӣ аст; b_2, b_3 – меъёри даромад аз таълими истеҳсолӣ; E, S и T – даромадҳо, солҳои таҳсил ва собиқаи кор
Фитзенз Ҷ.	Меъёри ғойдаи сармоягузорӣ аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: $K_0 = B - [P - (Z + L)] / Z + L, \tag{3}$ дар ин ҷо: Z – фонди музди меҳнат; L – хароҷотҳо ва имтиёзҳои иҷтимоӣ; P – арзиши умумии кори иҷрошуда;

	В – даромад аз кори ичрогардида.
Фриман И.М., Ковалчук К.Ф.	Тавсия дода мешавад, ки нишондиҳандаи фоидаи сармоягузорӣ ҳамчун таносуби маблағи миёнаи солонаи даромадҳои нақдӣ аз ҷаъолияти соҳибкорӣ ба маблағи сармоягузориҳои аввалия барои асосноккунии сармоягузорӣ ба сармояи инсонии ширкат ва самаранокии арзёбии он истифода шавад: $\mu_n = QTR_n / (N \cdot UIL_n) \cdot 100\%, \quad (4)$ дар ин ҷо: UIL – маблағи ибтидоии сармоягузорӣ; QTR^n – маблағи даромади пули аз ҷаъолияти иқтисодӣ дар давраи n; N – муҳлати бахориди маблағи даромад аз ҷаъолияти иқтисодӣ ҳар як корманд
Филлипс Ҷ.Ҷ., Филлипс П.П., Ҳочес Т.К.	Бозгашти сармоягузорӣ дар таълими кормандон (ROI) бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: $ROI = (M - I) / I, \quad (5)$ дар ин ҷо: I – сармоягузорӣ дар таълими кормандони ширкат; M – зиёдшудани даромад аз кор дар давраи таҳқиқот назар ба давраи гузашта
Бекер Г.	Тибқи назарияи сармояи инсонӣ, музди меҳнати шахси дорои дараҷаи муайяни тайёрӣ (Y_n) метавонад аз 2 унсури асосӣ иборат бошад. Унсури 1-ум он чизест, ки агар y маълумоти ибтидоӣ дошта бошад, он чизро ба даст меорад. Унсури дуюм баргардонидани сармоягузорӣ дар соҳаи маориф мебошад: $Y_n = X_0 + Y \cdot C_n, \quad (6)$ дар ин ҷо: X_0 – музди меҳнат барои шахсоне, ки маълумоти ибтидоӣ доранд; C_n – ҳаҷми сармоягузориҳо дар давоми n соли таҳсил, яъне. сармояи инсонӣ ҷамъовардашуда; Y – меъёри ҳозираи даромади сармоягузорӣ дар соҳаи маориф
Ваганян О.Г.	Коэффисиенти самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи зехнии ширкатҳо (Z) бо формулаи зерин муайян карда мешавад: $Z = (X_2 - X_1) / Y, \quad (7)$ дар ин ҷо: X_1 – арзиши сармояи зехнӣ дар аввали давра; X_2 – арзиши сармояи зехнӣ дар охири давра; Y – сармоягузорӣ ба сармояи зехнии ширкат

Нуреев Р.М.	Маблағгузориҳо дар соҳаи маориф оқилонаанд ва ин аз шаклҳои асосии назарияи сармояи инсонӣ бармеояд, агар сатҳи даромади сармоягузорӣ дар соҳаи маориф на камтар аз меъёри бозорӣ % (ё миқдори зиёди даромадҳои оянда (R) камтар аз хароҷоти умумии таҳсилот (C)): N $R = \sum_{i=1}^N (W_1 - W_0) / (1 - i_t) = (W_1 - W_0) / i_t [1 - (1 + i_t)^N] - (W_1 - W_0) / i_t,$ дар ин ҷо: $R \geq C$; $W_1 > W_0$ – зиёд шудани даромад дар натиҷаи баланд шудани дараҷаи маълумот; i_t – қурби солони бозор
Буханова С.М., Дорошенко Ю.	Дар асоси принципи арзиши имконот метавон арзёбии миқдории самаранокии сармоягузориҳои иҷтимоии мустақими ғайритиҷоратӣ, ки ба гирифтани фоидаи иқтисодӣ умед надоранд, сохтан мумкин аст. Аз якҷанд имконоти имконпазир, сармоягузор бехтарин вариантро интихоб мекунад, дар ҳоле ки хароҷоти сармоягузорӣ пасттарин хоҳад буд. Дар ин ҳолат, таъсири молиявӣ метавонад бо формула ифода карда шавад: n $\text{Эфин} = \sum_{t=1}^n (\text{Инв}_t^{\max} - \text{Инв}_t^{\min}) / (1 + \text{WACC})^t, \quad (9)$ дар ин ҷо: WACC – арзиши миёнавазнии сармояи умумии сармоягузор, ки сатҳи ҳадди ақали зарурии даромаднокии ғайритиҷоратии ўро инъикос менамояд; $\text{Инв}_t^{\max}$ ва $\text{Инв}_t^{\min}$ хароҷоти сармоягузорӣ барои лоиҳаҳои «гаронтарин» ва алтернативӣ дар давраи t муайян менамояд.
Сапенко И.В.	Бо истифода аз формулаи зерин пешниҳод карда мешавад, ки арзиши ҳозираи софи истифодаи сармояи инсонӣ ҳисоб карда шавад: $n \quad n$ $\text{ЧПС} = \sum_{i=1}^n \text{ДЧ} / (1 + i)^t - \sum_{i=1}^n \text{ИЧ} (1 + i)^t, \quad (10)$ дар ин ҷо: n – шумораи солҳои истифодабарии сармоя; i – меъёри тахфиф; ДЧ – даромади сармояи инсонӣ, ки аз рӯи фонди умумии музди меҳнат дар тӯли вақт инъикос меёбад t; ИЧ – сармоягузориҳои умумии сармояи инсонӣ вақти t

Лукашевич В.	Натиҷаи маблағгузорӣ ба сармояи инсониро афзоиши ҳосилнокии меҳнат доништан зарур аст. Самаранокии ҳама гуна сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ бояд баррасӣ шавад (Ξ_i) дар i-м марҳила ҳамчун: $\Xi_i = (B - B_n) \cdot (\Pi / 3), \quad (11)$ дар ин ҷо: B_n – пеш аз таълим такмил додани кормандон; B – инкишофи кормандон пас аз омӯзиш; Π – арзиши як воҳиди маҳсулот; 3 – сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ
АникинаЕ., Чечина В.	Меъёри кунунии даромади сармоягузорӣ дар соҳаи маориф: $R = (Y_n - X_0) / C_n, \quad (12)$ дар ин ҷо: C_n сармояи инсонӣ ҷамъовардашуда, ҳаҷми маблағгузорӣ дар муддати n вобаста ба солҳои таҳсил; Y_n – даромади шахсӣ, ки дорои маълумоти n сол; X_0 – даромади шахсе, ки маълумоти ибтидоиро доро мебошад.

Аз ҷониби муаллифон дар асоси сарчашмаҳои боло тартиб дода шудаанд

Хулоса. Дар асоси тавсия ва пешниҳодҳои гуногун метавон ба хулосае омад, ки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ин ҳама гуна амалҳои аз тарафи субъектҳои сармоягузорӣ иҷрогардида ва ба ташаккул ва рушди донишу малака, инчунин хосиятҳои биологӣ, иҷтимоӣ, равонӣ ва дигар хосиятҳои шахс, новобаста аз сарчашмаҳо ва шаклҳои баамалории сармоягузорӣ равона карда шуда мебошад.

Ҳамин тавр, мафҳуми сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ баррасӣ гардида, аломатҳо ва хусусиятҳои мушаххаси онҳо оварда шуданд ва аз нуқтаи назари илмӣ баррасӣ ва таҳлил карда шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Цели в области устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals>. – Дата доступа: 21.02.2019.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016, с.46
3. Капелюшников, Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р.И. Капелюшников. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2012. – 76 с.
4. Капелюшников, Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р.И. Капелюшников. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2012. – 76 с.
5. Хоконов, А.А. К вопросу о значении фактора человеческий капитал в инновационном развитии страны / А.А. Хоконов // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). – 2015. – № 1. – С. 76–80.
6. Бураншина, Н.А. Человеческий капитал в современных междисциплинарных исследованиях /Н.А. Бураншина // Креативная экономика. – 2011. – Т. 5, № 10. – С. 74–79.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Рустамов Фитрат Музафарович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, декани факултети муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, ҳуқуқ ва ғумрукӣ Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ 1/2, E-mail: fitrat_f@mail.ru, тел: (+992) 935392020.

Сведения об авторе:

Рустамов Фитрат Музафарович - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета МЭО, права и таможенное Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2, E-mail: fitrat_f@mail.ru, тел: (+992) 935392020

About the author:

Rustamov Fitrat Muzafarovich - candidate of economic sciences, associate professor, dean of the faculty of international economic relations, law and customs, Tajik State University of Commerce, Dushanbe, Dekhoti Street 1/2, E-mail: fitrat_f@mail.ru, tel: (+992) 935392020.

УДК: 657.6

АФЗАЛИЯТҲОИ ҲАМКОРИИ ВОҲИДҲОИ АУДИТИ ДОХИЛИИ ТАШКИЛОТҲОИ БАҲШИ ДАВЛАТӢ БО МАҚОМИ ОЛИИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ

Саидов Р.Н.

***Аннотатсия.** Дар мақола муҳимият ва самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ оварда шудааст. Муаллиф дар таърибаи пеширафтаи байналмилалӣ аудити баҳши давлатӣ қайд менамояд, ки ҳамкориҳои аудиторони дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ ва аудиторони Палатаи ҳисоб ҳамчун омилҳои баландбардории самараи назорати воситаҳои буҷетӣ ва таъмини шаффофияти истифодабари онҳо баромад менамояд. Ҷиҳати таҳкими ҳамкорӣ ва ба даст овардани манфиатҳо аз он самтҳои афзалиятноки фаъолияти ҷонибҳо ва унсурҳои муҳими низоми ҳамкориҳои мазкур муайяну ошкор карда шудаанд.*

***Калидвожаҳо:** ИНТОСАИ, назорати молиявӣ, самаранокӣ, аудити дохилӣ, ҳисоботи молиявӣ, воситаҳои буҷетӣ, назорати дохилӣ, мустақилият, инноватсия, банақшагирӣ, чораҳои назоратӣ.*

***Барои иқтибос:** Саидов, Р. Н. Афзалиятҳои ҳамкориҳои воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ / Р. Р. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 58-65.*

ПРЕИМУЩЕСТВА СОТРУДНИЧЕСТВА ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА ОРГАНИЗАЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА С ВЫСШИМ ОРГАНОМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА

Саидов Р.Н.

***Аннотация.** В статье представлены важность и приоритетные направления сотрудничества подразделений внутреннего аудита организаций государственного сектора с высшим органом государственного аудита. Автор, опираясь на передовой международный опыт аудита государственного сектора, отмечает, что сотрудничество внутренних аудиторов организаций государственного сектора и аудиторов Счетной палаты выступает фактором повышения эффективности контроля бюджетных средств и обеспечения прозрачности их использования. В целях укрепления сотрудничества и получения от него выгод определены и раскрыты приоритетные направления деятельности сторон и важные элементы данной системы сотрудничества.*

***Ключевые слова:** ИНТОСАИ, финансовый контроль, эффективность, внутренний аудит, финансовая отчетность, бюджетных средств, внутренний контроль, независимость, инновации, планирование, контрольные меры.*

ADVANTAGES OF COOPERATION BETWEEN INTERNAL AUDIT UNITS OF PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS AND THE SUPREME AUDIT INSTITUTION

Saidov R.N.

Annotation. The article presents the importance and priority areas of cooperation between internal audit units of public sector organizations and the supreme body of state audit. The author, based on the best international experience in public sector auditing, notes that cooperation between internal auditors of public sector organizations and auditors of the Accounts Chamber acts as a factor in increasing the efficiency of control over budget funds and ensuring transparency in their use. In order to strengthen cooperation and obtain benefits from it, priority areas of activity of the parties and important elements of this cooperation system have been identified and disclosed.

Key words: INTOSAI, financial control, efficiency, internal audit, financial reporting, budgetary funds, internal control, independence, innovation, planning, control measures.

Гузориши масъала. Новобаста ба он, ки ҳамкориҳои воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ дар санадҳои меъёрий ҳукукии ҷонибҳо оварда шудааст, лекин то кунун ҳамкориҳои мазкур амалан дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Ҳамкориҳои ҷонибҳои қайдшуда ҷиҳати мубодилаи таҷриба, муайян гардидани номутаносибии равишҳои методологии санҷишҳо, тақмили механизми татбиқи ҷорабиниҳои санҷишию назоратӣ ва таҳлилию таҳхисӣ, инчунин тақмили касбияти аудиторони дохилӣ мусоидат менамояд. Таҳкими ҳамкориҳои ҷонибҳо то сатҳе, ки барои истифодабарии афзалиятҳои ҳамкорӣ шароити заруриро фароҳам оварда, ҳолатҳои болозикрро таъмин менамояд, мубрам арзёбӣ мегардад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва наشريҳо. Омӯзиши масоили марбут ба аудити дохилӣ ва аудити давлатӣ дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии иқтисодчиёни ватанӣ, ба монанди Ҳушвахтзода Қ.Х., Низомов С.Ф., Шарифов З.Р., Каримов Б.Ҳ., Тоҳирова Р.С., Орзуев П.Ҷ., Шоймардонов Ҳ.Қ. ва дигарон ба ҷашм мерасад.

Мақсади мақола аз асосноккунии бартариҳои ҳамкориҳои воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ, ки ҷиҳати рушди назорати воситаҳои давлатӣ мусоидат менамояд, иборат мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани ҳамкориҳои воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатии кишвар бо Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷонибҳо муфид мебошад. Дар шароити кунунии фаъолияти ҷонибҳои ҳамкорӣ мушкилотҳои ҷойдоранд, ки аксари онҳо бинобар иллати ноустувории ҳамкорӣ ба вуҷуд омадаанд. Мувофиқат накардани натиҷаи санҷишҳои тарафҳо яке аз мушкилотҳои асосии қайдшуда мебошад. Ҳолати ҷойдошта мубрами амалкарди низоми муқаммалӣ назорати воситаҳои бучетӣ, пайваста баланд бардоштани таҳассусмандии аудиторони дохилӣ, истифодаи таҷрибаи пешрафта ва имкониятҳои инноватсионии татбиқи қоидаҳои санҷишию назоратӣ ва таҳлилию таҳхисиро тасдиқ менамояд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки самаранокии назорати молиявӣ танҳо ба мустақилияти ҳадамоти аудити дохилӣ ва мақомоти назорати давлатии молиявӣ вобаста аст. Ташкилоти байналмилалӣ мақомоти олии назорати молиявӣ (ИНТОСАИ) ҳиссаи назорати дохилии ташкилотҳои бахши давлатиро ҳамчун унсури ҷараёни бучетӣ дар татбиқи арзишҳои анъанавӣ (қонуният, поквичдонӣ, шафофият) ва муосири идоракунии воситаҳои давлатӣ (самаранокӣ ва натиҷанокӣ) назаррас арзёбӣ менамояд.

Ҳамкорию устувор байни воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ чиҳати ташаккули низоми комили идоракунии давлатии воситаҳои буҷетӣ мусоидат менамояд.

Ҳамчун қоида, барои дар сатҳи зарурӣ гузаронидани аудит, аудиторони дохилиро зарур аст, ки дорои донишҳои кофии соҳавӣ бошанд, яъне хусусиятҳои низоми ҳисобдорӣ, идоракунии хавфҳо ва назорати ташкилотҳои бахши давлатиро донанд. Чунин мавқеъро иқтисодчиёни ватанӣ Орзуев П.Қ., Шоймардонов Ҳ.Қ. дастгирӣ намуда, қайд менамоянд, ки гузаронидани аудити баландсифат аз мутахассисони соҳа донишҳои муайяни касбӣ ва донишҷӯи хусусиятҳои объектҳои санҷидашавандаро талаб менамояд [7, с.192]. Дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани ҳамкорию ҷонибҳои зикршуда чиҳати таъмини чунин шароит мусоидат менамояд.

Ташкилоти байналмилалӣ мақомоти олии назорати молиявӣ муҳимияти мустақилияти хадамоти аудити дохилӣ ва ҳамкорию онро бо мақоми олии назорати молиявӣ ба инобат гирифта, ҳанӯз соли 2010 стандартҳои INTOSAI GOV 9140 «Мустақилияти аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ» ва INTOSAI GOV 9150 «Ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ байни мақомоти олии назорати молиявӣ ва аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ»-ро тасдиқ намуда буд [2]. Воқеан, шартҳои муҳими ҳамкорию ҷонибҳо мустақилият ва фаъолияти воқеъбинона буда, ба инобат гирифтани онҳо дар рафти рушди фаъолияти назоратии тарафҳо аҳамияти калон дорад.

Аз нигоҳи мо, маҳакҳои асосии ҳамоҳангсозии фаъолияти назоратӣ ва ҳамкорию воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ бояд ба навгониҳо асос ёбанд. Ҳадафи асосии ҳамкорию мазкур, ки аз байн бурдани назорати тақририи объектҳо, тақмили методологияи назоратӣ

ва дар ниҳоят, таъмини самаранок истифодабарии воситаҳои буҷетӣ мебошад, бинобар ин, истифодаи имкониятҳои инноватсионии равишҳои назоратӣ чиҳати ба даст овардани манфиати бештар мусоидат менамояд. Дар баробари ҳолатҳои зикршуда, аудити давлатӣ метавонад чиҳати рушди инноватсионии иқтисодиёти кишвар мусоидат намояд. Оид ба нақши калидии аудити давлатӣ дар рушди инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳушвахтзода Қ.Ҳ., Зокирова Ф.Қ. ба он назаранд, ки аудити давлатӣ метавонад самтҳои ошкор намояд, ки дар онҳо самаранок истифодабарии воситаҳои давлатӣ зарур аст [9, с.425]. Чунин самт метавонад тезонидани қараёнҳои инноватсионӣ бошад, ки хариду ба истифода додани техникаҳои инноватсиониро аз ҳисоби захираҳои иловагӣ дар назар дорад.

Манфиатҳо аз ҳамкорию воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ хеле зиёд мебошанд, ки муҳимтарини онҳо: мубодилаи донишҳои назариявӣ, қонундонӣ ва малакаҳои амалӣ; баланд гардидани самарои идоракунии ва муҳимияти аудити дохилӣ; имконпазир гардидани идоракунии босамари хавфҳо аз тариқи иҷрои нақша ва барномаи аудит; таъмини ҳамоҳангии фаъолияти назоратии тарафҳо; қоҳишёбии эҳтимолияти тақроршавии қорҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳо, инчунин таъмини ягонагии натиҷаи қорабиниҳои назоратӣ – баҳодиҳӣ дар ташкилотҳо мебошанд. Қобили қайд аст, ки таҷрибаи кофии аудити мустақили давлатӣ дар ҳар сурат ба манфиати тақмили аудити дохилӣ мебошад. Оид ба ин масъала иқтисодчиён Орзуев П.Қ., Саидов Р.Н. қайд менамоянд, ки қораҳои аудити мустақили давлатии Палатаи ҳисоб ба таҳлили самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ, арзёбии захираҳои имконпазири афзоиши онҳо ва асоснокии хароҷотҳо, муайян кардани

сабабҳои дуршавӣ аз натиҷаҳои банақшагирифташуда нигаронида шуда, мақсади он ба даст овардани самараи мусбати ҷамъиятӣ мебошад [8, с.89]. Бо назардошти он ки ҳадафи ниҳони фаъолияти назорати давлатии молиявӣ ба манфиати аҳли ҷомеа нигаронида шудааст, истифодаи чунин таҷрибаро аз ҷониби ҳадамоти аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ муҳим арзёбӣ менамоем.

Ҳамкориҳои мазкур дар баробари ҷиҳатҳои мусбӣ пайомадҳои манфӣ низ дорад, аз ҷумла: эҳтимолияти пайдошавии зиддият байни манфиати тарафҳо; иҷрогардидани на ҳама уҳдадорихои тарафҳо; истифодаи стандартҳои касбии марбут ба мустақилияти аудит дар шарҳҳои гуногун; дар баъзе ҳолатҳо баровардани ҳулосаю пешниҳодҳои нисбатан ноустувор ва то анозае мухталиф, ки аз истифодаи натиҷаи кори якдигар ба даст оварда мешаванд. Лекин, аз нигоҳи мо, маҳдуд намудани пайомадҳои манфӣ имконпазир буда, рушди ҳамкориҳои мазкур ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти ҷойдошта мусоидат менамояд.

Натиҷанокии ҳамкорӣ аз воситаҳои ҳамкорӣ ва сатҳи истифодабарии онҳо вобаста мебошад. Воситаҳои нисбатан муҳими ҳамкориҳои тарафҳо банақшагирии муштаракӣ объектҳои назоратӣ; ҳамкорӣ аз мавқеи танзим ва тақмили фаъолияти аудити дохилӣ; мубодилаи иттилоот аз тариқи машваратдихӣ; алоқамандии ҳисоботҳои аудиториҳои тарафҳо; коркарди муштаракӣ методологияи санҷиш; истифодаи муштаракӣ маводи курсҳои таълимӣ ва мубодилаи он; таъмини дастрасии бемонеаи тарафҳо ба ҳуҷҷатҳои санҷишӣ; ташкили курсҳои бозомӯзӣ дар ҷои кор ва истифодабарии таҷрибаи якдигар мебошанд.

Таҷрибаи кори мақоми олии назорати молиявӣ нисбатан зиёд буда, он таҷрибаи пешрафтаи хориҷиро низ дар самти назорати молиявӣ дар бар мегирад. Аз ин рӯ, мақомоти мазкурро меболад ба дараҷаи

мустақилияти фаъолияти аудиторони дохилӣ; воқеияти фаъолият ва салоҳияти касбии онҳо; иҷрои корҳои онҳо аз мавқеи риояи тартиботи ҷойдошта, яъне ҳулосаҳои ба мақсади аудити дохилӣ асосёфта, соҳаи ҷорӣ намудани аудит, методологияи аудит ва далелҳои эътимоднок; ҳиссаи мутахассисони дорои таҷриба ва малақаҳои навин дар иҷрои корҳо; сатҳи мукаммалии методҳои аудити дохилӣ; сатҳи кифоянокии ва эътимоднокии далелҳо аз мавқеи асосноккунии ҳулосаю пешниҳодҳо; мувофиқати ҳулосаю пешниҳодҳои аудиторони дохилӣ дар дилхоҳ шароит баҳогузорӣ намояд.

Қобили зикр аст, ки тибқи таҷриба ва асосҳои методологияи санҷишҳои аудиторӣ, байни аудиторони дохилию берунӣ оид ба пешбурди санҷишҳо ҳамкорӣ ҷой дорад. Чунин мавқеъро иқтисодчиёни ватанӣ Каримов Б.Ҳ., Тоҳирова Р.С. ҷонибдорӣ намуда, чунин мешуморанд, ки аудитор ҳуқуқ дорад, то ба кормандони ҳадамоти аудити дохилӣ озодона муносибат намояд [3, с.60]. Чунин мавқеъ бояд дар аудити бахши давлатӣ, алаҳхусус ҳангоме, ки байни Палатаи ҳисоб ва ҳадамоти аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ ҳамкорӣ сураг мегирад, мавҷуд бошад. Дар ин маврид аудиторони дохилӣ бояд ҷиҳати ҳамкориҳои судманд бо кормандони Палатаи ҳисоб ташаббускор бошанд ва самтҳои ҳамкориро ҷоннок намоянд.

Солҳои охир мақомотҳои давлатии кишварҳои мухталифи ҷаҳон дарёфти роҳҳои рушди назорати дохилиро ҷиҳати баландбардории сифати ҳамкорӣ бо мақомоти аудити берунии давлатӣ фаъл карда истодаанд, ки дар натиҷа самаранок истифодабарии воситаҳои бучетӣ то андозае таъмин гардидааст. Дар мамолики хориҷ ҳадамоти назорати дохилии ташкилотҳои давлатӣ, ки истифодабарандаи маблағҳои бучетӣ мебошанд, уҳдадоранд, то ба мақомоти аудити берунии давлатӣ ҳамкорӣ намоянд. Масалан, дар Британияи Кабир

ҳамкорию аудити дохилӣ ва берунии баҳши давлатӣ ҳамчун воситаи баландбардории сифати фаъолияти тарафҳои ҳамкорӣ доништа мешавад [1]. Дар ин кишвар ҳамкорӣ дар самтҳои мухталиф ба роҳ монда шудааст, аз ҷумла:

1. Самаранокию аудити дохилӣ аз ҷониби назорати дохилӣ баҳодихӣ карда мешавад, аудиторони берунӣ бошанд, ба таври пешакӣ устувории низомии назоратро арзёбӣ менамоянд.

2. Натиҷаҳои аудити дохилии ҳисоботи молиявӣ ва таҳлили нишондиҳандаҳои он дар рафти гузаронидани аудити берунӣ имконияти истифодабарӣ доранд, чунки ташкил ва баргузорию санҷиши муштараки ҳисоботи молиявӣ байни тарафҳо имконпазир мебошад.

3. Санҷиши мувофиқати фаъолияти ташкилоти баҳши давлатӣ ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун вазифаи ҳадамоти аудити дохилӣ доништа мешавад. Аудити берунӣ бошад, танҳо ҷиҳатҳои калидии самти мазкурро дар бар мегирад, аз ҷумла ба сифати санҷишҳои гузаронидаи аудити дохилӣ, ки дорои таҳлилҳои муфассал мебошанд, тамаркуз менамояд.

4. Аудити дохилӣ фаъолияти ташкилотро дар асоси нишондиҳандаҳои натиҷанокӣ таҳлил менамояд ва методикаи арзёбии нишондиҳандаҳои мазкурро вобаста ба зарурат такмил медиҳад. Аудити берунӣ бошад, танҳо дар сурати боварӣ доштан ба салоҳияти аудити дохилӣ ба сифати кори он така мекунад.

Иқтисодчиёни ватанӣ Низомов С.Ф., Юсупов У.С. дар яке аз таълифотҳои илмӣ худ вазифаҳои ҳадамоти аудити дохилиро ба низомии муайян даровардаанд, ки аз инҳо иборат мебошанд: а) гузаронидани аудити дохилӣ ва маълумотдиҳӣ ба шӯрои директорон, роҳбарияти иҷроия оид ба хавфҳои муҳим ва муайян намудани масъалаҳои муҳими назоратӣ; б) мусоидат ба идоракунии, назорати воҳидҳои ташкилии кормандон дар таҳияи нақшаҳои

ҷорабиниҳо, такмили низомҳои назорат ва идоракунии хавфҳо; в) ҷамоҳангсозии фаъолият бо аудиторӣ беруна бо мақсади кам кардани хароҷоти умумии аудит; г) иҷрои дигар вазифаҳо ва иштирок дар лоиҳаҳо тибқи дархости шӯрои директорон [6, с.136]. Тавре аз вазифаҳои овардашуда бар меояд, ҳадамоти аудити дохилӣ дар маҷмӯ, қорҳои зиёдеро дар самти санҷишу арзёбии объектҳо анҷом медиҳад. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, рушди ҳамкорию ҷонибҳои назораткунанда ба манфиати тарафҳо хоҳад буд.

Аз самтҳои ҳамкорию овардашуда бар меояд, ки ҳамкорию воҳидҳои аудити дохилӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ дар Британияи Кабир ҷиҳати таъмини устувории низомии назорати дохилӣ, гузаронидани назорати муштараки ба боварии тарафҳо асосёфта ва баланд бардоштани сифати таҳлилҳои муфассали аудити дохилӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, роҳандозии ҳамкорию мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо назардошти шароит мувофиқ ва мукамалгардонии он муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар моддаи 46-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамкорию Палатаи ҳисоб бо мақомоти давлатӣ оварда шудааст. Тибқи муқаррароти моддаи мазкур Палатаи ҳисоб барои иҷрои вазифаҳои худ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, назоратӣ, вазорату идораҳо ва воҳидҳои аудити дохилӣ дар ташкилотҳои баҳши давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти андоз ва гумрук ҳамкорӣ менамояд. Ҷиҳати ташкил ва амалигардонии чунин ҳамкорӣ Палатаи ҳисоб ҳуқуқ дорад тамоми ҳуҷҷатҳои зарурӣ, ҳулосаҳои мақомоти назоратӣ ва аудити дохилиро ба даст оварад, бо кормандони онҳо машварат гузаронад ва мубодилаи маълумот намояд [5].

Бо назардошти нуқтаҳои зикршуда зарур мешуморем, ки Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси моддаи 46-

уми Қонуни Ҷумҳури Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» Дастурамали ҳамкории Палатаи ҳисоб бо мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ҳамкорӣ бо воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатиро таҳия намояд. Ба манфиати ҷонибҳо мебуд, агар Дастурамали таҳияшаванда қоидаҳо ва тартиби ҳамкориро дар самтҳои зерин муайян намояд: а) баргузориҳои курсҳои тақмили ихтисос аз ҷониби Палатаи Ҳисоб; б) ҳамкорӣ дар самти коркарди методологияи муштараки санҷишӣ; в) ҳамкории иттилоотӣ-машваратӣ ва ҳамкорӣ дар дигар самтҳои бартаридошта. Бо мақсади амалан ба манфиати ҷонибҳо нигаронида шудани дастурамали зикршуда устувории нерӯи кадрӣ аудити давлатӣ калидӣ арзёбӣ карда мешавад. Ҷиҳати таъмини ин шароит, пайваста аз тақмили ихтисос гузаронидани аудиторони Палатаи ҳисобро бо мақсади дар сатҳи баланди касбӣ истифода намудани методикаи навини аудити бахши давлатӣ самти бартаридошта меҳисобанд [10, с.52].

Дар моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ» ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ оварда шудаанд, ки яке аз онҳо ҳамохангсозии фаъолият оид ба омӯзонидан, додани сертификат, тақмили ихтисос ва бозомӯзии аудиторҳои дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ мебошад [4]. Аммо аз нигоҳи мо, баланд бардоштани таҳассусмандӣ ва сатҳи касбияти аудиторони дохилии воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ дар натиҷаи роҳандозии ҳамкории зичи онҳо бо мақоми олии аудити давлатӣ имконпазир мебошад ва самараи қаноатбахш низ медиҳад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти нуқтаҳои қайдшуда зарур мешуморем, то ҳамкории воҳидҳои аудити дохилии

ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ амалан ташкил ва ҷиҳати устувор гардонидани он шароити мусоид фароҳам оварда шавад, то барои ҷонибҳои ҳамкорӣ манфиатнок бошад.

Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки барои таҳкими ҳамкории воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ ва дар ин замина, рушди назорати воситаҳои давлатӣ, ба инобат гирифтани ҳолатҳои зерин муҳим шуморида мешавад:

1.Таъмини мустақилияти амалӣ ва шаффофияти фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ ва мақомоти назорати давлатии молиявӣ.

2.Рушди ҳамкории хадамоти аудити дохилӣ ва мақомоти назорати давлатии молиявӣ аз мавқеи ташаккулдиҳии низоми комили идоракунии давлатии воситаҳои бучетӣ.

3.Баланд бардоштани сатҳи таҳассусмандӣ ва касбияти аудиторони Палатаи ҳисоб то дараҷае, ки ҳамкорӣ бо онҳо ҷиҳати андушти таҷрибаи пешрафта барои аудиторони дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ мусоидат намояд.

4.Дар рафти ҳамкорӣ роҳандозӣ намудани механизме, ки қобилияти маҳдуд намудани пайомадҳои манфии дар рафти амалкарди тарафҳо ба вучуд ояндаро дошта бошад.

5.Бо мақсади аз байн бурдани такроршавии чораҳои санҷишию назоратӣ ва ташхисию таҳлили ҷонибҳо, инчунин дар асоси принципи боварӣ ба якдигар пеш бурдани фаъолият, истифодаи самтҳои имконпазири таҷрибаи Британияи Кабир тавсия карда мешавад.

6.Ҷиҳати дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани ҳамкории ҷонибҳо зарур будани омодакунӣ ва таҳияи Дастурамали ҳамкории Палатаи ҳисоб бо мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ҳамкорӣ бо воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ.

АДАБИЁТ

- 1.Аудит эффективности. Оценка уровня и эффективности систем внутреннего финансового контроля главных распорядителей бюджетных средств. Государственный научно-исследовательский институт системного анализа Счетной палаты Российской Федерации. Научно-методическое пособие. Выпуск 2 (из серии изданий «Государственный аудит. Противодействие коррупции»). – М.: НИИ СП, 2012.
- 2.Грачева М.В. Внутренний контроль и аудит в секторе государственного управления: опыт развитых стран // Государственное управление. Электронный вестник, 2007, выпуск №12. Режим доступа: e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2007/vipusk_12.2007.
- 3.Каримов Б.Ҳ. Ҳамкориҳои аудитор бо дигар шахсон барои гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ / Б.Ҳ.Каримов, Р.С.Тоҳирова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2020. № 4-1 (33). С. 56-61.
- 4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ», 21.07.2010, № 631.
- 5.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 22.06.2023, № 1977.
- 6.Низомов С.Ф. Алоқамандии низоми назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ / С.Ф.Низомов, У.С.Юсупов // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2023. № 4-2 (55). С. 133-140.
- 7.Орзуев П.Дж. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля / П.Дж.Орзуев, Х.К.Шоймардонов // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2022. № 3-2 (38). С. 189-194.
- 8.Орзуев П.Ҷ. Хусусиятҳои аудити самаранокӣ дар низоми аудити мустақили давлатӣ / П.Ҷ. Орзуев, Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. 2021.– № 3 (27).С-83-90.
- 9.Хушвахтзода К.Х. Государственный аудит в системе инновационно-институционального преобразования национальной экономики / К.Х.Хушвахтзода, Ф.Д.Зокирова // В сборнике: Устойчивое развитие: анализ тенденций российской и мировой экономики. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Махачкала, 2023. С. 423-428.
- 10.Шарифов З.Р. Аудити давлатӣ ва роҳҳои тақмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З.Р.Шарифов, Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. 2021.– № 4 (28).С.46-52.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидов Рачабали Назифович-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Информация об авторе:

Саидов Раджабали Назифович-кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Information about the author:

Saidov Rajabali Nazifovich-candidate of economic sciences, associate professor of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Tel: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

УДК: 336.564.2

САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ
СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шодиев Ф.Т.

Гулмуродзода Р.Г.

Аннотатсия. Дар мақола нақши имтиёзҳои андозӣ дар рушди иҷтимою иқтисодии мамлакат баррасӣ шудааст. Дар шароити имрӯза имтиёзҳои андозӣ яке аз фишанги асоси барои ҳавасманднамоии соҳибкорон мебошад, ки барои таъмини воридоти андозии қисми даромади буҷети давлатӣ, зиёд намудани ҷойҳои кориҳои ҳолӣ, ҳавасманд намудани соҳибкорон барои машғулшавӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ, дарёфти манбаҳои нави андозбандӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: имтиёзҳои андозӣ, ҳавасмандкунӣ, буҷети давлатӣ, соҳибкорон, нишондиҳанда, сармоя, паррандапарварӣ, сайёҳӣ.

Барои иқтибос: Шодиев Ф.Т. Самаранокии имтиёзҳои андозӣ дар рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Т. Шодиев, Р. Г. Гулмуродзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(41). – С. 66-76.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТОВ В РАЗВИТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шодиев Ф. Т.

Гулмуродзода Р.Г.

Аннотация. В статье рассматривается роль налоговых льгот в социально-экономическом развитии страны. В современных условиях налоговые льготы являются одним из основных инструментов поощрения предпринимателей, которые используются для обеспечения налоговых поступлений части доходов государственного бюджета, увеличения вакансий, стимулирования предпринимателей к занятию предпринимательской деятельностью, поиска новых источников налогообложения, привлечение внутренних и иностранных инвестиций в экономику страны.

Ключевые слова: налоговые льготы, поощрение, государственный бюджет, предприниматели, показатели, капитал, птицеводство, туризм.

EFFECTIVENESS OF TAX BENEFITS IN THE DEVELOPMENT OF ACTIVITIES OF
BUSINESS ENTITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Shodiev F.T.

Gulmurodzoda R.G.

Annotation. The article examines the role of tax incentives in the socio-economic development of the country. In modern conditions, tax incentives are one of the main tools for encouraging entrepreneurs, which are used to ensure tax revenues for part of the state budget revenues, increase vacancies, encourage entrepreneurs to engage in entrepreneurial activities, search for new sources of taxation, and attract domestic and foreign investment in the country's economy.

Key words: tax benefits, incentives, state budget, entrepreneurs, indicators, capital, poultry farming, tourism.

Гузориши масъала. Дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ таҳкими механизми ҳавасмандгардонии соҳаҳои мухталиф, тақвият додани саҳми баҳши хусусӣ ва истифодаи таҷрибаи муосири байналмилалӣ нақши муассир дорад. Имтиёзҳо ва сабукиҳои пешбинишудаи андозӣ ба беҳтаргардонии фазои соҳибкорию сармоягузорӣ ва кам кардани монеаҳои маъмурий нигаронида шуда бошад, аз ҷониби дигар хароҷоти андозӣ эътироф гардида, дар сурати ғайримаксаднок истифода шудан, бинобар маҳдудияти сарчашмаҳои андозбандӣ ва дар ин радиф бавучудоии мушкилоти молиявӣ дар тавозуни буҷети давлатӣ сарбории иловагиро эҷод менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳлилҳо нишон доданд, ҷорӣ намудани мониторинги имтиёзҳои андозӣ тариқи пешбурди феҳристи дахлдор, муайян намудани тартиби пешниҳод ва методологияи арзёбии самаранокии имтиёзҳо, роҳандозии механизми чамъоварӣ ва коркарди маълумот оид ба имтиёзҳои соҳавӣ, таъмини шаффофият ва назорати минбаъдаи самаранокии имтиёзҳои андозиву гумрукии пешниҳодшуда ва (ё) пешниҳодшаванда барои рушди низоми андоз ва ғанигардонии буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Мақсади мақола – таъмини ҳавасмандгардонии молиявию иқтисодии андозсупорандагон ҷиҳати рушд додан ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ,

баланд бардоштани фонди музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон, фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот ва ҷалби сармоя, инчунин дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоидошта маҳсуб меёбад.

Мухтавои асосии мавод. Дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ таҳкими механизми ҳавасмандгардонии соҳаҳои мухталиф, тақвият додани саҳми баҳши хусусӣ ва истифодаи таҷрибаи муосири байналмилалӣ нақши муассир дорад. Чунин иқдомот бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қонунгузори амалкунандаи кишвар тайи солҳои охир тавассути пешбинӣ намудани имтиёзҳои фискалӣ, ғайрифискалӣ ва дигар сабукиҳо роҳандозӣ гардида истодааст.

Мақсади асосии пешниҳоди имтиёзҳо таъмини ҳавасмандгардонии молиявию иқтисодии андозсупорандагон ҷиҳати рушд додан ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани фонди музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон, фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот ва ҷалби сармоя, инчунин дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоидошта маҳсуб меёбад.

Аз як тараф имтиёзҳо ва сабукиҳои пешбинишуда ба беҳтаргардонии фазои

соҳибкорию сармоягузорӣ ва кам кардани монеаҳои маъмурий нигаронида шуда бошад, аз ҷониби дигар хароҷоти андозӣ эътироф гардида, дар сурати ғайримақсаднок истифода шудан, бинобар маҳдудияти сарчашмаҳои андозбандӣ ва дар ин радиф бавучудоии мушкilotи молиявӣ дар тавозуни буҷети давлатӣ сарбории иловагиро эҷод менамояд.

Бо ин мақсад, дар асоси дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дигар супоришҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин масъала мунтазам гузаронидани таҳлили самаранокии имтиёзҳо ва аз натиҷа роҳандозӣ намудани иқдоми минбаъда муҳим арзёбӣ гардидааст.

Бо мақсади ҷорӣ намудани мониторинги имтиёзҳои муқарраргардида тариқи пешбурди феҳристи дахлдор, муайян намудани тартиби пешниҳод ва методологияи арзёбии самаранокии имтиёзҳо, роҳандозии механизми ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот оид ба имтиёзҳои соҳавӣ, таъмини шаффофият ва назорати минбаъдаи самаранокии имтиёзҳои андозиву гумрукии пешниҳодшуда ва (ё) пешниҳодшаванда дар асоси дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар мулоқот бо кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузорӣ ва бонкҳо 10 майи

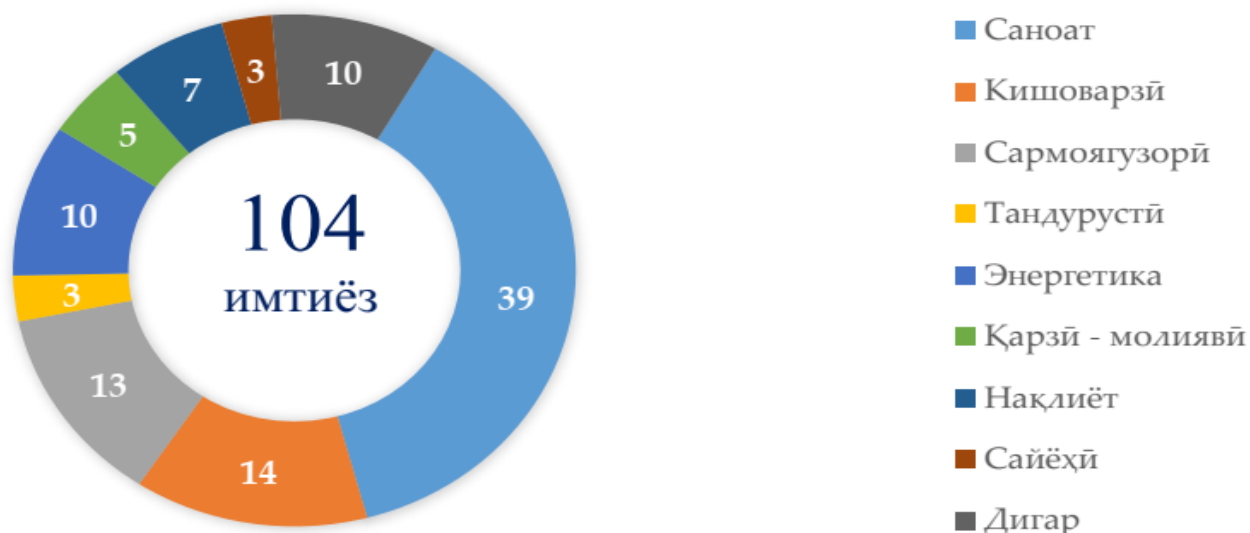
соли 2019 баён доштанд, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» аз 31 декабри соли 2020, №670 ба тасвиб расидааст [4].

Имтиёзҳои андозии пешниҳодшуда, бевосита ба фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, бахусус соҳибкории истеҳсолӣ алоқаманд мебошад, ки барои рушди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва молиявӣ мамлакат саҳми босазо дорад.

Мувофиқи Феҳристи имтиёзҳои андозию гумрукии пешниҳодшуда, 104 номгӯӣ имтиёзҳои дар қонунгузорӣ муқараршуда, пешбинӣ гардидааст, ки аз онҳо 77 адад дар доираи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, 13 адад дар доираи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, 6 адад тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии дахлдор” ва 8 адад тибқи созишномаҳои сармоягузорӣ муқаррар шудааст.

Имтиёзҳои пешниҳодшуда ба ду гурӯҳ тақсим шуда, аз инҳо 57 ададро имтиёзҳои андозӣ ва 47 ададро имтиёзҳои гумрукӣ ташкил дода, имтиёзҳои мавриди таҳлил қарордодашуда, дар маҷмӯъ 45 ғоизи шумораи умумии имтиёзу сабукиҳои дар қонунгузории амалкунанда муқарраршударо дар бар мегирад. Зеро, чунин имтиёзҳо ҳамчун хароҷоти андозӣ эътироф гардида, ҳиссаи онҳо аз рӯи хароҷот нисбатан назаррас мебошад [1,2].

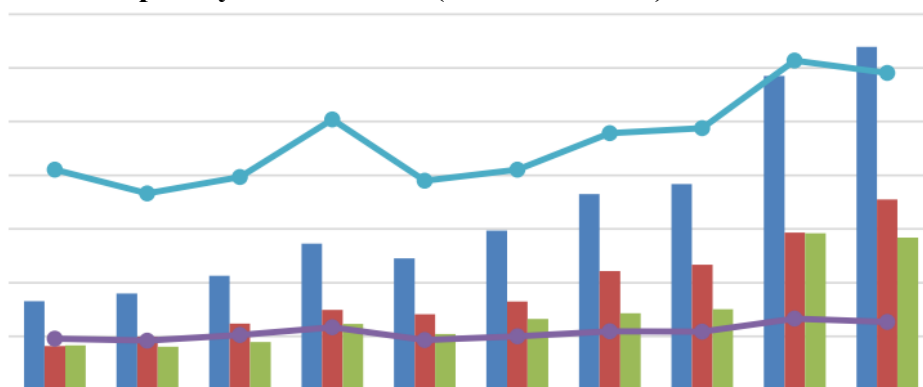
Тақсимои соҳавии имтиёзҳои андозӣ

Аз тавсифи умумии имтиёзҳо бармеояд, ки дар тақсимои соҳавӣ ба бахши саноат 39 имтиёз, кишоварзӣ 14 имтиёз, сармоягузорӣ 13 имтиёз, тандурустӣ 3 имтиёз, энергетика 10 имтиёз, қарзӣ - молиявӣ 5 имтиёз, нақлиёт 7 имтиёз, сайёҳӣ 3 имтиёз ва дигар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт 10 имтиёз рост меояд.

Диаграммаи имтиёзҳои андозию гумрукӣ, вазни қиёсии онҳо нисбат ба ММД ва даромадҳои чорин буҷети давлатӣ (бо млн сомонӣ)

Диаграммаи имтиёзҳои андозию гумрукӣ, вазни қиёсии онҳо нисбат ба ММД ва даромадҳои чорин буҷети давлатӣ (бо млн сомонӣ)

Аз диаграммаи мазкур бармеояд, ки дар давраи солҳои 2013-2022 маблағи имтиёзҳои ба субъектҳои соҳибкорӣ татбиқшуда, дар маҷмӯъ ба 67,0 млрд сомонӣ баробар гардида, аз ин 37,3 млрд сомони имтиёзҳои андозӣ ва 29,7 млрд сомони имтиёзҳои гумрукӣ (тарифӣ) ташкил медиҳанд. Агар, дар соли 2013

маблағи имтиёзҳои андозию гумрукии ба субъектҳои соҳибкорӣ татбиқшуда 3,3 млрд сомонӣ, вазни қиёсии он 8,2 фоизи ММД ва 35,2 фоиз даромадҳои чорин буҷети давлатиро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 12,8 млрд сомонӣ баробар ба 10,9 фоизи ММД ва 50,6 фоизи даромадҳои чорин буҷети давлатӣ

баробар гардидааст. Яъне, дар соли 2022 нисбат ба соли 2013-ум 3,9 маротиба зиёд гардида, дар давраи муқоисашаванда вазни қиёсии он нисбат ба ММД 2,7 фоиз ва нисбат ба даромадҳои ҷорӣи буҷети давлатӣ 15,4 фоиз афзоиш ёфтааст.

Бо мақсади рушди соҳаи парандапарварӣ, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ватанӣи воридотивазкунанда ва ба ин васила таъмини амнияти озукавории кишвар бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 феввали соли 2018, №1511 «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррароти низомӣ мазкур такмил дода шуда, аз он шартҳои пешбинишуда оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ ва (ё) қарзи бонкҳои хориҷӣ дар ҳаҷми на камтар аз 16 миллион доллари ИМА хориҷ ва мӯҳлати татбиқи имтиёзҳо аз 12 ба 6 сол кам гардида, корхонаҳои мазкур аз супоридани андозҳои зерин озод карда шудаанд:

- андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ;
- андоз аз арзиши иловашуда;
- андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- андозҳо аз объектҳои ғайриманкул (андоз аз молу мулки ғайриманкул ва андози замин)[3].

Мувофиқи маълумоти дастрасгардида пас аз такмил ёфтани шартҳои татбиқи низомӣ имтиёзнок шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар бахши парандапарварӣ фаъолияткунанда дар давраи солҳои 2017-2022 зиёд гардида, аз 65 адади соли 2017 ба 218 адад дар соли 2022 баробар гардидааст, ки 3,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар ин давра саршумори паранда 4,3 маротиба афзоиш ёфта, аз 1,8 млн сар дар соли 2017 ба 7,8 млн сар дар соли 2022 баробар гардидааст.

Мутобиқи маҳзани маълумоти Кумитаи андоз дар соли 2017 шумораи коргарони киро дар маҷмӯъ дар ҳамаи субъектҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроқи омехтаи паранда

ва ҷорво 2872 нафар ва фонди музди меҳнат 26,2 млн сомони ро ташкил додааст, ки ин рақамҳо дар соли 2022 ба 2911 нафар ва 36,6 млн сомонӣ фонди музди меҳнат баробар гардида, дар давоми 6 сол афзоиши он мутаносибан 39 коргар ва 10,4 млн сомонӣ фонди музди меҳнатро ташкил медиҳад.

Бо мақсади рушди соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии кишвар дар арсаи байналмилалӣ ва ба талаботи муосир мутобиқ намудани инфрасохтори соҳа бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, №1423 ба Кодекси андоз тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шуда, тибқи он даромадҳо аз фаъолияти сайёҳӣ ба муҳлати 5 сол аз санаи бақайдгирии давлатӣ аз пардохти андоз аз ғоида озод карда шуда, воридоти таҷҳизоту техника ва маводҳои сохтмони иншооти сайёҳӣ (аз ҷумла меҳмонхона, ошоишгоҳ ва истироҳатгоҳҳои табобатӣ, маркази сайёҳӣ ва дигар иншооти сайёҳӣ), ки руйхати иншооти сайёҳӣ, номгӯй, миқдори таҷҳизоту техника ва маводи сохтмони воридшаванда аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд, аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод гардид.

Инчунин, тибқи тағйироти мазкур ва иловаҳои бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, №1422 ба Кодекси гумрук воридшуда, воридоти таҷҳизоту техника ва маводҳои сохтмони иншооти сайёҳӣ (аз ҷумла меҳмонхона, ошоишгоҳ ва истироҳатгоҳҳои табобатӣ, маркази сайёҳӣ ва дигар иншооти сайёҳӣ), ки руйхати иншооти сайёҳӣ, номгӯй, миқдори таҷҳизоту техника ва маводи сохтмони воридшаванда аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд, аз пардохти боқи гумрукӣ озод гардидааст. Ҷиҳати татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №189 аз 12 апрели соли 2018, номгӯи иншооти сайёҳие, ки барои бунёди онҳо воридоти таҷҳизоту техника ва маводи

сохтмонӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда мешавад, муайян карда шудааст.

Мувофиқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистондар соли 2017 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд, дар маҷмӯъ 490,0 ҳазор нафарро ташкил намуда, аз он 431 ҳазор нафар тибқи талаботи Созмони Умумиҷаҳонии Туризм ҳамчун сайёҳ ба қайд гирифта шудааст. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд, дар соли 2018 ба 1154,5 ҳазор нафар, дар соли 2019 ба 1319,2 ҳазор нафар, дар соли 2020 ба 410,1 ҳазор нафар дар соли 2021 ба 517,6 ҳазор нафар ва дар соли 2022 ба 1151,9 ҳазор нафар баробар гардида, аз ин шумора дар соли 2018 - 1034,7 ҳазор нафар, дар соли 2019 - 1257,3 ҳазор нафар, дар соли 2020 – 350,6 ҳазор нафар дар соли 2021 – 296,3 ҳазор нафар ва дар соли 2022 бошад 999,3 ҳазор нафарро шахсоне ташкил медиҳад, ки ҳамчун сайёҳи хориҷӣ ба қайд гирифта шудааст.

Бо назардошти ин гуфтаҳо, имрӯзҳо дар назди ниҳодҳои марбут ба давлатӣ дар соҳаи андозу даромад чунин вазифае истодааст, ки чӣ гуна шароити мусоиде фароҳам созанд, ки ҳам ба рушди тичорат ва сармоягузорӣ монеа эҷод нашавад ва ҳам даромадҳои кофӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ҷамъоварӣ шаванд. Барои амалӣ кардани ин вазифа, омили муҳим низоми ҳуқуқии соҳаи андозбандӣ, инчунин, сатҳи ба ҳадафҳои дигаре, ба ғайр аз ҷамъоварии даромадҳо нигаронида шудани низоми андозбандӣ басо муҳим мебошад. Речаи муносиби андозбандӣ ба ҷамъоварии иттилоот нигаронида шудааст, то ки шаффофияти раванди он, муайяни ва эътимоднокиаш таъмин карда шавад. Аз ин рӯ, мо чунин ҳулоса карда метавонем, ки маъмурикунонии андоз барои ташаккули

самараноки рушди иқтисодӣ захираҳои молиявиро созмон медиҳад.

Рушди соҳибкорӣ метавонад, ки номуътадил бошад ва яқсон ҷараён нагирад, вале, бо вучуди ин, рушди онҳо ҳамчун тавсеаи низоми захираҳо тафсир шуда, боиси таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва шуғл, истеҳсоли маҳсулоти дорой сифати баланд ва таҳаввулоти ҳаёти иқтисодӣ мегардад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки корхонаҳои миёна нисбат ба хурд дар пардохти уҳдадорихои андозӣ устувории бештареро нишон медиҳанд, чунки пардохти маблағи муайян дар шакли андоз ба суботи молиявии онҳо нисбат ба корхонаҳои хурд, таъсири камтаре дорад. Аз ин ҷо чунин ҳулоса мешавад, ки андозаи субъекти соҳибкорӣ барои арзёбии таъсири маъмурикунонии андоз муҳим мебошад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки ҳиссаи ҷамъоварии маблағҳои андозӣ мустақиман аз самаранокии низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он вобастагии калон дорад. Ва он, пеш аз ҳама, аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ, ки бо ҷамъи самараҳои иқтисодӣ ва сарфаи ками хароҷотҳо оид ба маъмурикунонии он ба даст оварда шудааст, баҳогузорӣ ва натиҷагирӣ карда мешавад. Ин вазъ бо он далел асоснок карда мешавад, ки то кунун номуайяни ва нофаҳмиҳо дар фаъолияти мақомоти андоз ҳамчун мақомоти салоҳиятдори амалигардонии маъмурикунонии андоз ба назар мерасад.

Бояд қайд намоем, ки ба ақидаи олими ватанӣ Ҷумабоев Х.Қ. “Дар умум самаранокии имтиёзҳои андозиву гумрукӣ қобилияти таъсиррасонии он ба субъектҳои хоҷагидор бо мақсади ноил шудан маҳз ба он ҳадафҳое, ки ин имтиёзҳо ба онҳо равона карда шудааст, ба ҳисоб меравад. То имрӯз арзёбии самаранокии имтиёзҳо аз рӯи се меъёри асосӣ: буҷетӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад. Аз ин нуқтаи назар, имконият пеш меояд, ки дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои молиявӣ ва иқтисодии

ширкатҳои сайёҳии ватанӣ аҳамият ва вобастагии таъсири мусбат ё манфии имтиёзҳои дар ин соҳа муқарраршударо арзёбӣ намоем” [5].

Айни замон ченакҳои амалкунандаи баҳои самаранокии фаъолияти мақомоти андоз дар баҳши маъмурикунонии андоз дар шакли дастҷамъона, ки онҳо зиёда аз 15 номгӯро ташкил медиҳанд, истифода бурда мешаванд, ки онҳоро ба таври зайл ғурӯхбандӣ менамоянд:

- сатҳи ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ;

- паст намудани сатҳи қарзҳои андозӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ дар низоми буҷети сатҳи ғуногун;

- то сатҳи органҳои судӣ ҳал намудани баҳсҳои андозӣ, ба ғоидаи мақомоти андоз;

- дастрасии андозсупорандагон (субъектҳои соҳибкорӣ) ба интернет оид ба маълумоти ҳисобу китоби онҳо бо буҷети давлатӣ;

- баҳои мусбии субъектҳои соҳибкорӣ оид ба сатҳу сифати хизматрасонии андозӣ ва ғайра.

Тибқи маълумотҳои оморӣ баҳои сатҳи маъмурикунонии андоз дар рушди соҳибкории хурду миёна, бояд дар мадди аввал нишондиҳандаҳои интиҳоб карда шаванд, ки таъсири онҳо ба воридшавии саривақти воридшавии маблағҳои андозӣ ва

иқтидори андозии кишвар дар давраи ҳисоботи баҳогузорӣ ва натиҷагирӣ карда мешавад. Мақсад аз чунин баҳои маъмурикунонии андоз ин таъмини саривақтии қисмати даромадҳои буҷети давлатӣ ва таъсири он ба натиҷаи ниҳии фаъолияти мақомоти андоз мебошад. Дар натиҷаи таҳлил, омилҳои асосии ба сатҳи маъмурикунонии андоз таъсиркунанда интиҳоб карда шудаанд (ҷадвали 1.).

Ин ченакҳои баҳодихӣ дар навбати худ бо аломати натиҷавӣ алоқамандии зич дошта, самаранокии сатҳи баланди андозбандиро баҳогузорӣ намуда, барои таъмини саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ва таъмини иқтидори андозӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуда, нишондиҳандаҳои мазкур ҳисобии баҳодихии самаранокии сатҳи маъмурикунонии андозро чунин тавсиф медиҳанд. Тибқи натиҷаи таҳлили ва дурнамоии мазкур ҳангоми зиёдшавии шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, дар ҳолати бетағйир мондани омилҳои дигар (ҳиссаи маблағҳои аз ҳисоби назорату санчишҳои андозӣ воридгардида, маблағи бақияпулиҳои андозӣ аз ҳисоби назорату санчишҳои андозӣ ва маблағҳои пешниҳоднамудаи имтиёзҳои андозӣ), мутаносибан воридоти умумии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ аз 2,0 то 3,0% зиёд мешавад.

Чадвали 1. - Самаранокии сатҳи маъмурикунонии андоз ва воридоти маблағҳои андозии субъектҳои соҳибкорӣ ба буҷети давлатӣ, тайи солҳои 2015-2022

СОЛҲО	Нишондиҳандаҳо			
	Иқтидори андозӣ, млн. сомонӣ	Воридоти маблағҳои андозӣ, млн. сомонӣ	Воридоти маблағҳои андозӣ аз ҳисоби соҳибкории хурду миёна, млн. сомонӣ	Таъмини ҷойҳои корӣ аз ҳисоби рушди соҳибкории хурду миёна, ҳазор нафар
2015	12531,5	4973,7	256,1	268,9
2017	13549,4	6192,4	387,6	312,7
2019	13865,1	6531,2	360,8	245,1
2020	14015,7	7202,5	397,3	283,6
2021	15485,6	9919,1	415,8	290,9
2022	18025,6	10134,3	618,2	324,6

Сарчашма: Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Натиҷаи таҳлили чадвали 1. нишон медиҳад, ки иқтидори андозии кишвар дар раванди дуруст ба роҳ мондани маъмурикунонии андоз, аз ҷумла назорату санҷишҳои андозӣ дар рушди соҳибкорӣ (низоми махсуси андозбандӣ ва содаи маъмурикунонии он), имконият медиҳад, ки афзоиши даромадҳои буҷети давлатии ба ҳисоби миёна ҳамасола аз 10 то 12% ва таъмини ҷойҳои нави корӣ бошад 1,2 маротиба зиёд гардад. Аз натиҷаи таҳлили чадвали мазкур бармеояд, ки омилҳои зерин ба самаранокии сатҳи маъмурикунонии андоз бевосита таъсири мусбӣ мерасонад:

- шумораи субъектҳои соҳибкорӣ (андозсупорандагон);

- маблағҳои андозии аз ҳисоби назоратҳои камералӣ воридгардидаи субъектҳои соҳибкории мазкур;

- маблағҳои аз ҳисоби назорату санҷишҳои андозӣ воридгардидаи субъектҳои соҳибкории мазкур ба буҷети давлатӣ;

- маблағҳои иловаошкоршудаи маблағҳои андозӣ ба ҳар як назорату санҷиши андозии соҳибкорони хурду миёна;

- бақияпулиҳои андозӣ аз ҳисоби назорату санҷишҳои андозӣ ва маблағҳои имтиёзҳои андозӣ ба соҳибкорон ва ғайра.

Натиҷаи таҳлилҳо нишон медиҳад, ки тайи солҳои 2012 - 2022 ба санҷишҳои андозӣ субъектҳои соҳибкорӣ 4 маротиба моратория эълон гардида, нишондиҳандаҳои мазкур тамоюли афзоишро дошта, аз он гувоҳи медиҳанд, ки маъмурикунонии андоз дар қисмати андозҳои дар рафти назорату санҷишҳои андозӣ иловаошкоршудаи субъектҳои соҳибкории мазкур ҳоло низ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашуда, ба мукамалгардонӣ ниёз доранд. Аз рӯйи номгӯйи андозҳо, ки тибқи натиҷаҳои санҷишҳои қонунвайронкуниҳои бахши андозӣ нисбатан зиёд ошкор шудааст, махсусан ААИ, андоз аз ғоида (даромад), андоз аз даромади ғайрирезидентҳо мавқеи хос доранд. Сабаби асосии нисбатан кам ошкоршудани қонунвайронкуниҳои бахши андозӣ дар рафти назорату санҷишҳои субъектҳои соҳибкорӣ ин пеш аз ҳама низоми содаи андозбандӣ ва маъмурикунонии он ба ҳисоб меравад, ки боиси рушд намудани ин шаклҳои

соҳибкорӣ дар кишвар гардида, қонунвайронкуниҳои бахши андозӣ камтар ва воридшавии ҳарчӣ бештари маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ мегардад.

Барои таъмини самаранокии сатҳи маъмурикунонии андоз дар рушди соҳибкорӣ инчунин низоми самараноки идоракунии хавфҳои андозӣ, ҳолатҳои қонунвайронкуниҳои бахши андозӣ, сари вақт ошкор ва додани имкониятҳо ба субъектҳои соҳибкори мазкур (андозсупорандагон), ҷиҳати бе татбиқи ҷарима ва ғоизҳо, гузаронидани назорату санҷишҳои андозӣ ва корҳои фаҳмондадихӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Дар ин раанд, муҳим он аст, ки ки назорату санҷишҳои андозӣ дуруст ва асоснок муайян намудани хавфҳои андозиро дар асоси ченакҳои баҳои хавфҳои андозӣ, дуруст интиҳоб намудани объектҳои санҷишӣ, расман огоҳ намудани субъектҳои соҳибкорӣ барои сари вақт бартараф намудани қонунвайронкуниҳои бахши андозӣ, мустақилона бартараф намудани камбудҳои ҷойдошта, санҷишҳои сайёр дар фаъолияти субъектҳои соҳибкори мазкур таъин ва амалӣ карда шаванд.

Афзоиш бақияпулиҳои андозӣ аз ҳисоби назорату санҷишҳои андозӣ мушкилии дигаре мебошад, ки боиси сари вақт ворид нагардидани маблағҳо андозӣ ба буҷети давлатӣ мегардад. Маблағи бақияпулиҳои андозӣ нисбат ба соли 2012 якчанд маротиба афзуда, бинобар сабаби алоқаманд будани нишондихандаҳои мазкур, аз ҷумла пардохти маблағҳои андозӣ, интизоми субъектҳои соҳибкорӣ, боиси қонунвайронкуниҳои бахши андозӣ ва фаъолияти на он қадар дурусти кормандони мақомоти андоз мегардад.

Маъмурикунонии андоз дар самти маҷбур ситонидани қарзҳои андозӣ, бо истифода аз фишангҳои таъсиррасонии мақомоти андоз низ дар ҳамкорӣ бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва низоми бонкӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Чунки тибқи

баҳои самаранокии сатҳи маъмурикунонии андоз дар рушди субъектҳои соҳибкорӣ дар мавриди зиёд гардидани бақияпулиҳои андозӣ, самаранокии низоми андозӣ ва сатҳи маъмурикунонии он хеле паст гардида, ба дигар нишондихандаҳои фаъолияти мақомоти андозӣ кишвар низ таъсири худро мерасонад.

Имтиёзҳои андозӣ дар самти маъмурикунонии андоз нишондихандае мебошад, ки дар низоми андозӣ ба гурӯҳи (бахши) муайяни субъектҳои соҳибкорӣ бартариятҳои бештар дода, дар интиҳоб ба ворид нашудани маблағҳои андозӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ оварда мерасонад. Ҳангоми зиёд шудани маблағҳои имтиёзҳои андозӣ, ҳангоми бетағйир мондани дигари омилҳо (шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, бақияпулиҳои андозӣ аз ҳисоби назорату санҷишҳои андозӣ, воридоти маблағҳои аз ҳисоби санҷишҳои андоз ва ғайра), воридоти умумии маблағҳои андозӣ ба буҷет кам мегардад.

Дар робита ба ин, ҳадафҳои асосии ҷорӣ намудани имтиёзҳои андоз аз инҳо иборат мебошанд:

- ташкили низоми ҳавасмандгардонӣ барои васеънамоӣ ё афзоиши манбаи андозбандӣ, ки ба афзоиши ҳаҷми пардохтҳои андоз дар сатҳҳои гуногуни низоми буҷети давлатӣ мусоидат мекунад;

- ноил шудан ба пуррагӣ ва таъмини саривактии воридоти маблағҳои

андоз ба буҷети давлатӣ;

- баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандии субъектҳои хоҷагидорӣ –

андозсупорандагон дар самти истифодабарии самараноки захираҳои молиявӣ, ки ба васеъ ва навсозии заминаи техникӣ ва технологияи истеҳсолот, афзоиши ҳаҷм ва сифати маҳсулот, рақобатпазирии он, инчунин ба болоравии шуғли аҳоли мусоидат мекунад;

- дастгирии давлатии бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт, фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионии онҳо;

- дастгирии давлатии корхонаҳое, ки дар сектори ҷамъиятии иқтисодиёт неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти муҳим доштаре истеҳсол менамоянд, инчунин фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои он ташкилотҳое, ки аз меҳнати табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳолии истифода мебаранд;

- дастгирии молиявии субъектҳои хоҷагидор дар ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ;

- фароҳам овардани ҳавасмандӣ барои баланд бардоштани рафтори ба экологӣ нигаронидашудаи субъектҳои хоҷагидорӣ – андозсупорандагон.

Хулоса, нақши имтиёзҳои андозӣ дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат назаррас буда, барои таъмини воридоти андозии қисми даромади буҷети давлатӣ, зиёд намудани ҷойҳои кории ҳолӣ, ҳавасманд намудани соҳибкорон барои машғулшавӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ, дарёфти манбаҳои нави андозбандӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Матбааи ҚСП «Нашриёти муосир». Душанбе 2022, 407 сах.
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон // Душанбе 2018, 320 сах.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 феввали соли 2018, №1511.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» аз 31 декабри соли 2020, №670.
5. Ҷумъабоев Х.Қ. Масъалаҳои самаранокии иқтисодию молиявии имтиёзҳои андоз дар соҳаи савҳии кишвар [Матн] / Х.Қ. Ҷумъабоев // маҷаллаи илмӣ // Аҳбори ДҚҲБСТ (силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ). Хучанд, 2023 – №2 (95). – С.123-130. ISSN 2411-1945.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шодиев Фирдавс Тошмаматович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, +992 935330855, E-mail: firdavs_81@mail.ru

Гулмуродзода Робиямоҳ Гулмурод – н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, суроға Нахимова, 64/14. **E-mail:** robiyamoh@inbox.ru, **тел:** 907511201.

Сведения об авторах:

Шодиев Фирдавс Тошмаматович - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры налога и страхования Таджикский государственный финансово-экономический университет, +992 935330855, E-mail: firdavs_81@mail.ru

Гулмуродзода Робиямоҳ Гулмурод - н.и.и., доцент кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, адрес Нахимов, 64/14. Электронная почта: robiyamoh@inbox.ru, телефон: 907511201.

Information about the authors:

Shodiev Firdavs Toshmamatovich - Candidate of Economic Sciences, senior lecturer of the Department of Tax and Insurance Tajik State University of Finance and Economics, +992 935330855, E-mail: firdavs_81@mail.ru

Gulmurodzoda Robiyamokh Gulmurod - candidate of economic Sciences, Associate Professor of the Department of Tax and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, address Nakhimov, 64/14. Email: robiyamoh@inbox.ru, phone: 907511201.

УДК:312 (575,3)

СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ДАВРАИ ТО СОЛИ 2030 ЗАМИНАИ БАЛАНДБАРДОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Аҳмадов Ф.М.

Шоасалов Н.Қ.

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва меъёрии сатҳи зиндагии аҳоли баррасӣ гардидааст. Мақсади таҳқиқоти илмӣ аз лиҳози оморӣ асоснок кардани таъсири омилҳо ба беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Дар мақола таъсири Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мушаххас гардида аст, зеро дар ҳуҷҷати мазкур масъалаҳои мутаалиқ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, шугл, нобаробарӣ, мубориза бар зидди коррупсия, таъмини беҳатарии озӯқаворӣ ва ғизо, идоракунии самарабахш, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, пешгирии низоҳҳои эҳтимолӣ, амнияти энергетикӣ, экологӣ ва идоракунии равандҳои демографӣ матраҳ мегарданд, ки ба беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли таъсири назаррас доранд.

Калидвожаҳо: сатҳи зиндагии аҳоли, неқӯаҳволии халқ, сиёсати иҷтимоӣ, стратегияи миллии рушд, ҳадди ақали зиндагӣ, даромад ва истеъмол, музди меҳнат, камбизоатӣ.

Барои иқтибос: Аҳмадов, Ф. М. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 заминаи баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли / Ф. М. Аҳмадов, Н. Қ. Шоасалов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 77-83.

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ПЕРИОД ДО 2030 ГОДА ПРЕДПОСЫЛКА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Ахмадов Ф.М.

Шоасалов Н.К.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и нормативные аспекты уровня жизни населения. Цель научного исследования - статистическое обоснование влияния факторов на повышение уровня жизни населения. В статье предложено влияние Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, поскольку в этом документе рассматриваются вопросы, связанные с образованием, здравоохранением, занятостью, неравенством, борьбой с коррупцией, продовольственной безопасностью и питанием, эффективным управлением, социальной защитой населения, потенциальное предотвращение конфликтов, энергетическая безопасность, окружающая среда и демографическое управление, что окажет значительное влияние на повышение уровня жизни населения.

Ключевые слова: уровень жизни, благосостояния населения, социальная политика, национальная стратегия развития, прожиточный минимум, доходы и потребление, заработная плата, бедность.

NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE PERIOD UNTIL 2030 A PREREQUISITE FOR INCREASING THE LIVING STANDARD OF THE POPULATION

Akhmadov F.M.

Shoasalov N.Q.

Annotation. The article examines the theoretical and regulatory aspects of the standard of living of the population. The purpose of the research is a statistical substantiation of the influence of factors on improving the living standards of the population. The article proposes the impact of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, since this document addresses issues related to education, health care, employment, inequality, anti-corruption, food security and nutrition, effective governance, social protection of the population, potential prevention conflicts, energy security, environment and demographic management, which will have a significant impact on improving the living standards of the population.

Key words: standard of living, well-being of the population, social policy, national development strategy, subsistence minimum, income and consumption, wages, poverty.

Гузориши масъала. Таҳлили адабиёти иқтисодӣ, ки ба таҳқиқи масъалаҳои танзими сатҳи зиндагии аҳоли самтнок шудаанд, нишон медиҳанд, ки баррасии он асосан дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ сурат мегирад. Меъёрҳои зиндагии аҳоли аксар вақт дар доираи далелҳо дар бораи сиёсати иҷтимоии давлат баррасӣ карда мешаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Танзими соҳаҳои даромаддиҳанда дар ин фасл, индексатсияи даромади аҳоли ва таъмини ҳадди ақали кафолатҳои иҷтимоиро барои даромадҳо нишон медиҳад. Кафолати асосии ҳадди ақали иҷтимоии аҳоли ин буҷаи ҳадди ақали зиндагӣ мебошад.

Мақсади мақола - аз лиҳози омӯрӣ асоснок кардани таъсири омилҳо ба беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Дар мақола таъсири Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мушаххас гардида аст, зеро дар ҳуҷҷати мазкур масъалаҳои мутааллиқ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, шуғл, нобаробарӣ, мубориза бар зидди коррупсия, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизо, идоракунии самарабахш, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, пешгирии низоъҳои эҳтимоӣ, амнияти энергетикӣ, экологӣ ва идоракунии равандҳои демографӣ матраҳ мегарданд, ки

ба беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли таъсири назаррас доранд.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки тадқиқи саривактии СМР-2030 ва ноилгардӣ ба ҳадафҳои дар он гузошташуда имконияти беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолиро таъмин намуда ба сиёсати иҷтимоии давлат мувофиқ аст.

Дар китоби “Танзими давлатии иқтисодиёти миллий”, ки аз ҷониби муаллифон Н.А. Платонова, В.А. Шумаева, И.В. Бушуева нашр шудааст, баъзе нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли, амсоли тавозуни даромаду хароҷоти аҳоли ва низоми буҷаи истеъмоли ба сифати воситаҳои танзими давлатӣ баррасӣ гаштаанд. Ин муаллифон мафҳуми “сатҳи зиндагиро” дар синоними мафҳуми “некуаҳволии халқ” истифода намудаанд, ки нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ ба худ номи “нишондиҳандаҳои фаъолияти иҷтимоӣ”-ро гирифтаанд [2, с.148-149].

Дар осори Б.А. Райзберг “Идораи давлатӣ ва маъмурият дар соҳаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ” ҳамчунин сухан дар боби сиёсати иҷтимоии давлат ва вазифаҳои он аз қабili ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии аҳоли, таъминоти нафақаи иҷтимоӣ, суғуртаи иҷтимоӣ, кўмаки иҷтимоӣ (суғуртаи давлатии тиббӣ), идоракунии маориф,

(реабилитация) барқарорсозии иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист ва раванди барқарорсозии он, пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллодда меравад. Ба андешаи В.А. Рейзберг ҷузъи сиёсати иҷтимоӣ “ҳадафҳои иҷтимоӣ” мебошанд, ки барои “барқарорсозии маҷмӯи меъёрҳои мақсадноки иҷтимоӣ даромад ва истеъмоли, ба монанди сатҳи музди меҳнат, нафақа, кӯмакпулиҳо, даромади миёнаи ҳар як аъзои оила, ҳадди ақали зиндагӣ, ҳаҷми истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо, таъминоти манзил” боварӣ дорад. “Барои он ки афзоиши нархи мол ва хизматрасониҳо боиси фалокати коҳишёбии истеъмоли сатҳи зиндагӣ нагардад, қисман индексатсияи даромадҳо истифода мешавад” [5, с.144].

Чуноне ки мебинем, дар адабиётҳои иқтисодӣ низ ҳамчун объекти таҳқиқот на сиёсати баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, балки механизми идоракунии афзоиши он истодааст (танҳо ҳангоми паст шудани «сатҳи зиндагӣ» ба индексатсияи даромад ишорат карда мешавад).

Дар китоби «Танзими давлатии иқтисодиёти бозорӣ», ки аз ҷониби В.И. Кушлин нашр шудааст, масъалаҳои танзими давлатии соҳаҳои даромадгирандаю истеъмолкунанда дар ду фасл баррасӣ карда мешаванд. Дар фасли “Танзими давлатии соҳаи иҷтимоӣ” масъалаҳои истифодабарии аҳоли аз хизматрасониҳои соҳаи иҷтимоӣ (мафҳуми «соҳаи иҷтимоӣ» доимо бо мафҳуми «инфрасохтори иҷтимоӣ» пайваست мешавад) ва таъмини аҳоли бо манзил, бо мутахассис ва иншоотҳои инфрасохтори маориф, тандурустӣ, фарҳанг дар сатҳи ҷаҳонӣ баррасӣ карда мешаванд. Сухан дар бораи навсозии соҳаи маориф, стратегияи рушди соҳаҳои тандурустӣ, сиёсати фарҳангӣ, стратегияи сиёсати манзил дар сатҳи давлат меравад.

Дар боби “Сиёсати даромад ва музди меҳнат” маълумоти муфассал доир ба танзими даромад пешниҳод шудааст. Бо вучуди ин, механизми танзими даромади аҳоли ҳамчун унсури механизми идоракунии афзоиши сатҳи зиндагии аҳоли баррасӣ намешавад. Танҳо воситаҳои алоҳидаи батанзимдарории даромад ва

музди меҳнат: фароҳам овардани имтиёзҳои иҷтимоӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ, идрорпулиҳо барои шароити вазнин ва зараровари меҳнат, пардохтҳо ба ноҳияҳо (вобаста ба мақсадҳои пешбинишуда) [3, с.588 – 599, 567 – 587].

Мақсади қабули бештари қонунҳо, қарорҳо ва стратегияҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин беҳтар намудани вазъи некуаҳолии халқ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ба шумор меравад.

Дар соли 2016 Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати муҳими хусусияти иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсату ҳуқуқӣ дошта «Стратегияи миллии рушд» барои давраи то соли 2030-ро қабул намуд, ки яке аз санади асосии муайянкунандаи рушди ҷомеаи Тоҷикистон ба шумор меравад. Ин дуҷумин стратегияи дарозмуддати рушди кишвар буда, дар он ҳадафҳо, захираҳои мавҷуда, таъсири омилҳои беруна ба рушди кишвар ба инобат гирифта шудааст. Ин санад масъалаҳои мутаалиқ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, шуғл, нобаробарӣ, мубориза бар зидди коррупсия, таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва ғизо, идоракунии самарабахш, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, пешгирии низои эҳтимолӣ, амнияти энергетикӣ, экологӣ ва идоракунии равандҳои демографиро мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор медиҳад.

Қисмати бештари масъалаҳои дар Стратегия баррасишаванда ҳамчун низомии нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли ба шумор меравад, ки аз ҷониби СММ қабул гардидааст.

Ҳадафҳои асосии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030-юм (СМР-2030) пеш аз ҳама маълумотнок кардани аҳоли, боло бурдани сатҳи дарозумрии аҳоли, кам кардани шумораи фавти модару кӯдак, беҳтар кардани шароити зиндагӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва бо шуғли пурмаҳсул фаро гирифтани мардум, устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои рушди микро ва макроиқтисодии кишвар мебошад [2, с.144].

Ҳангоми пурра амалигардии ҳадафҳои стратегияи мазкур, нишондиҳандаҳои зерин ба даст меоянд:

➤ ду маротиба коҳишёбии сатҳи камбизоатӣ;

➤ таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизоӣ хушсифат;

➤ вусъатдиҳии шугли пурмахсул;

➤ афзун гардонидани содироти маҳсулоти ватанӣ;

➤ аз кишвари аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил гаштан;

➤ қариб 3 баробар афзоиши иқтидори энергетикӣ кишвар аз 17 то 45 миллиард киловатт-соат дар як сол;

➤ содироти неруи барқ то 10 миллиард киловатт соат;

➤ аз 5 то 25 дар сад зиёд намудани ҳиссаи сармоягузориҳои хусусӣ; дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ;

➤ баланд намудани нишондиҳандаи индекси рушди инсонӣ;

➤ фарогирии қўдакон дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ аз 12 то 50 дар сади шумораи умумии онҳо;

➤ нисфи аҳолии дар иқтисодиёт машғулбуда дорои таҳсилоти олӣ хоҳад шуд;

➤ баланд бардоштани сифати таълим;

➤ то 80 сол расонидани синни миёнаи дарозумрӣ;

➤ аз 40 то 70 дар сад зиёд кардани шугли расмӣ шумораи умумии аҳолии машғули кор;

➤ тақвият бахшидани иқтидори институтсионалии кишвар ва ғайраҳо, ки ҳадафи ниҳоии онҳо беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли ба шумор меравад [1, с.246].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми чораҳои заруриро баҳри

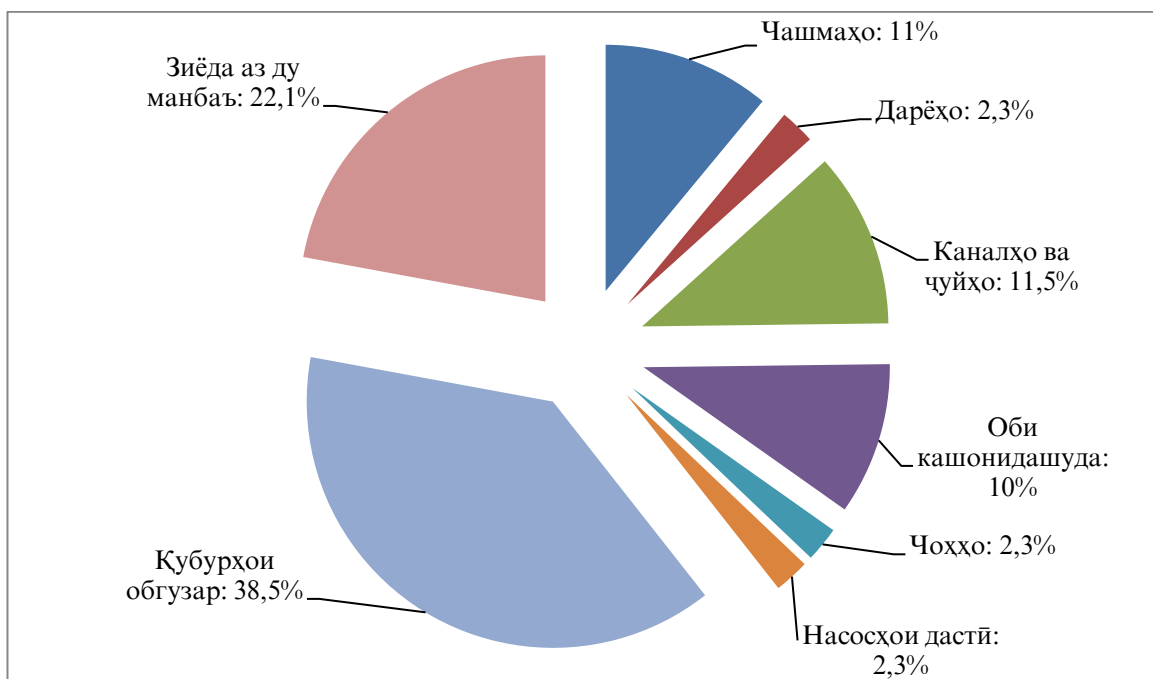
амалигардонии ҳадафҳои рушди устувори мамлакат дида истодааст, ки мақсади ниҳоии онҳо беҳтаргардонии ҳолати некуаҳолии халқ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки сатҳи зиндагии аҳоли ба нишондиҳандаҳои СМР–2030 алоқамандии зич дорад, аммо нишондиҳандае, ки ба сатҳи зиндагии аҳоли мутаасил таъсир мерасонад ин дастрасӣ ба об мебошад, ки дар СМР–2030 мавриди омӯзиши махсус қарор гирифтааст.

Қабули “Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025”, ки ҳадафи асосии он гузариш ба идоракунии муносири захираҳои об ва ҷалби сармоягузориҳои нав барои ҳалли мушкилоти об дар кишвар ба ҳисоб меравад, иқдоми саривақтӣ буда, яке аз масъалаҳои асосие, ки таваҷҷуҳи махсусро талаб менамояд, чунки таъминоти аҳоли бо оби босифати ошомиданӣ ифодаи беҳтар гардидани сатҳи зиндагӣ мебошад. Зеро об сарчашмаи ҳаёт ва манбаи асосии саломатии инсон мебошад.

Бо вучуди он ки Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги об мебошад, таъминоти аҳолии деҳоти кишвар бо оби босифати ошомиданӣ беҳбудии чиддиро талаб менамояд.

Рафти таҳқиқи натиҷаи мушоҳидаи интихобии хоҷагиҳои хонавода, ки аз ҷониби муаллиф гузаронида шудааст, нишон дод, ки барои хонаводаҳои аз як манбаи оби ошомиданӣ истифода баранда таъминоти об бо кубурҳои обгузар 38,5%-ро ташкил намуд, ки нисбатан кам буда, 10%-и хонаводаҳо аз оби кашонидашуда истифода мебаранд, ки хароҷоти хонаводаҳоро зиёд мегардонад [2, с.153].

Диаграммаи 1. Манбаъҳои оби ошомидани барои хоҷагиҳои таҳқиқгардида

Ҳукумати Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд татбиқи 17 лоиҳаи давлатии сармоягузорию дар самти обтаъминкунии аҳоли дар ҳаҷми 2,4 миллиард сомонӣ оғоз кардааст, ки 50 дар сади онҳо то имрӯз амалӣ гардидаанд.

Дар самти кишоварзӣ ва обёрии замин 35 лоиҳа ба маблағи умумии 5,4 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст. Аммо чунон ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, зиёда аз 80 дар сади маблағ барои рушди шабакаҳои обрасонии маркази шаҳру ноҳияҳо равона мегардад.

Зарур аст, ки ба ҳалли ин масъала дар деҳот низ тавачҷуҳи бештар зоҳир карда шавад, зеро беш аз 73 дар сади аҳоли дар он ҷо зиндагӣ мекунанд. Мо бояд таъсири рӯзафзуни оқибатҳои тағйирёбии иқлимиро ба вазъи корҳо дар самти расидан ба идораи устувори захираҳои об ҳамеша дар мадди назар дошта бошем.

Маълум аст, ки тағйироти глобалии иқлим ба ҳаҷми захираҳои оби нӯшокии тоза ва сифати он таъсири манфӣ расонида, кишварҳо ва минтақаҳои мухталифи оламро ба вазъи ташвишовари экологӣ дучор месозанд.

Дар баробари ин, бар асари зиёд шудани аҳоли дар минтақаи мо ва умуман, дар сатҳи глобалӣ, талабот ба захираҳои об

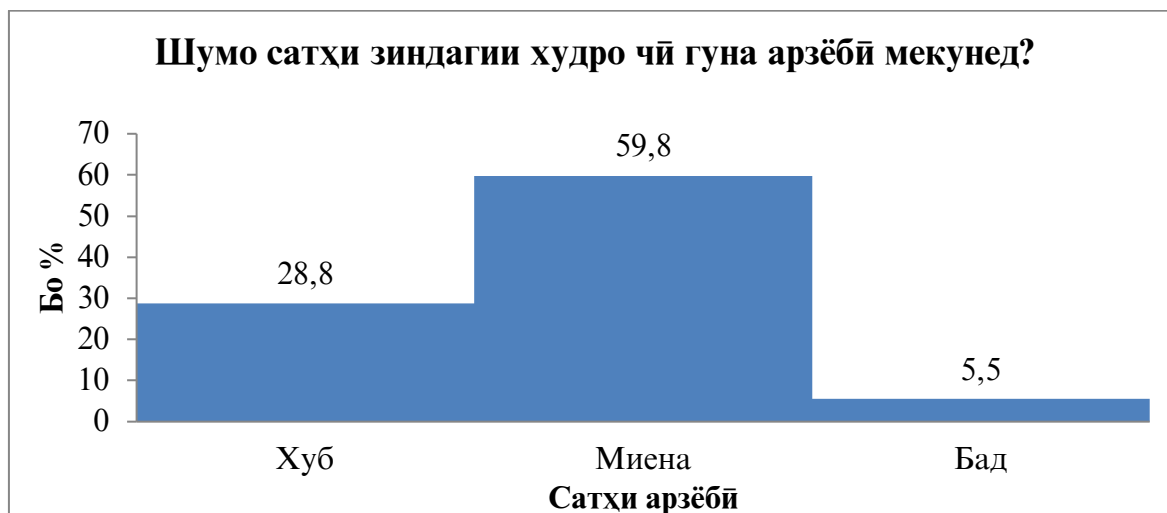
босуръат афзоиш меёбад. Ин ду омил дар назди мо вазифаҳои нави маҷмӯро мегузорад.

Сармояи табиӣ низ асоси рушди индустриалӣ ва инноватсионии кишварро ташкил медиҳад. Иқтидори азими гидроэнергетикӣ, оби тоза, замин ва иқлими мусоид, олами наботот, захираҳои назарраси меҳнатӣ, захираҳои бойи минералӣ ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок барои инкишофи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, бунёди бахшҳои муосири саноати истихроҷ ва коркард, металлургияи сиёҳ ва ранга, комплекси агросаноатии аз ҷиҳати экологӣ тоза имкониятҳои навро фароҳам меоваранд [7, с.194].

Дар осори иқтисодӣ, дараҷаҳои сатҳи зиндагии аҳоли дар чор гурӯҳ оварда шудаанд: басанда, сатҳи муътадил, камбизоатӣ ва қашшоқӣ. Бо назардошти хусусиятҳои ин гурӯҳҳо дар саволномаи таҳқиқотии худ саволҳоро чунин мувофиқ гардонидем: хело хуб (кифоя будани истифодабарии неъматҳое, ки рушди ҳамаҷонибаи шахсро таъмин менамояд), хуб (истеъмоли неъматҳо аз рӯйи меъёрҳои илман асоснокгардида, ки ташаккулёбии ҷисмонӣ ва зехнии шахсро таъмин

менамоёд), миёна (истеъмоли неъматҳо дар сатҳи нигоҳ доштаниқобилияти корӣ ва сатҳи охири тақриристеҳсоликувваи корӣ ба роҳ монда шудааст), бад (меъёри камтарини маҷмӯи неъматҳо ва хизматҳоеро

мефаҳмонад, ки танҳо барои нигоҳ доштаниқобилияти ҳайётгузаронии шахс имконият медиҳад). Дар натиҷаи таҳлили маълумоти интихобӣ чунин натиҷаҳо ба даст омад.

Диаграммаи 2. Арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли тибқи маълумоти таҳқиқоти интихобии хоҷагиҳои хонавода

Аз маълумотҳои диаграмма маълум мегардад, ки 59,8%-и хоҷагиҳои таҳқиқгардида сатҳи зиндагии худро миёна, 5,5% паст, 28,8% хуб ва 6% аъло арзёбӣ кардаанд [2, с.155].

Бо назардошти он ки фаъолияти соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии чангал, моҳигирӣ, энергетика, соҳаҳои захирағунҷоишашон зиёд, коркарди партовҳо, сохтмон ва нақлиёт аз об вобастагӣ дорад ва танҳо дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ 1691,6 ҳазор нафар кору фаъолият доранд, ки 60,8%-и шуғли умумиро ташкил мекунад аз ин рӯ илман асоснок намудани арзиши об, сифати он, таъмини соҳаҳои мазкур ва истифодаи самаранокии об дар ин соҳаҳо метавонад боиси беҳдошти сатҳи зиндагии қорамандони ин соҳаҳо гардад.

Ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки тадбиқи саривақтии СМР-2030 ва иҷрои ҳадафҳои дар он гузошташуда имконияти беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолиро таъмин намуда, ба сиёсати иҷтимоии давлат мувофиқ аст [6, с.41].

1. Дар самти баланд бардоштани сифати таҳсилот дар ҳамаи сатҳҳо дар заминаи таҳия, қабул ва ҷорӣ намудани Механизми нави арзёбии натиҷаи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ ба таври шаффоф ва ба роҳ мондани маблағгузорӣ ва дастгирии давлатии муассисаҳои таълимӣ, бахусус муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар асоси натиҷаҳои арзёбии зикршуда:

2. Таъмини солимии аҳоли масъалаи байнисоҳавӣ буда, ҳалли он аз саломатӣ ҳангоми таваллуд, саводноқӣ ва тарзи зиндагӣ, ҳолати экологии муҳити зист, шароити меҳнат, мукаммалии истеъмоли ғизо, дараҷаи некӯаҳволӣ ва самаранокии низомии тандурустӣ вобастагӣ дорад, аз ин рӯ равиш ва роҳҳои ҳалли он бояд маҷмӯӣ бошад.

3. Умуман, ноил гаштан ба натиҷаҳои ҷашмдошт ба ташаккули механизмҳои таъмини афзоиши давомнокии умри солимии аҳоли новобаста аз минтақаи зист мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадов, Ф.М. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳоли / Ф.М. Аҳмадов, М.А. Одинаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 10-1. – Р. 20-25. – EDN MAPSPY.
2. Хушвахтзода, Қ. Х. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров. – Душанбе : Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 189 с. – ISBN 978-99975-1-387-8. – EDN OQYVTS.
3. Государственное регулирование рыночной экономики: учебник. / общ. ред. Кушлин В.И. – 2 – е изд., перераб и. доп. – М.: Изд – во РАГС, 2005. – С.588 – 599, 567 – 587.
4. Маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи муаллиф оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли – Душанбе, 2019.
5. Ревайкин, А. С. Уровень жизни населения: методология и проблемы регионального исследования / А.С. Ревайкин. – М– Наука, 1989. – 144 с.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016. – 41с.
7. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. -Душанбе, 2012. – 194с.
8. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. – Душанбе, 2012. – 194с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аҳмадов Фараҳманд Муфазалович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи омори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992)901-61-66-33.

Шоасалов Наимҷон Қудратович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи меҷметии молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 902528686.

Информация об авторах:

Аҳмадов Фараҳманд Муфазалович - Таджикского национального университета, доцент кафедры статистики. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992) 901-61-66-33.

Шоасалов Наимҷон Қудратович – к.э.н., доцент кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 902528686.

Information about the author:

Akhmadov Farakhmand Mufazalovich is a professor at the Tajik National University, Associate Professor of the Department of Statistics. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Tajikistan. E-mail: Farahmand@mail.ru. Phone: (+992) 901-61-66-33.

Shoasalov Naimjon Qudratovich – candidate of economic sciences, docent, head of the department of financial management Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 902528686.

УДК: 657.1

ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ РАҚАМИКУНОНӢ ДАР БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ

Хушвахтзода Қ.Х.

Сайфиддинзода С.С.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазъи имрӯзаи пеибурди баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шуда, имконияти истифодаи воситаҳои рақамикунонӣ дар баҳисобгирии идоракунӣ таҳлил ва арзёбӣ карда мешавад. Тасдиқ карда мешавад, ки дар шароити муосири рушди технологияҳои иттилоотӣ низоми муассири баҳисобгирии идоракунӣ бидуни корбурди воситаҳои муосири рақамикунонӣ, аз ҷумла маҳсулоти нармафзор (барномаҳои компютерӣ)-и муҳосибӣ фаъолият карда наметавонад. Рушди рақамикунонӣ ва технологияҳои иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ бояд ба тақмили раванди идоракунӣ фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодӣ мусоидат кунад. Дар асоси таҳлил ва арзёбии шароит ва имконияти истифодаи воситаҳои муосири рақамикунонӣ, аз ҷумла ҷадвалҳои электронӣ ва нармафзори муҳосибӣ дар асоси низоми ERP (enterprise resource planning - банақшагирии захираҳои корхона) сохтани тасдиқ карда мешавад, ки бо ёрии барномаи 1С: ERP метавон низоми иттилоотии ҳамаҷонибаи идоракунӣ корхона, аз ҷумла иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идоракунӣро таъкил кард.

Калидвожаҳо: низоми идоракунӣ субъектҳои иқтисодӣ, қарорҳои идоракунӣ, технологияҳои иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, баҳисобгирии идоракунӣ автоматикунонидашуда, ҷадвалҳои электронӣ, низоми ERP, нармафзори баҳисобгирии муҳосибӣ.

Барои иқтибос: Хушвахтзода, Қ.Х. Истифодаи воситаҳои муосири рақамикунонӣ дар баҳисобгирии идоракунӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, С.С. Сайфиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 3 (42). – С. 84-92.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ

Хушвахтзода Қ.Х.

Сайфиддинзода С.С.

Аннотация. В данной статье исследуется современное состояние управленческого учета в коммерческих предприятиях Республики Таджикистан, а также анализируется и оценивается возможность использования инструментов цифровизации в управленческом учете. Подтверждается, что в современных условиях развития информационных технологий эффективная система управленческого учета не может функционировать без использования современных инструментов цифровизации, в том числе бухгалтерских программных продуктов (компьютерных программ). Развитие цифровизации и бухгалтерских информационных технологий должно способствовать совершенствованию процесса управления финансово-хозяйственной деятельностью экономических субъектов. На основе анализа и оценки условий и возможности использования современных инструментов цифровизации, в том числе электронных таблиц и

бухгалтерских программ, созданных на базе системы ERP (enterprise resource planning - планирование ресурсов предприятия), подтверждается, что с помощью программы 1С: ERP на предприятии может быть организована комплексная информационная система управления, включающая в том числе выполнение функций управленческого учета.

Ключевые слова: система управления экономическими субъектами, управленческие решения, информационные технологии, цифровые технологии, автоматизированный управленческий учет, электронные таблицы, ERP-система, бухгалтерское программное обеспечение.

USE OF MODERN DIGITALIZATION TOOLS IN MANAGEMENT ACCOUNTING

Khushvakhtzoda Q.Kh.

Sayfiddinzoda S.S.

Annotation. This article examines the current state of management accounting in commercial enterprises of the Republic of Tajikistan, and also analyzes and evaluates the possibility of using digitalization tools in management accounting. It is confirmed that in the modern conditions of information technology development, an effective management accounting system cannot function without the use of modern digitalization tools, including accounting software products (computer programs). The development of digitalization and accounting information technologies should contribute to the improvement of the process of managing the financial and economic activities of economic entities. Based on the analysis and assessment of the conditions and possibility of using modern digitalization tools, including spreadsheets and accounting programs created on the basis of the ERP (enterprise resource planning) system, it is confirmed that with the help of the 1С: ERP program, an enterprise can organize a comprehensive information management system, including the performance of management accounting functions.

Key words: economic entity management system, management decisions, information technology, digital technology, automated management accounting, spreadsheets, ERP system, accounting software.

Гузориши масъала. Марҳилаи муносири рушди иқтисодиёт бо татбиқи ҳамаҷонибаи технологияҳои нави рақамӣ тавсиф мешавад. Рақамикунонии иқтисодиёт дигаргуниҳои куллиро дар соҳаҳои истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ ба миён оварда, мувофиқан талаботи навро ба ташкил ва муҳтавои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун раванди ошкоркунӣ, ченкунӣ, бақайдгирӣ, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, ҷамъбасткунӣ ва додугирифтӣ иттилоот дар бораи фаъолияти корхона барои қабули қарорҳои идоракунии аз ҷониби истифодабарандагонӣ дохилӣ ва берунӣ пеш мегузорад. Аз ин ҷост, ки имрӯз масъалаи омӯзиши вазъи истифодаи воситаҳои рақамикунонӣ дар баҳисобгирии

идоракунӣ ҳамчун унсuri муҳими низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ мубрам мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти ватании соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ таваҷҷуҳ ба масъалаҳои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ зиёд шудааст. Вале интишороти бевосита ба таҳқиқи вазъи татбиқи баҳисобгирии идоракунӣ дар шароити рақамикунонӣ бахшидашуда кам мебошанд. Баъзе ҷанбаҳои истифодаи воситаҳои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мақолаҳои Б.Ҳ. Каримов [1; 2; 3; 4; 5], С.Ф. Низомов [8], Ш.А. Ҳочиева [10], З.Р. Шарифов [11] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола омӯзиши равандҳои истифодаи воситаҳои муосири рақамикунонӣ дар низомҳои баҳисобгирии идоракунии субъектҳои иқтисодӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии идоракунӣ ҳамчун воситаи рушди идоракунии босамар дар корхонаҳои тиҷоратии муосир дар даҳсолаи охир ба таври васеъ татбиқ гардид, зеро бо рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ мубодилаи иттилоот дар байни субъектҳои иқтисодии миллӣ ва хориҷӣ суръат гирифта, таркиби пойгоҳи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ хеле васеъ шудааст. Истифодаи воситаҳои рақамикунонӣ дар низомҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳо ба он оварда расонид, ки акнун он аз доираи низоми умумии баҳисобгирии муҳосибӣ берун шуда, ҳамчун равиши алоҳидаи бонизом дар идоракунии субъектҳои иқтисодӣ мақоми махсуси худро ишғол кардааст. Албатта, чунин муносибат ба баҳисобгирии идоракунӣ барои рушди он ҳамчун воситаи муассир дар низоми идоракунии субъектҳои иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам оварда, дар навбати худ роҳбарияти субъектҳои иқтисодиро водор менамояд, ки назари худро ба низоми умумии баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла ба ҳуди баҳисобгирии идоракунӣ дигар кунанд.

Баҳисобгирии идоракунӣ ботадриҷ ҳамчун пойгоҳи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунии босамара дар асоси методологияи баҳисобгирӣ, банақшагирӣ, бучетикунонӣ, назорат, таҳлили идоракунӣ ва ояндабинӣ ташаккул ёфт. Он ҳамчун воситаи муҳими идоракунии истеҳсолот, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорати хароҷоти истеҳсолӣ ба тарзи асосии назорат ва ояндабинии вазъи фаъолияти истеҳсолии молиявии субъектҳои иқтисодӣ табдил ёфта, ба роҳбарияти онҳо имконият пешниҳод менамояд, ки дигаргуниҳои дар фаъолияти молиявӣ истеҳсолӣ баамаломадаро мунтазам пайгирӣ ва идора карда, онҳоро ба баланд бардоштани самаранокии фаъолият нигарон кунанд.

Тамоюли мусбати истифодаи маҳсулоти нармафзор (барномаҳои компютерӣ) дар низоми баҳисобгирии идоракунӣ имрӯз зарурате мебошад, ки паёмади масъулияти баланд ва саҳми муносиби баҳисобгирии идоракуниро дар амалисозии ҳадафҳои баландбардории самаранокии истеҳсолот, рақобатпазирии маҳсулот ва пайдо кардани мақоми сазовори корхона дар бозор ифода мекунад. Фаъолияти босамараи корхонаҳои тиҷоратӣ дар шароити мураккаби хоҷагидорӣ, ки бо сабаби мушкilotи гуногуни идоракунӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарии субъектҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад, танҳо бо ташкили муносиби низоми баҳисобгирии идоракунӣ имкон дорад. Дар низоми идоракунии корхонаи муосир бояд ба рақамикунонии баҳисобгирии идоракунӣ диққати махсус дода шавад, «зеро маҳз ҳамин намуди баҳисобгирии муҳосибӣ барои таъмини менечерон бо иттилооти идоракунӣ, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ ва умуман идоракунии корхона хизмат мекунад, таъин гардидааст» [7, с. 160]. Дар ин маврид, ҷанбаи муҳиме, ки бояд ба он диққати махсус дода шавад, ташкили дуруст ва роҳандозӣ намудани методикаи пешбурди баҳисобгирии идоракунӣ бо истифодаи бастаи муайяни нармафзори баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад.

Дар натиҷаи рақамикунонии баҳисобгирии идоракунӣ роҳбарият ва соҳибмӯлкони корхона метавонанд бештар ба ҳадафҳои стратегияи идоракунӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, масъалаҳои мураккаби идоракунии тактикӣ ва стратегиро ҳал кунанд. Гузашта аз ин, «талаботи бонизом дар ҷамъбасткунии ва таҳлили маълумоте, ки метавонанд дар натиҷаи таҳқиқоти таҳлили рақамии равандҳои тиҷоратӣ дар корхона гирифта шаванд, ташаккул меёбад. Маҳз ба ҳамин хотир зарурати воқеъбинонаи бозбинии равишҳои анъанавӣ то имрӯз дар баҳисобгирии идоракунии стратегӣ истифодашаванда ба миён меояд» [6, с. 71]. Ҳамзамон афзоиши бошиддати технологияҳои рақамӣ, бастаҳои махсуси нармафзор ва татбиқи онҳо дар

идоракунии тамоми равандҳои тичоратии корхонаҳои муосир ба ҳарчи бештар ва самараноктар пайваست кардани ҳамаи иштирокчиёни равандҳои истехсол ва фурӯши маҳсулот, ташаккули арзиши аслии маҳсулот ва хизматрасониҳо мусоидат мекунад.

Мувофиқи баъзе таҳқиқот, ҳоло рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии «тезонида ни назарраси равандҳои мубодилаи маълумот байни кормандонро таъмин мекунад, дар ҳоле ки ба ҳисоби миёна ҳосилнокии корхона 10-25% меафзояд, арзиши аслии ашёи хом ва мавод то 10% кам мешавад, вақти раванди тичоратӣ 3-4 маротиба кам мешавад, хароҷоти меҳнат то 20-30% кам мешавад» [9, с. 22]. Барои рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии бояд ҳам корхонаҳои соҳибқори хурд миёна ва ҳам корхонаҳои бузург таваҷҷуҳ зоҳир кунанд. Вале таҳқиқоти мо нишон медиҳад, ки дар аксари корхонаҳои тичоратӣ на танҳо воситаҳои рақамикунонии муосир истифода намешаванд, балки ҳуди баҳисобгирии идоракунии ба таври муносиб ташкил карда нашудааст.

Ҳоло барои амалисозии рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии бастаҳои нармафзори гуногун истифода шуда метавонанд, ки мо онҳоро ба панҷ гурӯҳ ҷудо мекунем: ҷадвали электронӣ; барномаҳои таҳияи ҳудии корхонаҳо дар асоси ҷадвали электронӣ; барномаҳои махсуси муҳосибӣ бо имконияти пешбурди баҳисобгирии идоракунии; барномаҳои махсус барои пешбурди баҳисобгирии идоракунии, низомҳои ERP ва BPM.

Ҳамчунин қайд мекунем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои хурд ва миёна бештар барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии ва тартиб додани ҳисоботи идоракунии ҷадвали электронии маъмули Excel-ро истифода мебаранд. Дар ин маврид онҳо метавонанд дар асоси воситаҳо (макросҳо)-и ҷадвали электронӣ низомии баҳисобгирии идоракунии автоматикунонидашударо васеъ кунанд. Вале камбудии истифодаи ҷадвали электронии Excel, чун қобилияти пасти ҳамгирӣ бо дигар низомҳо (нармафзорҳо),

талабот ба ҳалли масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии, ки тавсифи онҳо танҳо бо ёрии формулаҳои сода ғайриимкон аст ва дигарҳо, имкон намедиҳанд, ки рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии ба таври муносиб дар корхона роҳандозӣ карда шавад. Ҳар қадаре, ки ҳаҷми фаъолияти корхона калон шавад, ҳамон қадар дар ҳолати мубрамаи нигоҳ доштани низомии баҳисобгирии идоракунии автоматикунонидашуда ва таъмини фаъолияти он мураккаб мегардад, зеро дар ин маврид ҳаҷми ҷадвали Excel, ки барои нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти баҳисобгирии идоракунии ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ истифода мешаванд, калон мешавад. Азбаски чунин ҷадвалҳо бо дарназардошти истифодаи макросҳои сохташуда ҳамбаста мебошанд, бо васеъ шудани доираи маълумоти зарурӣ эҳтимолияти пайдо шудани хатоҳо дар ҳисобкуниҳо ва муҳтавои ҳисоботи идоракунии пешниҳодшаванда меафзояд. Яъне бо васеъ шудани ҳаҷми фаъолияти корхона ва афзоиши амалиёти ҳаррӯза, шумораи шарикон ва пардохтҳо, истифодаи ҷадвали электронӣ барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии душвор ва ҳатто ғайриимкон мегардад. Дар ин маврид яке аз роҳҳои раҳӣ ёфтан аз ин мушкилот истифодаи нармафзорҳои махсуси муҳосибӣ, аз ҷумла дастаи 1С: Бухгалтерия мебошад.

Пеш аз он ки бастаи нармафзори мушаххас барои амалисозии рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии дар корхона интихоб карда шавад, бояд имконият ва доираҳои корбурди ин ду самти рақамикунонии равандҳои баҳисобгирӣ – барномаҳои дар асоси ERP (enterprise resource planning - банақшагирии захираҳои корхона) ва BPM (Business Process Management - идоракунии равандҳои тичоратӣ) сохташуда муайян карда шаванд, зеро дар амалия бахсҳо оид ба афзоиш додан маҳз ба қадоме аз чунин бастаҳои нармафзор зиёд рух медиҳанд. Сарфи назар аз он, ки бастаҳои нармафзори дар асоси ҳар ду ин низомҳо сохташуда ба баландшавии суръат ва самаранокии иҷрои равандҳои тичоратии корхона мусоидат мекунанд, дар

онҳо тафовут низ ба назар мерасад, «интиҳоб дар байни воситаҳои ERP ва BPM барои корхонаҳо хеле душвор буда метавонад, зеро ҳардуи қарор идоракунии равандҳои тиҷоратиеро фаро мегиранд, ки барои бомуваффақият фаъолият кардани тиҷорат заруранд» [12, с. 512]. Вале тавре таҷрибаи хориҷии рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии нишон медиҳад, дар байни онҳо бастаҳои барномаҳои дар асоси низоми ERP сохташуда ҳамчун бастаи нармафзори махсусгардонидашуда барои идоракунии захираҳои корхонаҳо ва истифодабарии оқилонаи онҳо мебошанд. Омӯзиши сохт ва тартиби кори чунин бастаҳои нармафзор нишон дод, ки асоси корбурди ҳар яке аз онҳо барои баҳисобгирии идоракунии ин омезиши тамоми маълумот оид ба захираҳои корхона дар пойгоҳи ягона бо доштани имконият барои иҷрои вазифаҳои идоракунии, таҳлил, тафсир ва ояндабинӣ мебошад.

Одатан нармафзори дар асоси ERP сохташуда ба модулҳо тақсим мешавад ва метавонад кушода (яъне онро тағйир додан мумкин аст) ё пушида (онро тағйир додан мумкин нест) бошад. Албатта, низомҳои кушода аз ҷиҳати ҷӯрсозии барнома барои эҳтиёҷоти корхонаи мушаххас чандиртар мебошанд, вале ин маъно надорад, ки низоми пушидаи ERP наметавонад эҳтиёҷоти корхонаро ба автоматикунонии баҳисобгирии идоракунии пурра қонеъ кунад. Ин ҷо душворӣ дар он ифода меёбад, ки интиҳоб ва амалисозии барномаи шакли пушида раванди нисбатан тӯлонӣ ва меҳнатталаб аст.

Таркиби модулҳое, ки ба дастаи нармафзор дохил карда мешаванд, метавонад на танҳо вобаста аз намуди

барнома, балки инчунин вобаста аз сиёсати муқаррарии маркетингии корхонаи таҳиякунанда низ фарқ кунад. Баъзе таҳиягарони барномаҳо ба мизоҷ бастаи собитӣ барномаро бо модулҳои пешакӣ муқарраршуда пешниҳод мекунанд, дигарон – имконияти аз ҷониби мизоҷ интиҳоб шудани баста ва омезиши модулҳоро, сеюмиҳо – модули муҳимро бидуни замимакунии ягон хел модули начандон мубрам ба мизоҷон намефурӯшанд. Масалан, таҳиягарони барнома модули муҳими идоракунии молияро бидуни модули идоракунии захираҳои анбор пешниҳод намекунанд, гарчанде он барои корхонае, ки амалиёти хариду фурӯши молҳоро анҷом намедиҳад ва танҳо ба хизматрасонӣ машғул аст, мубрам ва зарур нест.

Бо назардошти ҳамаи гуфтаҳо амсилаи таркиби воситаҳои рақамикунонии баҳисобгирии идоракуниро, ки кори муносиби низоми автоматикунонидашудаи баҳисобгирии идоракунии дар асоси ERP сохташударо дар корхона таъмин мекунанд, тартиб медиҳем (расми 1).

Расми 1. Амсилаи таркиби воситаҳои рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии дар низоми ERP
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Модули идоракунии молияи корхона ба кормандони бахши молиявии идоракунии корхона (менечменти молиявӣ) имкон медиҳад, ки сарборӣ ва ҳиссаи меҳнати дастиро кам кунанд, фаъолияти худро дар асоси меёриҳо ва ҳадафҳои назоратӣ ба роҳ монанд, захираҳои пулии корхонаро самаранок идора кунанд ва фаъолияти корхонаро аз нигоҳи стратегӣ бо захираҳои пулӣ таъмин намоянд. Модули амалиётӣ занҷираҳо ва равандҳои амиқи робитаҳои байниҳамдигарии ҳадамоти тиҷоратии корхона, аз қабili фурӯш ва логистика, маркетинг, китъаҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ба мизочон, ҳадамоти

идоракунии ва таъмини сифатро муқаррар мекунад.

Модули идоракунии кормандон имкон медиҳад, ки равандҳои расмӣ дар масъалаҳои бақайдгирии қабули кормандон ба кор, пешниҳоди рухсатиҳо ба кормандон ва ҳисобкунии маблағи пардохти онҳо, муқаррар кардани варақаҳои беморӣ ва пардохти онҳо, муқаррар кардани ҳаргуна имтиёзҳо ва кӯмакпулиҳо ва тартиби ҳисобкунӣ, баҳисобгирӣ ва пардохти онҳо ба таври автоматикунонидашуда анҷом дода шаванд, ё ҳадди ақал маҳсулнокии онҳо баланд бардошта шавад. Ин модул дар ҳамбастагӣ бо модули идоракунии молия имкон медиҳад, ки самаранокии

ҳисобкуниҳои даврии такроршавандаи музди меҳнати ҳармоҳа, ҳисобкунӣ ва пардохти варақаҳои корношоямӣ, рухсатиҳои меҳнатӣ ва иҷтимоӣ, пардохти имтиёзҳо, кӯмакпулиҳо, ҷубронпулиҳо ва дигар пардохтҳое, ки аз тағйирёбии нишондиҳандаҳои шумораи рӯзҳо дар моҳ, ҷадвали корӣ ва дигар ҳолатҳо вобаста мебошанд, баланд бардошта шавад.

Модули таҳлилий унсурҳои асосӣ ва пешбари низомии автоматикунонидашудаи баҳисобгирии идоракунии дар асоси ERP сохташуда мебошад, ки барои баланд бардоштани самаранокии кори худ кӯшиш намуда, афзоиши имконият ва рушди ҳудро таъмин мекунад. Модули мазкур воситаҳои зиёди оморӣ, риёзӣ, ояндабинӣ, муқоисакунӣ, таҳлили омилӣ ва усулҳои иқтисодиёти риёзиро дар бар мегирад, ки барои муқаррар кардани қиматҳои назоратии нишондиҳандаҳои фаъолияти корхона ва воҳидҳои сохтории он, санҷиши мувофиқати онҳо бо қиматҳои воқеии нишондиҳандаҳо, тағйирёбии пӯёи онҳо имкон медиҳанд. Ҳамчунин модули таҳлилий барои таҳияи ояндабиниҳо ва фарзияҳои стратегӣ дар асоси маълумоти омилӣ заминаҳои заруриро фароҳам меорад.

Бояд қайд кард, ки дар аксари бастаҳои барномавии муҳосибӣ, ки дар онҳо имконияти ташкил ва пешбурди автоматикунонидашудаи баҳисобгирии идоракунии мавҷуд аст, рақамикунони пешбурди баҳисобгирии идоракунии метавонад дар асоси амсилаи таҳияшуда ба роҳ монда шавад. Бинобар ин, мо имконияти корбурди воситаҳои рақамикунони баҳисобгирии идоракунии дар бастаи барномавии 1С: Бухгалтерия (дар заминаи низомии ERP) таҳқиқ карда, ба ҳулоса

омадем, ки барномаи 1С: ERP яке аз нармафзорҳои пешрафтаи ширкати 1С буда, бо ёрии он метавон низомии иттилоотии ҳамаҷонибаи идоракунии корхонаро ташкил кард. Ин барнома автоматикунони тамоми равандҳои тижоратии асосии корхонаро таъмин мекунад, аз якҷанд бахшҳои вазиравӣ (модулҳо)-е иборат мебошад, ки барои инъикос кардани ҳамаи амалиёти хоҷагидорӣ ва пешбурди баҳисобгирии фаврӣ, молиявӣ, идоракунии ва баҳисобгирии андоз, инчунин баҳисобгирии кормандон ва пардохти меҳнат, роҳандозӣ намудани бучетикунонӣ дар корхона имкон медиҳанд.

Бояд гуфт, ки барномаи 1С: ERP ҳоло барои истифодабарандагони ватанӣ танҳо дар шакли таҳияи асли (интерфейс бо забони русӣ, нақшаи ҳисобҳо ва дигар унсурҳои пешбурди рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқ ба шароити хоҷагидории Федератсияи Россия) дастрас буда метавонад. Дар аксари корхонаҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқаи тоҷикии барномаи 1С: Бухгалтерия – «1С: Бухгалтерия. Таджикистан» истифода мешавад, вале дар он 1С: ERP ҷорӣ карда нашудааст. Корхонаҳои ватанӣ метавонанд тариқаи аслии барномаи 1С: ERP-ро истифода баранд, агар барои мутобиксозии он мутахассисони дорои сатҳи баланди донишҳои соҳаи технологияҳои рақамӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ дошта бошанд. Дар акси ҳол онҳо метавонанд мутахассисони худ ширкати 1С-ро барои насб кардан, танзим, ҷӯрсозӣ ва мутобикгардонии нармафзор, инчунин омӯзиши кормандон барои кор бо он ҷалб намоянд, ки ин амали хеле гаронарзиш мебошад.

АДАБИЁТ

1. Каримов Б.Х. Моделирование процессов обработки учетной информации в локальной сети / Б.Х. Каримов / Дисс. на соиск. учен. степ. кан. эк. наук: 08.00.13 / Каримов Баходур Хасанович. – Москва, 1994. – 163 с.
2. Каримов Б.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низомии миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2021. - № 4. – С. 169-179
3. Каримов Б.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунони иқтисодиёт / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (34). - С. 115-119

4. Каримов Б.Ҳ. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). – С. 15-21
5. Каримов Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ. Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции. – Пенза, 2023. – С. 51-54
6. Лабынцев Н.Т., Чухрова О.В. Развитие управленческого учета в условиях цифровой экономики / Н.Т. Лабынцев, О.В. Чухрова // Учет и статистика. – 2023. - № 3 (20). – С. 67-75
7. Маличенко Е.А. Анализ применения инструментов управленческого учета с целью повышения доходности предприятия в условиях цифровизации / Е.А. Маличенко // Транспорт. Экономика. Социальная сфера (актуальные проблемы и их решения). Сборник статей XI Международной научно-практической конференции. – Пенза: Пензенский государственный аграрный университет, 2024. – С. 159-165
8. Низомов С.Ф., Рахимов Г.М. Проблемы и пути совершенствования бухгалтерского учета и аудита в цифровой экономике / С.Ф. Низомов, Г.М. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. - № 2 (41). – С. 168-179
9. Погonyшев В.А., Погonyшева Д.А. Вопросы автоматизации управленческого учета на предприятии / В.А. Погonyшев, Д.А. Погonyшева, Т.М. Хвостенко, П.С. Ковалев, Я.С. Ковалев // Вестник образовательного консорциума Среднерусский университет. Информационные технологии. – 2020. - № 2 (16). – С. 20-24
10. Ҳочиева Ш.А. Рушди методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Ш.А. Ҳочиева // Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ. Маводи конференси илмӣ-амалии байналмилалӣ. – Душанбе, 2022. – С. 279-284
11. Шарифов З.Р., Талбаков С.А. Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ / З.Р. Шарифов, С.А. Талбаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. - № 2 (26). – С. 21-27
12. Шешукова Т.Г. Информационные технологии в управленческом учете: практика применения зарубежных и отечественных автоматизированных программ / Т.Г. Шешукова // Актуальные вопросы перехода на международные стандарты финансовой отчетности и применения международного опыта в Узбекистане. Сборник трудов международной научно-практической конференции (Ташкент, 6 апреля 2022 года). – Ташкент: Ташкентский государственный экономический университет, 2022. – С. 508-521

Маълумот дар бораи муаллифон:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, президент, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. E-mail: kobil_barfieva@mail.ru. Тел.: (+992) 919-16-98-64

Сайфиддинзода Самариддин Сайфиддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-00-50

Сведения об авторах:

Хушвахтзода Кобилҷон Хушвахт – Национальная академия наук Таджикистана, президент, доктор экономических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. E-mail: kobil_barfieva@mail.ru. Тел.: (+992) 919-16-98-64

Сайфиддинзода Самариддин Сайфиддин – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры бухгалтерского учета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-00-50

Information about the authors:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht – National Academy of Sciences of Tajikistan, President, Doctor of Economics, Professor. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 33. E-mail: kobil_barfieiev@mail.ru. Tel.: (+992) 919-16-98-64

Saifiddinzoda Samariddin Saifiddin - Tajik National University, PhD student of the Department of Accounting. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-00-50

УДК: 65

РАЗМЕЩЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ АВТОТРАНСПОРТА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Бобоев О.

Бобоев К.О.

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей учета факторов размещения предприятий добывающей и обрабатывающей отраслей в условиях ускоренной индустриализации страны на основе принципов территориального размещения транспорта. Определены условия сбалансированности развития территории, повышения ее самостоятельности. Развитие территориальной специализации и концентрации производства на основе учета развития и размещения транспортных сетей. Установлено, что для целей освоения территории особое значение имеет места размещения транспортных предприятий как оценка удобства, доступности транспорта для населения. Доказано, что транспортная доступность для населения может характеризовать уровень цивилизации и развитости инфраструктуры транспортной отрасли и способствует улучшению транспортной обеспеченности экономики.

Определено, что конкуренция как основная движущая сила развития экономических отношений в рыночной экономике проявляется и в транспортной отрасли.

Ключевые слова: развитие, размещение, показатели оценки, транспортная доступность, инфраструктура транспорта, размещение предприятий промышленности, транспортировка готовой продукции.

Для цитирования: Бобоев О. Размещения предприятий автотранспорта в условиях ускоренной индустриализации / О. Бобоев, К. О. Бобоев // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 3(42). – С. 93-104.

LOCATION OF MOTOR TRANSPORT ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

Boboev O.

Boboev K.O.

Annotation. The article is devoted to the study of the features of accounting for the factors of placement of enterprises of the extractive and manufacturing industries in the conditions of accelerated industrialization of the country based on the principles of territorial placement of transport. The conditions for the balanced development of the territory, increasing its independence are determined. Development of territorial specialization and concentration of production based on accounting for the development and placement of transport networks. It is established that for the purposes of territorial

development, the location of transport enterprises is of particular importance as an assessment of the convenience and accessibility of transport for the population.

It is proven that transport accessibility for the population can characterize the level of civilization and development of the infrastructure of the transport industry and contributes to the improvement of transport provision of the economy.

It is determined that competition as the main driving force for the development of economic relations in a market economy is also manifested in the transport industry.

Key words: development, placement, evaluation indicators, transport accessibility, transport infrastructure, placement of industrial enterprises, transportation of finished products.

ҶОЙГИРКУНИ ҚОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Бобоев О.

Бобоев К.О.

***Аннотатсия.** Мақола ба омӯзиши хусусиятҳои ба инобат гирифтани омилҳои ҷойгиркунии қорхонаҳо дар саноати маъдан ва қорқард дар шароити индустрикунонии босуръати кишвар дар асоси принципҳои ҷойгиркунии ҳудудии нақлиёт бахшида шудааст. Шароити тараккиёти мутаносиби территория ва афзун гардондани истиклолияти он муайян карда шуд. Инкишофи махсусгардони территориявӣ ва концентрацияи истеҳсолот дар асоси ба ҳисоб гирифтани тараккиёт ва ҷойгиркунии сетӣ нақлиёт. Муқаррар карда шудааст, ки бо мақсади азхудкунии территория ҷойгиркунии қорхонаҳои нақлиёт ҳамчун баходиҳои бароҳат ва дастрасии нақлиёт барои аҳоли аҳамияти хоса дорад.*

Исбот шудааст, ки дастрасии нақлиёт барои аҳоли метавонад сатҳи тамаддун ва рушди инфрасохтори соҳаи нақлиётро тавсиф намуда, ба беҳтар шудани амнияти нақлиёти иқтисодиёт мусоидат намояд.

Муайян карда шудааст, ки рақобат ҳамчун қувваи асосии пешбарандаи муносибатҳои иқтисоди дар шароити иқтисоди бозорӣ дар соҳаи нақлиёт низ зохир мегардад.

***Калидвожаҳо:** рушд, ҷойгиршавӣ, нишондиҳандаҳои арзёбӣ, дастрасии нақлиёт, инфрасохтори нақлиётӣ, ҷойгиршавии қорхонаҳои саноатӣ, интиқоли маҳсулоти тайёр.*

Постановка Размещение предприятий транспорта в условиях рынка имеет ряд особенностей. Критерием эффективности комплексного развития транспорта служит минимум затрат общественного труда на производство готовой продукции, включая	проблемы. издержки обращения. Этот критерий реализуется путем использования каждого вида транспорта в экономически оптимальных для него сферах. Транспорт обслуживает увеличивающиеся возможности производства и обращения продукции, расширяющиеся системы

потребления, сервисного обслуживания, является своего рода кровеносной системой народного хозяйства, имеющей первостепенное значение в развитии территорий и отраслей экономики. При исследовании принципов территориального размещения предприятий транспорта требуется учитывать потребности каждого региона и его населения, сопоставляя эти потребности со стратегическими позициями Таджикистана, ее государственными планами и политикой. Решающим фактором выбора местоположения для размещения предприятий транспорта, прокладки новых дорог, строительства объектов транспортно-дорожной инфраструктуры является экономическая эффективность использования этих объектов. Экономическую целесообразность развития и размещения производительных сил транспортной отрасли устанавливают по величине общественных затрат на производство продукта, включая транспортировку к месту потребления. Таким образом, при определении места и эффективности создания транспортных предприятий в качестве основного показателя закладывается стремление к минимуму транспортной составляющей в цене готовой продукции. Причем учитываются показатели, влияющие на эффективность работы предприятий отраслей промышленности и удобство, доступность транспорта для населения.

Анализ последних исследований и публикаций. По этой теме такие ученые, как А. Г. Будрин, В. Г. Галабурда., Рауфи А. и другие вели научную работу.

Целью статьи размещения предприятий автотранспорта в условиях ускоренной индустриализации.

Изложение основного материала.

Показатель эффективности работы предприятий отраслей промышленности используется как для принятия решений государственными органами в рамках транспортной политики, так и для принятия решений управляющими транспортных предприятий.

Для государственных решений более важной является ориентация на растущую экономическую эффективность экономики и территории и в связи с этим – на развитие транспорта, отдельных его видов и направлений. Для частных решений эффективным признается достаточная или высокая норма прибыли на вложенный капитал. Однако определяющими до сих пор являются решения государства. На основании которых планируется развитие экономики, ее отдельных отраслей и, следовательно, предприятий и производств.

Решение оптимального размещения транспортного предприятия, особенно при освоении новых территорий, исходит из соотношения массы сырья, топлива и массы готовой продукции в сопоставлении с дальностью тарнспортировки того и другого, вначале к местам производства, затем к местам потребления. Соотношение это неодинаково для различных отраслей, зависит от естественных свойств среды территорий (дальности расположения, климата, географии, освоенности территории) и может изменяться во времени. Это значит, что влияние транспортных затрат на территориальное расположение предприятий различных отраслей народного хозяйства должно оцениваться дифференцированно и имеет важное значение для оценки эффективности производства того или иного продукта.

Предприятия добывающей отрасли располагают вблизи месторождений. С учетом транспортной составляющей определяют рациональную очередность ввода в эксплуатацию месторождений и оптимальных размеров добычи. В первую очередь, исходя из данной установки в эксплуатацию и транспортное обслуживание, вводятся месторождения с наименьшими затратами на добычу природных ресурсов в сопоставлении с транспортными затратами. Примером является освоение месторождений золота и серебра в Вахдатском районе страны, где масса добываемого сырья велика, условия его добычи и вывоза сложны, тем не менее затраты покрываются доходами от его использования, что делает это месторождение и его освоение даже с большими вложениями на транспорт экономически эффективным.

Предприятия обрабатывающих отраслей размещают в соответствии с соблюдением пропорции массы сырья и топлива, используемых для производства и массы готовой продукции. В этом случае транспортные затраты учитываются лишь как косвенный фактор при принятии решения о размещении предприятий транспорта. Если масса сырья и топлива больше массы готовой продукции, предприятия транспорта размещают в районах добычи или первичной обработки, вблизи сырьевой и энергетической базы. Если масса сырья и топлива меньше массы готовой продукции, предприятия размещают в местах потребления готовой продукции. При одинаковых величинах этих показателей выбор места расположения предприятия обусловлена преобладанием какого-либо компонента (под влиянием других факторов, например, наличия трудовых ресурсов, сложности

транспортного освоения территории и т.д.). В некоторых случаях предприятия обрабатывающих отраслей размещают там, где это необходимо, исходя из особенностей и потребностей комплексного развития территории, даже если с экономической точки зрения на первых этапах освоения не будет получено достаточного экономического эффекта. Целесообразными при таких условиях признаются другие виды эффектов, например, социальный, сбалансированности развития территории, повышения ее самостоятельности и др.

Транспорт оказывает влияние на ряд важных процессов в отраслях экономики, которые в сочетании являются решающими при выборе экономически эффективных мест размещения транспорта и развития элементов транспортной системы, материально-технических, так и видов транспорта.

Концентрация производства на территории также находится под влиянием транспортного фактора. На основе оценки себестоимости и имеющихся трудовых ресурсов важно определить оптимальные размеры предприятий. Действие роста масштабов транспортной деятельности имеет два направления. Во-первых, он может быть основан на увеличивающейся концентрации производства. Во-вторых, он сам по себе может стимулировать концентрацию за счет роста неудовлетворенных потребностей в перевозках. В обоих направлениях воздействия транспорт может оказывать влияние на концентрацию производства: увеличение дальности перевозки готовой продукции вызывает рост цены транспортных услуг и перевозимых товаров; аналогичное влияние оказывает научно-технический прогресс и

интеграция транспортной системы территории.

Концентрация производства способствует расширению района потребления, созданию комплексов и увеличению транспортных затрат в цене продукции.

Следует запомнить, что увеличение мощности производящего предприятия ведет к снижению себестоимости через усиление концентрации производства, но оно ограничено затратами не только на производство, но и транспортировку продукции. Усиление концентрации производства считается эффективным, когда прирост транспортных затрат меньше затрат на концентрацию. Необходимость получения экономии производственных затрат вызывает потребность в специализации производства, оптимальные границы которой следует учитывать для размещения и развития транспортных предприятий. Но производство продукции специализирующихся предприятий требует расширения сферы обмена, что влияет на увеличение транспортных затрат. В этом случае место расположения транспортного предприятия существенно влияет на возможность экономии транспортных затрат. До тех пор, пока экономия от снижения издержек производства на специализирующемся предприятии не будет превышать дополнительных транспортных расходов, специализация признается эффективной.

Транспорт влияет на кооперацию производства. Целесообразным признается развитие транспорта, когда экономия от снижения производственных издержек кооперирующихся производящих предприятий больше дополнительных издержек транспорта, вызванных увеличением дальности

перевозок грузов. Решения по размещению транспортного предприятия в этом случае те же, что и при усилении концентрации или специализации.

Транспорт оказывает влияние на комплексное развитие экономических районов, формирование структуры основных отраслей экономики в правильном разделении труда между ними и наиболее полном использовании природных и трудовых ресурсов, что приводит к расширению межрайонных экономических связей и соответственно – к повышению роли транспорта. Отметим, что именно за счет усиления транспорта и развития транспортной системы сокращаются диспропорции в экономическом развитии регионов, повышается транспортная доступность регионов и создаются условия для подъема их экономики и культуры.

Вследствие этого углубляются территориальное разделение труда, растут межрайонные, территориальные, международные транспортно-экономические связи, главными факторами развития которых являются решения о размещении мест производства и потребления продукции, а транспорт получает новый импульс к развитию.

Следует сказать, что ошибочная оценка значения транспорта при размещении производства и развитии единой транспортной системы приводит к возникновению непроизводительных расходов всех видов ресурсов.

Немаловажным для освоения территории является оценка места размещения транспортных предприятий как оценка удобства, доступности транспорта для населения. При проектировании развития транспортной системы на определенных участках и территориях решение о качестве и

перспективных мощностях транспортного обслуживания принимаются на основании показателей транспортной обеспеченности и доступности, провозной и пропускной возможности транспорта и транспортных путей, сооружений, протяженности сети путей сообщения, конфигурации размещения транспортных линий и других факторов. Значение этих показателей напрямую зависит от уровня развития сети транспортных путей.

Показатель густоты сети [2] характеризует обеспеченность страны, регионов и территорий транспортными путями. Соотношение протяженности дорог к площади территории отражает возможности выбора оптимального маршрута доставки. Большая густота транспортной сети повышает возможности для оптимизации маршрутов транспортных средств.

Показатель транспортной обеспеченности характеризует возможности населения в пользовании транспортной сетью, определяется соотношением между протяженностью дорог территории и численностью населения данной территории.

Рассмотренные показатели не отражают достаточность или оптимальность развития транспортной сети, однако являются важным индикатором уровня обеспеченности населения территорий путями сообщения отдельных видов транспорта. Для определения комплексного показателя густоты сети различных видов транспорта предложено указывать приведенную длину путей сообщения и учитывать только обжитую площадь рассматриваемой территории.

Значение показателей транспортной обеспеченности в РТ сохраняют низкое значение, а

следовательно, уровень транспортного обслуживания населения будут низкими. Это вызывает необходимость усиления роли государства в этом направлении, разработки и реализации программ для будущего развития сети дорог.

Уровень транспортного обслуживания оценивается с помощью макроэкономического показателя – объем приведенного грузооборота в тонно-километрах, приходящегося на единицу ВВП (национального дохода) страны. Кроме того, уровень транспортного обслуживания можно охарактеризовать по основным показателям транспортной работы. По условия нестабильной экономики усложняют сопоставление данных показателей, полученные значения необходимо корректировать, учитывая темпы роста цен, уровень инфляции и особенности конъюнктуры исследуемого рынка транспортных услуг.

В условиях стабильного развития экономики темпы роста удельной транспортной работы должны соответствовать темпам прироста валового внутреннего продукта, что определено государственной транспортной политикой, направленной на оптимизацию транспортной работы, сокращение затрат на перевозки, рационализацию размещения и развития производительных сил транспорта.

Экономия живого труда является одним из возможных резервов интенсификации работы транспорта. Транспорт оказывает влияние на цены готовой продукции в производящих отраслях, сокращая затраты времени на перемещение грузов и пассажиров. Показатель, позволяющий получить такие оценки, называется транспортной доступностью территории и определяется по грузовым перевозкам как соотношение

суммарного времени доставки грузов в регионе за определенный период к объему транспортных услуг на транспортной сети определенной конфигурации и густоты. Для пассажирских перевозок в составе показателя меняется только числитель – суммарное время перемещения пассажиров в регионе за определенный период.

Провозная возможность по видам транспорта определяется исходя из грузоподъемности имеющихся транспортных средств при максимальной продолжительности времени в эксплуатации и за определенный период. В данных расчетах учитываются коэффициенты: условия эксплуатации, организации работы транспорта, полезной составляющей этой работы и т.д.

Пропускная способность путей сообщения закладывается при проектировании и строительстве и зависит от определенной интенсивности и мощности грузо- или пассажиропотока на данном участке пути.

Перечисленные показатели весьма существенно различаются по видам транспорта и территориями республики.

Транспортная доступность для населения характеризует уровень цивилизации и развитости инфраструктуры транспортной отрасли, способствует улучшению транспортной обеспеченности экономики.

Конкуренция как основная движущая сила развития экономических отношений в рыночной экономике проявляется и в транспортной отрасли. Конкуренция наблюдается не только между производителями услуг одного вида транспорта: нарастает соперничество между видами транспорта, которые стремятся увеличить объем рынка, привлечь лучших потребителей

транспортных услуг, получить большую прибыль. Усиление межвидовой конкуренции, как правило, приводит к усилению позиций одних видов транспорта и значительному ослабеванию позиций других.

Наличие сильной межвидовой конкуренции дает возможность потребителю транспортных услуг выбрать наиболее ответственного, надежного и одновременно недорогого перевозчика. Таким образом, клиент свободен выбрать тот способ доставки грузов или пассажиров, которые будут оптимальным с точки зрения максимизации экономической эффективности доставки для клиента. Важным условием доставки является срок доставки: немедленно или в течение какого-либо периода. При немедленной доставке учитываются особенности текущего положения транспортной системы региона, т.е. путей и видов транспорта. При доставке с планируемым сроком учитываются возможности и перспективы развития мощностей и технологии доставки. Однако в обоих случаях определяющим фактором является цена транспортных услуг, назначаемая производителем услуги исходя из уровня планируемых затрат на транспортную работу, а также среднеотраслевого уровня цен на услуги, в том числе и на комплементарные услуги.

Следует сказать, что потребитель определяет круг важных свойств, предлагаемой на рынке транспортной услуги: дальность перевозки, сроки и скорость доставки, надежность доставки, сохранность грузов и безопасность перевозки пассажиров, гарантии перевозчика и экспедитора, комплексность обслуживания и другие свойства, перечень которых зависит от вида груза и его специфики.

Транспортные системы регионов имеют в своем составе комплексы видов транспорта, ограниченные природными возможностями. Так, доставка грузов в труднодоступные регионы страны осуществляется в основном сезонными видами транспорта. Массовые навалочные грузы, как правило, перевозят по железной дороге и подъездными путями, специально проложенными грузоотправителями и грузополучателями. В результате в ряде регионов сохраняется естественное монопольное положение одного вида массового транспорта при ограниченных возможностях выбора других. Развитие конкуренции существенно влияет не только на выбор способа доставки грузов, но и на выбор вида транспорта пассажирами. Перевозки туристов в настоящее время осуществляется в основном на автобусах как на мобильном, гибком, комфортном и относительно недорогом транспорте.

Выбор вида транспорта для промышленных предприятий основан на многофакторном учете всех свойств транспортной услуги с наименьшими затратами времени, денежных средств и прочих ресурсов. Главная цель, которую преследуют такие грузоотправители – экономическая эффективность доставки, т.е. снижение транспортной составляющей в цене готовой продукции.

Основные критерии выбора потребителем транспортной услуги вида транспорта следующие:

1) *наименьшая цена* транспортной услуги или комплексного транспортного обслуживания для клиента. Основные требования к перевозке грузов, такие как согласование маршрута, количество перевалок, количества участников транспортного обслуживания, риски клиента и условия их предотвращения,

гарантии и другие показатели, определяют уровень цены;

2) *условия сохранности груза и надежность доставки*. Использование контейнеров и пакетирование позволяют значительно сэкономить на упаковке, таре, маркировке и аналогичных затратах при высоком качестве, сохранности и надежности доставки;

3) *комплексность обслуживания*. В случае доставки груза по сложному маршруту у нескольких перевозчиков на разных видах транспорта клиенту придется заплатить существенно больше, чем при заказе комплексного обслуживания у одного экспедитора, координирующего и сопровождающего всю доставку и выполнение операций каждым ее участником. В рамках комплексного обслуживания эффективного снижения цены достигается посредством согласованности действий участников перевозочного процесса и экономии на повторяющихся или дублирующихся операциях, а также путем более точного планирования;

4) *сопоставимость стоимостных и натуральных показателей для видов транспорта*. Доставку груза, как правило, планируют в несколько вариантах, из которых клиент выбирает наиболее подходящий для себя. При этом важно показать клиенту сопоставимость выполненных оценок и источники возникновения экономии;

5) *информированность клиента*. Клиент должен быть хорошо информирован как на этапе планирования доставки, так и на этапе ее реализации. Это обстоятельство позволяет клиенту выбрать наиболее оптимальный и экономичный вариант доставки груза, а также отслеживать его перемещение в пути следования. Помимо этого,

информированность клиента дает ему возможность адаптировать свой производственный процесс, его ритм под темпы и объемы транспортной работы.

Кроме приведенных критериев можно выделить и другие, связанные со спецификой видов транспорта, однако приведенные критерии учитываются при определении особенностей транспортировки, оценке величины транспортных затрат или выборе варианта доставки груза по признакам, конкретизирующим маршрут, количество перевалок груза, количества участников перевозки и обслуживания и т.д.

Для выбора вида транспорта перевозчики используют следующие методы:

- расчет экономического эффекта варианта перевозок;
- определение рациональной сферы применения вида транспорта;
- равновыгодное расстояние использования того или иного вида транспорта.

Все эти три метода основаны на определении величины транспортных затрат и их сравнения при расчете на какой-либо другой показатель. Так, в первом методе рассчитывается величина транспортных затрат, приходящаяся на всю доставку, с различием по вариантам. Во втором методе используется разложение на доли затрат, приходящиеся на виды транспорта, участвующего в доставке. В основе третьего метода лежит разложение затрат в сопоставлении с длиной участка маршрута, обслуживаемого одним видом транспорта, а затем сопоставление этого показателя с другими видами транспорта, осуществляющими доставку. Все приведенные методы имеют свой алгоритм расчета. Однако содержание элементов

затрат, участвующих в расчетах, зависит от периода и условий расчета.

Выбор варианта перевозок определяется видом транспорта, который выполняет основную долю транспортной работы по дальности перемещения груза. Сложность схемы перевозок зависит от количества видов транспорта, задействованных в перемещении груза. Наиболее простыми схемами доставки считаются автомобильные, осуществляющие доставку непосредственно от склада грузоотправителя до склада грузополучателя без перевалки на другие виды транспорта. Наиболее сложными схемами доставки считается перевозки по железнодорожному и смешанным вариантам, включающим перевалку на другие виды транспорта. Часто в одну схему доставки груза включают два и более вида транспорта, где подвоз и вывоз груза осуществляется с помощью автомобилей.

Как правило, оценка равновыгодности варианта доставки различного вида транспорта базируется на альтернативе: если перевозки на расстояние меньше полученной равновыгодной дальности, то следует использовать автомобильный транспорт; если больше – железнодорожный.

Заключение. Понятие окончательного решения основано на определении технологических свойств перевозимого груза, обеспечении его сохранности, схем транспортировки, типа автомобилей и другого подвижного состава, категории дорог и условий перевозки и конечно цены доставки. Цены на транспортные услуги подвержены изменениям, для РТ характерна в течение последнего 20-летия тенденция к росту цен. Поэтому в условиях нестабильности

выбор вида транспорта для перевозок осуществляются на базе сравнения сопоставимых показателей себестоимости: переменных затрат, зависящих от объемов перевозок, или части переменных затрат, при наличии резервов провозных возможностей. Дополнительные расходы на доставку, потери и ущербы увеличивают стоимость доставки, а значит, снижают экономическую эффективность использования видов транспорта, что также влияет на выбор способа и технологии доставки. Выгодным, экономически эффективным признают вариант с наименьшими приведенными затратами, обеспечивающий равные с другими вариантами прочие условия доставки.

Выбор вида транспорта для перевозки пассажиров определяется особенностями потребностей и возможностей клиентов пассажирского транспорта. В основном клиентами пассажирского транспорта выступают индивидуальные пользователи, каждый из которых обладает разной платежеспособностью, психотипом, предпочтениями, жизненными приоритетами. Требования пассажиров связаны с целью поездки, ее продолжительностью, стоимостью билета, удобством расписания движения транспорта, качеством обслуживания, доступностью вида транспорта и прочими факторами. Выбор вида транспорта для пассажирских перевозок основан на следующих критериях:

- экономия средств пассажира;
- скорость и комфортность перемещения;
- экономия времени;
- рациональное использование свободного времени населения.

Большое значение в развитии транспорта РТ играет развитие инфраструктуры транспортного комплекса.

Соблюдение пропорциональности в развитии транспорта и производства обеспечивает развитие региона и экономики страны в целом.

Пропорциональным развитием транспорта признается соответствие пропускных и провозных способностей транспортной системы региона потребностям в перемещении грузов и пассажиров.

Особенности того, как территориально размещено производство и потребление экономических регионов, их уровень специализации и комплексного развития хозяйства определяют особенности, масштабы и направление транспортно-экономических связей.

Составляющие развития и размещения транспорта региона и последовательность их обоснования следующие:

1) проведение анализа территориальной организации хозяйства региона, выявление особенностей производственного профиля территории, определение его места в межрайонном разделении труда, анализ сложившихся транспортно-экономических связей;

2) определение внутрирегиональных, межрегиональных и внешнеторговых транспортно-экономических связей, потоков грузов и пассажиров на расчетный период;

3) распределение транспортной работы между различными видами транспорта в зависимости от технико-экономических показателей работы и целесообразности использования в условиях конкретного региона;

4) проведение сопоставления между потребным объемом перевозок и

имеющейся провозной и пропускной способностью транспортной сети региона, выявление избыточных по сравнению с пропускной способностью грузопотоков;

5) проведение технико-экономического обоснования мероприятий по развитию и совершенствованию транспортной сети региона в масштабах, обеспечивающих освоение ожидаемого прироста перевозок грузов и пассажиров;

б) обоснование потерь затрат для развития транспортной сети территории и оценка их экономической эффективности.

Основными мероприятиями по повышению пропускной способности на транспорте являются действия по развитию транспортных сетей и новое строительство дорог, инфраструктуры и других объектов транспорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоев К.О. Региональная транспортная система современного Таджикистана. / Под общ. ред. д.э.н., профессора А. Рауфи. - Душанбе, Дониш, 2017. - 216 с.
2. Бобоев О. Модернизация транспортно-коммуникационной модели Республики Таджикистан / О. Бобоев. - Душанбе, Нодир, 2012. - 317 с.
3. Рауфи А. Транспорт в системе рыночной экономики: монография / Под ред. д.э.н., профессора Катаева А.Х. - Душанбе, Ирфон, 2002. - 255 с.
4. Экономика автомобильного транспорта / А.Г. Будрин и др. / под ред. Е.В. Будриной. с. 262-271.
5. Единая транспортная система: учебник / В.Г. Галабурда и др. М.: Транспорт, 1996. С. 27.

Информация об авторах:

Бобоев Олимджон - доктор экономических наук, профессор кафедры Государственное управление и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Телефон: +992-805-55-55-52.

Бобоев Кобилджон Олимджонович - кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Телефон 934488884.

Information about the authors:

Boboev Olimdzhon - Doctor of Economics, Professor of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Phone: +992-805-55-55-52.

Boboev Kobildzhon Olimdzhonovich - Candidate of Economics, Leading Researcher of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone 934488884.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобоев Олимҷон — доктори илми иқтисод, профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва хоҷагии халқи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон. 734003, Тоҷикистон, Душанбе, к. Саид Носир, 33. Телефон: +992-805-55-55-52.

Бобоев Қобилҷон Олимҷонович — номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмӣ
Институти иқтисод ва демографияи АИ Тоҷикистон. Телефон 934488884.

УДК: 339.9

КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ В СИСТЕМЕ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ

Содикзода П.

Аннотация. В статье рассматривается проблема неопределённости и разнородности в понимании сущности и классификации международных экономических санкций в условиях глобализации и усиления взаимозависимости мировой экономики. Проведен анализ современных научных подходов и публикаций, включая работы таких исследователей, как Г. Хаффбауэра, Д. Шотта, К. Эллиотта, ван Бергейка и Д. Дрезнера, что позволило выявить существующие тенденции и недостатки в систематизации санкций. Основной целью исследования является разработка систематизированной классификации международных экономических санкций и анализ их роли в системе мирохозяйственных связей. В работе представлены и сравниваются различные классификационные модели, разработанные российскими и зарубежными учёными, что позволило выявить общие черты и различия. На основе проведённого анализа предложена собственная классификационная модель, включающая 13 ключевых критериев, обеспечивающая комплексный и многослойный подход к систематизации санкционных мер. Разработанная классификация позволяет более точно и детализировано анализировать экономические санкции, учитывая их многоаспектный характер и взаимодействие с мировыми экономическими процессами. В заключении подчеркивается значимость дальнейшего совершенствования классификационных систем для повышения эффективности санкционной политики и минимизации её негативных последствий для мировой экономической стабильности.

Ключевые слова: международные экономические санкции, классификация санкций, система мирохозяйственных связей, внешнеэкономическая политика, систематизация санкций.

Для цитирования: Содикзода П. Классификация экономических санкций в системе мирохозяйственных связей / П. Содикзода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 3(42). – С. 105-113.

ТАСНИФОТИ ТАҲРИМҲОИ ИҚТИСОДИ ДАР НИЗОМИ РОБИТАҲОИ ХОЧАГИИ ҶАҲОНӢ

Содикзода П.

Аннотатсия. Дар мақола мушкилоти номуайяни ва гуногунрангӣ дар фаҳмидани моҳият ва таснифоти таҳримҳои иқтисодии байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши баҳамвобастагӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ баррасӣ шудааст. Таҳлили равишҳои муосири илмӣ ва навириҳо, аз ҷумла корҳои муҳаққиқон ба монанди Г. Ҳаффбауэр, Д. Шотт, К. Эллиотт, ван Бергейк ва Д. Дрезнер гузаронида шуд, ки имкони равшан намудани тамоюлҳои мавҷуда ва камбудии мавҷударо дар систематизатсияи таҳримҳо дод. Мақсади асосии тадқиқот таҳияи таснифоти системавии таҳримҳои иқтисодии байналмилалӣ ва таҳлили нақши онҳо дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мебошад. Дар

мақола моделҳои гуногуни таснифоти аз ҷониби олимони рус ва хориҷӣ таҳияшуда пешниҳод ва муқоиса карда шудаанд, ки имкони муайян кардани хусусиятҳо ва фарқиятҳои умумиро доданд. Дар асоси таҳлил, мо модели таснифоти ҳудро пешниҳод кардем, ки 13 меъёри асосиро дар бар мегирад ва муносибати ҳамаҷониба ва бисёрқабатаро барои ба низом даровардани чораҳои таҳримӣ таъмин менамояд. Таснифи таҳияшуда имкон медиҳад, ки таҳримҳои иқтисодӣ бо назардошти хусусияти бисёрҷанба ва таъсири мутақобила бо равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ дақиқтар ва муфассалтар таҳлил карда шаванд. Дар ҷамъбаст, аҳамияти такмили минбаъдаи низомҳои таснифот барои баланд бардоштани самаранокии сиёсати таҳримӣ ва кам кардани оқибатҳои манфии он барои суботи иқтисодии ҷаҳонӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: таҳримҳои иқтисодии байналмилалӣ, таснифи таҳримҳо, низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ, сиёсати беруниқтисодӣ, систематизатсияи таҳримҳо.

CLASSIFICATION OF ECONOMIC SANCTIONS IN THE SYSTEM OF GLOBAL ECONOMIC RELATIONS

Sodiqzoda P.

Abstract. The article examines the problem of uncertainty and heterogeneity in understanding the essence and classification of international economic sanctions in the context of globalization and increasing interdependence of world economies. An analysis of modern scientific approaches and publications, including the works of such researchers as G. Hufbauer, D. Schott, K. Elliott, van Bergeijk and D. Drezner, was conducted, which allowed identifying existing trends and shortcomings in the systematization of sanctions. The main objective of the study is to develop a systematized classification of international economic sanctions and analyze their role in the system of global economic relations. The work presents and compares various classification models developed by Russian and foreign scientists, which allowed identifying common features and differences. Based on the conducted analysis, a proprietary classification model is proposed, including 13 key criteria, providing a comprehensive and multi-layered approach to the systematization of sanctions measures. The developed classification allows for a more accurate and detailed analysis of economic sanctions, taking into account their multifaceted nature and interaction with global economic processes. The conclusion emphasizes the importance of further improvement of classification systems to increase the effectiveness of sanctions policy and minimize its negative consequences for global economic stability.

Keywords: international economic sanctions, classification of sanctions, system of global economic relations, foreign economic policy, systematization of sanctions.

Постановка проблемы. В условиях глобализации и усиления взаимозависимости мировых экономик международные экономические санкции становятся одним из ключевых инструментов внешнеэкономической политики государств и международных организаций. Однако, несмотря на их широкое применение, существует значительная неопределённость и

разнородность в понимании сущности и классификации экономических санкций. Различные определения, предложенные учёными и практиками, подчёркивают разнообразие форм и механизмов санкционного воздействия, что затрудняет систематизацию и сравнительный анализ санкций в научных исследованиях. Отсутствие единой классификационной системы ограничивает возможности для

объективной оценки эффективности санкций, их влияния на национальные экономики и международные отношения, а также препятствует разработке оптимальных стратегий их применения. Дополнительно, динамично изменяющаяся международная обстановка и появление новых форм санкций требуют постоянного обновления и адаптации классификационных моделей.

Анализ последних исследований и публикаций. Относительно данной проблематики нами были рассмотрены работы таких ученых, как Кристиневича С.А., Евсяковой А.А., Кешнера М.В., Григоряна Г.Р., Блиновой Ю.В., Гутмана С.С., Кадзаевой В.В., Г. Хаффбауэра, Д. Шотта, К. Эллиотта, П. Бергейка и Д. Дрезнера.

Цель статьи. Целью настоящей статьи является разработка систематизированной классификации международных экономических санкций и анализ их роли в системе мирохозяйственных связей.

Основное содержание материала. Для достижения вышеприведенной цели нашей научной статьи, посвященной классификации международных экономических санкций, необходимо рассмотреть существующие подходы, разработанные различными исследователями. Рассмотрение данных подходов позволяет выявить многообразие методов анализа санкционной политики и сопоставить предлагаемые нами классификационные критерии с уже существующими научными моделями. Введение таких элементов в наш анализ способствует более глубокому пониманию

сущности и направленности экономических санкций, а также позволяет укрепить теоретическую базу исследования. Ниже представлены ключевые подходы к классификации международных экономических санкций, разработанные в современной научной литературе и отражающие различные концептуальные подходы к данному феномену.

Стоит отметить, что в научной литературе, посвященной международным экономическим санкциям, наблюдается тенденция к представлению в основном различных видов санкционных мер, в то время как полноценные классификационные подходы встречаются реже. Исследователи преимущественно концентрируются на описании конкретных типов санкций, таких как торговые, финансовые, технологические и персональные ограничения, не уделяя должного внимания разработке систематизированных классификаций, которые учитывали бы многообразие целей, механизмов воздействия и контекст применения санкций.

Существующие научные работы зачастую предлагают перечни санкций по их формальным признакам, без глубокой структуризации и анализа их функциональной направленности и взаимосвязей, что ограничивает возможность всестороннего понимания и оценки их эффективности в международной практике.

Так, ряд ученых предлагают такую общую классификацию санкций (таблица 1):

Таблица 1. Классификация санкций по видам и их применяемым инструментариям

1. Политические: - дипломатические - процессуальные	4. В сфере образования, культуры и спорта
2. Военные	5. Экономические:
3. Коммуникационные	- <i>финансовые</i> (замораживание активов физических и юридических лиц; запрет или приостановка инвестиционного сотрудничества; приостановка финансирования; ограничение

	доступа на финансовые рынки; непредоставление финансовых услуг). - <i>торговые</i> (полное или частичное прекращение торговых отношений (торговое эмбарго); полный отказ от режима наибольшего благоприятствования торговле; повышение таможенных пошлин; демпинг в международной торговле (превентивные закупки)).

Источник: составлено автором на основании [1, с. 242], [2, с. 46], [3, с. 32], [4, с. 2796].

Как видно из таблицы 1, сами экономические санкции не классифицированы, но приведены их виды и инструментарий их реализации. Рассмотрение экономических санкций только с точки зрения финансов и торговли, на наш взгляд, является некорректным, так как они представляют собой сложный и многогранный инструмент, который затрагивает различные аспекты международных экономических отношений.

На основе систематизации подходов российских ученых

относительно классификации санкций Блинова Ю.В. представляет более подробную классификацию санкций, в том числе экономических (таблица 2).

Представленная таблица классификации экономических санкций является полезной для систематизации различных видов санкционных мер, но несмотря на это, полностью не отражает всю сложность и многогранность санкционного воздействия в условиях мировой экономики.

Таблица 2. Классификация экономических санкций

Критерий классификации	Виды санкций
По субъекту санкций	- санкции Совета Безопасности ООН; - санкции иных международных организаций; - санкции государств
По количественной субъектности	- односторонние санкции; - групповые санкции
По степени охвата	- страновые санкции; - таргетированные санкции: секторальные, персональные
По инициативности	- первичные санкции - ответные санкции (симметричные и асимметричные)
По приоритетности воздействия	- первичные санкции - вторичные санкции
По методам воздействия	- дипломатические; - экономические; - финансовые; - научные; - культурные и другие

Источник: составлено автором на основании [5, с. 59].

Следует отметить, что заслуживает особого внимания классификация экономических санкций, составленная

Гутманом С.С. и Кадзаевой В.В., поскольку она является более обширной с точки зрения их изучения (таблица 3).

Анализируя классификацию экономических санкций, предложенную Гутманом С.С. и Кадзаевой В.В., можно отметить, что авторы стремятся охватить широкий спектр признаков, характеризующих санкционную политику в международных экономических отношениях. Классификация учитывает различные аспекты санкций, что способствует более глубокому пониманию их природы и механизмов действия, но она не лишена определённых недостатков. Несмотря на попытку учесть различные критерии и особенности применения санкций, данная классификация демонстрирует некоторые ограничения, которые могут затруднять её практическое применение и структурированный анализ санкций в международных экономических отношениях. В частности, недостаточно

чёткое разграничение между некоторыми категориями и отсутствие ясных определений как в таблице, так и в тексте работы могут приводить к неоднозначной интерпретации.

Для дальнейшей систематизации существующих научных подходов к классификации международных экономических санкций и с целью формирования более глубокого понимания их природы и механизма действия, представляется целесообразным обратиться к работам ведущих исследователей в данной области. В связи с этим, в таблице ниже обобщены различные классификации экономических санкций, предложенные авторитетными учеными, что позволяет выявить общие тенденции и особенности в их систематизации (таблица 4).

Таблица 3 Морфологическая матрица видов санкций

Признаки классификации	Виды санкций			
Метод санкций	Прямые	Косвенные		
Количество участников	Односторонние	Многосторонние	Международные	
Цель	Первичные	Вторичные	Третичные	
Характер воздействия	Негативные	Неопределённые	Позитивные	Успешные
Степень эффекта	Нулевые, негативные	Минимальные	Скромные	Значительные
Степень открытости	Открытые	Скрытые		
Инструменты	Неэкономические	Экономические		
Охват объектов	Обширные	Умеренные	Ограниченные (селективные)	Таргетированные
Объект наложения	Торговые	Финансовые	Секторальные	На услуги

Источник: [6, с. 33].

Анализируя предложенные классификации, можно отметить, что каждый из авторов акцентирует внимание на различных аспектах санкционной политики, что обогащает общий

теоретический фундамент исследования. Это, в свою очередь, служит основой для разработки нашей классификационной системы, адаптированной к целям и

задачам данного диссертационного исследования.

Таблица 4. Классификации экономических санкций по различным авторам

Автор	Критерий классификации	Виды санкций
Гари Клайд Хаффбауэр, Джеффри Шотт, Кимберли Энн Эллиотт	По типу санкций	- торговые санкции: ● экспортные ограничения ● импортные ограничения - финансовые санкции: ● ограничения на финансовые операции ● замораживание активов ● инвестиционные санкции ● запреты на инвестиции - секторальные санкции: ● ограничения в конкретных секторах (энергетика, оборона и т.д.) - таргетированные санкции: ● санкции против конкретных лиц или организаций
Питер А. Г. ван Бергейк	По степени охвата	- всеобъемлющие санкции: ● полные ограничения на экономические отношения - таргетированные санкции ● нацелены на конкретных лиц, компании или секторы
	По количеству участников	- односторонние санкции - многосторонние санкции - санкции ООН
Дэниел Дрезнер	По степени координации	- односторонние санкции - многосторонние санкции
	По целям	- принудительные санкции: ● для изменения поведения целевого государства - наказательные санкции ● для наказания за определенные действия
Кимберли Энн Эллиотт	По эффективности	- успешные санкции - частично успешные санкции - неуспешные санкции

	По характеру воздействия	- экономические санкции - политические санкции

Источник: составлено автором на основании [7, с. 64], [8, с. 110], [9, с. 48] и [10, с. 93].

Так, на основе всестороннего изучения природы экономических санкций, их механизмов действия и влияния на международные мирохозяйственные связи, а также анализа существующих научных классификаций и мировой практики их использования, нами была разработана собственная классификация экономических санкций (рисунок 1). Данная классификация направлена на систематизацию санкционных мер с учетом их многоаспектного характера и взаимодействия с мировыми экономическими процессами.

Основной целью разработки собственной классификационной модели является обеспечение более точного и детализированного анализа экономических санкций, что позволяет учитывать их различные аспекты и характеристики. В отличие от существующих классификаций, наша модель ориентирована на интеграцию санкций в систему мирохозяйственных связей, что способствует более глубокому пониманию их роли и влияния на международные экономические отношения.

Данная классификация включает 13 ключевых критериев, которые охватывают широкий спектр характеристик санкционных мер и обладает рядом преимуществ. Во-первых, она обеспечивает комплексность и многослойность анализа санкционных мер, позволяя учитывать различные аспекты санкционной политики и их взаимодействие с глобальными экономическими процессами. Во-вторых, классификация обладает адаптивностью и гибкостью, позволяя легко добавлять новые категории или уточнять существующие в соответствии с

изменяющимися условиями международных отношений и особенностями санкционных мер. В-третьих, модель универсальна и может быть использована для анализа как текущих, так и исторических санкционных мер, что делает её полезной для сравнительных исследований и оценки эффективности различных санкций. Наконец, четкое разделение санкций по различным критериям обеспечивает удобство использования классификации для систематизации и анализа данных.

Разработанная нами классификация экономических санкций представляет собой научно обоснованную модель, позволяющую систематизировать и анализировать санкционные меры в контексте системы мирохозяйственных связей. Комплексный подход и учёт различных аспектов санкционной политики способствуют глубокому пониманию механизмов действия санкций, их влияния на целевые экономики и эффективности в достижении поставленных целей.

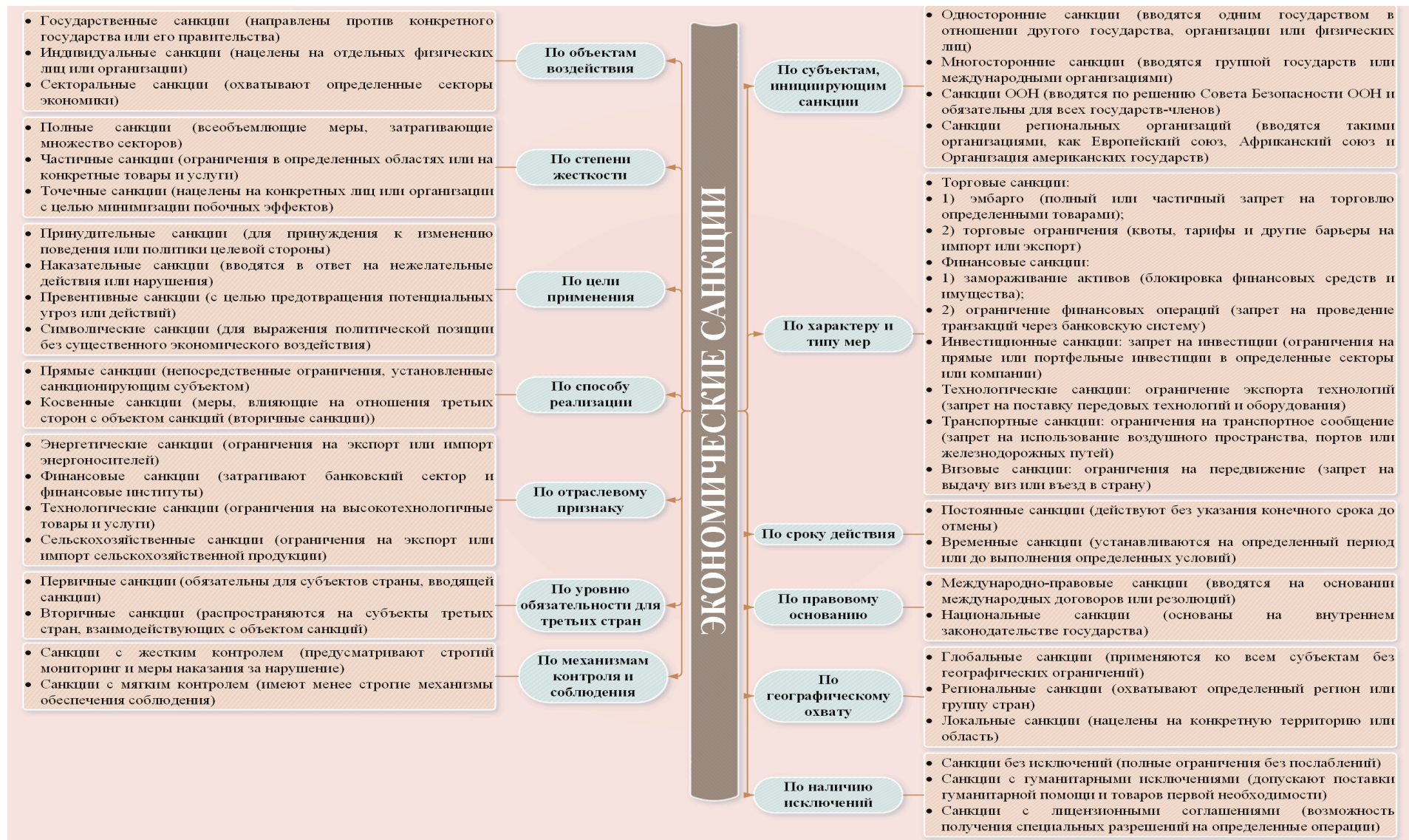

Рисунок 1. Классификации экономических санкций в системе мирохозяйственных связей

ЛИТЕРАТУРА

Кристиневи́ч С.А. Односторонние меры принуждения в мировой экономике: обзор теоретических подходов. – Кристиневи́ч С.А.// Научные труды Белорусского государственного экономического университета. Белорусский государственный экономический университет, 2019. – 239-244 с.; 1

Евсюкова А.А. Санкции как элемент экономической войны // Правовые аспекты применения. – 2019. – № 3-1 (15). – с. 45-46; 2

Кешнер М.В. Экономические санкции в современном международном праве. – М.: Проспект, 2015. – 181 с.; 3

Григорян Г.Р. Методологические основы оценки результативности применения внешнеэкономических санкций // Экономические отношения. – 2019. – № 4. – с. 2793-2804. 4

Блинова Ю.В. О понятии и видах международных санкций / Ю.В. Блинова // Российско-азиатский правовой журнал. 2024. №1. – С. 57-61; 5

Гутман С.С., Кадзаева В.В. Теоретические подходы к изучению экономических санкций // Научный вестник Южного института менеджмента. 2019. №4. С. 31-35. 6

Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. Economic Sanctions Reconsidered. 3rd ed. — Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2007. — 544 p. 7

van Bergeijk P. A. G. Economic Diplomacy and the Geography of International Trade. — Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009. — 280 p. 8

Elliott K. A. The Sanctions Glass: Half Full or Completely Empty? — Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 1998. — 100 p. 9

Drezner D. W. The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations. — New York: Cambridge University Press, 2011. — 368 p. 10

Сведения об авторе:

Содикзода Парвиз – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой мировой экономики Таджикского национального университета; старший научный сотрудник отдела развития международных и внутренних услуг Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 98 911 93 06; e-mail: parvzis91@mail.ru; почтовый индекс: 734025; адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Содикзода Парвиз – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 98 911 93 06; e-mail: parvzis91@mail.ru; индекс почты: 734025; суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Information about the author:

Sodiqzoda Parviz – candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Department of World Economy, Tajik National University; senior researcher of Economic Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 98 911 93 06; e-mail: parvzis91@mail.ru; postal code: 734025; address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

УДК 657.6

РАВИШҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ БАРОИ МАҚСАДҲОИ МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯВӢ

Бобоев М.У.

Ғайбуллоева Д.А.

***Аннотатсия.** Мақола ба таҳқиқи таъминоти иттилоотии менеҷменти молиявии корпоративӣ бахшида шуда, масъалаҳои ҳисобкутиби нишондиҳандаҳои молиявӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ барои мақсадҳои қабули қарорҳои идоравӣ баррасӣ шудааст. Аз ҷониби муаллифон механизми ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ таҳия карда шудааст, ки равандҳои пайдарпай ва бо ҳам вобастаро дар бар мегирад. Дар мақола алгоритми ҳисобкутиби нишондиҳандаҳои асосии шаклҳои ҳисоботи молиявӣ - ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, ҳисобот оиди фоида ва зарар ва ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ таҳия ва пешниҳод карда шудааст, ки барои дуруст ҳисоб кардан ва дарки раванди ҳисобкунии нишондиҳандаҳо аз ҷониби мутахассисон мусоидат мекунад.*

Натиҷаҳои таҳқиқот аз ҷониби сармоягузoron, харидoron, таъминкунандагон, менеҷерон ва таҳлилгарони молиявӣ, инчунин аз ҷониби бонкҳо, ташилотҳои қарзии хурд ғангоми пешниҳоди қарз ба мизочони корпоративӣ барои баланд бардоштани сифати қабули қарорҳои муайяни идоравӣ ва молиявӣ метавонад истифода бурда шавад.

***Калидвожаҳо:** баҳисобгирии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, менеҷменти молиявӣ, таъминоти иттилоотии менеҷменти молиявӣ, индикаторҳои молиявӣ*

***Барои иқтибос:** Бобоев, М. У. Равишҳои методии ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ / М. У. Бобоев, Д. А. Ғайбуллоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 114-124.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЛЯ ЦЕЛЕЙ ФИНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Бобоев М.У.

Ғайбуллоева Д.А.

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию информационного обеспечения корпоративного финансового менеджмента, а также обсуждаются вопросы расчета финансовых показателей на основе данных бухгалтерского учета и финансовой отчетности для целей принятия управленческих решений. Авторами разработан механизм формирования системы финансовых показателей для целей финансового менеджмента, включающий последовательные и взаимосвязанные процессы. В статье разработан и представлен алгоритм расчета основных показателей форм финансовой отчетности - отчета о финансовом положении, отчета о прибылях и убытках и отчета о движении денежных средств, который*

помогает специалистам правильно рассчитать и понимать процесс расчета показателей.

Результаты исследования могут быть использованы инвесторами, покупателями, поставщиками, финансовыми менеджерами и аналитиками, а также банками, микрокредитными организациями при предоставлении кредитов корпоративным клиентам для повышения качества принятия тех или иных управленческих и финансовых решений.

Ключевые слова: финансовый учет, финансовая отчетность, финансовый менеджмент, информационное обеспечение финансового менеджмента, финансовые индикаторы

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF A SYSTEM OF FINANCIAL INDICATORS FOR FINANCIAL MANAGEMENT PURPOSES

Boboev M.U.

Ghaybulloeva D.A.

Abstract. The article is devoted to the study of information support for corporate financial management, and also discusses the issues of calculating financial indicators based on accounting and financial reporting data for the purposes of making management decisions. The authors have developed a mechanism for forming a system of financial indicators for financial management purposes, including consistent and interrelated processes. The article has developed and presented an algorithm for calculating the main indicators of financial reporting forms - a statement of financial position, a profit and loss statement and a cash flow statement, which helps specialists correctly calculate and understand the process of calculating indicators.

The results of the study can be used by investors, buyers, suppliers, financial managers and analysts, as well as banks, microcredit organizations when providing loans to corporate clients to improve the quality of making certain management and financial decisions.

Key words: financial accounting, financial reporting, financial management, information support for financial management, financial indicators

Гузориши масъала. Менеҷменти молиявӣ ҳамчун низоми идоракунии захираҳои молиявӣ, дар таъмини устувори молиявӣ, даромадноки ва рақобатпазирии ташкилотҳо мавқеи асосӣ дорад. Мақсадҳои асосии менеҷменти молиявӣ ин баланд бардоштани арзиши ташкилот, идоракунии самараноки дороиҳо ва сармоя, қабули қарорҳои самараноки маблағгузорӣ, паст кардани хавфҳои молиявӣ, ташкил ва роҳандозӣ намудани назорати молиявӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои стратегии ҳар як ташкилот равона карда шудааст.

Барои мақсадҳои қабули қарорҳои дахлдори идоракунии мавҷуд набудани ягонагӣ дар методикаи ҳисобукитоби нишондиҳандаҳои молиявӣ яке аз муаммоҳои менеҷменти молиявии корпоративӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳисобукитоби дурусти нишондиҳандаҳои молиявӣ барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ, паст кардани хавфҳои молиявӣ ва соҳибкорӣ зарурат дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои назариявӣ-методи ва илмӣ-амалии таъминоти иттилоотии

менечменти молиявӣ, масъалаҳои ташаккул ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ, истифодаи ҳисоботи молиявӣ барои мақсади қабули қарорҳо, ҳисобукитоби индикаторҳои молиявӣ дар асоси иттилооти ҳисоботи молиявӣ дар қорҳои илмӣ олимони хориҷӣ [1,5,8,9,10,11,12,13,14,15,16] мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст ва то ҳол аҳамияти худро дорад.

Дар адабиёти илмӣ ватанӣ масъалаҳои ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои менечменти молиявии ташкилот наҷандон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, ки аз ҷониби олимони қорҳои бештар хусусияти назариявидишта доир ба масъалаҳои менечменти молиявӣ мавҷуданд.

Ҳадафи мақолаи мазкур ин баррасии равишҳои методии ҳисоб қардани нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ барои мақсадҳои менечменти молиявӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Таъминоти иттилоотии менечменти молиявӣ ҳамчун унсури механизми менечменти молиявӣ ин маҷмуи захираҳо ё манбаъҳои иттилоотии дохилӣ ва беруниро дарбар мегирад, ки барои қабули қарорҳои самараноки идоравӣ истифода мешавад.

Дар идоракунии самараноки фаъолияти ҳар як ташкилот таъминоти иттилоотӣ мавқеи хоса дорад. Таъминоти иттилоотӣ ин ҷамъоварӣ, қорқард, пешниҳод ва истифодабарии иттилоот барои ин ё он мақсади идоракунӣ мебошад [4, с. 113].

Ба андешаи Ю.М. Петрова самаранокии ҳар як низоми идоракунӣ бештар аз таъминоти иттилоотии он вобаста аст. Дар шароити муосир формулаи “вақт пул аст” бо формулаи шабеҳ илова қарда мешавад: “иттилоот пул аст». Формулаи мазкур ба менечменти молиявӣ маънои бевосита дорад. Дар менечменти молиявӣ сифати иттилоот муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин ҷо, системаи иттилоотии менечменти

молиявӣ маҷмуи функционалӣ мебошад, ки раванди интиҳоби пайвастаи мақсадноки нишондиҳандаҳои иттилоотии дахлдорро, ки барои таҳлил, банақшагирӣ ва омода қардани қарорҳои самараноки идоракунии оперативӣ оид ба тамоми ҷанбаҳои фаъолияти молиявии ташкилот заруранд, таъмин менамояд [14, с.24].

Дар натиҷаи таҳқиқи масъалаҳои таъминоти иттилоотии менечменти молиявӣ, В.В. Горлов қайд мекунад, ки системаи иттилоотии идоракунии молиявии ташкилот бояд ҳалли масъалаҳои марбут ба ташкили унсурҳои равандҳои иттилоотӣ ва қорқарди аввалаи иттилоотро таъмин намояд. Барои ин, масъалаҳои зарурати ҷамъоварӣ, таҳлил, нигоҳдорӣ ва махфияти иттилоотро ҳал қардан зарур аст. Мақсади асосии системаи идоракунии молиявӣ ин ташаккули иттилооти босифат ва саривақтӣ дар бораи фаъолияти молиявиро хоҷагидории ташкилот мебошад, ки барои таҳия, асосноккунӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар сатҳҳои гуногун, муайян қардани рафтори ташкилот дар бозор ва мавқеи ташкилотҳои рақобаткунанда заруранд [5, с. 141].

Саҳеҳияти иттилоот талаботи асосии СБҲМ барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ мебошад. Бояд қайд қард, ки СБҲМ ҳамчун механизми самараноки қабули қарорҳои идоракунӣ баромад мекунад.

Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ташаккул ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро таъмин менамояд, менечменти молиявӣ бошад иттилооти дар он пешниҳодшударо шарҳ медиҳад. Аз нуқтаи назари идоракунӣ бошад, баҳисобгирии молиявӣ дар менечменти молиявӣ нақши “воситаи андозагирӣ”-ро мебозад, ки раванди идоракуниро бо иттилооти зарурӣ таъмин мекунад [9, с. 48].

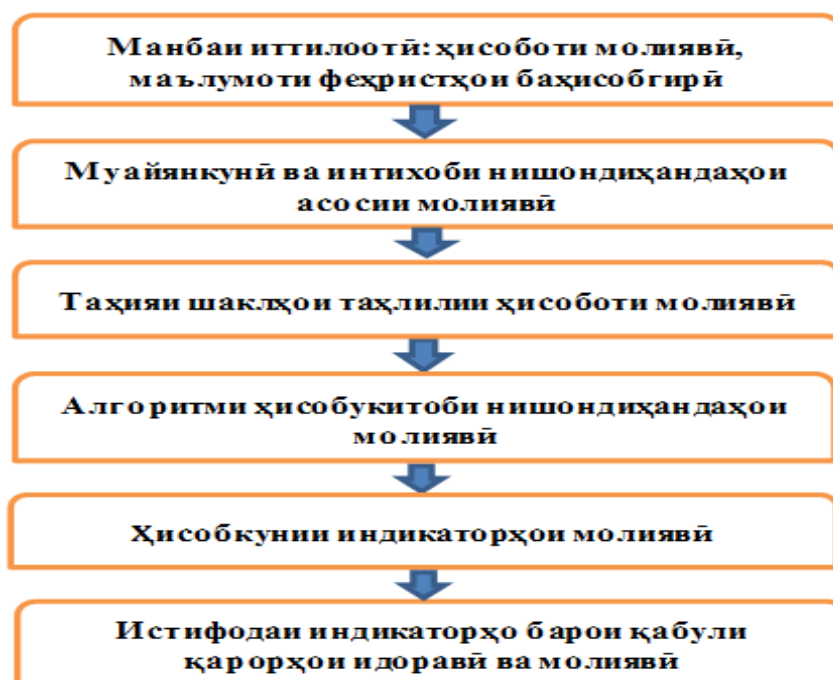
Ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои менечменти молиявӣ аз хусусияти соҳавии фаъолияти ҳар як ташкилот, сохтори идоракунӣ, ҳаҷми

ташкilot, сатҳи диверсификатсияи фаъолияти хоҷагидорӣ [15, с. 83], инчунин аз низоми автомати истифодашаванда, талаботи роҳбарият ва муассисон, омилҳои бозор ва рақобатпазирӣ, мақсадҳои стратегии ташкilot ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Дар тамоми самтҳо ва ё зерравандҳои менеҷменти молиявӣ системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои таҳлили молиявӣ, оптимизатсияи бизнес-равандҳо, банақшагирии молиявӣ ва пешгӯйикуниҳо, арзёбии лоиҳаҳои инвестисионӣ, қабули қарорҳо дар бораи стратегии молиявии ташкilot истифода бурда мешаванд. Масалан, дар идоракунии воситаҳои пулӣ, қарздорӣ дебиторӣ, захираҳо, воситаҳои асосӣ, сармоя, даромад, хароҷот ва ғ.

Маълум аст, ки системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ дар асоси иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ муайян ва ҳисоб карда мешаванд. Системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ ин маҷмуи нишондиҳандаҳои мақсаднок мебошанд, ки ҳолати молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии ташкilotро тавсиф медиҳанд ва ба ду намуд тақсим мешавад: нишондиҳандаҳои мутлақ ва нишондиҳандаҳои нисбӣ.

Амсила ва ё механизми ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ, ба андешаи мо, аз равандҳои зерини пайдарпай ва бо ҳам вобаста иборат аст (расми 1).

Расми 1. Механизми ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ
Сарчашма: таҳияи муаллифон

Манбаи асосии иттилоотӣ ин маълумоти феҳристҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Айни замон дар аксари ташкilotҳои тиҷоратии ватанӣ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ

ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ тавассути барномаи “1С:Бухгалтерия” ба роҳ монда шудааст. Дар асоси маълумоти бақияи ҳисобҳо аз ведомости бақиявӣ-гардишӣ ба таври автоматӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб

дода мешавад. Ҳамчунин ҳисоботи молиявӣ дорои маълумоти муқоисавӣ барои ду давра мебошад. Шаклҳои ҳисоботи молиявӣ дар “Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд” [6] оварда шудааст.

Таҳияи босифати ҳисоботи молиявӣ ва саҳеҳияти иттилооти он барои ҳисобукитоби дурусти нишондиҳандаҳои молиявӣ ва барои қабули қарорҳои самаранокӣ идоравӣ замина мегузорад. Риояи талаботи СБҲМ дар эътироф ва баҳодихии объектҳои баҳисобгирӣ ва моддаҳои ҳисоботи молиявӣ зарур аст.

Аз маълумоти ҳисоботи молиявӣ нишондиҳандаҳои заруриро муайян ва

интиҳоб қардан расмиёти дуҷониби механизми ташаккули системаи нишондиҳандаҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, бо сабаби гуногунии фаъолияти соҳибкорӣ, интиҳоб намудани нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявие, ки барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ истифода бурда мешаванд ва таҳияи системаи ягонаи нишондиҳандаҳои таҳлили молиявӣ хеле мушкул аст, зеро ҳар як ташкилот талаботи худро ба ин система дорад.

Дар расми 2 номгӯии нишондиҳандаҳои асосии ҳисоботи молиявӣ, ки барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ истифода мешаванд, оварда шудааст.

<i>Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ</i>	<i>Ҳисобот оид ба фоида ва зарар</i>	<i>Ҳисобот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ</i>
- ҷамъи маблағи дороиҳо; - ҷамъи маблағи дороиҳои гардон; - ҷамъи маблағи дороиҳои ғайригардон; - ҷамъи маблағи сармояи худӣ; - ҷамъи маблағи уҳдадориҳо; - ҷамъи маблағи уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат; - ҷамъи маблағи уҳдадориҳои дарозмуддат	- даромади соф аз фурӯш; - арзиши аслии фурӯш; - фоидаи амалиётӣ; - фоида то пардохти андоз; - фоидаи соф	- ҷамъи воридшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ; - ҷамъи хориҷшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ; - ҷамъи ҳолати маблағҳои пулӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ; - ҷамъи ҳолати маблағҳои пулӣ аз фаъолияти молиявӣ

Расми 2. Нишондиҳандаҳои асосии ҳисоботи молиявие, ки барои қабули қарорҳои молиявӣ заруранд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Баъдан шаклҳои таҳлили ҳисоботи молиявӣ тартиб дода мешавад, ки воситаи муҳим барои таҳлили молиявӣ мебошад. Табдилдиҳии шаклҳои ҳисоботи молиявӣ

барои мақсадҳои таҳлил тавассути шаклҳои таҳлилий барои ҳисобкитоби индикаторҳои молиявӣ осон мегардад ва талаботи истифодабарандагон қонеъ гардонида мешавад.

Раванди дигар ин алгоритми ҳисобкитоби нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ мебошад. Барои мақсадҳои осон намудани ҳисоби индикаторҳо номгӯи

нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди ҳолати молиявиро бо аломати А, ҳисобот оиди фоида ва зарарро бо аломати В ва ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулиро бо аломати С ишора мекунем.

Дар ҷадвали 1 алгоритми ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди ҳолати молиявиро пешниҳод мекунем.

Ҷадвали 1- Алгоритми ҳисобкитоби нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ

Нишондиҳандаҳо и асосӣ	Алгоритми ҳисоб кардан	Манбаи иттилоот
A1 -Дороиҳо	A2+A3	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ
A2-Дороиҳои гардон	Воситаҳои пулӣ дар хазина +Воситаҳои пулӣ дар бонк+Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат+Қарздорӣ дебитории тижоратӣ+ Дигар қарздорӣ дебиторӣ+Захираҳои молияю моддӣ+Харочотҳои пешпардохтшуда+Дороиҳои ғайригардон барои фуруш	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, Бақияи охири ҳисобҳои 10100; 10200; 10300; 10400; 10500; 10700; 10800; 10900 дар ведомости гардишӣ
A3-Дороиҳои ғайригардон	Воситаҳои асосӣ-Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ+Захираҳои табиӣ+Дороиҳои ғайримоддӣ+Дороиҳои биологӣ+Сармоягузорӣ ба амволи ғайриманкул+Сармоягузориҳои дарозмуддат+Талаботҳои андозии мавқуфгузошта+Қарздорӣ дебитории дарозмуддат+Дороиҳои дарозмуддати фаъолияти қатъшуда	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, Бақияи охири ҳисобҳои 11100; 11200; 11300; 11400; 11500; 11600; 11700; 11800; 11900 дар ведомости гардишӣ
A4- Уҳдадориҳо (Сармояи қарзӣ)	A5+A6	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ
A5- Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	Қарздорӣ кредиторӣ тижоратӣ+Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ+ Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда+Андозҳо барои пардохт+ Захираҳои хароҷот ва пардохтҳои дарпешистода+ Дигар уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, Бақияи охири ҳисобҳои 22100; 22200; 22300; 22400; 22500 дар ведомости гардишӣ
A6- Уҳдадориҳои дарозмуддат	Уҳдадориҳои дарозмуддат+ Даромадҳои мавқуфгузошта+ Уҳдадориҳои андозии мавқуфгузошташуда	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, Бақияи охири ҳисобҳои 22600; 22700; 22800 дар ведомости гардишӣ

Нишондиҳандаҳо и асосӣ	Алгоритми ҳисоб кардан	Манбаи иттилоот
A7-Сармояи худӣ	Сармояи эълоншуда+ Сармояи иловагӣ+ Ҷоидаи тақсимнашуда+ Сармояи захиравӣ	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, Бақияи охирини ҳисобҳои 33000; 33100; 33200; 33300 дар ведомости гардишӣ
A8- Уҳдадорихо ва Сармояи худӣ	A4+A7	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллифон

Алгоритми ҳисобкитоби нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди ҷоида ва зарар дар
ҷадвали 2 оварда шудааст.

**Ҷадвали 2 - Алгоритми ҳисобкитоби нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди ҷоида
ва зарар**

Нишондиҳандаҳо и асосӣ	Алгоритми ҳисоб кардан	Манбаи иттилоот
B1 -Даромади соф аз фурӯш	Даромад аз фурӯш тарҳи Баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф	Ҳисобот оиди ҷоида ва зарар, Бақияи кредитии ҳисоби 44010 бо тарҳи бақияи 44090
B2- Арзиши аслии фурӯш	Бақияи маҳсулоти тайёр дар аввал + Гардиши дебетии ҳисоби маҳсулоти тайёр - Бақияи маҳсулоти тайёр дар охир	Ҳисобот оиди ҷоида ва зарар, Бақияи дебетии гурӯҳи ҳисобҳои 55000 дар ведомости гардишӣ
B3- Ҷоидаи умумӣ	B1-B2	Ҳисобот оиди ҷоида ва зарар
B4- Ҷоидаи амалиётӣ	Бақияи сатри 030 «Ҷоидаи умумӣ» тарҳи бақияи 060 «Ҷамъи хароҷотҳои амалиётӣ» ҷамъ/тарҳи сатри 070 «Дигар даромадҳо/хароҷотҳои амалиётӣ»	Ҳисобот оиди ҷоида ва зарар
B5- Ҷоида то пардохти андоз	Бақияи сатри 080 «Ҷоида (зарари) амалиётӣ» ҷамъ/(тарҳи) бақияи сатри 170 «Ҷамъи даромад / (хароҷоти) ғайриамалиётӣ» ҷамъ/(тарҳи) бақияи сатри 180 «Ҳиссаи ҷоида / (зарари) корхонаҳои муттаҳидшуда»	Ҳисобот оиди ҷоида ва зарар
B6- Ҷоидаи соф	B5 тарҳи бақияи сатри 200 «Андоз аз ҷоида»	Ҳисобот оиди ҷоида ва зарар

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллифон

Дар ҷадвали 3 бошад, алгоритми ҳисобкитоби нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди
гардиши воситаҳои пулӣ пешниҳод карда мешавад.

Чадвали 3 - Алгоритми ҳисобукитоби нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ

Нишондиҳандаҳои асосӣ	Алгоритми ҳисоб кардан	Манбаи иттилоот
C1 - Воридшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	Даромад аз фурӯш ҷамъи Дигар дохилшавиҳо аз фаъолияти амалиётӣ	Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ
C2- Хориҷшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	Ҷамъи маблағи сатрҳои 040 то 100	Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ
C3- Ҳолати маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	C1 - C2	Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ
C4 - Ҳолати маблағҳои пулӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ	Сатри 260 «Ҷамъи дохилшавиҳо аз фаъолияти сармоягузорӣ тарҳи Сатри 320 «Ҷамъи хориҷшавиҳо аз фаъолияти маблағгузорӣ»	Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ
C5- Ҳолати маблағҳои пулӣ аз фаъолияти молиявӣ	Сатри 460 «Ҷамъи воридот аз фаъолияти молиявӣ» тарҳи Сатри 510 «Ҷамъи хориҷшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти молиявӣ»	Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллифон

Тавре аз маълумоти ҷадвалҳои дар боло овардашуда дида мешавад, алгоритми ҳисоби нишондиҳандаҳо аз се шакли асосии ҳисоботи молиявӣ пешниҳод карда шуд ва номгӯи ин нишондиҳандаҳо метавонад вобаста ба зарурият ва талабот зиёд карда шавад.

Нишондиҳандаҳои молиявии овардашуда барои ҳисобукитоби гурӯҳи индикаторҳои нисбии молиявӣ, ба монанди бозоргирӣ, пардохтпазирӣ, устувории

молиявӣ, гирдгардиш, сохтори сармоя, даромаднокӣ метавонанд истифода бурда шаванд. Ҳамин тавр, нишондиҳандаҳои молиявии пешниҳодшуда барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ дар қабули қарорҳои мушаххаси идоракунӣ истифода бурда мешаванд.

Дар ҷадвали 4 ҳисобкунии баъзе индикаторҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо барои мақсадҳои қабули қарорҳои идоравӣ ва молиявиро пешниҳод карда шудааст.

Чадвали 4 - Ҳисобкунии индикаторҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ

№	Индикаторҳои асосӣ	Тарзи ҳисобкунӣ	Қабули қарорҳо
1	Бозоргирии ҷорӣ	A2 / A5	- Идоракунӣ сармояи гардон - Интиҳоби сиёсати идоракунӣ
2	Воситаҳои гардони худӣ	A2 - A5	- Арзёбии дараҷаи устувории молиявӣ ва мустақилияти молиявӣ
3	Коеффитсиенти автономӣ	A7 / A1	- Арзёбии пардохтпазирӣ - Муайян кардани ҳолибияти сармоягузорӣ

4	Коэффитсиенти сармояи қарзӣ	A4 / A1	- Баҳодиҳии хавфи молиявӣ - Муайян кардани сохтори сармоя
5	Мултипликатори сармояи худӣ	A1 / A7	- Сармоягузорӣ ба ташкилот - Баҳодиҳии хавфи молиявӣ
6	Коэффитсиенти гирдгардиши дороиҳо	B1 / A1	- Арзёбии самаранокии истифодаи дороиҳо - Идоракунии дороиҳо ва ухдадориҳо
7	Даромаднокии дороиҳо	B6 / A1	- Арзёбии самаранокии истифодаи дороиҳо - Сифати идоракунии дороиҳо
8	Даромаднокии фурӯш	B4 / B1	- Идоракунии хароҷот ва оптимизатсияи бизнес-равандҳо - Арзёбии лоиҳаи нави бизнес
9	Коэффитсиенти чараёни пулии амалиётӣ ба фурӯш	C3 / B1	- Муайян кардани қобилияти ташкилот барои табдилдиҳии фурӯш ба пули нақд
10	Таносуби чараёни пулӣ ба қарзи умумӣ	C3 / A4	- Арзёбии муфлисшавии молиявӣ - Қобилияти пӯшонидани қарз бо чараёни пулии амалиётӣ

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси [2, 3, 7]

Чӣ тавре ки аз маълумоти ҷадвали 4 дида мешавад, якчанд индикаторҳои асосӣ бо тарзи ҳисобукитоби онҳо нишон дода шуда, барои мақсадҳои менеҷменти молиявӣ вобаста ба ҳар як индикатор қарорҳои дахлдори идоравӣ ва молиявӣ оварда шудааст.

Илова бар ин, мавриди зикр аст, ки шиносӣ ва омӯзиши маълумоти молиявии ширкатҳои бонуфузи кишварҳои пешрафта нишон медиҳанд, ки ҳар моҳ, ҳар семоҳа ва солоне индикаторҳои молиявӣ аз тарафи таҳлилгарони молиявӣ ҳисоб карда шуда, ба истифодабарандагони гуногун пешниҳод карда мешавад. Бештар нишондиҳандаҳои даромаднокӣ (ба мисоли даромаднокии фурӯш, дороиҳо, сармояи худӣ), устувории молиявӣ (ба мисоли коэффитсиенти автономӣ), бозоргирӣ (бозоргирии чорӣ) ҳисоб карда шуда, таҳлили муқоисавии онҳо барои аз 3 то 5 сол оварда мешавад. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки нишондиҳандаҳои ғоида то пардохти андоз аз ғоида ва ғоизҳо (EBIT), ғоида ба як саҳмия (EPS), даромаднокии дороиҳо (ROA)

ва даромаднокии сармояи худӣ (ROE) то ҳол муҳимтарин индикаторҳои молиявӣ ба ҷамъиятҳои саҳомии шакли кушод ҳисобида мешавад.

Ҳамин тавр, дар асоси натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда хулосаҳо ва тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

1) иттилооти баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ва ҳисоботи молиявӣ манбаи асосии иттилотии менеҷменти молиявии корпоративӣ маҳсуб меёбад. Истифодаи талаботҳои СБҲМ дар таҳияи ҳисоботи молиявӣ саҳеҳияти иттилооти молиявиро таъмин намуда, заминаи асосии қабули қарорҳои дурусти идоракунӣ аз ҷониби роҳбарон ва муассисони ташкилотҳо, сармоягузoron ва қарздеҳон мегардад.

2) барои мақсадҳои менеҷменти молияи корпоративӣ амсилаи ё механизми ташаккули нишондиҳандаҳои молиявӣ таҳия ва тавсия дода мешавад, ки тибқи он қадам ба қадам нишондиҳандаҳои заруриро ҳисоб ва истифода бурдан имкон дорад. Механизми пешниҳодшуда шаш раванди

пайдарпай ва бо ҳам вобастаро дар бар мегирад.

3) дар таҳқиқот алгоритми ҳисобукитоби нишондиҳандаҳои асосии ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ, ҳисобот оиди фоида ва зарар ва ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ пешниҳод карда шуд, ки барои дуруст ва аниқ дарк намудани раванди ҳисобкунии нишондиҳандаҳо аз ҷониби мутахассисон мусоидат мекунад.

4) салоҳияти касбӣ ва таҷрибаи мутахассисони соҳаи баҳисобгирӣ, таҳлил

ва аудити ташкилотҳо бояд баланд бардошта шавад, то ин ки ҳисобукитоби дурусти индикаторҳои асосии молиявиرو таъмин намоянд.

5) дар намуди чадвал номгӯи индикаторҳои асосии молиявӣ (бозоргирӣ, устувории молиявӣ, ғаёлнокии корӣ, даромаднокӣ, чараёни пулӣ) бо тарзи ҳисобукитоб оварда шуда, истифодаи онҳо барои қабули қарорҳо тавсиф дода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдукаримов И.Т. Бухгалтерская (финансовая) отчетность как основной источник мониторинга и анализа финансового состояния предприятия // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – №. 10. – С. 9-15.
2. Анализ финансовой отчетности (Электронный ресурс) / <https://www.1cashflow.ru/analiz-finansovoy-otchetnosti>
3. Анализ финансовой отчетности: учеб. пособие для студентов / Под ред. О.В. Ефимовой и М.В. Мельник. -М.: Дело и сервис, 2010. – 312 с.
4. Бобоев, М.У. Таъминоти иттилоотии менеҷменти молиявӣ / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 9. – С. 113-119.
5. Горлов, В.В. Информационное обеспечение финансового менеджмента в организациях потребительской кооперации / В.В. Горлов // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – 2009. – № 3. – С. 138-141.
6. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллии ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011 № 42
7. Зайко А.Г. Коэффициентный анализ денежных потоков предприятия энергетического машиностроения // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №2 (2017) <http://naukovedenie.ru/PDF/04EVN217.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.
8. Информация финансовой и нефинансовой отчетности как основа для стратегических решений бизнеса: учет, контроль, анализ / О.В. Рожнова, М.В. Мельник, О.В. Ефимова [и др.]. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Издательство "КноРус", 2020. – 228 с.
9. Калугин В.А., Ляхова Н.И. Формирование финансовой отчетности с использованием системы финансового менеджмента // Экономические и гуманитарные науки. – 2016. – №. 9(296). – С. 40-49.
10. Кальницкая И.В. Бухгалтерская финансовая учетно-аналитическая система для целей управления организацией // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – №. 39. – С. 9-17.
11. Лазарева, Н.С. Информационно-аналитическое обеспечение формирования бухгалтерской отчетности коммерческой организации / Н.С. Лазарева // Инновации. Наука. Образование. – 2021. – № 28. – С. 139-142.
12. Методические аспекты применения данных бухгалтерской финансовой отчетности в финансовом менеджменте / В.С. Германова, Г.С. Мараховская, А.С.

Карибджанян, Ю.И. Германова // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2018. – Т. 2, № 1. – С. 126-132.

13. Парушина, Н.В. Формирование и использование показателей бухгалтерской отчетности организаций в управлении и экономическом анализе / Н.В. Парушина, О.В. Губина, М.В. Калабухина // Экономическая среда. – 2016. – № 1(15). – С. 6-13.

14. Петрова, Ю.М. Проблемы и перспективы применения МСФО в информационном обеспечении финансового менеджмента / Ю.М. Петрова // Успехи современной науки и образования. – 2017. – Т. 3, № 3. – С. 24-27.

15. Степаненко Е.И. Теоретические аспекты совершенствования финансового менеджмента организаций // Экономические и гуманитарные науки. – 2012. – №. 9. – С. 82-85.

16. Федорович Т.В. Методические аспекты обоснования эталонных значений финансовых показателей для анализа консолидированной отчетности // Экономический анализ: теория и практика. – 2008. – №. 19. – С. 25-34.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобоев Мирзохаёт Усмонович - Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд, н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарз, СІРА. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯч. И.Сомонӣ, 226. Печтаи электронӣ: bmirzohayot@mail.ru

Ғайбуллоева Дилфуза Абдугаффоровна - Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд, докторанти PhD, омӯзгори калони кафедраи молия ва қарз. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯч. И.Сомонӣ, 226. Печтаи электронӣ: dilfuza8899g@gmail.com

Сведения об авторах:

Бобоев Мирзохаёт Усмонович – Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, к.э.н., доцент кафедры финансы и кредит, СІРА. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: bmirzohayot@mail.ru

Ғайбуллоева Дилфуза Абдугаффоровна – Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, докторант PhD, старший преподаватель кафедры финансы и кредит. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: dilfuza8899g@gmail.com

Information about authors:

Boboev Mirzokhayot Usmonovich - Khujand Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, CIPA. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, st. I. Somoni, 226. E-mail: bmirzohayot@mail.ru

Ghaybulloeva Dilfuza Abdugafforovna - Khujand Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, doctoral student PhD, Senior Lecturer of the Department of Finance and Credit. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, st. I. Somoni, 226. E-mail: dilfuza8899g@gmail.com

УДК:325.1

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР РАВАНДИ АРЗӢБИИ ВОБАСТАГИИ ТАӢЙИРӢБИИ ШУМОРАИ МУҲОЧИРОНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН НИСБАТ БА ШУМОРАИ УМУМИИ АҲОЛИИ ОН

Зайнудинов С.

Зайниддинзода С.Ҷ.

Нурдинов Б.

Салимов Н.С.

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши дараҷаи таъсири истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ба ҳосилишавии натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) бахшида шудааст, чунки нишондиҳандаҳои мазкур дорои қиматҳои калонҳаҷми иттилоот мебошанд ва гузаронидани таҳлили онҳо бо ёрии қисмҳои гуногуни технологияҳои иттилоотии муосир боиси сарфаи вақт ва баланд гардидани сифати натиҷаи таҳлил мегардад. Дар мақола нишон дода шудааст, ки ҳангоми истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ҳадафҳои қисмҳои СМР-2030 институтсионализатсия гардида, имкон медиҳад, ки таъсири пайҳам ва пайдарпайи омилҳои гуногун бо суръати баланд, ҳаҷми калон ва вобаста ба дастовардҳои рушди устувор муайян карда шавад. Таъкид гардидааст, ки ба назар гирифтани омилҳои демографӣ дар ин раванд ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ, диаграммаи пароканиши, абри нуқтаҳо, қиматҳои медианагӣ, коэффитсиент (зариб)-и коррелятсия, СМР-2030, минтақа, муҳочират, рушди устувор, афзоиши ҳичрат.

Барои иқтибос: Зайнудинов, С. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди арзёбии вобастагии тағйирёбии шумораи муҳочирони вилояти Хатлон нисбат ба шумораи умумии аҳолии он / С. Зайнудинов, С. Ҷ. Зайниддинзода, Б. Нурдинов, Н. С. Салимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 125-134.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОЦЕНКИ ЗАВИСИМОСТИ ИЗМЕНЕНИЯ КОЛИЧЕСТВА МИГРАНТОВ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ПО ОТНОШЕНИЮ К ОБЩЕМУ ЧИСЛУ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

Зайнудинов С.

Зайниддинзода С.Дж.

Нурдинов Б.

Салимов Н.С.

Аннотация. Статья посвящена изучению степени воздействия применения информационных технологий на получение результатов анализа показателей Национальной стратегии развития до 2030 (НСР-2030), поскольку эти показатели имеют большой объем информации, и проведение подобных анализов с помощью компонентов современных информационных технологий становятся причиной

экономии времени и повышения качества результатов исследования. Показано, что использование информационных технологий позволяет относить показатели НСР-2030 к институциональным данным, что даёт возможность определить пошаговое и последовательное воздействие различных факторов с высокой скоростью с большим объемом данных и в зависимости от достижений стабильного роста. Утверждается, что в этом процессе учёт демографических факторов соответствуют целям подобных исследований.

Ключевые слова: информационные технологии, диаграмма рассеяния, облако точек, медианные значения, коэффициент корреляции, НСР-2030, зона, миграция, стабильное развитие, изменение количества миграции.

THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF ASSESSING THE DEPENDENCE OF THE CHANGE IN THE NUMBER OF MIGRANTS IN THE KHATLON REGION IN RELATION TO THE TOTAL POPULATION OF THE REGION

Zainudinov S.

Zainiddinzoda S.J.

Nurdinov B.

Salimov N.S.

Abstract. The article is devoted to the study of the degree of impact of the use of information technologies on obtaining the results of the analysis of the components of the National Development Strategy until 2030 (NSR-2030), since the components of the NSR-2030 have a large amount of information, and conducting such analyses with the help of components of modern information technologies become the reason for saving time and improving the quality of research results. It is shown that the use of information technologies makes it possible to attribute the components of the NSR-2030 to institutional data, which makes it possible to determine the step-by-step and consistent impact of various factors at high speed with a large amount of data and in connection with the achievements of stable growth. It is argued that in this process, taking into account demographic factors corresponds to the goals of such studies.

Keywords: information technology, scattering diagram, point cloud, median values, correlation coefficient, NSR-2030, zone, migration, stable development, change in the number of migrations.

Гузориши масъала. Рушди устувори иқтимою иқтисодӣ дар кишвар пеш аз ҳама, бо вазъи демографии он зич вобаста мебошад. Захираҳои меҳнатӣ аз 2,5 млн нафар дар соли 1991 то 5,6 млн нафар дар соли 2020 расида, 2 маротиба афзудааст. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрарошад аз 1,9 млн нафар то 2,5 млн нафар ё 25,1 фоиз, аҳолии дар иқтисодиёт машғул аз 1,9 млн нафар то 2,4 млн нафар ё 22,6 фоиз афзудааст. Афзоиш ёфтани шумораи аҳоли ва тағйир ёфтани сохтори хонаводаҳо зарурияти қабули барномаҳои нави

давлатиро тақозо менамоянд, ки истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар ин самт метавонанд нақши калидӣ дошта бошанд.

Бояд қайд намуд, ки дар Тоҷикистон сол аз сол вазъи сарбории демографӣ мураккаб гардида истодааст. Ҳолати мазкур тақозо менамояд, ки ба омилҳои демографӣ ҳамчун сарчашмаи асосии рушди нерӯи инсонӣ диққати аввалиндараҷа зоҳир карда шавад. Дар ин раванд зарур аст, ки вазъи сарбории демографии минтақаҳои кишвар бо истифода аз технологияҳои ғайрарошадӣ

иттилоотӣ дар алоҳидагӣ мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор дода шавад.

Таҷрибаи ватанӣ нишон дод, ки новобаста аз муҳимияти ин масъала, айни замон таҳлили омилҳои демографии рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар бо истифода аз технологияҳои рақамӣ кам ба назар мерасад, ки ин ҳолат метавонад боиси пайдо гардидани мушкилот дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ дар ин самт гардад.

Аз ин лиҳоз, дар доираи мақолаи мазкур кӯшиш карда шудааст, ки роҳ ва афзалиятҳои истифодаи ташкилдихандаҳои технологияи иттилоотӣ дар раванди арзёбии вобастагии тағйирёбии шумораи муҳочирони вилояти Хатлон нисбат ба шумораи умумии аҳолии он истифода бурда шаванд.

Таҳлили таҳқиқоти охир ва нашрияҳо. Натиҷаи омӯзиш нишон дод, ки раванди арзёбии вобастагии тағйирёбии шумораи муҳочирон дар минтақаҳои кишвар нисбат ба шумораи умумии аҳолии онҳо бо истифода аз технологияҳои иттилоотии муосир кам мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Бинобар ин сабаб, истифодаи усули мазкур дар шароити Тоҷикистон барои муайян намудани сатҳи вобастагии омилҳои демографӣ ва таъсири онҳо ба нишондихандаҳои макроиқтисодӣ ва дурнамои рушди минтақаҳои он муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Мақсади мақола - муайян намудани вобастагии тағйирёбии шумораи муҳочирони минтақаи алоҳида нисбат ба шумораи умумии аҳолии он ба ҳисоб меравад. Дар қори мазкур ба сифати объект вилояти Хатлон интихоб гардидааст.

Муҳтавои асосии мавод. Технологияҳои рақамӣ воситаҳои мебошанд, ки бо ёрии онҳо манбаъҳои калонҳаҷми иттилооти гуногун бо суръати хеле баланд дастрас мегарданд, ва аз ин рӯ, ҳалли масъалаҳои ба соҳаҳои гуногун тааллуқдошта ба ду ҷабҳаи асосӣ соҳиб мешаванд: аввал он ки масъала бо суръати хеле тез ҳалли ҳудро меёбад; дуюм он ки дар масъала натиҷаҳои таъсири иттилооти дигари аз масъала дур низ таҷассум меёбанд ва доираи назари таҳлилгарро васеъ

гардонид, имкон медиҳанд, ки ӯ паҳлӯҳои гуногуни ба назар нонамоёни самаранокии масъаларо дарк намояд. Ғайр аз ин, тазаккур бояд дод, ки технологияҳои иттилоотӣ низ аз қисмҳои гуногун ташкил ёфтааст, ки маҳз бо ёрии онҳо ҷабҳаҳои баёнёфта дастрас ва васеъ мегарданд.

Дар ин мақола мо яке аз чунин ташкилдихандаҳои технологияи рақамӣ – диаграммаи пароканишро барои таҳлили вобастагиҳои байниҳам алоқаманди соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифода намудем, ки барои соҳаҳои дигари ба ҳама маълум усули умумии истифодабарӣ шуда метавонад.

Диаграммаи пароканиш (инчунин, диаграммаи нуқтавӣ, аз англ. scatter plot) диаграммаи математикие мебошад, ки қиматҳои ду тағйирёбандаро дар намуди нуқтаҳо дар ҳамвории декартӣ тасвир мекунад. Барои ин гуна тасвир координатаҳои кутбӣ, хусусан ҳангоме, ки яке аз тағйирёбандаҳо раванди физикиро нишон медиҳад, ё ин ки характери даврӣ дорад, низ истифода мешавад.

Дар ин гуна диаграмма ба ҳар як қимати таҷрибавӣ ё ба ҳар як воҳиди элементарии додаҳо нуқтае мувофиқ аст, ки координатаҳои вай ба қимати ду параметри натиҷаи ҳамин таҷриба баробар аст. Агар фарз карда шавад, ки яке аз параметрҳо аз параметри дигар вобаста аст, он гоҳ қиматҳои параметри новобаста дар тири амудӣ ва қиматҳои вобаста дар тири уфуқии системаи координат ҷой дода мешаванд [1, с. 145–146; 2, с. 126]. Диаграммаи пароканиш барои намоиши ҷой доштан ва ё ҷой надоштани коррелятсия дар байни ду тағйирёбанда истифода бурда мешавад.

Масалан, дар физика дар зери мафҳуми диаграммаи пароканиш одатан ҳамин гуна диаграммаро барои нишон додани ҳолати пароканиши физикии зарраҳо истифода мебаранд, ки дар он тағйирёбандаи новобаста бузургии кунҷи пароканиши физикии зарра ё энергияи зарраҳои афканда буда, тағйирёбандаи вобаста бошад, бурриши самаранокии пароканиши зарра, аз он ҷумла, қиматҳои таҷрибавиро, нишон медиҳад [1].

Дар адабиёт қабул шудааст, ки тавсифи ин воситаро аввалин бор Дж.

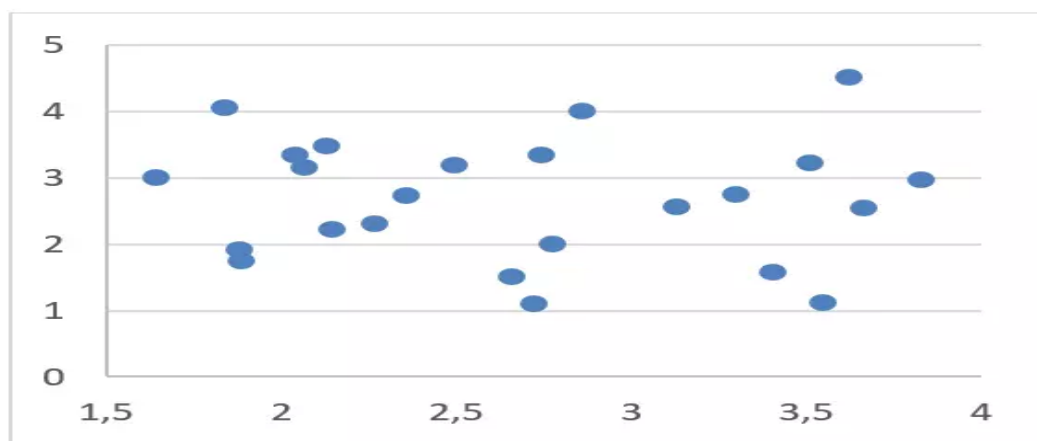
Гершел (John Frederick William Herschel, 1792–1871) баён кардааст [7].

Азбаски диаграммаи пароканиш ҳамчун майдони коррелятсионӣ ва шакли намоиши графикии додаҳо барои муайян кардани имконияти характерҳои алоқамандии на он қадар қатъӣ дар байни тағйирёбандаҳои ададӣ истифода мешавад, бинобар ин вобаста ба қиматҳои мавҷуда ва табиати онҳо алоқамандии гуногунро ошкор кардан мумкин аст.

Агар X ва Y – ду ададҳои тағйирёбанда $(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)$ бошанд

ва миқдори n ҷуфт қимати онҳо мушоҳида шаванд, он гоҳ вобастагии онҳо дар системаи координати росткунҷа дар шакли маҷмуи нуқтаҳо дар ин ё он шакл ҳосил мешавад, ки ба «абри нуқтаҳо» монанд аст (расми 1). Аз он шакл оид ба мавҷудияти алоқамандӣ ё набудани он дар байни ин ду ададҳои тағйирёбанда ва инчунин, оид ба сурат ва қуввати ин алоқа, хулоса баровардан мумкин аст.

Барои намуна яке аз ин гуна «абрҳои гипотетикӣ» дар расми 1 нишон дода шудааст [6].

Расми 1. Абри нуқтавии гипотетикӣ

Натиҷаҳои таҳқиқоти дар адабиёт мавҷудбуда нишон доданд, ки аз рӯи сурати абри дар системаи координатӣ ҳосилшуда дар бораи алоқамандӣ дар байни бузургҳои X ва Y чунин фикрҳоро баён кардан мумкин аст: 1) алоқии коррелятсионӣ дар байни тағйирёбандаҳои X ва Y вуҷуд надорад; 2) ба ҳисоби миёна равиши зиёдшавии тағйирёбандаи Y ҳангоми зиёдшавии тағйирёбандаи X мушоҳида мешавад, ки ин ба алоқии коррелятсионии мусбӣ мувофиқ меояд ва алоқии аз ҳама пурзӯр ба ҳисоб меравад; 3) ба ҳисоби миёна равиши камшавии қиматҳои Y ҳангоми зиёдшавии қиматҳои X мушоҳида мешавад, ки ба алоқии коррелятсионии манфӣ мувофиқ меояд ва алоқии аз ҳама суст ба ҳисоб меравад; 4) зиёдшавии паҳншавии қиматҳои Y бо зиёдшавии қиматҳои X мушоҳида мешавад; ин паҳншавӣ хаттӣ ва ғайрихаттӣ мешавад;

5) агар дар сурати абрӣ яке аз нуқтаҳо аз абр дар масофаи хеле дур ҷойгир бошад, ин нишонаи он аст, ки додаҳо ғалатанд ва онҳоро аз нав тафтиш кардан даркор аст. Инчунин лозим ба ёдоварист, ки коррелятсияи дурӯғ низ ҷой дорад, ки мо бо он сарукор намегирем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки муваффақ шудан ба чунин натиҷаҳо оид ба алоқамандии ду тағйирёбанда ҳоло маънои онро надорад, ки алоқии сабабӣ-натиҷавии байни ин ду тағйирёбанда ошкор карда шудааст. Ин хулоса маънои онро дорад, ки ин тағйирёбандаҳо аз тағйирёбандаҳои дигар низ вобастагӣ доранд ва таҳлилро тақозо мекунанд, вале ошкор кардани алоқии коррелятсионии ду тағйирёбанда қадами аввал мешавад, ки бе он сабабҳои дигарро муайян кардан номумкин аст.

Барои таҳлили миқдори аз ду зиёди тағйирёбандаҳо диаграммаҳои

болоиҳамхобандаи диаграммаҳои пароканиширо истифода мебаранд, ки дар онҳо нуқтаҳои ба ҷуфтҳои гуногун мувофиқ бо сурат ва ё ранги худ аз ҳам фарқ мекунад [3].

Ҳамин тавр, дар фаъолияти истеҳсоли, маркетингӣ ё ягон фаъолияти дигар зарурияти нишон додани боҳампайвастиҳои ҳодисаҳои гуногун пеш меояд ва агар ин гуна алоқамандӣ вучуд дошта бошад, ҷӣ қадар пурзӯр будани он бояд нишон дода шавад. Мисол, ба назар мерасад, ки ягон нишондиҳандаи сифати маҳсулот аз ягон раванди технологӣ вобастагӣ дорад, барои ҳамин меҳодад муайян намоянд, ки ин вобастагӣ ҷӣ қадар пурзӯр аст. Мисоли дигар: раёсати технологияҳои иттилоотии корхона меҳодад боварӣ ҳосил намояд, ки гузаштан ба технологияҳои «абрӣ» бевосита ба кам шудани хароҷот дар соҳаи ИТ сабаб гаштааст ва бинобар ин, меҳодад алоқамандӣ ва пурзӯрии ин гузариш ва хароҷот ва қувваи онро муайян намояд. Чуноне ки қайд карда шуд, ин гуна алоқамандиро диаграммаи пароканиш нишон дода метавонад.

Вобаста ба вучуд доштан ё надоштани фарзияи алоқаҳои сабабӣ-натиҷавӣ бо ёрии диаграммаи пароканиш вобастагӣҳои зеринро таҳлил кардан мумкин аст: 1) вобастагӣ дар байни омили (фактор) таъсирбахш (сабаб) ва характеристика (натиҷа); 2) вобастагӣ дар байни ду характеристика; 3) вобастагӣ дар байни ду фактор.

Омили таъсирбахш (сабаб)-ро аломати факторӣ ва характеристика (натиҷа)-ро аломати натиҷавӣ меноманд.

Агар суҳан дар бораи сифат равад, он гоҳ ин гуна ҷуфтҳо ба иттилооти зерин дахл доранд: 1) ба характеристикаи сифат ва омили ба он таъсирбахш; 2) ба ду

сифати аз ҳам фарқкунанда; 3) ба ду омили, ки ба як характеристикаи сифат таъсир мекунад [4, с. 144; 5, с. 125]. Муҳимияти таҳлили ҳарсеи ин натиҷаҳо чунин баён шудааст [4]: 1) дар ҳолати яқум дар сурати мавҷудияти вобастагии коррелятсионӣ омили сабаб ба характеристикаи сифат таъсири калон расонида метавонад, барои ҳамин, агар омили сабаб ба зерин назорат гирифта шавад, он гоҳ: а) ба устувории характеристикаи сифат; б) ба муайян кардани сатҳи даркорӣ назорат расида метавонем, ки он барои дастрас гардидани нишондиҳандаи зарурии сифат лозим аст. 2) дар ҳолати дуҷум ҳангоми мавҷудияти вобастагии коррелятсионӣ дар байни ду характеристикаи сифат назорати танҳо яке аз онҳо кифоя аст; 3) дар ҳолати сеҷум, мавҷудияти вобастагии коррелятсионӣ дар байни омилҳои алоҳида назоратро аз болои раванд аз нуқтаи назари технологӣ, вақт ва иқтисодӣ осон мегардонад.

Мақолаи мазкур ба сохтани диаграммаи пароканиши бузургҳои шумораи аҳолии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳочирати аҳоли дар дохили ҷумҳурӣ бахшида шудааст. Технологияи он чунин амалҳоро дарбар гирифтааст: 1) иттилоот дар бораи ҷуфти додаҳои (х, у) ҳам карда шуд [8, с.19, с.39] ва ҷадвали додаҳо тартиб дода шуд (ҷадвали 1); 2) қиматҳои ҳади аксар ва ҳади камтар барои Х ва У муайян карда шуданд; 3) вобаста ба фарқияти байни қиматҳои ҳади аксар ва ҳади камтар андоза ва шкалаи тирҳои координат муайян карда шуданд; 4) график сохта шуд ва дар он қиматҳои мувофиқ нишон дода шуданд; 5) дар диаграмма номҳо ва нишонаҳои мувофиқ навишта шуданд (ҷадвали 1).

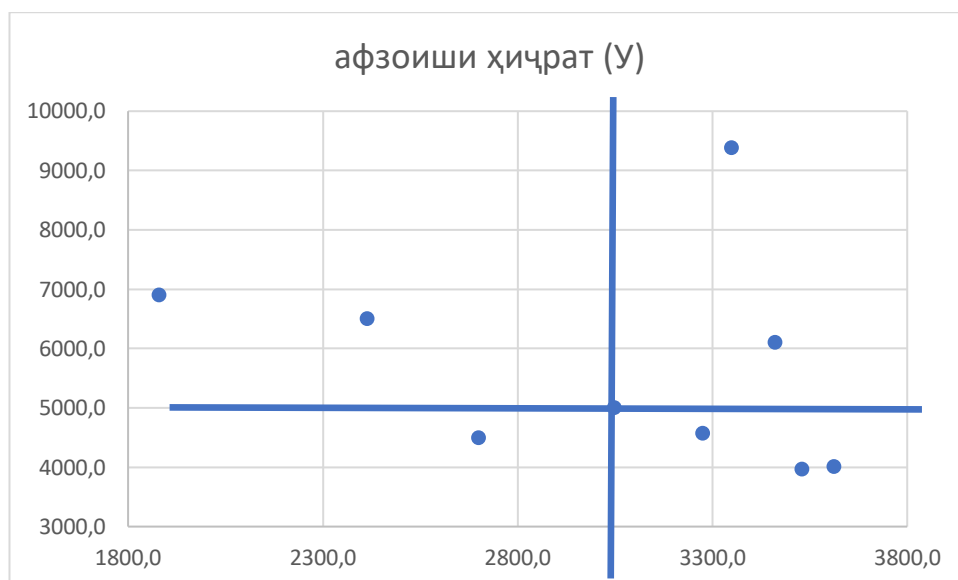
Ҷадвали 1. - Шумораи аҳолии вилояти Хатлони ҶТ ва муҳочирати дохилӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									
	1991	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022
Аҳоли, ҳаз. нафар (Х)	1879,4	2198,4	2413,2	2698,6	3047,8	3274,8	348,3	3459,7	3530,0	3611,2

Афзоиши муҳоҷират, нафар (У)	6910,0	-	6503,0	4499,0	5006,0	4570,0	386,0	6103,0	8973,0	4018,0

Манбаъ: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқлолияти давлатӣ//Маҷмаи оморӣ. - Душанбе. - Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 35

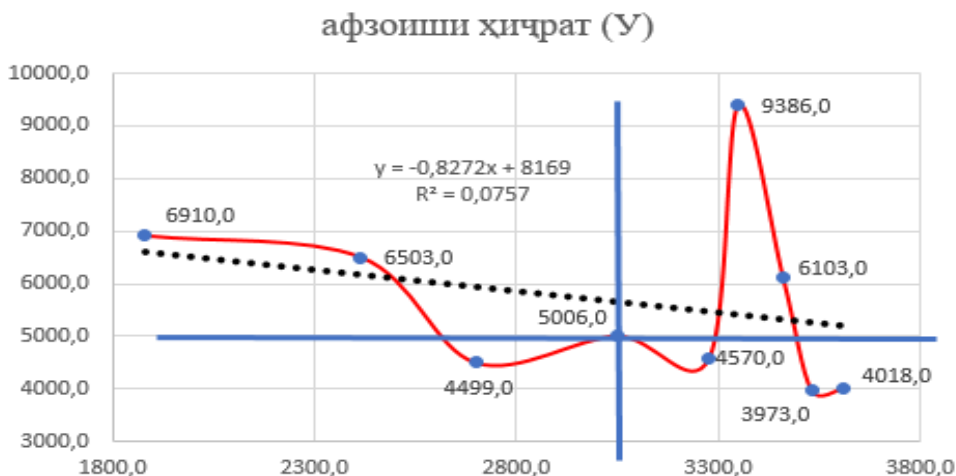
Баъди иҷрои бандҳои дар боло ҷунин намуд гирифт, ки он дар расми 2 овардашуда диаграммаи пароканиш пешниҳод карда шудааст.

Расми 2. Диаграммаи пароканиши вобастагии муҳоҷирати дохилӣ дар вилояти Хатлонии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аҳолии умумӣ дар минтақа

Бо усули медиана раванди муҳоҷирати дохилиҷумҳуриявиро дар вилояти Хатлон вобаста аз аҳолии умумии минтақа таҳқиқ кардан осон аст. Барои расидан ба ин мақсад ду тири дар зерӣ кунҷи 90 градусро мегузаронем, ки нуқтаи бурриши онҳо қимати медианагии аҳолии умумии минтақа ва қимати медианагии афзоиши муҳоҷиратро нишон медиҳад, ки онҳо ба 3161,3 ва 4788,0 баробаранд. Дар расм онҳо бо тирҳои ғафс ишора шудаанд. Нуқтаҳои медианагии Х ва У бо фармони “медиана”-и барномаи Excel муайян карда шудаанд. Чуноне ки аз расми 2 дида мешавад, дар натиҷаи ба ҳамвории

диаграмма гузоштани ин ду хат дар системаи координат чор квадрат ҳосил шуд. Дар ҳар як квадрат шумораи нуқтаҳои ҷойгиршударо ҳисоб мекунем (ҳисоб аз рост ба тарафи чап гузаронида мешавад): $n_1=2$, $n_2=2$, $n_3=-1$, $n_4=-3$. Суммаи ин нуқтаҳоро барои квадратҳои мусбӣ ва манфӣ алоҳида-алоҳида ҳисоб мекунем: $n(+)=n_1+n_2=2+2=4$, $n(-)=n_3+n_4=-1-3=-4$; суммаи ҳамаи нуқтаҳоро ҳисоб мекунем (нуқтаҳои дар хати медианӣ хобида ба ҳисоб гирифта намешаванд): $n'=n(+)+n(-)=4-4=0$. Чуноне ки мебинем, $n'=0$ аст ва ба $n=8$ баробар нест (расми 3).

Расми 3. Тасвири дараҷаҳои гуногуни қувваи алоқаҳо

Додаҳо алоқаҳои гуногунро дошта метавонанд, ки онҳо бо мафҳуми “қувва” тавсиф карда мешаванд. Доир ба муайян кардани дараҷаи алоқамандии додаҳо таснифоти (гурӯҳбандӣ) - и зерин қабул шудааст [8, с. 105]:

- аз $\pm 0,81$ то $\pm 1,0$ – кувваи алокаи пурзӯр;
- аз $\pm 0,61$ то $\pm 0,8$ – кувваи алокаи миёна;
- от $\pm 0,41$ то $\pm 0,6$ – кувваи алокаи суст;
- от $\pm 0,21$ то $\pm 0,4$ – кувваи алокаи бениҳоят суст;
- от 0 то $\pm 0,2$ – алоқа вучуд надорад.

Агар аз $r_{\text{ўи}}$ ин таснифот ба алоқамандии шумораи аҳолии вилояти Хатлон ва ҳичрати дохилиҷумҳуриявӣ дар минтақа баҳо диҳем, мебинем, ки дар байни онҳо қувваи алоқаи ҷунон бениҳоят сусти вуҷуд дорад, ки набудани онро ҳам тасдиқ кардан мумкин аст, чунки $p=0$ шуд.

Ҳангоми вучуд надоштани алоқа ё коррелятсия дар байни параметрҳо нуқтаҳо дар диаграмма ба таври бесарусомонӣ ҷойгир мешаванд, ки ҳаминро дар диаграммаи пароканиши ҳосилшуда мебинем (расми 2). Дар амал бошад, ҳамин гуна ҷойгиршавии нуқтаҳо дар системаи координат ҳангоми мавҷуд будани алоқай

(коррелятсия)-и бениҳоят суст ба вучуд меояд.

Рохҳои гуногуни ҳисоб кардани коэффитсиенти коррелятсия вучуд дорад, масалан, онро бо роҳи математикӣ ва истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ҳисоб кардан мумкин аст, вале роҳи осонтарини ҳисоб кардани он бо ёрии барномаи MS Excel ё барномаи дигари чадвали электронӣ мебошад. Мо бо ин ду роҳ коэффитсиенти коррелятсияи шумораи аҳолии вилояти Хатлон ва тағйирёбии ҳичратро дар дохили минтақа ҳисоб мекунем. Натиҷаҳои дар боло баён ёфта бо истифода аз чадвали электрони MS Excel ба даст оварда шудаанд.

Таҳлили математикии коррелятсионӣ
чунин гузаронида шуд.

Коэффициенты корреляции по формулам зерин ҳисоб карда мешавад:

$$r = \frac{\sum xy - \sum x \times \sum y / n}{\sqrt{(\sum x^2 - (\sum x)^2 / n) \times (\sum y^2 - (\sum y)^2 / n)}}$$

Мо 9 чуфти додаҳоро (нишондиҳандаҳоро) барои аҳолии умумии вилояти Хатлони Тоҷикистон ва тағйирёбии ҳичрат чамъ овардем, яъне $n=9$. Аз рӯи чадвали 1 киматҳои ба формула мувофиқояндаро бо ёрии чадвали электронии MS Excel ҳисоб кардем, ки дар чадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Натиҷаи ҳисоби қиматҳо оид ба муайян намудани вобастагии тағйирёбии шумораи муҳоҷирон дар вилояти Хатлон аз шумораи умумии аҳолии вилояти Хатлон

№ рт	Аҳоли, ҳаз. нафар (X)	Афзоиши муҳоҷират, нафар (Y)	X ²	Y ²	XY	
1	1879,4	6910,0	3532144,4	47748100	12986654	
2	2413,2	6503,0	5823534,2	42289009	15693039,6	
3	2698,6	4499,0	7282442	20241001	12141001,4	
4	3047,8	5006,0	9289084,8	25060036	15257286,8	
5	3274,8	4570,0	10724315	20884900	14965836	
6	3348,3	9386,0	11211113	88096996	31427143,8	
7	3459,7	6103,0	11969524	37246609	21114549,1	
8	3530,0	3973,0	12460900	15784729	14024690	
9	3611,2	4018,0	13040765	16144324	14509801,6	
Ҳамагӣ	9	27263,0	50968,0	85333823	313495704	152120002

Қиматҳои ҳосилшударо дар формула гузошта, чунин натиҷаро ҳосил кардем:

$$r = -0,27$$

Чуноне ки дида мешавад, коэффитсиенти (зариби) коррелятсия баробари -0,27 аст, ки дар доираи таснифи коэффитсиентҳои қабулшудаи умумӣ ҷой дорад ва мувофиқи он, маънои онро дорад, ки дар байни шумораи умумии аҳоли ва шумораи тағйирёбандаи муҳоҷирон дар дохили вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаи бениҳоят суст вучуд дорад.

Тазаккур бояд дод, ки воситаи истифодашуда, яъне диаграммаи пароканиш ва ҳисоби математикиро танҳо барои он бузургӣҳои истифода бурдан мумкин аст, ки дар байни онҳо вобастагии табиӣ ва аз ин лиҳоз, алоқамандии сабабӣ-натичавӣ дар ҳақиқат вучуд доранд, вагарна таҳлилгар ба доми фиреб афтидана мумкин мешавад. Аз ҳамин сабаб, ин воситаҳоро танҳо шахсоне баҳо дода метавонанд, ки бо раванди таҳлилшаванда хеле хуб шиносанд ва медонанд, ки коэффитсиенти коррелятсия бузургии тасодуфӣ аст ва онро доимии физикӣ ҳисобидан номумкин аст. Ин гуна баҳодихӣ маънои онро дорад, ки шахси таҳлилгар алоқаи ин бузургӣҳоро бо параметрҳои дигари соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дида метавонад.

Ба коэффитсиенти коррелятсия ба таври дигар низ баҳо додан мумкин аст. Дар барномаи Excel хаттеро сохтан мумкин аст, ки он “тренд” ном дорад ва формулаи

математикиро соҳиб аст. Дар расми 3 ин хат дар шакли хати аз нуқтаҳо иборат тасвир ёфтааст ва муодилаи он низ дар он ҷо ҷойгир аст. Чуноне ки аз расми 3 маълум аст, хати “тренд” ба равиши манфӣ дар тахти кунҷи хурд нисбат ба тири афзоиш соҳиб аст, ки исботи натиҷаҳои ҳисобҳои дар боло гузаронидашуда аст.

Ҳамин тариқ, натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки баъзе ташкилдихандаҳои технологияҳои иттилоотиро барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар ва рушди мутавозини онҳо, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ эътироф гардидаанд [10], истифода бурдан боиси баланд гардидани сифати таҳлил мегардад. Дар Тоҷикистон, ки афзоиши солони аҳоли 2,3 фоизро ташкил медиҳад, арзёбии тамоюли тағйирёбии сохтори хонаводаҳо ва вазъи сарбории демографӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ хеле ба мақсад мувофиқ буда, имкон медиҳад, ки дараҷаи таъсиррасонии омилҳои демографӣ ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва инноватсионии кишвар муайян карда шавад. Аз ин лиҳоз, боварӣ дорем, ки минбаъд корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ вобаста ба муайян намудани сатҳи таъсиррасонии омилҳои демографӣ ба рушди устувори соҳаҳои дигари иқтисодиёт, аз он ҷумла, саноат, савдо ва хизматрасонӣ боиси дарёфт намудани маълумоти муфассал оид ба

тамоюли тағйиёри таркиби сохтори
демографӣ дар кишвар мегардад.

АДАБИЁТ

1. Диаграмма рассеяния. Электронный ресурс: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0_%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%8F] (на 14.05.2024)
2. Диаграмма рассеяния. Электронный ресурс: [<https://bigenc.ru/c/diagramma-rasseianiia-7a55c2>] (на 14.05.2024)
3. Диаграмма рассеяния: [<https://inbsn.ru/business-optimization/scatter-diagram.html>] (на 14.05.2024)
4. Васин С.Г. Управление качеством. Всеобщий подход : учебник для бакалавриата и магистратуры / С.Г. Васин. – М. : Издательство Юрайт, 2016.
5. Гродзенский С.Я. Управление качеством : учебник. – Москва : Проспект, 2017.
6. Диаграмма разброса. / Сайт studfiles.net [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/4499997> (дата обращения: 25.12.2018).
7. Гершель, Джон Электронный ресурс [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD] (на 21.05.2024)
8. Маркетинг: теория и практика : учеб. пособие для бакалавров / под общ. ред. С.В. Карповой. - М.: Издательство «Юрайт», 2016.
9. Минтақоҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. - 324 с..
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, аз 1 декабри соли 2016, №636. - 88 с.
11. Дастовардҳои иқтисодии Тоҷикистон дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ.- Душанбе: “Эр-граф”, 2021.-512с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Зайнудинов С. - н.и.т., дотсент, Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
Зайниддинзода С.Ҷ. - н.и.и., дотсент, Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
Нурдинов Б. - н.и.и., дотсент, Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
Салимов Н.С. - н.и.-ф.м, дотсент, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Информация об авторах:

Зайнудинов С. - к.т.н., доцент, научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан;
Зайниддинзода С.Дж. - к.э.н., доцент, научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан;
Нурдинов Б. - к.э.н., доцент, научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан;
Салимов Н.С. - к. ф.-м.н, доцент, Таджикский государственный университет коммерции.

Information about the authors:

Zainudinov S. - Candidate of Technical Sciences., dotcent, Scientific Research Economic Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan;

Zainiddinzoda S.J. - Candidate of Economic Sciences, dotcent, Scientific Research Economic Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan;
Nuridinov B. - Candidate of Economic Sciences, dotcent, Scientific Research Economic Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan;
Salimov N.S. - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Tajik State University of Commerce.

УДК: 33.42

АҲАМИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНФРАСОХТОРИ САБЗ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ШАҲРҲО

Чумаев А.Қ.

Аннотатсия. Созмони Милали Муттаҳид дар конфронси худ дар соли 1992 консепсияи рушди устуворро таҳия ва дар соли 2015 СММ 17 ҳадафи рушди устуворро қабул кард. Татбиқи ин ҳадафҳо ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷорӣ бидуни осеб расонидан ба қобилияти қонеъ гардонидани эҳтиёҷот дар оянда мувофиқ аст. Рушди инфрасохтори сабз метавонад ба татбиқи чаҳор ҳадафи мазкур мусоидат намояд. Барои арзёбии сатҳи рушди минтақаҳои гуногун вобаста ба ноил шудан ба мақсадҳои рушди устувор, нишондиҳандаҳо истифода мешаванд, ки имкони хусусиятҳои барои як минтақа аҳамиятнокро аз лиҳози миқдорӣ чен менамояд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин нишондиҳандаҳо метавонанд ҳамчун воситаи мониторинги вазъи экологии ҷорӣ ва ҳамчун дастур барои банақшагирии барномаҳои худ дар соҳаи рушди устувор муҳиманд. Объектҳои инфрасохтори сабз эҳтимолан ба иқтисодии фаъолияти экологӣ, индекси сайёраи зинда ва ғайра таъсири мусбат расонида метавонанд. Ҳамин тавр, фазои сабз як суръатбаҳиш гузариш ба рушди устувор мебошанд.

Калидвожаҳо: рушди устувор, инфрасохтори сабз, ҳадафҳои рушди устувор, нишондиҳандаҳои рушди устувор, иқтисоди камкарбон.

Барои иқтибос: Чумаев, А. Қ. Аҳамият ва хусусиятҳои инфрасохтори сабз дар рушди устувори шаҳрҳо / А. Қ. Чумаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 135-144

ЗНАЧЕНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ЗЕЛЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ГОРОДОВ

Джумаев А.К.

Аннотация. Организация Объединенных Наций разработала концепцию устойчивого развития на своей конференции в 1992 году, а в 2015 году ООН приняла 17 целей устойчивого развития. Реализация этих целей уместна для удовлетворения текущих потребностей без ущерба для способности удовлетворять будущие потребности. Развитие зеленой инфраструктуры может способствовать реализации этих четырех целей. Для оценки уровня развития различных регионов относительно достижения целей устойчивого развития используются показатели, количественно измеряющие возможность реализации важных для региона характеристик.

Для Республики Таджикистан эти показатели могут быть важны как средство мониторинга текущей экологической ситуации и как ориентир при планировании ее программ в области устойчивого развития. Объекты зеленой инфраструктуры потенциально могут оказать положительное влияние на экологическую эффективность, индекс живой планеты и т. д. Таким образом, зеленые насаждения являются ускорителем перехода к устойчивому развитию.

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая инфраструктура, цели устойчивого развития, индикаторы устойчивого развития, низко углеродная экономика.

THE IMPORTANCE AND FEATURES OF GREEN INFRASTRUCTURE IN SUSTAINABLE CITY DEVELOPMENT

Dzhumaev A.K.

Abstract. The United Nations developed the concept of sustainable development at its conference in 1992, and in 2015 the UN adopted 17 Sustainable Development Goals. The implementation of these goals is appropriate to meet current needs without compromising the ability to meet future needs. The development of green infrastructure can contribute to the implementation of these four goals. To assess the level of development of different regions in relation to the achievement of sustainable development goals, indicators are used that quantitatively measure the possibility of implementing characteristics important for the region. For the Republic of Tajikistan, these indicators can be important as a means of monitoring the current environmental situation and as a guideline in planning its sustainable development programs. Green infrastructure facilities can potentially have a positive impact on environmental efficiency, the Living Planet Index, etc. Thus, green spaces are an accelerator of the transition to sustainable development.

Keywords: sustainable development, green infrastructure, sustainable development goals, sustainable development indicators, low-carbon economy.

Гузориши масъала. Ҳадафҳои Рушди Устувор беҳтар намудани неқӯаҳволий ва ҳифзи сайёраи мо мебошанд. Давлатҳо эътироф мекунанд, ки талошҳо барои аз байн бурдани камбизоатӣ бояд бо талошҳо барои баланд бардоштани рушди иқтисодӣ ва ҳалли як қатор масъалаҳо дар соҳаи маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва шуғл, инчунин мубориза бо тағирёбии иқлим ва ҳифзи муҳити зист ҳамроҳ бошанд. Баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли яке аз ҳадафҳои калидии кишварамон аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳои давраҳои охир нишон медиҳанд, ки дар самти тадқиқи ҳадафҳои рушди устувор аз ҷониби як қатор олимони таҳқиқотҳо гузаронида шудаанд, ки дар ҳақиқат қобили қабул буда, баҳри рушди давлат, минтақа, маҳал ва шаҳрҳо мусоидат менамояд. Аз ҷумла ҷунин олимони Бенедикт М.А., Манчон Э.Т.- қайд намудаанд, ки инфрасохтори сабз - заминаи экологӣ барои устувори экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки системаи табиӣ таъмини ҳаёти кишвар аст. [2]. Бобылев С.Н тасаввуроти мунтазами рушди устуворро ҳамчун парадигмаи рушди инсонӣ дар асри XXI пешниҳод менамояд, ки асоси он ташаккули иқтисоди «сабз» мебошад [4]. **ва дигарон.**

Мақсади мақола. Ин омӯзиш ва таҳти таҳқиқот қарор додани хусусиятҳои

инфрасохтори сабз ва таъсири он ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ, ки барои бо шароити хуби зиндагонӣ фарогир шудани шаҳрҳо бахшида шудааст.

Мӯҳтавои асосии мақола. Дар асоси Консепсияи Рушди Устувори Созмони Милали Мутаҳид, Барномаи Рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи рушди милли Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030 дар амал тадбиқ ва расидан ба ҳадафҳои рушди устувор инчунин таъмини неқӯаҳволии аҳоли, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, нигоҳ доштани табиат - олами наботот ва ҳайвонот ва суръатбахшии раванди гузариш, таъмини ҳадафҳои Рушди устувор аст.

Дар соли 2015 Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Мутаҳид ҳадафҳои рушди устуворро то соли 2030 [1] таҳия намуд, ки тадқиқи он бояд наздиктар ба устуворӣ ва мувозинат дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат намояд. Барномаи ноил шудан ба ин ҳадафҳо ба таври умум пазируфта шуда, дар заминаи он, дар навбати худ, барномаҳои миллии рушди устувор ташаккул ёфта истодаанд.

Таваҷҷуҳи махсус дар Барномаи Рушди Устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инфрасохтори сабз ва таъмоли он ба таҷрибаи пешрафтаи милли ва хориҷӣ дода мешавад.

Тибқи таърифе, ки дар соли 1999 аз ҷониби Фонди ҷаҳонии табиати ёбӣ ва Вазорати кишоварзии ИМА таҳия шудааст, инфрасохтори сабз «системаи табиӣ ҳаёт мебошад, ки тавассути шабакаи ботлоқзорҳо, ҷангалзорҳо, макони зисти ҳайвонот ва минтақаҳои гуногуни табиӣ пайваст аст; пайраҳҳои сабз, боғҳо, ҷангалҳо ва дигар минтақаҳо, инчунин майдонҳои кушод, ки равандҳои экологии табиӣ, захираҳои об ва ҳаворо дастгирӣ мекунанд ва ба сифати ҳаёт ва саломатии одамон мусоидат мекунанд» [2]. Ба ибораи дигар, ин «...мачмӯи ба нақша гирифташудаи минтақаҳои табиӣ дорои майдонҳои сабз, аз қабili минтақаҳои наздишаҳрии кишоварзӣ, ҷангалҳои шаҳрӣ, боғҳо, гулгаштҳо ва ғайра мебошад. Яке аз вазифаҳои асосии ин мачмаа нигоҳдорӣ ва ҳифзи гуногунии биологӣ ва вазъи экологӣ мебошад» [3]. Аз таъриф бармеояд, ки инфрасохтори сабз ба беҳбудии вазъи муҳити зист ва ба рушди устувори минтақа мусоидат менамояд.

Объектҳои инфрасохтори сабз ба рушди устувори муҳити шаҳр, пешгирии тағирёбии иқлим ва беҳтар кардани сифати зиндагии шаҳрвандон ва вазъи экологӣ мусоидат мекунанд. Дар навбати худ, омӯзиши таъсири экологӣ ва иқтисодии фазои сабз соҳаҳои нави таъсири мусбати онҳоро муайян менамояд, ки ҳангоми бунёди шаҳрҳои нав дар Тоҷикистон ва рушди шаҳрҳои мавҷуда ба назар гирифта мешаванд.

Асосҳои назариявӣ, концепсия ва ҳадафҳои рушди устувор

Созмони Милали Муттаҳид концепсияи рушди устуворро дар конفرонси соли 1992 қабул намуд, аммо шакли муосири он соли 1994 дар Британияи Кабир пайдо шуд [4]. Дар он ба баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва фароҳам овардани шароити мусоиди зиндагӣ барои наслҳои оянда аҳамияти махсус дода мешавад. Бо ин роҳ, рушди устувор ба эҳтиёҷоти ҷорӣ бидуни осеб расонидан ба қобилияти қонсӯ кардани нисозҳои ояндаро тамин менамояд.

Тавре дар боло зикр гардид, дар соли 2015 СММ 17 ҳадафи рушди устуворро

қабул кард. Қайд кардан лозим аст, ки инфрасохтори сабз ба ҳадафи 15-ум (Ҳифз, барқарорсозӣ ва истифодаи оқилонаи экосистемаҳои заминӣ, мубориза бар зидди хушкшавии замин ва биёбоншавӣ, боздоштани равандҳои таназзули замин ва коҳиши гуногунии биологӣ, идоракунии оқилонаи фазои сабз ва ҷангалҳо мувофиқат менамояд), зеро мавҷудияти онҳо ба таназзули замин ва нигоҳдории гуногунии биологӣ мусоидат мекунад ва инчунин истифодаи оқилонаи майдонҳои сабзро дар ҳудуди шаҳр инъикос мекунад. Онҳо инчунин қисман ба Ҳадафи 11-ум (Кафолати таъмини шаҳрҳои беҳатари устувор ва маҳалҳои аҳолинишин) тавассути пешбурди банақшагирӣ ва идоракунии устувори истифодаи замин ва қисми инфрасохтори экологии шаҳрӣ мувофиқат мекунанд [1].

Илова бар ин, инфрасохтори сабз ба таври ғайримустақим ба татбиқи ҳадафҳои 1-ум ва 13-ум, аз ҷумла: барҳам додани камбизоатии дунявӣ ва татбиқи ҷораҳои пешгирӣ, муқовимат, мубориза бо тағирёбии иқлим ва оқибатҳои он мусоидат менамояд.

Ҳадафи 1-ум:

– Камбизоатӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон як мушкилии умумибашарӣ аст. Кор ба дараҷаи муътадили зиндагонӣ кафолат намедихад. Дар соли 2018 8 % аҳолии замин дар саросари ҷаҳон дар камбизоатии шадид зиндагӣ мекарданд.

– Пандемияи COVID-19 ба неқӯаҳволии иқтисодии мардум таъсири манфӣ расонида, вазъи камбизоатиро боз ҳам бадтар кардааст.

– Мувофиқи маълумоти оморӣ, дар соли 2020 тақрибан 120 миллион нафар дубора ба ҳолати факри шадид дучор шуданд [1].

Имрӯз таъсири мусбати инфрасохтори сабз ба афзоиши мачмӯи маҳсулоти минтақавӣ тасдиқ карда шудааст.

Ҳадафи 11-ум [1]:

– Талабот ба таъмини инфрасохтори экологӣ: кабудизоркунии шаҳрҳо, санитария, обтаъминкунии ва коркарди партовҳо.

Бунёди майдонҳои сабз ба «сабзшавии» шаҳрҳо ва фароҳам овардани шароити мусоиди зиндагӣ мусоидат менамояд.

Ҳадафи 13-ум:

- Тағйирёбии иқлим бо обшавии пирахҳо, аз байн рафтани баъзе намудҳои наботот ва ҳайвонот, баланд шудани ҳарорати миёна ва сатҳи укёнуси ҷаҳонӣ, таъсири газҳои гулхонагӣ, хушк шудани заминҳо алоқаманд аст.

- Тағйирёбии глобалии иқлим боиси ноустувории обу ҳаво ва афзоиши шумораи офатҳои табиӣ мегардад.

- Тағйир додани низоми иқлим метавонад боиси бад шудани саломатии одамон гардад, зеро баландшавии ҳарорат барои инкишофи микроорганизмҳои зараровар, ки боиси инкишоф ва паҳншавии бемориҳоанд, шароити мусоидтар фароҳам меорад [5].

- Тағйирёбии иқлим ба кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, ҳосилхезии хок ва гуногунии экологӣ таҳдид мекунад.

Инфрасохтори сабз дар ҳалли ин мушкилот кӯмак мекунад, зеро он таъсири газҳои гулхонавиро тавассути ҷаббиш коҳиш медиҳад, намӣ ва ҳаворо хунук ва тағйирёбии иқлимиро суст мекунад.

Ҳадафи 15-ум [1]:

- Зиёда аз чоряки намудҳои олами наботот ва ҳайвоноти ба Китоби Сурх воридшуда дар хатари нобудшавӣ қарор доранд ва гуногунии биологӣ аз байн меравад.

- Деградасия ва биёбоншавии замин, аз ҳад зиёд буридани дарахтон ва кам шудани майдони ҷангал ба назар мерасад.

- Талабот ба идоракунии оқилонаи майдонҳои сабз.

Минтақаҳои сабз барои бисёр паррандагон ва ҳайвонот макони зист фароҳам оварда, ба ин васила барои нигоҳ доштани гуногунии биологӣ мусоидат менамояд.

Илова бар ин, майдонҳои сабз хидматҳои экосистема, инчунин манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пешкаш мекунанд [6]. Вазифаҳои маъмултарини иншооти инфрасохтори сабз инҳоянд:

1. Тозакунандаи ҳаво. Ба гуфтаи Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд, афзоиши олудагии ҳаво таъсири манфии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дорад, ки ба он оварда мерасонад:

- зиёд шудани касалиҳо, хеле зиёд шудани хароҷоти зиёд ба соҳаи тандурустӣ, паст шудани ҳосилнокии меҳнат ва ҳосили хоҷагии қишлоқ. Интизор меравад, ки дар сурати идомаи чунин динамика, оқибатҳо то соли 2060 ба талафоти назарраси иқтисодӣ оварда мерасонанд, ки тақрибан 1% ММД-и ҷаҳониро ташкил медиҳад [7]. Илова бар ин, концентратсияи шадиди газҳои гулхонаӣ дар ҳаво (диоксиди карбон CO₂, метан CH₄, озон O₃) боиси таъсири газҳои гулхонаӣ (баланд шудани ҳарорати қабатҳои поёнии атмосфера) мегардад, ки дар навбати худ боиси тағйирёбии иқлим ва гармшудани курраи замин оварда мерасонад. Безарар гардонидан ва кам кардани таъсири манфии ифлосшавии ҳаво ба ноил шудан ба ҳадафи 13-ум мусоидат мекунад [1]. Суръати паҳншавии ҷараёни ифлоси ҳаво аз ҳисоби майдонҳои сабз кам мешавад, зеро як қисми ҷангу моддаҳо дар руи баргҳо ва ё алафзорҳо боки монда, хангоми боридани борон ба сатҳи замин шуста мешаванд. Объектҳои инфрасохтори сабз ҷангро дар минтақаи ҷойгиршавии худ тақрибан 45-50% кам мекунанд [5]. Ҳамаи ин ба саломатӣ ва сифати зиндагии одамон таъсири мусбӣ расонда, сифати ҳаворо бехтар намуда, оқибатҳои манфии ифлосшавии ҳаворо кам мекунад.

2. Изолятсияи садо. Объектҳои инфрасохтори сабз сатҳи ифлоснамоии садоиро коҳиш медиҳад, зеро бо фарогирии сабза, соябони зич ва баргҳои зич ларзишҳои садо суст мешаванд.

3. Баланд шудани намии ҳаво. Майдонҳои сабз қобилияти бухор кардани миқдори зиёди обро доранд ва ба ин васила намӣ зиёд мешаванд ва сардшавии ҳаворо таъмин мекунанд.

4. Сарфаи энергия. Растаниҳо барои хунук кардани атмосфера кӯмак мекунанд, ки хароҷоти энергияро барои хунук кардани биноҳо коҳиш медиҳанд. Дар ин бобат самаранокии иқтисодӣ меафзояд [6].

5. Баландшавии арзиши амволи ғайриманкул. Минтақаҳои шаҳр бо майдонҳои сабз фаровон барои сокинон ва сармоягузoron хеле ҷолибанд. Мавҷудияти майдонҳои сабз метавонад арзиши амволи ғайриманкуло аз 5 то 15% афзоиш диҳад. Объектҳои инфрасохтори сабз низ метавонанд яке аз омилҳои ҷалби сармояе бошанд, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат намояд [8].

6. Танзими низоми шамол. Майдонҳои сабз суръати ҷараёни шамолро коҳиш дода, ба ин васила аз шамолҳои саҳт биноҳоро муҳофизат мекунанд.

7. Ҳимоя аз обхезӣ. Тағйирёбии глобалии иқлим боиси афзоиши миқдори боришот ва обхезиҳо гардид: аз соли 2000 то соли 2010 шумораи обхезиҳо дар минтақаҳои алоҳидаи кураи замин нисбат ба солҳои 90-уми асри гузашта 1,5 маротиба зиёд шудааст [9]. Инфрасохтори сабз барои мубориза бо обхезии кӯчаҳо кӯмак мекунад ва ҳамчун системаи обгузрез хизмат мекунад, зеро хок ва растаниҳо миқдори муайяни обро азхуд мекунанд. Барои мубориза бо обхезӣ, дар наздикии минтақаҳои сабз ҷойгир кардани обгузрезҳо самаранок аст, ки оби зиёдатии боронро, ки растаниҳо пурра истеъмол карда наметавонанд, нест мекунанд.

8. Беҳтар намудани микроиқлим дар ҳудуди шаҳр. Дар натиҷаи тағйир ёфтани шароити иқлим, ки дар натиҷаи ободонӣ, кабудизоркунӣ, сохтани обанборҳои сунъӣ ба амал меояд, микроиқлими махсус ба вучуд меояд. Афзоиши миқдори корхонаҳои саноатӣ, роҳҳои сангфарш ва биноҳои истиқоматӣ боиси баланд шудани ҳарорати миёнаи солонаи ин ё он минтақа гардад.

Майдонҳои кабудизоркунӣ ва ба таври илова шинондани майдонҳои сабз ба нарма шудани микроклимат ёрӣ мерасонанд.

9. Ҳифзи гуногунии биологӣ. Мавзеҳои ҷангал, боғҳо ва боғҳои шаҳрӣ системаҳои зисти табиӣи бисёр намудҳои паррандагон ва ҳайвонотро таъмин мекунанд ва ба ин васила ба нигоҳ доштани зиёдшавӣ ва кам кардани эҳтимоли нобудшавии намудҳо мусоидат мекунанд.

10. Вазифаҳои ороишӣ, эстетикӣ. Майдонҳои сабз симои меъмории ва

ландшафтҳои шаҳрҳоро ғани мегардонанд, робитаи инсон ва табиатро нигоҳ медоранд ва якпорчагии рушди шаҳрҳоро таъмин мекунанд [5].

11. Таъмини боғҳои фароғатӣ ва фароғати шаҳрвандон [10]. Объектҳои инфраструктураи сабз ба ташкили истироҳати аҳолии шаҳр ёрӣ мерасонанд. Сокинон метавонанд сайру гашт карда, аз ҳавои тоза нафас гиранд ва ба ин васила кувва пайдо кунанд. Ин ба некуаҳволӣ ва саломатии шаҳрвандон таъсири мусбат расонида, ба баланд шудани некуаҳволӣ ва қаноатмандии зиндагии онҳо мусоидат мекунад.

12. Объектҳои инфрасохтори сабз инчунин метавонанд ҳамчун минтақаҳои ҳифзи санитарӣ баромад намоянд. Чунин майдонҳо дар байни корхонаҳои саноатӣ ва биноҳои истиқоматӣ воқеъ гардида, ҳамчун фазо барои пароканда ва қисман безарар гардондани моддаҳои ифлоскунанда, боздоштани суръати шамол ва пахншавии зарраҳои номусоид хизмат мекунанд. Намудҳои гуногуни растаниҳо дараҷаҳои гуногуни самаранокӣи тозакунии ҳаво доранд, ҳамаи онҳо барои бартараф кардани таъсири манфии партовҳои зараровар кӯмак мекунанд.

13. Минтақаҳои сабз қисми технологияҳои табиӣ мебошанд, ки барои рушди устувори шаҳрҳо истифода мешаванд. Масалан, мувофиқи таърифи Комиссияи Аврупо, инҳо "технологияҳои мебошанд, ки аз табиат илҳом гирифта шудаанд ва аз он барои ҳалли самаранокӣи мушкилот, ғамхорӣ ба некуаҳволии муҳити зист ва саломатии инсон истифода мешаванд" [11]. Лоихаҳои гуногун фазои сабзро ҳамчун макони зисти гардолудкунии ҳашаротҳо, минтақаҳои наздисохилӣ барои коҳиш додани эрозияи соҳилӣ, системаҳои тозакунии ҳаво, нигоҳ доштани гуногунии биологӣ ва мубориза бо биёбоншавӣ истифода мебаранд.

Онҳо инчунин барои банд кардани моддаҳои зараровар дар роҳҳои серодам ва хунук кардани ҳаво муҳиманд [12].

14. Шаҳрҳои Тоҷикистон аз ҳисоби майдони бузурги наботот ва шароити мусоиди табию ҷуғрофӣ дорои иқтидори

рушди устувор мебошад. Дар тули солҳои сохибистиқлоли худудҳои алоҳидаи шаҳр, ки аз минтақаҳои сабз иборатанд, ба шаҳр хусни алоҳида бахшида истодаанд. Бо сабаби тағирёбии иқлим, болоравии ҳарорати миёнаи солона ва миқдори зиёди партовҳои зараровар ба атмосфера, шаҳр бояд ҷойҳои нави сабзро ҷойгир намояд. Дар шаҳрҳо таъсис додани майдончаҳои истироҳатӣ ва боғҳои истироҳатӣ пешбинӣ шудааст. Функсияҳои қаблан додашудаи сабз, ниҳолшинонӣ ва усулҳои татбиқи онҳо ҳамчун технологияҳои табиатшиносӣ ба наздик шудани шаҳр ба рушди устувор мусоидат менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин барномаҳои давлатӣ оид ба баланд бардоштани сифати зиндагӣ, навсозии иқтисодиёт, таъмини рушди мутавозини минтақавӣ ва амнияти милли амалӣ карда мешаванд. Дар соли 2016 “Стратегияи рушди милли Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030” бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 1.12.2016 №636 бо дарназардошти ниёзҳои рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибор пайдо кард. [14]

Мутобиқи маълумоти Созмони миллалли мудаҳид индекси рушди инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 0,685 бо ишғоли ҷои 122 дар ҷаҳонро дошт [13].

Барои арзёбии сатҳи рушди субъекти дахлдор (кишвар, минтақа, воҳидҳои маъмурӣ ва ғ.) вобаста ба ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор нишондиҳандаҳо

барои ченкунӣ барои як минтақаи муайян аз ҷиҳати миқдорӣ аҳамият доранд, истифода мешаванд.

Онҳо дар арзёбии сатҳ ва назорати ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор кӯмак мерасонанд. Вобаста ба сатҳи нишондиҳандаҳо самтҳои минбаъдаи фаъолият муайян гардида, сиёсати рушди устувор таҳия карда мешаванд [15]. Нишондиҳандаҳои гуногун ҷузъҳои иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоиро инъикос меkunанд, бинобар ин, ҳангоми баррасӣ ва омӯختани онҳо ҳар се ҷанбаи консепсия ба назар гирифта мешаванд. Нишондиҳандаҳо метавонанд вазъиятро дар якҷанд сатҳ инъикос намоянд:

- глобалӣ;
- кишварҳои мушаххас;
- минтақавӣ;
- шаҳрӣ;
- маҳаллӣ.

Дар асоси нишондиҳандаҳои дахлдор мавқеи байналмилалӣ ё байниминтақавии субъектҳоро тартиб додан мумкин аст, то онҳоро аз рӯи самтҳои муайян бо ҳамдигар муқоиса намоем. Барои Тоҷикистон, ин нишондиҳандаҳо метавонанд ҳамчун воситаи назорати вазъи экологии ҷорӣ ва ҳамчун дастур барои банақшагирии барномаҳои худ дар соҳаи рушди устувор муҳим мебошанд.

Якҷанд нишондиҳандаҳои ҷудонашавандаи рушди устуворро буда, ба кадоме аз онҳо инфрасохтори сабз таъсир расонида метавонад, баррасӣ менамоям.

Нишондиҳандаҳои рушди устувор

р\т	Номгуи нишондиҳандаҳо	Шарҳи нишондиҳандаҳо	Навъи ҷанбаи рушд	Сатҳи баррасӣ
	Индекси самаранокии муҳити зист	Муваффақиятҳои кишварро аз нуқтаи назари вазъи экологӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳо, ҳифзи гуногунии биологӣ ва пешгирии тағирёбии иқлим инъикос мекунад.	экологӣ	давлатӣ
	Индекси рушди	Дараҷаи иқтисодии зиндагии аҳоли, давомнокии умр ва сатҳи таҳсилот ҳамчун	Иҷтимоӣ-иқтисодӣ	давлатӣ

	захираҳои инсонӣ	хусусиятҳои муҳими нерӯи инсонӣ ба инобат гирифта мешаванд.		
	Индекси сайёраи зинда	Дар ин ҳисоб маълумот дар бораи афзоиши навъҳои сутунмӯҳрадорон ва динамикаи миёнаи саршумори онҳо ба назар гирифта мешавад. Ҳолати гуногунии биологӣ ва тағйироти онро нишон медиҳад.	экологӣ	дунавӣ
	Зарар ба саломатии аҳоли аз ифлосшавии муҳити зист	Бад шудани саломатии ҷамъиятро аз бемориҳое, ки аз шароити номусоиди муҳити зист ба вучуд омадаанд, инъикос мекунад.	Иҷтимоӣ-экологӣ-иқтисодӣ	Давлатӣ, минтақавӣ
	Индекси Ҳадафҳои рушди устувор	Пешравии кишварро барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор нишон медиҳад. Дар асоси нишондиҳандаҳои устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳисоб карда шудааст.	Иҷтимоӣ-экологӣ-иқтисодӣ	давлатӣ
	Пасандозҳои холиси тасҳеҳшуда	Инъикоси устувори рушди минтақавӣ. Ҷанбаҳои вазъи иҷтимоӣ экологӣ ва иқтисодии минтақаҳои кишвар ба назар гирифта мешаванд. Ҳисобкунӣ дар асоси нишондиҳандаҳои минтақавӣ экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сурат мегирад. Сармояи асосӣ, инсонӣ ва табииро дар бар мегирад.	Иҷтимоӣ-экологӣ-иқтисодӣ	минтақавӣ
	маҳсулоти тозаи ватанӣ ба муҳити зист мутобиқ карда шуда	Маҳсулоти тозаи ватаниро ба миқдори барои зарари экологӣ ва иқтисодӣ аз ифлосшавии муҳити зист ва арзёбии камшавии захираҳои табииро тасҳеҳ нишон медиҳад. Ҳамин тавр, на танҳо иқтисодӣ, балки оқибатҳои экологии фаъолияти соҳибкорӣ низ ба назар гирифта мешаванд.	Экологӣ-иқтисодӣ	давлатӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маълумоти сарчашмаҳо тартиб дода шудааст.

Инфрасохтори сабз метавонад тавассути ҳифзи гуногунии биологӣ ва беҳбуди вазъи атмосфера ба Индекси самаранокии муҳити зист ва Индекси сайёраи зинда таъсири мусбат расонад. Ба шарте, ки робитаи байни майдонҳои сабз ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли муайян карда шавад, метавон ба таври таҷрибавӣ тахмин кард, ки инфрасохтори сабз ба нишондиҳандаи рушди инсонӣ бавосита таъсир мерасонад. Азбаски майдонҳои сабз ба татбиқи ҳадафҳои рушди устувор мусоидат намуда, ин ба афзоиши арзиши нишондиҳандаи мувофиқ мусоидат мекунад. Инчунин, майдонҳои сабз

метавонанд ҳисоротро ба саломатии аҳоли аз ифлосшавии муҳити зист қисман кам менамояд, зеро онҳо то андозае моддаҳои зарарноки дар атмосфера мавҷудбударо ба худ мегиранд.

Объектҳои инфрасохтори сабз ба ташаккули муҳити босифати шаҳр мусоидат мекунад ва вазифаҳои муфидро иҷро мекунад.

Формулаи нишондиҳандаи пасандозҳои софи тасҳеҳшуда (ПСТ)-ро барои минтақаҳо дида мебароем:

$$\text{ПСТ} = \text{ТУСА} + \text{АМТММ} + \text{ХХМЗ} + \text{ХБРСИ} - \text{СФА} - \text{КЗТ} - \text{ЗИМЗ}, \text{ ки дар он}$$

-ТУСА ташаккули умумии сармояи асосӣ (пасандозҳои соф, миллион сомонӣ);

-АМТММ арзёбии минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда (дармад аз фаъолияти эҳтимолии кишоварзӣ бинобар нигоҳ доштани минтақаҳои махсус муҳофизатшаванда) мебошад. АМТММ майдони заминҳое, ки дар он қорҳои кишоварзӣ имконпазир аст, кам мекунад, аммо ба беҳтар кардани вазъи экологӣ ва нигоҳ доштани гуногунии биологӣ ва захираҳои захиравӣ барои наслҳои оянда саҳм мегузоранд, миллион сомонӣ);

- ХХМЗ – хароҷот барои ҳифзи муҳити зист (маблағгузориҳои чорабиниҳо оид ба ҳифзи табиат ва беҳтар намудани вазъи экологӣ, миллиард рубл);

- ХБРСИ – хароҷоти буҷетӣ, ки ба рушди сармояи инсонӣ нигаронида шудааст (хароҷоти буҷети минтақавӣ ба соҳаи тандурустӣ, маориф ва варзиш, миллион сомонӣ);

- СФА – сармоягузори ба фондҳои асосӣ (дар самти "Кӯҳӣ", миллион сомонӣ);

- КЗТ - камшавии захираҳои табиӣ (баҳодиҳии арзиши умумии иловашуда дар самти "Кӯҳӣ" ва арзиши тағирёбии захираҳои хезум дар минтақа, миллион сомонӣ);

- ЗИМЗ — зараре, ки аз ифлосшавии муҳити зист (сметани хароҷоти зарар аз партови гази карбон ва дигар моддаҳои ифлоскуанда ба атмосфера дар як сол, миллион сомонӣ).

Хароҷоти экологӣ ба пасандозҳои софи тасҳеҳшуда таъсири мусбат мерасонад. Хароҷоти экологӣ нишондиҳандаи экологӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки ба беҳтар шудани вазъи экологӣ мусоидат мекунад. Муайян кардани робитаи мусбӣ байни ҳаҷми фазои сабз ва хароҷоти ҳифзи муҳити зист маънои онро дорад, ки амволе, ки мавриди омӯзиш қарор дорад, ба пасандозҳои софи тасҳеҳшуда таъсири судманд мерасонад ва таъсири мусбати экологӣ ва иқтисодӣ дорад. Бо афзоиши майдонҳои сабз ба ҳар сари аҳоли, хароҷоти ҳифзи муҳити зист метавонад афзоиш ёбад, зеро шаҳрвандон ҳамагӣ иҳотаи доимии табиат метавонанд ба нигоҳубин ва муҳофизати он бештар шурӯ

кунанд, зеро он барои онҳо як макони зисти табиӣ мегардад. Одамон метавонанд кӯшиш намоянд, ки таъсири манфии антропогениро коҳиш диҳанд.

Хароҷоти экологӣ ба пасандозҳои софи тасҳеҳшуда таъсири мусбат мерасонад. Хароҷоти экологӣ нишондиҳандаи экологӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки ба беҳтар шудани вазъи экологӣ мусоидат мекунад. Муайян кардани робитаи мусбӣ байни ҳаҷми фазои сабз ва хароҷоти ҳифзи муҳити зист маънои онро дорад, ки амволе, ки мавриди омӯзиш қарор дорад, ба пасандозҳои софи тасҳеҳшуда таъсири судманд мерасонад ва таъсири мусбати экологӣ ва иқтисодӣ дорад. Бо афзоиши майдони майдони сабз ба ҳар сари аҳоли, хароҷоти ҳифзи муҳити зист метавонад афзоиш ёбад, зеро шаҳрвандон ҳамагӣ иҳотаи доимии табиат метавонанд ба нигоҳубин ва муҳофизати он бештар шурӯ кунанд, зеро он барои онҳо як макони зисти табиӣ ва шинос мегардад. Одамон метавонанд кӯшиш кунанд, ки таъсири манфии антропогениро коҳиш диҳанд.

Хулоса. Инфрасохтори сабз дар ҳудуди шаҳр ҳам манфиатҳои экологӣ ва ҳам иқтисодӣ меорад. Ташаккули инфрасохтори сабз самти мубрам ва ояндадор буда, рушди минбаъдаи он ба устувории шаҳру ноҳияҳо мусоидат мекунад. Имрӯз, пешвоёни рейтингҳои экологӣ дар байни минтақаҳо ба майдонҳои сабз тавачҷӯи махсус медиҳанд, ки ин ҳам арзиши инфрасохтори сабзро таъкид мекунад. Барои баланд бардоштани дараҷаи таъсир ба атмосфера, кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва ноил шудан ба атмосфераи кам карбон, декарбонизатсия вазифаи муҳим аст.

Ташаккули мавзеҳои сабз ба принципҳои гузаштан ба иқтисодиёти камкарбон, ки дар навбати худ ба рушди устувор мусоидат мекунад. Афзоиши хароҷот барои ҳифзи муҳити зист ба ҳар сари аҳоли ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар нафар аз ҳисоби зиёд шудани майдони сабз ба ҳар сари аҳоли ба баланд шудани сифати зиндагӣ мусоидат мекунад ва ба устуворӣ наздиктар мешавад, зеро он ба бандҳои 1, 11, 13 ва 15 аз руи рӯйхати

ҳадафҳои рушди устувор мувофиқ аст [1].
Гузариш ба инфрасохтори сабз аз он
шаҳодат медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҳамчун аъзои комилхуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ
барои гузаштан ба рушди устувор
нигоҳдорӣ ва бунёди мавзёҳои сабз ҳисса

гузошта ба Ҳадафҳои ҳазорсола, ки аз
ҷониби СММ қабул гаштааст, саҳми худро
гузошта истодааст.

Ҳамин тавр, майдонҳои сабз як
суръатбахши гузариш ба рушди устувор
мебошанд.

АДАБИЁТ

1. SDGS UN. URL: <https://sdgs.un.org/>; <https://sdgs.un.org/goals>; <https://sdgs.un.org/goals/goal1>; <https://sdgs.un.org/goals/goal15>; <https://sdgs.un.org/topics/sustainable-citiesand-human-settlements>; <https://sdgs.un.org/topics/climate-change>
2. Benedict M.A., Manchon E.T. Green infrastructure: smart conservation for the 21st century. Washington D.C. : Island Press, 2006.
3. Подойницына Д.С. Критический анализ концепции «зеленая инфраструктура» // Архитектура и современные информационные технологии. 2016. № 1 (34). С. 12.
4. Бобылев С.Н. Экономика устойчивого развития. М. : Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2021. 672 с.
5. Денисов В.В., Кулакова Е.С., Гутенев В.В., Денисова И.А., Фесенко Л.Н., Скрыбин А.Ю., Москаленко С.А. Экология города. Ростов н/Д: Феникс, 2015. 568 с.
6. Arch20. URL: <https://www.arch20.com/urban-green-spaces-challenge-cities/>
7. Organization of economic cooperation and development. The economic consequences of outdoor air pollution. Policy highlights, 2016.
8. Haq S. Urban green spaces and an integrative approach to sustainable development // Journal of environmental protection. 2011. № 02(05). P. 601–608. doi: 10.4236/jep.2011.25069
9. Информационное агентство ТАСС : сайт. URL: <https://tass.ru/plus-one/5499520>; <https://tass.ru/info/4291130>
10. Alekseeva I., Menshikh D., Kudryavtseva O.V. Greening as an element of sustainable urban development: valuation of economic feasibility, policy assessment and practical examples // RUDN Journal of Agronomy and Animal Industries. 2016. № 4. P. 51–62. doi: 10.22363/2312-797X-2016-4-51-62
11. Maes J., Jacobs S. Nature-based solutions for Europe's sustainable development. Conservation letters, 2015.
12. Устойчивое развитие территорий / под науч. ред. О.В. Кудрявцевой. М. : Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2021. 492 с.
13. [Human Development Report 2022](#) (англ.) // United Nations Development Programme / Conceição Pedro. — N. Y.: United Nation, 2022. — ISBN 978-92-1-005516-1. — ISSN 2412-3129
14. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1.12.2016 №636 “Стратегияи рушди милли Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030” тасдиқ шудааст.
15. Бобылев С.Н., Кудрявцева О.В., Соловьева С.В., Ситкина К.С. Индикаторы экологически устойчивого развития: региональное измерение // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 2018. № 2. С. 21–33.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷумаев Аскарҷон Қаюмович - н.и.и., дотсенти кафедраи молия, бонк ва фаъолияти гумруки МД ДБХ ДБССТ. Суроға: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳ. 27, хонаи 1. Телефон: (+992)92-763-76-11. E-mail: askar.jumaev@yandex.com.

Информация об авторе:

Джумаев Аскарджон Каюмович - кандидат экономических наук, доцент кафедры Финансы, банк и таможенное дело ГУ ХМИ МУТПТ. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, мкр-27, дом 1. Телефон: (+992)92-763-76-11. E-mail: askar.jumaev@yandex.com

Information about the author:

Dzhumaev Askarjon Kayumovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Customs Affairs, State Institution Khujand International Institute, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, microdistrict 27, building 1. Phone: (+992)92-763-76-11. E-mail: askar.jumaev@yandex.com

УДК: 336.12

ИҚТИДОРИ АНДОЗ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ МАНФИАТҲОИ ИҚТИСОДИИ СУБЪЕКТҲОИ ҲОҶАГИДОР

Вохидов У.М.

Холиқзода З.

Аннотатсия: Мақолаи мазкур омузиши ташаккулёбии манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорро аз мавқеи иҷрои уҳдадориҳои андозӣ дар бар гирифта, тибқи низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ аз имкониятҳои танзими давлатӣ барои васеъ кардани иқтидори андоз равона карда шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ва омузиши масъала, муаллиф роҳҳои коркарди механизми баъътибор гирифтани манфиатҳои иқтисодии муносибатҳои андозиро ҳамчун низоми чорабиниҳои мушаххас бо мақсади муфидгардонии манфиатҳои тарафҳои андозбанди пешниҳод намудааст. Инчунин, барои татбиқи ҳадафҳои қорӣ ва стратегӣ тавассути муайян кардани сохтори тақсимои гарони андоз бо мақсади васеъкунии иқтидори андоз мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо. Иқтидори андоз, гарони андоз, танзими давлатӣ, уҳдадориҳои андоӣ, тарафҳои андозбандӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, низоми андоз, субъектҳои хоҷагидор, ҳадафҳои стратегӣ, сиёсати андоз, буҷет.

Барои иқтибос: Вохидов У.М. Иқтидори андоз ҳамчун омили ташаккул додани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор / У.М. Вохидов, З. Холиқзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 145-154.

НАЛОГОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕИМУЩЕСТВ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВА

Вохидов У.М.

Халиқзода З.

Аннотация: Данная статья включает в себя исследование формирования экономических интересов хозяйствующих субъектов с позиции исполнения налоговых обязательств и в соответствии с новой системой экономических отношений ориентирована на возможности государственного регулирования по расширению налоговых возможностей. В результате исследования и изучения вопроса автором предложены пути оформления механизма обоснования экономической выгоды налоговых отношений как системы конкретных действий, направленных на удовлетворение интересов налогоплательщиков. Также обсуждены вопросы реализации текущих и стратегических целей путем определения структуры распределения налоговой нагрузки в целях расширения налогового потенциала.

Ключевые слова: Налоговый потенциал, налоговое бремя, государственное регулирование, налоговые обязательства, налоговые отношения, экономические отношения, налоговая система, хозяйствующие субъекты, стратегические цели, налоговая политика, бюджет.

TAX POTENTIAL AS A FACTOR IN THE FORMATION OF ECONOMIC ADVANTAGES OF ECONOMIC ENTITIES

Vohidov U.M.

Khalikzoda Z.

Annotation: This article includes a study of the formation of economic interests of business entities from the perspective of fulfilling tax obligations and, in accordance with the new system of economic relations, is focused on the possibilities of state regulation to expand tax opportunities. As a result of the research and study of the issue, the author proposed ways to design a mechanism for justifying the economic benefits of tax relations as a system of specific actions aimed at satisfying the interests of taxpayers. Issues of implementing current and strategic goals by determining the structure of distribution of the tax burden in order to expand tax potential were also discussed.

Keywords. Tax potential, tax burden, government regulation, tax obligations, tax relations, economic relations, tax system, business entities, strategic goals, tax policy, budget.

Гузориши масъала. Масъалаҳои назариявӣ ва методии андоз дар ташаккули манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар доираи низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ аз имкониятҳои танзими давлатии рушди бахшҳои воқеӣ ва васеъ кардани иқтидори андоз баррасӣ мегардад. Ҳангоми интихоби варианти муфиди низоми андозбандӣ дар робита ба субъектҳои хоҷагидорӣ дар кишвар аз дастовардҳои илмӣ вобаста буда, қоркард ва интихоби роҳҳои васеъ гардонидани иқтидори андоз тибқи риояи манфиатҳои тарафҳои муносибатҳои андозӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Бо ин мақсад, механизми манфиатҳои иқтисодии муносибатҳои андозии субъектҳои хоҷагидор

бо дарназардошти шарҳи васеи сиёсати андоз ҳамчун як низоми муташаккили ҷорабиниҳо бо мақсади риояи манфиатҳо таҳия ва пешниҳод карда мешавад.

Таҳлили таҳқиқи охир ва нашриёт.

Оид ба масъалаҳои таҳқиқи иқтидори андоз дар сатҳҳои гуногуни идоракунии иқтисодӣ аз тарафи олимони хориҷӣ ва ватанӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Вобаста ба ин, ҳар як равияҳои омӯзиши масъалаи мазкур ҷиҳатҳои мухталифро дар бар гирифта, иқтидори андозро дар доираи манфиатҳои муносибатҳои андозӣ мавриди баҳсу мунозира қарор гирифтааст. Ҳамзамон, масъалаи мазкур аз тарафи олимони ватанӣ ба монанди Х.Р. Улуғхоҷаева, И.Р. Иброҳимзода, Л.Х. Саидмуродзода, Х.Қ.

Ќумъабоев, Т.М. Тухтаев ва дигарон мавриди омузиш ва таҳлил қарор дода шудаанд.

Мақсади мақола. Аз омӯзиши ҷиҳатҳои назариявӣ ва методии ташаккулёбии иқтидори андоз дар шароити муносибатҳои бозорӣ ва коркарди механизми манфиатҳои иқтисодии муносибатҳои андозии субъектҳои хоҷагидор иборат мебошад.

Мухтавои асосӣ. Дигаргунсозии иқтисодиёи иҷтимоӣ заруратеро ба миён меорад, ки дар доираи низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ аз имкониятҳои танзими давлатии рушди сарчашмаҳои даромади буҷетро истифода намоем. Дар давраи гузариш ба низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ ҳолате баамал меояд, ки паҳлуҳои гуногунро дар бар гирифта, дар маҷмӯъ онҳо ба принципҳои бозорӣ асос меёбанд. Масъалаи мазкур пайваста дар доираи барномаҳо ва стратегияҳои рушд мавриди роҳандозии давлату ҳукумат қарор дода мешавад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст, ки “ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар минтақаҳо ба инобат гирифта шуда, воридоти андозҳо ба низоми мақомоти худидоракунии маҳаллӣ таъмин мегардад, ки онҳо хизматрасониҳои босифатро пешниҳод мекунанд, инчунин аз нуқтаи назари аҳоли мушкилоти пайдошудаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологиро фавран ҳаллу фасл мекунанд” [8, с. 45]. Вобаста ба ин, татбиқи иқтидори андозии

минтақаҳои кишвар ба яке аз масъалаҳои мубрами рушди иқтисоди миллий табдил ёфта, зарурати омӯзиш ва таҳқиқи онро дар сатҳҳои гуногун ба миён омадааст. Имрӯзҳо дар кишвар дигаргунсозии кулли низоми андоз баамал омада истодааст, ки аҳамияти андозро бештар мегардонад. Яъне, андоз дар ин раванд ҳамчун фишанги баҳисобгирии манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор баромад мекунад. Аз назари мо, ҷиҳатеро баъътибор гирифтани лозим аст, ки аз як тараф ҳалли масъалаҳои миллий ва ба амал баровардани модели миллий ҳамчун низоми иҷтимоӣ бояд амал намояд, аз дигар тараф зарурате дар пеш меистад, ки барои баланд бардоштани дараҷаи рушди иқтимоӣ иқтисодии мамлакат мавқеъи устувор дошта бошем. Вобаста ба ин, баъътибор гирифтани манфиатҳои андоз дар шароити амал намудани хусусиятҳои муносибатҳои бозорӣ муҳим баромад мекунад. Дар ин чода сафарбар намудани имкониятҳои васеъкунии иқтидори андоз дар заминаи рушди фаъолияти субъекти хурди хоҷагидор мақоми махсусро пайдо мекунад.

Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз дигаргуниҳои кулӣ давраеро дар бар мегирад, ки имрӯзҳо аз рӯйи низоми умумиҷумҳуриявӣ ва низоми соддакардашуда мақоми худро пайдо кардааст. Ҳамин тавр аз рӯйи мазмун ва мундариҷаи худ, асоси низоми андози миллиро таносубе ташкил медиҳад, ки дар маҷмӯи иқтидори воқеии андоз саҳми ААИ

майли бештар дошта, ҳамзамон андоз аз даромад заминаи васеъ пайдо карда истодааст. Чунин таносуб фаъолияти субъектҳои хурду миёнаи хоҷагидорро ташкил дода, барои заминаи васеъшавии иқтидори андозии кишвар мусоидат менамояд. Яъне, чунин тарзи масъалагузорӣ имкониятеро фароҳам меорад, ки амал намудани низоми андоз тибқи риояи тарафҳои муносибатҳои андозӣ ҳамчун заминаи ташаккул ёфтани манбаи андозбандӣ баромад мекунад, ки ин асоси тақвияти иқтидори андозӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он баромад мекунад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар доираи муносибатҳои андозбандӣ ташаккули қисми даромади буҷет якхела баамал намеояд. Тибқи ақидаи Н.В. Аламов “Сиёсати андози ҳамаи давлатҳо, ки захираҳои буҷетиро ташкил медиҳанд, пеш аз ҳама ба мониторинги вазъи мушаххаси иқтисодӣ ва ҳадафҳои стратегияи танзими истеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ нигаронида шудааст” [1, с. 33]. Вобаста ба ин, аз назари мо захираҳои буҷетӣ ба механизми назорати давлатӣ ва низоми мушаххаси иқтисодӣ аз рӯйи ҳадафҳои стратегӣ ифодакунандаи ташаккулёбии иқтидори андоз ва намудҳои он мебошанд.

Ба ақидаи Т.Ф. Юткина мафҳуми «андоз», пеш аз барпо намудани адолати давлатӣ амал мекард. Рушди давлат боиси ба қайд гирифтани шаклҳои гуногуни андоз дар низоми давлатдорӣ ворид гардида, ҷой

доштани давлат ҳамчун шартҳои муҳими ташаккули муносибатҳои андоз мебошад [13, с. 10]. Ҳамзамон, тибқи ақидаи Х.Р. Улуғхоҷаева “андозҳо фишанги воқеии танзими давлатии иқтисодиёт буда, ба давлат имкон медиҳанд вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро ҳал карда, баробарии нисбиро байни талаботи ҷамъиятӣ ва захираҳои барои қонун намудани онҳо ба даст орад” [11, с. 53]. Яъне, андозҳо воситаи азнавтасимкунии даромади давлатӣ ба шумор рафта, зарурати раванди тақсимот новобаста аз муносибати яктарафаи давлат вучуд дорад. Бинобар ин, иштироки давлат набояд ҳамчун шартҳои ибтидоии мавҷудияти андоз, инчунин субъекти хоҷагидорӣ ва ҳукуқӣ буда, унсуре молиявии азнавтасимкунандаи даромади бадастомадаро тибқи намудҳои андоз ифода карда, низоми андозбандӣ заминаи ҳукукиро барои фаъолияти тарафҳои андозбандӣ фароҳам меорад. Пайдоиш ва инкишофи ниҳоди андозбандӣ ба давраҳои асосии таърихи ҷомеа ва давлат вобаста мебошад. Яъне, дар ҳар давраҳои таърихӣ ҷомеа мафҳуми «андоз» мунтазам равшантар ва бо хусусияти нав мазмун гирифтааст. Раванди мазкур, аз як тараф ҷиҳати назариявии давлатдориро дар бар гирифта, ҳамзамон бо мақсадҳои аниқ ва шаклҳои идоракунии унсуре муҳими рушди илми иқтисодӣ мақом пайдо кард, ки ин аз назари мо шароити амалӣ гардонидани қоидаҳои андозбандӣ ва ташаккули иқтидори андозбандиро нишон медиҳад.

Мафҳуми иқтидори андоз ниҳояд васеъ буда, дар раванди ташаккулёбии муносибатҳои андозбандӣ аз ҷониби коршиносон ва мутахассисон бо таври гуногун шарҳ дода мешавад. Тибқи ақидаи Р. Прокопенко “иқтидори андоз ба маънои васеъ ҳамчун ҳаҷми умумии захираҳои андозбандӣ ва ба маънои маҳдуд ҳамчун ҳадди аксари имконпазири даромадҳои андозӣ мебошад” [5, с. 112]. Дар робита ба ин, мавқеи М.Н. Шалюхин вобаста ба мафҳуми иқтидори андоз аз он бар меояд, ки “иқтидори андоз ин ҳамчун ҳаҷми умумии манбаҳои андозбандишавандаи ҳудуди муайян ба ҳисоб меравад” [12, с. 32]. Ба ақидаи Т.Ю. Кортёва “иқтидори андоз ҳамчун арзиши эҳтимолии даромадҳои андоз ба буҷет аз ҳисоби фаъолияти субъекти хоҷагидор дар давраи муайян фаҳмида мешавад” [4, с. 141]. Тибқи ақидаи У.М. Воҳидов “Иқтидори андози минтақа аз ҷиҳати функционалӣ аз мавҷудияти омилҳои истеҳсолот вобаста мебошад, ки он дар доираи низоми муайяни андоз аз нигоҳи сифатӣ ва миқдорӣ муайян карда мешавад” [3, с. 174]. Ҳамин тариқ аз шарҳи мазмун ва мундариҷаи иқтидори андоз чунин бар меояд, ки муҳаққиқон мафҳуми «иқтидори андоз»-ро муайян намуда, мақом ва аҳамияти онро аз ҳисоби баъътибор гирифтани унсурҳои ҳаҷми захираҳои андозбандишаванда ва ҳаҷми даромадҳои андоз иборат мебошад. Дар ин замина, барои шарҳи мазмуни иқтидори андоз равияҳое баъътибор гирифта мешавад, ки онҳо бо

истифода аз усулҳои гуногун дар асоси хусусиятҳои фаъолияти иқтисодии андозсупоранда ва низоми амалкунандаи андоз конунгузории андоз муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, андоз яке аз намудҳои кадимтарини муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии ҷомеа башумор рафта, пайдоиш ва ташаккулёбии он дар алоқамандии зич бо муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад мекунад. Яъне, пардохтҳои андозӣ ҳамчун унсури зарурии муносибатҳои иқтисодӣ ва ташаккул ёфтани даромади давлатӣ мебошад. Аз назари мо, мақоми андоз заруратеро ба миён меорад, ки сохт ва таркиби андозҳо аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доранд, ки омузиши он дар раванди таҳқиқ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Бобати ташаккул додани ҷамоҳангсозии манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар заминаи ақидаҳои классикӣ ҷиҳатеро боз қайд кардан лозим аст, ки мақоми андоз аз нигоҳи ҳислатҳои муфидгардонӣ муайян мегардад. Яъне, ҷиҳати муҳим дар ин самт фаҳмида гирифтани аҳамиятнокии андоз бо мақсади таъминоти минбаъдаи фаъолияти субъектҳои хоҷагидор муайян карда мешавад. Вобаста ба ин, мазмуни назарияи мазкур ин ифодакунандаи муносибатҳои андозӣ байни давлат ва андозсупорандагон мебошад.

Омузиш ва шарҳи мақоми андоз дар робита ба манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор аз назари мо ҳарчӣ бештар аз

мавқеи назарияи иқтисодии таъминот бар меояд. Тибқи ақидаҳои М.Бернс, Г. Стайн, А.Лэффер муайян карда шудааст, ки “андозҳо бояд ҳадди ақал нигоҳ дошта ва мутобиқан ба ташкилотҳо бояд имтиёзҳои назаррасӣ андоз дода шаванд. Дар акси ҳол, гаронии андоз сади роҳи фаъолияти соҳибкорӣ гардида, амалишавии сисёсати сармоягузорино аз ҷониби ташкилотҳо коҳиш менамояд, ки дар натиҷа навосии фонҳои истеҳсоли қатъ гардида, таназзул дар иқтисодиёт оғоз меёбад” [2, с. 50]. Мантиқан, аз ин равия баъдар ҷиҳате маълум карда мешавад, ки бо дарназардошти риояи назарияи муфидгардонии андоз ин бастанӣ шартномаи муфиднокии байни давлат ва субъектҳои хоҷагидор бо риояи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои тарафҳо мебошад.

Бобати муайян кардани мақоми андоз ва риояи манфатҳои андозӣ ақидаи олимони хориҷи наздик аз қабилӣ: Юткина Т.Ф., Черник Д.Г., Естигнеев Е.Н., Пепеляева С.Г., Миляков Н.В. ва дигарон тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Тибқи ақидаи Т.Ф. Юткина «Андоз категорияи фалсафӣи иқтисодӣ ва ҳамзамон шакли мушаххаси муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар қонун ҳангоми пур кардани ҳазинаи (бучети) давлат бо даромадҳо муқаррар карда мешавад» [13, с. 20]. Вобаста ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки ба ақидаи мо Т.Ф. Юткина дар соҳаи методологияи андозбандӣ саҳми калон гузошта бо тариқи маҷмуи мавқеи андоз ва риояи манфиатҳои онро дар ҷомеа нишон

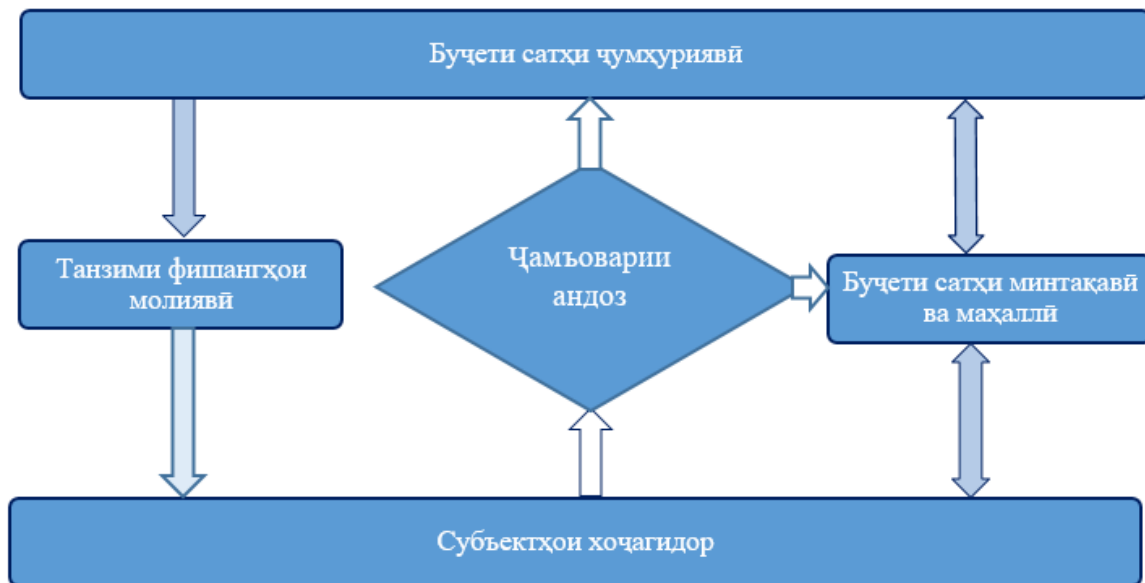
додааст. Дар баробари ин, мавқеи олимони ватанӣ низ вобаста ба мақоми андоз назаррас мебошад. Ба ақидаи Х.Р. Улуғхоҷаева “Андозҳо як қисми муносибатҳои молиявӣ мебошанд, ки бо ташаккули фондҳои мутамаркази фондҳои давлатӣ, яъне фондҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ алоқаманд мебошад” [10, с. 65]. Яъне, андоз бо тариқи маҷмуи ифодакунандаи ташаккул ёфтани пардохтҳои ҳатмии давлатӣ барои таъмини зарурати давлатӣ мебошад. Ақидаи олими дигари ватанӣ М.М. Салимова бобати андоз ҳамчун категорияи иқтисодӣ қайд менамояд, ки “андоз маҷмуи муносибатҳоест, ки байни давлат ва аҳоли оид ба азнавтасимкунии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо мақсади ташаккули фондҳои пулии давлатӣ ба миён меояд” [7, с.7]. Дар робита ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки андоз ҳамчун шартӣ асосии иҷрои вазифаҳои давлатӣ мебошад.

Ҳамин тавр, аз таҳлили назариявӣ оид ба ақидаҳои назари олимону коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ маълум мегардад, ки андоз ҳамчун пардохти ҳатмӣ ба шумор рафта, давлат тибқи қонунгузорӣ аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои нигоҳдошти хароҷотҳои давлатӣ ва таъмини фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатии сатҳҳои гуногун сафарбар карда мешавад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки мақом ва аҳамиятнокии андоз дар доираи равияҳои низомӣ андоз ҳамчун механизми ҳамоҳангсозӣ манфиатҳои иқтисодии давлат ва субъектҳои хоҷагидор дар сатҳи ҷумҳурӣ

ва маҳаллӣ баромад мекунад. Яъне, дар мавриди идоракунии сатҳҳои гуногуни иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, зарурате ба миён меояд, ки бояд дар ин раванд ба ҳалли як қатор вазифаҳои мушаххас тавачҷуҳ зоҳир намоем. Чунки, дар доираи идоракунии манфиатҳои иқтисодии мақомотҳои

минтақавӣ ва маҳаллӣ, дар ниҳояти қор ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ алоқаманд мебошанд. Аз инҷо, чунин алоқамандиеро, ки дар он таъсири мутақобилавии субъектҳои муносибатҳои андозӣ баамал меояд, шакли зеринро мегирад (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Механизми манфиатҳои иқтисодии муносибатҳои андозии субъектҳои хоҷагидор

Сарчашма. Таҳияи муаллифон.

Аз мазмуни расми 1 чунин бар меояд, ки сиёсати андозбандӣ ҳамчун низоми мураттабгардонии тадбирҳо баромад карда, ба қоидаҳои муайян асос меёбад ва дар маҷмӯъ ба маънои назариявӣ ва амалӣ аз тарафи олимони ва қароркунандагон эътироф гардидааст. Ҳамзамон, шарҳи васеи сиёсати андоз бо дида баромадани низоми тадбирҳои алоқаманд мебошад, ки онҳо манфиатҳои тарафҳои андозбандиро ба монанди тадбирҳои давлатӣ (қарорҳои идоракунии), ки барои таъсиррасонӣ нигаронида шудаанд ва

тадбирҳои, ки ба субъектҳои хоҷагидор дар доираи манфиатҳои иқтисодии онҳо (ташаққули манбаи андоз) алоқаманд мебошанд, дар бар мегиранд. Яъне, чунин раванд асоси ташаққул ёфтани муносибатҳои андозӣ ва беҳтар кардани идоракунии он мебошад.

Аз назари мо тағйирёбии сиёсати андоз ҳамчун як низоми муташаққили чорабиниҳо бо мақсади риояи манфиатҳо пешниҳод мегардад, ки ин ба тарафҳои ташаққулёбии муносибатҳои андозӣ алоқаманд мебошад.

Ҳамзамон, хусусиятҳои асосии сиёсати андоз аз рӯи мазмун ифодакунандаи манфиатҳои иқтисодӣ буда, аз рӯи мантиқ бояд дар доираи риоя намудани қоидаҳои муайян, фаъолияти мунтазам, ҳамгирӣ, самаранокӣ ва бартарияти манфиати иқтисодиро нисбат ба ҳуқуқӣ, ифода намояд. Алоқамандии манфиатҳои иқтисодии муносибатҳои андозии субъектҳои хоҷагидор, ҳамчун низоми се зинаи сатҳи умумичумхуриявӣ, сатҳи маҳаллӣ ва субъектҳои хоҷагидор баромад карда, маҷмӯии қарорҳои идоракуниро дар низоми андозбандиро аз рӯи риояи манфиатҳо ифода менамояд. Дар ин раванд, вазифаи асосӣ ин дарёфти созиши манфиатҳо ва ҳамоҳангсозии онҳо дар раванди андозбандӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, механизми таҳиягардида имкониятеро фароҳам меорад, ки дар асоси он алоқамандии манфиатҳои иқтисодии ҳамаи субъектҳо таъмин карда мешавад. Дар ин самт, зарурате дар пеш меистад, ки амали ин механизмро самаранок гардонем. Бо мақсади кори пурсамари ҳар як механизм, аз ҷумла механизми алоқамандии пешниҳодгардида, мақсаднок будани роҳандозии он мебошад. Дар мавриди баъътибор гирифтани муфиднокии натиҷаҳои андоз, асосноккунии вазифаҳо муайянкунада баромад мекунад. Бинобар ин, дар робита ба муқаррар кардани мақоми андоз ва риояи манфиатҳои андозӣ аз назари мо, ҳадафи фаъолияти сиёсати андоз аз ноил шудан ба созиши байни тарафҳо, асоснокии онҳо,

баъътибор гирифтани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор барои таъмини ҳалли самаранокӣ масъалаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии сатҳҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар иборат мебошад. Дар доираи манфиатҳои механизми пешниҳодгардида, дар маркази диққат ҷамъоварии андоз мебошад, ки он ҳамчун иқтидори воқеии андоз дар сатҳи ҷумхурий ва минтақаҳои он баромад мекунад. Бинобар ин, пеш аз ҳама ҷамъоварии андозҳо бо татбиқи ваколатҳои фискалӣ, мураккаб гардидани фаъолияти субъектҳои хоҷагидорро дар робита ба тақвият додани танзими давлатии низоми андозбандӣ мақоми худро нишон медиҳанд.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти ақидаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ сохт ва таркиби иқтидори андозро дар раванди таҳқиқ мавриди баррасӣ қарор дода, мавқеи андозро дар низоми молиявии давлат тибқи риояи манфиатҳои иқтисодии тарафҳои муносибатҳои андоз таҳия карда шуд. Зарурати омузиш ва ташаккул додани иқтидори андоз бо дарназардошти манфиати тарафҳо аз мавқеи намояндагони мактабҳои классикӣ ва неокласикӣ бо истифодаи усулҳои арзёбии манбаи андоз ва манфиатҳои тарафҳои андозбандӣ баррасӣ гардида, мақоми андоз ҳамчун омили ташаккул додани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор баромад мекунад. Бо ин мақсад, механизми манфиатҳои иқтисодии муносибатҳои андозии субъектҳои хоҷагидор бо дарназардошти шарҳи васеи сиёсати андоз

ҳамчун як низоми муташаккили чорабиниҳо бо мақсади риояи манфиатҳо таҳия карда шуд.

Дар натиҷа маълум карда шуд, ки вазифаи ҷамъовариҳои андоз ва истифодабарии онҳо ҳамчун унсури механизми таъмини иқтидори молиявии мақомотҳои давлатӣ барои роҳандозии вазифаҳои давлатӣ дар бар мегирад. Ҳамин тавр, пешниҳод карда шуд,

ки барои татбиқи ҳадафҳои ҷорӣ ва стратегӣ тавассути муайян кардани сохтори тақсимоги гаронии андоз дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он аз рӯи низоми андозбандӣ ва намудҳои андоз бо мақсади муайян кардани маблағи эҳтимолии имконпазири андоз, истифодаи усулҳои таҳлили иқтисодию омӯрӣ ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аламов Н.В. Пути оптимизации налогообложения / Н.В. Аламов // Все о налогах. - 2015. - № 4. - С. 32 – 35.
2. Arthur Laffer. Handbook of Tobacco Taxation: Theory and Practice / The Laffer Center at the Pacific Research Institute. San Francisco. USA. 2014.-pp. 47-61.
3. Воҳидов У.М. Равияҳои илмӣ-методии баҳодиҳии иқтидори андозии сатҳи минтақавӣ / У.М. Воҳидов, А.Х. Баротов / Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – 2022. - №4/1(33). –С. 173-178.
4. Кортёева Т.Ю. Налоговый потенциал хозяйствующего субъекта как объект научного исследования / Т.Ю. Кортёева // Экономика. Налоги. Право. Научный журнал . -2014. - №4. – С. 140-145.
5. Прокопенко Р.А. Понятие и роль налогового потенциала в экономическом развитии региона / Р.А. Прокопенко // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – №12. – С. 113–115.
6. Сабуров В.Д. Налоговый потенциал Согдийской области: анализ и пути совершенствования / В.Д. Сабуров // Вестник ТГУПБП. - 2014. - С. 76-81.
7. Салимова М.М. Андоз ва андозбандӣ. Васоити таълимӣ / М.М. Салимова. – Хучанд: “Меъроҷ”, 2019.- 304с.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 45.
9. Тӯхтаев, Т. М. Ҷанбаҳои назариявӣю методии иқтидори андозии минтақа: муаммо ва дурнамои татбиқ / Т. М. Тӯхтаев, Х. Х. Исмаилов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № 4(28). – С. 126-136.
10. Улугходжаева Х.Р. Проблемы совершенствования налогового механизма в условиях обеспечения экономического роста / Х.Р. Улугходжаева. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 175с.
11. Улугхоҷаева Х.Р. Андоз ва андозбандӣ / Х.Р. Улугхоҷаева. - Душанбе - 2009. – С. 46. - Душанбе «Эр-граф»-2012. -220.
12. Шалюхина М.Н. Налоговый потенциал региона: проблемы оценки, формирования и эффективного использования / М.Н. Шалюхина // Налоговый вестник. – 2014. – №1. – С. 31–34

13. Юткина Т.Ф. Налогн и налогообложение: Учеб. для вузов /Т.Ф.Юткина. - М.: ИНФРА-М, 1998. - 428 с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Воҳидов Умар Махмадович - н.и.и, дотсенти кафедраи иқтисоди рақамӣ ва логистикаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. E-mail: umarv@mail.ru. [Телефон: +992934634040](tel:+992934634040).

Холиқзода Зулфия - унвонҷӯи кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. E-mail: [Телефон: +992555520580](tel:+992555520580).

Сведение об авторах:

Воҳидов Умар Махмадиевич - к.э.н., доцент кафедры цифровой экономики и логистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: umarv@mail.ru. Тел: +992934634040.

Халиқзода Зулфия - соискатель кафедры налогов и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Email: [Телефон: +992555520580](tel:+992555520580).

Information about the authors:

Vohidov Umar Makhmadievich - PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Digital Economy and Logistics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, s. Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. E-mail: umarv@mail.ru. Phone: +992934634040.

Khalikzoda Zulfiya - applicant for the Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street 64/14. Email: [Phone: +992555520580](tel:+992555520580).

УДК: 338.58 (575.3)

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

Абдурахмонов Ф.А.

Аннотация. Статья посвящено изучению проблемам управления водных ресурсов Центрально-азиатского региона в условиях изменения климата. Приведены соответствующие факты и доказано важность рассмотрения управления водными ресурсами региона в условиях изменения климата.

Определенно, что исходя из географического положения, климатическим особенностям, уровням расположения и других факторов Таджикистан расположен в начале формирования вод, озер и рек в данном регионе. Приведены данные характеризующие водный потенциал рек страны, выявлены проблемы с использованием водных ресурсов между странами региона. Предложены действенные меры по управлению водных ресурсов стран региона в условиях изменения климата, исходя из национальных интересов и региональных преимуществ.

Ключевые слова: механизм, управление, водные ресурсы, трансграничное водопользование, управление водными ресурсами, климат, изменение климата, регион.

Для цитирования: Абдурахманов Ф.А. Механизмы управления водными ресурсами центрально-азиатского региона в условиях изменения климата / Ф.А. Абдурахманов // Вестник финансы и экономика. – 2024. - № 3(42). – С. 154-163.

МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ШАРОИТИ ТАӢИРӢБИИ ИҚЛИМ

Абдурахмонов Ф.А.

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши мушкилоти идоракунии захираҳои об дар минтақаи Осӣи Марказӣ дар шароити тағйирёбии иқлим бахшида шудааст. Далелҳои дахлдор оварда шуда, муҳимияти баррасии идоракунии захираҳои оби минтақа дар шароити тағйирёбии иқлим собит шудааст. Муайян карда шудааст, ки Тоҷикистон вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, хусусиятҳои иқлимӣ, сатҳи ҷойгиршавӣ ва дигар омилҳо дар сарғаҳи ташаққули обу қўлҳо ва рӯдхонаҳои ин минтақа ҷойгир аст. Маълумотҳое оварда шудаанд, ки иқтисодии оби дарёҳои кишварро тавсиф намуда, мушкилоти истифодаи захираҳои об миёни кишварҳои минтақа ошкор карда шудааст. Тадбирҳои муассир оид ба идоракунии захираҳои об дар кишварҳои минтақа дар шароити тағйирёбии иқлим дар асоси манфиатҳои миллӣ ва бартариҳои минтақавӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: механизм, идоракунӣ, захираҳои обӣ, истифодаи байнисарҳадии об, идоракунии захираҳои обӣ, иқлим, тағйирёбии иқлим, минтақа.

MECHANISMS FOR MANAGING WATER RESOURCES IN THE CENTRAL ASIAN REGION UNDER CLIMATE CHANGE

Abdurahmonov F. A.

Abstract. The article is devoted to the study of water resources management problems in the Central Asian region under climate change. Relevant facts are given and importance of consideration of water resources management in the region under climate change conditions is proved. It is determined that based on geographical location, climatic peculiarities, location levels and other factors Tajikistan is located at the beginning of formation of waters, lakes and rivers in this region. Data characterizing water potential of the country's rivers are given, and problems with

water resources use between the countries of the region are revealed. Effective measures for water resources management in the region under climate change conditions are proposed, based on national interests and regional advantages.

Key words: *mechanism, management, water resources, transboundary water use, water resources management, climate, climate change, region.*

Постановка проблемы. Проблемы изменения климата в настоящее время вызывают множество реакций среди ученых и экспертов. Доказательством этого мнения является то, что, хотя для анализа и исследования процессов изменения климата каждый год используется большое сотрудничество и финансирование, улучшений в этой области до сих пор нет. Такая ситуация заставляет нас объективно оценивать проявления этих проблем, чтобы глубже понять этот вопрос с разных точек зрения. Это мнение подкрепляется тем, что хотя в научной и периодической печати публикуются различные факты по данному вопросу, их содержание не в полной мере отражает действительность. Напротив, создается впечатление, что большинство опубликованных фактов не имеют близкого отношения к действительности. Эти и другие факторы заставляют исследовать тенденции изменения климата в различных сферах народного хозяйства с теоретической и практической точки зрения.

Анализ последних исследований и публикаций. Функциональная структура и особенности водных ресурсов, возможности рационального использования водных ресурсов изучались в работах российских ученых А.Б. Авакяна, О.Ф. Балацкого, Ю.Л. Беличенко, А.М. Гареева, Л.М. Корытного, С.Е. Крицкого, М.И. Львовича, Н.Ф. Менкеля и др. Вопросы управления водохозяйственными системами исследованы в работах Мумладзе, Р.Г., Гужина Г.Н., Косолапова А.Е., Зузика Д.Т., Яковлева С.В. и др. Проблемам экономических отношений в водной сфере и особенностям экономического механизма управления водопользованием посвящены труды таких ученых, как Э.Д. Алиев, С.Д. Беляев, С.Н. Бобылев, А.Д. Выварц, А.А. Голуб, Е.П. Григорьев, П.Л. Комаров, М.

Лемешев, В.Я. Пахомов, К.К. Рихтер, Е.Б. Струкова, А.М. Черняев, А.Н. Шпагин, Я.Я. Яндыганов и др.

Вместе с тем, формирование организационно-экономических основ механизма управления трансграничным водопользованием в условиях изменения климата в регионе, все еще не завершено.

Цель статьи. Целью данной статьи является развитие теоретико-методологических положений формирования концепции устойчивого водопользования и разработки комплекса рекомендаций по совершенствованию механизма управления трансграничным водопользованием в условиях изменения климата в Центральной Азии.

Основная часть статьи. Сейчас в науке существует теория, согласно которой повышение температуры на 40 градусов окажет негативное влияние на различные структуры экономики. В частности, в отчете Евразийского банка развития (ЕАБР) говорится, что "в случае недостаточного регионального сотрудничества страны Центральной Азии столкнутся с нехваткой оросительной воды к 2050 году". По данным анализа ФАО, потребление воды на душу населения региона сейчас сократилось вдвое по сравнению с советскими временами. Точнее, он увеличился с 3500 м³ до 1540 м³. В связи с этим вопросом в отчете ТОС ООН говорится, что в прошлом страны Центральной Азии входили в десятку крупнейших водопользователей. В частности, водой пользовался каждый житель Туркменистана (5319 м³/год), Казахстана (2345 м³/год), Узбекистана (2295 м³/год), Кыргызстана (1989 м³/год), Таджикистана (1895 м³/год).

На основе рекомендаций ООН разработана программа «Глобальная система мониторинга климата (ГСМ)». В настоящее время научные анализы

показывают, что из-за интенсификации процессов изменения климата в сфере сельского хозяйства распространяются различные виды болезней и вредителей. В результате урожайность сельскохозяйственных культур с каждым годом снижается. С этой точки зрения, водное и климатическое обслуживание стало повседневным явлением в целях повышения социального и экономического уровня гражданского общества. Особенно с точки зрения качества и устойчивости экологических систем. Стоит отметить, что в Узбекистане и Казахстане ведется постоянный мониторинг качества воды, однако в Кыргызстане и Таджикистане подобные исследования не проводятся. Отсюда следует, что переход к «зеленой» экономике – это не процесс, а необходимость времени. В этом контексте настало время изучить влияние уязвимости к изменению климата в отдельных регионах в зависимости от географического положения нашей страны. [1] Потому что проблемы с водой в Таджикистане все еще существуют. В настоящее время 68% населения имеет доступ к централизованному водоснабжению. Как бы мы это ни говорили, но на пороге XXI века процессы изменения климата стали причиной глобальной катастрофы.

Водные ресурсы являются важнейшим и основным естественным компонентом геосистемы и одним из весьма важных элементов природного капитала. Рост благосостояния народа и устойчивое развитие отраслей экономики в значительной мере связаны с наличием, уровнем эффективности использования и охраны водных ресурсов. Объем, запасы и перспективы рационализации использования водных ресурсов трансграничных рек предполагают необходимость проведения структурной перестройки наиболее водоемких отраслей экономики, применение передовых методов водопользования и водопотребления, реализации мер стимулирования водопользователей с целью более эффективного и экономного использования имеющихся запасов водных ресурсов. [2]

Вода существует во всех естественных процессах, происходящих в биосфере. При непрерывном росте потребления благ скорость водопотребления будет увеличиваться в экспоненте. Известно, что потребление воды используется на производственные нужды, на жилищно-коммунальные и бытовые хозяйства, которые не очищаются полностью перед использованием. Осознавая рост значения воды в региональном развитии, Президент Республики Таджикистан Э.Рахмон отмечал: «Вода обеспечивает несущие потребности человека, но кроме этого она способствует устойчивому развитию как основной источник энергии, а также вносит ключевой вклад в развитии сельского хозяйства и промышленности. Более того, реки часто являются неотъемлемой частью трансграничных систем, а связанные с водой экосистемы обеспечивают контроль за наводнениями, защиту от штормов и очищение воды». [3] Следует отметить, что очередная инициатива основоположника мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Дistinguished Эмомали Рахмона – провозгласить в 2018-2028 годах Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» в 2018-2028 годах получило очередную поддержку на международном уровне в Резолюцией Организации объединённых наций. По поводу географического положения водных источников и роли Таджикистана академик А.Э. Ферсман писал: «Таджикистан является узлом важных проблем не только Средней Азии, но и всего Азиатского континента». [4]

В действительности вклад Таджикистана в формирование гидрографии Центральной Азии очень велик. Из 115,6 км³ воды бассейна Аральского моря почти 90% стекает с территории Таджикистана и Кыргызстана. В настоящее время в республике насчитывается 985 рек (длиной более 10 км), общая длина которых составляет 28 тыс. км. На территории республики сформировано 64 км³ рек, 44 км³ озер (из них 20 км³

пресной питьевой воды), на долю подземных вод приходится более 6 км³ пресной воды. [5]

Ледники Таджикистана имеют большие запасы питьевой воды. Сейчас на территории республики насчитывается более 10 тысяч ледников общей площадью 8,5 га. км² (почти 6% территории Таджикистана). В этих ледниках хранится около 460 км³ высококачественной питьевой воды. Другими словами, эти ледники содержат 52% общего запаса питьевой воды в Центральной Азии. Крупнейшим ледниковым регионом республики является Памир, их общая площадь достигает 7100 км², и они в 3,5 раза больше, чем все ледники Кавказского региона вместе взятые. На Памире 16 ледников длиной более 15 км. Один из крупнейших ледников мира — горный массив Федченко — имеет длину 77 км, а площадь достигает 907 км².

Второй ледниковый район республики — часть Хисору-Олойского и Зарафшанского гор, общая площадь его ледников равна 1500 км². Самый крупный ледник этого региона — Зарафшан — имеет длину около 25 км и расположен на высоте от 4200 до 5000 м. Как уже упоминалось, по территории Таджикистана проходят крупнейшие реки Средней Азии — Ому, Пяндж, Вахш, Сыр, Кофарнихан, Зарафшан и др.

Бассейн реки Ому является крупнейшим в регионе, и к этому бассейну относится большинство рек и ручьев Таджикистана. Площадь этого бассейна составляет 227 га. км², ее граница проходит на севере с горными хребтами Олы и Туркестана, на востоке с горами Сарыкуль, на юге с горами Гиндукуш. Общая длина реки Ому достигает 1262 км, уровень воды в ней в три раза выше уровня реки Сыр. Он равен Нилу, крупнейшей реке Африки. Однако только от 18 до 22% воды в бассейне реки Ому используется и выбрасывается в Таджикистане. Остальное тратится в соседних республиках. В целом все реки, проходящие по территории Таджикистана (включая приграничные), дают 72 км³ воды в год, что составляет 12 тысяч. м³ на

человека в республике. По этому показателю Таджикистан занимает первое место среди стран СНГ. [6]

Несмотря на то, что по территории республики протекает большой поток речных вод, по решению Министерства мелиорации и водного хозяйства СССР (1987 г.) для Таджикистана было выделено 14,3 км³ воды (это решение не сохранилось). потеряло свое значение и сейчас). При таком установленном нормативе по водосбережению и использованию передовых технологий республика способна сократить площадь орошаемых земель всего до 840 гектаров. В настоящее время на душу населения приходится лишь 0,1 га орошаемых земель, что более чем в половину меньше, чем в других странах бассейна Аральского моря. [7]

В связи со сложной демографической ситуацией проблема обеспечения населения продуктами питания с каждым годом обостряется.

Увеличение сельскохозяйственного производства может быть достигнуто только при условии расширения площади обрабатываемых земель и повышения урожайности, что в свою очередь становится гарантией обеспечения продовольственной безопасности страны. Высокие темпы роста населения и на этой основе увеличение сельскохозяйственного производства в республике требуют пересмотра норм водопользования и общей стратегии ее распределения между странами Центральной Азии. Это означает, что в этом отношении должны соблюдаться все законы и правовые нормы, основанные на международных требованиях.

На мировой арене мы стали свидетелями большой напряженности и обострения взаимоотношений по поводу распределения воды. По имеющейся информации, за последние 50 лет произошло 37 случаев пограничных конфликтов между разными государствами по поводу распределения воды на нашей планете. [8]

Например, использование воды реки Иордан неоднократно становилось

причиной напряженности между Ливаном и Иорданией, Сирией и Израилем. Несколько лет назад совместное использование реки Евфрат Турцией и Сирией привело их в состояние, близкое к конфликту. С 1975 года между Индией и Бангладеш ведется спор по поводу распределения воды Ганга из водохранилища Фаракка. Во времена Советского Союза также существовали различия между Кыргызстаном и Таджикистаном и Узбекистаном и Таджикистаном относительно использования воды в некоторых регионах.

Важнейшим направлением совершенствования механизма управления водными ресурсами трансграничных рек в условиях Центральной Азии является оптимизация схем организационного обеспечения процессов совместного использования водных ресурсов между странами региона. При этом, развитие системы управления водными ресурсами по административным границам в условиях суверенитета стран региона, ставшей причиной фрагментации управленческих обязанностей, не может гарантировать требуемого уровня удовлетворения потребностей и росту конкуренции на дефицитные водные ресурсы. Наоборот, оно породило проблемы, связанные с дефицитом финансирования и созданием неблагоприятных условий для роста случаев вмешательства местных органов в управлении водопользованием. Кроме того, оно не может гарантировать или стимулировать привлечение заинтересованных сторон к управлению водопользованию на демократических принципах.

Совершенствование механизма управления трансграничными водными ресурсами исходит из принципа постепенного внедрения институциональных изменений, сопровождаемой техническими инновациями. Применительно к странам Центральной Азии - внутри каждой страны и за их пределами, - основные предусматриваемые институциональные изменения будут олицетворять собой реформы распределения и управления

поверхностными и подземными водами, сопутствующей нормативно-правовой базы, а также создание системы действующих водных прав, справедливой и гибкой, для всех источников воды. Очевидно, что возможность использования всех наличных источников воды накладывает дополнительные требования на организационное устройство территории и регулирующих его нормативно-правовую базу.

В регионе можно заметить наглядное проявление зависимости между нерациональностью водопользования и такими проявлениями, как дефицит водных ресурсов и сокращение продуктивности земли, рост числа болезней, загрязнение водных ресурсов. Основными причинами, способствующими появлению названных проблем, на наш взгляд, является низкий уровень эффективности процесса управления, недостаточное использование положительного мирового опыта, неучастие общественного сектора, недостаточность обмена информацией, отсутствие образовательных программ и др. Сегодня в водном хозяйстве национальной экономики преимущественную роль играют интересы сельскохозяйственного сектора, а потребности остальных отраслей являются идентичными к вышеуказанными второстепенными.

Управление водохозяйственным комплексом нуждается в модернизации для того, чтобы в равной степени представлять интересы всех отраслей экономики и обеспечивать соблюдение принципа ответственности и равноправия и всех водопотребителей. Но существующая конкуренция и противоречия между различными ведомствами, которые уполномочены решать вопросы охраны окружающей среды, не способствуют заинтересованному сотрудничеству, даже при наличии подписанных между ними соглашений. Объединить действия можно не только опираясь на протоколы и соглашения, но и с учетом общей цели, то есть одной из актуальных задач ныне является интеграция приоритетов и целей.

Недостаточный потенциал представляет собой серьезное препятствие в процессе организации оптимального управления. Министерства, ограниченные в возможностях, в которых перманентно происходит реорганизация и сокращение штатов, защищающие интересы общества - с одной стороны, а с другой - слабое гражданское общество и вялые НПО, отражающие мнение местного сообщества и природы, не способствуют практической реализации рекомендаций, касающихся вопросов управления водопользованием.

Однако такие малые неправительственные организации только выступают как одной из форм индикаторов в процессе, демонстрирующих вопросы вокруг водных проблем. Такие организации, как НПО не имеют потенциала и это ощущается в технических вопросах, таких как образование в навыках анализа и готовности для сотрудничества.

Большинство международных и национальных экспертов сходятся во мнении о том, что выработку соглашения по какой-либо проблеме в водных отношениях между государствами можно ускорить после того, как страны региона примут общую стратегию рационального использования экосистем и их охраны, а также статус комиссий по координации в регионе будет повышен. В Душанбинском заявлении главы государств региона призвали повысить статус МФСА до органа ООН, что способствовало бы улучшению координации имеющихся проектов и программ для достижения целей устойчивого развития. [9]

Таким образом, водное хозяйство региона в современных условиях находится в непростом состоянии, так как у водопользователей недостаточно средств для оплаты услуг по водоподаче, а объем выделяемых бюджетных средств явно недостаточен для того, чтобы качественно и вовремя выполнить эксплуатационные и ремонтно-восстановительные работы. Последнее может привести к дальнейшему ухудшению технического состояния большей части объектов и сооружений, снижению уровня их эксплуатационной надежности.

Наряду с вышеперечисленным, будущая стратегия водопользования должна состоять из таких направлений:

- Регулировать воду крупных рек республики на длительный срок. На первый момент это завершение строительства Рогунской ГЭС. Это позволяет регулировать воду реки Вахш в Рогунском и Норацком водохранилищах в течение длительного времени, обеспечивая условия для постоянного хранения от 15 до 20 км³ воды. С другой стороны, реализация этой операции при сохранении необходимого объема водных ресурсов (независимо от климатических факторов) позволит нашей стране проводить выгодную экономическую политику в отношении экспорта воды.

- Переход на современные виды технологий рационального использования и экономии воды во всех отраслях экономики, прежде всего в сельском хозяйстве.

- Широкое использование гидроэнергетического потенциала малых рек Таджикистана (их мощность достигает почти 14 млрд кВтч). Прежде всего, осуществление строительства малых ГЭС (на ручьях и прудах) в отдаленных горных селах. Это дает возможность для развития местного производства и фермерского хозяйства и, в свою очередь, способствует улучшению экономического положения населения горных сел [6].

- Анализ зарубежного опыта управления трансграничного водопользования показал, что только на основе общности правовых позиций, взаимного соблюдения и уважения интересов можно обеспечить региональную стабильность, решение проблем совместного управления и охраны от загрязнений водных ресурсов трансграничных рек и, тем самым, успешно решать проблемы безопасности в регионе. Устойчивое эколого-экономическое развитие региона во многом зависит от эффективного межгосударственного взаимодействия и сотрудничества, требуя для этого повседневного совершенствования правовой базы в сфере водных отношений.

➤ Бассейновый принцип представляет собой единственно обоснованный принцип управления водными ресурсами и наряду с использованием административно-территориального принципа может способствовать рациональному использованию и охране водных объектов, которые являются единственными природно-хозяйственными комплексами в случае безусловного обеспечения безопасности водосборного бассейна с экологической точки зрения.

➤ В условиях, когда в некоторых странах Центрально-азиатского региона отмечается дефицит водных ресурсов, единственным способом решения проблем обеспечения населения и хозяйственного комплекса водой является охрана и рациональное использование водных ресурсов. С учетом того, что почти большая часть поверхностных водных ресурсов региона является трансграничными, особое место в водной политике государств должны занимать вопросы взаимодействия с сопредельными странами по водопользованию на базе разумного и справедливого использования водных ресурсов, путем решения острых вопросов на основе взаимодоверия и взаимной выгоды [2].

➤ Оптимизация водохозяйственной политики в регионе должна основываться на следующих моментах:

- водный бассейн должен рассматриваться как единая экосистема, а управление водными ресурсами и охрана поверхностных вод строится по бассейновому принципу;

- ориентация системы водоснабжения на широкое использование современных технологий водоочистки, комплексном использовании водных ресурсов и минимизация транспортных потерь воды;

- основой устойчивого развития водного сектора предусматривается участие водопотребителей в возмещении затрат на эксплуатацию и содержание водохозяйственных объектов;

- приоритетность питьевого водоснабжения и природоохранных попусков перед производственным и сельскохозяйственным водопотреблением;
- приоритетность сохранения и улучшения состояния горных экосистем региона.

➤ Программу рационального использования и охраны водных ресурсов в разрезе бассейнов крупных рек с развитием экономического механизма рационального использования и охраны водных ресурсов, путем оптимизации и дифференциации за пользование водными ресурсами, а также создать условия по внедрению экономического механизма и совершенствования действующих нормативно-правовых актов в области рационального использования и охраны водных ресурсов; формировать общественное мнение о необходимости бережного использования и охраны водных ресурсов.

➤ Повышения эффективности управления водопользованием в регионе предполагают необходимость создания - информационного научного центра для привлечения в широком объеме экспертов, общественности и бизнесменов к проблемам охраны и использования водных ресурсов. Информационный научный центр должен иметь наиболее полную информацию о всех видах региональных природных ресурсов, в т.ч. водных ресурсов, о проблемах водных объектов и профиле предприятий промышленности и сельского хозяйства, занимающихся вопросами оздоровления вод.

➤ Достижение устойчивого водопользования будет определяться эффективностью управления спросом на воду, включающего совершенствование действующего законодательства, экономического механизма и нормативов экологической безопасности водных экосистем, изменением структуры экономики, ориентированной на водосбережение. Институциональные преобразования в водном секторе должны обеспечить сбалансированное решение социально-экономических задач и проблем

восстановления и сохранения водно-ресурсного потенциала бассейна Аральского моря. Регулирующая роль государств во всем этом является основополагающей, а хозяйственная деятельность промышленных, сельскохозяйственных и иных предприятий должна включать экологические приоритеты.

В нынешних условиях наиболее оптимальным вариантом считается тот, когда в целях выхода из сложившейся ситуации необходимы меры, связанные с широким участием самих водопользователей в содержании объектов водохозяйственной инфраструктуры. Для оптимизации организационной структуры целесообразнее может быть создание ассоциации водопользователей (АВП). Их преимущества как раз состоит в том, что они могут взять на себя функции, с которыми уже трудно или вообще не справляются госструктуры, функционирующие на уровне

районов или отдельных крупных водохозяйственных систем. В странах региона повсеместно активизировались меры по созданию АВП, однако несовершенство законодательной базы создает определенные трудности относительно ускорению решения вопросов оптимизации организационных структур в сфере управления водопользованием. Представляется, что активизация деятельности по решению проблем в сфере водопользованию тесно связана с реализацией эффективных мер государственной финансовой поддержки объектов водохозяйственного комплекса, прежде всего, крупных водохозяйственных систем, а также ростом привлечения как собственных, так внешних инвестиций в целях ускорения модернизации и повсеместной реконструкции сооружений и объектов инфраструктуры регионального водохозяйственного комплекса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асоев Ҳ. Тағйирёбии иқлим ва муаммоҳои он дар Тоҷикистон / Ҳ. Асоев // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2023. – №. 2(76). – Р. 109-112.
2. Одинаев Х.А., Абдурахмонов Ф.А. Развитие механизма управления трансграничным водопользованием в условиях Центральной Азии. – Душанбе, “Эр-граф”, 2020. – 172 с.
3. Выступления Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на международной конференции по региональному сотрудничеству в бассейне трансграничных рек (г. Душанбе, 30 мая - 1 июня 2015 г.). - Душанбе, 2015. - С.10.
4. Проблемы Таджикистана. Л., напшр. АФСССР, чилди 1, 1934, 237с.
5. Об манбаи ҳаёт, напшриёти “Ирфон”, Душанбе, 2003, 175с
6. Мухаббатов, Х. М. Стратегияи истифодаи манбаҳои оби Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқлим / Х. М. Мухаббатов, А. М. Самиев // Захираҳои обӣ, энергетика ва экология. – 2022.
7. Экономика Таджикистана. Стратегия развития, №1, 2005. 217с
8. Международная конференция “Региональному сотрудничеству в бассейнах трансграничных рек”, Душанбе, 2005, 352 с.
9. Душанбинская Декларация глав государств Центральной Азии//«Программа конкретных действий по улучшению экологической и социально-экономической обстановки в бассейне Аральского моря», 2002 г.

Сведения об авторе:

Абдурахмонов Фаррух Абдуллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике Таджикского национального университета. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992-918-35-06-81. Электронная почта: abdurakhmonov1985@bk.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдурахмонов Фаррух Абдуллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992-918-35-06-81. Почтаи электронӣ: abdurakhmonov1985@bk.ru.

Information about the author:

Abdurahmonov Farrukh Abdulloevich - Candidate of Economic Sciences, Docent of the Department of Information Systems in Economics, Tajik National University. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992-918-35-06-81. E-mail: abdurakhmonov1985@bk.ru

УДК 338.439

МЕСТНЫЕ ТОВАРНЫЕ РЕСУРСЫ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ТОВАРОВ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ НАСЕЛЕНИЯ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Неъматов И.Н.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость расширения местной ресурсной базы рынка продовольственных товаров в Согдийской области Республики Таджикистан. Анализируются данные о валовом сборе продуктов растениеводства, поголовье скота, производстве продуктов животноводства и обрабатывающей промышленности. Даются рекомендации по увеличению валового сбора сельскохозяйственных товаров и продуктов животноводства в регионе. На основе сравнения выпуска ряда продовольственных товаров в период 1991-2022 гг., прилагается вывод о имеющихся возможностях для увеличения производства ряда продуктов питания в сфере пищевой промышленности Согдийской области за счет местного сырья. Особое внимание уделяется вопросам импортозамещения продовольственных товаров.

Ключевые слова: ресурсная база, продовольственные товары, валовой сбор, поголовье скота, пищевая промышленность, производство, импортозамещение.

Для цитирования: Неъматов, И. Н. Местные товарные ресурсы рынка продовольственных товаров в системе обеспечения потребностей населения согдийской области / И. Н. Неъматов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – No. 3(42). – С. 164-170.

ЗАХИРАҶОИ МАҲАЛЛИИ БОЗОРИ МОЛҶОИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР НИЗОМИ ТАЪМИНИ ТАЛАБОТИ АҲОЛИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Неъматов И.Н.

Аннотация. Дар мақола зарурати васеъ намудани заминаи захираҳои маҳаллии бозори молҳои озуқаворӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст. Маълумот дар бораи ҷамъовариҳои умумии маҳсулоти растанипарварӣ, саршумори чорво, истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ ва саноати коркард таҳлил карда шудааст. Таъсирҳои он ба зиёд кардани ҷамъовариҳои умумии молҳои кишоварзӣ ва маҳсулоти чорводорӣ дар минтақа дода мешавад. Дар асоси муқоисаи истеҳсоли як қатор молҳои озуқаворӣ дар солҳои 1991-2022 ҳуҷҷатҳои бароварда мешавад, ки барои зиёд кардани истеҳсоли як қатор маҳсулоти хӯрокворӣ дар соҳаи саноати хӯроквориҳои вилояти Суғд аз ҳисоби ашеиҳои маҳаллӣ имкониятҳои мавҷуда фароҳам оварда шудаанд. Ба масъалаҳои ивазкунии воридоти молҳои хӯрокворӣ диққати махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: захираҳои маҳаллӣ, молҳои хӯрокворӣ, ҷамъовариҳои умумӣ, саршумори чорво, саноати хӯрокворӣ, истеҳсолот, воридотивазкунанда.

LOCAL COMMODITY RESOURCES OF THE FOOD MARKET IN THE SYSTEM OF ENSURING THE NEEDS OF THE POPULATION OF SOGD REGION

Nematov I.N.

Annotation. In the article it is substantiated the need to expand the local resource base of the food market in the Sogd region of the Republic of Tajikistan. There are analyzed the data on the gross harvest of crop products, livestock, production of livestock products and manufacturing industry. The recommendations are given to increase the gross harvest of agricultural goods and livestock products in the region. Based on a comparison of the output of a number of food products in 1991-2022, it is concluded that there are opportunities to increase the production of a number of food products in the food industry of Sogd region at the expense of local raw materials. Special attention is paid to the issues of import substitution of food products.

Keywords: resource base, food products, gross harvest, livestock, food industry, production, import substitution.

Постановка	проблемы.	Основное содержание материала.
Обеспечение продовольственными товарами было и остается важнейшей задачей как на уровне страны, так и ее регионах. Решение данной задачи требует развития ресурсной базы рынка продовольственных товаров за счет развития местного сельскохозяйственного и промышленного производства. В этой связи анализ развития местного производства товарных ресурсов для рынка продовольственных товаров и разработка предложений по их увеличению в системе обеспечения потребностей населения в рамках регионов имеют важное значение. Согдийская область является одним из крупных регионов Республики Таджикистан и имеет хорошие предпосылки для самообеспечения продовольственного рынка местными товарными ресурсами. Исходя из этого, тема данной статьи является актуальной.		Ресурсная база рынка продовольственных товаров в пределах стран представляет собой совокупность производства продуктов питания и их импорта, а в рамках регионов - совокупность производства продуктов питания в регионе, завоза из других регионов и их импорта. Расширение ресурсной базы рынка продовольственных товаров должна решаться в первую очередь за счет увеличения объемов производства продуктов питания внутри региона, что позволит улучшить обеспеченность населения ими и снизить зависимость от их завоза из других регионов и по импорту. В современных условиях значимость ресурсной базы рынка продуктов питания в рамках отдельных территориально-административных единиц страны за счет местного производства возрастает. Увеличение товарных ресурсов продуктов питания в регионах оказывает большое влияние на рынок продовольственных товаров в стране. Неслучайно, этим вопросам уделяется большое внимание на уровне Правительства страны. Необходимость расширения ресурсной базы на уровне страны поднимается в ежегодных посланиях Лидера нации, Президента страны Эмомали Рахмона [1; 2; 3]. В Послании Президента страны от 20.01.2016 г., отмечалось, что «мы имеем весьма благоприятные природные условия, необходимые ресурсы и возможности, в случае полного и эффективного использования которых сможем обеспечить население страны продуктами питания, то есть решить вопрос продовольственной безопасности – одну из своих национальных

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемами формирования и развития рынка продовольственных товаров посвящен ряд научных трудов отечественных авторов [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12]. Однако в них не уделяется должное внимание вопросам самообеспечения регионов продуктами местного производства.

Цель статьи - анализ развития местной ресурсной базы регионального продовольственного рынка Согдийской области сельскохозяйственными и промышленными товарами местного производства и разработка предложений по их увеличению.

целей» [1]. Данному вопросу также большое внимание уделяется в научных трудах отечественных авторов [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12].

Существуют два противоположных подхода к формированию товарных ресурсов региона. Первый подход базируется на принципах экономического либерализма и полной экономической свободы в части ввоза товаров из других регионов и их вывоза, а также по импорту и экспорту. В международной и межрегиональной торговли используется принцип сравнительных преимуществ. Второй подход предполагает достижение самообеспеченности регионов продуктами питания, исходя из возможностей их производства в зависимости из почвенно-климатических условий и основывается на протекционистской внешней политике, которая реализуется государством в целях защиты национального рынка и отечественных товаропроизводителей и участников внешнеэкономической деятельности от иностранной конкуренции.

Рассмотрим плюсы и минусы названных подходов. Формирование товарных ресурсов в соответствии с принципом самообеспеченности регионов и страны продуктами питания местного и отечественного производства предполагает сведение к минимуму объемов ввоза продукции из других регионов и по импорту из других стран. Это позволяет экономике региона развивать мощности по производству и переработке сельскохозяйственных продуктов, сохранить имеющиеся и создавать новые рабочие места, повысить уровень доходов населения, увеличить и создать новые налогооблагаемые базы. Все это по нашему мнению приведёт к развитию регионов, особенно сельских территорий. Данная мера позволит создать необходимые предпосылки для обеспечения продовольственной безопасности регионов и страны. Это особенно подходит для регионов с благоприятными почвенно-климатическими условиями. В условиях Республики Таджикистан такой подход приемлем для Хатлонской и Согдийской

областей, Гиссарской и Раштской долин. Для ГБАО такой подход не очень подходит, что связано с не очень благоприятными почвенно-климатическими условиями для развития производства продуктов питания. В автономной области на фоне более дешевых ввозимых продовольственных товаров ставка на самообеспеченность продовольствием региона в практическом плане является нежелательна. Здесь естественно, требуется государственная поддержка обеспечения населения продовольственными товарами.

Подход либерализации и свобода мировой торговли способствует открытости национальных экономик и экономическому росту стран мира, их макроэкономической стабильности, также обеспечению экономической, в частности продовольственной безопасности. Да на самом деле так. Но, это при условии, когда обеспечиваются достаточные высокие темпы роста сельскохозяйственного и промышленного производства, торговли, транспорта, связи, образования, медицины и других отраслей в них. Только тогда увеличиваются экспортно-импортные возможности страны (в частности и его регионов) и такие страны (регионы) достигают больших успехов в экономическом развитии. Например, успешно развивающиеся страны, такие как Китай и НИС - новые индустриальные страны (Гонконг, Республика Корея, Сингапур, Тайвань, Аргентина, Бразилия и Мексика, Индия, Малайзия, Таиланд, Чили, Иран, Филиппины) получили качественный скачок социально-экономического развития, в первую очередь, на основе эффективных реформ во всех сферах экономики, развития предпринимательства, эффективного управления инвестициями, эффективной денежно-кредитной политике и т. д.

Исходя из этого, существует необходимость в части сочетания протекционизма и либерализации в части формирования товарных ресурсов, в частности ресурсов продовольственных товаров.

При формировании товарных ресурсов, исходя из экономической целесообразности и наличия условий (особенно природно-климатических и природных) следует ориентироваться на следующие вопросы. Во-первых, необходимо, производству товаров наладить в достаточных объемах соответствующего ассортимента и качества для удовлетворения потребностей местного населения. Во-вторых, исходя из имеющихся возможностей для производства тех или иных товаров, по максимуму ориентироваться на вывоз товаров в другие регионы и на экспорт (если на эти товары имеется потребности в других регионах и странах). В центре внимания органов местного и государственного управления всегда должен находится вопрос об импортозамещении.

При этом, в качестве импортозамещающих товаров могут вступить все товары, как продовольственные, так и непродовольственные, как товары народного потребления, так и средства производства. В качестве импортозамещающих товаров могут вступить и услуги (пассажирские перевозки, услуги связи, туристические услуги и т. д.).

Очень важно, чтобы регион или страна располагало достаточными финансовыми и валютными средствами для завоза и импорта недостающих и не выпускаемых продуктов питания. Ведь потребности в них являются первичными.

В годы независимости в регионах республики осуществлены крупные шаги в части развития ресурсной базы рынка продовольственных товаров. Рассмотрим данный вопрос на примере Согдийской области.

В 2016-2022 гг. валовая продукция сельского хозяйства в ценах 2021 г. увеличилась с 11,04 млрд. до 15,62 млрд. сомони или на 41,40%, в частности валовая продукция растениеводства увеличилась с 84,85 млрд. до 11,12 млрд. сомони или на 31,05% и валовая продукция продуктов животноводства - с 2,55 млрд. до 44,98 млрд. сомони или на 76,05 % [11, С. 192]. Это является положительной тенденцией.

В области с каждым годом увеличивается валовой сбор сельскохозяйственных продуктов, производства продуктов животноводства и товаров пищевой промышленности.

Заслуживает внимания рост валового сбора сельскохозяйственных культур (табл. 1).

Таблица 1 – Валовой сбор сельскохозяйственных культур в Согдийской области в 2016-2022 гг. (в тыс. тонн)

Наименование культур	2016	2020	2021	2022	2022 в % к	
					2016	2020
Зерно	311,6	351,4	328,7	396,2	127,6	112,7
Картофель	334,9	512,1	530,0	562,9	144,3	110,0
Овощи	457,9	560,4	571,9	608,5	132,9	108,6
Продовольственные бахчи	118,5	151,8	155,4	148,6	125,4	97,9
Плоды и ягоды	112,7	139,4	93,3	124,4	110,4	82,24
Виноград	55,5	50,6	54,7	59,5	107,2	117,6

Составлено автором по данным: [11, С. 212].

По данным таблицы видно, что в анализируемом периоде рост валового сбора сельскохозяйственных культур имел место по всем приведенным видам.

В области особое внимание уделяется развитию животноводства. В рассматриваемом периоде поголовье

крупного рогатого скота увеличилось с 634,3 тыс. до 732,7 тыс. голов (на 15,5%), в том числе коров с 339,9 тыс. до 394,2 тыс. голов (на 16,0%), овец – с 1058,9 тыс. голов до 1284,7 тыс. голов (на 21,3%), коз – с 441,8 тыс. до 482,7 тыс. голов (на

9,3%), лошадей – с 8,4 тыс. до 9,1 тыс. голов (на 8,3%) [11, С. 230].

Благодаря государственной поддержке значительно увеличилось поголовье птиц и продуктов рыбоводства. В 2016-2022 г. значительно возросло поголовье птиц с 1635,5 тыс. до 5485,2 тыс. голов (в 3,35 раза) [11, с. 230]. В

рассматриваемом периоде производство продуктов рыбоводства увеличилось с 6,0 млн. сомони до 19,3 млн. сомони [11, с. 192] или в 3,22 раза.

Рост поголовья скота, в свою очередь, привел к росту производства продуктов животноводства (табл. 2).

Таблица 2 – Производства продуктов животноводства в Согдийской области в 2016-2022 гг.

Наименование культур	2016	2020	2021	2022	2022 в % к	
					2016	2020
Мясо (в живом весе), тыс. тонн	53,3	66,6	75,8	77,8	145,9	116,8
Молоко, тыс. тонн	249,8	273,0	276,7	281,6	112,7	103,2
Яйцо, млн. шт.	151,1	594,6	637,9	766,8	в 5,1 раза	129,0

Составлено автором по данным: [11, С 229].

По данным таблицы 2 видно, что в 2016-2022 гг. производство мяса в живом весе увеличилось на 47,8%, молока – на 12,7%, яиц – в 5,1 раза.

Более высокие темпы роста производства валовой продукции сельского хозяйства позволило значительно смягчить продовольственную проблему в стране.

Заслуживает внимания пищевая промышленность области. В годы Советского Союза в области в больших объемах за счет местного сырья выпускались растительное масло и разные консервы. Так, если в 1991 г. в области было произведено масло растительного в объеме 24,1 тыс. тонн, то в 2022 г. данный показатель составил всего 5,0 тыс. тонн, т. е. меньше в 4,8 раза, консервов плодоовощных – соответственно в 207,5 млн. усл. банок и 30,7 млн усл. банок или меньше почти в 7,0 раза [11, С. 118, 12, С. 321-322]. Это привело к увеличению объема импорта данных товаров, например, в 2022 г. было импортировано масло подсолнечного из Азербайджана на сумму 2796,3 млн долларов, из Казахстана – на сумму 32261,6 млн долларов, из России – на сумму 7422,1 млн долларов [11, с. 313-318].

В 1991 г. в области было произведено кондитерских изделий в объеме 12,6 тыс. тонн, в 2022 г. оно составило 4,2 тыс. тонны, т.е. сократилось в 3,0 раза [11, С 229]. Увеличение объемов их производства позволит сократить их импорт в область.

Для увеличения объемов производства названных товаров в области имеются достаточные сырьевые ресурсы. Решение данного вопроса позволит уменьшить объемы их импорта, увеличить их экспорт.

В годы независимости в области в больших объемах было налажено производство безалкогольных напитков. В 2022 г. их выпущено в объеме 10794 тыс. декалитров, что выше объема 1991 г. (479 тыс. декалитров.) в 22,53 раза [11, С.189, 12, С. 322]. Это позволило в полной мере удовлетворить спрос населения и увеличить объемы их экспорта в другие страны. Это является хорошим примером по импортозамещению.

Другим примером выступает производство макаронных изделий. В 1991 г. в области производилось макаронных изделий в объеме в объеме 5,4 тыс. тонн, в последующие годы на период до 2010 г. оно сократилось до 0,2 тыс. тонны, а в

последующие годы произошел незначительный рост их производства. До 2020 г. макаронные изделия в область импортировались в больших объемах. В 2021-2022 гг. объемы их выпуска увеличились до 5,0-5,2 тыс. тонн [11, С 189, 12, С. 322]. В результате импорт макаронных товаров прекратился.

Анализ показывает, что из области в основном экспортируются плоды сушеные, виноград, лук, яблоки, груши, айва, томаты консервированные, соки фруктовые и овощные [11, с. 296-304].

В целом объемы импорта продуктов питания значительно превышают объемы их экспорта. Импорт продуктов питания, которые не выпускаются в области, является целесообразным. К таким продуктам питания относятся растительное масло, сахар, чай и т.д. Конечно, полностью от импорта отказаться невозможно, но в

зависимости от имеющихся ресурсов необходимо наладить производство продуктов питания. Исходя из этого, важнейшей задачей является увеличение объемов экспорта и сокращение импорта продовольственных товаров.

Закключение. В Согдийской области валовой сбор и производство сельскохозяйственных товаров, а также пищевая промышленность развиты на должном уровне. В то же время в регионе имеются значительные резервы для расширения местной товарной ресурсной базы рынка продовольственных товаров на основе увеличения объемов валового сбора сельскохозяйственных культур, поголовья скота, производства мясомолочных товаров, яиц и продуктов рыбоводства, а также выпуска промышленного производства продовольственных товаров.

Литература

1. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.01.2016 [Электронный ресурс]. – URL: <http://president.tj/ru/node/19089> (дата обращения: 10.09.2023).
2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан в Маджлиси Оли от 26.12.2018 г. // Президент Республики Таджикистан: [Электронный ресурс]. – URL: <http://president.tj/ru/node/19089> (дата обращения: 10.09.2023).
3. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23.12.2022 г. // Президент Республики Таджикистан: [Электронный ресурс]. – URL: <http://president.tj/ru/node/29824> (дата обращения: 10.09.2023).
4. Аминов И. Продовольственный рынок: проблемы развития товарно-торгового бизнеса. Монография. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 180 с.
5. Аминов И. Предпринимательства / Учебное пособие. – Душанбе: «Ирфон», 2007 – 132 с.
6. Аминов И. Аминов Х. И, О развитии предпринимательской деятельности в торговле и общественном питании за 25 лет независимости Республики Таджикистан. Ученые записки Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки, 2016, №3 (38) – С. 71-82).
7. Аминов И., Аминов Х.И. Развитие аграрного предпринимательства – основа обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан / И. Аминов, Х.И. Аминов // В сборнике: Стратегии развития предпринимательства в современных условиях. Сборник научных трудов I международной научно-практической конференции. Научные редакторы: Е. А. Горбашко, В. Г. Шубаева. – СПб: Изд-во СПбГЭУ, 2017. – С. 23-27.
8. Аминов Х.И. Мониторинг развития производственного предпринимательства в сфере создания материальных благ в Республике Таджикистан / Х.И. Аминов // Научное обозрение: теория и практика. – 2016. – № 11. – С. 40-53.
9. Аминов И., Неъматов И.У. Продовольственная безопасность и развитие рынка продовольственных товаров в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2023. – №3. – С. 27-34

10. Джамshedов М. Потребительский рынок и внешняя торговля Таджикистана: состояние и развитие в современных условиях / М. Джамshedов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: ТНУ, 2019. – № 9. – С. 58-65.

11. Статистический ежегодник Согдийской области – 2022. – Худжанд: Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2023. – 417 с.

12. Статистический ежегодник Согдийской области – 2016. – Худжанд: Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2016 – 640 с.

13. Факеров Х. Н, Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2019 – 290 с.

Сведения об авторе:

Неъматов Илхомидин Усмонович – Таджикский государственный финансово-экономический университет, зав. кафедрой менеджмента. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: Ilhomidin_80@mail.ru. Телефон: (+992) 918-28-16-67

Маълумот дар бораи муаллиф:

Неъматов Илхомидин Усмонович -Донишгоҳи давлатии молиявию иқтисодии Тоҷикистон, мудири кафедраи менеджмент. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14. Почтаи электронӣ: Ilhomidin_80@mail.ru. Телефон: (+992) 918-28-16-67

Information about the author:

Nematov Ilkhomidin Usmonovich – Tajik State University of Finance and Economics, Head of the Department of Management. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. E-mail: Ilhomidin_80@mail.ru . Phone: (+992) 918-28-16-67

УДК:512.62

НАЗАРИЯИ ОПТИМИЗАТСИЯИ ЗАХИРАҶОИ ПУЛӢ ВОБАСТА БА ТАЛАБОТ БА ПУЛ АЗ РӢИ МОДЕЛИ ТРАНСАКСИОНИИ БАУМОЛ-ТОБИН

Солиев М.Н.

Мирзон Н.М.

Аннотатсия. Дар алоқа бо гузариш аз низоми оддии таълим ба низоми кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ моделҳои математикӣ ва мафҳумҳо дар иқтисод хеле васеъ истифода бурда мешаванд. Дар мақолаи мазкур ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодӣ дошта дар таълиқи тафаккури математикии донишҷӯён мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд, ки дар он ҳосила ва муодилаҳои дифференсиалӣ татбиқ карда мешаванд.

Дар ин мақола модели транзаксионӣ ба пул, омилҳои ба он таъсиркунанда ва шакли модели иқтисодӣ-математикии он, ки аз тарафи иқтисодчӣ-математикони англис Баумол ва Тобин тартиб дода шудааст, бо мисоли мушаххас мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: модели транзаксионӣ, меъёри фоиз, даромади воқеӣ, дараҷаи нарх, талабот, коғазҳои қиматнок, модели математикӣ, модели иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Солиев, М. Н. Назарияи оптимизатсияи захираҳои пулӣ вобаста ба талабот ба пул аз рӯи модели транзаксионии Баумол-Тобин / М. Н. Солиев, Н.М. Мирзон // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 171-177.

ТЕОРИЯ ОПТИМИЗАЦИЯ ДЕНЕЖНЫХ РЕСУРСОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СПРОСА НА ДЕНЬГИ ПО ТРАНСАКЦИОННОЙ МОДЕЛИ БАУМОЛЯ-ТОБИНА

Солиев М.Н.

Мирзон Н.М.

Аннотация. В связи с переходом от обычной системы обучения к кредитной системе в ВУЗ – ах, в экономике широко применяются математические модели и понятия. В данной статье изучается экономическое воспитание студентов в процессе решения математических задач с экономическим содержанием. Иллюстрируется развитию математического мышления студентов при решении задач с экономическим содержанием в примере изучении, которые в нем применяется производная и дифференциальное уравнение Экономистом-математиком Баумолом и Тобином, основные факторы, влияющие на нее, и ее экономико-математическая модель, были проанализированы на конкретном примере.

Ключевые слова: транзакционная модель, процентная ставка, реальный доход, уровень цен, спрос, ценные бумаги, математическая модель, экономическая модель.

THE THEORY OF OPTIMIZATION OF MONEY RESOURCES DEPENDING ON THE DEMAND FOR MONEU ACCORDING TO THE BAUMOL-TOBIN TRANSACTION MODEL

Soliyev M.N.

Mirzon N.M.

Annotation. In connection with the transition from the usual system of education to the credit system in higher education institutions, mathematical models and concepts are widely used in economics. This article examines the economic education of students in the process of solving mathematical problems with economic content. Illustrate the development of mathematical thinking of students in solving problems with economic content in the example of study, which it uses a derivative and differential equation.

This article shows the transactional model developed by the economist and mathematician Baumol and Tobin, the main factors affecting it, and its economic and mathematical model, were analyzed using a specific example.

Keywords: transactional model, interest rate, real income, price level, demand, securities, mathematical model, economic model.

Гузориши масъала. Дар замони муосир нисбат ба солҳои пешин масъалаи муносибати байниҳамдигарии инсон ва иқтисодиёт ба таври васеъ дуруст ба роҳ монда шудааст. Вобастагии байни онҳо мураккаб ва бисёрҷабҳа мебошад.

Дар замони муосир ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ кормандони босаводи соҳаи иқтисодиёт, ташаббускор, баландихтисос, мутахассисони ба тағйирёбии муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ тез мутобиқшаванда заруранд. Хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба талаботи иқтисодиёти бозоргонии муосир ҷавобгӯ нестанд. Бинобар ин, як қисми хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ, ки дар истеҳсолот кор мекунанд, ташаббускорӣ, сарфакорӣ ва сариштакориро намефаҳманд, маҳорату малақаҳои банақшагирӣ ва ба таври самаранок ташкил кардани меҳнат, таҳлил ва баҳодихии натиҷаи он ва вақти

сарфшударо надоранд, соҳиби донишҳову тафаккури иқтисодии замони нав нестанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар “Консепсияи мактабҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қайд карда шудааст: “Вобаста ба иқтисоди бозоргонӣ, яке аз вазифаҳои муҳимми муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ, новобаста аз намуди он ба толибилмон ва донишҷӯён додани малакаи муносибат, сарфакорона ва бомақсад истифода бурдани захираҳои мебошад”

Мақсади мақола – Самаранок истифода бурдани захираҳои пулӣ (пасандоз) ва вақт, татбиқи як модели математикӣ(трансаксионӣ) барои ҳисоб намудани самаранок истифодабарии пасандоз, ошкор намудани қонуниятҳои талабот ба пул мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳаи илму маориф аз солҳои аввали соҳибистиклолии ҷумҳуриамон дар меҳвари таваҷҷуҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дорад.

Дар марҳалаи кунунии пешрафти Тоҷикистон ба ин самтҳо афзалияти аввалиндараҷа дода мешавад, зеро ин соҳа дар таҳкими пояҳои давлатии демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ нақши калидӣ мебозад. Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатиашон, 26-уми декабри соли 2019 ба Маҷлиси Олӣ, бо мақсади пурзӯр гардонидани назорати азхудкунии донишҳои замонавӣ, ташвиқ намудани наврасону ҷавонон ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ, тақвият бахшидани қобилияти эҷодӣ ва таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудани онҳо ба фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ пешниҳод намуданд, ки солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шавад. Ин иқдом саривақтиву хеле муҳим мебошад.

Ба пешрафти илмҳои табиатшиносию дақиқ математика саҳми арзанда дорад. Бе аппарати муосири математикӣ пешрабии илмҳои табиатшиносию дақиқро таъмин намудан ғайриимкон мебошад. Алаҳуссус, бе аппарати математикаи олӣ ягон соҳаи саноату техника ва бахшҳои иқтисодиёт тараққӣ намекунад.

Яке аз роҳҳои амалӣ намудани талаботи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» дар сатҳи баланд таъмин намудани омӯзиши математикаи олӣ барои бакалаврҳою магистрон ба шумор меравад.

Дар навбати худ, омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар инкишофи ҷаҳонбинии бакалаврҳою мутахассисони оянда ва баланд бардоштани сифати тайёр намудани онҳо саҳми калон мегузорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ба тайёр кардани бакалавру магистрҳои баландихтисоси соҳаи иқтисодиёт машғуланд. Дар тарбияи кадрҳои баландихтисоси соҳаи иқтисодиёт таълими фанҳои риёзӣю табиатшиносӣ саҳми арзанда доранд. Беҳуда нест, ки таълими фанҳои риёзӣю табиатшиносӣ дар нақшаҳои таълимии ихтисосҳои тамоили иқтисодидоштаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар солҳои аввали таълим дохил карда шудаанд.

Дар ин мақола татбиқи амалии як модели математикиро дар ҳисобкунии молиявӣ-бонкӣ, аз он ҷумла истифодабарии захираҳои пулӣ, яъне пасандоз ва самаранок истифодабарии вақт вобаста ба талаботи пул оварда шудааст.

Аз рӯи назарияи пул, пешниҳоди он (M^s) аз тарафи Бонки миллӣ назорат бурда мешавад ва аз талаботи он (M^d) вобастагӣ дорад. Ин имкон медиҳад, ки дар асоси он баробарвазни параметрҳоро дар бозори пул ва сатҳи арзиши асбӯр аниқ муайян намоем.

Аз назарияи иқтисодӣ маълум аст, ки талабот ба пул (M^d)—ро аз рӯи меъёри фоиз (i), даромади воқеӣ (Y) муайян намудан мумкин аст. Вай ба сатҳи нарх (P) мутаносиб мебошад.

Меъёри фоиз (i) — ин арзишест, ки аз рӯи нигоҳдории алтернативии пул дар шакли нақдӣ дар суратҳисоб мебошад.

Даромади воқеӣ (Y)—ин дар шакли пулӣ ифода намудани ҳамаи даромадҳо мебошад, ки аз натиҷаи фаъолияти иқтисодӣ ба даст оварда мешавад. Дар сатҳи макроиқтисод (Y)—ин маҷмӯи маҳсулот ($ММД$) дохил аст.

Дарачаи нарх (P)—ин нишондиҳандаи мутлақ алоқамандии байни бақияи пули номиналӣ ва воқеи субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Дар асоси назарияи миқдори пул,

фарз мекунем, ки сатҳи даромад ва меъёри фоиз доимӣ бошад, он гоҳ аз болоравии сатҳи нарх талабот ба пул зиёд мешавад ва баръакс. Аз рӯи назарияи иқтисодӣ сатҳи талабот ба пулро қобилияти харидории он муайян мекунад, на ин ки миқдори номиналии он.

Талабот ба пул (M^d) - тағйирёбандаи эндогенӣ (дохилӣ) буда, ба сатҳи нарх мутаносиб аст ва аз меъёри номиналии фоиз, даромади воқеӣ вобаста аст. Ва истеъмолотро дар шакли бақияи пули воқеӣ нишон медиҳад.

Моделҳои талабот ба пулро иқтисодчиёни англис Баумол ва Тобин новобаста аз ҳамдигар миёнаи солҳои 1950-ум тартиб додаанд. Мувофиқи модели тартибдодаи онҳо талабот ба пул ба меъёри фоиз, даромад ва сатҳи нарх байни ҳам вобаста мебошанд. Ба сифати воҳиди иқтисодӣ хоҷагии хонаро интихоб намуда буданд, аз рӯи шакли муносибати он ба захираи пул аз фирмаҳои соҳибкорӣ бо захираи молҳо кам фарқ мекунад. Фарқияти асосии хоҷагии хона, нисбати дигари воҳиди иқтисодӣ бо он ҷамъбааст карда мешавад, ки дар кадом шакл пасандози худро нигоҳ доранд, дар шакли ғайрифоишнок, яъне дар шакли пулҳои нақдӣ бозоргири беохир ва ё фоишнок, яъне дар шакли қоғазҳои қиматноки бозоргири маҳдуд.

Қоғазҳои қиматнок, гарчанде ки даромад диҳанд ҳам, лекин ҳангоми онҳоро ба пули нақд иваз намудан ба як қатор хароҷотҳо вобастаанд, аз ҷумла пардохтани пули даллолӣ. Агар он қисман гоҳ-гоҳ фурӯхта шавад, он гоҳ пули ба даллоли додашуда бо фоизи гирифташуда пӯшонида мешавад.

Фарз мекунем, ки даромади номиналӣ хоҷагии хона(оила) дар як моҳ PY -ро ташкил намояд, он гоҳ бо мақсади гирифтани даромад(фоиз) дар бонк дар

шакли амонат гузошта мешавад. Истифодаи он доимӣ ва баробари даромад мебошад. Ва барои пардохтани хароҷоти худ, зарур аст, ҳар давра аз он суратҳисоби амонати худ маблағи муайянеро бояд гирад. Барои ҳар як маротибаи аз суратҳисоби худ гирифтани пул, як миқдор пул b бояд пардохт намуд, яъне ки хароҷоти трансаксионӣ пайдо мешавад. Он миқдори арзиши номиналии пули аз суратҳисоб гирифташуда Pb буда, ба он ҳамаи хароҷот дохил мешавад, ба монанди хароҷоти вақт ва хароҷот барои бонк рафтани омадан.

Азбаски хароҷоти хоҷагии хона(оила) доимӣ ва яхела аст, бинобар он, сардори хоҷагӣ (хона)-ро зарур аст, ки ба бонк тахминан дар 10 рӯз як маротиба рафтани лозим аст ва аз суратҳисоби худ дар ҳар як маротиба ба миқдори баробар пул гирифта мешавад. Ниҳоят, дар охири моҳ пули дар суратҳисоб буда пурра хароҷот мешавад.

Сардори хоҷагӣ (оила) ҳар дафъа ба миқдори баробар ба M аз суратҳисоби худ маблағ мегирад, он гоҳ талаботи миёнаи пули он дар ҳамаи давра ба $M = \frac{M}{2}$ баробар мешавад. Барои он ки сардори хоҷагӣ аз суратҳисоби худ пурра пулҳоро гирад, он бояд $\frac{PY}{M}$ маротиба ба бонк рафтани зарур аст.

Мисол. Агар даромади хоҷагӣ дар як моҳ 1 ҳазор сомонӣ-ро ташкил намояд, он гоҳ сардори оила дар ҳар як дафъа аз суратҳисоби худ 250 сомонӣ пул мегирад ва барои пурра гирифтани пул ба он зарур аст, ки чор маротиба ба бонк равад. Ба ҳисоб гирифтани зарур аст, ки барои ҳар як дафъаи аз суратҳисоб пул гирифтани хароҷоти он зиёд шудан мегирад, ки арзиши умумии пули аз суратҳисобгирифташуда ба $Pb \cdot \frac{PY}{M}$ баробар мешавад. Бар замми он, баъди ҳар

як дафъаи аз суратҳисоб пул гирифтанд, фоизи он кам мешавад, ки он фоизи гумшуда дар ҳолати дар суратҳисоб мондан $r \cdot \frac{M}{2}$ метавонист даромад оварад.

Агар ҳамаи пулҳоро аз суратҳисоб як маротиба гирем $M=PY$, дар он сурат хароҷоти трансаксионӣ кам мешуд. Вале дар ин ҳолат фоидаи фоиз нест шуданро дорад. Дар натиҷа, зарур аст, ки ҳалли оптималии асосӣ ёфта шавад. Хароҷоти трансаксионӣ ва сарфи фоизи нагирифташуда минималӣ бошад, яъне ки арзиши пасандози пули нақди минимизиронидан лозим аст. Барои ин ифодаи M -ро нисбатан минимизиронидан лозим аст, ки суммаи хароҷотҳои трансаксионӣ $Pb \cdot \frac{PY}{M}$ ва сарфи фоизи нагирифташуда $r \cdot \frac{M}{2}$ - ро нишон медиҳад.

Барои ёфтани қимати минималии функсия аз қоидаи дифиринсиронии $\frac{d}{dx} \left(\frac{1}{x} \right) = -\frac{1}{x^2}$ истифода бурда ҳосил мекунем;

$$\frac{d}{dM} = \left[Pb \cdot \left(\frac{PY}{M} \right) + r \cdot \left(\frac{M}{2} \right) \right] = \frac{d}{dM} \cdot \left(\frac{Pb \cdot PY}{M^2} + \frac{rM}{2} \right) \quad (1)$$

Нисбати M муодиларо ҳал намуда, ҳосил мекунем,

$$\frac{Pb \cdot PY}{M^2} = \frac{r}{2} \quad (2)$$

$$M^2 = \frac{(2Pb)(PY)}{r} \quad (3)$$

$$M = P \sqrt{\frac{2bY}{r}} \quad (4)$$

Чи тавре ки дар боло دیدем, талаботи миёна ба пул ба $M^d = \frac{M}{2}$ баробар аст.

Барои ёфтани талаботи воқеӣ ба пул, ҳарду қисми баробарии (4)-ро ба P тақсим намуда, формулаи талаботи воқеӣ ба пулро ҳосил менамоем.

$$\frac{M^d}{P} = \frac{1}{2} \cdot \sqrt{\frac{2bY}{r}} \quad (5)$$

Формулаи Баумол-Тобин (5) оиди талабот якҷанд хусусияти асосиро дорад. Пеш аз ҳама, он нишон медиҳад, ки талабот ба пул ин талабот ба бақияи пули воқеӣ мебошад, яъне ба қобилияти харидории воқеии пул ба он маҷмӯи мол, ки ба он харидорӣ дорем. Ин формула нишон медиҳад, ки талаботи воқеӣ ба пул ба афзоиши нарх мутаносиб буда, функсияи роста аз дараҷаи даромад ва функсияи чаппа аз меъёри фоиз мебошад. Аз формулаи (4) дида мешавад, ки масалан агар нарх ду маротиба зиёд шаваду нишондиҳандаҳои дигар бетағйир монанд, он гоҳ талаботи номиналӣ ду маротиба зиёд шуда, талаботи воқеӣ бетағйир мемонад. Формулаи (5) мутаносибии Обайни сатҳи даромад Y ва сатҳи талабот M^d ба пулро ифода мекунад.

Агар даромад 20% зиёд шавад ва дигар параметрҳои боқимондари баробарӣ як гуфта гирему бо натиҷаи ҳисобкунӣ муқоиса намоем, он гоҳ мушкӣ нест, ки ҳангоми $Y=1,2$ будан, нисбати $Y=1$ талабот ба пул 9,5% зиёд мешавад.

Дар ҳақиқати кор. ин маънои онро дорад, ки талаботи чандирӣ ба пул мувофиқи даромади воқеӣ тақрибан 0,5 ташкил медиҳад, ҳол он ки ҳангоми даромад 20% баланд шудан, тақрибан 2 маротиба кам аз зиёдшавии талабот ба пул оварда расонд.

Инчунин, формулаи (5) имконият медиҳад, ки аниқ вобастагии адади байни

зиёдшавии меъёри фоиз ва камшавии талабот ба пулро муайян намоем.

Аз ҷумла, дар муқоиса ҳангоми $r=1,2$ (меъёри фоиз 20% зиёд шудан) ва $r=1$ будану дигар боқимонда нишондиҳандаҳо баробари як (доимӣ) гирифтанд душвор нест, ҳисоб намоем, ки талабот ба пул тақрибан 10% (аниқ 9,6%) кам мешавад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки талаботи чандирӣ ба пул ба 0,5% баробар мешавад. Ба ин монанд, инчунин, натиҷаи таъсири хароҷоти трансаксионӣ ба талабот ба пулро ҳам ҳисоб намудан мумкин аст.

Формулаи (5)-ро дар намуди умумӣ чунин навиштан мумкин аст:

$$\frac{M^d}{P} = f(r, Y) \quad (6)$$

Формулаи (6) чунин шарҳ дода мешавад: «Талаботи воқеӣ ба пул ин худ функсияи аз меъёри номинали фоиз ва сатҳи даромади воқеӣ мебошад»

Хулоса. Қонуниятҳои талабот ба пул чунин мебошанд:

- зиёдшавии талабот ба пул ба зиёдшавии сатҳи нарх мутаносиб аст;
- меъёри фоиз зиёд шавад, талабот ба пул кам мешавад ва баръакс;
- даромадноқӣ зиёд шавад, талабот ба пул зиёд мешавад ва дар ҳолати кам будани он, талабот ба пул кам мешавад.

АДАБИЁТ

1. Апанасов Н.Т, Апанасов Н.Н. Сборник математических задач с практическим содержанием/Н.Т. Апанасов, Н. Н. Апанасов.-М.; «Просвещение», 1997.
2. Беглазовой, Г.Н. Банковское дело, Учеб. пособие для студ. ВУЗ./ Г.Н. Белглазовой, Л.П. Краливетская.-М.: Финансы и статистика, 2004. -592ст.
3. Мишкин, Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков, Учеб. пособие для студ. ВУЗ./ Мишкин М., М. Аспект П.С.С.-М.: 1999.-820ст.
4. Монахов В. М. и др. Преподавание математики и экономическая подготовка учащихся профтехучилищ. М. «Высшая школа» 1989-104стр.
5. Солиев М.Н. Саҳми масъалаҳои мазмунӣ иқтисодӣ дошта ҳангоми тақрори курси математика дар тарбияи иқтисодии донишҷӯён./ Р. М. , Раҳимов, М. Н. Солиев. // Паёми ДМИТ., 2015, №1/3, саҳ. 210-213.
6. Солиев М.Н. Дар бораи як модели ҳалли масъалаҳои мазмунӣ иқтисодӣ дошта дар ташаккули тафаккури математикии донишҷӯён ҳангоми омӯзиши муодилаҳои якномаълуми хаттӣ. / Р. М. Раҳимов, М. Н. Солиев // Паёми ДМИТ., 2017, №3/4, саҳ. 286-291.
7. Солиев М.Н. Фаслҳои мухтасари назарияи муодилаҳои дифференциалӣ./ Р.М. Раҳимов, А.Т. Кабиров, М.Н. Солиев. // Дастури таълимӣ барои таҳсилоти кредитӣ.-Д. 2018, Саҳ. 90.
8. Солиев М.Н., Раҳимов Р.М., Дар бораи як модели ҳалли масъалаҳои мазмунӣ иқтисодӣ дошта дар ташаккули тафаккури математикии донишҷӯён ҳангоми омӯзиши муодилаҳои квадратӣ. / М. Н. Солиев Р. М. , Раҳимов. // Паёми ДМИТ., 2017, №3/7, саҳ. 326-332.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Солиев Мирзон Норович-н.и.п., муаллими калони кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов [64/14](#). Телефон: 777071906.

Мирзон Некрӯз Мирзон-н.и.и., дотсенти кафедраи Менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Телефон: 555-75-55-00

Информация об авторах:

Солиев Мирзон Норович – старший преподаватель кафедры высшей математики, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, Телефон: 777071906.

Мирзон Некрӯз Мирзон-к.э.н., доцент кафедры Менеджмент и маркетинг Таджикского государственного университета бизнеса. Телефон: 555-75-55-00

Information about the authors:

Soliev Mirzon Norovich - Senior Lecturer, Department of Higher Mathematics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, Phone: 777071906.

Mirzon Nekruz Mirzon - PhD in Economics, Associate Professor, Department of Management and Marketing, Tajik State University of Business. Phone: 555-75-55-00

УДК: 330.322

МАСЪАЛАҲОИ ДАРОМАДНОКИИ САРМОЯ ВА ОМИЛҲОИ ТАЪСИРБАХШИ ОН ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МОЛИЯВИЮ ҚАРЗИИ КИШВАР**Ҳикматов С.****Амонова Д.А.**

***Аннотатсия.** Амалисозии ҳадафҳо ва ҳалли масъалаҳои мубрами рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар беҷалби сармоия дохилию қарзӣ ғайришумкон аст. Бинобар ин дар Паёми наватии худ Пешивои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ», ки 28.12.2023 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешкаш гардид, қайд карда шуд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди баҳии хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллии рушд муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои ҷалби сармоя ва сармоягузорӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайвасти чораҷӯи хоҳад намуд.*

Қайд кардан ба маврид аст, ки андешидани чораҳои зарурии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҷалби сармоя ва сармоягузорию дохилию хориҷӣ, ҳаҷми сармояи хориҷӣ (маблағгузорию хориҷӣ) ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти кишвар рушд ва афзоиши ёфта истодааст. Инак дар 7 соли охир ба маблағи беш аз 95 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардид, ки аз он зиёда аз 30 миллиард сомонӣ он сармояи мустақим мебошад. Соли 2023 барои ташикили истеҳсолоти нави саноатӣ, васеъкардани фондҳои асосии истеҳсолӣ аз ҳисоби сармояи хориҷӣ ва маблағи корхонаҳо зиёда аз 7 миллиард сомонӣ равона гардид, ки он нисбати соли 2022 1,5 баробар зиёд мебошад.

Бояд қайд кард, ки бо баробари сармоягузорию давлатӣ, инчунин сармоя ва сармоягузорию ташикилотҳои молиявӣ қарзӣ (низомӣ бонкӣ) дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар нақши муҳим мебошад, ки он давра ба давра афзоиши ёфта истодааст. Ин албата, хуб мебошад, вале аз ҳама муҳимаи таъмин намудан ва зиёд кардани сатҳи даромаднокии сармоя дар низомӣ бонкӣ мебошад.

***Калидвожаҳо:** даромаднокӣ, сармоя, сармоягузорӣ, молия, оинномавӣ, фоида, дороиҳо, саводнокӣ, фоиз, меёр, тавозун, самаранокӣ, омилҳо, қарз, хизматрасонӣ, стратегия, бонк.*

***Барои иқтибос:** Ҳикматов, С. Масъалаҳои даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши он дар ташикилотҳои молиявӣ қарзии кишвар / С. Ҳикматов, Д.А. Амонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 178-189.*

ВОПРОСЫ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ИНВЕСТИЦИИ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО В ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИИ СТРАНЫ**Хикматов С.****Амонова Д.А.**

Аннотация. Реализация поставленных целей и решение актуальных вопросов социально-экономического развития страны невозможны без привлечения внутреннего капитала и кредитов. Поэтому в очередном Послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики», которое было представлено Верховному Собранию Республики Таджикистан 28.12.2023 года, было отмечено, что Правительство Республики Таджикистан будет развивать частный сектор, предпринимательство и инвестиции в рамках стратегии национального развития на период до 2030 года как основное средство достижения национальных целей и будет постоянно принимать меры по обеспечению благоприятных условий для предпринимательской и инвестиционной деятельности, привлечению капитала и инвестиций в отрасли экономики страны и ориентации на экспорт.

Стоит отметить, что Правительством Республики Таджикистан принимаются необходимые меры по привлечению капитала, а также внутренних и иностранных инвестиций, объем иностранного капитала (иностранного финансирования) в различных отраслях экономики страны развивается и растет. Так, за последние 7 лет получено более 95 миллиардов сомони иностранного капитала, из них более 30 миллиардов сомони - прямые инвестиции. В 2023 году на создание новых промышленных производств на расширение основных производственных фондов за счет иностранного капитала и средств предприятий было направлено более 7 млрд сомон, что в 1,5 раза больше, чем в 2022 году.

Следует отметить, что наряду с государственными инвестициями, а также капиталом и инвестициями финансово-кредитных организаций (банковской системы) он играет важную роль в социально-экономическом развитии страны, которая время от времени возрастает. Это, конечно, хорошо, но самое главное – обеспечить и повысить уровень доходности капитала банковской системы.

Ключевые слова: рентабельность, капитал, инвестиции, финансы, устав, прибыль, активы, грамотность, процент, ставка, баланс, эффективность, факторы, долг, услуга, стратегия, банк.

ISSUES OF INVESTMENT PROFITABILITY AND FACTORS INFLUENCING IT IN FINANCIAL AND CREDIT ORGANIZATIONS OF THE COUNTRY.

Khikmatov S.

Amonova D.A.

Annotasion. The implementation of the set goals and the solution of pressing issues of the country's socio-economic development are impossible without attracting domestic capital and loans. Therefore, in the next Message of the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan “On the main directions of domestic and foreign policy,” which was presented to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan on December 28, 2023, it was noted that the Government of the Republic of Tajikistan will develop the private sector, entrepreneurship and investment within the framework of the national development strategy for the period until 2030 as the main means of achieving national goals and will constantly take measures to ensure favorable conditions for business and investment

activities, attract capital and investment in the country's economic sectors and focus on export.

It is worth noting that the Government of the Republic of Tajikistan is taking the necessary measures to attract capital, as well as domestic and foreign investment, the volume of foreign capital (foreign financing) in various sectors of the country's economy is developing and growing. Thus, over the past 7 years, more than 95 billion somani of foreign capital have been received, of which more than 30 billion somani are direct investments. In 2023, more than 7 billion somons were allocated for the creation of new industrial production to expand fixed production assets at the expense of foreign capital and enterprise funds, which is 1.5 times more than in 2022.

It should be noted that, along with government investments, as well as capital and investments of financial and credit organizations (banking system), it plays an important role in the socio-economic development of the country, which increases from time to time. This is, of course, good, but the most important thing is to ensure and increase the level of return on capital of the banking system.

Key words: *profitability, capital, investment, finance, charter, profit, assets, literacy, interest, rate, balance, efficiency, factors, debt, service, strategy, bank.*

Гузориши масъала. Мавриди зикр аст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва номуҷтасоби иқтисодиёти ҷаҳонӣ масъалаҳои даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши он дар ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишвар яке аз масъалаҳои мубрами руз ба шумор меравад. Вобаста ба ин дарёфти роҳҳо ва усулҳои нави тақмили даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши онро дар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷустуҷӯ карда шавад.

Таҳлили таҳқиқоти охирин ва маводи нашршуда. Дар шароити муоассир масъалаҳои даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши он дар ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишвар мавриди омӯзиш ва таҳқиқӣ ҷамаҷонибаи олимони муҳакиконӣ дохилию хориҷӣ қарор гирифтааст. Доир ба ин масъала корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, мақолаҳои илмӣ хеле зиёд эҷод гардида истодаанд. Тақия ба ин маводҳои илмӣ ва дигар сарчашмаҳои иттилооти кушиш намудем, ки мақолаи худро тақия ва пешниҳод намоем. Зеро масъалаҳои даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши он дар ташкилотҳои молиявӣ кишвар дар шароити ҷаҳонишавӣ

ба яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати молиявӣ табдил ёфтааст.

Мақсади мақола. Тақмили даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши он дар ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишвар. Вобаста ба ин пешниҳодҳои мушаххас ҷиҳати мукамалгардонии даромаднокии сармоя ва омилҳои ки ба он таъсир мерасонанд ироа гардидаанд.

Муҳтавои асосии мавзӯ. Чуноне, ки дар Паёми навбатии Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали раҳмон (аз 28.12.2023) ироа гардид бо мақсади ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ҷиҳати рушди бозори қоғазҳои қиматнок, баҳусус, қоғазҳои қиматнокӣ “сабз” ва бозори тақрибӣ тадбирҳои зарурӣ андешидан бо маврид аст. Ҳалли масъалаҳои мубрами рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар бе ҷалби намудани сармояи дохилию хориҷӣ ғайри имкон мебошад.

Ҳаминро ба инобат гирифта, дар мақола масъалаҳои даромаднокии сармоя ва омилҳои таъсирбахши он дар ташкилотҳои молиявӣ қарзии мамлакат мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Амалисозии ҳадафҳо ва ҳалли масъалаҳои мубрами рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар бе ҷалб намудани сармояи дохилию хориҷӣ ғайри имконнаст. Бинобар он дар Паёми навбадии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷӣ”, ки 28.12. 2023 баргузор гардид, қайд карда шуд, ки Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар стратегияи миллии рушд ба давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои милли муайян кардааст ва чихати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои ҷалби сармоя ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷуи хоҳад намуд.

Қайд кардан ба мавридаст, ки дар натиҷаи андешидани чорабиниҳои зарурии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ҳаҷми маблағҳои хориҷӣ давра ба давра афзоиш ёфта истодааст, ки он ба сиёсати пешгирифтаи сармоягузорию Ҳукумати кишвар мусоидат мекунад.

Тибқи Паёми навбатии Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали раҳмон (аз 28.12.2023) бо мақсади ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ чихати рушди бозори қоғазҳои киматнок, бахусус, қоғазҳои киматнокӣ “сабз” ва бозори тақрорӣ тадбирҳои зарурӣ андешиданд. [5:2]

Қайд кардан ба мавридаст, ки тибқи маълумоти омили дар 7 соли охир ба кишвар ба маблағи беш аз 95 миллион сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардидааст, зиёда аз 30 миллион сомонӣ он сармояи мустақим мебошад. Ин чунин, дар ин давра дар соҳаҳои муҳталифи иқтисодию иҷтимоӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва сармояи хориҷӣ беш аз 1400 лоиҳаи сармоягузорию давлатӣ ба маблағи 36 миллион сомонӣ амали карда шудааст.

Тибқи “Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030” ҳаҷми сармояи мустақим то соли 2026 нисбат ба ММД то 10% расонидашуда, солҳои 2022-2026, яъне дар 5-сол бояд ба иқтисодиёти миллии беш аз 60 миллион сомонӣ сармояи мустақим ҷалб карла шавад.

Соли 2023 барои ташкили истеҳсолоти нави саноатӣ, васеъгардонии фондҳои асосӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти наву рақобатнок аз ҳисоби сармояи хориҷӣ ва маблағи корхонаҳо зиёда аз 7 миллион сомонӣ рағона гардидааст, ки нисбат ба соли 2022-юм 1,5 баробар зиёд мебошад. [5:3]

Бояд гуфт, ки сол аз сол зиёд шудани ҳаҷми маблағи сармоягузорию хориҷию дохилӣ ба сиёсати сармоягузорию Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳалли масъалаҳои таъсиси ҷои нави корӣ ва амали гаштани ҳадафи ҷорумини рушди иқтисодӣ милли – санатикунонии бо суръат мусоидат хоҳад кард.

Ҷадвали 1. - Инак, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар дар солҳои 2010-2021 дар ҷадвали 1 ифода карда шудааст, ки он;

Солҳо	Мустақим	Портфелӣ	Дигар сармоягузориҳо	Ҳамагӣ
2010	238,9	-	228,2	467,1
2011	161,4	0,1	164,0	325,5
2012	391,3	0,1	355,0	746,4
2013	341,1	0,2	670,6	1011,9
2014	377,4	1,4	530,4	909,2
2015	470,9	-	506,9	977,8
2016	434,2	0,1	408,4	842,7

2017	354,5	245,9	500,0	1100,4
2018	326,8	-	317,7	644,5
2019	345,9	0,1	261,1	607,1
2020	162,5	-	265,9	428,4
2021	342,2	0,1	376,0	718,3
Ҳамагӣ	3947,1	248	4584,2	8779,3

Сарчашма: Ҳисобот оиди фаъолияти АТМХТ ДАР соли 2023, шаҳри Душанбе, март соли 2024.

Ба ақидаи мо ба ғайр аз омилҳои дар боло зикршуда ки ба нишондиҳандаи даромаднокии сармоя таъсир мерасонад, ин чунин омили инсонӣ, яъне сатҳи саводнокию маърифатнокии мутахассисони соҳаҳои иқтисодии кишвар, пеш аз ҳамаи низоми бонкӣ, яке аз омилҳои муҳими таъминкунандаи самаранокии сармоя, сармоягирон ва сармоячиён буда, ки он дар маҷмӯ ҳамаҷун омили муҳими болоравии нишондиҳандаи даромаднокии сармоя мебошад ва хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, саводнокии молиявӣ- ин маҷмӯи маълумотҳои асоси дар соҳаи молия, фаъолияти бонкӣ, суғуртақунонӣ ва ин чунин бучетикунони маблағҳои шахси, ки бо шахс имкония медиҳад, ки то маҳсулоти зарурии молиявиро (хизматрасониҳоро дуруст интиҳоб карда, оқилона баҳодихӣ намояд, хавфҳои дар рафти истифодаи онҳо ба миёномадари ба зимма гирад, самаранок пасандозҳоро ҷамъоварӣ намояд ва тавонанд амалиётҳои шубҳанок ва дорои хусусияти қаллоби доштаре муайян намояд. [7:8]

Бояд қайд кард, ки то ҳол дар бисёр ташкилоту идораҳои молиявӣ қарзии кишвар мутахассисҳои таъсодуфӣ ҷойдоранд, ки онҳо ба омӯзиш ва тақмили саводнокию маърифатнокии молиявӣ эҳтиёҷ доранд, бояд диққати махсус дод ба ин масъала. Чунки бо сабаби пастбудани саводнокии касбии худ, ҳеҷ гоҳ ба фаъолияти самарабахши молиявӣ махсусан баланд бардоштани даромаднокии сармояро таъмин карда наметавонанд ва бо сабаби пастбудани маърифати молиявӣ на фақат сармоягузори хориҷию дохилро ҷалб

менамоянд ва балки аз фикру андешаи маблағгузори худ рӯ мегардонанд. Бинобар он, ба ақидаи мо ин омил, омили муҳими ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани даромаднокии сармоя ҳисобидан мумкин

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 маълум гардид, ки дар соли 2021 аз ҳама зиёд маблағгузори хориҷӣ ба иқтисодии кишвар ба ҷашм мерасад, ки 718,3 миллион доллари США-ро ташкил дод, ки он нисбати соли 2010 қариб 1,6 маротиба зиёд мебошад.

Инчунин, дар соли 2023 ба иқтисодии кишвар зиёда аз 7миллиард сомони маблағ аз ҳисоби сармояи хориҷӣ равона гаштааст, ки он нисбати соли 2022 қариб 1,5 баробар зиёд мешавад.

Боиси қайд аст, ки сол аз сол афзоиш ёфтани ҳаҷми сармояи хориҷию дохилӣ шаҳодати рушди иҷтимоию иқтисодии кишварро ифода мекунад. мувофиқи маълумотҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023, ки аз тарафи сармоягузори хориҷӣ дар соли 2022 ба иқтисодии кишвар ҳамагӣ - 2576796,6 ҳаҷми доллари америкои сармоягузори анҷом додашудааст, аз ҷумла сармоягузориҳои мустақим – 618400,0 ҳазор доллар, сармоягузориҳои ҷамадонӣ (портфельный инвестиция) – 217,3 ҳазор доллари амрикоӣ, сармоягузориҳои дигар – 1958179,4 ҳазор доллари амрикоӣ [9:244].

Аз нишондиҳандаҳои болоӣ чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки афзоиши ҷалби маблағҳои сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодии кишвар ба сиёсати сармоягузори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир мусоидат

мекунад, ки он дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат нақши хоса дорад.

Бояд қайд кард, ки афзоиши сармоягузори хориҷӣ ватанӣ ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти кишвар, албатта хуб мебошад, вале аз ҳама муҳимаш самарабахш истифодабарии он ва баланд бардоштани даромаднокии сармоя мебошад.

Қайд кардан ба мавридаст, ки дар шароити имрузаи рушди бо суръати технологияҳои инноватсионӣ, фарогирии молиявӣ воситаи самаранокӣ беҳтар намудани дастрасӣ ва истифодаи хизматрасониҳои босифати молиявӣ бонкӣ мансуб ёфта дар таъмини рушди устувори низоми молиявӣ бонкӣ таҳкими бахши хусусӣ, беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ, ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли, рушди сармояи инсонӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардуми кишвар, нақши муҳим мебозад ва хоҳад бозид. [8:50]

Айни ҳол, ташкилотҳои қарзии молиявӣ пайваста дар ҷустуҷӯи сармоягузoron ва маблағҳои иловагӣ, ҷиҳати васеъ намудани доираи фаъолиятшон мебошанд. Инчунин, яке аз масъалаи муҳим барои онҳо ин баланд бардоштани самаранокӣ ва даромаднокии сармоя ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ сармоягузoron барои сармоягузорӣ намудан ба нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ тақия намуда, қарори дахлдор оиди сармоягузорӣ қабул менамоянд. Яке аз ин нишондиҳандаҳо даромаднокии сармоя ба ҳисоб меравад, ки ташкилотҳои низоми молиявӣ қарзӣ кушиш ба харҷ медиҳад, ки нишондиҳандаҳои мазкурро дар сатҳи баланд қарор диҳанд, аммо на ҳама вақт ба ин мақсад муяссар мешаванд, чунки дар сатҳи устувори молиявӣ нигоҳдоштани ҳолати молиявии субъектҳои молиявӣ қарзӣ дар шароити амали рақобати озод ва вобаста будани сатҳи даромаднокии ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ аз омилҳои

гуногуни дохилии беруна, ки ноустувории молиявии онҳоро ба миён меорад. Бинобар ин қайд кардан ба мавридаст, ки ба даромаднокии сармоя омилҳои зиёде таъсир мерасонад ба монанди: ғойдаи балансӣ, махсусан ғойдаи соф, сармояи ташкилотҳои қарзӣ, меъёри ғойзи қарз, уҳдадорҳои ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва ғайра.

Ба ақидаи мо хуб мешуд, ки сармоягузoron пеш аз сармоягузори қардан сатҳи даромаднокии онҳоро муайян намуда баъдан қабули қарори дахлдори сармоягузорӣ ба мақсад мувофиқ, хоҳад буд.

То солҳои охири асри 19 сармоя яке аз омилҳои истеҳсолот дар қатори меҳнату замин ба ҳисоб мерафт, вале дар айни замон он асоси низоми иҷтимоӣ – иқтисодӣ кишвар гашта, ба омилҳои муҳими рушд ва дигаргунсозии сохтори иқтисодиёт табдил ёфтааст.

Ҳамин тавр, сармоя ба ақидаи К. Маркс – ин арзишест, ки пайваста дар гардиш буда, дар ҳолати афзоиш қарор дорад. Намунаи оддии сармоя, ки боиси афзоиши арзиш мегардад, ин гирифтани ғойз %-и пасандози бонкӣ мебошад, яъне пасандоз ҳамчун як намуди зоҳирии сармоя мебошанд, ки дар шакли таъмини ғойз, он афзоиш меёбад. [3:452]

Чӣ хеле, ки қайд карда шуд шаклҳои сармоя гуногун буда, ки яке аз онҳо сармояи инсонӣ мебошад, ки он дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар нақши калидиро мебозад.

Бинобар ин, бисёр олимони ҷаҳон (иқтисоддонҳо) махсусан иқтисоддони америкоӣ дорандаи ҷоизаи Нобел Гэри Стэнли Бекер дар китоби худ бо номи «Сармояи инсонӣ» нишон дод, ки сармоягузорӣ ба таҳсил, бо саломатӣ, ба баландбардории малакаву таҳассус ва ба нигоҳдории муносибатҳои худ бо кормандон-арзиши кормандонро ҳамчун захираи самаранокӣ фаъолияти соҳибкорӣ

ва рушди иқтисодӣ баланд мебардорад. [6:286].

Яъне одамон метавонанд сармояшонро на танҳо дар назди таҷҳизоти истеҳсолӣ кор карда зиёд намоянд, балки ҳангоми нишаста китоб хондан ва ё дар толори фитнес тамрин намудан, низ сармояи инсонро афзоиш дода метавонанд.

Ҳамин тавр сармояи инсонӣ барои ташаккули ва рушди самтҳои нави идоракунии иқтисодиёт асос мегузорад, ки дар илми менеҷмент самти нав бо номи идоракунии захираҳои инсонӣ пайдо гардид.

Шакли дигари сармоя ин сармояи молиявӣ мебошад, ки ин дороиҳое, ки дар шакли пулӣ ба дорандаи худ даромад меорад. [7:483]

Қайд кардан ба мавридаст, ки барои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла фаъолияти низоми бонкӣ пеш аз ҳама сармояи молиявӣ зарур мебошад, ки қисми таркибии онро сармояи оинномавӣ ташкил медиҳад.

Сармояи оинномавӣ асоси молиявии фаъолият ҳаргуна ташкилоту субъектҳои хоҷагидориро ташкил медиҳад, аз ҷумла ташкилотҳои қарзӣ. Аммо бо назардошти хусусияти хоси фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, вучуд доштани хавфи баланд дар фаъолияти миёнаравӣ ва таъсири ин хавфҳо ба ҷамъияту субъектҳои молиявию қарзӣ,

ташкил намудани сармояи ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ (шаклҳои гуногуни корхонаҳо) зери назорату танзими ҷидди, ки аз тарафи БМТ қарор дода мешавад, амалӣ мегардад.

Гуфтан ба мавридаст, ки барои ташкил кардани субъектҳои молиявию қарзӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра пеш аз ҳама дороии сармоя дар шакли пулӣ ва амвол бояд мавҷуд бошад. Бинобар ин барои ташкил кардани ташкилотҳои қарзӣ сармояи худӣ (сармояи оинномавӣ) ва сармояи ғайрихуди зарур мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки сармояи оинномавӣ аз тарафи муассисон ташкил карда шуда, ҳаҷми ҳадди ақали он дар асоси Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд», «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ ва тибқи Дастурамалҳои №176», «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва №197», «Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзии хурд» муқаррар карда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳаҷми ҳадди ақали сармояи оинномавӣ барои ташкилотҳои қарзии молиявӣ доими набуда, балки тағирёбанда мебошад, ки онро аз маълумотҳои ҷадвали 2-юм дидан мумкинаст.

Ҷадвали 2. - Динамикаи ҳаҷми ҳадди ақали сармояи оинномавии ташкилотҳои қарзию молиявӣ дар солҳои 2022-2027 (миллион сомонӣ НБҲ)

Сана	бонкҳо	ташкilotҳои қарзии ғайрибонкӣ	ташкilotҳои амонатии қарзии хурд	ташкilotҳои қарзии хурд	Фонди қарзии хурд
то 31.12.2022	50	30	6	4	300 нишондиҳанда барои ҳисоб
аз 01.01.2023	60	40	8		
аз 01.01.2024	70	45	9		
аз 01.01.2025	80	50	10		

аз 01.01.2026	90	55	11		
аз 01.01.2027	100	60	12		

Сарчашма: маҷалаи БМТ. №2, апрел-июн соли 2023. саҳифаи 32.

Аз маълумотҳои қадвали 2-юм маълум мегардад, ки дар давоми солҳои 2022-2027 талабот нисбати ба ҳадди ақали сармояи оинномавӣ зиёд шуда истодааст, ки ин албата барои ташкилотҳои қарзии молиявии навтаъсис, пеш аз ҳама ба роҳ мондани фаъолияти низоми бонкии солим ва рақобатпазир мебошад. Инчунин барои ташкилотҳои қарзӣ бошад, имкониятҳои васеътарро ҷиҳати анҷом додани амалиёти фаъол, ки дорои хавфи баланд мебошад, фароҳам меорад.

Қайд кардан ба мавридаст, ки бо ақидаи мо афзоиши сармоя ин қадар муҳим нест, вале муҳимаш барои ҳамаи субъектои хоҷагӣ ва бонкҳо ин баланд бардоштани даромаднокии сармоя мебошад. Чунки сармоягузoron диққати аввалиндарачаро ба нишондиҳандаи даромаднокии сармоя зоҳир менамояд, яъне сармоягузор аз амалиёти молияви чӣ қадар даромад мегирад, бояд донист.

Дар ташкилотҳои қарзӣ ба монанди дигар саҳаҳои воқеии иқтисодиёт даромаднокии сармоя нисбати фоидаи соф ба сармояи худӣ, ки бо % ифода карда мешавад, ки он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад.

$$D_c = \frac{F_c \times 100\%}{C_x}$$

C_x

Дар инҷо,

D_c – даромаднокии сармоя

F_c – фоидаи соф

C_x – сармояи худӣ

Ҳамин тавр, нишондиҳандаҳои мазкур ифодакунандаи он аст, ки ҳар як сомонӣ сармояи худии маблағгузошташуда чӣ қадар даромад меорад, ки онро дар мисоли зерин, дидан мумкин аст. (рақамҳо шартан).

Ташкилотҳои қарзӣ дар соли чорӣ 14 миллион сомонӣ фоидаи соф гирифт.

Дороиҳои умумии он 740 миллион сомонӣ буда, уҳдадорихояш 60 миллион сомони ро ташкил менамоянд. Бинобар ин барои ёфтани даромаднокии сармоя бояд амалиётҳои зерин анҷом дода шаванд.

1. Сармояи худӣ = даромадҳои умумӣ - уҳдадорихои умумӣ = 740 миллион сомонӣ – 60 миллион сомонӣ = 680 миллион сомонӣ.

2. $D_c = \frac{F_c}{C_x} \times 100\% = \frac{14 \text{ мил. сом.}}{680 \text{ мил. сом.}} \times 100\% = 2,05\%$

C_x

680 мил. сом.

Даромаднокии сармоя 2,05%-ро ташкил дод, ки он маънои онро даром, ки ҳар як сомонӣ сармоягузоришуда 2,05% фоида овардааст, яъне сармоягузори ташкилоти қарзӣ аз ҳар як сомонӣ маблағгузорӣ карданашон 2 дирам фоида таъмин мегардад.

Қайд кардан ба мавридаст, ки ин нишондиҳанда барои ташкилотҳои қарзие, ки фаъолияти молиявии онҳо бо фоида ҷамъбаст мешавад, ҳисоб карда мешавад, дар акси ҳол ин нишондиҳанда ҳисоб карда намешавад, чунки фаъолияти молиявии онҳо зараровар мебошад.

Нишондиҳандаи мазкур яке аз нишондиҳандаи асосӣ баҳодиханда ба фаъолияти молиявии субъектҳои қарзӣ ба ҳисоб рафта, ба ин нишондиҳанда пеш аз ҳама сармоягузoron диққати махсус медиҳанд. Аз ин лиҳоз ташкилотҳои қарзии молиявие, ки ба ҷалби сармоягузoron эҳтиёҷ доранд, кушиш ба қарз медиҳанд, ки нишондиҳандаи мазкурро дар сатҳи нисбатан баланд нигоҳ доранд ва инчунин кушишу ҳаракат хоҳад дод. Боиси қайд аст, ки даромаднокии бонкҳо аз бисёр омилҳо вобаста мебошанд, ба монандӣ: аз хавфҳои амалиётӣ сиёсати қарзӣ, меъёри (%) - и

қарзӣ ғайра. Дар шакли мисол вобастагии қарзӣ дар чадвали 3 акс ёфтааст. (ҳамчун даромаднокии сармоя аз меъёри фоизи мисол 3 - бонки шартӣ истифода шудааст).

Чадвали 3. - Вобастагии даромаднокии сармоя аз меъёри фоизи қарзӣ

номи ташки лотҳои қарзӣ	дорои ҳои умумӣ (млн. сом.)	ухдадо риҳои умумӣ (млн. сом.)	сармояи тавазунӣ	меъер и %-и қарзӣ	фоида (млн. сом.)	аз андоз фоидаи соф (млн. сом.)	Фоида и соф	Даром аднок ии сармоя (%)
Бонки «А»	370	30	340	7,0	23,8	4,76	19,04	5,6
Бонки «Б»	650	110	540	7,0	37,8	7,56	30,24	5,6
Бонки «В»	900	300	600	7,0	42,0	8,4	33,6	5,6

Сарчашма: БМТ, маҷаллаи бонкдорӣ №2, (101) апрел – июн, 2023с. 33.

Аз маълумотҳои ҷадвали №3 маълум гардид, ки ҳамчун мисол фаъолияти се бонки шартӣ бо назардошти истифода бурдани сармояи тавазунии онҳо танҳо барои қарздиҳӣ бе назардошти дигар амалиётҳо истифода шудааст, ки ҳаҷми даромадҳо ва ухдадорҳои онҳо гуногун буда, меъёри %-и қарзии аз ҷониби онҳо пешниҳодшаванда якхела, яъне 7%-и солоне мебошад.

Аз таҳлили нишондиҳандаи ҷадвали 3 маълум шуд, ки новобаста аз гуногун будани ҳаҷми сармоявӣ тавазунӣ (дороиҳо - ухдадорҳои) бо назардошти якхела будани меъёри % - и қарзии аз ҷониби онҳо пешниҳод шаванда, даромаднокии сармоя дар онҳо якхела (5,6%) мебошад. Агар меъёри фоизи қарзӣ гуногун бошад (аз тарафи онҳо пешниҳодшаванда), онгоҳ даромаднокии сармоя дар бонкҳо тағйир меёбад.

Ҳамин тавр аз маълумотҳои ҷадвали 3 маълум гашт, ки даромаднокии сармоя бо меъёри фоизи қарзӣ алоқаи зич доранд, яъне бо баробари афзоиш ёфтани меъёри фоизи қарзӣ даромаднокии сармоя низ афзоиш ёфта, дар ҳолати баръакс даромаднокии сармоя паст мешавад, яъне коҳиш меёбад.

Яке аз омилҳои дигаре, ки ба сатҳи даромаднокии сармояи бонкҳо таъсир

мерасонад - ин тағйирёбии фоидаи соф ташкил медиҳад, чунки тамоми ҳаду ҳаракати низоми бонкӣ, маҳз барои таъмини динамикаи фоидаи соф равона карда мешавад.

Бояд қайд намуд, самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ, пеш аз ҳама аз даромаднокии амалиётҳои, ки онҳо анҷом медиҳанд, муайян мегардад.

Аз ин лиҳоз, нишондиҳандаи даромаднокӣ натиҷаи ниҳии тамоми фаъолияти ташкилоти низоми қарзиро инъикос мекунад. Фоида бошад, ин нишондиҳандаи асосии инъикоскунанда даромаднокии фаъолияти ташкилотҳои низоми қарзӣ мебошад. Бинобар ин фоидаи нишондиҳандаҳои муҳими самаранокии фаъолияти ташкилотҳои низоми қарзӣ мебошад, яъне дар ҳолати баланд шудани даромаднокии онҳо фоидаи онҳо низ афзоиш меёбад. Барои ҳамин ҳам, ташкилотҳои қарзиро молиявӣ тамоми кушишу ғайратро баҳри зиёд кардани фоидаи равона месозад ва хоҳад амалӣ намуд.

Қайд кардан лозим, ки дар давраи паҳншавии касалии сирояткунандаи COVID - 19 сатҳи даромаднокии ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишвар хеле коҳиш ёфт ва фоидаи онҳо хеле паст рафт ва аз соли 2021 сар карда даромаднокии сармояи низоми

бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба болоравии майл пайдо намуд ва дар айни ҳол, қариб ҳамаи низоми молиявию қарзии кишвар ҷамъбасти фаъолияти молиявии худро бо натиҷаи мусбӣ ҷамъбаст карда истодаанд, ки он шаҳодати баланд шудани нишондиҳандаи даромаднокии онҳо мебошад.

Чӣ хеле, ки аз таҳлилҳои анҷомдодашуда маълум мешавад, ки даромаднокии сармоя аз якҷанд омилҳо вобаста мебошад, аз ҷумла, меъёри фоизи қарзӣ дороиҳо, уҳдадориҳо, воситаҳои худӣ, сармояи тавазунӣ, фоидаи соф, гирдгариши дороиҳо ва хавфҳои бонкӣ ва ғайра.

Гуфтан зарур аст, ки ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар давраи банақшагирии нишондиҳандаҳои молиявию қарзӣ ба монандӣ: нишондиҳандаи даромадноқӣ, фоида, махсусан фоидаи соф ва дигар нишондиҳандаҳои молиявию қарзӣ, бояд омилҳои дар боло зикрффта ба инобат гирифта шавад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар солҳои 2021 даромаднокии сармоя дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2,1%-ро ташкил намуда, дар соли 2022 - ин нишондиҳанда якбора ба 18% расидааст. [6.35] Сабаби зиёдшавии якбораи даромаднокии сармоявӣ дар низоми молиявию қарзӣ ин пеш аз ҳама вобаста аз зиёд шудани фоидаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ мебошад, ки дар соли 2023 бошад, ин нишондиҳанда тамоюли афзоиш пайдо намуда истодааст.

Гуфтан ба мавридаст, ки афзоиши фоидаи ташкилотҳои молиявию қарзии кишвар пеш аз ҳама бо бартараф шудани оқибатҳои пандимияи COVID - 19, афзоиш ёфтани сандуқи қарзӣ, зиёд шудани ҳаҷми савдои хориҷӣ, ҳаҷми интиқолҳои маблағҳо аз хориҷӣ кишвар, афзоиш ёфтани хизматрасониҳои низоми бонкӣ ва амалиётҳои асбӯрӣ ва ғайра вобастаги доранд. Мувофиқи маводҳои омории БМТ дар соли 2021 фоидаи ташкилотҳои қарзии

молиявии ҷумҳурӣ дар умум 108 миллион сомони ро ташкил менамуд, дар соли 2022 бошад фоидаи умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ 988% зиёд шуда маблағи 1,17 миллиард сомони ро ташкил дод. [6.35]. Инчунин афзоиши нишондиҳандаи даромаднокии сармояи ташкилотҳои низоми бонкии кишвар боиси ҷалби бештари сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва самарабахш истифода намудани маблағҳои сармоягузорӣ, хоҳад буд.

Барои боз ҳам баланд бардоштани сатҳи даромаднокии сармояи ташкилотҳои молиявию қарзӣ ба андешаи мо бояд чораҳои зерин амалӣ карда шавад:

1. Баланд бардоштани ҳавасмандии сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ нисбат ба ҷалби сармоя ба иқтисодиёти кишвар, махсусан ба соҳаҳои молиявию қарзии кишвар (бо роҳи зиёд кардани имтиёзҳо ва дастгирии давлатӣ нисбати сармоягузориҳо).

2. Таъмини динамикаи афзоишу даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ бо роҳи баландбардоштани самаранокии маблағҳои худӣ ва ҷалб карда шуда аз аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ (зиёд кардани даромадноқӣ ва фоиданокии маблағгузориҳои низоми бонкӣ).

3. Баланд бардоштани сатҳи саводноқӣ ва маърифатнокии молиявии кормандону мутахассисони тамоми соҳаҳои иқтисодиёти кишвар, махсусан соҳаи молиявию қарзӣ.

4. Арзёби намудани самаранокии маблағҳои ба амалисозии лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ, ки он қисми асосии сармояи иқтисодиёти кишварро ташкил медиҳад, таъмин кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

5. Баландбардоштани (зиёд кардани) сатҳи нишондиҳандаи даромаднокии сармоя дар низоми бонкӣ, ки он кафолати зиёд гаштани ҷалби сармоягузориҳо ва сармояи он хоҳад шуд, таъмин карда шавад.

6. Соқит шудани низоми бонкӣ аз хароҷотҳои изофагӣю бемаҳсул, ки он дар навбати худ барои зиёд шудани ғоида ва даромаднокии онҳо мусоидат мекунад.

Бояд гуфт, ки агар пешниҳодҳои илмие, ки дар боло зикргардида дар амал

тадбиқ гарданд он гоҳ мумкин аст, ки сатҳи ҷалби сармоя, истифодаи самарабахш ва даромаднокии он дар тамоми иқтисодиёти кишвар, пеш аз ҳама дар соҳаҳои ташкилоти молиявӣ қарзӣ хоҳад баланд ва беҳтар гашт.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», 15.03.2016, №1299.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриҷалби бонкӣ», 19.05.2009.
3. К. Маркс. Капитал. Критика политической экономии Т.1.Кн.1. Под ред. В. Я. Человекого. М, соли 2015, саҳ.452.
4. Ҷураев Б.М... Ғайриҷалби бонкӣ (китоби дарсӣ). Душанбе соли 2014, саҳ. 483.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023, саҳ. 2;3;
6. БМТ // Маҷалаи БМТ, №2 (101) апрел – июн, соли 2023, саҳ. 55;35.
7. У.С. Ҳикматов С. «Саводнокии молиявӣ», (васоити таълимӣ) Душанбе соли 2021. Саҳ. 8.
8. Ҳикматов С., Амонова Д.А. «Нақши стратегияи миллии фарогирӣ молиявӣ дар рушди иҷтимоӣю иқтисодии мамлакат», // Пайёми ДМТ. Бахши иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ – Душанбе соли 2024, №4, қисми 1 саҳ. 50.
9. Молияи Тоҷикистон: Мазмунӣ оморӣ соли 2023, саҳ. 244.
10. <https://nvt.tj/tj/banking-system/vadzok.php>-соноаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон.
11. Стратегияи миллии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030-Душанбе, 2016.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ҳикматов Сафаралӣ - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ғайриҷалби гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, шаҳраки донишҷӯён, бинои 8, утқи 505. Телефон: (+992) 93-505-55-99

Амонова Дилором Абдувахидовна - номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, шаҳраки донишҷӯён, бинои 8, утқи 603. Телефон: (+992) 985399999. E-mail: damonova-2020@mail.ru.

Сведения об авторах:

Хикматов С.- кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Национального университета Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, студенческий городок, здание 8, комнаты 505. Телефон: (+992) 93-505-55-99

Амонова Дилором Абдувахидовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры таможенной деятельности Национального университета Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, студенческий городок, здание 8, комнаты 603. Телефон: (+992) 985399999. E-mail: damonova-2020@mail.ru.

Information about the authors:

Hikmatov S.- candidate of economic sciences, docent of the department of customs activities of the National University of Tajikistan. Address: c. Dushanbe, city of student , building 8, room 505. Phone: (+992) 93-505-55-99

Amonova Dilorom Abduvahidovna - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Customs Activities of the National University of Tajikistan. Address: c. Dushanbe, city of student, building 8, room 603. Phone: (+992) 985399999. E-mail: damonova-2020@mail.ru.

УДК: 330

РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В СЕЛСКИХ МЕСТНОСТЯХ (НА МАТЕРИАЛАХ РРП)

Имомназарова Т.А.

Аннотация. В статье особое внимание уделяется развитию малого предпринимательство в сельских местностях районов Республиканского подчинения Республики Таджикистан. При этом наряду с дехканскими фермерскими хозяйствами рассматриваются другие формы хозяйствования в рамках малого предпринимательства.

Особое внимание уделяется региональным фактором развития сельскохозяйственного предпринимательство, к которым автор относит природно-ресурсные, демографические, технологические и экономические факторы. В свою очередь каждый из этих факторов разделяются на многочисленные группы под факторов, которые оказывают влияние на малое предпринимательства по разному.

В статье приводится основные направления реализации достижения науки и техники в развитии сельского предпринимательства. Особое внимание уделяется использования дешёвых источников энергообеспечения в сельских местностях. Речь идет о теплицах нового поколения с гидропонными методами выращивания овощей, ягод, и грибов путем использования термальных водных ресурсов, которые в горных районах Таджикистана располагаются в больших объемах.

Ключевые слова: малое предпринимательство, сельские местности, сельскохозяйственные угодья, посевные площади, дехканские хозяйства, продовольственные рынки, инновационный трактор, пригородные районы, тепличные хозяйства, аграрная сфера, условия хозяйствования, климатические условия.

Для цитирования: Имомназарова, Т. А.. Региональные аспекты развития малого предпринимательства в селских местностях (на материалах РРП) / Т. А. Имомназарова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 3(42). – С. 190-202.

ЧАНБАҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР МИНТАҚАҲОИ ХОҶАГИИ
ҚИШЛОҚ (ДАР АСОСИ МАВОДҲОИ НТҶ)

Имомназарова Т.А.

Аннотатсия. Дар мақола ба инкишофи соҳибкории хурд дар деҳот ва ноҳияҳои тобеи марказ диққати махсус дода шудааст. Дар баробари ин дар баробари хоҷагӣҳои деҳқони дигар шаклҳои хоҷагидорӣ дар доираи соҳибкории хурд низ дида мешаванд.

Таваҷҷуҳи хоса ба омилҳои минтақавии рушди соҳибқорӣ кишоварзӣ дода мешавад, ки муаллиф ба онҳо омилҳои табиӣ, демографӣ, технологӣ ва иқтисодиро вобаста медонад. Дар навбати худ, ҳар яке аз ин омилҳо ба гурӯҳҳои сершумори омилҳое тақсим мешаванд, ки ба соҳибқори хурд бо роҳҳои гуногун таъсир мерасонанд.

Дар мақола самтҳои асосии ҷори намудани комёбиҳои илму техника дар инкишофи соҳибқорӣ кишоварзӣ пешбинӣ шудааст. Дар дехот ба истифодаи манбаъҳои арзони энергия диққати махсус дода мешавад. Сухан дар бораи гармхонаҳои насли нав бо усули гидропонии парвариши сабзавот, буттамева ва занбӯруғҳо бо истифода аз захираҳои оби гарм, ки дар минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистон дар ҳаҷми зиёд ҷойгиранд меравад.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ хурд, дехот, заминҳои кишоварзӣ, заминҳои кишт, хоҷагӣҳои деҳқонӣ, бозорҳои озуқаворӣ, тракторҳои инноватсионӣ, ноҳияҳои наздишаҳрӣ, хоҷагии гармхонаҳо, баҳии кишоварзӣ, шароити иқтисодӣ, шароити иқлим.

REGIONAL ASPECTS OF SMALL ENTERPRISE DEVELOPMENT IN RURAL AREAS (BASED ON RRP MATERIALS).

Imamnazarova T.A.

Annotation. The article pays special attention to the development of small businesses in rural areas of the regions of Republican subordination of the Republic of Tajikistan. At the same time, along with dekhkan farms, other forms of management within the framework of small businesses are being considered.

Particular attention is paid to regional factors in the development of agricultural entrepreneurship, to which the author includes natural resource, demographic, technological and economic factors. In turn, each of these factors is divided into numerous groups of factors that influence small businesses in different ways.

The article provides the main directions for implementing the achievements of science and technology in the development of rural entrepreneurship. Particular attention is paid to the use of cheap energy sources in rural areas. We are talking about new generation greenhouses with hydroponic methods of growing vegetables, berries, and mushrooms by using thermal water resources, which are located in large volumes in the mountainous regions of Tajikistan.

Key words: small business, rural areas, agricultural land, sown areas, dekhkan farms, food markets, innovative tractor, suburban areas, greenhouse farms, agricultural sector, economic conditions, climatic conditions.

Постановка проблеми. В предпринимателей способно обеспечить современных экономических условиях экономическое и социальное развитие малое предпринимательства в сельском регионов и положительно повлиять на хозяйстве играет ключевую роль. Потому благосостояния населения. что создание благоприятной среды для

Анализ последних исследований и публикаций. Развитие малого предпринимательства является одним из наиболее актуальных вопросов экономики, и в этом направлении проводится множество исследований. Обзор и исследование региональных аспектов малого предпринимательства в сельском хозяйстве может обеспечить его стабильное развитие в регионах страны и усилить экономическую значимость малого предпринимательства.

Цель статьи. Выявления основные региональные аспекты совершенствование малого сельскохозяйственного предпринимательства, сельские местности в РРП Таджикистана.

Основное содержание материала: Не вызывает сомнения, что каждый регион отличается своеобразием относительно факторов развития сельскохозяйственного предпринимательства. Такие факторы могут делиться на общие и особенные. Однако применительно к одному региону общее может найти свое проявление в особенном. В данном случае общие факторы, присущие всем регионам, в каждом отдельном регионе могут иметь свои особые качественные и количественные характеристики. Кроме того, выделяются такие факторы, которые

исключительным образом относятся к конкретным регионам. В этом плане РРП не является исключением.

В этой связи целесообразным представляется систематизация региональных факторов развития сельскохозяйственного предпринимательства. Это поможет проникнуть в сущность анализируемых факторов с учетом оценки их влияния на эффективность процессов реализации предпринимательского потенциала региона (таблица 1).

Самые значимые факторы развития малого предпринимательства в сельском хозяйстве сводятся к следующему: а) уровень землеобеспеченности населения, проживающего в регионе. Землеобеспеченность в условиях РРП выступает в качестве ограничивающего фактора развития малого предпринимательства в селах [8, С.34]. В сельских местностях РРП в качестве ограничивающего фактора развития малого сельскохозяйственного бизнеса выступает нехватка земельных ресурсов. В этом отношении методологически наиболее правильным представляется показатель посевных площадей на душу населения.

Таблица 1. -Региональные факторы развития сельскохозяйственного предпринимательства

Принципы	Характеристика
Природно-ресурсные	Качественное состояние природной среды как места жизни и хозяйственной деятельности человека - представляет собой; состав, количество и качество естественных ресурсов, степень обеспеченности, экологический фактор и др.
Демографический	Численность и состав населения, трудовые ресурсы, число родившихся, умерших, браков, разводов, численности прибывших в страну и выбывших из нее, а также числа прибытий и убытий внутри страны и ее регионов
Технологический	К технологическим факторам относятся: уровень внедрения информационных, цифровых технологий, научные открытия,

	новые машинные механизмы, изменения в патентном законодательстве и индустрии, влияние интернета и мобильных технологий на отрасль, расходы конкурентов на R&D.
Экономический	Уровень специализации и концентрации, производительность труда, интеграционно-кооперационные связи, уровень развития производительных сил, и т.п.

***Составлено автором.**

Лучше всего ситуацию с показывает реальную ситуацию земле землеобеспеченностью населения обеспеченностью сельского отдельных регионов отражает показатель предпринимательства и всего населения в площади орошаемой пашни на душу целом. (таблица 2). населения. Нижеследующая таблица

Таблица 2. - Площади сельскохозяйственных угодий на душу населения в РРП (в га)

	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Всего по стране	0,73	0,66	0,59	0,52	0,45	0,44	0,42	0,41	0,39	0,38	0,37	0,37
В т.ч.: РРП	0,70	0,64	0,62	0,54	0,48	0,48	0,45	0,45	0,43	0,42	0,41	0,40
Раштская долина												
Раштский район	0,87	0,79	0,72	0,58	0,52	0,52	0,51	0,52	0,53	0,52	0,51	0,50
Таджикабадский район	0,79	0,68	0,78	0,66	0,58	0,57	0,56	0,54	0,53	0,52	0,52	0,51
Нурабадский район	0,83	0,75	0,67	0,85	0,76	0,74	0,72	0,70	0,68	0,68	0,67	0,66
Гиссарская долина												
Гиссарский район	0,37	0,34	0,32	0,29	0,26	0,25	0,25	0,24	0,24	0,23	0,23	0,21
Шахринавский район	0,76	0,67	0,66	0,58	0,51	0,50	0,48	0,49	0,48	0,47	0,46	0,45
Турсунзадевский район	0,81	0,74	0,73	0,51	0,46	0,45	0,44	0,43	0,42	0,41	0,40	0,39

***Источник:** Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Стат. сб. Душанбе, 2001, стр. 83, 84; Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Стат. сб. Душанбе, 2015, стр. 60, 61; Сельское

хозяйство Республики Таджикистан. Стат. сб. Душанбе, 2023, стр. 58; Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2023 года. Стат. сб. Душанбе, 2023, стр. 10.

Эти данные являются свидетельством того, что в разрезе РРП имеет место быстрое сокращение сельскохозяйственных угодий на душу населения. На протяжении 26 лет (1996 – 2022 гг.) этот показатель в масштабе страны уменьшился на 40,4%, в масштабе РРП – на 32,8%, в том числе в Раштском районе – на 41,0 %, в Таджикабадском районе – на 34,9%, в Нурабадском районе – на 21,1%, в Гиссарском районе – на 37,4%, в Шахринавском районе – на 38,3%, в Турсунзадевском районе – на 50,1%. Эти

данные носят тревожный характер. Они говорят о сужении жизненного пространства для человека, и свидетельствуют о том, что пространство для предпринимательства становится всё меньше и меньше.

Более правдивую картину о земельном потенциале сельхозпредпринимательства могут дать данные о посевных площадях на душу населения по отдельным районам РРП. (таблица 3).

Таблица 3. - Посевные площади сельскохозяйственных культур на душу населения (в га)

	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Всего по стране	0,14	0,14	0,13	0,11	0,10	0,09	0,09	0,09	0,09	0,08	0,07	0,07
В т.ч.: РРП	0,07	0,06	0,07	0,06	0,06	0,05	0,05	0,05	0,046	0,046	0,044	0,044
Раштский район	0,08	0,08	0,10	0,07	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05
Таджикабадский район	0,12	0,16	0,16	0,14	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12	0,11	0,10	0,09
Нурабадский район	0,03	0,17	0,08	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,04
Гиссарский район	0,12	0,12	0,10	0,08	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05	0,04
Шахринавский район	0,14	0,13	0,16	0,13	0,11	0,11	0,11	0,10	0,10	0,10	0,09	0,08
Турсунзадевский район	0,14	0,12	0,14	0,10	0,08	0,08	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Стат. сб. Душанбе, 2001, стр. 90; Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Стат. сб. Душанбе, 2015, стр. 69; Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Стат. сб. Душанбе, 2023, стр. 67; Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2023 года. Стат. сб. Душанбе, 2023, стр. 10.

Эти данные указывают на то, что в сельском хозяйстве РРП даже для малого предпринимательства заметно ощущается дефицит земли. Подушевые площади земли в Раштской группе районов и в горной части

Гиссарской долины таковы, что можно говорить лишь о развитии малого предпринимательства; организационно-экономические формы развития агробизнеса сами по себе также выступают

как фактор развития малого предпринимательства. Это в полной мере относится и к сельскому хозяйству. В РРП, как и во всем Таджикистане, в соответствии с рекомендациями международных финансово-экономических организаций был взят курс на создание индивидуальных семейных (фермерских) хозяйств. В некоторых отраслях внутри отдельных регионов такие хозяйства экономически оправдывают себя. Это те отрасли, где уровень механизации остается низким. Речь идет о садоводстве и виноградарстве. Пока труд в этих отраслях остается в основном немеханизированным. Однако ручной труд в них связан с применением современных знаний, т.е. требует использования квалифицированного труда. Этот труд представляется более эффективным по сравнению со многими другими отраслями. Так, виноградари Турсунзадевского района с 1 га получают от 10 до 30 тыс. долл., в то время как доходы хлопкоробов не превышают 2000 долл. США с той же площади. В Раштской группе районов семейные дехканские хозяйства с 1 га садов получают до 1500 – 1700 долл. доходов. Независимо от того, что в каких географических условиях расположены сады и виноградники, они могут эффективно функционировать в рамках малого бизнеса – семейного или индивидуального хозяйства.

В Раштской группе районов – в садоводстве также более эффективными представляются семейные дехканские хозяйства. Однако в животноводстве, в овощеводстве, зерноводстве более эффективны коллективные дехканские хозяйства или производственные кооперативы, которые должны ограничиваться пределами одного сельского поселения.

Вместе с тем всё яснее становится необходимость налаживания развития рыночной инфраструктуры с целью продвижения сельского предпринимательства в различных местностях. Последнее необходимо для реализации следующих ориентиров производственного сектора села:

- собственная переработка молока и мяса на мини заводах;
- развитие малых перерабатывающих производств;
- комплексная переработка сельскохозяйственной продукции и организация производств товаров широкого потребления – трикотажа, кожгалантерейных и швейных изделий, обуви, детских товаров, продукции сельских народных художественных промыслов;
- быстрое развитие производственной и социальной инфраструктуры.

Необходимо также содействовать развитию личных подсобных хозяйств населения, дачных участков, парниковых хозяйств во всех районах РРП как в силу их близости к промышленным центрам, крупным городам, включая, столицу – город Душанбе, так и ввиду необходимости более полного удовлетворения потребностей местного населения.

К настоящему времени органы прямого директивного управления сельским хозяйством заменены кооперативными и коммерческими формированиями, которые осуществляют снабженческо-сбытовую, ремонтную, строительную, консультативную и другую деятельность на рыночных принципах [3, С.8]. Министерство сельского хозяйства ныне выполняет функции главного научно-консультативного центра, оказывающего содействие в рациональном развитии и размещении производственных единиц

сельского хозяйства, принятии решений по вопросам оказания помощи субъектам сельского хозяйства в дифференцированном плане с учетом региональных специфик.

Необходимо повысить значение и роль организаций, оказывающих разнообразные услуги сельхозпроизводителям путем поставки им малой техники и технологий, минеральных удобрений, средств защиты растений и животных с учетом природно-климатических особенностей как республики в целом, так и отдельных регионов.

в) специализация постепенно становится самостоятельным фактором развития малого сельскохозяйственного предпринимательства. Она в условиях РРП охватывает все отрасли сельского хозяйства. В этом плане отдельные отрасли по-разному пристраиваются к процессу специализации исходя из своих отличительных черт. К примеру, за последние годы в Таджикистане повышается роль садоводства и виноградарства в увеличении объемов производства и экспорта продовольствия. В разных районах РРП природные и экологические факторы развития названных отраслей проявляют себя по-разному. В ряде районов РРП (Таджикабадский, Раштский, Нурабадский, Рогунский, Файзабадский, а также Ромитского, Алмасинского, Лучобского, Ширкентского ущелий) имеются благоприятные условия для развития семечкового садоводства в качестве экспорто-ориентированной отрасли.

В предгорных влагообеспеченных массивах Гиссарской долины (Турсунзаде, Шахринав, Гиссар, Рудаки, Вахдат) экономически эффективным представляется развитие семечкового садоводства и виноградарства в целях промышленной

переработки – соки, вина и т.д. В предгорной и горной частей РРП весьма эффективно также развитие косточкового садоводства и орехоплодной подотраслей.

Малое сельскохозяйственное предпринимательство в предгорных и горных районах уделяет всё большее внимание развитию пчеловодства. С целью опережающего развития этой отрасли Правительством республики было принято Постановление «О Программе восстановления и дальнейшего развития отрасли пчеловодства в Республике Таджикистан на 2006-2010 годы». Эта программа была реализована весьма успешно. В целом за период 1991 – 2022 гг. производство мёда в масштабе страны увеличилось с 593 до 4560 т или в 7,7 раза. Несомненно, эта отрасль будет развиваться опережающими темпами и в будущем. Будет реализован курс на трансформации пчеловодства в одну из экспорта ориентированных отраслей экономики региона.

Последние 15-20 лет в РРП успешно развивается производство таких видов окультуренных ягод, как смородина, малина, клубника. На их производстве специализируются пригородные дехканские (фермерские) хозяйства в районах Вахдат, Рудаки, Гиссар, Варзоб, Шахринав. Они ориентированы на снабжение населения г. Душанбе высококачественной продукцией.

Ныне черную смородину и клубнику выращивают почти во всех горных местностях РРП. На местах, особенно в отдалённых районах, выращивание ягод преследует импортозамещающие и продовольственные цели. Однако дальнейшее расширение объемов производства ягод может иметь и важное экспортно ориентированное значение.

Наряду с ягодами все большее место в продовольственных рынках занимают

свежие и сушеные грибы. Поступающие на рынок грибы, в своей основной части являются импортными. По своим качественным свойствам они существенно уступают горные грибы. Выращивание грибов, безусловно, в будущем может стать объектом малого сельскохозяйственного предпринимательства в пригородных хозяйствах.

г) в настоящее время все большую актуальность приобретает инновационный фактор в развитии малого сельскохозяйственного предпринимательства. Инновации получают все большее распространение в названной отрасли. Однако среди подотраслей выделяются такие сферы, которые становятся высокоприбыльными и могут выступать в качестве локомотива для развития всего сельского предпринимательства. Не менее важным с позиции прибыльности становится развитие тепличных хозяйств. Это тот случай, когда на площади 10-20 соток можно получать большие урожаи. Новые поколения малых теплиц, основанные на гидропонном методе выращивания овощей, являются чрезвычайно выгодными. В расчете на 1 га площади таких теплиц в КНР ныне получают более 600 т помидоров и огурцов в год.

В условиях РРП такие теплицы могут размещаться в пригородных районах (Гиссарском, Вахдатском, Варзобском, Рудаки, а также Шахринавском).

Малое предпринимательство села, к сожалению, не располагает достаточными финансовыми средствами для строительства и эксплуатации инновационных тепличных сооружений. Оно по этой причине нуждается в действенной государственной поддержке. Современные теплицы являются наукоёмкими предприятиями и требуют не только использование

квалифицированного труда, но и постоянного обновления профессиональных знаний. Поэтому человеческий капитал, используемый в названной подотрасли сельского хозяйства, нуждается в постоянном совершенствовании.

Для малого сельскохозяйственного предпринимательства развитие тепличного хозяйства имеет огромное значение. Это безусловно относится, ко всем регионам. В пригородных районах вокруг столицы и районных центров такие хозяйства призваны обеспечить растущие потребности населения и сферы услуг в свежих и консервированных продуктах в течение всего года, а в отдаленных и неурбанизированных территориях – обеспечить сельское население овощами, ягодами, грибами, в особенности в течение прохладного периода, т.е. поздней осенью, зимой и ранней весной [4, С.53].

В отдельных местностях РРП имеются очень дешевые источники энергообеспечения для развития тепличного хозяйства. Речь, прежде всего, идет о Варзобском и Рамитском ущельях, о г. Вахдате, где имеются источники горячих вод, которые могут быть использованы для отопления теплиц. Они обладают огромным потенциалом тепла. Имеются и благоприятные условия для размещения теплиц, т.е. в достатке имеются земельные площади, где можно строить теплицы, которые могут функционировать на базе новейших современных технологий.

Например, вдоль реки Кафирниган (одного из крупных притоков реки Пяндж) находится полоса источников лечебных вод, где температура воды в любое время года превышает 45⁰. Протяженность этой полосы составляет 5 км. Горный склон является пологим, позволяющим построить террасы на 3-4 уровнях, на которых могут

стоять теплицы. Однако вследствие отсутствия финансовых ресурсов теплицы, построенные давно, полностью изношены. Проведенные здесь научные эксперименты доказали высокую экономическую эффективность тепличных хозяйств, которые могут работать на базе подземных источников горячих вод. Подобные источники разбросаны по всей территории районов республиканского подчинения. Даже частичное использование источников горячих вод для развития тепличного хозяйства позволяет полностью обеспечить потребности г. Вахдата, Варзобского, Рогунского, Лахшского районов РРП в свежих овощах, фруктах, включая такие тропические фрукты, как бананы, ананасы, личи и т.д. При этом себестоимость их производства будет очень низкой, соответствующей современному уровню платежеспособности населения названной области.

Необходимо отметить, что межрегиональные различия по уровням эффективности сельскохозяйственного производства в обозримой, а возможно, и в отдаленной перспективе будут существовать. Пока трудно представить возможности выравнивания уровней экономического развития хозяйственных формирований, которые функционируют, например, в Лахшском, Сангворском, Гиссарском и Шахринавском районах РРП, которые расположены в зоне сухих субтропиков. Никогда представители малого сельскохозяйственного бизнеса из Гиссарской долины не будут передвигать свой бизнес в высокогорные районы, в то время как при первой благоприятной возможности сельские предприниматели из высокогорных районов смогут переехать в богатые естественными ресурсами зоны сухих субтропиков в Гиссарской долине. В то же самое время действуют факторы,

которые могут привести к некоторому сглаживанию резких различий в условиях хозяйствования. Даже высокогорные районы с суровыми климатическими условиями в этом отношении обладают определенными преимуществами;

д) некоторые факторы тесно связаны с использованием безусловных преимуществ, которыми обладает аграрная сфера. Одним из таких преимуществ является проявление пространственного фактора. В Раштском нагорье, которое в основном состоит из высокогорных многоярусных степей, между отдельными сельскими населенными пунктами расстояния составляют от 20 до 50 км и больше. И эти пространства состоят из высокогорных низкопродуктивных пастбищ, на которых в основном растет терескен, как и в Мургабе; он составляет основу кормовой базы для животноводства Раштской долины и для отгонного животноводства всех РРП в летнее время. Осуществление научно обоснованных агроэкономических мероприятий в условиях потепления климата способно многократно увеличить продуктивность травяного покрова высокогорных районов. К таким методам, прежде всего, относится обводнение пастбищ, использование травяных ассоциаций, которые в условиях сухого высокогорного климата способны дать большие объемы сухого съеданного вещества.

Естественно полагать, что одно индивидуальное дехканское (фермерское) хозяйство Лахшского района может вести производство на территории, которая в десятки, и даже в сотни раз превышает площади земель, отведенных для аналогичного хозяйства в сильно заселенных Гиссарском или Шахринавском районах РРП. Увеличение продуктивности высокогорных пастбищ вследствие

осуществления радикальных агроэкономических мероприятий инновационного характера способно привести к многократному увеличению поголовья животных в расчете на единицу территории. Это может способствовать определенному выравниванию доходов между высокогорными и долинными субъектами хозяйствования. В Лахшском районе на душу населения приходится 1,51 га сельскохозяйственных угодий, а в Гиссарском – 0,22 га, т.е. в 6,9 раза больше. При повышении уровня интенсификации сельского хозяйства в равнинных и высокогорных районах расположенные там кооперативные хозяйства способны получить конечные доходы, сравнимые с доходами таких же субъектов хозяйствования в Гиссарской долине. Однако надо иметь в виду, что осуществление такого рода мероприятий на высокогорных степно-пустынных пастбищах может носить намного более затратоёмкий характер (в расчете на 1 хозяйство) по сравнению с долинными

хозяйствами, которые функционируют в условиях субтропического климата.

Все же учет пространственных возможностей при планировании и реализации агроэкономических мероприятий приводит к достижению продовольственной самодостаточности отдельных районов и выводу наиболее отсталых местностей из депрессивного состояния. Речь идет, в особенности, о тех административных районах, которые не в состоянии решить проблему бедности, повышения уровня занятости населения;

е) в структуре субъектов хозяйствования в условиях рыночной экономики как самостоятельный фактор все больше проявляет себя развитие малого сельского предпринимательства. В региональном плане видовая структура форм хозяйствования находит свое отражение в существенных различиях по количеству субъектов, соотношению между формами хозяйствования и земельными площадями, на которых они ведут своё хозяйство (таблица 4).

Таблица 4. - Соотношение численности субъектов хозяйствования и земельных площадей, закрепленных за ними, в региональном разрезе (2023 г.)

	Форма хозяйствования	Страна, в целом		РРП		Согдийская область	
		Количество (ед.)	Площадь (га)	Количество (ед.)	Площадь (га)	Количество (ед.)	Площадь (га)
1.	Всего землепользователей	193265	6900919	63240	1323498	31450	146510
2.	Сельскохозяйственные кооперативы	5421	124569	4102	20309	671	34333
3.	Межхозяйственные предприятия и организации	7	101204	0	0	3	7310
4.	Аграрные фирмы	65	5011	0	0	12	1380
5.	Прочие новые формы хозяйствования	2411	111250	850	16320	501	30240
6.	ДФХ	172107	5127774	34461	997787	6663	991411
7.	Подсобные хозяйства	612	211330	49	141372	281	46320

8.	Садово-овощеводческие хозяйства	184	1020	39	397	114	460

***Источник:** Данные Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан.

Данные таблицы 4. показывают, что разные формы хозяйствования по-разному представлены в отдельных регионах. Так, в Согдийской области межхозяйственные предприятия и организации вовсе не получили распространения. В этой же области сельскохозяйственные кооперативы получили широкое распространение (16,1%). Подсобные хозяйства наибольшее развитие получили в районах республиканского подчинения (41,4%). Наименьшее развитие они получили в Согдийской области (9,1%).

Во всех регионах страны самое широкое развитие получили дехканские (фермерские) хозяйства. По уровню их распространенности самое видное место занимают районы республиканского подчинения – 96,9%. Наибольшее распространение ДФХ в Гармской группе районов объясняется природно-географическими условиями этой зоны. На небольших склоновых участках и террасах, на которых размещаются сельскохозяйственные угодья, и в особенности посевные площади, использовать коллективный труд представляется недостаточно эффективным.

В мелкоконтурных участках преимущественным образом используется семейный или индивидуальный труд. Преимущественное развитие ДФХ в Гармской группе районов и в других высокогорных районах республики экономически оправдано. Однако в долинных районах индивидуальные и семейные ДФХ сталкиваются с многочисленными трудностями объективного характера. В значительной

своей части они носят потребительский, а не товарный характер, поскольку отсутствие государственной финансовой поддержки не создает условий для роста показателей производительности труда, рентабельности производства, урожайности и т.д. Эти хозяйства не располагают ресурсами для приобретения тракторов, комбайнов, грузовых автомашин, другой сельскохозяйственной техники. К тому же для небольших участков земли использование такой техники не является эффективным.

ДФХ не имеют возможности для найма специалистов сельского хозяйства, поэтому в лучшем случае организация производства опирается на здравый смысл, а не на достижения науки. Все это говорит в пользу повсеместного создания в долинных и предгорных районах экономически мощных ассоциаций ДФХ, производственных кооперативов, кластеров и агрохолдингов.

Таким образом, для развития сельскохозяйственного предпринимательства в районах республиканского подчинения имеются весьма своеобразные, только им присущие, условия. В расчете на единицу площади сельскохозяйственных угодий такие различия являются огромными, в особенности, по производству конечной продукции. Однако наличие пространственного фактора может привести к некоторому сглаживанию различий. Использование инновационных методов террасирования горных склонов, размещения садовых и виноградных, а также кустарниковых (ягодных)

насаждений, чьи продукты имеют повышенный спрос на внутреннем и мировом рынках, широкое применение новейших открытий в селекции и семеноводстве растений, в их питательном режиме, применение новейших средств защиты растений, повышение удельного веса зеленого покрова территории, в особенности в пригородных и горных районах, способны ускорить процессы выравнивания уровней социально-экономического развития различных местностей региона. При этом условия ведения сельскохозяйственного предпринимательства в отдельных районах также меняются, но в меньшей степени.

Вышеизложенное с неизбежностью приводит к следующим выводам и рекомендациям:

1. Факторы развития сельскохозяйственного предпринимательства в наибольшей степени зависят от особенностей размещения сельскохозяйственного производства, которые характеризуются существенными различиями в каждом отдельном регионе. В предгорных влагообеспеченных массивах РРП экономически эффективным представляется развитие семечкового садоводства и виноградарства в целях промышленной переработки – соки, джемы, вина и т.д. В горных местностях РРП следует эффективно развивать косточковое и семечковое садоводство и виноградарство (винные сорта) и орехоплодную отрасль.

Кроме того, в горных хозяйствах РРП все еще недостаточно используется мощный потенциал для развития пчеловодства. Уже накоплен большой опыт для производства смородины, малины, клубники, которые из года в год всё в больших объемах

поставляются на городские рынки. К тому же предгорные районы РРП располагают наилучшими условиями для наращивания производства грибов и грибной продукции;

2. Производство грибов, ягод и мёда можно было бы развивать эффективно и быстрыми темпами в рамках кооперативов, которые могли бы взять на себя все работы по единой цепочке «снабжение – производство – сбыт». В горных районах садоводство и виноградарство могут развиваться в рамках индивидуальных ДФХ, кооперативов и ассоциаций ДФХ в зависимости от природно-климатических и демографических особенностей;

3. Урбанизация предъявляет особые требования к организационно-экономическим формам малого предпринимательства. Теплицы являются результатом урбанизационных процессов. Ассоциации дехканских хозяйств и кооперативы могли бы организовать тепличные хозяйства в районах Рудаки, Варзоб, Вахдат, Гиссар, Шахринав и Турсунзаде в целях организации высокорентабельных производств путем всемерного использования современных инноваций.

4. В условиях прилегающих к РРП, горных хребтов, которые отличаются своей красотой и высоким уровнем привлекательности для туристов, горный туризм может способствовать диверсификации деятельности ДФХ и ЛПХ, расположенных вдоль высотных горных троп. Это в особенности относится к Шахринавскому, Гиссарскому и Варзобскому районам, где горные ущелья выходят непосредственно к Фанским горам, которые пользуются широкой международной популярностью.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахмадбекова Н.М. Формирование и становление малого и среднего бизнеса в переходной экономике Республики Таджикистан //Фундаментальное исследование. 2016. № 1-1. С.99—103.
2. Донахонов, И.С. Анализ современного состояния развития предпринимательской деятельности в аграрном секторе экономики Таджикистана / И.С. Донахонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия: Экономика. – 2008.- С.17-23.
3. Имомназарова Т.А. Сельское хозяйство и несельскохозяйственный сектор села/Т.А. Имомназарова// Вестник ТНУ, Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «Сино» – 2022 года № 3. С. 5-11.
4. Имомназарова Т.А. Особенности развития различных организационных форм агробизнеса в отдельных регионах/Т.А. Имомназарова// Вестник ТНУ, Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «Сино» – 2019 года № 5/1. С. 50-57
5. Содиков, М.С. Эффективность развития «новых форм» сельского предпринимательства с учетом традиций и образа жизни сельского населения / М.С. Содиков; Институт экономики Таджикистана. – Душанбе, 2009.- С.8.
6. Худойназаров Д.А. Деградация пастбищ и опустынивание в горах Таджикистана/А.Д. Худойназаров // Вестник экономика Таджикистана при институте экономики и демографии АНРТ- Душанбе, 2018. -№1. – С.32-40.

Сведения об авторе:

Имомназарова Тахмина Ашуровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 900-81-85-88.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Имомназарова Тахмина Ашуровна - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кори банкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 900-81-85-88.

Information about the author:

Imomnazarova Tahmina Ashurovna - candidate of economic sciences, associate professor of the banking department of the National University of Tajikistan, address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 900-81-85-88.

УДК: 339

МУҲИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВИИ РАҚАМӢ

Исматов Х.Х.

Орифчонова Д.И.

Аннотатсия. Дар доираи мақолаи илмӣ ҷузъиётҳои таркибии раванди рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ баррасӣ карда шудааст. Таҳлили муқоисавии вазъи рушди иқтисодиёти миллӣ тавассути шохисҳои таркибии иқтисоди рақамӣ бо дигар мамлакатҳои шарикӣ стратегӣ ва давлатҳои ҳамсояи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шудааст. Вазъи рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ он муайян карда шудааст. Дар мақолаи илмӣ муаммоҳои ҷойдошта дар рушди хизматрасониҳои суғуртаи рақамӣ муайян гардида, тавсияҳо чиҳати рафъи онҳо пешниҳод гардидаанд. Муайян шудааст, ки рушди суғуртаи рақамӣ дар мамлакат аз вусъат додани шохисҳои марбути иқтисоди рақамӣ дар иқтисоди милли ҳар як мамлакат вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ, суғуртаи рақамӣ, шаклҳои суғурта, мукофоти суғуртавӣ, ҷуброни суғуртавӣ.

Барои иқтибос: Исматов, Х. Х. Муҳити рақамикунонии иқтисоди миллӣ дар рушди хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ / Х. Х. Исматов, Д. И. Орифчонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 203-217.

СРЕДА ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВЫХ СТРАХОВЫХ УСЛУГ

Исматов Х.Х.

Арифджанова Д.И.

Аннотация. В рамках научной статьи рассмотрены составные части процесса цифровизации национальной экономики. Проведён сравнительный анализ состояния развития национальной экономики через составные индексы цифровой экономики с другими странами стратегического партнерства и соседними государствами Республики Таджикистан. Рассмотрено состояние развития рынка цифровых страховых услуг в Республике Таджикистан и определены факторы внутренней и внешней среды данного рынка. В научной статье выявлены проблемы, связанные с развитием цифровых страховых услуг и даны рекомендации по их преодолению. Определено, что развитие цифрового страхования в стране зависит от расширения соответствующих индексов цифровой экономики в национальной экономики каждой страны.

Ключевые слова: Цифровая экономика, рынок страховых услуг, цифровое страхование, формы страхования, страховая премия, страховая компенсация.

MEDIA OF DIGITIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL INSURANCE SERVICES

Ismatov Kh.H.

Arifdzhanova D.I.

Annotation. Within the framework of the scientific article, it is considered the main components of the process of digitalization of the national economy. It has been conducted a comparative analysis of the state of development of the national economy through composite indexes of the digital economy with other countries of strategic partnership and neighboring states of the Republic of Tajikistan. It had been considered the development of the digital insurance services market in the Republic of Tajikistan and determined the factors of the internal and external environment of this market. The scientific article reveals problems which is related with the development of digital insurance services and provides recommendations for overpassing them. It has been determined that the development of digital insurance in the country depends on the expansion of the relevant digital economy indexes in the national economy of each country.

Keywords: Digital economy, insurance services market, digital insurance, forms of insurance, insurance premium, insurance compensation.

Гузориши масъала. Дар шароити муосир бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ яке аз ҷузъҳои муҳимми низоми молиявии мамлакат маҳсуб ёфта, барои тараққиёти иқтисодӣ милли аҳамияти калон дорад. Рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ омилҳои зиёдеро, ба монанди нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ташкилотҳои суғуртавӣ ва афзоиши нишондиҳандаҳои молиявии истифодабарандаҳои хизматрасониҳои бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ва ғайра дар бар мегирад. Боиси қайд аст, ки афзори омилҳои зиёд ба муҳити фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ таъсир мерасонанд. Вале, имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи масъалаи мазкур дар бахши суғурта, ки ба рушди иқтисоди рақамӣ замина мегузорад аз ҷониби муҳаққон хеле кам баррасӣ мегардад. Илова ба ин, дар адабиёти иқтисодӣ дар кишвар оид ба ин соҳаи муҳим рағбати ками таҳқиқотии муҳаққон мушоҳида мегардад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки муҳаққони ватанию хориҷӣ дар самти мазкур ба ҳулосае омадаанд, ки суғурта, воқеан, дар ҳамаҷо рушд мекунад, ки манфиат дар таъмини ҳимояи бехатарии ҷомеа, талаботи табиӣ инсон ва ташкилотҳо ба он мавҷуд бошад [8]. Зеро дар ихтиёри худ ҷамъ кардани захираҳои молиявӣ суғуртакунандагон дар ҳаҷми

калон соҳаи суғуртаро ба омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ табдил медиҳад, ки ба воситаи сиёсати фаъоли сармоягузорӣ татбиқ мегардад [3]. Маҳз аз ин лиҳоз, бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ яке аз бахшҳои афзолиятноки фаъолият дар шароити муосир ба ҳисоб рафта, дар ҳама маврид манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мамлакатро ҳимоя мекунад.

Мақсади таҳқиқ муайян намудани вазъи заминаҳои рақамикунӣ иқтисоди милли ва ифшо намудани имкониятҳои рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мақолаи илмӣ. Боиси тазаккур аст, ки рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ташкили фазои мусоиди сармоягузорӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди мамлакат нақши калонро мебозад. Такмил ва рушди хизматрасониҳои суғуртавӣ барои татбиқи ҳадафи ҷоруми стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки саноаткунӣ босуръат эълон гаштааст, муҳим мебошад, зеро суғуртаи моликият дар соҳаҳои истеҳсолӣ яке аз самти рушди босуботи иқтисодӣ милли ва баҳусус бахши воқеии иқтисодиёт мебошад. Аз ин лиҳоз барои рушди хизматрасониҳои суғуртавӣ, ки бевосита аҳамияти иқтисодӣ иҷтимоӣ доранд омилҳои дохилию берунаи муҳити хизматрасониҳои суғуртавино ба мадди назар гирифтани зарур мебошад. Ба ақидаи

мо зарур аст, ки дар доири мақолаи мазкур афзору омилҳои мустақиму ғайримустақими ба рушди хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ таъсиррасон мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Омилҳои

дохилию берунии асосие, ки ба муҳити хизматрасониҳои ташкилотҳои суғуртавӣ таъсир мерасонанд, дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. – Омилҳои ба фаъолияти хизматрасонии ташкилотҳои суғуртавӣ таъсиррасон

Омилҳои дохилӣ	Омилҳои беруна
Норасоии мутахассисони баландхисос дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ	Дар давраи нави ташаккулёбӣ қарор доштани танзими давлатии бахши суғурта
Ҳиссаи пасти иштироки суғурта дар ташаккул ва тақсиму азнавтақсими МУД	Такмилталаб будани фазои сармоягузорӣ дар бахши суғурта
Рушди нокифояи навъҳои суғуртаи ҳаёт ва шаклҳои суғуртаи ҳатмӣ	Рушди нокифояи бозори молиявӣ ва зиддиятҳо дар рушди бозори фондӣ
Афзоиши нокифояи захираҳои молиявӣ ва воситаҳои худии ташкилотҳои суғуртавӣ	Сатҳи нокифояи рақамикунонии бахшҳои иқтисодиёти миллий
Такмилталаб будани механизми хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шароити рақамикунонии хизматрасониҳои молиявӣ	Сатҳи нисбатан пасти маърифати молиявӣ ва рақамии аҳоли

Сарчашма: аз ҷониби муаллифон дар асоси таҳқиқи муҳити хизматрасониҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард шудааст

Рушди минбаъдаи хизматрасониҳо дар бозори суғуртаи мамлакат метавонад барои тараққиёти иқтисодиёти миллий нақши калон дошта бошад. Илова ба ин, аз таҷрибаи хоҷагидорӣ ва ҳамзамон сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки суғурта ба рушди бахши хусусӣ низ мусоидат менамояд. Зеро вусъат ёфтани фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ боиси афзоиши миқдори иштирокчиёни хизматрасонҳои суғуртавӣ гардида, фаъолияти соҳибкорӣ низ назаррас рушд мекунад, ки хусусияти босуботӣ дорад.

Баъзе аз таҳлилҳои мо дарак доданд, ки то ҳол як қатор нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ қонеъкунанда намебошанд ва тақозо меравад, ки ба сатҳи қобили қабул расонидани рушди нишондодҳои соҳа чораҳои мушаххас амалӣ карда шаванд. Аз ин лиҳоз, дар шароити муосир бо истифода аз тамоми имкониятҳо

давлат барои рушди соҳаи суғурта чун ҷузъи муҳимми низоми молиявӣ чораҷӯӣ карда, дар раванди татбиқи сиёсати иқтисодии мамлакат, тавассути аз байн бурдани масъалаҳои манфӣ таъсиррасони соҳаи суғурта ва истифоди самарабахши ин категория аҳамияти хоса медиҳад. Ба ин нигоҳ накарда муҳити хизматрасониҳои суғуртавӣ дар кишвар аз омилҳои ба рушди он таъсиррасон вобаста боқӣ мемонад. Ба ақидаи мо зимни баррасии ин омилҳо зарур аст, ки омилҳои муҳити хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ таҳқиқ карда шаванд. Яке аз омилҳои, ки дар шароити муосир хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ аз он вобаста мебошанд рушди ҳукумати элетронӣ дар мамлакат мебошад. Дар ҷадвали 2 дар асоси низомбандии раддабандии СММ шохиси рушди ҳукумати элетронӣ дар давлатҳои шарикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои охир оварда шудааст.

Чадвали 2. – Мавқеи Тоҷикистон дар шохиси рушди ҳукумати электронӣ (EGDI - ИРХЭ) дар раддабандии СММ

Мақом	Кишварҳо	ИРХЭ (EGDI)	Шохиси хизматрасониҳо и шабакавӣ	Шохиси инфрасохтори телекоммуникатсионӣ	Шохиси сармояи инсонӣ
Ба ҳолати январӣ соли 2021					
29	Қазоқистон	0,8375	0,9235	0,7024	0,8866
36	Федератсияи Россия	0,8244	0,8176	0,7723	0,8883
45	Чумхурии мардумии Чин	0,7948	0,9059	0,7388	0,7396
83	Қирғизистон	0,6749	0,6471	0,5902	0,7873
87	Узбекистон	0,6665	0,7824	0,4736	0,7434
133	Тоҷикистон	0,4649	0,3176	0,3496	0,7275
158	Туркменистон	0,4034	0,1765	0,3555	0,6783
Ба ҳолати январӣ соли 2023					
28	Қазоқистон	0,9344	0,9021	0,7520	0,8628
42	Федератсияи Россия	0,8162	0,7368	0,8053	0,9065
43	Чумхурии мардумии Чин	0,8119	0,8876	0,805	0,7429
69	Узбекистон	0,7265	0,744	0,6575	0,7778
81	Қирғизистон	0,6977	0,6176	0,6637	0,8119
129	Тоҷикистон	0,5039	0,3968	0,377	0,738
137	Туркменистон	0,4808	0,298	0,3551	0,7892

Сарчашма: аз тарафи муаллифон дар асоси Исследование ООН: *Электронное правительство 2022, цифровое правительство в десятилетии действий по достижению устойчивого развития, ООН Нью-Йорк, 2022, стр. 215-225. URL: <https://publicadministration.un.org/en/publicadministration.un.org/egovkb/en-us/> (санаи истифодабарӣ: 20.05.2024)

Мувофиқи маълумоти чадвали 2 Чумхурии Тоҷикистон дар раддабандии байналмиллалӣ оид ба шохиси рушди ҳукумати электронӣ ба ҳолати январӣ соли 2021 мақоми 133 – ро бо нишондиҳандаи 0,4649 ишғол намуда аст, ки ба сафи давлатҳои дорои шохиси рушди ҳукумати электронии нисбатан паст шомил аст. Дар давраи минбаъдаи арзёбии байналмиллалӣ мавқеи кишвар дар ин нишондиҳанда 4 зина боло рафта, мақоми 129 – ро бо нишондиҳандаи 0,5039 ишғол менамояд ва танҳо дар ҳамин давра бо нишондиҳандаи болозикр Чумхурии Тоҷикистон ба қатори давлатҳои дорои шохиси рушди ҳукумати электронии нисбатан баланд шомил гардидааст. Зеро, мутобиқи усулҳои барои арзёбӣ пазируфтаи СММ давлатҳое, ки шохиси ҳукумати электронияшон аз 0,5 боло мебошад ба қатори давлатҳои дорои

шохиси баланд ва давлатҳои дорои шохиси зиёда аз 0,75 ба сафи мамлакатҳои дорои шохиси рушди ҳукумати электронии баландтарин шомил карда мешаванд.

Албатта, гуфтаҳои болоӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки шохиси рушди ҳукумати электронӣ дар кишвар боло рафта истодааст, вале қиёсан ба давлатҳои Осиёи Марказӣ ва дигар мамлакатҳои шарикӣ стратегияи Чумхурии Тоҷикистон ин нишондиҳанда дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад. Аз чадвали 2 аён мегардад, ки шохиси рушди ҳукумати электронӣ дар Чумхурии Тоҷикистон дар давраи таҳлилӣ дар байни давлатҳои ба арзёбӣ қароргирифта, танҳо аз Чумхурии Туркменистон баланд мебошад. Ҳамзамон, агар Чумхурии Туркменистон дар се соли охир дар раддабандии байналмиллалӣ оид ба шохиси рушди ҳукумати электронӣ аз

мақоми 158 ба 137 баромада, дар маҷмӯъ 19 зина боло рафта бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра 4 зина мақоми худро боло бурда аст, ки нисбатан кам аст.

Боиси зир аст, ки дар ин се соли таҳлилӣ Ҷумҳурии Узбекистон низ аз мақоми 83 то ба 69 расидааст, ки рушди хеле назаррас мебошад ва дар маҷмӯъ шохиси ҳукумати электронӣ дар ин мамлакат 14 зина боло рафтааст. Дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ва ҳамзамон ИДМ Ҷумҳурии Қазоқистон дар ин раддабандӣ яке аз мақомҳои намоёнро ишғол менамояд, ки дар давраи охири арзёбӣ бо шохиси рушди ҳукумати электронии 0.9344 мақоми 28 – ро ишғол менамояд ва ба қатори давлатҳои дорои шохиси баландтарини ҳукумати электронӣ шомил аст. Вале, Федератсияи Россия дар раддабандии мазкур новобаста аз дорои шохиси рушди ҳукумати электронии баландтарин будан аз мақоми 36 то ба 42 поён рафтааст, ки ба ақидаи мо ин ҳолат зери таъсири омилҳои сиёсӣ ба миён омада аст. Ҳамзамон шарикӣ стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии мардумии Чин низ дар ин раддабандӣ мавқеи назаррас дошта, солҳои охир бо нишондиҳандаи 0,8119 дар мақоми 43 – юм қарор дорад.

Аз додаҳои ҷадвали 2 мушоҳида мегардад, ки дар раддабандии байналмилалӣ яке аз ҷузъҳои таркибии шохиси рушди ҳукумати электронӣ ин шохиси хизматрасониҳои шабакавӣ ба ҳисоб рафта, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар се соли охир ин нишондиҳандаро аз 0,3176 то ба 0,3968 афзоиш додааст. Вале, шохиси мазкур нисбат ба дигар давлатҳои шарикӣ стратегияи кишвар баҳусус, Узбекистон, Қазоқистон, Ҷумҳурии мардумии Чин ва Федератсияи Россия назаррас дар поён мебошад ва дар раддабандии байналмилалӣ дар шохиси мазкур мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан паст арзёбӣ шудааст. Аз ин лиҳоз барои рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шароити

муосир афзоиш додани шохиси хизматрасониҳои шабакавӣ тақозо мешавад.

Дигар нишондиҳандае, ки аз он рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва махсусан хизматрасониҳои рақамӣ вобаста мебошанд ин шохиси инфрасохтори телекоммуникатсионӣ махсуб меёбад. Аз додаҳои ҷадвали 2 мушоҳида мегардад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шохиси инфрасохтори телекоммуникатсионӣ дар давраи таҳлилӣ аз 0,3496 то 0,3770 боло рафтааст, аммо дар раддабандии байналмилалӣ ин нишондиҳанда нисбатан паст арзёбӣ мегардад. Нишондиҳандаи мазкур дар байни давлатҳои шарикӣ стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан ИДМ дар Федератсияи Россия назаррас баланд мебошад. Аз ин лиҳоз, зимни рушди шохиси инфрасохтори телекоммуникатсионӣ моро зарур аст, ки аз таҷрибаи андӯхтаи ташаккулёфтаи инфрасохтори телекоммуникатсионӣ дар Федератсияи Россия истифода намоем.

Аз додаҳои ҷадвали 2 мушоҳида мегардад, ки дар шохиси сармояи инсонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи назаррас дошта, дар давраи таҳлилӣ аз 0,7275 ба 0,7380 боло рафта аст, ки ба Ҷумҳурии мардумии Чин хеле наздик аст. Вале, ба ин нигоҳ накарда нишондиҳандаи шохиси сармояи инсонӣ дар кишвар аз дигар давлатҳои ИДМ поёнтар мебошад ва барои рушди иқтисоди миллӣ дар шароити муосир боз ҳам баланд бардоштани он зарур мебошад.

Албатта, рушди хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дигар нишондиҳандаҳои ба хизматрасониҳои рақамӣ таъсиррасон низ вобаста аст. Аз ин лиҳоз, дар асоси маълумоти дар ҷадвали 3 низомбандишуда шохиси рушди хизматрасониҳои фосилавӣ (онлайнӣ)-ро дар кишвар ва давлатҳои шарикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ менамоем.

**Чадвали 3. – Мавқеи Тоҷикистон дар шохиси рушди хизматрасониҳои
фосилавӣ (ба ҳолати моҳи январӣ соли 2023)**

Кишварҳо	OSI - Шохиси хизматрасони- ҳои онлайн	Соҳтори институт- сионалии мамлакат	Пешниҳоди контент	Пешниҳоди хизматҳо	Иштироки рақамӣ	Технология
Ҷумҳурии Қазоқистон	0,9344	0,9615	1,0	0,9733	0,8068	0,9412
Ҷумҳурии мардумии Чин	0,8876	1,0	0,9	0,84	0,8636	0,8235
Ҷумҳурии Ўзбекистон	0,7440	0,9231	0,9	0,7333	0,6136	0,8824
Федератсияи Россия	0,7368	1,0	0,7	0,720	0,6023	0,9412
Ҷумҳурии Қирғизистон	0,6176	0,9231	0,6	0,6	0,5	0,7059
Ҷумҳурии Тоҷикистон	0,3968	0,6538	0,6	0,40	0,250	0,5882
Ҷумҳурии Туркменистон	0,2980	0,6923	0,4	0,3667	0,1023	0,2941

Сарчашма: аз тарафи муаллифон дар асоси Исследование ООН:

*Электронное правительство 2022, цифровое правительство в десятилетии действий по достижению устойчивого развития, ООН Нью-Йорк, 2022, стр. 226-231. URL: <https://publicadministration.un.org/en/publicadministration.un.org/egovkb/en-us/>

(санаи истифодабарӣ: 20.05.2024).

Аз шохиси рушди хизматрасониҳои фосилавии дар чадвали 3 овардашуда мушоҳида мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир байни як қатор кишварҳои ИДМ ва шарикони рушди нишондиҳандаи нисбатан пастро дорад. Зеро, кишвар бо шохиси 0,3968 байни давлатҳои мавриди таҳлил қарор гирифта, мавқеи аз охири болоро ишғол намуда, аз рӯи шохиси болозика танҳо бо 0,1 банди ғоизӣ аз Ҷумҳурии Туркменистон дар пеш мебошад. Тавре мушоҳида мешавад Ҷумҳурии Қазоқистон дар ин рақабатӣ дар байни давлатҳои ИДМ мавқеи аввалро ишғол менамояд ва шохиси рушди хизматрасониҳои онлайнӣ дар ин кишвар нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз як маротиба баланд мебошад. Ҳамзамон, дар ин шохиси муҳими ба рушди хизматрасониҳои рақамӣ мусоидаткунанда Ҷумҳурии Қазоқистон аз Ҷумҳурии мардумии Чин ва Федератсияи Россия низ дар пеш аст. Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон низ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шохиси рушди хизматрасониҳои фосилавӣ мутаносибан 0,33 ва 0,2 банди ғоизӣ дар пеш мебошанд.

Аз таҳлили анҷомдодашуда метавон хулоса намуд, ки шохиси рушди

хизматрасониҳои фосилавӣ дар кишвари мо бояд дар оянда ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди иқтисоди рақамӣ тақия ба таҷрибаи андӯхтаи Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии мардумии Чин ва инчунин Ҷумҳурии Ўзбекистон Федератсияи Россия, ки шохиси назарраси рушдфтаро дар солҳои охир ноил шудаанд, амалӣ карда шавад. Албатта ин тавсияи умумӣ мебошад, аз ин лиҳоз, зарур мешуморем, ки афзалияти ин мамлакатҳоро дар нишондиҳандаҳои алоҳидаи шохиси рушди хизматрасониҳои фосилавӣ поёнтар шарҳ дода бошем.

Агар, дар асоси додаҳои чадвали 3 таркиби нишондиҳандаҳои марбути шохиси хизматрасониҳои фосилавиро баррасӣ намоем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир соҳтори институтсионалии мамлакат ба 0,6538, пешниҳоди контент ба 0,6, пешниҳоди хизматҳо ба 0,40, иштироки рақамӣ ба 0,250, истифодаи технология ба 0,5882 баробар шудаанд, ки нисбат ба давлатҳои аз нигоҳи шохиси хизматрасониҳои фосилавӣ рушдфтар назаррас дар поён қарор доранд. Бинобар ин дар асоси маълумоти чадвали 3 ва тавсияи дар сарҳати болоӣ ҷиҳати рушди шохиси хизматрасониҳои фосилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодшуда ба ақидаи мо

дар рушди сохтори институтсионалии хизматрасониҳои фосилавӣ дар мамлакат таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Чин ва Федератсияи Россия барои истифода зарур мебошад. Зеро шохиси баланди сохтори институтсионалиро солҳои охир ин кишварҳои шарикӣ стратегияи Тоҷикистон соҳиб шудаанд. Инчунин дар пешниҳоди контенту хизматҳо ба ақидаи мо зарур аст, ки таҷрибаи андӯхтаи Ҷумҳурии Қазоқистон мавриди истифода қарор гирад. Зеро дар нишондиҳандаҳои пешниҳоди контенту хизматҳо дар таркиби шохиси рушди хизматрасониҳои фосилавӣ Ҷумҳурии Қазоқистон нисбати дигар кишварҳои ИДМ ва шарикони рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондодҳои баландро ноил шудааст.

Ҷиҳати рушди нишондиҳандаи иштироки рақамӣ дар таркиби шохиси хизматрасониҳои фосилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳоло (ба ҳолати январӣ соли

2023) дар раддабандии байналмиллалӣ ҳеле пасттарин (0,25) арзёбӣ шудааст, истифодаи таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Чинро бо назардошти дар ин кишвар баландтарин будани нишондиҳандаи мазкур (0,86) дар байни давлатҳои мавриди таҳлил муҳим меҳисобем. Дар рушди ҷузъи технологияи шохиси хизматрасониҳои фосилавӣ истифодаи таҷрибаи Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии мардумии Чин, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ўзбекистон бо сабаби баланд будани нишондиҳандаи истифодаи технология дар таркиби шохиси рушди хизматрасониҳои фосилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба матлаб мувофиқ мебошад.

Албатта, ба хизматрасониҳои фосилавӣ ё худ онлайнӣ истифодаи шабакаи Интернет ва технологияи мобилӣ низ таъсир мерасонанд, ки нишондиҳандаҳои зарурӣ соҳа дар ҷадвали 4 бо мақсади таҳлил низомбандӣ шудаанд.

Ҷадвали 4. – Рушди нишондиҳандаҳои алоқаи мобилӣ ва Интернет - инфрасохтор дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба ҳолати январӣ соли 2023 (бо фоиз)

Нишондиҳандаҳо	Қазоқистон	Ўзбекистон	Қирғизистон	Тоҷикистон	Туркменистон
Доҳил шудани интернетӣ мобилӣ (нишондиҳандаи миёнаи ҷаҳонӣ 57%), аз ҷумла бо технологияи	49	46	42	41	40
- 2G	5	13	13	20	30
- 3G	33	47	48	44	35
- 4G	62	40	39	36	35
- 5G	0	0,5	0	0,1	0
Ҳоли умумӣ ва муваффақият аз рӯи 4 гурӯҳи критерияҳои MCL, ки GSMA (ташкилоти таҳлилгарои соҳаи алоқа) арзёбӣ кардааст, аз ҷумла	73,5	50,9	59,9	45,5	-
- Инфрасохтор	62,7	57,0	63,1	52,4	-
- Дастрасии нарх	78,5	47,5	51,1	38,4	-
- Омода будани харидорони хизматҳои мобилӣ	84,0	64,9	76,5	58,1	-
- Контент ва хизматрасониҳо	70,6	38,0	52,0	36,6	-
Арзиши 2 ГБ маълумот бо фоиз нисбати Даромади умумии миллии ҳармоҳа ба сари аҳоли	0,9	1,1	2,7	7,5	5,1
Шумораи истифодабарандагони Интернет (млн. нафар)	13,9	17,1	3,7	3,0	1,6
Ҳиссаи истифодабарандагони Интернет нисбат ба аҳоли	76,6	50,1	55,0	34,4	25,3

Сарчашма: аз тарафи муаллифон дар асоси маълумоти зерин таҳия шудааст: Преодоление цифрового разрыва в Центральной Азии и на Южном Кавказе // О. Кенечи, Б. Саяли и др. // GSMA. – 2023. – 38 с.

Аз додаҳои дар ҷадвали 4 низомибандӣ гардида аён мешавад, ки дар байни давлатҳои Осиё Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати январи соли 2023 дар нишондиҳандаи ворид ва истифодаи интернетӣ мобилӣ яке аз мавқеи поёнтаринро ишғол менамояд, ки ба 41 фоиз баробар аст. Ин маънои онро дорад, ки дар кишвар 41 фоизи мизочони алоқаи мобилӣ аз интернетӣ мобилӣ истифода бурдаанд. Дар дигар мамлакатҳои Осиёи марказӣ махсусан ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон ин нишондиҳанда нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон баландтар буда, мутаносибан ба 49, 46 ва 42 фоиз баробар аст. Дар Ҷумҳурии Туркменистон бошад ин нишондиҳанда ба 40 фоиз расидааст, ки нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 фоиз камтар аст. Дар мачмӯъ, ҳисоби миёнаи ин нишондиҳанда дар додаҳои давлатҳои ҷаҳонӣ ба 57 фоиз баробар аст, ки ягон давлати Осиёи Миёна ба ин қимати миёна дар самти истифодаи интернетӣ мобилӣ нарасидаанд.

Тавре аз додаҳои ҷадвали 4 аён мешавад истифодаи технологияи интертети мобилии 4G дар Ҷумҳурии Қазоқистон ва 3G дар ҷумҳуриҳои Ўзбекистону Қирғизистон ва Тоҷикистон зиёдтар арзёбӣ мешавад. Бо сабабе, ки зарурати истифодаи технологияи 4G ва 5G дар шароити муносири хизматрасониҳои рақамӣ пеш омада аст ва тадриҷан барномаҳои мобилӣ, платформаҳо ба речаи технологияи мазкур мутобиқ карда мешавад гузариши пурраи хизматрасониҳои интернетӣ дар кишвар ба ин реча тақозо мегардад. Илова ба ин зарур аст, ки истифода шудани интернетӣ модилӣ дар байни мизочони хизматрасониҳои мобилӣ дар Тоҷикистон вусъат дода шавад.

Боиси зикр аст, ки аз ҷониби “Ташкилоти таҳлилгарои соҳаи алоқа” (GSMA) тавассути критерияҳои инъикоскунандаи чор гурӯҳи нишондиҳандаҳои рушди соҳа, аз ҷумла, тавассути инфрасохтор, дастрасии нарх, омода будани харидорони хизматҳои мобилӣ ва контенту хизматрасониҳо арзёбӣ карда мешавад. Агар ба натиҷаи арзёбии ташкилоти болозикр дар солҳои охир аз

маълумоти дар ҷадвали 4 низомибандӣ гардида назар намоем мушоҳида мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди соҳаи алоқа аз 100 ҳоли имконпазир 45,5 – ро соҳиб шуда аст. Ин маънои онро дорад, ки аз ҳоли миёнаи умумии барои арзёбӣ пешниҳодшуда низ натиҷаи рушди соҳаи алоқа поёнтар мебошад. Рушди соҳа дар амалияи дигар давлатҳои Осиё Марказӣ аз 50 ҳол зиёд арзёбӣ шудааст ва аз ҳама ҳоли баланд ба Ҷумҳурии Қазоқистон рост меояд, ки ба 73,5 баробар аст.

Нишондиҳандаи алоҳидаи инфрасохтор, дастрасии нарх, омода будани харидорони хизматҳои мобилӣ ва контенту хизматрасониҳо дар давлатҳои Осиёи Марказӣ дарак доданд, ки дар Ҷумҳурии Қазоқистон натиҷаи ҳисоби рушди ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон назаррас зиёд мебошад.

Аз маълумоти ҷадвали 4 дида мешавад, ки арзиши 2 Гб маълумот бо фоиз нисбати даромади миллӣ дар як моҳ ба ҳар сари аҳоли дар давраи охири таҳлилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 7,5 фоиз ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба 0,9 фоиз баробар шудааст, ки ба назари мо хеле назаррас фарқкунанда мебошанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳз баланд будани нархи хизматрасониҳои мобилӣ ва хосатан интернетӣ мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сабди роҳи рушди соҳаи алоқаи мобилӣ ва хизматрасониҳои фосилавӣ шуда истодааст. Ҳиссаи истифодабарандагони Интернет нисбат ба шумораи аҳоли низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 34,4 фоиз ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба 76,6 фоиз баробар шудааст, ки хеле тафовут доранд. Аз ин лиҳоз, зарур мешуморем, ки дар ин самт дар мамлакати мо таҷрибаи Ҷумҳурии Қазоқистон дар оянда мавриди омӯзишу истифода қарор гирад.

Рушди хизматрасониҳои фосилавӣ ва махсусан хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ аз шохиси амнияти иттилоотӣ дар мамлакат низ вобаста мебошанд. Бинобар ин мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раддабандии байналмилалӣ оид ба амнияти иттилоотӣ (Global Cybersecurity

index) дар чадвали 5 мутобиқи маълумоти охирони нашрнамудаи ташкилоти болозикр низомбандӣ шудааст.

Чадвали 5. – Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раддабандии байналмилалӣ рушди шохиси амнияти иттилоотӣ (дар соли 2021)

Мақом	Кишварҳо	Шоҳис
1.	Сингапур	0,975
10.	Россия	0,788
32.	Чин	0,624
82.	Қазоқистон	0,352
90.	Тоҷикистон	0,292
92.	Ўзбекистон	0,277
96.	Қирғизистон	0,270
131.	Туркманистон	0,133

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Global Cybersecurity index [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.nonews.co/directory/lists/countries/cybersecurity-index> таҳия гардидааст. (санаи истифодабарӣ: 25.10.2023)

Аз ҷониби ташкилоти байналмилалӣ оид ба арзёбии рушди шохиси амнияти иттилоотӣ – Committed to connecting the world бори охир соли 2021 шохиси мазкур арзёбӣ шудааст. Тавре мушоҳида мешавад, шохиси амнияти иттилоотӣ дар давраи таҳлилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 0,292 баробр шуда, мавқеи 90-ум ро дар байни зиёда аз 190 давлати ҷаҳон ишғол менамояд. Боиси зикр аст, ки дар ин раддабандӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як қатор кишварҳои Осиёи Марказӣ дар пеш мебошад, вале қиёсан ба дигар мамлакатҳо нишондиҳандаи мазкур назаррас паст аст. Аз ин лиҳоз, дар оянда зарурати рушди шохиси амнияти иттилоотӣ дар мамлакат бо мақсади ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ пеш омада аст.

Вақте, ки суҳан перомунӣ соҳаи хизматрасониҳои рақамӣ махсусан хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ меравад, зарур аст, ки дар заминаи қонунгузорӣ қувваи ҳуқуқии ҳучатҳои электрӣ аз ҷумла шартнома ва полиси суғуртавӣ тасдиқ карда шуда бошад. Зеро дар шароити муосир дар сатҳи қонунгузорӣ махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бора фаъолияти суғуртавӣ” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бора суғуртаи мутақобила” тартиби истифодаи ҳучатҳои электронӣ дақиқ муайян нашуда аст. Аз ин

лиҳоз, хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ метавонад ҷой дошта бошад, вале бо сабаби ягона муқаррар нашудани меъёрҳои қонунгузорӣ дар истифодаи ҳучатҳои электронӣ дар хизматрасониҳои суғуртавӣ рушди он метавонад ҳалалдор гардад. Аз ин лиҳоз, дар оянда зарур аст, ки мутобиқи талаботи Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040, Консепсияи фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040 ва Стратегияи рақамии муттамаққази ҳамкориҳои иқтисодии минтақаи Осиёи Марказӣ то соли 2030 ба меъёрҳои қонунгузории кишвар дар самти суғурта ва фаъолияти суғуртавӣ ҷиҳати бунёди маҳзани ягонаи суғуртавӣ барои ҷорӣ кардани суғуртакунии фосолавӣ, ки маълумотро оид ба полиси суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ ҳифз менамояд ва ба ягона инстиутуи иттилоотии суғуртаи рақамӣ табдил ёфта, коркард ва ҷорӣ карда мешавад.

Зарур мешуморем, ки тавассути шохиси инноватсионӣ дар раддабандии ҷаҳонӣ таҳлил анҷом дода бошем. Дар чадвали 6 мавқеи Тоҷикистон дар раддабандии байналмилалӣ байни 132 давлати ҷаҳон оид ба рушди иқтисоди

рақамӣ, ки вазъи хизматрасониҳои рақамӣ аз он вобаста мебошанд барои соли 2023 оварда шуда аст.

Чадвали 6. – Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радбадбандии байналмилалӣ шохиси рушди инноватсионӣ (дар соли 2023)

Мақом дар сатҳи ҷаҳон	Кишварҳо	Шохис
1.	Шветсария	67,6
12.	Ҷумҳурии Мардумии Чин	55,3
51.	Федератсияи Россия	33,3
81.	Ҷумҳурии Қазоқистон	26,7
82.	Ҷумҳурии Ўзбекистон	26,2
106.	Ҷумҳурии Қирғизистон	20,2
111.	Ҷумҳурии Тоҷикистон	18,3

Сарчашма: аз тарафи муаллифони дар асоси маълумотҳои оморӣ Global Innovation Index 2023 Innovation in the face of uncertainty 16th Edition. – 250 p. [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> (санаи истифодабарӣ: 15.10.2024)

Тавре аз додаҳои ҷадвали 6 мушоҳида мешавад дар радбадбандии байналмилалӣ шохиси рушди инноватсионӣ байни 132 давлати ҷаҳон Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи 111-ро бо шохиси 18,3 ишғол менамояд. Албатта ин нишондиҳанда нисбат ба 21 давлати ҷаҳон, ки дар соли 2023 ба таҳқиқи байналмилалӣ фаро гирифта шуданд зиёд мебошад, вале нисбат ба 110 давлати дигари таҳқиқшуда назаррас поёнтар мебошад. Дар ин радбадбандӣ мавқеи Тоҷикистон аз дигар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ махсусан ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон низ дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад.

Шохиси рушди инноватсионӣ дар Шветсария ба 67,6 ҳол баробар буда мавқеи аввалро дар сатҳи ҷаҳон ишғол менамояд ва шохиси мазкур назар ба дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2,7 маротиба зиёд мебошад. Боиси зикр аст, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ин радбадбандӣ бо 55,3 ҳол дар сатҳи ҷаҳон мавқеи 12-ум ва минтақаи Осиё мақоми аввалро ишғол менамояд.

Федератсияи Россия дар сатҳи ҷаҳон бо 33,3 ҳол мақоми 51 ва дар байни давлатҳои ИДМ мақоми аввалро ишғол менамояд. Аз ин лиҳоз, дар оянда зарур аст, ки барои баланд бардоштани шохиси рушди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Федератсияи Россия истифода гардад.

Боиси зикр аст, ки таҳлилҳои дар доираи мақолаи мазкур амалигардида дарак доданд, ки дар рушди иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои электронӣ камбудҳои ҷашмрас ҷой доранд. Ба ақидаи мо рушди индикаторҳои мухталифи иқтисоди рақамӣ дар оянда на танҳо рентаи рақамиро дар кишвар таъмин менамоянд, балки хизматрасониҳои электрониро мусоид ва самаранок мегардонанд.

Дар асоси маълумоти пурсишнома, ки байни мутахассисони ташкилотҳои суғуртавӣ доир ба хизматрасониҳои суғуртавии ананавӣ ва рақамӣ пешниҳод гардид дар ҷадвали 7 додаҳо оварда шудааст.

Чадвали 7. – Сатҳи рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати ҷамъбасти соли 2023 (бо фоиз)

Ҳамагӣ дар асоси истифодаи технологияҳои муосири	Сатҳи рақамикунонӣ	Ҳиссаи ташкилотҳои суғуртавӣ, бо %

рақамӣ ба баҳодихӣ 16 ташкилоти суғуртавӣ фаро гирифта шуданд, ки дар соли 2023 расман фаъолият доштанд	камтар аз 5 %	22,0
	аз 5 то 10 %	35,5
	аз 10 то 20 %	15,0
	аз 20 то 30 %	11,5
	Зиёда аз 30 %	6,0
	Баҳо додан мушкил аст	10
Ҳамагӣ		100

Сарчашма: муаллифон дар асоси маълумотҳои пурсишномаи муаллифӣ, ки байни 100 нафар кормандони ташкилотҳои суғуртавӣ гузаронида шудааст таҳия гаштааст.

Аз маълумоти дар чадвали 7 низомбандишуда аён мегардад, ки дар солҳои охир то 22 фоизи ташкилотҳои суғуртавӣ дар фаъолияти худ камтар аз 5 фоиз технологияи рақамии соҳавиро барои пешниҳоди онлайн хизматрасониҳо истифода менамоянд. Инчунин 35,5 фоизи ташкилотҳои соҳа то 10 фоиз фаъолияти худро рақамӣ кардаанд ва тақриб 15 фоизи ин ташкилотҳо 20 фоиз технологияҳои рақамии замонавиро ҷорӣ кардаанд. Тавре аз чадвали таҳлилий мушоҳида мешавад 11,5 фоизи ташкилотҳо дорои то 30 фоиз иқтидори рақамӣ мебошанд ва танҳо 6 фоизи ташкилотҳои хизматрасон метавонанд имконияти зиёда аз 30 фоизи хизматҳоро

рақамӣ амалӣ намоянд. Ҳамзамон пурсишномаи гузаронидашуда муайян намуд, ки арзёбии иқтидори рақамии наздик 10 фоизи ташкилотҳо ғайриимкон аст.

Аз таҳлилҳои амалишуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар кишвар баланд бардоштани иқтидор ва ҳосатан сатҳи рақамикунории хизматрасониҳои суғуртавӣ пеш омада аст. Аз ин лиҳоз зарур мешуморем, ки SWOT таҳлили муҳити бозори хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шавад. Натиҷаи таҳлили мазкур дар расми 8 инъикос шудааст.

S (Паҳлӯҳои қавӣ)	W (Паҳлӯҳои заиф)
1. Мавқеи ҳоса пайдо кардани ташкилотҳои суғуртавӣ дар бозори молиявии кишвар 2. Аҳамиятнок ва ғайриғайриҷида будани хизматрасониҳои суғуртавӣ 3. Тамоюли афзоишбанда доштани нишондиҳандаҳои молиявӣ ва махсусан захираҳои суғуртавии ташкилотҳои суғуртавӣ 4. Тадриҷан тақвият ёфтани заминаҳои институтсионалии ташкилотҳои суғуртавӣ 5. Рушд ёфтани ҳамгирӣ ва навсозии фаъолият дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ва ғайра.	1. Нокифоя будани ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ 2. Сатҳи пасти фарҳанги молиявӣ ва рақамии иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ва шаҳрвандон 3. Норасоии мутахассисони баландихтисоси соҳаи суғуртаи рақамӣ 4. Сатҳи пасти эътимоднокӣ истифодабарандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ ба бахши суғурта 5. Нокифоягии сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ба бахши суғурта, ки ба ташаккули оқилонаи захираҳои пулии ширкатҳои суғурта монета гаштааст 6. Даромаднокӣ пасти аҳоли ва фаъолияти соҳибкорӣ 7. Рушди нокифояи онлайн хизматрасониҳо ва гарон будани Интернет- хизматрасониҳо 8. Сатҳи пасти таъмини амнияти киберӣ дар мамлакат ва ҳосатан бахши молиявӣ ва ғайра.
O (Имкониятҳо)	T (Таҳдидҳо)

1. Суръат бахшидан ба ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар бахши суғурта 2. Баланд бардоштани маърифати суғуртавӣ ва эътимоднокии аҳолиро бахши соҳибкорӣ ба соҳаи суғурта 3. Вусъат додани сармоягузориҳо дар ташкилотҳои бахши суғурта 4. Истифодаи имкониятҳои суғуртаи ихтиёрӣ дар рушди хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ 5. Вусъат додани мавқеи давлат дар рақамикунонии соҳаи суғурта 6. Баланд бардоштани пардохтпазирӣ ва сатҳи даромади иштирокчиёни муносибатҳои суғуртавӣ 7. Баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳои суғуртавӣ ва самаранокии фаъолияти суғуртавӣ ва ғайра.	1. Бурунрафти сармоя зимни афзоиш наёфтани азнавсуғуртакунии миллӣ дар сатҳи зарурӣ. 2. Ноил нашудан ба ҳадафҳои иқтисоди рақамӣ дар бахши суғурта барои дарёфти рентаи рақамӣ. 3. Афзоиш ёфтани хароҷотҳои трансаксионӣ дар хизматрасониҳои ташкилотҳои суғуртавӣ 4. Дар сурати ҳал нагардидани масъалаҳои амнияти киберӣ ба миён омадани қаллобиҳо дар раванди хизматрасониҳои рақамӣ 5. Тамоюлҳои носоз ва дигаргуниҳои доимӣ дар бозори суғуртаи ҷаҳонӣ ва миллӣ 6. Номутобикатии заминаи меъёриро ҳуқуқӣ дар шароити хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ 7. Мустаҳкам шудани мавқеи ташкилотҳои суғуртавии хориҷӣ дар бозори суғуртаи миллӣ нисбат ба ташкилотҳои суғуртавии ватанӣ ва ғайра.

Расми 1. – SWOT таҳлили муҳити бозори хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз маълумоти расми 1 мушоҳида мегардад, ки дар шароити муосир бозори хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои ба худ хос дошта, паҳлӯҳои гунонгунро доро мебошад. Паҳлӯҳои қавии бозори мазкур дар он аст, ки дар таркиби бозори молиявӣ мавқеи хоса пайдо намуда, фаъолияти даромаднок муайян шудааст. Инчунин дар солҳои охир захираҳои суғуртавӣ афзоиш меёбанд ва меъёрҳои қонунгузории соҳа такмил ёфта, навсозии зиёд ба назар мерасанд.

Паҳлӯҳои заифи соҳа ин, пеш аз ҳама, нокифоя будани ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, норасоии мутахассисони соҳа, сатҳи пасти фарҳанги молиявӣ ва рақамӣ, нокифоя будани сармоягузорӣ дар бахши суғурта, даромадҳои пасти субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли, рушди нокифояи инфрасохтори хизматрасониҳои рақамӣ ва ғайра маҳсуб меёбанд. Албатта барои рафъи ин паҳлӯҳои

сусти бозори хизматрасониҳои суғуртаи дар шароити рақамикунонӣ имконияти амалӣ намудани чораҳои хоса мавҷуд мебошанд. Боиси зикр аст, ки дар сурати истифода накардани имкониятҳои мавҷуда дар оянда бозори хизматрасониҳои суғуртавии кишварро масъалаҳои зерин таҳдид менамоянд:

- бурунрафти сармоя зери таъсири дар сатҳи зарурӣ афзоиш наёфтани азнавсуғуртакунии дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунии)-и ватанӣ;
- амалӣ нашудани ҳадафҳои иқтисоди рақамӣ дар бахши суғурта барои дарёфти рентаи рақамӣ;
- афзоиш ёфтани хароҷотҳои трансаксионӣ дар хизматрасониҳои ташкилотҳои суғуртавӣ ва таҳдиди ба миён омадани қаллобиҳо дар раванди хизматрасониҳои рақамӣ;
- ба миён омадани номутобикатии заминаи меъёриро ҳуқуқӣ ба шароити

хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ;

- коҳиш ёфтани мавқӣ ташкилотҳои суғуртавии ватанӣ дар бозори суғуртавии кишвар нисбат ба ташкилотҳои суғуртавии хориҷӣ ва ғайра.

Аз лиҳози гуфтаҳои болоӣ метавон баён намуд, ки дар оянда зарурати рушд додани хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш омада истодааст. Аз ин лиҳоз зарур мешуморем, ки ба муаммоҳои ҷойдошта дар хизматрасониҳои рақамии соҳа таҳлили муносиб анҷом дода шавад. Дар расми 2 муаммоҳои ҷойдошта дар рушди хизматрасониҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот низомбандӣ шуда аст.

Муаммоҳои муҳити берунӣ	
Дар давраи нави ташаккулёбӣ қарор доштани иқтисодиёти рақамӣ ва хизматрасониҳои электронӣ	
Мавҷуд набудани меъёрҳои комилан мутобиқ барои пешбурди хизматрасониҳои интернет-суғуртакунӣ ва ҳуҷатнигорӣ он	
Мавҷуд набудани таҷрибаи харидорӣ хизматрасониҳои суғуртавӣ бо воситаи шабакаҳои интернетӣ ва фарҳанги пасти иттилоотӣ насли калонсол	
Пешниҳоди Интернет бо сифати паст дар минтақаҳои мамлакат, махсусан деҳотҳо ва баланд будани нархи хизматрасонӣ он	
Мавҷуд набудани датта марказҳо барои ташаккули манбаи ягонаи иттилоотӣ оид ба интернет-суғуртакунӣ	
Муаммоҳои таъмини амнияти иттилоотӣ ва нокифоягии рушди инноватсионӣ	
Такмилталаб будани инфрасохтори хизматрасонӣ суғуртавии рақамӣ	
Муаммоҳои муҳити дохилӣ	
Харочотталаб ва меҳнатгунҷо будани хизматрасониҳои интернет-суғуртакунӣ дар давраи ташаккули низоми нави хизматрасонӣ	
Мавҷуд набудани стратегия ва барномаҳои рушди интернет-суғуртакунӣ дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ	
Мавҷуд набудан ва ё дар сатҳи паст қарор доштани инфрасохтори интернет-суғуртакунӣ дар ташкилотҳои суғуртавӣ	
Харочотталаб будани тақмили ихтисоси кормандон ва норасоии муттаҳассисони баландихтисос	
Мушкилиҳо дар бунёди платформаҳо ва маҳсулоти барномавии сифатноки суғуртаи рақамӣ	

Расми 2. – Муаммоҳои рушди суғуртаи рақамӣ дар бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Хулоса, аз муаммоҳои дохилӣ ва берунии рушди суғуртаи рақамии дар бозори суғуртавии мамлакат мавҷуда аён мегард, ки бояд дар оянда хеле корҳои зиёд дар ин самт амалӣ карда шаванд. Чораю тадбирҳои амалишаванда дар шароити муосир ба назари мо бояд низомӣ амлӣ гарданд. Барои дар механизми ягона ва низомнок амалӣ шудани чораҳо ҷиҳати рафъи муаммоҳои болозикр таҳқиқоти густурда тақозо мегардад.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар шароити ҷорӣ кардани суғуртаи рақамӣ

ташкilotҳои суғуртавӣ рӯ ба рӯ мегарданд ин дар ибтидои таҷдид ва ё ташаккули фаъолият афзоиш ёфтани хароҷоти онҳо мебошад, ки бо идора кардани сомонӣ расмӣ ва барномаҳои рақамии соҳа, ҳифзи иттилоот, гирдгардиши электронии ҳуҷатҳо ва ғайра вобаста мебошад. Инчунин ҷорӣ намудани онлайн – суғуртакунӣ омода кардани мутахассисони баландихтисос ва тақмили ихтисоси кормандон дар соҳаи суғурта фаъолиятдоштаро тақозо менамояд, ки на танҳо технологияҳои муосири IT-ро истифода мебаранд, балки донишҳои

молиявӣ ва малакаи коммуникатсионӣ доранд.

Дар шароити муосир тақозо мегардад, ки фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ низ ба монанди ташкилотҳои қарзӣ ба мизоч нигаронидашуда бошад. Зеро дар шароити рақамикунонӣ ташкилотҳои суғуртавиرو зарур аст, ки барои дар сатҳи ҳадди аксар таъмин намудани талаботи мизочон, баланд бардоштани шаффофияту даромаднокии фаъолият, хизматрасониҳои суғуртавиرو пешниҳод намоянд. Аз ин лиҳоз ба субъектони идоракунандаи ташкилотҳои суғуртавӣ зарурати коркарди стратегияи чандири дорои иттилоот оид ба талабот ва рағбати мизочон коркард намоянд ва мавқеи ташкилотро бо ин маълумот мутобқ амалӣ гардонанд.

Илова ба гуфтаҳои болозикр ташкилотҳои суғуртавиرو зарур аст, ки бо мувофиқаи ташкилоти танзимкунандаи соҳа семинару мизҳои даври омӯзиширо барои шахсони воқеию ҳуқуқӣ ҷиҳати тақмили маърифати молиявии онҳо пешниҳод намоянд. Зеро бо сабаби паст будани маърифати технологӣ то ҳол аз бисёр хизматрасониҳои молиявии электронӣ ва

хосатан хизматрасониҳои суғуртавии электронӣ шахсони воқеӣ ва бахши соҳибкорӣ васеъ истифода бурда наметавонанд. Ҳоло он ки дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Қазоқистон ҳатто корхонаҳои соҳаи кишоварзиро зарур аст, ки суғуртаи ҳатмии соҳаро ба таври электронӣ амалӣ намоянд [7].

Ҳамин тавр, технологияи рақамӣ дар худ маҷмӯи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва воситаҳои техникиро ифода менамояд, ки ҳамкориҳои субъектони хоҷагидориро дар раванди тақрирестехсолот таъмин менамояд. Суғуртаи рақамӣ бошад дар худ қонъ кардани талаботи ананавию махсуси иштирокчиёни муносибатҳои суғуртавро тавассути технологияҳои рақамӣ ифода менамояд.

Боиси таъкид аст, ки тавсияҳои дар мақола пешниҳодшуда метавонанд ба имкониятҳои рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва хосатан рушди суғуртаи рақамӣ мусоидат намоянд. Вале рушди маҷмӯии хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ таҳқиқоти густурдаро дар ин самт тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” аз 15 июли соли 2016, № 276. 44 с.
2. Ашуров, Г.Д. Развитие системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан / Г.Д.Ашуров. – Душанбе, 2007. - 160с.
3. Григорьева В.Н. Страховое право: учебник для вузов. Под ред. Шахова В.В. Ефимова С.Л./В.Н.Григорьева. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. - 384 с.
4. Джабаров, Г.Н. Экономические кризисы и его влияния на состояние рынка страховых услуг Республики Таджикистан/ Г.Н.Джабаров//Вестник ТНУ. – 2018. - № 1. – С.86-91.
5. Исследование ООН: *Электронное правительство 2022, цифровое правительство в десятилетии действий по достижению устойчивого развития, ООН Нью-Йорк, 2022, стр. 226-231. URL: <https://publicadministration.un.org/en/publicadministration.un.org/egovkb/en-us/> (санаи истифодабарӣ: 20.05.2024).
6. Преодоление цифрового разрыва в Центральной Азии и на Южном Кавказе // О. Кенечи, Б. Саяли и др.// GSMA. – 2023. – 38 с.
7. Программа е-АПК. [Электронный ресурс]. – URL: - <http://mgov.kz/ru/o-deyatelnosti/e-apk-a-kti-tsifrlandyru/> (дата обращения: 20.12.2023).
8. Раҳимзода Ш. Бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ: Мушкилотҳои ташаққул ва рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Раҳимзода, М.С. Ҳусайнов // Монография. Душанбе – 2022. 192 с.

9. Рахимов, М.А. Становление рынка страхования в национальной экономике/М.А. Рахимов. – Худжанд: Худжан. гос. ун-т им. БГ Гафурова, 2012. - 189 с.

10. Global Innovation Index 2023 Innovation in the face of uncertainty 16th Edition. – 250 p. [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> (санаи истифодабарӣ: 15.10.2024)

Маълумот дар бораи муаллифон:

Исматов Хушрӯз Ҳасанович – н.и.и., мудири кафедраи молия, бонк ва ҷаёолияти гумруки МД ДБХ ДБССТ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, мкр. 27, хонаи 1. Тел.: +992928832423. E-mail: Khushruz_1987@mail.ru

Орифҷонова Дилфуза Иномҷонова – муаллимаи калони кафедраи молия ва қарзи Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, И. Сомонӣ 169. Тел. +992-92-886-76-80. E-mail: safiy1979@mail.ru

Информация об авторах:

Исматов Хушруз Ҳасанович – канд. экон. наук, заведующий кафедры финансы, банка и таможенное дело ГУ ХМИ МУТПТ. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, мкр. 27, дом 1. Тел.: +992928832423. E-mail: khushruz_1987@mail.ru

Арифджанова Дилфуза Иномҷонова – старший преподаватель кафедры «Финансы и кредит» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: г. Худжанд проспект И. Сомони 169. Тел. +992-92-886-76-80. E-mail: safiy1979@mail.ru

Information about the authors:

Ismatov Khushruz Hasanovich – candidate of the sciences of economics, associate professor of the department of finance, banking and customs business of the Khujjad International Institute IUTET. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, md. 27, house 1. Tel: +992928832423. E-mail: khushruz_1987@mail.ru

Arifdzhanova Dilduza Inomjonovna is a senior lecturer at the Department of Finance and Credit, Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce. Address: Khujand, I. Somoni Avenue 169. Tel. +992-92-886-76-80. E-mail: safiy1979@mail.ru

УДК 33.061.1

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҚАРЗДИҲӢ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР МУОМИЛОТИ ҚАРЗӢ

Ниёзов М.А.

Миршарипов Э.Қ.

***Аннотатсия.** Дар мақола принципҳои қарздиҳӣ ва аҳамияти истифодабарии онҳо дар муомилоти қарзӣ барои рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ баррасӣ гардидааст. Моҳияти ҳар як принциби қарздиҳӣ дар алоҳидагӣ тасвир гардида, самаранокӣ татбиқи дурустии онҳо барои қарзгиранда муфид арзёбӣ шудааст. Инчунин, дар мақолаи мазкур таҷрибаи қарздиҳии кишварҳои гуногун ва шаклҳои маъмули қарздиҳӣ дар замони муосир оварда шудааст. Муаллифон дар мақола ҳаҷми қарзҳои аз ҷониби низомӣ бонкии кишвар ба соҳаҳои иқтисодиёт пешниҳодгардида, ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда ва ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти қўҳистон додашударо таҳлил намудаанд. Илова бар ин, муаллифон ҳаҷми қарздиҳӣ дар минтақаи Раширо дар шакли ҷадвалу диаграмма таҳлил намуда, аҳамияту таъсири воситаҳои қарзиро барои рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ, сайёҳӣ, кишоварзӣ ва заминаи рушди соҳаи саноат муҳокима намудаанд.*

***Калидвожаҳо:** принципҳои қарздиҳӣ, ташилотҳои қарзии молиявӣ, низомӣ бонкӣ, қарзҳои батаъхиратода, қарзҳои безътимод, қарзҳои гайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои мушкулситон, меъёри фоизӣ, қарзҳои хурд.*

***Барои иқтибос:** Ниёзов, М.А. Принципҳои асосии қарздиҳӣ ва аҳамияти онҳо дар муомилоти қарзӣ / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарипов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №3 (42). – С. 218-230.*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ КРЕДИТОВАНИЯ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЯХ

Ниёзов М.А.

Миршарипов Э.Қ.

***Аннотация.** В статье рассматриваются принципы кредитования и значение их использования в кредитных операциях для развития национальной экономики. Сущность каждого принципа кредитования описана отдельно, а эффективность их правильной реализации оценена как полезная для заемщика. Также в данной статье представлен опыт кредитования разных стран и популярные формы кредитования в наше время. В статье авторы проанализировали объем кредитов, предоставленных банковской системой страны отраслям экономики, объем выданных мелких кредитов и объем мелких*

кредитов, выданных отдаленным горным районам. Кроме того, авторы проанализировали объёмы кредитования в Раитском долине в виде таблицы и диаграммы, а также обсудили значение и влияние кредитных инструментов на развитие промышленного предпринимательства, туризма, сельского хозяйства и основы промышленного развития.

Ключевые слова: принципы кредитования, финансово-кредитные организации, банковская система, просроченные кредиты, ненадежные кредиты, нестандартные кредиты, сомнительные кредиты, безнадёжные кредиты, процентные ставки, малые кредиты.

BASIC PRINCIPLES OF CREDIT AND THEIR IMPORTANCE IN CREDIT OPERATIONS

Niyozov M.A.

Mirsharipov E.Q.

Annotation. The article discusses the principles of lending and the importance of their use in credit transactions for the development of the national economy. The essence of each principle of lending is described separately, and the effectiveness of their correct implementation is assessed as useful for the borrower. This article also presents the experience of lending in different countries and popular forms of lending in our time. In the article, the authors analyzed the volume of loans provided by the country's banking system to sectors of the economy, the volume of small loans issued and the volume of small loans issued to remote mountainous areas. In addition, the authors analyzed the volume of lending in the Rasht Valley in the form of a table and diagram, and discussed the importance and impact of credit instruments on the development of industrial entrepreneurship, tourism, agriculture and the basics of industrial development.

Key words: principles of lending, financial and credit organizations, banking system, overdue loans, unreliable loans, substandard loans, doubtful loans, bad loans, interest rates, small loans.

Гузориши масъала. Дар муносибатҳои бозорӣ қарз ҳамчун категорияи иқтисодӣ, яке аз сарчашмаҳои муҳими маблағгузори соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат баромад мекунад. Дар сохтори иқтисоди бозорӣ, ки принципҳои асосии он барои ҳар як субъекти хоҷагидорӣ дар худтаъминкунӣ ва худидоракунии асос меёбад, воситаҳои қарзӣ ба ҳар як ташкилоту муассиса ва корхонаю хоҷагӣ чун асоси рушд ва заминаи гардиши

фаъолият маҳсуб меёбад. Аз ин нуқтаи назар, дар оянда ба масъалаи мазкур бояд таваҷҷуҳи бештар равона карда шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Алҳол, дар кишвари мо воситаҳои қарзие, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат дода мешаванд, аз як ҷониб гирғардиши амалиёти бозори онҳоро суръат бахшад, аз ҷониби дигар барои сари вақт дастрас кардани ашёи хому

масолех, дастгоҳу таҷҳизот ва тухмию нуриҳои минералӣ кӯмак мерасонанд. Дар кишварҳои хориҷӣ ин масъала раванқ ёфта, қарзҳои бонкӣ ба мизочон бо фоизи паст пешниҳод мегарданд. Аз ин ҷост, ки захираҳои қарзӣ бештар ба соҳаҳои пешниҳод гардида, тараққиёти кишварҳои хориҷӣ мушоҳида мегардад. Бинобар ин, ҳалли ин масъала дар кишвари мо аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола - таҳлил ва арзёбии ҳаҷми қарздиҳӣ аз ҷониби низоми бонкии кишвар, ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда ва ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон додашуда, ҳамзамон ҳаҷми қарздиҳӣ дар минтақаи Рашт ва аҳамияту таъсири воситаҳои қарзӣ ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ, рушди деҳот, ҳунарҳои мардумӣ, рушди соҳаи сайёҳӣ, соҳаи кишоварзӣ ва заминаи рушди соҳаи саноат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароите, ки бозор ва муносибатҳои бозорӣ ба таври бегона рушд менамоянд, барои ташаккул додани истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ ва ба фурӯш баровардани онҳо дар бозори дохилию хориҷӣ корхонаю ташкилотҳои ватанӣ зарур меояд, ки ба ҷалби бештари захираҳои молиявӣ арзони бонкӣ, яъне қарзҳои бонкӣ рӯ биёранд, то пай дар пайи истеҳсолоту пур намудани бозорро бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ таъмин карда тавонанд.

Имрӯзҳо қарзи бонкӣ дар асоси методологияи мушаххас амал мекунад, ки дар байни унсурҳои он принципҳои ҳастанд, ки барои ҳама гуна муомилот дар бозори қарзӣ ҳатмӣ мебошанд [4]. Принципҳои мазкур дар марҳилаҳои аввали таърихи қарз тадриҷан ташаккул ёфта, баъдтар ба қонунгузориҳои қарзии бисёр кишварҳои ҷаҳон ворид карда шуданд.

Дар адабиёти иқтисодӣ принципҳои зерини қарздиҳиро гурӯҳбандӣ мекунанд, аз ҷумла [5]:

- бозпардохт ё бозгарданда;
- таъминнокӣ;
- хусусияти мақсаднок ва фарқкунанда;
- таъхирнопазирии қарз;
- пардохтӣ.

Вобаста ба ҳислати амалкарди қарзи бонкӣ принципҳои болозикрро метавон ба таври зерин маънидод намуд:

- Принципи бозпардохт. Моҳияти асосии принципи мазкур дар он аст, ки қарз ҳамеша зарурати сари вақт баргардонидани захираҳои аз қарздиҳанда гирифташударо дорад. Принципи мазкур дар баргардонидани қарзи гирифташуда дар шакли гузарондани маблағи қарз ба суратҳисоби муросилотии бонке, ки онро додааст ва ё суратҳисоби муросилотии дигар қарздиҳанда, ифода меёбад. Ин амалкард гардиши захираҳои қарзии ташкилоти қарзиро қанолат дода, ҳамчун шартӣ мувофиқ барои иҷрои талаботи он баромад мекунад.

Бозпардохт ва ё бозгардонидани қарз на танҳо мӯҳлати охири баргардонидани қарзро дар назар дорад, балки имконияти баргардонидани қарзро дар давраҳои гуногун низ дар бар мегирад, зеро маблағҳои қаблан дар гардиши фаъолияти қарзгиранда гузошташуда дар натиҷаи анҷом додани амалиёти дахлдор яъне, иҷрои кор, анҷом додани хизматрасониҳо ва муомилоти савдою тиҷоратӣ натиҷаҳои мушаххас ба даст меоранд, ки дар заминаи он маблағҳои озод пайдо мегардад ва барои пардохти қарз шароит муҳайё месозанд. Масалан, дар соҳаҳои истеҳсолӣ: саноат, соҳтмон, соҳибкории истеҳсолӣ ҳангоми фурӯштани объектҳо ва дар соҳаи нақлиёт ҳангоми гирифтани тариф ё боркашонӣ ва ғайра ҳамин гуна маблағҳои озод пайдо

мегарданд. Бозпардохт ва ё бозгардонидани қарз ғайриимкон аст - дар сурати риоя накардани хусусияти мақсаднокии он ва бидуни таҳлили дуруст анҷом додани амалиёти қарзӣ байни бонк ва қарзгиранда, инчунин пурра наомӯхтани шароити қарзгиранда, ки то чӣ андоза бозгашти маблағи гирифташударо метавонад таъмин намояд.

Дар собиқ кишварҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, ки дар таҷрибаи идоракунии иқтисодӣ он амалияи банақшагирии қатъии давлатӣ риоя мегардид, истилоҳи ғайрирасмӣ «қарзи бебозгашт» вучуд дошт ва ин намуди қарзҳо махсусан ба соҳаи кишоварзӣ хос буданд. Моҳияти асосии ин гуна қарзҳо дар он ифода меёфт, ки қарзи аз ҷониби бонкҳои давлатӣ додашуда, бинобар вазъи бӯхронии қарзгирандагон бозпас намегашт. Қарзҳои бебозгашт аз ҷиҳати мазмуни иқтисодӣ то андозае шакли иловагии қўмакҳои молиявии бебозгашт (субсидия)-ҳои буҷетиро тавассути ташкилотҳои қарзии давлатӣ баанҷом мерасониданд, ки банақшагирии қарзро дар ташкилотҳои қарзии молиявии давлатӣ душвор мегардонд.

- Принципи таъхирнопазирии қарз.

Ин принцип дар он зоҳир мегардад, ки зарурати баргардонидани қарзро на дар ҳар вақти барои қарздор мувофиқ, балки дар мӯҳлати аниқ муайяншудае, ки дар шартнома дарҷ гардидааст нишон медиҳад.

Риоя накардани мӯҳлати дар шартнома пешбинишуда ба қарздиханда имкон медиҳад, ки нисбат ба қарздор чораандешӣ дар шакли таҳримҳо (ҷарима), зиёд кардани ғоизи ситонидашуда татбиқ намояд ва дар сурати минбаъд барнагардонидани қарз ва напардохтани ғоизҳо ӯ тавассути суд даъво пешниҳод кунанд.

Ба андозаи муайян қарзҳои дархостӣ истисно мебошанд, ки мӯҳлати пардохти онҳо дар шартномаи қарзӣ инъикос

намеёбад. Қарзи дархостӣ навъи қарзи қўтоҳмуддати байнибонкие мебошад, ки метавонад дар ҳама лаҳза бе ҳуқуқи эътироз талаб карда шавад ва ё баргардонида шавад. Ин шакли қарзҳо дар таҷрибаи ИМА дар соҳаи кишоварзӣ маъмул мебошад. Айни замон, ин шакли қарздихӣ аз сабаби душвории банақшагирии қарз дар бисёр кишварҳо амалан кам истифода мешаванд. Илова бар ин, дар шартномаи қарзи дархостӣ мӯҳлати баргардонидани қарз дарҷ намеёбад ва мӯҳлати бозгашти он аз рӯзи гирифтани огоҳинома аз ташкилоти қарзӣ дар бораи баргардонидани қарз то ба охир расидани он муқаррар карда шудааст, ки ин амал риоя кардани принципи таъхирнопазирии қарзро то андозае таъмин менамояд.

Таъхирнопазирии қарз бевосита ба принципҳои мақсаднокӣ ва бозгардандагии қарз вобастагии зич дорад. Азбаски қарз аз ҷониби ташкилоти қарзӣ дар асоси принципҳои қатъии мақсаднокӣ ва бозгардонидан дода мешавад, дар ин ҷо ба таври худкор (автоматӣ) баргардонидани қарз аз ҳисоби сармояи пулии дар ҷараёни гирдгардиш озодшудаи қарзгир амалӣ мегардад.

Таъхирнопазирии қарз мустақиман аз мақсаднок истифода шудани он ва мӯҳлати озод шудани воситаҳои пулии қарзгир, ки дар давраи истехсолӣ ва ё фурӯши маҳсулот ба миён меояд вобаста мебошад.

- Принципи пардохтии қарз.

Принципи мазкур дар зарурати пардохти ҳаққи истифодаи қарз ифода мегардад. Моҳияти иқтисодии пардохти ҳаққи қарз дар тақсим намудани даромади иловагӣ, ки аз ҳисоби истифодаи он ба даст меояд, дар байни қарздор ва қарздиханда иборат мебошад.

Принципи мазкур дар муайян кардани меъёри ғоизи қарзи бонкӣ ифода

меёбад ва фоизи қарзи бокӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад [5]:

- азнавтасимкунии қисми даромади ширкат ва ё шахраванд;

- танзими истехсолот ва муомилот аз ҳисоби тақсимот (вориди) воситаҳои қарзӣ дар сатҳи соҳавӣ, байнисоҳавӣ ва байнидавлатӣ;

- муҳофизати зиддитаваррумӣ воситаҳои пулии андухткардаи мизочони бонк дар ҳолатҳои номӯътадили ҳоҷагии миллӣ.

- Принципи таъминнокӣ. Ин принципи қарздиҳӣ зарурати ҳифзи манфиатҳои амволии қарздиҳандаро ҳангоми аз ҷониби қарздор риоя накардани уҳдадориҳои худ инъикос менамояд. Принципи мазкур дар ҷунин намуди қарзҳо, ба монанди қарзҳои гарав ва қарзҳои, ки бо кафолати молиявӣ таъмин шудаанд, зоҳир мегардад. Ин принцип махсусан дар давраи ноустувории умумии иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Таъминокии қарз маънои онро дорад, ки қарзи додашуда бояд бо мавҷудияти арзишҳои мушаххаси моддӣ, ҳуҷҷатҳои пулӣ ё ҳуқуқи гирифтани маблағи пулӣ кафолат дода шавад. Гарави қарз дар бонк шакли мушаххаси гараве мебошад, ки арзишҳои дахлдорро дорост. Бо вучуди ин, ба қарзгирандагонӣ калон ва боэътимод, баъзан қарз, гӯё зери "имич"-и ширкат дода мешавад. Аммо, ҳатто дар ин ҳолат, мавҷудияти таъминоти мушаххаси қарзи додашуда дар шакли дороиҳои қарзгир дар назар дошта мешавад.

Гарави воқеии ба бонки қарздиҳанда муваққатан додани ҳуқуқи моликияти қисми муайяни дороиҳои қарзгиранда (аксаран дороиҳои, ки барои хариди онҳо қарз дода мешавад), инчунин ба сифати гарав ҳуҷҷатҳо барои амволи ғайриманқул низ дохил мешаванд. Дар илова бар ин, ба намуди дороиҳои қарзгиранда, ки ҳамчун гарав барои гирифтани қарз баромад мекунад, ҷунин

дориҳои мансубанд, аз ҷумла моликият, таҷҳизоту захираҳо, молҳо, коғазҳои қиматнок ва ғайра.

Принципи ҳислати мақсаднокии қарз. Ин қисми зиёди судро фаро мегирад, ки он зарурати истифодаи мақсадноки маблағи қарздиҳандаро инъикос мекунад. Принципи мазкур дар банди мушаххаси шартномаи қарз, ки мақсади қарзро муайян мекунад, инчунин дар назорати бонкӣ аз истифодаи ин шарт аз тарафи қарздор ифода меёбад.

Риоя накардани хусусияти мақсаднокии қарз метавонад сабаби пеш аз мӯҳлат пешниҳод намудани талабот оид ба баргардонидани қарз ё таъини фоизи зиёд (ҷарима)-и қарз гардад.

Принципи мазкур маънои онро дорад, ки қарз барои фаъолияти муайяни қарзгиранда, ки ба бонк қаблан маълум кардааст ва аз ҷониби бонк маъқул дониста шудааст, дода мешавад. Дар баъзе мавридҳо ин мақсад метавонад мушаххас бошад (ташаккули сармояи асосӣ ва гардон, муомилоти алоҳидаи тижоратӣ ва ғайра). Дар ҷунин мавридҳо бонк метавонад воқеият ва амнияти амалиёти мушаххасро, ки барои он қарз дода мешавад, санҷида барояд. Аммо, аксар вақт қарз барои маблағгузории умумии фаъолияти қарзгир дода мешавад. Дар ин ҳолат бонк ҳангоми қабул кардани қарор ба маълумоти дар ихтиёрдошта дар бораи фаъолияти ширкат таъямуда, назорат мекунад, ки маблағҳои гирифтаре қарзгир ба мақсадҳои дигар истифода набарад.

Нақши қарзро ҳамчун яке аз молҳои дар бозори махсусгардонидашуда пешниҳодшаванда тасдиқ намуда, пардохти ҳаққи қарз қарздорро ба истифодаи самаранок дар замони муосир водор месозад, ҷунин дар сохтори иқтисоди бозорӣ, ки талаботи асосӣ ва моҳияти асосии он ба принципҳои худтаъминкунии худидоракунии равона

гаштааст истифодабарии воситаҳои қарзӣ муҳимияти хоссаро талаб менамояд. Дар асл дар давраҳои гуногуни таърихӣ, алаҳхусус дар Иттиҳоди Шӯравӣ, ки нақши асосиро дар иқтисодиёти кишвар иқтисоди нақшавӣ мебозид ва ҳиссаи асосии воситаҳои қарзӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзии давлатӣ бо меъёри пастарин аз 1,5 то 5 фоизи солона ба хоҷагии халқ равона мегардид ин амал ба рушду тараққиёти фаъолияти қарзӣ кӯмак намерасонд.

Алҳол, иқтисодиёти кишвари мо бо роҳи бозорӣ устуворона қадам ниҳода истодааст, ки барои рушду ривочи соҳаҳои хоҷагии халқ мамлакат воситаҳои қарзӣ яке аз сарчашмаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, барои ширкату истеҳсолот, корхонаю муассиса, соҳибкорони инфиродӣ ва дигар қишри аҳолии кишвар шароити мусоид чихати

дастрас кардани воситаҳои қарзӣ фароҳам оварда шудааст.

Дар бозори молияи кишвар дар илова ба бонкҳои амалкунанда ташкилотҳои маблағгузори хурд, аз ҷумла ташкилотҳои амонати қарзии хурд, ташкилотҳои қарзии хурд ва фондҳои қарзии хурд фаъол мебошанд, ки барои дастрас намудани воситаҳои қарзӣ ба шартҳои муфид ва ғоиҳҳои қобили қабул ва як қатор имтиёзҳои шароити мусоидро фароҳам овардаанд.

Вобаста ба фароҳии бозори молия, ки рӯз аз рӯз дар кишварамон ривоч ёфта истодааст, сатҳи қарздиҳӣ низ сол аз сол афзоиш ёфта, ба таъсиси ҷойҳои нави қарз ва истеҳсолоти дохилӣ таъсири мусбӣ худро расонида истодааст. Дар ин замина маълумоти расмӣ омори доир ба афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ дар давоми солҳои 2018-2023 шарҳ медиҳем.

Ҷадвали 1. - Ҳаҷми маблағгузори қарзӣ ба иқтисодиёт дар солҳои 2018 -2023 (қарзҳои додашуда дар давра, млн.сомонӣ)

№	Нишондиҳанда	Соли 2018*	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2023
1.	Қарзҳои додашуда (млн. сомонӣ)	7 612,8	9 555,3	10 001,4	13 682,5	14 382,1	18 991,1
2.	Тағйирёбии нисбат ба соли гузашта (млн.сомонӣ)	-67,2	1 942,40	446,1	3 681,1	699,6	4 609,0
3.	Тағйирёбии нисбат ба соли гузашта (бо %)	-0,9	25,5	4,7	36,8	5,1	32,0

*Муқоисаи тағйирёбии дар соли 2018 нисбат ба маълумоти соли 2017 гирифта шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣ “Бюлетени омили бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Маълумоти расмӣ оморӣ дар ҷадвали 1 овардашуда шаҳодати онро медиҳад, ки дар давоми 6 соли охир (солҳои 2018-2023) ҳаҷми қарзҳои додашуда ба соҳаҳои иқтисодиёти кишвар афзоиш ёфт.

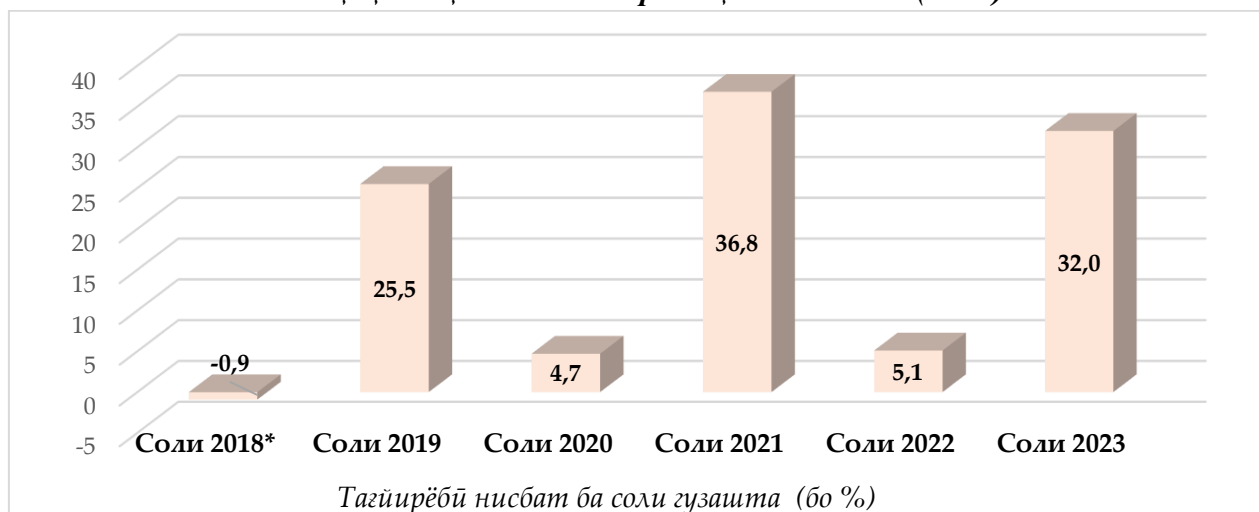
Маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда шаҳодати онро медиҳад, ки ҳаҷми қарзҳои аз ҷониби низомии бонкии

кишвар ба соҳаҳои иқтисодиёти кишвар додашуда дар давоми 6 соли охир маблағи 74 225,2 млн. сомониро ташкил дода, ба ҳисоби миёнасолона ҳар сол дар ҳаҷми 12 370,9 млн. сомонӣ маблағҳои қарзӣ ба соҳаҳои хоҷагии халқ мамлакат равона гардиданд.

Дар заминаи қарзҳои додашуда рӯз аз рӯз сатҳи истеҳсолоти дохилӣ афзоиш ёфта, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуда истодааст, ки талаботи бозори дохилии меҳнат то андозае қонеъ гардонида мешавад. Ҳамзамон, бо таъсири мусбати

ҳаҷми қарзҳои додашуда сатҳи истеҳсолоти дохилӣ низ афзоиш ёфта истодааст, ки талаботи бозори дохилии кишварро ба маҳсулотҳои истеҳсолии дохилӣ ва молҳои воридотивазкунанда то андозае таъмин намуда истодааст.

Диаграммаи 1. - Динамикаи афзоиши ҳаҷми қарзҳои додашуда ба соҳаҳои иқтисодиёт дар солҳои 2018-2023 (бо %)

*Муқоисаи тағйирёбӣ дар соли 2018 нисбат ба маълумоти соли 2017 гирифта шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣ “Бюлетени омили банкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Аз маълумоти дар ҷадвали 1 ва диаграммаи 1 овардашуда мушоҳида мегардад, ки дар давоми 6 соли охир дар солҳои 2021 ва 2023 афзоиши назарраси ҳаҷми қарзҳои додашуда ба амал омадааст. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми 3 681,1 млн. сомонӣ ё 36,8% ва дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 4 609,0 млн. сомонӣ ё 32,0% афзоиш ёфт. Афзоиши ҳаҷми қарзҳои додашуда ба соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳаҷми талаботи бозори дохилӣ барои истифодабарии воситаҳои қарзӣ зиёд шуда, дар заминаи истифодаи маблағҳои қарзӣ сатҳи истеҳсолоти дохилӣ замина пайдо карда истодааст.

Тавре, ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 28 декабри соли 2023 ироа гардид «... соли ҷорӣ пешниҳоди қарзҳо аз ҷониби низомии банкӣ дар муқоиса ба соли 2022 -юм 31,1 фоиз афзоиш ёфта, ба 18,5 млрд сомонӣ баробар гардид. Ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда 32,1 фоиз зиёд гардида, 13,3 млрд. сомонино ташкил дод. Қарзҳои ба занону бонувони соҳибкор пешниҳодшуда 30,0 фоиз афзоиш ёфта, ба 4,8 млрд. сомонӣ расонида шуд...» [2].

Афзоиши ҳаҷми қарзҳои банкӣ дар солҳои охир ба Стратегияву барномаҳои қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии зич дошта, амалишавии онҳо барои рушди соҳибкорию

сармоягузорӣ заминаи мусоид фароҳам оварда истодаанд.

Вобаста ба амалӣ кардани ҳадафҳои Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ва истифодаи самараноки воситаҳои сармоягузорию қарзӣ дар Паёми имсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин дарҷ гардид «...Дар натиҷаи тадбирҳои андешида шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар 7 соли охир аз 62 ҳазор ба 350 ҳазор баробар гардид. Дар ин давра аз ҷониби соҳибкорони кишвар беш аз 2 ҳазор корхонаву коргоҳҳои истеҳсолӣ бо 21 ҳазор ҷойи корӣ, 1380 иншооти соҳаи маориф, 1213 муассисаи тандурустӣ, 11,5 ҳазор километр роҳ ва 461 пул бунёду азнавсозӣ

карда шуданд. Танҳо дар соли 2023 соҳибкорони мамлакат 715 корхонаи нави истеҳсолӣ бо 5 ҳазор ҷойи корӣ сохта, ба истифода супориданд...» [2].

Дар сиёсати муосири қарздиҳӣ диққати махсус ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон дода мешавад, ки истифодаи самараноки воситаҳои қарзӣ метавонанд рушди соҳаи кишоварзиро тақвият бахшида, ба ровочи соҳаи саноати мамлакат, ки ҳадафи муҳими ҷоруми Ҳукумати мамлакат қабул гардидааст замина гузорад.

Маълумоти расмӣ омӯрӣ нисбат ба ҳаҷми қарзҳои додашуда дар минтақаи Рашт, ки яке аз минтақаҳои кӯҳистони кишвар баҳисоб меравад дар давраи солҳои 2018- 2023 дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Ҳаҷми қарзҳои додашуда, пардохташуда, батаъхирарфта ва коэффитсенти бозгашти қарзҳо дар минтақаи Рашт дар солҳои 2018-2023с. (ҳаз. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	янв-дек. 2018с.	янв-дек. 2019с.	янв-дек. 2020с.	янв-дек. 2021с.	янв-дек. 2022с.	янв-дек. 2023с.	Тағйирот с.2023 нисбат ба с.2022	
							мутлақ	нисбӣ
1. Қарзҳои додашуда (ҳаз.сомонӣ)	22 392,8	30 236,3	41 375,9	57 745,1	72 004,2	115 454,6	43 450,4	60,3
2. Қарзҳои пардохташуда (ҳаз.сомонӣ)	21 164,8	36 854,5	30 904,3	45 715,6	62 726,9	79 584,6	16 857,7	26,9
3. Қарзҳои батаъхирарфта (ҳаз.сомонӣ)	23 297,1	12 033,5	6 889,4	986,9	737,0	946,5	209,5	28,4
4. Коэффитсенти бозгашти қарзҳо (бо%)	116,1	93,7	120,1	76,6	95,0	73,3	-	-21,7

*Дар ҷадвали 2 тағйирот дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 дар шакли тағйирёбии мутлақ ва нисбӣ муқоиса гардидааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти омории шӯъбаи минтақавии БМТ дар ш. Ғарм ва “Бюлетени омили бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Аз маълумоти расмӣ омории дар ҷадвали 2 овардашуда мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми қарздиҳӣ дар минтақаи Рашт сол то сол рӯ ба афзоиш ниҳода истодааст. Дар давоми 6 соли охир (солҳои 2018-2023), ки дар мақолаи мазкур мавриди таҳлилу

баррасӣ қарор гирифтаанд, ҳаҷми қарзҳои додашуда дар минтақаи Рашт дар маҷмӯъ 339 208,9 ҳазор сомони ро ташкил дод. Ба ҳисоби миёнасоллона аз ҷониби низомии бонкӣ ҳар сол дар минтақа дар ҳаҷми

56 534,8 ҳаз. сомонӣ ба соҳаҳои хоҷагии халқ қарз дода шудааст.

Маълумоти расмӣ омории дар ҷадвали 2 овардашуда шаҳодати онро медиҳад, ки солҳои охир масъулияти қарзгирон низ баланд шуда истодааст ва қарзҳои ба соҳаҳои хоҷагии халқ раवонагушта сари вақт ва дар мӯҳлатҳои муайяншуда бозпас ба низомии бонкӣ гашта истодаанд. Дар давоми 6 соли охир (солҳои 2018-2023) бозпас гаштани ҳаҷми қарзҳо дар минтақа маблағи 276 950,7 ҳаз. сомони ро ташкил намуд, ки ба ҳисоби миёнасолона ҳар сол дар ҳаҷми 46 158,5 ҳаз. сомонӣ пардохти қарзҳо амалӣ карда шуд.

Яке аз мушкилоти асосӣ дар сохтори сандуқи қарзии минтақа ҳаҷми қарзҳои батаъҳиравтода баҳисоб меравад, ки мутаассифона аз ҷониби баъзе қарздорон аз сабабҳои номуътадили вазъи молиявӣ ва сари вақт ба фурӯш наравтани маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ қарзҳои гирифташон дар мӯҳлати муайяншуда бозпас гардонида нашудаанд [6]. Ба охири соли 2023 бақияи қарзҳои батаъҳиравтода маблағи 946,5 ҳаз. сомони ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба охири соли 2018 дар ҳаҷми -22 350,6 ҳаз. сомонӣ кам гардиданд. Ин камшавӣ баландшавии сифати сандуқи қарзии минтақаро шаҳодат медиҳад.

Қарзҳои хурд. Яке аз самтҳои асосии дастгирии соҳибкории хурду миёна, хусусан: соҳибкории истеҳсолӣ, рушди деҳот, хунаҳои мардумӣ ва рушди сайёҳӣ қарздиҳии хурд дар кишвар ба шумор меравад, ки он ба паст шудани сатҳи камбизоатии аҳоли, кам кардани сатҳи бекорӣ ва афзоиши сатҳи истеҳсолоти дохилӣ мусоидат менамояд.

Тавре, ки оғҳи дорем Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар вохӯрию мулоқотҳояшон бо фаъолону соҳибкорони кишвар ёдрас мешаванд, ки барои ноил гаштан ба рушди пурраи иқтисодӣ, дастгирии соҳаҳои истеҳсолӣ, махсусан истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда бояд дар мадди аввал қарор дода шавад ва ҷиҳати дастрасии саривақтии қарзҳо ба истеҳсолкунандагони дохилӣ, соҳибкорони хурду миёна, хусусан дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистони кишвар ба низомии бонкии кишвар дастуру тавсияҳо медиҳанд.

Ҳамзамон, бо мақсади паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли, таъсиси ҷойҳои кори нави доимӣ ва мавсимӣ, ба зиндагии шоиста сазовор гардонидани ҳар як шаҳрванди мамлакат новобаста аз миллат, дину оин, мазҳаб аз ҷониби Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, хунаҳои мардумӣ рушди сайёҳӣ” эълон гардид, ки ин яке аз падидаҳои беназир ҷиҳати таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва вусъат бахшидан ба истеҳсолоти дохилӣ гардид ва ҳамчун заминаи асосию муҳими паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолии кишвар баромад карда истодааст.

Дар заминаи ин дастуру тавсияҳо ва бо мақсади амалӣ кардани падидаҳои болозикр дар солҳои охир низомии бонкии кишвар ҷиҳати афзоиш додани ҳаҷми қарздиҳии хурд ба соҳаҳои истеҳсолии кишвар, дастгирии бевоситаи соҳибкорӣ, хусусан ба соҳибкорони ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон, соҳибкорони истеҳсолӣ, дастгирии хунаҳои мардумӣ, рушди деҳот ва рушди сайёҳӣ қарзҳои назаррасро дар самти пешниҳоди қарзҳои хурд ба анҷом расонида истодааст, ки дар натиҷа сол то сол ҳаҷми қарзҳои хурди додашудаи низомии бонкии кишвар афзоиш ёфта истодааст.

Чадвали 3. - Ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда ба иқтисодиёт дар солҳои 2018-2023 (дар охири давра, млн.сомонӣ)

№	Нишондиҳанда	Соли 2018*	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2023
1.	Қарзҳои хурди додашуда (млн. сомонӣ)	4 812,5	6 004,6	6 251,6	9 262,7	10 527,1	13 600,0
2.	Тағйирёбӣ нисбат ба соли гузашта (млн.сомонӣ)	1 094,7	1 192,1	247,0	3 011,1	1 264,4	3 072,9
3.	Тағйирёбӣ нисбат ба соли гузашта (бо %)	29,4	24,8	4,1	48,2	13,7	29,2
4.	Қарзҳои додашуда ба ноҳияҳои кӯҳистон (млн. сомонӣ)	994,4	1 289,7	1 254,7	1 890,2	2 006,2	2 763,0
5.	Тағйирёбӣ нисбат ба соли гузашта (млн.сомонӣ)	320,4	295,30	-35,00	635,5	116,0	756,8
6.	Тағйирёбӣ нисбат ба соли гузашта (бо %)	47,5	29,7	-2,7	50,6	6,1	37,7

*Муқоисаи тағйирёбӣ дар соли 2018 нисбат ба маълумоти соли 2017 гирифта шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣ “Бюлетени омили бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Аз маълумоти расмӣ оморӣ чадвали 3 мушоҳида мегардад, ки дар давоми солҳои 2018-2023 ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда сол то сол рӯ ба афзоиш ниҳода истодааст. Дар давоми 6 соли охир (солҳои 2018-2023) ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда дар маҷмӯъ маблағи 50 458,5 млн. сомони ро ташкил доданд, ки баҳисоби миёнасолона ҳар сол дар ҳаҷми зиёда аз 8 409,7 млн. сомонӣ аз ҷониби низомии бонкии мамлакат қарзи хурд дода шудааст.

Ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон додашуда бошад мувофиқи маълумоти расмӣ оморӣ дар давоми 6 соли охир (солҳои 2018-2023) маблағи 10 198,2 млн. сомони ро ташкил дод. Нишондиҳандаи мазкур яке аз

заминаҳои мусоид барои рушди соҳаи кишоварзӣ, чорводорӣ, замбуриасалпарварӣ, боғдорӣ ва дигар маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон, аз ҷумла дар 5 ноҳияи минтақаи Рашт баромад мекунад. Дар соли 2023 ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон додашудаи низомии бонкии кишвар маблағи 2 763,0 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 ба маблағи 1 768,6 млн. сомонӣ ё 2,9 маротиба афзоиш ёфт.

Динамикаи тағйирёбии сол ба соли ҳаҷми қарзҳои хурд ва ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон додашударо дар солҳои 2018-2023 дар диаграммаи 2 тасвир менамоем.

Диаграммаи 2. - Динамикаи тағйирёбии сол ба соли ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда ва қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон додашуда дар солҳои 2018-2023 (бо %)

*Муқоисаи тағйирёбӣ дар соли 2018 нисбат ба маълумоти соли 2017 гирифта шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣ “Бюлетени омили банкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Аз маълумоти расмӣ оморӣ дар диаграммаи 2 овардашуда мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯхистон додашудаи низоми банкӣ сол то сол афзуда истодаанд. Ба ҳисоби миёнасолона дар давоми 6 соли охир ҳаҷми қарзҳои хурди додашудаи низоми банкии кишвар ба ҳисоби миёнасолона ҳар сол то андозаи 24,9 Ҷоиз афзуд. Ҳаҷми қарзҳои хурди ба ноҳияҳои дурдасти кӯхистон додашуда бошад дар ин давра ба ҳисоби миёнасолона ҳар сол ба андозаи 28,1 Ҷоиз афзоиш ёфт.

Хулоса. Қайд кардан мумкин аст, ки барои рушди қарздиҳӣ дар минтақаҳо, аз ҷумла дар минтақаи Рашт шароити мусоид фароҳам мебошад, вале яке аз мушкилоти муҳиме, ки айни замон дар муомилоти байни қарздиҳанда ва қарзгиранда мавҷуд аст ин таҳияи бизнес-нақшаҳои асосноккардашуда мебошад. Пешниҳоди бизнес-нақшаҳои асосноккардашуда метавонад ба ҳаҷми қарздиҳӣ дар минтақа суръат бахшад ва дастрасии мизочонро ба воситаҳои қарзӣ васеъ гардонад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 23 декабри соли 2022, ш. Душанбе, КВД КТН “Шарқи озод”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 28 декабри соли 2023, ш. Душанбе, Сомонаи интернетии Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон.
3. Деньги. Кредит. Банки./Под. ред. О.И. Лаврушина. Москва, 2001г.
4. Шариф Раҳимзода, «Муомилоти пулӣ ва қарз», китоби дарсӣ, Душанбе: «Эр-граф», соли 2008.
5. Ниёзов, М.А. «Муомилоти пулӣ ва низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон»,

Душанбе: «Эр-граф», соли 2011.

6. Ниезов, М. А. Саҳми низоми бонкӣ дар рушди деҳот, тақвияти хунаrhoи мардумӣ дар минтақаи Рашт: мушкилотҳо ва роҳу услуби бартараф кардани онҳо / М. А. Ниезов, Э. Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – No. 2(2). – P. 73-77. – EDN JPOQLR.

7. Миршарипов, Э. Қ. Қарз ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт / Э. Қ. Миршарипов, Ш. Умаршоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-2(34). – P. 188-195. – EDN EFTZDK.

8. Бюллетени омили бонкӣ, нашрияи расмӣи омили Бонки миллии Тоҷикистон ш. Душанбе: «Эр-граф», барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

9. Маҳмадулоев, А. С. Таҳлили вазъи муосири ғайриқарбонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. С. Маҳмадулоев, Э. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – No. 1. – P. 152-157. – EDN OOMJRG.

10. Нашрияи расмӣи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020, 2021 ва 2022.

11. Миршарипов, Э. Қ. Баъзе масъалаҳои асосии таъмини қарздиҳӣ ба рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э. Қ. Миршарипов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 1(66). – P. 132-142. – EDN NCUFVS.

12. Хайрзода, Ш. Қ. Масъалаҳои рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии он дар шароити саноатикунории босуръати кишвар / Ш. Қ. Хайрзода, Э. Қ. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 6-2. – P. 42-52. – EDN EYSYJZ.

13. Зокирзода, З. Х. Фарҳанги истилоҳоти иқтисодӣ : Воситаи таълимӣ / З. Х. Зокирзода, Э. Қ. Миршарипов. – нашри аввал : Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, 2022. – 157 р. – ISBN 978-99975-913-9-5. – EDN FRZHXO.

14. Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон. - <https://nbt.tj>.

15. Сомонаи расмӣи Агентии давлатии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - www.stat.tj.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ниезов Мустафо Абдуллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи бахисобгирӣи бухгалтерӣ ва менҷменти Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Ғарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. E-mail: m_niyozov@nbt.tj, Тел.: (+992) 988797100.

Миршарипов Эмомалӣ Қурбоналиевич - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишонӣ: 73406, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Email: emomali-95s@mail.ru, Тел.: (+992) 988536364.

Информация об авторах:

Ниезов Мустафо Абдуллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и менеджмента Педагогического института Таджикистана в

Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63. E-mail: m_niyozov@nbt.tj, Тел.: (+992) 988797100.

Миршарипов Эмомали Курбоналиевич - соискатель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 73406, Республика Таджикистан г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Email: emomali-95s@mail.ru, Тел.: (+992) 988536364.

Information about the authors:

Niyozov Mustafo Abdulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Management of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63. E-mail: m_niyozov@nbt.tj, Ph.: (+992) 988797100.

Mirsharipov Emomali Qurbonalievich - applicant of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 73406, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Email: emomali-95s@mail.ru, Ph.: (+992) 988536364.

УДК: 333.05, 332.1

ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ ДАР СОҲАИ АГРАРӢ

Холов Р.Ш.

Абдуллоева Ш.Ф.

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши ташаккули рушди шугли пурмахсул дар соҳаи аграрӣ бахшида шудааст. Гуфта мешавад, ки шугли пурмахсул, ки шакли муҳими низоми шугл мебошад, ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодӣ, нерӯи инсонӣ ва ба даст овардани зиндагии шоистаи мардуми кишвар гардидааст. Дар кор доир ба шугли пурмахсул, ки дар Стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030 омадааст назар карда мешавад.

Сиёсати шугли пурмахсул, нақши калидиро дар соҳаи кишоварзӣ иҷро мекунад. Гуфта мешавад, ки солҳои охир бо мақсади таъмини устувори рушди минбадаи фаъолияти соҳибкорӣ ва тақомули бахши хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ, вобаста ба мафҳуми шугли пурмахсул як силсила ислоҳоти муҳим роҳандозӣ гардид. Вобаста ба ин мақсади асосии онҳо афзоиши мунтазами истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, қонеъгардонии талабот ва истифодаи самаранокии захираҳои мавҷуда, инчунин таъмини устувори амнияти озуқаворию мамлакат мебошад. Аз он ҷумла таъмини шугли пурмахсул низ ҳамчун омили калидӣ ба афзоиши истеъмолат, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: таҳлил, хоҷагидорӣ, шугли пурмахсул, соҳаи кишоварзӣ СМР-2030, аҳоли.

Барои иқтибос: Холов, Р. Ш. Таҳлили фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон дар давраи бӯҳронҳои ҷаҳонӣ/ Р. Ш. Холов, Ш. Ф. Абдуллоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 231-237.

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Холов Рустам Ш.

Абдуллоева Ш.Ф.

Аннотация. Статья посвящена исследованию развития продуктивной занятости в аграрном секторе. Говорят, что производительная занятость, являющаяся важной формой системы занятости, стала важным фактором экономического развития, человеческого потенциала и обеспечения достойной жизни для народа страны. Работа сосредоточена на продуктивной занятости, которая включена в Национальную стратегию развития до 2030 года.

Политика продуктивной занятости играет ключевую роль в сельском хозяйстве. Говорят, что в последние годы в целях обеспечения стабильного развития предпринимательской деятельности и совершенствования частного сектора в сфере сельского хозяйства был начат ряд важных реформ в связи с концепцией продуктивной занятости. В связи с этим их основной целью является регулярное увеличение производства сельскохозяйственной продукции, удовлетворение спроса и эффективное использование имеющихся ресурсов, а также стабильное обеспечение продовольственной безопасности страны. Среди них обеспечение продуктивной занятости как ключевого фактора способствует росту потребления, сбережений и инвестиций.

Ключевые слова: анализ, сельское хозяйство, производительная занятость, агропромышленный комплекс СМР-2030, население.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Kholov R.Sh.

Abdulloeva Sh.F.

Annotation. The article is devoted to the study of the development of productive employment in the agricultural sector. It is said that productive employment, which is an important form of the employment system, has become an important factor in economic development, human power and obtaining a decent life for the people of the country. The work focuses on productive employment, which is included in the National Development Strategy until 2030. Productive employment policy plays a key role in agriculture. It is said that in recent years, in order to ensure the stable development of business activities and the improvement of the private sector in the field of agriculture, a series of important reforms have been launched in connection with the concept of productive employment. In connection with this, their main purpose is the regular increase in the production of agricultural products, the satisfaction of demand and the efficient use of available resources, as well as the stable provision of food security in the country. Among them, the provision of productive employment as a key factor contributes to the growth of consumption, savings and investments.

Keywords: analysis, farming, productive employment, agricultural sector SMR-2030, population.

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯза шуғли пурмахсул, ки шакли муҳими низоми шуғл мебошад, ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодӣ, нерӯи инсонӣ ва ба даст овардани зиндагии шоистаи мардуми кишвар гардидааст, ки дар давраи дигаргуниҳои иқтисодӣ ва эволютсияи

бозори меҳнат нақши муҳимро ишғол менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба мавзуи мазкур як қатор олимон корҳои илмӣ анҷом додаанд. Аз ҷумла Шарифов З.Р. ва Абдуллоев Х.А. доир ба мавзуи мазкур кори илмӣ анҷом

додаанд, ки муаллиф андешаҳои онҳоро дар кори худ истифода намудааст.

Мақсади мақола аз таҳлили ретроспективии шуғли пурмахсул дар соҳаи аграрӣ иборат аст.

Муҳтавои асосии мавод. Шуғли пурмахсул истилоҳест, ки дар давраи муосир мавриди баҳсу музокираи олимони ватанӣ ва хориҷа гаштааст. Мавриди зикр аст, ки зери мафҳуми шуғли пурмахсул дар Стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030 фаъолиятро, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат, ё ин ки фоида аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад, ифода ёфтааст (СМР-2030). Бахусус дар ироаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” дар соли 2022 чунин дарҷ гардидааст: «Бо шуғли пурмахсул таъмин намудани аҳоли яке аз ҳадафҳои стратегияи давлат ба ҳисоб рафта, барои татбиқи он қабули барномаҳои соҳавию минтақавӣ зарур аст» [1]. Татбиқи мафҳуми мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар соҳаи кишоварзӣ дар шакли қушоду равшан дидан мумкин аст.

Соҳаи кишоварзӣ дар кишвари ҷавон самти муҳимтарини неъматҳои моддӣ ва таъминкунандаи шуғлу талаботи истеъмолии ҷомеа мебошад. Чи тавре олими соҳа Шарифов З.Р. қайд менамояд, “Тадқиқотҳо нишон доданд, ки қариб 70%-и молҳои истеъмоли аз маҳсулоти хоҷагии кишлоқ истеҳсол мегардад” [2]. Вобаста ба ақидаи Шарифов бояд қайд намоем, ки ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии қисми зиёди аҳолии кишвар аз соҳаи мазкур вобастагии калон дорад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ ва гузаштан ба муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ, таъсиси шаклҳои нави хоҷагидорӣ (хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ,

хоҷагиҳои ёрирасон, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайра), заминаи асосии даромаднокии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ башумор меравад. Маҳз таввасути ислоҳот имконияти пайдо гардидани ҷойҳои нави корӣ, ҳамзамон сокинони деҳот истеҳсолкунандагони асосии маҳсулот инчунин аз натиҷаи қорашон ҳавасманд ва даромад мегарданд, аз устуворгардии шуғли пурмахсул дар ин самт гувоҳӣ медиҳад. Соҳаи кишоварзӣ аз он ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ яке аз рукнҳои асосии истиқлолият ва таъмини устувории шуғли пурмахсул ва нишонаҳои муҳимтарини мустақилияти давлат аст, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз 172107 воҳид дар соли 2022 ин шакли хоҷагидорӣ яъне хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар намуд фаъолият дорад [3].

Қобили қабул аст, ки шакли нави хоҷагидорӣ омили муҳими устувории таъмини озуқавории кишварамон ба шумор меравад, ва сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишварро рӯй ба беҳдошт меоварад. Вобаста хусусият ин шаклҳои хоҷагидорӣ, ҳамчун омилҳои рушди шуғли пурмахсул дар бозори меҳнат соҳаи кишоварзӣ баҳисоб рафта, бояд қайд намоем, ки дар умум соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти миллии нақши арзанда дорад. Аз тарафи дигар ҳолати кунунӣ ва самарабахшии он ба таъмини беҳдошти сатҳи зиндагии мардум ва устувории амнияти озуқавории кишвар таъсири беандоза мерасонад.

Солҳои охир бо мақсади таъмини устувори рушди минбадаи фаъолияти соҳибкорӣ ва тақомули бахши хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ, вобаста ба мафҳуми шуғли пурмахсул як силсила ислоҳоти муҳим роҳандозӣ гардид. Вобаста ба ин мақсади асосии онҳо афзоиши мунтазами истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, қонеъгардонии талабот ва истифодаи самаранокии захираҳои мавҷуда, инчунин

таъмини устувори амнияти озукавори мамлакат мебошад. Аз он ҷумла таъмини шуғли пурмахсул низ ҳамчун омили калидӣ ба афзоиши истеъмолот, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад. Устувори таъмини озукаворӣ ва амнияти он инчунин фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (ҳамчун соҳибкор) бо шуғли пурмахсул, қисми таркибӣ ва таҳкимбахши иқтисодиёт аст.

Тавре, ки маълум аст, дар бештари мамлакатҳои иқтисодиётташон таракикарда таъминкунадаи шуғли пурмахсул ва амнияти озукавори тақия ба соҳаи кишоварзӣ гузошта шудааст. Ва баръакс, дар мамлакатҳое, ки сатҳи тараққиёти иқтисодиёт онҳо на он қадар баланд аст, мутаносибан, таъмин ва амнияти озукавори ноустувор буда, эҳтиёҷ ба воридот дорад. Бинобар он, қонунияти ҳамалоқамандии байни сатҳи тараққиёти иқтисодиёт ва сатҳи устувори соҳаи кишоварзӣ бо шуғли пурмахсул вучуд дорад. Аз ин хотир, устувори соҳаи кишоварзӣ метавонад оиди таъмини устувори озукаворӣ ба шуғли пурмахсул ва ташаккулёбии иқтисодиёт тақони ҷиддӣ диҳад.

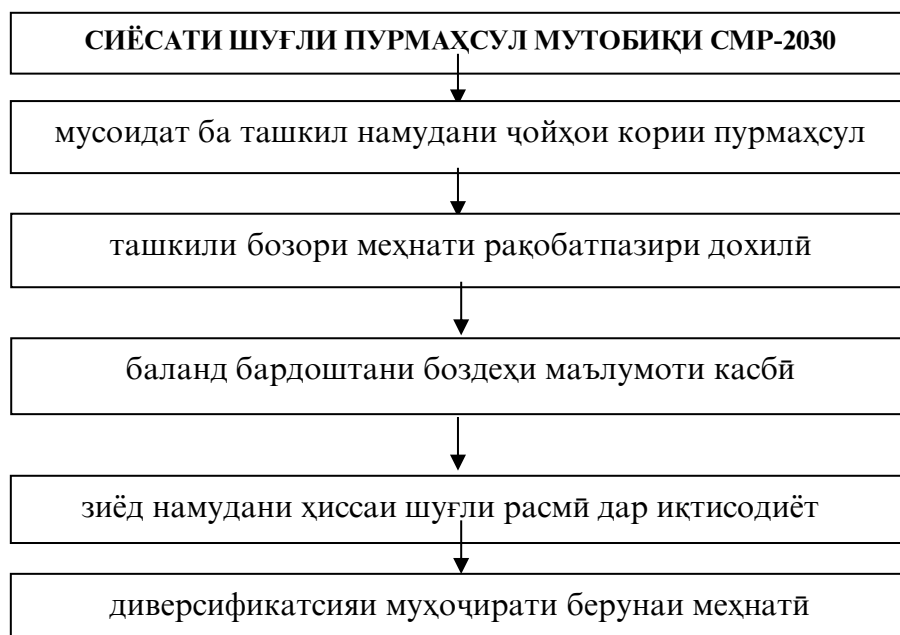
Бояд қайд намоем, ки рушди шуғли пурмахсул аз рӯи як қатор омилҳои асосӣ ва шартҳо муайян карда мешавад, ки инҳоянд:

- миқдор ва сифати захираҳои табиӣ;
- миқдор ва сифати захираҳои меҳнатӣ;
- истифодаи самараноки сармояи инсонӣ;
- захираи сармоя ва технология.

Сатҳи кифояи маҷмӯи хароҷотҳо ва самаранокии тақсмоти захираҳо, ки ҳамчун ду омили дигар барои амалигардонии қобилияти иқтисодиёт барои рушд нақши муҳимро дорад.

Тақия ба ин бояд тазаққур дод, ки аз назарияҳои овардашуда, имконияти истифодабарии шуғли сабз мусоид аст. Мутобиқи Стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030 мафҳуми «шуғли сабз» омезиши меҳнати сазовор бо истифода аз технологияҳои тоза мебошад [4]. Дуруст аст, ки истифодаи модели навини шуғли сабз яке аз шоҳҳои шуғли пурмахсул барои ташкили ҷойҳои зиёди нави кории пурмахсул, афзоиши шуғли расмӣ ва бахши расмӣ иқтисодиёт шароит фароҳам меоварад.

Барои татбиқи ин гуфтаҳо аз сиёсати шуғли пурмахсул бояд истифода бурд.

Сарчашма: Дар асоси нишондиҳандаҳои СМР-230 аз тарафи муаллифон таҳия карда шудааст.

Сиёсати шуғли пурмахсул чи тавре аз расми овардашуда бармеояд, дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун омили асосӣ таъсиррасон мебошад. Аз сабабе, ки аҳолии деҳот бо суръати афзоиши аҳолии қобили меҳнат, дастрасӣ ба ҷойҳои корӣ зарурият ба миён меояд, ба як қатор мушкilotҳо аз он ҷумла сатҳи пасти музди меҳнат, нобаробариҳои хусусияти гендеридошта, зиёдшавии ҳаҷми истифодаи меҳнати кӯдакон, сифати пасти маълумот ва малакаҳои қувваи корӣ аҳамияти хоса дода намешавад. Маҳз шакли нави хоҷагидорӣ соҳаҳои кишоварзӣ татбиқи сиёсати мазкурро талаб менамояд. Дар баробари ин аҳолии бекор (бекор ва

ғайрифавол) кам мегардад.

Натиҷаи ҷашмдошти шуғли пурмахсул дар соҳаи кишоварзӣ маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2022 - ум 49272,5 млн. сомони (бо нархҳои муқоисавии соли 2021) ташкил намуд, аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 33902,1 млн. сомонӣ ва ҷорвопарварӣ 15370,4 млн. сомонӣ.

Аз ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ки дар соли 2022 истеҳсол шудааст, ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 12,3 фоиз, деҳқонӣ 41,1 фоиз ва хоҷагиҳои аҳоли 46,6 фоизро ташкил кардаст.

Ҷадвали 1.-Динамикаи индекси маҳсулоти умумии кишоварзӣ (дар тамоми категорияҳои хоҷагӣ, ба ҳисоби фоиз нисбати соли гузашта)

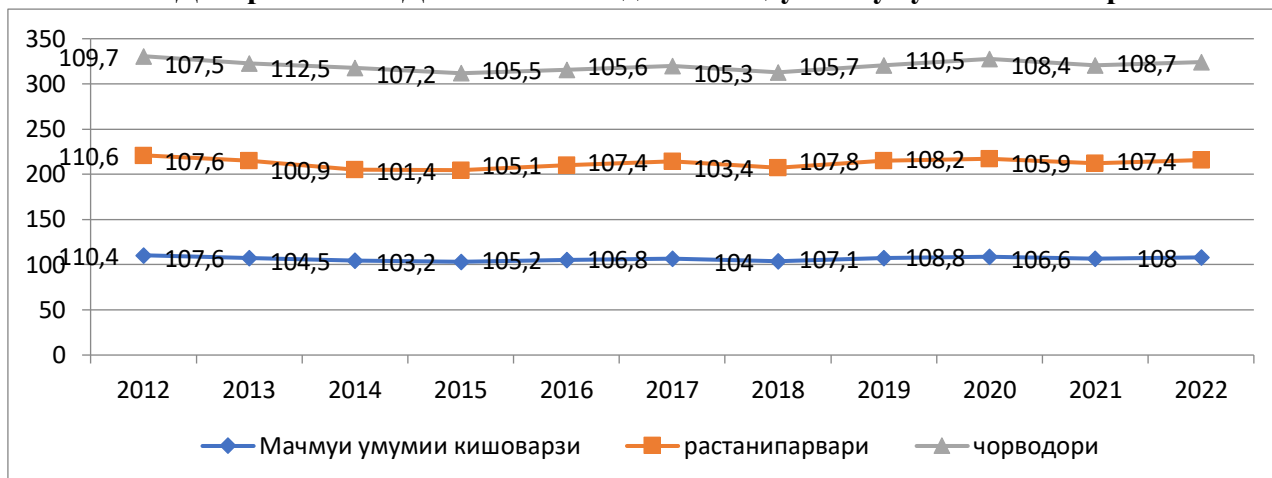
нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
маҳсулоти умумии кишоварзӣ	104,5	103,2	105,2	106,8	104,0	107,1	108,8	106,6	108,0
растанипарварӣ	100,9	101,4	105,1	107,4	103,4	107,8	108,2	105,9	107,7
ҷорвопарварӣ	112,5	107,2	105,5	105,6	105,3	105,7	110,5	108,4	108,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.соли 2023 Саҳ. 437.

Дар асоси нишондиҳандаҳои ҷадвал бояд тазакур дод, ки маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ду қисми асосӣ (растанипарварӣ, ҷорводорӣ) тақсим мегардад. Аз ҷадвали мазкур бар меояд, ки индекси маҳсулоти умумии кишоварзӣ соли 2022 нисбати солҳои дигар пешгузар буда,

аз ин соҳаи растанипарварӣ нисбати дигарсолҳо рӯй ба афзоиш дорад, ҷорводорӣ низ сол бо сол майли афзоишии устувор дорад. Нишондиҳандаҳои ҷадвалро дар шакли диаграмма намуди зеринро соҳиб мегардад.

Диаграммаи 1.-Динамикаи индекси маҳсулоти умумии кишоварзӣ.

Сарчашма: дар асоси ҷадвали 1 аз тарафи муаллифони таҳия ва тартиб дода шудааст.

Мувофиқи диаграммаи мазкур бояд қайд намуд, ки маҷмӯи умумии кишоварзӣ дар шакли устувор ба назар мерасад. Бо ибораи дигар соҳаи кишоварзӣ ба яке аз натиҷаҳои назаррас ноил гардид, ки аз ҷумла баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини озодӣ ба деҳқон монанди интиҳоби кишт ва фуруши зироат, марказҳои хизматрасонӣ ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ ба хориҷӣ кишвар ва ғайра.

Бо ақидаи Абдуллоев Х.А., маҳсулнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ ин музди меҳнат мебошад. Музди меҳнат ҳавасмандии иқтисодии тарафҳои иштироккунандаи бозори меҳнатро харидорони қувваи корӣ (соҳибкорон, ташкилотҳои давлатӣ ва ғайра) ва фурушандагони қувваи кори (коргарони киро) ифода мекунад [5]. Бояд қайд намуд, ки музди меҳнати миёнаи номиналӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар соли 2022 барои мардҳо 2376,39 сомонӣ ва барои занҳо 1460,36 сомони ташкил медиҳад. Вобаста ба ақидаи олими мазкур бояд таъкид дод, ки

асоси фаъолияти амалии инсонро пардохти сифатан мутобиқ ба қувваи сарфгардида ва қонеъгардии талаботи ӯ мебошад.

Дар охир барои барои баланд бардоштани шуғли пурмаҳсул дар рушди соҳаи кишоварзӣ чунин ақидаҳоро таъкидханда меҳисобем:

Якум рушди соҳаи кишоварзӣ ва шуғли пурмаҳсул ба ҳалли проблемаи талабот – имконият бояд мусоидат намояд;

Дуюм, ҳалли проблемаи муҳити атроф бо рушди кишоварзӣ ва шуғли пурмаҳсул, ки зич алоқаманд аст;

Сеюм, рушди соҳаи кишоварзӣ воситаи ягонаи таъсирбахш барои комёбии калони баробарӣ дар ташкили шуғли пурмаҳсул мебошад;

Чорум, шуғли пурмаҳсул ва рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини «ҳаёти хуб», назар ба станатсия нақши асосиро дорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти дар доираи таҳқиқоти назариявӣ анҷомдодашуда имкон дод, ки нуктаҳои муҳими назариявӣ ва ҷиҳати амалӣ оид ба арзёбии шуғли

пурмахсул дар соҳаи кишоварзӣ ба таври зерин пешниҳод карда мешавад:

Шуғли пурмахсул масъалаҳои пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, масъалаҳои

хифзи манфиат ва ҳуқуқҳои кормандон ва ҳамчун омили муҳиму самаранок дар роҳи баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишварро дар бар мегирад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” . www.president.tj сана 23.12.2022.
2. Шарифов З.Р. Таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва мушкilotи он. //Паёми донишқадаи молия ва иқтисодии Тоҷикистон №2(6) Душанбе 2016. Саҳ.11
3. Маҷмӯаи омили кишоварзи соли 2023 саҳ.324
4. СМР то 2030 саҳ.77
5. Абдуллоев Х.А. Бозори меҳнат: Воситаи таълимӣ: [Матн] / Х.А. Абдуллоев. - Душанбе, 2010 – 372с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Холов Рустам Шермадович – номзади илмҳои иқтисодӣ, муалими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: **98-524-96-95**

Абдуллоева Шахноза Файзилахматовна - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Email: abdulloeva.1515shaha@gmail.com , тел-909080990

Информация об авторах:

Холов Рустам Шермадович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 98-524-96-95

Абдуллоева Шахноза Фаизилахматовна – ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Электронная почта: abdulloeva.1515shaha@gmail.com , телефон-909080990

Information about the authors:

Kholov Rustam Shermadovich - candidate of economic sciences, senior teacher of the department of economic analysis and statistics of the Tajik State University of Financial Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734067. Phone: 98-524-96-95

Abdulloeva Shahnoza Faizilakhmatovna - assistant of the department of economic analysis and statistics of the Tajik State University of Financial Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734067. Email: abdulloeva.1515shaha@gmail.com , phone-909080990

УДК: 334.02

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ТАМОЮЛҲОИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР**Мирзоев Н.Х.****Мусоева М.А.**

***Аннотатсия.** Дар иқтисодиёти муосир тамоюли автоматикунонӣ ва азнавсозии асосӣ низоми идоракунӣ мебошад. Ин низом ба ҳисобдорӣ низ таъсири худро расонидааст, тақрибан ҳамаи ташилотҳо ба раванди автоматикунонӣ ворид шудаанд. Баҳисобгирии муҳосибӣ бе диққат намондааст, ҳоло технологияи иттилоотӣ ба касби муҳосиб мустақиман марбут аст.*

Мақола масъалаи тағйир додани ин касбро дар шароити нави "рақамӣ" ба миён мегузорад.

***Калидвожаҳо:** иқтисодиёти рақамӣ, ҳукумати электронӣ, ҳуҷҷатҳои электронӣ, зеҳни тиҷоратӣ, технологияҳои мобилӣ, рақамисозӣ, платформаҳои электронӣ.*

***Барои иқтибос:** Мирзоев, Н. Х. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва тамоюлҳои он дар замони муосир / Н. Х. Мирзоев, М. А. Мусоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – Но. 3(42). – С. 238-245.*

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ ТЕНДЕНЦИИ НА СОВРЕМЕННОЕ ЭТАПЕ**Мирзоев Н.Х.****Мусоева М.А.**

***Аннотация.** В современной экономике основным трендом автоматизации и реструктуризации является система управления. Эта система также оказала влияние на бухгалтерский учет, практически все организации вступили в процесс автоматизации. Бухгалтерский учет не остался без внимания, теперь информационные технологии напрямую связаны с профессией бухгалтера. В статье поднимается вопрос изменения этой профессии в новых «цифровых» условиях.*

***Ключевые слова:** цифровая экономика, электронное правительство, электронные документы, бизнес-аналитика, мобильные технологии, цифровизация, электронные платформы.*

DEVELOPMENT OF DIGITAL ECONOMY AND ITS TRENDS IN MODERN STAGE**Mirzoev N.H.****Musoeva M.A.**

***Annotation.** In the modern economy, the main trend in automation and restructuring is the management system. This system also had an impact on accounting, with almost all organizations entering the process of automation. Accounting has not been left without attention; now information technology is directly related to the accounting profession. The article raises the issue of changing this profession in the new "digital" conditions.*

Keywords: *digital economy, e-government, electronic documents, business analytics, mobile technologies, digitalization, electronic platforms.*

Гузориши масъала. Дар айни замон, дар сектори воқеии иқтисодиёт талабот ба мутахассисони касбии муҳосиб, муовинони онҳо, муҳосибони калон, муҳосибони дар амалиёти даромад ва хароҷот иштирокдошта меафзояд. Гузашта аз ин, тамоюли густариши тахассуси кормандон дар баҳши баҳисобгирӣ ба назар мерасад. Иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ ҳамчун афзалиятҳои стратегияи иттилоотӣ сар карда аз солҳои 2016-2022 муайян карда шудаанд. Дар ин давра барномаи рушди иқтисодиёти рақамӣ ва ҷомеаи иттилоотӣ амалӣ карда шудааст. Пеш аз ҳама, суҳан дар бораи истифодаи низомҳои идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ ва усулҳои таълими технологияҳои ҳукумати электронӣ барои роҳбарони мақомоти давлатӣ рафтааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур Дадоматов Д. Н., Кузибаева Б. М., Файзуллоев М. К. ва дигарон қорҳои илмӣ анҷом додаанд. Ҳамзамон вобаста ба мавзӯи мазкур муаллифони аз як қатор маводҳои электронии амсоли Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ва захираҳои элетронии хориҷӣ истифода намудаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши рушди иқтисодиёти рақамӣ ва тамоюлҳои он дар замони муосир маҳсуб меёбад.

Мухтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: «...татбиқи барномаҳои қабулнамудаи мо барои гузаштан ба ин раванд қонёқунанда нестанд ва зарур аст, ки чораҳои ба ташаккули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд». Инчунин қайд карданд, ки «...бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии

иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд».[4,33]

Накшаи чорабиниҳо дар бахшҳои мухталиф аз соҳаи иҷтимоӣ то бахши бонкӣ ба нақша гирифта шуд. Аз ҷумла, дар соҳаи тиб дар давраи муқарраршуда, чараёни қор бояд пурра ба шакли электронӣ табдил дода шавад, дар мақомоти давлатӣ - 95%, дар соҳаи хизматрасонии мақомоти давлатӣ - на камтар аз 75%. Ҳамаи ин дар заминаи рушди инфрасохтори телекоммуникатсионӣ қорӣ намудани шабакаҳои 4G ва марказҳои маълумот амалӣ карда шудааст.

Манфиатҳои иқтисодиёти электронӣ ин мавзӯи сегменти рақамии иқтисод ба туфайли тағйироти сифатии дар иқтисодиёт ва ҷомеа баамаломата мубрам гардид. Технологияҳо ва платформаҳои нав ба роҳбарияти қорхонаҳо ва шахсони алоҳида имқон медиҳанд, ки хароҷоти муомилоти ҳамқориро дар миқёси васеътар қорӣш диҳанд ва робитаҳои наздиктарро бо субъектҳои соҳибқорӣ ва мақомоти давлатӣ нигоҳ доранд.

Дар натиҷа, иқтисодиёт дар асоси хидматҳои шабакавӣ ташаккул меёбад. Худи мафҳуми “рақамисозӣ” марқилаи нави тақмили идоракунии истеҳсоли молҳо ва хидматҳо ва худи истеҳсолотро дар асоси тақбиқи “то ба охир” -и технологияи муосир, аз ашёҳои интернетӣ то технологияҳои ҳукумати электронӣ нишон медиҳад. Сабаби асосии тавсеаи сегменти рақамии иқтисодиёт афзоиши баҳши муомилот мебошад, ки дар кишварҳои пешрафта беш аз 70% ММД-и миллиро ташкил медиҳад. Ба ин баҳш шомиланд: идоракунии давлатӣ, хадамоти машваратӣ ва иттилоотӣ, молия, савдои яқлухт ва чакана, инчунин

расонидани хадамоти гуногуни коммуналӣ, шахсӣ ва иҷтимоӣ, ҳар қадаре, ки дараҷаи диверсификация ва динамикаи иқтисодӣ зиёдтар бошад, ҳамон қадар ҳаҷми маълумоти нодир дар дохили кишвар ва берун аз он паҳн мешавад ва мувофиқан, меъёри иттилоотӣ дар дохили иқтисодёти миллий зиёдтар мешавад.

Аз ин рӯ, иқтисодёти рақамӣ дар бозорҳо бо шумораи зиёди иштирокчиён ва сатҳи баланди фарогирии хадамоти технологияи иттилооти компютерӣ самараноктар амал мекунад. Пеш аз ҳама, ин ба соҳаҳои вобаста ба шабакаи интернет нақлиёт, савдо, логистика ва ғайра дахл дорад, ки ҳиссаи сегменти электронӣ тақрибан 10% ММД, беш аз 4% шуғлро ташкил медиҳад ва ин нишондиҳандаҳо тамоюли равшани рушд мебошад. Дар ҷанбаи технологӣ, иқтисодёти рақамӣ бо ҷор тамоюл муайян карда мешавад: технологияҳои мобилӣ, зехни тичоратӣ, ҳисобкунии абрӣ ва васоити ахбори омма; дар саросари ҷаҳон - шабакаҳои иҷтимоӣ аз қабili Facebook, YouTube, Twitter, LinkedIn, Instagram ва ғайра. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми ташаккули сегменти миллий истифодаи имконоти онҳо муҳим аст.[8,9]

Ҳамзамон, барои баргардонидани самаранокии сармоягузорӣ ба иқтисодёти миллии рақамӣ ва гирифтани дивидендҳо аз он, на танҳо инфрасохтори технологияи иттилооти компютерӣ дар заминаи шабакаҳои ҷаҳонӣ, балки "иловаҳои аналогӣ": фазои мусоиди тичоратӣ, сармояи назарраси инсонӣ ва идоракунии хуб медиҳад. Асоси рушди иқтисодӣ ин, мушаххасоти онҳо дар самти муайян кардани афзалиятҳо ва маҷмӯи тадбирҳо, баҳодихии сармоягузориҳои зарурӣ ва ҳавфи баргардонидани ҳадди аксар барои мутахассисон ва шахсони мансабдори ҳукумат, ки барои ташаккул масъуланд, мушкилоти мураккаб ва таъхирнопазир аст сегменти рақамии иқтисодӣ мебошад.

Шарти асосии иқтисодиёти рақамӣ IDC пешбинӣ мекунад, ки то соли 2018 аз се як ҳиссаи 20 ширкати пешрафта дар аксари соҳаҳо бо рақобати ҷиддии рақибони нав рӯ ба рӯ хоҳанд шуд ва ширкатҳои "кӯҳна" -ро

бо истифода аз платформаҳои электронӣ барои эҷоди хидматҳо ва моделҳои нави тичоратӣ барқарор мекунад.

Тахмин меравад, ки дар солҳои 2018–2020 марҳилаи саноатии афзоиши иқтисодёти ҷаҳонӣ хотима меёбад ва рушди минбаъдаи он таҳти таъсири афзоиандаи омилҳо ва истеҳсолоти маърифатӣ дар асоси принципҳои нано ва биотехнологияҳо амалӣ карда мешавад. Ҳаҷми иттилооти зарурӣ барои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии мувофиқан меафзояд; ислоҳоти сохтори идоракунии истеҳсолот барои истеҳсоли молҳо ва хидматҳо; дар низоми ҳамкории аҳоли ва тичорат бо мақомоти давлатӣ тағирот ба амал меояд.

Омилҳои асосии марҳилаи гузариш ба гардиши мусбати рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ инҳоянд: ҷ татбиқи консепсияи ҳукумати электронӣ;

- татбиқи идеяи шаҳри рақамӣ, ки ба иттилооти комплекси нақлиёт, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғайра вобаста аст;

-пайдоиш дар бозори молҳои насли нави технологӣ (масалан, истеҳсоли мошинҳои бесарнишин ва ғ.);

-истифодаи зиёди принтерҳои 3D;

-татбиқи идеяи сохтани хонаи оқилона ва бениҳоят экологӣ, ки миқдори зиёди масолеҳи нави пардоз ва сохтмонро талаб мекунад;

-талабот ба доруҳои инноватсионӣ, ки барои ҷавон гардонидани организм ва табобати он; ҷ паҳн намудани ҳар гуна шаклҳои шуғл ба монандӣ аутсоринг (хизматҳои муҳосибӣ, барномасозӣ ва ғайраҳои аудитори ва ғайраҳо);

-сохтани якҷанд сетҳои кабелӣ, ки дар он қордҳои оянда супоришҳо мегузоранд.

Омилҳои номбаршуда бо коҳиш додани хароҷот дар истеҳсолот ва идоракунии тавассути истифодаи платформаҳои иқтисодиёти рақамӣ алоқаманданд, ки онҳоро метавон маҷмӯи молҳо ва хидматҳои электронӣ ҳисобид.

Пеш аз ҳама, суҳан дар бораи чунин платформаҳо меравад, ба монанди фармоиш додани хидматҳо, мубодилаи захираҳо, интиҳоби пудратчиён, тичорати электронӣ, пардохтҳо ва ғайраҳо. Иқтисодиёти рақамӣ аз ҷиҳати технологӣ як муҳитест, ки дар он

шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ метавонанд дар бораи фаъолияти муштарак бо ҳам тамос гиранд.[6, 80]

Бо шарофати технологияҳои иттилоотӣ, истеҳсоли муосир беш аз пеш бо суръати баланд ва гуногунии хидматҳо ва баровардани молҳо тавсиф карда мешавад. Охириҳо бо рушд ва пайдоиши маҳсулоти нав ва умри торафт кӯтоҳтар хосанд.

Дар робита ба хидматҳо, технологияҳои рақамӣ қодиранд ҳалли вазифаҳои маъмулиро бо ҳаҷми зиёди амалиёт хеле арзонтар, тезтар, қулайтар ва бе миёнарав кунанд, мисоли онҳо чунин технологияҳо мебошанд, ба монанди фармоиши такси Uber (калимаи "uberization" "тиҷорат ба лексика дохил карда шудааст), савдои электронӣ, интернетӣ бонкдорӣ бошиддат яъне, барои баланд бардоштани даромадноки дар бисёр соҳаҳои иқтисод, миёнаравонро бо хидматҳои автоматикии шабакавӣ иваз кардан мумкин аст. Чунин ташкилоти соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки на танҳо арзиши хидматрасонӣ ба таври назаррас коҳиш ёбад, балки ба сохтори нави иқтисодиёт оварда мерасонад, ки дар он шаклҳои гуногуни истеҳсоли инфиродӣ ва шуғли ғайрирӯзӣ метавонанд нақши бартарият дошта бошанд. Тамоюли барҳам додани миёнаравҳо, рушди интернет ва хидматҳои автоматикунонидашудаи интеллектуалӣ инчунин тасвири гузариш аз иқтисодиёт дар асоси истихроҷи арзиши изофа ба иқтисодиёт дар асоси ҳамкорӣ ва мубодилаи молҳо мебошад.

Аз ин рӯ, рақобат бештар ба ҳамкорӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд ҷой хоҳад дод ва бештар на ба робитаҳои амудӣ, балки ба муносибатҳои баробар, ки ба ҳамдигар хидматҳои иловагӣ мерасонанд, асос меёбад. Аз ин рӯ афзоиши шумораи хидматҳо ва афзоиши ҳаҷми савдои электронии хидматҳо зиёд мешавад.

Аҳамияти иқтисодиёти рақамӣ тибқи ҳисобҳои гуногун, иқтисодиёти рақамӣ барои беш аз 50% соҳаҳои мухталиф дигаргуниҳои азим ба амал меорад. Ин аз он сабаб ба амал омадааст, ки технологияҳо ва платформаҳои иттилоотӣ моделҳои тиҷоратиро ба таври кулӣ тағир медиҳанд, самаранокии онҳоро тавассути барҳам

додани миёнаравҳо ва соддагардонӣ зиёд мекунанд. Тавре мутахассисони бонки ҷаҳонӣ муайян кардаанд, афзоиши шумораи корбарони интирнети баландсуръат 10% метавонад афзоиши солонаи ММД-ро аз 0,4 ба 1,4% расонад[5, 62].

Эътирофи аҳамияти нақши иқтисодиёти электронӣ афзоиши солонаи ҳиссаи он дар ММД-и кишварҳо тақрибан 20% мебошад, дар кишварҳои пешрафта ин рақам ба ҳисоби миёна 7% -ро ташкил медиҳад. Дар соли 2010 Бостон Консалтинг Гурӯҳ андозаи рақамисозиро барои як гурӯҳи 20 кишвар 2,3 триллион доллар ё тақрибан 4,1% ММД-и онҳоро ҳисоб карда буд. Дар сурати идома ёфтани суръати афзоиш дар 10-15 сол, ҳиссаи чунин иқтисодиёт дар ММД-и ҷаҳонӣ, мувофиқи пешгӯиҳои гуногун, ба 30-40% мерасад. Дар кишварҳои тараққикарда, бахши технологияи иттилоотӣ компютерӣ тақрибан 1% қувваи кориро ташкил медиҳад, ки ин миқдори нисбатан ками ҷойҳои кориро ба вучуд меорад, аммо шумораи одамоне, ки дар дигар соҳаҳо кор мекунанд, ки ба рушди онҳо технологияҳои баланд мусоидат мекунанд, меафзояд (4,9 ҷойҳои корӣ ба 1 нафар дар технологияи иттилоотӣ компютерӣ).

Дар иқтисодиёти рақамӣ имкониятҳои нав барои соҳибкорӣ ва мустақилона босуръат васеъ мешаванд. Дар бисёр ҳолатҳо, сармоягузорӣ ба рушди технологияҳои иттилоотӣ имкон дод, ки дивидендҳо дар шакли рушди иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, пайдоиши намудҳои нави хидматрасонӣ ба аҳоли ва соҳибкорӣ коҳиши хароҷот идоракунии давлатӣ дар доираи лоиҳаҳои ҳукумати электронӣ зиёд шуда истодааст.

Аммо, дар як қатор кишварҳо, таъсири маҷмӯӣ аз истифодаи онҳо назар ба чашмдошт заифтар гашт ва нобаробар тақсим карда шуд. Барои ба ҳадди аксар расонидани дивидендҳои рақамӣ, бештар фаҳмидани хусусияти ҳамкориҳои технологияҳо бо дигар омилҳои муҳими рушд зарур аст, ки дар гузариши Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ "иловаи аналогӣ" номида шудааст.

Инҳо чузъҳои зеринро дар бар мегиранд:

-заминаи меъёрию ҳуқуқие, ки муҳити динамикии тичориро фароҳам меорад ва ба корхонаҳо ва хонаводаҳо имкон медиҳад, ки технологияҳои рақамиро барои рақобат ва навоварӣ пурра истифода баранд, хароҷоти гуногунро кам кунанд, муҳити зистро беҳтар кунанд;

-малакаҳое, ки ба соҳибкорон ва хизмати давлатӣ имкон медиҳанд, ки қудрати ТИ-ро истифода баранд;

-муассисаҳо (муассисаҳои давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ), ки ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ кӯмак мерасонанд.

Бо вучуди ин, арзёбии самарайи иқтисодӣ рақамӣ мушкул аст, зеро мушкilotи марбут ба ҳисоб кардани пайвастагӣ, ки барои объектҳои иқтисодӣ тавассути хидматҳои электронӣ ва дастрасӣ ба метамаълумот имконпазир аст. Дар натиҷа, асоснок кардани имконпазирии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои гуногуни иттилоотӣ, алахусус дар сатҳи давлатӣ, осон нест. Аён аст, ки ҳисоб кардани арзиши маълумоти гигабайтҳои сохташуда дар соҳаи мушаххаси фаъолият на ҳамеша имконпазир аст. Баҳогузори метавонанд хеле гуногун бошанд. Рақамикуни ҳамчун омили ташаккули технологияҳои нави иқтисодӣ мебошад. Моделҳои нави иҷтимоии ҳамкорӣ, ки дар якҷоягӣ бо платформаҳои муосири иттилоотӣ асос ёфтааст, боиси амалисозии технологияҳои нави иқтисодӣ мегардад. [9,103]

Ба ақидаи мо, онҳо ҳамчун маҷмӯи воситаҳо ва усулҳои принципи нави коркарди маълумот, ки ба низомҳои идоракунии ташкилӣ дохил карда шудаанд, дар платформаҳои ҷудонашавандаи технологӣ барои эҷодиёти мақсаднок, интиқол, нигоҳдорӣ ва намоиши маҳсулоти иттилоотӣ (маълумот, ғояҳо, донишҳо) ва таъмин намудани кам кардани хароҷоти муомилот барои ҳамкории агентҳои иқтисодӣ фаҳмида мешаванд.

Принсипҳои асосии технологияи иттилоотии компютерӣ инҳоянд:

- таҳияи моделҳои нави тичорат;

- омезиши оптималии технологияҳои гуногуни иттилоотӣ ва усулҳои истифодаи онҳо дар равандҳои ташкилӣ ва технологияи баҳши воқеии иқтисод;

- кам кардани хароҷоти муомилот ва захираҳои моддӣ, ки дар истеҳсолот истифода мешаванд. Шабакаҳои иттилоотӣ дар заминаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва мутобик ба шароити воқеии иқтисодӣ рушд мекунанд. Агар қаблан истеҳсолот, савдо, технологияҳои молиявӣ мунтазам инкишоф меёфтанд, пас то имрӯз технологияҳои нави иқтисодӣ пайдо шуданд, ки асоси иқтисодиёти муосири иттилоотӣ, ки ба ҳамкории уфуқӣ (худтанзимкунӣ ва хусусият), соҳибкории инноватсионӣ (худидоракуни) асос ёфтааст, муҳандисии иттилоотӣ ва автоформализатсия равандҳои иқтисодӣ мебошад.

Асоси моддии технологияҳои нави иқтисодиро марказҳои додаҳо ва платформаҳои муосири технологияи иттилоотӣ барои низом ва коркарди таҳлили иттилоот муаррифӣ мекунанд. Рушди "провайдер" -и хидматрасонии машваратии менечмент ва таҳлили тичорат таъхирнопазир аст. Асоси ташкили беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ институтҳои нави - хадамоти иттилоотӣ, машваратӣ ва агентҳои давлатии рушд мебошанд. Тадбирҳо барои коҳиш додани хатари рақамисозӣ. Омили асосӣ ва муассиртарини иқтисодӣ рақамӣ давлат - фармоишгари асосӣ ва истеъмолкунандаи маҳсулоти он мебошад.

Масалан, Чин барои ин мақсадҳо тақрибан 9 миллиард доллари ИМА сарф мекунад. Сарчашмаи пурқудрати шабакаи интернет захираҳои Алибаба бо сармоя аз 210 миллиард доллар тасдиқи самаранокии сармоягузорӣ мебошад. Барои ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои рақамисозӣ, давлат бояд бозори маҳсулоти марбут ба технологияи муосирро ташкил ва дастгирӣ карда, ҳамзамон назоратро аз болои платформаҳои асосии иқтисодиёти электронӣ нигоҳ дошта, барои фароҳам овардани заминаи сохтмон мусоидат намояд.

Бояд қайд кард, ки Чопон пешсафиро дар навоарӣ асосан дар натиҷаи он аз даст дод, ки бо роҳи хариди технологияҳо мавҷуд буд, натавонист тавлидоти худро бунёд кунад ва ҳамеша сатҳи баланди рушди техниро нигоҳ дорад. Баръакс, Кореяи Чанубӣ ба ҳисоби миёна 1% -и буҷаи кишварро барои ҳукумати электронӣ ва миёнаравӣ (барои пешбурди тичорати электронӣ ва гузаронидани харидҳои тендери давлатӣ) сарф мекунад, ки солона аз 10 то 15 миллиард доллар фоида ба даст меорад, ки ин ба кишвар фоида меовард.

Аз ҷиҳати ташкилӣ, ин таъсир тавассути ташкили марказҳои алоқаи давлатӣ ва хусусӣ, таҳияи замимаҳои мобилӣ ва таҷдиди платформаҳои давлатии Интернет ба даст оварда мешавад. Самти муҳимтарин дар ин самт тайёр кардани кадрҳо барои фаъолияти низомҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ мебошад.

Дар ин ҷо мо метавонем таҷрибаи Белгияро ба назар гирем, ки дар он ҷо солҳои 70-ум дар асри гузашта гурӯҳҳои махсуси мобилии мутахассисон таъсис дода шуданд (аз ҷумла аз муаллимон ва донишҷӯёни донишгоҳҳои махсус), ки кормандони давлатиро таълим медоданд ва мустақиман дар ҷойҳои кории худ низомҳо месохтанд ва то он вақте ки дар он ҷо буданд, дар он ҷо монданд.

Хавфи рақамисозӣ инчунин аз зарурати муҳандисии қатъӣ барои таҳия ва истифодаи низомҳои мураккаби рақамӣ иборат аст, зеро барномасозӣ (ҳамчун як намуди фаъолият) аз ҷиҳати технологӣ ба қадри кофӣ пешрафта нест. Аз ҷониби барномасоз бо нобаёнӣ бисёр чизҳо қабул карда мешаванд ва қарорҳои асосӣ дар шарҳи матни манбаъ қабул карда намешаванд. Ғайр аз он, ҳуҷҷатҳои барномаҳо аксар вақт ношоиста мебошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми кор, назорат аз болои маҳсулоти нармафзор аз даст дода мешавад. Ин хавфҳо аз он сабаб шадидтар мешаванд, ки дар лоиҳаҳои иттилоотӣ, одатан, хароҷоти нигоҳдорӣ пешбинӣ нашудааст, ки метавонад назаррас бошад. [11,48]

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти он, ки иқтисодёти рақамӣ ҷаҳонӣ аст, ҳамаи

лоиҳаҳои давлатии иттилоотӣ (аз ҳукумати электронӣ то хадамоти манзилию коммуналӣ) ва рақамисозӣ бояд ҳамаҷониба ва дар асоси низоми ҷудонашавандаи рамзгузорӣ ва муайянкунии маълумоти иқтисодӣ ва идоракунӣ баррасӣ карда шаванд. Шартҳои асосии муваффақият ва марҳилаи мушкилтарини рушди сегменти "рақамӣ" -и иқтисод содда кардани муҳити тичорат ва ҳадди аксар кам кардани хароҷоти ҳамкории аҳоли ва тичорат бо давлат мебошад. Дурнамои минбаъдаи рақамисозӣ бо татбиқи модели ҳамкории байни ташкилотӣ (бисёр агенти) ду тараф дар доираи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ алоқаманд аст. Аз ҳамин лиҳоз асоси бунёдии ин раванд платформаҳои иқтисодёти рақамӣ мебошад, ки тавассути онҳо гузариш аз парадигмаи ҳамкории «як ба як» ва «як ба бисёр» ба парадигмаи «бисёр ба бисёр» сурат мегирад.

Дар навбати худ, тағирёбии ташкил ва технологияи муносибатҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ дар якҷоягӣ бо марказҳои машваратӣ ва тичорати техникӣ бо кумаки давлат таъсисёфта, ки ба дастгирии соҳибкории хурду миёна таҳассусдоранд, ба таври худкор боиси дигаргуниҳои сохторӣ дар бахши иқтисодиёт ва фароҳам овардани шароит барои ташаккули иқтисодёти инноватсионӣ воқеъ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Электронная экономика. Википедия. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Электронная _ экономика](https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_экономика).
2. Электронный ресурс: The Economics of Modern Manufacturing: Technology, Strategy, and Organization, Paul Milgrom and John Roberts, The American Economic Review, June 1990.
3. Цифровые дивиденды. World Bank. Обзор и оглавление Доклада о мировом развитии «Цифровые дивиденды». Электронный ресурс: [www-wds.worldbank.org/. /Worl d0developm 010 dividends0 overview.pdf](http://www-wds.worldbank.org/Worl0developm010dividends0overview.pdf).
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021.
5. Дадамов Д.Н., Саидҷонов С.Ш. Масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ ва аудит дар шароитҳои иқтисодӣ рақамӣ / Конференсия байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Ҳамкорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамизатии иқтисодӣ: ҳолат ва дурнамо” / Зери назари д.и.и., профессор Шарифзода М.М. – Хучанд: “Дабир”, 2021. – 476 с. С. 62-67.
6. Мирзоев Н.Х. Рақамизатии иқтисодӣ ва нақши он дар рушди иқтисодӣ миллӣ. Маводи Конференсия ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи кунунӣ ва дурнамо» (18- уми октябри соли 2023) –Душанбе, 2023. саҳ. 80-87
7. Мирзоев Н.Х. Технологияҳои нави иттилоотӣ-омили муҳими рушди иқтисоди рақамӣ. Маводи конференсия байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунории босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (ш. душанбе, 17 феввали соли 2023) саҳ. 181-185
8. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳои идоракунии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. №4. Қисми 1. Душанбе 2024. саҳ. 9-19
9. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи иттилоотикунории ҷомеа. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. №4. Қисми II (ISSN 2413-5151) Душанбе 2024. саҳ. 103-110
10. Мирзоев Н.Х. Таҳдидҳои иттилоотӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хусусиятҳои он дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ. Маводи Конференсия байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Масъала мубрами рушди баҳисобгирӣ муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатии молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд» (19- 20-уми январӣ соли 2024) – Душанбе, 2024. саҳ. 533-538
11. Кузубаева Б.М., Зоидова М. Цифровая экономика в бухгалтерском учете // Экономика и право в условиях глобализации: Международная научно – практическая конференция, (Палтава, 15 февраля 2021г.). – Палтава: ЦФЕНД, 2021, 131 с. (48-53)
12. Файзуллоев М.К. Основы формирования национальной инновационной системы. Монография: Душанбе: Ирфон, 2015. -354 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоев Нейматулло Ҳакимович- дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодӣ ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудақӣ 17. тел: (+992) 918-35-35-14

Мусоева Мадина Асомуддиновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти (PhD) курси дуҷуми кафедраи “Системаи иттилоотӣ дар иқтисодӣ”-и факултети баҳисобгирӣ ва иқтисоди рақамӣ. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, Буни Ҳисорак, Бинои 8. Телефон: (+992) 987991128. Почтаи электронӣ: musoeva-madina@mail.ru

Сведения об авторе:

Мирзоев Нѣматулло Хакимович – доцент кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-35-35-14

Мусоева Мадина Асомуддиновна – Таджикский национальный университет, PhD-докторант второго курса кафедры «Информационные системы в экономике» факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г.Душанбе, Буни Хисорак, Здание 8. Телефон: (+992) 987991128. Электронная почта: musoeva-madina@mail.ru

Information about the author:

Mirzoev Nematullo Hakimovich - Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-35-35-14

Musoeva Madina Asomuddinovna - Tajik National University, Second - year PhD student at the Department of Information Systems in Economics, Faculty of Accounting and Digital Economics. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak, Build.8. Phone: (+992) 987991128. E-mail: musoeva-madina@mail.ru

УДК: 37.025

ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИНФОРМАТСИОНӢ ВА РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ**Аламшоева М.М.****Қаландаршоев С.С.**

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи истифода бурдани технологияҳои информатсионӣ дар омӯзиши фанҳои табиатишиносӣ ва равияи иқтисодӣ баррасӣ мешавад. Истифодабарии технологияҳои информатсионӣ дар таълими ин фанҳо, усули ҷадиди ташикли фаъолияти мустақилона, фаъолона ва мулоҳизакоронаи донишҷӯён мебошад, ки торафт беиштар аёнӣ, ҷолиб ва самарабахш мегардад.

Ҳаёти инсонӣ муосир бо такмил ва паҳн кардани технологияҳои информатсионӣ оммавӣ, ки бисёр соҳаҳои фаъолияти ӯро фаро гирифтааст ва ба соҳаи омӯзиши фанҳои табиатишиносӣ ва иқтисодӣ торафт беиштар ворид мешавад, зич алоқаманд мебошад.

Технологияҳои информатсионӣ ҷузъи ҷудонашавандаи таҳсилоти муосир мегарданд ва ин ба суръати баланди рушди навоариҳои технологӣ вообаста аст. Компютерҳои муосир, захираҳои электронӣ, воситаҳои интерактивӣ имконият фароҳам менамоянд, ки дарсро тарҳрезӣ намуда, раванди таълимро ғайристандартӣ, равшан ва самаранок гардонанд. Аммо, дар баробари ин иштирокчиёни асосии дарс омӯзгор ва донишҷӯ мебошанд. Воситаҳои техникии муосир имконият медиҳанд, ки қори муштараки онҳо ба таври нав ташикл гашта, мазмуннок бошанд, инчунин имконияти дар шаклҳои гуногун дастрас намудани маълумоти таълимӣ фароҳам оварда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: технология, информатсия, рақамикунӣ, мултимедӣ, муосир, электронӣ, интерактивӣ, ғайристандартӣ.

Барои иқтибос: Аламшоева М.М. Истифодабарии технологияҳои информатсионӣ ва рақамӣ дар соҳаи маориф / М.М. Аламшоева, С.С. Қаландаршоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 246-257.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИИ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ**Аламшоева М.М.****Қаландаршоев С.С.**

Аннотация. В статье рассматривается вопрос использования информационных технологий при изучении естественных и экономических наук. Использование информационных технологий в преподавании этих предметов – это современный метод организации самостоятельной, активной и

осмысленной деятельности студентов, который становится все более наглядным, интересным и эффективным.

Жизнь современного человека тесно связана с совершенствованием и распространением массовых информационных технологий, которые охватывают многие сферы его деятельности и все чаще входят в область изучения естественных наук и экономики.

Информационные технологии становятся неотъемлемой частью современного образования, и это связано с высокими темпами развития инновационных технологий. Современные компьютеры, электронные ресурсы, интерактивные средства дают возможность спроектировать уроки и сделать учебный процесс нестандартным, понятным и эффективным. Однако при этом основными участниками урока являются преподаватель и студент. Современные технические средства позволяют по-новому организовать и сделать их совместную работу осмысленной, а также дают возможность доступа к образовательной информации в различных формах.

Ключевые слова: технологии, информация, цифровизация, мультимедийный, современное, электронное, интерактивное, нестандартное.

USE OF INFORMATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Alamshoeva M.M.

Qalandarshoev S. S.

Abstract. The article considers the issue of using information technologies in studying natural and economic sciences. The use of information technologies in teaching these subjects is a modern method of organizing independent, active and meaningful activities of students, which is becoming more and more visual, interesting and effective.

The life of a modern person is closely connected with the improvement and dissemination of mass information technologies, which cover many areas of his activity and are increasingly included in the field of studying natural sciences and economics.

Information technologies are becoming an integral part of modern education, and this is due to the high rate of development of innovative technologies. Modern computers, electronic resources, interactive tools make it possible to design lessons and make the educational process non-standard, intelligible and effective. However, the main participants in the lesson are the teacher and the student. Modern technical means allow them to organize their joint work in a new way and make it meaningful, and also provide access to educational information in various forms.

Key words: technology, information, digitalization, multimedia, modern, electronic, interactive, non-standard.

Гузориши масъала. Дар давраи муосири гузариш ба шаклҳои рақамии ташкили захираҳо ва маълумот, ба пешбурди таҳсилот дар асоси моделҳои нав, вақте ки самаранокии таълим ва рақобатпазирии мутахассисон мустақиман аз татбиқ ва истифодаи технологияҳо ва платформаҳои рақамӣ вобаста аст, аҳамияти ҷунин манбаи муҳими стратегӣ бо афзоиши сармояи зеҳнӣ (СЗ), аз ҷумла, ҷузъи асосии он - сармояи зеҳнии инсонӣ (СЗИ) меафзояд. Дар робита ба ин, таҷдиди амалии раванди

таълим мушкилоти захиравӣ, меъёрӣ, таълимӣ, методӣ ва барномавӣ, инчунин таҷдиди ташкилию идоравии таҳсилоти олиро такмил дод. Татбиқи бобарори навгониҳои рақамӣ дар раванди таълим шартӣ зарурӣ ва ҷузъи ҷудонашавандаи ин навсозӣ, омодагии донишҷӯёни соҳаи иқтисодӣ ба кори оянда, бо захираҳои электронии таълимӣ, мундариҷаи рақамӣ ва дигар барномаи амалиёт мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Муносибати салоҳият, ки дар макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф меёбад, зарурати огоҳона ба дӯш гирифтани масъулияти донишомӯзии донишҷӯёро барои таҳсилашон ошкор месозад ва рад кардани амалияи эстафетаи оддии дониш зарурати эҷоди роҳи азхудкунии равандҳо аз донишҷӯён ҷустуҷӯ, коркард ва истифодаи иттилоотро тақозо мекунад. Мувофиқи муносибати салоҳиятнокӣ таҳсилоти асосӣ, ки маҷмӯи донишҳоро дар бар мегирад, бо маҷмӯи салоҳиятҳои асосӣ ва малакаҳои касби оӣ мукамал мегардад [5, 254]. Бинобар ин, таҳлили масъалаи рақамикунонӣ ва тадбиқи технологияи иттилоотӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола. Масъалаҳои рушди рақамикунонии таҳсилоти оӣ дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ дар ҷои аввал меистад, маҳз таҳсилоти оӣ дар ҳама ин дигаргуниҳо қарор дорад ва барои нигоҳ доштани мувозинат ва ҳамкориҳои мутақобила дар тайёр намудани донишҷӯёни ихтисосҳои иқтисодӣ пешбинӣ шудааст [1, 494–506].

Дар айни замон, ҷомеаи ҷаҳонӣ аллакай аввалиятҳои худро тағйир додааст ва дар натиҷа ин мафҳуми ҷомеаи информатсионӣ ба вучуд омадааст, ин раванд бештар ҳавасманд аст, ки шаҳрвандон ҳудашон мустақилона, фаъолона амал намуда, қарор қабул кунанд ва ба шароити тағйирёбандаи зиндагӣ мутобиқ шаванд.

Ҳаёти инсонӣ муосир бо такмил ва паҳн кардани технологияҳои информатсионии оммавӣ, ки бисёр соҳаҳои фаъолияти ӯро фаро гирифтааст ва ба соҳаи омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ торафт бештар ворид мешаванд, зич алоқаманд мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Технологияҳои информатсионӣ ҷузъи ҷудонашавандаи таҳсилоти муосир мегарданд ва ин ба суръати баланди рушди навовариҳои технологӣ вобаста аст. Компютерҳои муосир, захираҳои электронӣ, воситаҳои интерактивӣ имконият фароҳам менамоянд, ки дарсро тарҳрезӣ намуда, раванди таълимро ғайристандартӣ, равшан ва самаранок гардонанд. Аммо, дар баробари ин иштирокчиёни асосии дарс омӯзгор ва донишҷӯ мебошанд. Воситаҳои техникийи муосир имконият медиҳанд, ки кори муштараки онҳо ба таври нав ташкил гашта, мазмуннок бошанд, инчунин имконияти дар шаклҳои гуногун дастрас намудани маълумоти таълимӣ фароҳам оварда мешавад.

Дар робита ба ин, мо кӯшиш кардем, ки мушкилоти омодагии донишҷӯёни соҳаи иқтисодӣ ба ташкили омӯзиши технологияҳои информатсионӣ, рақамӣ ва дарки ҳалли онҳоро **таҳлил намоем**.

Дар шароити муосир ба истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва ҳамбастагии онҳо бо раванди таълим зарурати воқеӣ гаштааст. Пас аз пандемияи COVID-19 давлат иқтидори баланди истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълимро сифатан арзёбӣ намуда, ин ташаббусҳоро ҳамаҷониба дастгирӣ мекунад. Бинобар ин ҳамаи муассисаҳои таълимӣ ба ҳулосае омаданд, ки аз низоми анаъанавӣ ба низоми навӣ технологияи рақамӣ гузашта, сатҳу сифати таълимро баландтар ва мавқеи муассисаҳои таълимиро бонуфузтар гардонанд. Марҳилаи асосии ислоҳоти таҳсилоти оӣ,

ин тағйир додани низоми таҳсилот, таҳияи стратегияи нав, гузоштани ҳадафҳои нав, ҷустуҷӯи шаклу усулҳои инноватсионии таълим мебошад. Таълими муосирро бе истифодаи технологияҳои рақамӣ ва

маводҳои рақамӣ (презентатсияҳо, лексияҳои видеой, технологияи мултимедӣ, санҷиши компютерӣ (тест), курсҳои электронӣ) тасаввур кардан душвор аст.

Тарафҳои мусбӣ ва манфии тадбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар соҳаи маориф

Тарафҳои манфӣ	Тарафҳои мусбӣ
Қоидаҳои умумии истифодаи системаҳои идоракунии вучуд надоранд ва ҳар як муассисаи таълимӣ онҳоро ба таври худ шарҳ медиҳад. Аксар вақт маълум мешавад, ки омӯзгорон дар як вақт сарбории дарсҳоро иҷро мекунанд ва курси электрониро пур мекунанд, ки воқеан вақти зиёдро мегирад. Яъне ин таваҷҷуҳи омӯзгоронро ба истифодаи равандҳои рақамӣ аз сабаби зиёд будани сарборӣ кам мекунад.	Истифодаи технологияҳои рақамӣ барои таъсилоти фосилавӣ хуб буда, донишҷӯён имконияти хуби омӯзиши фанҳоро дар фосила доранд
Сарфи назар аз назокат ва қулай будани презентатсия дар лексияҳо, ҳуди донишҷӯён қайд мекунанд, ки нутқи зиндаи лектор ва синхронӣ навиштани формулаҳо ва таърифҳо дар тахта осонтар аст.	Ба донишҷӯёне, ки бо ягон сабаб дар дарсҳо ҳозир намешаванд, метавонанд фосилавӣ дарсҳоро аз худ намуда, супоришҳои омӯзгоронро иҷро кунанд.
Таваҷҷуҳи сифатии мутахассисони оянда ба ҷустуҷӯ ва коркарди мустақилонаи иттилоот коҳиш меёбад, зеро рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки бидуни иштироки донишҷӯ маълумоти асосии дар манбаъ мавҷудбударо сохторбандӣ кунанд, ки дар ниҳоят ба фаъолияти равонии донишҷӯ таъсири манфӣ мерасонад.	Дастрасӣ ба доираи васеи маводи таълимӣ ва аз дилхоҳ гӯшаи ҷаҳон, метавонад ба лексияҳои макотиби олӣ дастрасӣ пайдо кунад, агар онҳо дар барномаи амалиёти асосии таълим ҷойгир карда шуда бошанд. Қаблан ин имконият ба ҳама дастрас набуд.
Маҳорати муоширати хонандагон бо ҷузъи техникаи раванди таълим коҳиш меёбад, масалан агар донишҷӯён фосилавӣ таҳсил намояд бо дасрҳои амалӣ ҳамбастагӣ надоранд, аз он ҷумла дар ихтисосҳои тиб, биология, табиатшиносӣ, математика ва ғ.	Масъалаи ташкилиро осон мекунад. Омӯзгорон метавонад мавод ва супоришҳоро электронӣ ба ҳама интиқол намоянд, волидон метавонанд дар бораи пешрафт фарзандонашон маълумот гиранд.

Ба тадбиқи раванди таълими технологияҳои информатсионӣ ва рақамӣ омилҳои зерин таъсир мерасонад:

- 1) майл надоштани омӯзгорон гузаштан аз усулҳои анъанавии таълим ба шаклҳои нав, аз он ҷумла омӯзгорони сину соли аз 40 боло;
- 2) дониши хуби техникӣ надоштани

омӯзгорони ғайри соҳаи технология;

- 3) кам будани таҷҳизоти иттилоотию иртиботӣ дар муассисаҳои таълимӣ;
- 4) дастрасии нокифояи таҷҳизотҳои техникӣ (компютерҳо) ба интернет;
- 5) паст будани суръати ва баланд будани арзиши интернет дар

кишвар;

6) ба худомӯзӣ машғул намбудани омӯзгорон аз сабаби зиёд будани сарбории таълимӣ, илмӣ ва тарбиявӣ;

7) кам будани мутахассисони зарурӣ дар самти технология;

8) паст будани маърифати компютери тамоми аҳоли, аз он чумла донишҷӯёни таҳсилоти фосилавӣ;

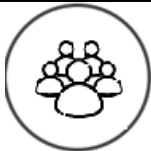
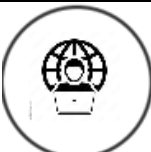
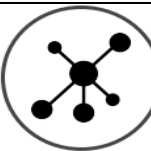
9) нокифоя будани маърифати меъёрӣ-ҳуқуқӣ шаҳрвандон.

Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, аз он чумла дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муайян кардани ҳадафҳои мушаххас, стратегияҳо ва нақшаю чорабиниҳо бо дарназардошти ҳолати ҳозираи он вобастагӣ дошта, таҳия ва татбиқи онҳо, усулу муносибатҳои инноватсионии баландтарро талаб мекунад:

1. фароҳам овардани шароити сармоягузорӣ барои иҷро шудани нақшаю чорабиниҳои таъмини технологияи муосир дар соҳаи маориф;
2. омода намудани мутахассисони ба бозори меҳнат ҷавобгӯи равияи технологияи рақамӣ;
3. ташкил намудани курсҳои масхуси омӯзиши технологияи иттилоотӣ ва рақамӣ барои омӯзгорони ғайритахассусӣ.
4. баланд бардоштани маърифати истифодабарии компютер ва истифодаи технологияи муосир барои тамоми аҳолии кишвар;
5. тақвият додани низоми автоматикунории дар тамоми муассисаҳои таълимии кишвар.

6.

Чадвали 1. - Рақамикунонӣ дар ҷаҳон барои солҳои 2019-2024, (миллиард нафар)

Ишора	Номгӯи нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2024
	Аҳолии ҷаҳон, миллиард нафар (total population)	7,66	7,75	7,83	7,91	8,03	8,08
	Муштариёни мобилӣ (unique mobile subscribers)	5,11	5,19	5,22	5,31	5,48	5,61
	Истифодабарандагони интернет (individuals using the internet)	4,38	4,54	4,66	4,95	5,18	5,35
	Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ (social media user identities)	3,48	3,80	4,20	4,62	4,80	5,04

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Digital 2020-2024: Global Digital Overview (санаи муроҷиат: 13.02.2024).

Аз чадвал бармеояд, ки дар соли 2024 аҳолии ҷаҳон ба 8,08 миллиард нафар расид.

Аз ин миқдор истифодабарандагони интернет 64,6%, муштариёни мобилӣ 68,3%,

истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ 59,9% мебошанд. Истифодабарандагони интернет дар моҳи апрели соли 2023 ба 5,18 миллиард нафар расид, ки нисбати соли

2019 1,18% афзудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи муштарӣҳои Интернет дар соли 2023 ба 4,10 млн нафар расид.

Ҷадвали 2. -Вазъӣ рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2024, (миллион нафар)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2021	2022	2023	2024 (01.01.2024)
Аҳолии Тоҷикистон, млн. нафар	9,7	9,9	10,1	10,3
Муштарӣҳои мобилӣ	-	-	6,5	7,8
Истифодабарандагони интернет	3,36	3,95	4,10	4,25
Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ	1	1,43	1,10	1,60
Суръати интернет	-	7,57	8,17	9,35

Сарчашма: Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалаи оморӣ. Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024, саҳ. 9-10. Digital 2020-2024: Tajikistan, Хадамоти алоқаи Тоҷикистон.

Дар баробари ин, истифодабарии ТИ ва рақамӣ, ки мо таҳлил намудем (кор бо иттилоот, ҷустуҷӯи он, амният, санҷиши саҳеҳӣ ва дарки интиқодӣ, инчунин истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, истеҳсоли технологияҳои мултимедиявӣ), таъмини саводнокии рақамии ҳар як намоёндаи иттилоот, муҳимтарин талаботи асосии омодакунонии иқтисодчиён дар таълими рақамӣ мебошанд. Аз ин рӯ, саводнокии асосии рақамӣ шартӣ зарурии тақмили ихтисос дар соҳаи ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба раванди таълим, махсусан барои донишҷӯёни факултети иқтисодӣ мебошад.

Дар дарси анъанавӣ омӯзгор нақши ахборотчӣ ё водоркунамандаро иҷро менамояд, ки ин натиҷаи мусбат намебахшад. Донишҷӯён барои азхуд кардани маълумот тавачҷӯх надоранд. Аз ин рӯ, дарсро тавре ташкил намудан лозим, ки ба мақсад мувофиқ бошад ва донишҷӯ иштирокчии фаъоли раванди таълим гардад. Малака ва маорати бадастомада, ҳамчун муваффақияти хурд, боиси ҳавасмандии мусбат барои раванди таълим ва ба даст

овардани донишҳои нав мегардад [4, 187].

Ин комилан ба фанҳои табиатшиносӣ – ҷуғрофияи иқтисодӣ, математикаи олий, экология ва фанҳои иқтисодӣ (молия, бонкдорӣ, аудит, муҳосибот ва омор) дахл дорад, бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ омӯзиши ин фанҳо дигар самарабахш буда наметавонад.

Якум, компютерҳо барои моделсозӣ ва назарикунонӣ намудани равандҳои омӯхташаванда кӯмак мерасонад. Бисёри ин равандҳо масалан, равандҳои рушди минтақа, ҷудокунӣ ба минтақаҳои иқтисодӣ, иқлим, захираҳои табиӣ ва ғайра, ки дар ҷуғрофиёи иқтисодӣ омӯхта мешаванд, ба таври дигар омӯхтан ғайриимкон аст.

Бо дарназардошти хусусияти динамикии ин равандҳо дар соҳаи маориф, бисёрчанбагии ба вуқӯъ омадан, андозаҳои бисёр хурд ё аз ҳад калони онҳо, бе моделсозии компютерӣ ва назарикунонии ин падидаҳо ғайри имкон аст.

Дар баробари ин, хосияти интерактиви захираҳои электронӣ имконят медиҳанд, ки на танҳо равандҳои омӯхташаванда намоиш дода шаванд, балки

ба донишҷӯён воситаҳои махсуси идоракунии моделҳо пешниҳод карда шаванд. Донишҷӯ аз мушоҳидачӣ ба тадқиқотчиӣ воқеӣ табдил меёбад ва қодир бошад ба тағйир додани нишондиҳандаҳои раванди омӯхташаванда ва мушоҳида кардани тағйирёбии он, инчунин ба рафтори қисмҳои алоҳидаи он ноил гардад.

Дуюм, компьютер вақтро сарфа мекунад. Ин вақт барои омода шудани донишҷӯён ба дарсҳо дигар сарф карда мешавад. Барои тайёр кардан ва намоиш додани моделҳои визуалӣ вақти дарси сарфшуда лозим аст. Вақт барои дарёфти робитаи баракс, назорати сатҳи фаҳмиш ва дониши аз тарафи омӯзгор аз рӯи омӯзиши мавзӯҳои фанҳои табиатшиносию иқтисодӣ зарур аст. Дар бораи назорат сухан ронда, инро низ бояд ба назар гирифт, ки дар баробари сарфаи вақт ба донишҷӯ бо ёрии компьютер диққати махсус додан мумкин аст ва ин барои босифату самарабахш ташкил намудани раванди таълим аҳамияти калон дорад.

Сеюм, компьютерҳо имконият фароҳам менамоянд, ки донишҷӯён на танҳо дар паҳлӯи якдигар, балки якҷоя кор кунанд. Воситаҳои алоқа, ҳамкорӣ бо ахбороти таълимӣ, дастаҷамъона кор карда баромадани захираҳои нави электронӣ, дар кори ҳар як донишҷӯ воситаи тавоно мебошанд. Чунин кор аз ҷониби як гурӯҳи донишҷӯёни шавқманд дастаҷамъона анҷом дода мешавад, ба омӯзиши маводи таълимӣ мусоидат мекунад ва ба ҳар як донишҷӯ имконият медиҳад, ки худро дар муҳити таълим дарк кунад. Компютер дар баробари ин, дастрасиро ба шабакаи глобалӣ - Интернет фароҳам меорад, ки дар он донишҷӯ метавонад маълумоти иловагӣ ба даст орад, инчунин кори худро дар ҷомеаҳои

таълимӣ ва касбӣ, ки берун аз муҳити анъанавии муқаррар шудааст идома диҳад [3, 221].

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар дар соли 2019 қайд намуданд: Роҳбарону кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки дар баробари ҷунин дастгириҳои давлат ва афроди ватандӯст сатҳу сифати таълимро дар ҳар як муассисаи таълимӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд. Инчунин, назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардониди, наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир намоянд. Вобаста ба ин, пешниҳод менамоям, ки ба хоҳири боз ҳам бештар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникийи насли наврас солҳои 2020 -2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шаванд.¹

Ҳамин тариқ, макотиби олии бояд барои истифодаи технологияҳои информатсионӣ рақамӣ тамоми шароитро фароҳам оваранд. Ин имконият медиҳад, ки қобилияти маърифатӣ ва коммуникатсионии донишҷӯён инкишоф ёфта, барои онҳо таҳсилоти босифат ва замонавӣ фароҳам оварда шавад. Чунин мактаби олии ба омӯзгори нави ниёз дорад, ки соҳиби донишҳои технологияҳои нави бошад ва аз воситаҳои иттилоотӣ барои ташкили кор бо донишҷӯён қодир бошад. Тарбияи

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Оли. – Душанбе, 26.12.2021.

чунин омӯзгорро танҳо бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ амалӣ кардан мумкин аст. Ин хулоса ба мо имконият медиҳад, ба натиҷае расем, ки истифодаи компютерҳо бояд дар таҳсилоти мактабҳои олий анъанавӣ ва стандартӣ гардад.

Истифодабарии технологияҳои информатсионӣ (ТИ) дар дарсҳои фанҳои табиатшиносӣ ва равияи иқтисодӣ усули самарабахши таълими донишҷӯёни мактабҳои олий мебошад. Истифодабарии технологияи компютерӣ дар таълим имконият медиҳад, ки фаъолияти маърифатии донишҷӯён ба инобат гирифта шавад ва суръати инфиродии азхудкунии дониш ва малака ба назар гирифта шавад. ТИ қобилиятҳои зехнӣ ва эҷодии донишҷӯёнро инкишоф дода, онҳоро ба мустақилона аз худ кардани донишҳои нав водор месозад ва ба онҳо барои кор кардан бо манбаъҳои гуногуни информатсионӣ меомӯзад [2, 225].

Дар баробари ин, дар «Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», қайд карда мешавад: «Захираҳои иттилооти аз ҳуччатҳои алоҳида ва маҷмӯи дигари ҳуччатҳои дорои маълумот дар системаҳои иттилооти (китобхона, бойгони, хазинаҳо (фондҳо), маҳзани маълумот, дигар намудҳои системаи иттилоотӣ) иборат аст. Ба ин гуна ҳуччатҳо дастнависҳо, нашрияҳои чопию электрони мансубанд, ки онҳо дар худ иттилооти меъёри, амри, фактографи, маълумотдиҳи, таҳлили ва дигар иттилоотро аз рӯйи самтҳои гуногуни фаъолияти ҷомеа (қонунгузори, сиёсат, демография, соҳаи иҷтимоӣ, илму техника, технология ва ғайра) дар бар мегиранд».²

ТИ ва рақамӣ воситаҳои самарабахши таълим буда, дар омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ торафт

бештар истифода мешавад, зеро воситаҳо ба фаъол шудани тафаккури донишҷӯён мусоидат намуда, ба кори пурмахсул ва мустаҳкам намудани робитаи байни донишҷӯ ва омӯзгор имконият медиҳанд. Ҷорӣ намудани ТИ ва рақамӣ дар раванди таълим инҳоро таъмин менамояд:

- низомсозӣ ва ҳамгироии чараёни информатсионӣ дар фазои таълимӣ;
- ташаккули мавқеи субъективии донишҷӯён дар заминаи рушди технологияҳои информатсионӣ ва рақамӣ;
- тарҳрезӣ ва мониторинги дастовардҳои инфродии донишҷӯ дар рушди салоҳиятҳои умумӣ ва касбӣ.

Ҳамин тавр, зарурати истифодаи технологияҳои информатсионӣ дар таълими фанҳои табиатшиносӣ ва равияи иқтисодӣ бешубҳа мебошад, вале ҷанбаҳои назариявӣ, дидактикӣ ва методологии чунин корҳо боз омӯзиши ҳамаҷониба ва амикро тақозо мекунад.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ (ТИ) ва рақамӣ дар дарсҳои фанҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ усули самарабахши таълими донишҷӯёни донишгоҳи мо низ мебошад. Истифодаи технологияи компютерӣ дар таълим имкон медиҳад, ки фаъолияти маърифатии донишҷӯён бо шарт ба инобат гирифта шавад, ки суръати инфиродии азхудкунии дониш ва малакаҳо ба назар гирифта шаванд. Чунин муносибат қобилияти зехнӣ, эҷодии донишҷӯёнро инкишоф дода, онҳоро ба мустақилона аз худ кардани донишҳои нав водор месозад ва ба онҳо ҷиҳати кор кардан бо манбаъҳои гуногуни иттилоотро омӯзонад.

Дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон чунин фанҳои табиатшиносӣ таълим дода мешаванд: географияи иқтисодӣ, математикаи олий, экология, консепсияи табиатшиносии

² Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 № 468.

муосир ва инчунин фанҳои равияи иқтисодӣ. Аз ин рӯ, зарур аст, ки фаҳмиши дурусти фану падидаҳои омӯхташаванда фароҳам оварда шаванд ва вобаста ба ин вазифаи асосии омӯзгорон истифодаи оқилонаи воситаҳои аёнии таълим дар шакли ТИ дар раванди таълим мебошад.

Яке аз шаклҳои муваффақи омода намудан ва пешниҳоди маводи таълимиро барои дарсҳои омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ метавон сохтани презентатсияҳои мултимедиявӣ номид. Презентатсияҳои мултимедиявӣ роҳи муносиб ва самараноки пешниҳоди иттилоот бо истифода аз барномаҳои компютерӣ мебошанд. Он баландгӯяк, садо ва тасвириро муттаҳид месозад, яъне ин омилҳое мебошанд, ки диққати донишҷӯро мударди тӯлонӣ ҷалб менамоянд. Ин таъсири ҳамзамон ба ду узви муҳимтарини идрок (шунавоӣ ва бинӣ) метавонад таъсири басо бештар расонад.

Тавоноии методологии мултимедия маҳз дар он аст, ки донишҷӯ ҳангоми дарк кардани ҷараёни ҳамохангшудаи тасвириҳои садоию бинӣ, тавачҷӯҳ ва тарбия кардан осонтар мешавад ва ба ӯ на танҳо аз ҷиҳати иттилоотӣ, балки аз ҷиҳати эҳсосотӣ низ таъсир мерасонад. Ғайр аз он, презентатсия ба омӯзгор имкон медиҳад, ки маводи таълимиро дар асоси хусусиятҳои курс, мавзӯ, фанҳои мушаххас мустақилона тартиб диҳад ва ин имконият медиҳад дарсҳоро тавре созад, ки ба ҳаққи ақали таъсири таълимӣ ноил шавад. Ҳангоми таҳияи презентатсия ба назар гирифта мешавад, ки он:

- ашӯҳоро, ки бо нутқ ифода кардан мумкин нест, зуд ва равшан тасвир мекунад;
 - дар раванди интиқоли иттилоот шавқоварӣ ва рангорангиро ба вучуд меорад;
 - таъсири суҳанрониро баланд мебардорад.
- Мувофиқан, тамоми давраи омӯзиш бояд ба якҷанд марҳила тақсим карда шавад ва

донишҷӯён бояд тасмим гиранд, ки бо имкониятҳои гуногуни нақши салоҳияти ТИ ва рақамӣ шинос шаванд.

Марҳилаи аввал баланд бардоштани саводнокии асосии ТИ ва рақамии донишҷӯён, яъне навсозии донишҳо дар соҳаи истифодаи технологияҳои шабакавӣ, ҳадамоти абрӣ, амнияти рақамӣ, кор бо замимаҳо ва низоми таъминоти барномавино дар бар мегирад.

Марҳилаи дуум шиносӣ бо имкониятҳо ва усулҳои фаъолияти низоми салоҳияти ТИ ва рақамӣ, унсурҳо ва захираҳо барои омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ мувофиқ, муқоисаи имкониятҳои дидактикии ин низоми бо дигар барномаҳои амалиёти таълимӣ мебошад.

Марҳилаи сеюм роҳнамоии (равона кардани) донишҷӯён барои таҳияи мундариҷаи рақамии худӣ, аз ҷумла истифодаи хизматрасониҳо ва замимаҳои гуногун, генератор (бавучудоваранда) -ҳо, тарроҳони машқ ва ғайра мебошад.

Марҳилаи чорум имконият медиҳад, ки технологияи таълим бо донишҷӯён дар шакли рақамӣ амсила (модел) карда шавад, салоҳиятҳое, ки донишҷӯён бояд дар ҳар як марҳилаи технологӣ аз худ кунанд, усулҳои ҳавасмандкунӣ ва фаъолияти маърифатии онҳоро дар муҳити рақамӣ инкишоф диҳад.

Таълими барои донишҷӯён фанҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ бо имкониятҳои гуногуни нақшӣ (ролевоӣ) бояд аз он сабаб ҷорӣ карда шавад, ки донишҷӯ ҳангоми омӯзиши рақамӣ вазифаҳо ва пайдарпайии равандҳои таълимиро ҳамчун субъекти муҳити таълимии рақамӣ, иҷрои вазифаҳои таълимии рақамӣ аниқ дарк намояд.

Ҷиҳати боз ҳам тақвият бахшидан ва аз худ наудани усулҳои муосири донишандӯзӣ ва амалисозии барномаи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (солҳои 2020-2040), озмун бо мақсади рушди тафаккури техникӣ, васеъ намудани

чаҳонбинии илмӣ, дастрасӣ пайдо кардан ба техникаву технология, тавсеаи ихтироъкорӣ ва навоарӣ, пайвасти илм бо истеҳсолот, ҷалби бештари хонандагону донишҷӯён ва дигар қишрҳои ҷомеа ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ, ҳамчунин дарёфти истеъдодҳои нав дар ин самтҳо байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ (бакалаврон ва магистрон), ходимони илмӣ, аспирантон, докторантон, унвонҷӯён, докторантҳо аз рӯйи ихтисос ва докторантони ҳабилитат, омӯзгорони муассисаҳои таълимии ҳамаи зинаҳои таҳсилот, муҳандисон, конструкторон ва дигар намоёндагони касбу кори гуногун баргузор мегардад.³

Ҳамин тариқ, истифодабарии ТИ ва таълимоти рақамии муосири таълимӣ дар дарси фанҳои табиатшиносӣ ва равияи иқтисодӣ имконият медиҳад, ки сифати таълими ин фанҳо баланд бардошта шуда, ҷанбаҳои муҳими объектҳои иттилоотӣ дар сатҳи зарурӣ таҷдиди назар карда шаванд ва хусусиятҳои муҳимтарини объектҳо ва ҳодисаҳое, ки омӯхта мешаванд, ба майдон оварда шаванд. Бартариҳои асосии истифодаи технологияҳои информатсионӣ дар дарси фанҳои табиатшиносӣ ин тақмили таълим тавассути навоариҳои фаъолият, шавқи кор бо компютер мебошад, ки дар ҳар як донишҷӯ мавҷуд аст.

Истифода бурдани технологияҳои информатсионӣ ва рақамӣ дар таълими фанҳои табиатшиносӣ ва инчунин фанҳои иқтисодӣ усули нави ҷиддии ташкили фаъолияти мустақилона, фаъолна ва мулоҳизакоронаи донишҷӯён мебошад, ки торафт бештар аёнӣ, ҷолиб ва самарабахш мегардад.

³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. – Душанбе, 26.12. 2021/Амри

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 феврали соли 2021, №АП-44)

АДАБИЁТ

1. Аветисян П. С., Геворкян Н. М. Свободная образовательная среда - основа человеческого капитала и взаимосвязи основных социальных сфер // Экономика региона. -2020. -Т.16, вып. 2. -С.494-506
2. Беспалько, В.П. Образование и обучение с участием компьютеров. – М.: МПСИ, 2008. –352с.
3. Гершунский, Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. - М.: Педагогика, 1987. -264 с.
4. Гавриленкова, И.В. Информационные технологии в естественнонаучном образовании и обучению. Практика, проблемы и перспективы профессиональной ориентации. //Монографии И.В.Гавриленкова. -М.: КноРус, 2018. -284с.
5. Зеер, Э.Ф., Ломовцева Н.В., Третьякова В.С. Готовность преподавателей вуза к онлайн-образованию: цифровая компетентность, опыт исследования // Педагогическое образование в России. 2020. №3. С. 26-39.
6. Kulieshov Serhii, Alamshoeva Muhaiyo, Anna Ostapenko. Professional Situations Modelling for Bachelors in Information Technology Training. DSMIE-2024 Grabchenko's international conference on advanced manufacturing processes Odessa, Ukraine, September 10-13, 2024, №61.
7. Аламшоева, М.М. Рақамикунонии соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. –2023. –№4/1(38). –С.111–124.
8. Каландаршоев, С.С., Аламшоева М.М., Кадыров Дж.А.. Цифровые компетенции при подготовке экономистов. Материалы третьей республиканской научно-практической конференции «Прикладные информационные системы: проблемы моделирования, применения в развивающихся странах» Худжанд, 2022. -114-119.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аламшоева Мухайё Мукбилшоевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёт Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишонӣ: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Наҳимов 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Тел.: (+992) 93-508-04-89.

Қаландаршоев Соибназар Саидҷанобович- муаллими калони кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёт Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишонӣ: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Наҳимов 64/14. E-mail: kss_54@bk.ru. Тел.: (+992) 90-453-33-98.

Сведения об авторах:

Аламшоева Мухайё Мукбилшоевна – кандидат экономических наук, дотсент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-

экономического университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Тел.: (+992) 93-508-04-89.

Каландаршоев Соибназар Саиджанобович – старший преподаватель кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: kss_54@bk.ru. Тел.: (+992) 90-453-33-98.

Information about the authors:

Alamshoeva Mukhaiyo Mukbilshoevna – candidate of economical sciences, docent of the department of applied informatics in economics The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhomov str. 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Tel.: (+992) 93-508-04-89.

Qalandarshoev Soibnazar Saidjanobovich – Senior Lecturer of the department of applied informatics in economics The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhomov str. 64/14. E-mail: kss_54@bk.ru. Тел.: (+992) 90-453-33-98.

УДК: 336.6

МАСЪАЛАҲОИ ТАЪМИНИ МОЛИЯВИИ РАВАНДҲОИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛОТ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Темиров К.О.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои таъмини молиявии равандҳои тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ маридаи омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд. Кишоварзӣ яке аз соҳаҳои калиди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Зеро, дар соҳаи мазкур қисми бештари аҳолии қобили меҳнат ба шугъл фаро гирифт шудаанд ва масъали таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат маҳз тавассути соҳаи мазкур метавонад ҳалли худро ёбад. Бинобар ин солҳои охир рушди соҳаи кишоварзӣ дар баробари дигар соҳаҳои иқтисодӣ аҳамияти бештар касб менамояд. Вале дар ин самт якҷанд муаммоҳои рушди соҳаро боздоранда мавҷуд мебошанд, ки бояд ҳалли худро ёбанд. Яке аз муаммоҳои асосии бахши кишоварзии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сатҳи пасти таъмини молиявии он ба ҳисоб меравад. Дар доираи таҳқиқот манбаҳои молиявии тақрористеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ муайян карда шуда, муаммоҳои дарёфти онҳо асоснок карда шудааст. Муаммоҳои асосии дар таъмини молиявии тақрористеҳсоли соҳаи кишоварзӣ инҳо ба ҳисоб мераванд: баланд будани фоизи қарзҳои бонкӣ, нокифоягии сармояи гардони худӣ, паст будани нархи маҳсулоти кишоварзӣ, хароҷотгунҷогии истеҳсолот дар соҳа, паст будани фаъолнокии инвеститсионӣ, нокифоягии дастгирии давлатии соҳа, номукаммалии низоми сугурта ва ғ.

Ҳамзамон дар таҳқиқот роҳҳои бартараф намудани муаммоҳои таъмини молиявии раванди тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ тавассути андешидани як қатор чораҳо муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаи кишоварзӣ, таъмини молиявӣ, молиякунонӣ, сиёсати аграрӣ, манбаҳои молиявӣ, сармоягузорӣ, тақрористеҳсолот, қарз, сармоя, фаъолнокии инвеститсионӣ, қарздории дебиторӣ, қарздории кредиторӣ.

Барои иқтибос: Темиров, К. О. Масъалаҳои таъмини молиявии равандҳои тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ / К. О. Темиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 258-268.

ВОПРОСЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ

Темиров К.О.

Аннотация. В статье исследованы вопросы финансового обеспечения воспроизводственных процессов аграрной отрасли национальной экономики. В современных условиях аграрный сектор является одним из ключевых отраслей национальной экономики, так как большинство трудоспособного населения работают в данной отрасли и проблемы продовольственного обеспечения в стране решаются посредством этой отрасли. В связи с этим, в последние годы развития аграрной отрасли наряду с другими отраслями экономики приобретает всё большую актуальность. Но, на пути развития аграрной отрасли имеют место некоторые проблемы, которые должны найти своего решения. Одним из основных проблем аграрного сектора Республики Таджикистан является низкий уровень его финансового обеспечения. В рамках исследования выявлены источники финансирования воспроизводственных процессов аграрной отрасли и обоснованы

проблемы их привлечения. Определены основные проблемы финансового обеспечения воспроизводства аграрной отрасли, такие как: высокий уровень процентной ставки по банковским кредитам, недостаточность собственного капитала, низкий уровень цен сельскохозяйственной продукции, затратоёмкость производства в отрасли, недостаточность инвестиционной активности и государственной поддержки, несовершенство системы страхования и т.д.

Также в статье выявлены пути решения проблемы финансового обеспечения воспроизводственных процессов аграрной отрасли посредством принятия ряда мер.

Ключевые слова: аграрный сектор, финансовое обеспечение, финансирование, аграрная политика, финансовые источники, инвестиция, воспроизводство, кредит, капитал, инвестиционная активность, кредиторская задолженность, дебиторская задолженность.

ISSUES OF FINANCIAL SUPPORT OF REPRODUCTION PROCESSES IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Temirov K.O.

Annotation. The article examines the issues of financial support for the reproduction processes of the agricultural sector of the national economy. In modern conditions, the agricultural sector is one of the key sectors of the national economy, since the majority of the working population works in this sector and the problems of food security in the country are solved through this sector. In this regard, in recent years, the development of the agricultural sector, along with other sectors of the economy, is becoming increasingly important. However, on the way to the development of the agricultural sector, there are some problems that must be solved. One of the main problems of the agricultural sector of the Republic of Tajikistan is the low level of its financial support. The study identified sources of financing for the reproduction processes of the agricultural sector and substantiated the problems of their attraction. The main problems of financial support for the reproduction of the agricultural sector are identified, such as: high interest rates on bank loans, insufficient equity capital, low prices for agricultural products, cost-intensity of production in the industry, insufficient investment activity and government support, imperfection of the insurance system, etc.

The article also identifies ways to solve the problem of financial support for the reproduction processes of the agricultural sector through the adoption of a number of measures.

Key words: agricultural sector, financial support, financing, agricultural policy, financial sources, investment, reproduction, credit, capital, investment activity, accounts payable, accounts receivable.

Гузориши масъала. Дар замони муосир соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои калидии иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 73% аҳоли дар ҳудудҳои кишоварзӣ умр ба сар мебаранд, тақрибан 61% аҳолии қобилияти қорӣ доштаи мамлакат дар соҳаи мазкур фаъолият менамоянд ва зиёда аз 21% маҳсулоти умумии дохилии мамлакат дар соҳаи кишоварзӣ истеҳсол карда мешавад [10, с. 25, 81, 205]. Ба ғайр аз ин таъмини

рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ аз соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ доранд.

Имрӯзҳо дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммоҳои зиёд ба назар мерасанд, ба монанди паст будани ҳолияти сармоягузорӣ, нобаробарӣ (диспоритет)-и нархи маҳсулоти кишоварзӣ, аз ғардиши кишоварзи баромадани заминҳо, паст будани ҳавасмандии аҳолии қобилияти қорӣ дошта ба фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ, нокифоягии дастгирии молиявии соҳа ва дигар муаммоҳои вобаста

ба тағйирёбии иқлим. Яке аз муаммоҳои назарраси соҳаи мазкур ин таъмини молиявии равандҳои тақрирестехсолот ба ҳисоб мераванд.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки санаи 28.12.2023 ироа гардид, оид ба таъсири омилҳои дохилию беруна, инчунин тағйирёбии иқлим ба ташкили истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ибрази ақида намуда, самтҳои минбаъдаи сиёсати давлатии дастгирии соҳаро баён намуданд. Аз ҷумла қайд қайд карда шуд, ки вобаста ба таҳаввулоти дар иқтисоди ҷаҳони муосир бавучудода ва канда шудани занҷираи анъанавии таҳвили молу маҳсулот, афзоиши аҳоли, инчунин, бар асари тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои манфии он – хушксолии пайиҳам ва камобӣ, аз ҷумла дар минтақаи мо талабот ба об ва маҳсулоти кишоварзӣ торафт зиёд гардида истодааст. Инчунин дар Паёми хеш Пешвои миллат тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоиро ташвишвар арзёбӣ намуда, қайд намуданд, ки минбаъд дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар бояд ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир гардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масъалаҳои таъмини молиявии равандҳои тақрирестехсолот дар соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёти миллӣ аз ҷониби як қатор олимони ватаниву хорҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар ин самт махсусан таҳқиқоти олимони ватанӣ Н.Қ. Қайюмов [8], Ҳ.У. Умаров [15], И.С. Ашуров [2], А.А. Хоҷахонов [5] бояд қайд намуд. Дар самти мазкур таҳқиқоти як қатор олимони хоричӣ, ба монанди К.Д.Кэмбелл, Л.Э. Ричард [7], Л.И. Абалкин [1], И.Н. Буздалов [4] сазовори диққати махсус мебошанд.

Мақсади мақола. Дар мақола таҳқиқи масъалаҳои таъмини молиявии равандҳои

тақрирестехсолт дар соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёти миллӣ ҳамчун ҳадафи таҳқиқот муайян карда шудааст.

Мухтавои асосии мавод. Бояд қайд намуд, ки чараёни тақрирестехсолот дар соҳаҳои иқтисодиёт, хусусан дар бахши аграрӣ низоми мураккаби муносибатҳои молиявӣ хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодиро дар марҳилаҳои мунтазам ва бо ҳам алоқаманди истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот ифода менамояд. Дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки

Барои баррасии масъалаҳои таъмини молиявии равандҳои тақрирестехсолот дар соҳаи кишоварзӣ моро зарур аст, ки маҳфуми тақрирестехсоли сармояро дар соҳаи кишоварзӣ дарк намоем. Дар таҳқиқоти худ Т.И. Глеба тақрирестехсоли сармояро ҳамчун чараёни якҷоя амалкарди табиат, соҳаҳои истеҳсоли технология, ташкилӣ, иҷтимоӣ тавассути намудҳои мувофиқи сармоя ва нерӯи дар чараёни амалкарди онҳо ғуншудаи инсонӣ, технология ва ташкилии шарҳ додааст [6]. Воқеан тақрирестехсоли сармояи дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳам вобастагии омилҳои истеҳсоли ва мунтазамии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ таъмин менамояд.

Тавре маълум аст, шакли гирдгардиши сармоя, ки барои таъмини раванди тақрирестехсолт ҷалб карда шудааст чунин ифода карда мешавад $P - M (B / K) \dots P \dots M' - P'$. Дар ин амсилаи гирдгардиши сармоя унсури муҳим ва пайвастанандаи раванди тақрирестехсолот сармояи пулӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷо маълум мегардад, ки дар таъмини тақрирестехсоли васеъ аз ҳама унсури муҳим P (захираҳои молиявӣ) ба ҳисоб меравад. Яъне дар ташкили тақрирестехсолот, хусусан тақрирестехсоли васеъ яке аз шартҳои асосӣ таъмини молиявии он буда, бидуни мавҷудияти ҳаҷми зарурии захираҳои молиявӣ ташкили равнд он ғайриимкон аст.

Тақрирестехсоли сармояро дар соҳаи кишоварзӣ ба се намуд (таркибдиханда) ҷудо намудан мумкин аст (расми 1).

Расми 1. – Намудҳои тақрористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ

Тавре аз расми 1 дида мешавад субъектони хоҷагидори соҳаи кишоварзӣ вобаста ба имкониятҳои молиявии худ, имкониятҳои ҷалби захираҳо ва сатҳи даромаднокии соҳа яке аз намудҳои тақрористеҳсолро амалӣ менамоянд. Бояд таъкид кард, ки намуди маҳдуди тақрористеҳсол асосан ҳангоми паст шудани самарнокии фаъолият ва аз ин сабаб маҳдуд гаштани имкониятҳои молиявии хоҷагиҳои кишоварзӣ истифода мешавад. Ба паст шудани самарнокии фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ омилҳои гуногун, аз қабили табиӣ экологӣ, иқтисодӣ ташкилӣ ва ғайра таъсир мерасонанд. Тақрористеҳсоли одӣ дар хоҷагӣ ба амал оварда мешавад, ки имконияти таъмини сатҳи мӯътадили фаъолиятро доранд. Дар ин доираи фаъолияти субъектони хоҷагидори соҳаи кишоварзӣ тағйир намеёбад. Онҳо дар доираи имкониятҳои молиявии худ фондҳои асосии истеҳсолии ғайри қобили истифодаро барқарор ё иваз менамоянд. Амалӣ намудани тақрористеҳсоли васеъ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ имконпазир аст, ки

камчини захираҳои молиявиро барои дастрас намудани техника ва технология муносири кишоварзӣ эҳсос менамоянд. Ин ҷо маврид ба зикр аст, ки тақрористеҳсоли васеъ омили муҳим барои гузариш ба кишоварзии интенсивӣ ба ҳисоб меравад. Ин дар навбати худ барои баланд шудани самарнокии фаъолияти субъектони хоҷагидории соҳа мусоидат менамояд.

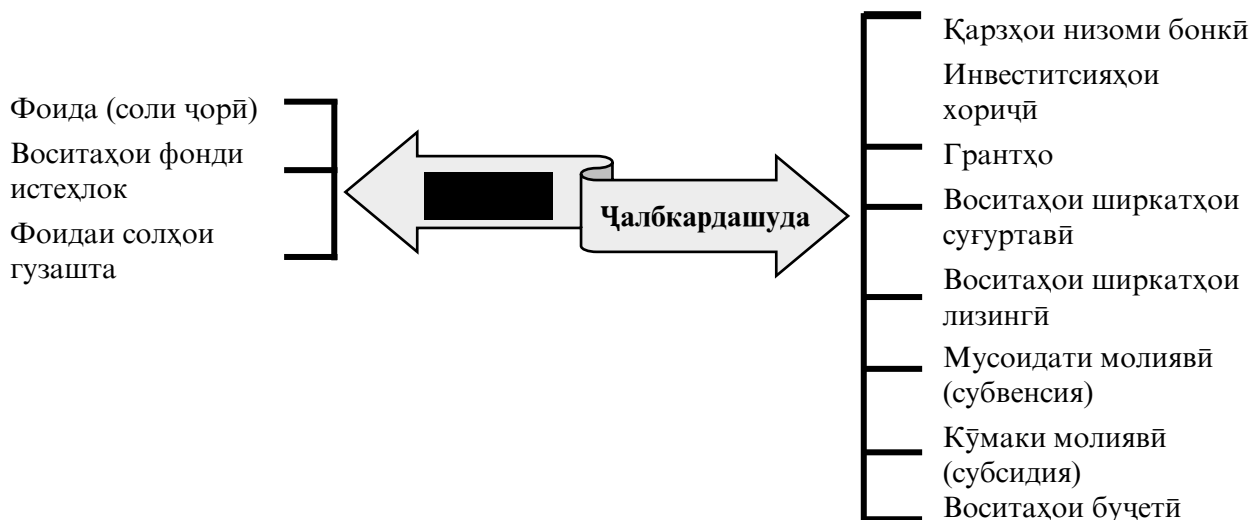
Аз ҷуфтаҳои боло маълум мегардад, ки таъмини молиявӣ яке аз шартҳои муҳимми ташкили тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Таъмини молиявии тақрористеҳсоли соҳаи кишоварзӣ ин маҷмӯи қоидаҳо, усулҳо ва афзорҳои таъсири иқтисодӣ, ки аз ҷониби мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои бозорӣ барои танзими равандҳои тақрористеҳсолот дар КАС, аз ҷумла барои азнавсозии захираҳои моддию техникаӣ равона карда мешавад [3].

Манбаҳои молиявии тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд (ниг. расми 2).

Хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳангоми ба роҳ мондани тақрористеҳсолот метавонанд аз

сарчашмаҳои гуногун истифода баранд. Байни манбаҳои дар расми боло овардашуда аз ҳама муҳимтарин воситаҳои худӣ ба ҳисоб мераванд. Зеро воситаҳои мазкур ба

хоҷагиҳои кишоварзӣ тааллуқ дошта, истифодаи онҳо хоҷагиҳо хароҷоти иловагӣ талаб наменамояд.

Расми 2. – Манбаҳои молиявии раванди тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ

Хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳангоми ба роҳ мондани тақрористеҳсолот метавонанд аз сарчашмаҳои гуногун истифода баранд. Байни манбаҳои дар расми боло овардашуда аз ҳама муҳимтарин воситаҳои худӣ ба ҳисоб мераванд. Зеро воситаҳои мазкур ба хоҷагиҳои кишоварзӣ тааллуқ дошта, истифодаи онҳо хоҷагиҳо хароҷоти иловагӣ талаб наменамояд. Аммо аз як тараф дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар назар ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ паст будани сатҳи даромаднокии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои худӣ маблағгузорӣ кардани раванди тақрористеҳсолот ғайриимкон аст. Бинобар ин хоҷагиҳои кишоварзиро зарур аст, ки аз сарчашмаҳои чалбкардашуда истифода баранд. Аз тарафи дигар баланд будани сатҳи самаранокии сармоя ва беҳтар бадани шароити корӣ дар дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ боиси ба он мегарданд, ки захираҳо аз соҳаи кишоварзӣ ба дигар соҳаҳо гузаранд [14. с.156].

Бояд таъкид кард, ки муаммои молиякунони тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиклолияти давлатӣ, дар солҳо аввал он бинобар ба миён омадани низоҳои сиёсӣ ва ҷанги таҳмилии

шаҳрвандӣ бештар гардид. Колхозҳо ва совхозҳои собиқ ИҶШС ба мо меросгузашта бинобар паст шудани самаранокии фаъолият аз сарчашмаҳои маблағзории худ маҳрум гардиданд. Дар бештари мавридҳо, бинобар ғайриимкон будани назорати пурраи фаъолияти онҳо колхозҳо ва совхозҳо бо мақсади таъмини талаботи ҷорӣ худ ба захираҳои молиявӣ фондҳои асосии дар ихтиёр доштара мефурӯхтанд. Аммо, аз маблағи умумии аз ҳисоби фурӯши фондҳои асосӣ ба даст омада, танҳо қисми муайяни воситаҳои бо мақсади таъмини раванди тақрористеҳсолот истифода мешуд. Қисми боқимонда бештари вақт ба манфиатҳои шахсии ашхоси роҳбарикунанда истифода мешуд. Ин дар навбати худ муаммои дигар – паст шудани сатҳи таъминнокии моддию техникии соҳаи кишоварзиро дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ба миён овард.

Бо мақсади боз ҳам бештар нагаштани муаммои таъмини раванди тақрористеҳсолот бо захираҳои иқтисодӣ аз тарафи роҳбарияти олии малакат аз соли 1992 қисман тақсим намудани заминҳои кишоварзии кӯҳӣ ва наздикӯҳӣ оғоз гардид. Дар доираи иқдоми мазкур солҳои 1995-1997 бо Қарори Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон 75 ҳазор га замин ба фермерон тақсим карда шуд. Бо мақсади самаранок ва оқилона истифода бурдани захираҳои заминӣ, обӣ ва молиявӣ, зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ инчунин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996 таҳти №522 “Оид ба азнавташкилдихии корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ” қабул карда шуд [12]. Ин тадбирҳо то

андозае масъалаҳои таъмини молиявии раванди тақористеҳсолро дар соҳаи кишоварзӣ мамлакат ҳал намуд. Вале пурра аз байн бурдани масоили мазкур то кунун барои мо имконнопазир аст.

Барои арзёбии вазъи кунунии молиякунонии соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд маълумотҳои ҷадвали зер мавриди таҳлил қарор дода мешаванд.

Ҷадвали 1. – Вазъи молиякунонии соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд

Нишонди- ҳандаҳо	2011	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ дар соли 2022 бо % нисбат ба		
									2011	2016	2021
Воситаҳои пулии корхонаҳои кишоварзӣ, млн. смн.	73,2	728,2	1080,3	1144,0	438,3	531,4	490,1	571,6	7,9 мар.	78,5	116,6
Ҳамагӣ қарзҳои додашуда, млн. смн	808,9	1694,3	1703,2	1829,9	2118,9	2227,2	2798,6	3268,6	4,1 мар.	192,9	116,8
Қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ, млн. смн.	240,8	331,7	307,9	292,8	324,	276,8	682,3	803,2	3,3 мар.	2,4 мар.	117,7
Ҳиссаи қарзҳои соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии қарздиҳӣ, бо %	29,7	19,5	18,1	16,0	15,3	12,4	24,3	24,5	82,5	125,6	100,8
Маблағгузории бучетии соҳаи кишоварзӣ, млн. сомонӣ	-	63,3	73,2	31,6	56,7	12,2	22,5	51,0	-	80,6	2,3 мар.
Сармоягузори асосӣ ба соҳаи кишоварзӣ, млн. сомонӣ	1,5	0,8	6,6	0,6	2,8	2,6	6,1	7,3	4,8 мар.	9,1 мар.	119,7
Сармоягузориҳои	55,2	209,6	274,5	255,5	280,0	0,15	0,3	0,2	0,4	0,1	66,7

хориҷӣ, млн. доллар											
аз ҷумла ба соҳаи кишоварзӣ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Қарздорӣ дебитори корхонаҳои кишоварзӣ, млн. смн	37,5	19,0	11,7	26,5	35,1	54,9	132,3	3859,7	102,9 мар.	203,1 мар.	29,1 мар.
Қарздорӣ кредитории корхонаҳои кишоварзӣ, млн. смн.	35,7	16,6	35,2	92,9	128,0	234,2	339,0	8611,5	241,2 мар.	518,7 мар.	25,4 мар.
Фарқи қарздорӣ дебиторӣ ва кредитории корхонаҳои кишоварзӣ, млн. смн.	1,8	2,4	-23,5	-66,4	-92,9	-179,3	-206,7	-4751,8	-	-	-
Қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар доираи шартномаи лизингӣ, млн. смн.	0,1	1,1	0,9	1,1	0,4	1,8	1,7	1,2	12,0 мар.	109,1	70,6

Сарчашма: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд, 2021. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – С.441, 641, 653-658. Омили солонаи вилояти Суғд, 2023 Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – С.263, 359, 363-365, 369, 372-384. Бютени омили бонкӣ мутобиқӣ солҳои таҳлилӣ.

Тавре дар боло қайд карда шуд аз ҳама сарчашмаи муҳим дар таъмини молиявии раванди тақриристеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ воситаҳои худии корхонаҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Аз додаҳои ҷадвали 1 маълум мегардад, ки дар соли 2022 воситаҳои худии корхонаҳои кишоварзӣ назар ба соли 2011 дар ҳаҷми 498,4 млн сомонӣ ё 7,9 маротиба зиёд шуда бошад ҳам, вале нисбат ба солҳои 2016, 2017 ва 2018 мувофиқан 156,6, 508,7, 572,4 млн сомони кам гаштааст.

Яке аз омили муҳими таъмини молиявии раванди тақриристеҳсол дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла дар

соҳаи кишоварзӣ ин рушди бозори қарзӣ ба ҳисоб меравад. Давраи таҳлилӣ нишондиҳандаи пешниҳоди қарз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ рушди номунтазам дошта дар соли 2022 нишондиҳандаи мазкур нисбат ба соли 2011 3,3 маротиба (562,4 млн сомонӣ) афзоиш ёфта ба 803,2 млн сомонӣ расидааст. Аммо ҳиссаи қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳоднамудани низомии бонкӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2011 17,5% кӯҳиш ёфтааст. Яъне, агар дар соли 2011 ҳиссаи қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда

29,7% бошад нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 ба 24,5% баробар гаштааст.

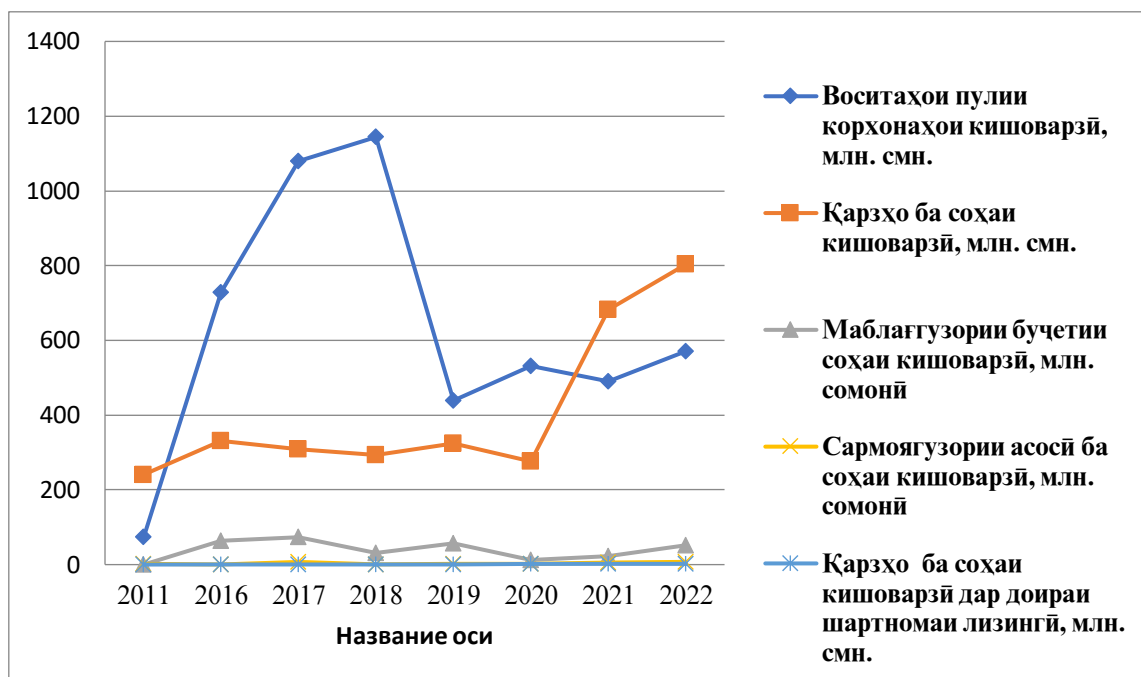
Вазъи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии минтақа хеле нигаронкунанда аст. Зеро дар давраи таҳлилий ба соҳаи кишоварзии минтақа ҷалби сармоягузориҳои умуман ба назар намерасад. Ба андешаи мо барои паст будани ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзии минтақа якҷанд омилҳо таъсир мерасонанд, аз қбили паст будани сатҳи даромаднокии соҳаи соҳа, баланд будани гарониҳои андоз, баланд будани сатҳи коррупсия, мавҷуд набудани хати устувори фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, номукамалии дастгириҳои давлатии соҳаи кишоварзӣ, мавҷуд набудани фондҳо ва кооперативҳои инвентисионӣ ва ғ.

Ҳамзамон тамоюли манфиро дар маблағгузориҳои буҷетии соҳаи кишоварзии минтақа мушоҳида намудан мумкин аст. Аз рӯйи додаҳои ҷадвал дар соли 2022 барои соҳаи кишоварзии минтақа, якҷоя бо хоҷагии ҷангал аз буҷети маҳаллӣ ҳамагӣ 51 млн. сомонӣ маблағ равона шудааст [10]. Агар ҳиссаи хароҷоти соҳаи кишоварзиро дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети маҳаллӣ таҳлил намоем ин 1,04% ташкил медиҳад. Ба назари мо чунин вазъи маблағгузориҳои буҷетии соҳаи кишоварзӣ барои таъмини молиявии рушди соҳа кифоягӣ намекунад. Барои мусоидат ба таъмини молиявии раванди такрористеҳсол зарур аст, ки хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ бештар карда шавад.

Ҳаҷми қарздорӣ кредитории соҳаи кишоварзӣ дар соли 2022 нисбати соли 2011, 2016 ва 2021 мутаносибан 102,9 маротиба, 203,1 маротиба ва 29,1 маротиба афзоиш ёфта ба 3859,7 млн. сомонӣ расидааст. Таҳлили фарқи қарздорӣ дебиторӣ ва кредиторӣ аз соли 2017 мунтазам афзоиш ёфтани қарздорӣ кредиторино собит менамояд. Агре дар соли 2011 ба маблағи 1,8 млн. сомонӣ ва соли 2016 дар ҳаҷми 2,4 млн. сомонӣ қарздорӣ дебиторӣ зиёд бошад. Пас соли 2017 дар ҳаҷми 23,5 млн. сомонӣ, 2018 - 66,4 млн. сомонӣ, соли 2019 - 92,9 млн. сомонӣ, соли 2020 - 179,3 млн. сомонӣ, 2021 - 206,7 млн. сомонӣ ва соли 2021 - 4751,8 млн. сомонӣ барзиёдии қарздорӣ кредиторо нисбати қарздорӣ дебиторӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар маблағгузориҳои фаъолияти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар доираи шартномаи иҷораи молиявӣ тамоюли мусбро мушоҳида намудан мумкин аст. Агар қарзҳои низомӣ бонкӣ дар доираи шартномаи лизингӣ соли 2011 тақрибан 100 ҳаз. сомониро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда соли 2022 нисбати соли 2011 12 маротиба зиёд ва ба 1,2 млн. сомонӣ расидааст. Вале, ин нишондод барои ҳалли муаммои механикунонии соҳаи кишоварзӣ кифоягӣ намекунад.

Тамоюли молиякунонии соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғдро инчунин метавон дар расми мушоҳида намуд.

Расми 3. – Тамоюли маблағгузори соҳаи кишоварзии вилояти Сӯғд

Аз рӯйи асоси таҳлилҳо якчанд муаммоҳои таъмини молиявии раванди тақдористеҳсоли соҳаи кишоварзиро муайян намудан мумкин аст. Ба инҳо дохил мешаванд:

- баланд будани фоизи қарзҳои низомӣ бонкӣ ва пешниҳод нагардидани қарзҳои имтиёзнок ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- нокифоягии сармояи гардони худӣ барои маблағгузори мавсимии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ;
- бинобар сабаби паст будани сатҳи нархи маҳсулоти кишоварзӣ нокифоя будани сатҳи даромаднокии фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ;
- хароҷотгунҷо будани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бинобар баланд будани арзиши сӯзишворӣ ва порухо;
- паст будани фаъолнокии инвеститсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ;
- нокифоягии дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- номукамалии низомӣ самараноки суғуртаи фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;

- нокифоягии сатҳи саводнокии молиявии бархе аз субъектони истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ;

- ба таври зарури ташаккул наёфтани хати фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ.

Дар таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ яке аз сарчашмаҳои таъмини молиявии раванди тақдористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ захираҳои қарзӣ ба ҳисоб мераванд. Барои таъмини фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ бо захираҳои қарзӣ дар онҳо бонкҳои махсусгардонидашуда таъсис дода шудааст, ки ба субъектони соҳибкори соҳаи кишоварзӣ қарзҳоро бо шартҳои мувофиқ пешниҳод менамояд. Дар низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо ягон бонки махсусгардонидашуда соҳаи кишоварзӣ, ки метавонад қарзҳоро бо шартҳои мувофиқ пешниҳод намояд арзи вучуд надорад.

Қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби аксари бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ пешниҳод карда мешавад. Вале таҳлилҳо нишон медиҳад, ки меъёри миёнаи фоизи қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ 24% аст [13]. Ин меъёр назар ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллий паст будани сатҳи даромаднокии соҳаи кишоварзӣ, на ба ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ қобили қабул аст. Дар

Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани бонки махсусгардонидашудаи соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ шудааст [9]. Вале то ҳол дар ин самт корҳои назаррас ба сомон расонида нашудааст. Зарур аст, ки чораҳо дар самти созмон додани бонки барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ махсусгардонидашуда ҷоннок ҳарчи зудтар андешида шаванд.

Умуман барои таъмини молиявии раванди тақрористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ бояд чунин чораҳо ҳадафманд андешида шаванд:

- ✚ Дастгирии давлатии молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулоти тавассути ҷудо намудани кўмакҳои молиявии бебозгашт аз буҷети сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;
- ✚ Андешидани чораҳо ҷиҳати паст намудани арзиши сўзишворӣ, захираҳои моддию-техникӣ ва поруи минералӣ;

✚ Дар ҳудудҳои кишоварзӣ созмон додан ва таъмини фаъолияти “Марказҳои машваратӣ” барои тақвияти малакаи касбии истеҳсолкунандагонии маҳсулоти кишоварзӣ;

✚ Такмили низоми суғуртаи фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;

✚ Андешидани чораҳо барои баланд бардоштани фаъолнокии инвеститсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва ҷалби грантҳои лоиҳавӣ ба соҳа;

✚ Такмили механизми хариди давлатии маҳсулоти кишоварзӣ.

Ба назари мо татбиқи чораҳои болозикр метавонад муаммои дастрасии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро ба захириҳои молиявӣ то андозае ҳал намояд, ки ин дар навбати худ барои таъмини молиявии раванди тақрористеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёти милли мусоидат хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Абалкин Л.И. Вызовы нового века. Монография / Л.И. Абалкин. – М: Институт экономики РАН, 2001 - 287 с.
2. Ашуров И.С., Ганиев Т.Е., Орипова С.У., Джаилова Р.Р. Рекомендации по реорганизации сельскохозяйственных предприятий в Республики Таджикистан. – Душанбе: Диловар –ДДМТ-1998. – 186 с.
3. Бахтеева М.Р. Понятие финансового обеспечения воспроизводственных процессов в сельском хозяйстве [Маводи электронӣ] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-finansovogo-obespecheniya-vosproizvodstvennyh-protsessov-v-selskom-hozyaystve> (Санаи муроҷиат: 01.10.2024).
4. Буздалов И. Теория аграрных отношений: современные представления.//АПК: Экономика, управление, 2002, №6,-с. 3-13.
5. Гафуров Х., Ходжахонов А.А. Проблемы развития агропромышленного комплекса Таджикистана в условиях рынка. // Доклады ТАСХН. № 2, Душанбе, -2010., -С. 55-62
6. Глеба Т.И. Особенности современного процесса воспроизводства капитала [Маводи электронӣ] URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/42195/1/hleb-01.pdf> (Санаи муроҷиат: 04.10.2024).
7. Долан Э. Дж., Кэмпбелл К.Д., Кэмпбелл Р. Дж., Деньги , банковское дело и денежно-кредитная политика. Пер. с англ. В. Лукашевича и др. –СПб: Профико, 1993 – 448 с.
8. Каюмов Н.К., Умаров Х.У. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана. Душанбе, Деваштич. 2005. -С 192
9. Концепция аграрной политики Республики Таджикистан Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2008 года № 658
10. Омори солонаи вилояти Суғд, 2023. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 418 с

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 28.12.2023. [Маводи электронӣ] URL: <http://www.president.tj/node/32191> (Санаи муроҷиат: 25.10.2024).

12. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2020 годы [Маводи электронӣ] URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=451&language=ru (Санаи муроҷиат: 28.09.2024).

13. Сомонаи расмии ҶСП «Спитамен Бонк» [Маводи электронӣ] URL: <https://www.spitamenbank.tj/ru/personal/products/credits/> (Санаи истифодабарӣ: 25.10.2024)

14. Темиров, К. О. Агропродовольственная политика Республики Таджикистан как системный фактор социально-экономической политики государства: проблемы и перспективы / К. О. Темиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 5. – С. 155-158.

15. Умаров Х. Методологические вопросы измерения финансовой и денежно-кредитной безопасности [Текст] Х. Умаров // Финансы, экономика, стратегия. – 2017 - №12 (137) – С. 58-69.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Темиров Комронбек Очилдиевич – МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и ДБССТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия, бонк ва ғаёлияти гумрукӣ. Суроға 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, мкр. 32, дом 2, кв. 39. E-mail: komron_0590@mail.ru Тел.: (+992) 92-883-22-44

Сведения об авторе:

Темиров Комронбек Очилдиевич – ГУ «Худжандский международный институт» МУПТ кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы, банк и таможенное дело. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, мкр. 32, дом 2, кв. 39. E-mail: komron_0590@mail.ru Тел.: (+992) 92-883-22-44.

Information about the author:

Temirov Komronbek Ochildievich – GI "Khujand International Institute", International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic sciences, associate professor of the department of finance, banking and customs. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, md. 32, Building 2, Apt. 39. E-mail: komron_0590@mail.ru. Phone: (+992) 92-883-22-44.

УДК: 330.322.01

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ ҶОЛИБИАТИ САРМОЯГУЗОРӢ

Давлатзода Э.Д.

Аннотатсия: Дар фаъолияти сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ аз нишондиҳандаҳои муҳими арзёбии вазъи ин ё он соҳа маҳсуб ёфта, мавқеи муҳимро ҷиҳати қабули қарори мушаххас касб менамояд. Дар мақола бо мақсади ошкорнамоии моҳияти асосии мафҳуми ҷолибияти сармоягузорӣ, асосҳои назариявии он мавриди омӯзиши қарор гирифта, ҷиҳати арзёбии ин нишондиҳанда омилҳо ва услби мавҷуда таҳлил гардидаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт тартиби ташикилию таҳлилий мебошад, ки мундариҷаи он бо ҳадафҳои таҳлил, хусусияти соҳаи алоҳида ва истифодаи маводи таҳқиқотӣ муайян карда мешавад ва аз мавҷудияти захираҳо барои таҳлил ва омилҳои дигар вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: иқтисод, сармоя, ҷолибияти сармоягузорӣ, омил, таҳлил, арзёбӣ, принцип, даромаднокӣ.

Барои иқтибос: Давлатзода, Э. Д. Асосҳои назариявию методологии арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ / Э. Д. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 269-278.

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ПРИВЛЕКАЕМОСТИ ИНВЕСТИЦИИ

Давлатзода Э.Д.

Аннотация: В инвестиционной деятельности, инвестиционная привлекательность является одним из важных показателей оценки состояния той или иной сферы и занимает важную позицию при принятии конкретного решения. В статье с целью раскрытия основной сущности понятия инвестиционной привлекательности изучены ее теоретические основы, а также проанализированы существующие факторы и методы оценки данного показателя. Автор отмечает, что оценка привлекательности инвестиций в отрасли экономики представляет собой организационно-аналитическую процедуру, содержание которой определяется целями анализа, особенностями конкретной отрасли и использованием материалов исследования, а также зависит от наличия ресурсов для анализа и другие факторы.

Ключевые слова: экономика, капитал, инвестиционная привлекательность, фактор, анализ, оценка, принцип, рентабельность.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR ASSESSING INVESTMENT ATTRACTIVENESS

Davlatzoda E.D.

Abstract: In investment activities, investment attractiveness is one of the important indicators for assessing the state of a particular area and occupies an important position when making a specific decision. In the article, in order to reveal the main essence of the concept of investment attractiveness, its theoretical foundations are studied, and existing factors and methods for assessing this indicator are analyzed. The author notes that the

assessment of the attractiveness of investments in economic sectors is an organizational and analytical procedure, the content of which is determined by the objectives of the analysis, the characteristics of a particular industry and the use of research materials, and also depends on the availability of resources for analysis and other factors.

Key words: *economy, capital, investment attractiveness, factor, analysis, assessment, principle, profitability.*

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯза раванди сармоягузорӣ аз муҳимтарин ҷониби рушди иқтисоди ҷаҳониро ташкил медиҳад. Бо ин матлаб ҷанбаи муҳими ҷолибияти сармоягузорӣ, ин омӯзиши мафҳум ва методологияи баҳодихии он мебошад. Ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли якҷанд мушкилотро тақозо мекунад, ки баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳаҳо аз масъалаҳои муҳими ҳалии он маҳсуб меёбад. Бинобар ин, омӯзиши асосҳои назариявии ҷолибияти сармоягузорӣ ва таҳияи методҳои арзёбии он барои идоракунии ва беҳтар намудани сифати ин нишондиҳанда дар соҳаҳои хоҷагии халқ мусоидат намуда, бо ин васила ба рушди раванди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузор мегардад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Масъалаҳои вобаста ба асосҳои назариявӣ методологияи арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ дар таълифоти илмии иқтисодчиёни ватанӣ: Ғафоров Б., Зиёв М.Д., Мирзозода С.С., Сафаров Б.Г., Хочазода Д.Қ. Эшонҷонова З.А., иқтисодчиёни рус: Бланк И.А., Гришина И., Зяблитсева Я.Ю., Маленко, Е., Ройзман И., Синяк Н.Г., Хазанов В. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола аз муайян кардани асосҳои назариявӣ ва методологияи арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳаҳо иборат мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар шароити муносибатҳои озоди бозорӣ, сармоягузори метавон ҳамчун харидори объекти сармоягузорӣ ҳисобид, чунки маҷмӯи ниёзҳои сармоягузори талаботи сармоягузори ташкил медиҳанд. Маҷмӯи объектҳои сармоягузорӣ дар ин ҳолат метавонад ҳамчун як пешниҳоди бозори сармоягузорӣ баррасӣ карда шавад. Ба

мисли дигар бозорҳо, барои бозори сармоягузорӣ мавҷудияти муносибатҳои рақобатнок хос аст. Дар доираи рақобат дар бозори сармоягузорӣ ҳолати ҷолибияти сармоягузорӣ (сатҳи он, ки миқдоран дар шакли як параметри муайян ифода ёфтааст) нақши махсусан муҳим дорад.

Ҳолати ҷолибияти сармоягузорӣ дар ҳамаи сатҳҳои рушди иқтисодӣ – яке аз нишондодҳои калидӣ мебошад, ки рақобати солими иқтисодияти миллӣ ва минтақавӣ, соҳаҳои алоҳида ва корхонаҳоро муайян менамояд. Ҷолибияти сармоягузорӣ – маҳфуми бисёрҷанба ва гуногунмаъно мебошад. Муайян намудани маънои маҳфумҳо, ки дар тадқиқоти мазкур истифода карда мешаванд ва ташаккул додани номгӯи истилоҳоти тадқиқот – вазифаи аввали он мебошад.

Барои пурратар равшан намудани маҳфуми «ҷолибияти сармоягузорӣ», шарҳи мафҳум дар ҳар сатҳи муайян мувофиқи мақсад аст. Вале, қабл аз ҳама маҳфумҳоро, ки истилоҳи «ҷолибияти сармоягузорӣ»-ро ташаккул медиҳанд баррасӣ менамоем: «сармоягузорӣ» ва «ҷолибият».

И.А. Бланк ҷолибияти сармоягузориро ҳамчун хусусияти ҷудонашавандаи афзалият ва нуқсонҳои сармоягузорӣ ба самтҳои муайян аз нуқтаи назари сармоягузорӣ мушаххас муайян мекунад [1, с.265].

И.И. Ройзман ва И.В. Гришина ибраз медоранд, ки маҷмӯи хусусияти гуногуни объективӣ, аломатҳо, воситаҳо ва имконияте, ки талаботи имконпазирӣ пардохтпазирӣ дар сармоягузорӣ ба фондҳои сармояи асосӣ ташкил медиҳанд, маҳфуми «ҷолибияти сармоягузорӣ»-ро муайян мекунад [13, с.38].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 март соли 2016, №1299, ҳамчун «гузоштани сармоя аз ҷониби сармоягузор дар шакли доройҳои

моддӣ ва ғайримоддӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба даст овардани ғоида» [6];

Нуқтаҳои назари мухталифро ба таърифи мафҳуми баррасишаванда таҳлил намуда, се равишро, ки дар илми иқтисодӣ нисбат ба тафсири он ташаккул ёфтаанд, фарқ кардан мумкин аст. Равиши аввал бо таърифи сармоягузорӣ ҳамчун гузоштани сармоя алоқаманд аст. Равиши дуюм – хароҷотӣ, ки мувофиқи он сармоя ба хароҷоте, дохил мешавад, ки дар оянда бояд натиҷаҳои иқтисодӣ диҳад. Мувофиқи равиши сеюм, сармоягузорӣ тавассути объектҳо муайян карда мешавад, ки дар раванди фаъолияти иқтисодӣ истифода карда мешаванд.

Мафҳуми «ҷолибият» дар луғати тафсирии Ожегов ҳамчун «ба худ ҷалбкунанда, писандшаванда» муайян карда мешавад [12]. Дар луғати Ефремова мафҳуми мазкур ҳамчун «ба худ бо ягон сифат ва хусусият ҷалбкунанда» муайян карда мешавад [5].

Қисман бо ақидае розӣ шудан мумкин аст, ки ифшои мафҳуми "ҷолибияти сармоягузорӣ" тавассути ягонагии мафҳумҳои "сармоягузорӣ" ва "ҷолибият" ихтилофи дохилиро дар бар мегирад, ки дар муайян кардани ҳадафҳои сармоягузорӣ,

арзёбии сифатҳои сармоягузорӣ ва алтернативаҳо зоҳир мешавад [4, с.35-39]. Дар ин мазмун мафҳуми «ҷолибият» дар ҳақиқат ба андозаи бештар субъективӣ мебошад. Бо вучуди ин, моҳияти луғавии ин мафҳум ба мо имкон медиҳад, ки яке аз ҷабҳаҳои мафҳуми «ҷолибияти сармоягузорӣ»-ро ошкор намоем.

Ҳамин тавр, аз нуқтаи назари мундариҷаи муносибатҳои сармоягузорӣ мафҳуми ҷолибияти сармоягузорӣ бояд ҳамчун хосиятҳо, сифатҳо, параметрҳои объекти имконпазири сармоягузорӣ баррасӣ карда шавад, ки дар ин ҷо он шакл дар рӯёи сармоягузори эҳтимолӣ инъикос ёбад. Сармоягузор дар бораи амалӣ намудан ғо амалӣ накардани маблағгузорӣ, дар асоси дарки объективӣ ғо субъективӣ хусусият ва сифати объекти сармоягузорӣ қарор қабул менамояд. Ҳолати хусусият ва сифати объекти сармоягузорӣ аз рӯи ҷолибияти сармоягузорӣ нисбат ба он муайян карда мешавад.

Бисёрҷанбагии мафҳуми «ҷолибияти сармоягузорӣ» дар он зоҳир мегардад, ки дар адабиёти илмӣ онро нисбат ба объектҳо, субъектҳо ва равандҳои фаъолияти иқтисодӣ, инчунин падидаҳои сатҳи гуногун истифода мебаранд, ки мо онро дар шакли расм таҳия намудаем (ниг. ба рас. 1).

Расми 1. Сатҳҳои ҷолибияти сармоягузорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чи қадаре, ки сатҳи ҷолибияти сармоягузориҳои объекти таҳқиқшаванда

баландтар бошад, ҳамон андоза мундариҷа ва моҳияти мафҳуми мазкур мураккабтар ва

бисёрчанба мегардад. Ин ба зиёд гардидани шумораи далелҳое, ки қолибияти сармоягузорию дар ҳар як сатҳи нав муайян менамоянд, алоқаманд аст.

Қобили зикр аст, ки шумораи зиёди таҳқиқоти муаллифони тоҷик ва дигар кишварҳо ба сатҳҳои алоҳидаи қолибияти сармоягузорӣ бахшида шудаанд. Масалан, дар кори илмии худ М.Д. Зиёева [7, с.22-28] нақш ва аҳамияти равандҳои сармоягузорию барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ намуда, унсурҳои низоми омилҳоеро таҳлил намудааст, ки қолибияти сармоягузорию кишварро муайян мекунанд. Дар асари И.В. Лазанюк ва З.А. Эшонҷонова таркибдиҳандаҳои қолибияти сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оқибатҳои имконпазири талошҳои баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ таҳқиқ мешаванд [3, с.59-66]. Дар мақолаи гуруҳи муаллифони масъалаҳои ҷалби сармояи хориҷиро ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, ба афзалияти асосии беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар тавачҷӯх зоҳир менамояд ва дар он таҳлили монеаҳо барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба Тоҷикистон гузаронида шудааст [10, с.111-115].

Аз нуқтаи назари муҳаққиқи ватанӣ Д.Қ. Хочазода қолибияти сармоягузорӣ - ин маҷмуи омилҳои мураккаби иқтисодие мебошад, ки бо баҳодиҳии иқтисодии сармоягузорӣ ва ҳавфи сармоягузорӣ, сохтори сармоя, шакли идоракунии, сатҳи талабот ба маҳсулот ва рақобатпазирӣ он, инчунин, дараҷаи қолибияти сармоягузорию кишварҳо, минтақаҳо ва соҳаҳо вобастагӣ дорад [15, с.133], шарҳ дода шудааст.

Дар маҷмӯи қайд кардан ҷои аст, ки қолибияти сармоягузорӣ мафҳуми густурда буда, дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ тобишҳои ба худ хос дорад. Омӯзиши маҷмуи сарчашмаҳои илмии ватанӣ хориҷӣ нишон медиҳад, ки аксари таҳқиқоти мафҳум ва моҳияти қолибияти сармоягузорӣ бо арзёбии хусусияти сифатии объектҳои сармоягузорӣ ва самаранокии онҳо алоқаманд мебошад.

Тавре дар ҷараёни ташаккули дастгоҳи истилоҳии таҳқиқот муқаррар карда шуд, қолибияти сармоягузорию бахши алоҳидаи

иқтисод, яке аз унсурҳои иерархияи низоми сатҳи қолибияти сармоягузорӣ мебошад. Соҳаи иқтисод бевосита ба хоҷагии халқ ҳамгиро гардидааст ва наметавонад «мустақилона» фаъолият кунад, инчунин соҳаҳои иқтисод ба иқтисоди минтақавӣ амиқ ворид шудаанд ва фаъолияти корхонаҳо дар маҷмӯи маҳсулоти соҳавиро эҷод мекунанд. Ҳамин тавр, ақидаи аввал дар рафти таҳлили омилҳои қолибияти сармоягузорӣ чунин мебошад: қолибияти сармоягузорию бахши иқтисодӣ ба андозаи муайян аз омилҳои қолибияти сармоягузорию иқтисоди миллӣ, иқтисоди минтақавӣ ва омешиши омилҳо, ки қолибияти сармоягузорию субъектҳои иқтисодии соҳаро ташкил медиҳанд, вобаста аст.

Ба низом овардани омилҳои қолибияти сармоягузорию соҳа шартӣ зарурии интиҳоби усули методологии арзёбии категорияи иқтисодии баррасишаванда мегардад. Таҳлили муқоисавии равишҳо ба гуруҳбандии омилҳои қолибияти сармоягузорӣ вобаста ба намуди соҳа имкон медиҳад, ки хусусиятҳои, ки ҳангоми интиҳоби омилҳо ҳангоми арзёбии қолибияти сармоягузорию ин ё он соҳа истифода мешаванд, муайян гарданд.

Омилҳои соҳавӣ қолибияти сармоягузорӣ мавзӯи таҳқиқоти сершумор мебошанд. Вобаста аз миқдори омилҳо, ки ба назар гирифта мешаванд, онҳоро шартан ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: онҳое, ки тавассути таҳлили як омил қолибияти сармоягузорӣ гузаронида мешавад; таҳқиқоти маҷмаавӣ, ки гуруҳҳои гуногуни омилҳо баррасӣ мекунанд. Қисми зиёди таҳқиқот дар ин самт ба соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёт, бахусус истеҳсолоти саноатӣ, комплекси агросаноатӣ ва дигар зерсоҳаҳо бахшида шудаанд.

Дар асоси омӯзиши таснифи омилҳои қолибияти сармоягузорию соҳаҳо, ки дар адабиёти иқтисодӣ хело густурда мавҷуд аст, якчанд ҳулоса баровардан мумкин аст. Мазмуни гурӯҳҳои омилҳо, ки қолибияти сармоягузорию соҳаҳои иқтисодиётро муайян мекунанд, ба таври зайл муайян карда мешавад:

- ҳолатҳои субъективӣ: таҷриба, донишҳо, ақидаҳои методологии ҳар як мутахассиси мушаххас, ки тадқиқоти омилҳои ҷолибияти сармоягузори соҳаҳо амалӣ менамоянд;

- ҳолатҳои объективӣ: хусусияти ҳар як соҳаи мушаххас, марҳилаи рушди он дар вақти муайян.

Ҳангоми таснифи омилҳои ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт мо метавонем онҳоро шартан ба ду гуруҳ ҷудо намоем: асосӣ (ҳатмӣ) ва интихобӣ. Омилҳои асосӣ (ҳатмӣ) аз хусусияти соҳа вобаста нестанд ва дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт зоҳир мешаванд. Ба омилҳои асосӣ дар ин самт зеринро шомил намудан мумкин аст: иқтисодӣ, сиёсӣ, институтсионалӣ, иҷтимоӣ, технологӣ.

Ба гурӯҳи вариантии омилҳо, чун қоида, шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва ҷуғрофӣ хоҷагидорӣ дохил мешаванд.

Дар ин маврид мундариҷаи ҳар як гуруҳи омилҳо хусусияти бахши алоҳидаи иқтисодиёт муайян мекунад. Дар заминаи усулҳои таҳлили сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ омилҳои ҷолибияти сармоягузори бахшҳои иқтисодӣ қарор доранд. Арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт тартиби ташкили таҳлилий мебошад, ки мундариҷаи он бо ҳадафҳои таҳлил, хусусияти соҳаи алоҳида ва истифодаи маводи таҳқиқотӣ (бо мақсадҳои назариявӣ ё амалӣ) муайян карда мешавад ва аз мавҷудияти захираҳо барои

таҳлил ва омилҳои дигар вобастагӣ дорад. Дар назария ва амалия таҳлили иқтисодӣ ва сармоягузорӣ равишҳои мухталиф барои арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисод мавҷуданд.

Мувофиқи ақидаи баъзе муҳаққиқон, арзёбӣ ва пешгӯии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт дар асоси ҳамон принципҳо ва дар ҳамон пайдарпаии арзёбӣ ва пешгӯӣ дар сатҳи фаъолияти иқтисоди миллий сурат мегирад [9, с.11-23]. Дар ин ҳолат, марҳилаҳои зерин фарқ карда мешаванд:

- амалӣ намудани мониторинг дар асоси нишондиҳандаҳои интихобшуда;
- ташаккули низомии нишондиҳандаҳои таҳлилий ва арзёбии онҳо; пешгӯии ҷолибияти сармоягузорӣ.

Дар баробари ин, ҳангоми таҳлил дар сатҳи соҳавӣ хусусияти муайяне мавҷуд аст, бинобар ин бо чунин ақида розӣ шудан душвор аст.

Усули арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа дар асоси низомии нишондиҳандаҳо маъмул аст. Ин мазмун, масалан, дар кори И.А. Бланк пешниҳод карда шудааст. Нишондиҳандаҳо, ки ин усулро ташкил медиҳанд, ҳамчун як намуди ифодаи маҷмӯи натиҷаҳои соҳа ҳисобида мешаванд. Чунин маълумоти маҷмӯӣ нишондиҳандаҳоеро дар бар мегиранд, ки дар асоси омори расмӣ ва баҳои коршиносон ҳисоб карда мешаванд.

Чадвали 1. - Арзёбии ҷолибияти сармоягузории соҳа

Ояндадории рушди соҳаи мушаххас	Нишондиҳандаҳои самаранокии соҳа	Вазъи хавфҳои сармоягузории соҳа
- Аҳамияти соҳа дар иқтисоди кишвар - Устувории соҳа ба бӯҳронҳои иқтисодӣ - Аҳамияти иҷтимоии соҳа - Таъмини соҳа бо захираҳои молиявии худӣ - Сатҳи дастгирии давлатии соҳа - Марҳилаи давраи ҳаёти соҳа: тавлид, рушд, тавсех, камолот, пиршавӣ.	- Самаранокии дороиҳо - Самаранокии сармояи худӣ - Самаранокии фурӯши маҳсулот - Самаранокии харочоти чорӣ.	- Коэффитсиенти тағирёбии даромаднокии миёнаи сармоя дар соҳа дар давраҳои гуногуни рушди соҳа. - Коэффисенти тағирёбии нишондиҳандаҳои самаранокӣ барои корхонаҳои гуногуни соҳа - Сатҳи рақобатпазирӣ - Устуворӣ нисбат ба таваррумии нархҳо ба маҳсулоти соҳа - Вазъи ташаннуҷи иҷтимоӣ дар соҳа.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ

Чуноне аз чадвали 1 бармеояд ҷолибияти сармоягузории ин ё он соҳаро метавон аз рӯи се блоки нишондиҳандаҳо арзёбӣ кард, ки шарҳи баъзе аз ин гурӯҳи нишондиҳандаҳоро ҷиҳати фаҳмиши васеъ, муҳим меҳисобем.

1. Ояндадории рушди соҳаи мушаххас.

1.1. Аҳамияти соҳа дар иқтисоди кишвар, ки дар асоси ҳиссаи пешбинишудаи маҳсулоти ин соҳа дар ММД-и кишвар муайян карда мешавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки ин нишондиҳанда танҳо ҳолати умумии ҷолибияти сармоягузорию тавсиф медиҳад ва дар бисёр ҳолат аҳамияти калидӣ нахоҳад дошт. Аҳамияти соҳа, ҳарчанд омили муҳим бошад ҳам, аммо ин омил ба ҷолибияти сармоягузорӣ мустақиман марбут нест. Дар иқтисоди кишвар, алахусус дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ, соҳаҳои зиёди рушдбанда мавҷуданд, ки дар марҳилаҳои пайдоиш, рушд ва ҳатто камолот шояд ба таври назаррас муҳим набошанд, аммо аз ҳисоби суръати афзоиши худ ва дигар нишондиҳандаҳои барои сармоягузорӣ ҷолиб ба шумор мераванд.

1.2. Устувории соҳа ба бӯҳронҳои иқтисодӣ. Ин нишондиҳанда ҳамчун таносуби суръати афзоиши маҳсулоти соҳавӣ ва динамикаи ММД-и кишвар муайян карда мешавад. Ин нишондиҳанда ҳарчанд коэффитсиент ба ҳисоб меравад, аммо тавре ба назар мерасад, он омодагии соҳаро ба тағйироти ғайриҷашмдошти иқтисодӣ (бӯҳрон) пурра нишон дода наметавонад. Устувории соҳа ба бӯҳронҳои иқтисодӣ дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои динамикии соҳаҳо дар давраи бӯҳрон беҳтар баҳо дода мешавад.

1.3. Аҳамияти иҷтимоии соҳа, ки ҳамчун ҳиссаи шахсоне, ки дар як соҳаи алоҳида кор мекунанд ба шумораи умумии шахсони дар иқтисодиёти кишвар машғулбуда, муайян карда мешавад. Чи тавре, ки маълум аст, нишондиҳандаи мазкур нақши иҷтимоии соҳаро инъикос мекунад. Аммо камбуди он ба набудани нишондиҳандае, ки нақши иқтисодии соҳаро дар иқтисоди миллӣ тавсиф мекунад, шабеҳ аст. Ғайр аз ин, барои сармоягузор на ҳамеша аҳамияти иҷтимоии соҳаи муайян муҳим аст. Ин пеш аз ҳама барои давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои

сармоягузорӣ бештар хос аст, аммо на барои сохторҳои соҳибкорӣ. Дар баъзе ҳолатҳо аҳамияти иҷтимоии соҳа метавонад бавосита имконияти дастгирии иловагии давлатиро нишон диҳад ва ба ин васила ҷолибияти сармоягузори соҳаро баланд бардорад.

1.4. Таъмини соҳа бо захираҳои молиявии худӣ. Нишондиҳанда дар асоси арзёбии ҳаҷм ва ҳиссаи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ, ки аз ҳисоби захираҳои молиявии худӣ корхонаҳои соҳа амалӣ карда мешаванд, муайян карда мешавад. Илова менамоям, ки унсури мазкури ҷолибияти сармоягузорӣ аз ҷониби И.А. Бланк пешниҳод гардидааст ва ҷолибиятро дар робита ба фаъолияти сармоягузори субъектҳо дар бозорҳои молиявиро инъикос намуда, метавонад ҳангоми қабули қарори сармоягузорӣ ҳамчун нишондиҳандаи ёрирасон хизмат кунад.

1.5. Сатҳи дастгирии давлатии соҳа, ки дар асоси ҳаҷми сармоягузори давлатӣ ба сармояи асосии соҳа, мавҷудият ва ҳаҷми қарзҳои имтиёзнок ба соҳа муайян карда мешавад. Дастгирии давлатӣ дар шароити муосир танҳо бо сармоягузори мустақим ва қарзҳои имтиёзнок маҳдуд нагардида, балки дар маҷмӯъ, ин нишондиҳанда бояд ҳангоми арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа ба назар гирифта шавад.

1.6. Марҳилаи давраи ҳаёти соҳа: тавлид, рушд, тавсеҳа, камолот, пиршавӣ. Ҳарчанд дар назарияи иқтисодӣ равишҳо барои шомилсозии соҳаҳо ба марҳилаи муайяни давраи ҳаётӣ мавҷуданд, дар ҷараёни арзёбии қарбносон ё маълумоти таҳлили объективӣ, иштибоҳҳо метавонанд ҳангоми муайян кардани марҳилаи мушаххаси давраи ҳаёти соҳа дар лаҳзаи ҷорӣ ва давраҳои оянда ба амал оянд.

2. Нишондиҳандаҳои самаранокии соҳа, ки дар асоси коэффитсиентҳо муайян карда мешаванд, ин ҷо ҳаминро метавонем илова намоем, ки субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ танҳо бо нишондиҳандаҳои овардашуда ва бо самаранокии корхонаҳои соҳа маҳдуд карда намешаванд. Арзёбии объективии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодӣ истифодаи нишондиҳандаҳои дигари

самаранокии иқтисодиро вобаста ба хусусияти ин ё он соҳа талаб мекунад.

3. Вазъи хавфҳои сармоягузори соҳа, ки аз рӯи нишондодҳои зерин баҳо дода мешаванд:

3.2. Коэффитсиенти тағирёбии даромаднокии миёнаи сармоя дар соҳа дар давраҳои гуногуни рушди соҳа.

3.3. Коэффитсиенти тағирёбии нишондиҳандаҳои самаранокии барои корхонаҳои гуногуни соҳа.

3.4. Сатҳи рақобатпазирӣ.

3.5. Устуворӣ нисбат ба таваррумӣ нархҳо ба маҳсулоти соҳа.

3.6. Вазъи ташаннучи иҷтимоӣ дар соҳа.

Вобаста ба ин гурӯҳи нишондиҳандаҳо Оев А.Д. дар мақолаи худ оид ба ҷалби сармоя пешниҳод менамояд, ки дар қабули қарорҳои иқтисодӣ ба назар гирифтани ҳолатҳои номуайянро, ки натиҷаи он ба хавф оварда мерасонад аз эҳтимол дур набояд гузошт [11, с.277].

Арзёбии маҷмӯии ҷолибияти сармоягузори соҳа мутабоқи методологияи И.А. Бланк дар асоси таҳлили омории нишондиҳандаҳои номбаршуда [1, с.265], арзёбии аҳамияти дараҷаи онҳо дар сатҳи умумии ҷолибияти сармоягузорӣ ҳисоб карда мешаванд.

Инчунин барои арзёбии дараҷаи соҳаҳо усули пешниҳоднамудаи мутахассисони дигар [2] аз манфиат холи нест. Аз ҷумла, дар усули муаллифон пешниҳод карда мешавад, ки ҷолибияти ҳозира ва ояндаи соҳаҳои иқтисодӣ бояд баҳо дода шавад. Дар ин маврид, ҷолибияти ҷорӣ сармоягузорӣ ҳамчун тағйирёбандаи мустақил ва дар дурнамо ҳамчун тағйирёбандаи вобаста ба ҳисоб меравад. Ҳамчун меъёри арзёбӣ таносуби байни нишондиҳандаҳои зикршуда дар соҳаҳо истифода мешавад. Муаллифон омилҳои назарраси сармоягузори ба таври зайл гурӯҳбандӣ мекунад:

1. Ҳолати ҳифзи моликият дар соҳа ва сатҳи инҳисор.

2. Талабот ба маҳсулоти соҳа.

3. Таъсири корхонаҳои соҳа ба экология.

4. Иқлими иҷтимоӣ-сиёсӣ дар соҳа.

Афзалияти усули мазкур аз ҳамбастагии нишондиҳандаҳои таҳлилии хусусӣ ба арзёбии маҷмӯӣ аз ҷониби муаллифон иборат аст. Ин имкон медиҳад, ки сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ дақиқтар арзёбӣ карда шавад. Дар ин ҳолат, ҷолибияти сармоягузори соҳа натиҷаи арзёбии системавӣ мебошад.

Дар нашрияҳои илмӣ равишҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа дар асоси арзиши тиҷоратии корхонаҳое, ки дар соҳаи мушаххас фаъолият мекунанд, вучуд доранд. Аз ҷумла, дар назар дошта шудааст, ки арзиши ҷории тиҷоратӣ дар асоси усулҳои равиши даромаднокӣ муайян карда шавад [14, с.12-15]. Ҳаминро бояд илова намоем, ки ин нишондиҳанда метавонад дар баъзе ҳолатҳо барои сармоягузoron манфиатдор бошад. Бо вучуди ин, ҳисобкунии он метавонад аксар вақт бо сабаби набудани маълумот дар байни субъектҳои таҳлили сармоягузорӣ мушкилоти объективиро ба бор орад.

Моделҳои бисёрсатҳа ва маҷмуавии арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа аз ҷониби Я.Ю. Зяблитсева пешниҳод гардидааст [8, с.10-23]. Муаллиф якчанд омилҳоро қайд кардааст, ки таҳлил, гуруҳбандӣ ва арзёбиро талаб мекунанд:

1. Омили дохилӣ, ки дар асоси пурсиши экспертӣ ё усули арзишӣ арзёбӣ карда мешавад. Ин омил ду гуруҳи унсурҳоро дар бар мегирад: вазъи молиявӣ иқтисодӣ ва фаъолияти сармоягузори корхонаҳо дар соҳа. Вазъи молиявӣ иқтисодӣ талаб мекунад, ки захираҳо ва имкониятҳои молиявӣ корхонаҳои соҳа арзёбӣ карда шаванд. Дар асоси таҳлили иттилоот барои ҳар як гуруҳ сатҳҳо ташаккул меёбанд: баланд, миёна ё паст.

2. Арзёбии хавфи сармоягузорӣ. Дар ин ҳолат, ду намуди хавфи сармоягузорӣ арзёбӣ карда мешавад: системавӣ (бозорӣ ё диверсификатсиянашаванда) ва ғайрисистемавӣ (ғайрибозорӣ, ки метавонанд диверсификатсия шаванд). Хавфи бозорӣ дар асоси сатҳи фарсудаҳои фондҳои асосӣ, ҳосилнокии соҳа ва шароитҳои махсус барои соҳа арзёбӣ карда мешавад (дар методологияи Я.Ю. Зяблитсева – шароити иқлимӣ ва табиӣ).

Хавфи ғайрибозорӣ арзёбии самаранокии маҳсулот, норасоии маблағҳои худӣ ва сатҳи қарзҳои кредиториро талаб мекунад.

3. Баҳисобгирии психологияи сармоягузорӣ. Дар ин ҳолат, талаб карда мешавад, ки намунаҳои эҳтимолии рафтори сармоягузoron бо назардошти хусусиятҳои инфиродии шахсияти онҳо арзёбӣ гарданд.

4. Таҳлили омилҳои беруна. Зери маҳфуми омилҳои беруна таҳлили ҷолибияти имконияти алтернативии сармоягузорӣ фаҳмида мешавад.

Усули дар боло зикршуда бартарии маҷмӯӣ дорад. Муаллиф усули барои дигар муҳаққиқон ғайримукаррариро татбиқ кардааст, ки ҳангоми арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ на танҳо меъёрҳои микдорӣ, балки моделҳои рафтори сармоягузoron низ ба назар гирифта мешаванд. Камбудии усул аз мураккабии арзёбии микдории ҷузъҳои алоҳидаи он иборат аст.

Ҳамин тавр, дар робита бо таҳлили усулҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт хулосабарорӣ намуда, онҳоро дар якҷанд равишҳо ҷамъбаст кардан мумкин аст:

- арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа дар асоси таҳлили омилҳо;
- арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа дар асоси нишондиҳандаҳои интегралӣ ва рейтингҳои соҳаҳо;
- арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа дар асоси нишондодҳои хусусӣ: арзиши тиҷоратӣ, ҳаҷми сармоягузорӣ ва ғайра;
- арзёбии баллиҳои ҷолибияти сармоягузорӣ дар асоси маълумоти оморӣ ва баҳои коршиносон.

Ҳангоми интихоби равиш ва усули арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа бояд хусусиятҳои ҳар як соҳаи мушаххасро ба инобат гирифт. Дар баробари ин, мо як қатор принципҳои умумиро пешниҳод менамоем, ки метавонанд барои ташаккули усули арзёбии ҷолибияти соҳа ҳамчун асос истифода шаванд:

1. Принципи майлнамоӣ ба мавҷудияти манбаи иттилоотӣ ҳангоми таҳлили низомии меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузорӣ. Имрӯз шумораи номаҳдуди

нишондиҳандаҳои иқтидорӣ мавҷуданд, ки метавонанд мундариҷаи усулҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои иқтисодиётро ташкил диҳанд. Дар баробари ин, имкониятҳои низомӣ омӯрӣ наметавонанд ҳамеша ба талабот оид ба таъминоти иттилоотии методологияи муайян ҷавобгӯ бошанд. Аз ин рӯ, субъектҳои таҳлили сармоягузори соҳа бояд ба мавҷудияти нишондиҳандаҳои омӯрӣ, дастрасии мутахассисон ва дигар манбаъҳои иттилоот дар бораи ҷолибияти сармоягузори соҳа диққат диҳанд.

2. Принципи асосноксозии нишондиҳандаҳои истифодашаванда. Ҳар як нишондиҳандаҳои ба усул дохилшуда бояд дар ҳалли проблемаи умумӣ – арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаи иқтисодиёт саҳми кофӣ гузорад. Тавсия дода мешавад, ки нишондиҳандаҳои ба соҳа ба таври назаррас алоқамандӣ надошта мавриди истифода қарор нагиранд, зеро шумораи унсурҳои маҷмуъро зиёд месозанд ва дараҷаи арзёбиро душвор мегардонанд.

3. Бо инобат гирифтани ҳадафҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳа. Ҳадафҳои арзёбиро шартан ба ҳадафҳои аҳамияти амалӣ, ҳадафҳои назариявӣ ва ҳадафҳои якҷоя ҳангоми истифодаи асосҳои

назариявӣ дар масъалаҳои амалӣ ҷудо намудан мумкин аст. Дар навбати худ ҳадафҳои дорои аҳамияти амалиро ба мақсадҳое, ки ҳалли мушкилоти иқтимоиро дар бар мегиранд (дар ин ҳолат ҷолибияти сармоягузорӣ, чун қоида, барои мақомоти давлатӣ ҳамчун сармоягузори эҳтимоли арзёбӣ мешавад) ва ҳадафҳои тичоратӣ ҷудо менамоянд. Барои ҳар як намуди мақсадҳо, мундариҷаи усули арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ метавонад фарқ кунад. Масалан, барои мақсадҳои тичоратӣ, вақте ки қабули қарор дар муддати кӯтоҳ талаб карда мешавад, усулҳои соддакардашуда дар асоси рӯйхати маҳдуди нишондиҳандаҳо истифода мешаванд.

4. Принципи ба талаботи сармоягузoron нигаронидашуда. Ин принцип аз принципи пешина бармеояд ва ба назар гирифтани дархостҳо ва интизориҳои сармоягузoronро ҳангоми ташаққули усули арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаи иқтисодиёт тақозо мекунад.

5. Принципи муайянии усул. Принцип зарурати эҷоди як методологияро бо дастгоҳи истилоҳот, тавсифи муфассали моҳияти усулҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ ва моделҳои истифодашавандаро дар назар дорад.

АДАБИЁТ

1. Бланк, И.А. Основы инвестиционного менеджмента. / И.А. Бланк // СПб.: Ника-Центр, 2005. С. 265
2. Гришина И.В., Ройзман И.И., Шахназаров А.Г. Типология инвестиционного климата регионов на новом этапе развития российской экономики / И.В. Гришина И.И. Ройзман, А.Г. Шахназаров // Инвестиции в России. 2003. № 3 (98). С. 3-14.;
3. Лазанюк, И.В., Эшонджонова З.А. Инвестиционная привлекательность Таджикистана / И.В. Лазанюк, З.А. Эшонджонова // Сборник научных трудов SWorld. 2013. Т. 43. № 4. С. 59-66.
4. Лахметкина, Н.И. Понятие и сущность инвестиционной привлекательности предприятия / Н.И. Лахметкина // Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2010. № 16 (40). С. 35-39.
5. Ефремова, Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка. В 3 томах. Том 2. М-П / Т.Ф. Ефремова // - М.: АСТ, Астрель, Харвест, Lingua, 2006. - 996 с.
6. Закон Республики Таджикистан от 15 марта 2016 года №1299 «Об инвестициях». Законодательство стран СНГ. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=84794 (санаи муруҷиат: 16.08.2024).
7. Зияева, М.Д. Инвестиционные основы развития предпринимательской деятельности в республике Таджикистан / М.Д. Зияева // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). 2017. № 4 (37). С. 22-28.

8. Зяблицева, Я.Ю. Модель оценки инвестиционной привлекательности организаций зерновой отрасли / Я.Ю. Зяблицева // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. 2019. № 3 (13). С. 10-23.
9. Маленко, Е., Хазанова, В. Инвестиционная привлекательность и ее повышение / Е. Маленко // Top-Manager. 2012. №6. С. 11-23.
10. Нурализода, А.Н. Эффективность инвестирования в Республике Таджикистан / А.Н. Нурализода, С.С. Мирзозода, Б.Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 4. С. 111-115.
11. Оев, А. Д. Имконият ва мушкилоти сармоягузори низомии бонкии кишвар ба бахши воқеии иқтисодиёт / А. Д. Оев // Кишоварз. – 2020. – №. 4(89). – Р. 273-277.
12. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка. / С.И. Ожегов // М.: ИТИ Технологии; Издание 4-е, доп., 2015. 944 с.
13. Ройзман И.И., Гришина И.В. Сложившаяся перспективная инвестиционная привлекательность крупнейших отраслей отечественной промышленности // Инвестиции в России. 1998. № 1. С. 37-39.
14. Синяк, Н.Г. Сравнительная оценка инвестиционной привлекательности отраслей экономики при помощи оценки текущей стоимости бизнеса / Н.Г. Синяк // Труды БГТУ. №7. Экономика и управление. 2010. № 7. С. 12-15.
15. Хочазода, Д.Қ. Ҷолибияти сармоягузорӣ: моҳият ва методологияи баҳодии он / Д. Қ. Хочазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 4-1(33). – Р. 131-138.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатзода Эхсон Давлат-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Борбад 45/8. Телефон: 888-77-77-86; E-mail: rehson-95@mail.ru

Информация об автора:

Давлатзода Эхсон Давлат-кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Борбада 45/8. Телефон: 888-77-77-86; E-mail: rehson-95@mail.ru

Information about the author:

Davlatzoda Ehson Davlat-candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Customs Activities of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe Highway, Borbad Street 45/8. Phone: 888-77-77-86; E-mail: rehson-95@mail.ru

УДК: 631.115.11.

МАФҲУМҲОИ ИҚТИСОДИ ИСЛОМӢ ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ ИСЛОМ**Алишоев Х.Х.**

***Аннотатсия:** Дар мақола оид ба мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом сухан меравад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом дар замони имрӯза бахшида шудааст. Асосан мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом дар замони муосир, ки он ҳамчун омили асосии руиҳи иқтисод ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Инчунин ақоиди мутафаккирони ислом роҷеъ ба мафҳумҳои иқтисоди исломӣ баррасӣ карда шудааст. Мақолаи мазкур ба мавзӯи мубрами рӯз бахшида шудааст ва ҳалли ин масъала дар руиҳи иқтисодиёти муосир нақши калидӣ дорад.*

***Калимаҳои асосӣ:** иқтисодиёт, иқтисоди исломӣ, низоми иқтисоди исломӣ, андоз, молияи давлатӣ, молияи исломӣ, идоракунии молияи исломӣ ва ғ.*

***Барои иқтибос:** Алишоев Х.Х. Мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом / Х.Х. Алишоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 279-286.*

КОНЦЕПЦИИ ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКИ В ТРУДАХ ИСЛАМСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ**Алишоев Х.Х.**

***Аннотатсия:** В статье рассматриваются концепции исламской экономики в трудах исламских мыслителей. Данная статья посвящена изучению концепций исламской экономики в трудах современных исламских мыслителей. В основном в произведениях исламских мыслителей в современную эпоху особое внимание уделяется концепциям исламской экономики, которая рассматривается как главный фактор экономического развития. Также обсуждаются мнения исламских мыслителей относительно концепций исламской экономики. Данная статья посвящена актуальному вопросу современности, решение которого играет ключевую роль в развитии современной экономики.*

***Ключевые слова:** экономика, исламская экономика, исламская экономическая система, налог, государственные финансы, исламские финансы, управление исламскими финансами и др.*

CONCEPTS OF ISLAMIC ECONOMY IN THE WORKS OF ISLAMIC THINKERS**Alishoev Kh.H.**

***Annotation:** The article examines the concepts of Islamic economics in the works of Islamic thinkers. This article is devoted to the study of the concepts of Islamic economics*

in the works of modern Islamic thinkers. Basically, in the works of Islamic thinkers in the modern era, special attention is paid to the concepts of Islamic economics, which is considered as the main factor of economic development. The opinions of Islamic thinkers regarding the concepts of Islamic economics are also discussed. This article is devoted to a pressing issue of our time, the solution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Key words: *economics, Islamic economics, Islamic economic system, tax, public finance, Islamic finance, Islamic finance management, etc.*

Гузориши масъала. Дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт омӯзиши асарҳои олимони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла иқтисоди исломӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки бе омӯзиши донишҳои назариявӣ касбияти амалӣ ба роҳ монда намешавад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур истифодаи мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намуда барои истифода дар оянда осори мутафаккирони исломнакши муҳим дорад. Бинобар дар оянда ба омӯзиши ин гуна мавзӯҳо диққати махсус равона карда хоҳад шуд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Назарияи иқтисоди исломӣ дар замони имрӯза ҳамқадами рушди бозори молиявии исломӣ ба ҳисоб меравад ва омӯзиши он низ муҳим арзёбӣ мегардад. Фарз кардем агар дар нимаи дуҷуми асри XX муҳаққиқони иқтисоди исломӣ бештари таваҷҷуҳи худро ба бунёди конструсиҳои назариявии иқтисоди исломӣ нигаронида бошанд, аммо айни ҳол онҳо таваҷҷуҳи бештари худро дар таҳлил ва ҷамъбасти амалияи муассисаҳои молиявии сершумори исломӣ дар саросари ҷаҳон равона менамоянд.

Мақсади мақола — омӯзиши иқтисоди исломӣ ё модели иқтисодии исломӣ, муайян намудани роҳи алтернативии ҳалли мушкилоти мубрами

замони имрӯза, пеш аз ҳама дар соҳаи молияи исломӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, омӯзиши низомии молияи исломӣ яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисоди исломӣ ба шумор меравад..

Мухтавои асосии мавод. Маводи мазкур мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом ва омӯзиши онро дар бар мегирад. Омӯзиши мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом ва истифодаи он дар замони имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта барои рушди тафаккури минбаъдаи ҷавонон нақши назаррас дорад. Асосан мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом дар замони муосир, ки он ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ - иҷтимоии ҷомеаро дар бар мегирад, муҳим арзёбӣ мегардад. Инчунин ақоиди мутафаккирони ислом роҷеъ ба мафҳумҳои иқтисоди исломӣ баррасӣ ва масъалагузорӣ шудааст. Маводи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳим ва замонавӣ дар замони имрӯза бахшида шуда ҳалли он дар рушди иқтисодиёти муосир нақши калидӣ дорад

Ақидаҳои сотсиализм кайҳо боз ба ислом бегона буданд. Яке аз аввалин шахсоне, ки дар бораи онҳо сухан гуфт Ҷамолиддини Афғонӣ буд, ки дар асари худ «Ҷавоб ба материалистҳои бе ҳудой» бо сотсиализми Аврупо бо «сотсиализми ислом» муқобил баромад: Ал-Афғонӣ сарчашмаи онро аз Куръон ва давраи «халифаҳои одил» берун овард. Ва умуман, ба ақидаи у, «ҳар як сотсиализм аз ҷиҳати

руҳ ва асосаш ба сотсиализми ислом муҳолиф аст» ва танҳо боиси «куштори бузург» шуда метавонад [1]. Аммо дар охири умраш (соли 1897 вафот кардааст) ал-Афгонӣ аллакай эътироф карда буд, ки социализм, ки «хукуки поймолшудаи аксарияти меҳнаткашонро таъмин мекунад, на танҳо ба дин муҳолиф нест, балки ҳуди дин принципҳои худро ба миён мегузорад,» Чунки Куръон хайрия ва кумак ба камбағалонро муқаррар кардааст, рибо манъ аст ва ҳамбастагии тамоми аҳли уммат пойбанд аст [2].

Гояҳои сотсиалистӣ ва ҳуди калимаи «сотсиализм», чунон ки маълум аст, дар ибтидои асрҳои 19-20 дар фазои Аврупо хело маълум буд, аммо дар Шарқи мусулмонӣ на он қадар ба назар мерасид. Бо вучуди ин, тавачҷӯх ба онҳо афзоиш ёфт. Ба ғайр аз ал-Афгонӣ, баъзе муъаққикон дар байни мусулмонони маорифпарвари машъури Сурия Абдурраҳмон ал-Кавокибӣ ва чехраи маъруфи ислоҳоти мусулмонӣ дар Миср Рашид Ридоро низ дар миёни мусулмонон дар қатори «пешгуиони табиӣи ақидаҳои сотсиалистӣ» қарор додаанд. Ҳануз соли 1898 маҷаллаи «Ал-Манор», ки онро тарафдорони ислоҳот дар Қоҳира ба таъб мерасонд, мақолаи «Сотсиализм ва дин»-ро чоп карда буд, ки дар он сотсиализм ҳамчун «падидаи маъқул ва дар умум зарур» таъриф карда шуда буд, талабҳои сотсиалистон. одилона дониста шуданд [3].

Аммо ақидаҳо дар бораи «роҳи сотсиалистӣ» дар он вақт ҳам дар байни мусулмонон ва ҳам дар байни насронҳои Шарқ ҳануз тамоман норавшан буданд: онҳо одатан бо анархизм ва душманӣ нисбат ба «тамаддуни Ғарб» (масалан, дар байни нависандаи машъури Лубнон Михаил Нуайме) омехта мешуданд[5]. Ҳуди калимаи «сотсиализм» мӯд шуд, ки боиси таҳрифи моҳияти он гардид: масалан, дар соли 1908 дар Эрон ҳизби «сотсиалистҳои

мӯътадил» аз намоёндагони ашрофон, тоҷирон ва диншиносон ташаққул ёфт, ки на сотсиализмро, балки танҳо ислоҳоти либералиро парасторӣ менамуданд.

Дар Миср соли 1909 низ Партияи мубораки сотсиалистӣ (Ал-Ҳизб-ул-Иштираки ал-Муборак) ба вучуд омад. Асосгузори он Ҳасан Ғамолиддин асосан ба мавқеи деҳқонон диққат меод. Ҳизмати у танҳо дар он буд, ки вай аввалин шуда «масъалаи тақдир қисми аз ҳама истисморшавандаи ҷамъияти Миср»-ро ба миён гузошт. Соли 1913 рисолаи «Сотсиализм»-ро файласуф ва публицисти машъури Миср Салама Мусо аз чоп баровард.

Аммо ҳатто дар Миср кор бо душворӣ пеш мерафт. Муаллим Мустафо Ҳасанайн ал-Мансурӣ, ки соли 1915 дар Қоҳира китоби худ «Таърихи таълимоти сотсиалистӣ»-ро ба таъб расонд, иқрор шуда буд: «Мо дар бораи сотсиализм бисёр мешунавем, вале моҳияти масъаларо қамӣ мо мефаҳмем. Аз ҳама бештар он чизе ки мо медонем, он аст, ки сотсиализм таълимотест, ки баробарии моликияти одамонро эълон мекунад. Ин чизе хилофи табиати инсонӣ ва ақидаҳои диние, ки дар миёни мо ҳукмфармоист ва барои ҳама қобили қабул нест»[7].

Дар баробари муносибати комилан манфӣ нисбат ба сотсиализм чизе дигар, яъне дар «исломикунонии» сотсиализм истифода бурдани суннати ал-Афгонӣ ва баъзе дигар ислоҳотчиёни либералии мусулмон, ба доираи суннати исломӣ дохил намудани ақидаҳои он низ вучуд дошт. Маълум аст, ки ал-Афгонӣ иддао мекард, ки «соиализми ислом» қариб ҳамеша вучуд дошт, вай «на танҳо бо ислом ҳамчун дин омезиш ёфт, балки бо урфу одатҳои одамон, ҳатто дар даврони чоҳилият кучманҷӣ буданд ҳам, омехта шуда буд [8]. Яъне, бо ӯамин рӯшан нишон дод, ки сотсиализм

абадӣ аст ва бешак пеш аз зуъури ислом ба вуъуд омадааст, зеро «лъоъилият» (лъаъолат, лъоъилият) дар таърихи арабҳо давраи пеш аз ислом аст.

Раҳбари Миср Ҷамол Абдулносир дар солҳои 1950 (яъне пеш аз таҳияи низоми назари худ) “сотсиализми исломӣ”-ро ифодаи ҳисси ваҳдати уммат, шаъну шараф ва сарнавишти муштараки он медонист. Ва исломро низ аввалин инқилоб дар роҳи сотсиализм, баробарӣ ва аз байн бурдани ҳукмронии бархе аз мардум бар дигарон медонист[9]. Ҳатто ҳарифи идеологии у, назариячӣ ва роҳбари шуъбаи суриягии «Ихвон-ул-муслимин» Мустафо ас-Сибой дар китоби худ «Сотсиализми ислом» дар соли 1959 майлу хоҳиши умумии адолати иҷтимоиро ҳам ба мусулмонон ва чи ба коммунистон хос эътироф кардааст. У уммати мусулмонро намунаи ҷамъияти сотсиалистӣ медонист, ки дар он дар баробари ниғаҳдории моликияти хусусӣ ва сарвати «ҳалол ба даст овардашуда», барҳам додани истисмори инсон аз тарафи инсон, ҷорӣ намудани баробарии умумихалқӣ, барҳам додани ҳукуки камбизоатӣ ва таъмини «зиндагии муносиб» барои ҳама бо роҳи аз нав тақсим кардани сарвати миллий дар асоси дастурҳои ислом пешбинӣ карда шуда буд [10].

Мақсади асосии иқтисоди исломӣ ё модели иқтисодии исломӣ муайян намудани роҳи алтернативии ҳалли мушкилоти мубрами замони имрӯза, пеш аз ҳама дар соҳаи молияи исломӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин замина, низоми молияи исломӣ яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисоди исломӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, бояд таъкид кард, ки бисёре аз пажӯҳишгарони иқтисоди исломӣ дар мавриди тадқиқот оид ба иқтисоди исломӣ, танҳо низоми молияи исломиро бештар истифода мекунанд.

Назарияи иқтисоди исломӣ дар замони имрӯза ҳамқадами рушди бозори молиявии исломӣ ба ҳисоб меравад. Фарз кардем агар дар нимаи дуҷуми асри XX муҳаққиқони иқтисоди исломӣ бештари таваҷҷуҳи худро ба бунёди конструксияҳои назариявии иқтисоди исломӣ нигаронида бошанд, аммо айнӣ ҳол онҳо таваҷҷуҳи бештари худро дар таҳлил ва ҷамъбасти амалияи муассисаҳои молиявии сершумори исломӣ дар саросари ҷаҳон равона менамоянд. Новобаста аз ин, олимони форс А.Фелонӣ, Мухаммад Ғазолӣ ва дигар назариячиёни модели иқтисодии исломӣ, албатта, аз аввалин шахсоне ба шумор мераванд, ки кушиши аз дидгоҳи исломӣ таҳлил кардани ҷолишҳои капитализми исломиро доштанд.

Яке аз машғуртарин донишманди исломӣ, ки ақоиди худро оид ба иқтисод дарҷ намудааст. Ибни Халдун ба ҳисоб меравад. Ӯро ҳамчун пешгузаштаи иқтисодшиносони муосир эътироф мекунанд. Ӯ дар дар асари машҳури худ бо номи «Муқаддима» оид ба таърихи ҷаҳонии худ дар бораи назарияи иқтисодӣ ва сиёсӣ андешаронӣ намудааст. Ӯ боварии комил дошт, ки бисёре аз нерӯҳои илтимоӣ хусусияти даврагӣ доранд, ғарҷанд давраҳои ногаҳонӣ ба вуъуд меоянд, ки намунаи онро нобуд месозанд. Андешаҳои ӯ оид ба ғайри тақсмоти меҳнат ҷолиб жониста мешавад. Аз ҷумла қайд менамояд, ки муттаҳидии ҷамъият ҳар қадар бештар душвор бошад, тақсмоти бомуваффақият ҳамоно қадар душвортар мешавад ва он ба афзоиши иқтисодӣ оварда мерасонад. Инчунин таъкид менамояд, ки афзоиш ва рушд ҳам талабот ва ҳам пешниҳодро ба таври мусбӣ ҳавасманд мекунад ва қувваҳои талабот ва пешниҳод нархи молҳоро муайян мекунанд. Ба ғайр аз ин ӯ омилҳои макроиқтисодии афзоиши аҳоли, рушди сармои инсонӣ ва таъсири технология ба

тараққиётро қайд намудааст. Воқеан, Ибни Халдун бовар дошт, ки афзоиши аълоӣ бевосита ба сарват вобаста аст.[11].

Олими файласуфи форс Насириддини Тусӣ дар китоби худ «Ахлоқи Носирӣ» (таълимоти ахлоқ) мефармояд: «Дар миёни мардум се чиз барои ҳифзи адолат зарур аст - «иззати илоҳӣ», «қозӣ» ва «пул». Олим дарҳол аз Арасту иқтибос оварда, минбаъд менависад: «Пул шарафи одами одил аст». [12]. Муъаққикони имрӯзаи иқтисоди исломӣ бар ин назаранд, ки афкори иқтисодии асрҳои миёна дар осори энциклопедистҳо, аз қабилӣ Ғазалӣ, Ибни Таймия, Ибни Халдун ва дигарон ба авҷи худ расидааст. Аммо муаллифони мусулмони асримиёнагӣ асарҳои алоҳидаро роҷеъ ба масъалаҳои иқтисодӣ набахшидаанд. Муносибати онҳоро метавон байнисоҳавӣ номид, дар ҳоле ки масъалаҳои сирф иқтисодӣ дар доираи дигар мушкилот: муносибатҳои байни ҳоким ва тобеон, мусулмонон ва ғайримусулмонон, иҷрои вазифаҳои динӣ аз ҷониби диндорон ва ғайра баррасӣ мешуданд [13].

Барои мисол, барои илоҳиётшинос, файласуф ва фақеҳи барҷастаи мусалмон Абу Ҳомид Муҳаммад ибни Муъаммад ал-Ғазали ат-Тӯсӣ риояи меъёрҳои исломӣ дар ӯяи иқтисодӣ (ба шарте, ки чунин фаъолияти иқтисодӣ ба мардум нафъ бахшад) низ як навъ ибодати Худованди Мутаъол буда, бахше аз илҳои фарзҳои динии муъминон ба ҳисоб меравад, ки онро дар ахлоқи тичоратии муқобил низ دیدан мумкин аст. Яке аз далелҳо ба тарафдории ин равиш ин аст, ки агар мусалмонон ба иқтисод тавачҷуҳ накунад, боиси мушкилоти иқтисодӣ дар ҷомеа мегардад ва дар ниҳоят метавонад ба худӣ Ислом зарари манфӣ расонад, зеро заминаи моддӣ он касод мешавад. Ба эътиқоди аксари фақеҳони мусалмон, бар асоси як ҳадиси маъруф, на он касе, ки тамоми рӯз ба намоз

банд бошад, ва ҳеҷ коре бахри хонаводаи худ накунад ва аз ҷиҳати молӣ ба дигарон вобаста бошад, пас шахсе, ки дар корҳои хоҷагидорӣ фаъолона ширкат варзида, ба ҷомеа ва дин нафъ мебахшад ба Ислом ғоидаи бештаре хоҳад овард. Зеро «Ҳама махлуқот ба Худо таваккал мекунад ва Худованд бештар касеро дӯст медорад, ки ба махлуқоташ муфидтар бошад. Ва агар бигӯй: «Одам се навъ аст: шахсе, ки бар зарари зиндагии имрӯзи худ дар бораи зиндагии ояндаи худ ғамхорӣ мекунад, ғолиб аст. Марде, ки зиндагии ҳозирааш ӯро аз зиндагии оянда парешон мекунад, одами гумшуда аст. Ва касе, ки бо ҳардуи онҳо сару кор дорад, ба хатар дучор мешавад ва таваккал мекунад ва ғолиб аз касе, ки дучори хатар аст, беҳтар аст, пас бидонед, ки дар ин кор як асрор ҳаст, он аст, ки танҳо ба мақоми баланд ноил шудан мумкин аст, танҳо бо рафъи хавфу хатарҳо». Аз ин рӯ, бартаритарин роҳ интиҳоби як василаи тиллоӣ миёни зиндагии дунявӣ ва рӯҳонӣ аст.

Ғайр аз ин, Ғазалӣ ҳангоми омӯзиши масъалаҳои эсхатологӣ чунин қайд менамояд, ки яке аз ангеҷаҳои тақсими рӯз ва шаб аз ҷониби Худованд хостори таъмини рӯз барои қонҷи қардани ниёзҳои дунявӣ ба шумор меравад. Яъне Ғазалӣ ба зуҳуд ва дурӣ аз зиндагии дунявӣ даъват намекунад: «Ва агар ба молу мулки Сулаймон ва мартабаи паёмбар, ки ба ӯ ато шудааст, тавачҷуҳ кунед, дарк хоҳед кард, ки зуҳд дар зоҳид аст, на дар фақр.» Машхуртарин асари олим “Эҳёи илмҳои имон” (“Иҳё улум ад-дин”) ду тафсири фақрро дар бар мегирад. Аз як тараф, инсон бояд барои фақирӣ талош кунад, зеро он «стансия» шоистаи таҳсин аст, сифатест, ки инсонро ба камолот наздик мекунад. Аз тарафи дигар, фақр ҳамчун мусибате тавсиф мешавад, ки аз боло ба одамон фиристода мешавад. Худованд тамоми неъматҳои рӯи

заминро фароҳам кардааст, то инсон аз онҳо истифода кунад. Аммо инсон набояд дороиҳои дар ихтиёраш бударо ба ганҷ табдил диҳад, зеро ин хилофи аҳдофи Худост. Яъне маблағро бояд тавре истифода шаванд, ки Аллоҳ фармудааст ва анъомдинии ҳолӣ ё бадтараш муомилоти судӣ хилофи қонунҳои муқарраркардаи Худованд аст. Ғазолӣ онҳоро, ки ба хоҳири пул ҷамъ мекунам, ба онҳое монанд кардааст, ки ҳокими як давлатро ба зиндон меандозанд ва аз иҷрои вазифаҳои монанд мешаванд [14].

Ғазолӣ вазифаҳои пулро таҳлил намуда, чунин қайд менамояд: «Тилло ва нуқра атои Худованд аст. Ба шарофати онҳо ҳама қорҳои дунё анҷом меёбанд. Аммо (тилло ва нуқра) танҳо металлҳои онҳо дар худ арзише надоранд. Мардум онҳоро мехоҳанд, зеро онҳо метавонанд тамоми молҳои ҷаҳонро харидорӣ намоянд». Пул вазифаи ченаки арзишро иҷро намуда ҳамчун доваре баромад мекунад, ки нархи ҳар як ашёро муайян мекунад. Ғазолӣ ҳамчунин тилло ва нуқраро ба оина ташбеҳ додааст, яъне «... оина дар худ арзише надорад, вале дар он таҷассум меёбад, ки ҳар чизро ки намудор шуд инъикос менамояд». Асари дигари Ғазолӣ, ки бо номи «Кимӣи саодат» хело машҳур аст ва онро баъзе аз донишмандон то ба ҳол иштибоҳан як нусхаи маъмули «Эҳёи улуми эътиқод» медонанд, масъалаҳои марбут ба закот ва нақши молияи давлатӣ дар ҷомеаи мусулмониро дар замина ба таври муфассал баррасӣ мекунад. Аммо Ғазолӣ на ба ҷанбаҳои воқеии иқтисодӣ ва ҳуқуқии ҷамъоварӣ ва тақсими андоз, балки ба ҷанбаҳои ахлоқӣ тавачҷуҳи бештар медиҳад. Олим ҳам ба касе, ки закот медиҳад ва ҳам ба он кас, ки онро қабул мекунад, тавсия медиҳад, то ҳар ду ҷониб расман ба иҷрои ҳама талаботҳои марбут ба андози поксозӣ наздик нашаванд, балки

онро бо дил ба ҷо оваранд. Аммо ал-Ғазолӣ имкони ҷорӣ кардани андозҳои навро, ки шариат пешбинӣ накардааст, инкор намекунад, балки ҷонибдори тақозо ва манфиати диндорон ва давлат мебошад.

Дар ҳолати омӯхтани осори Ғазолӣ оид ба хос будани баъзе номутобиқатӣ наметавон қайд кард. Ба андешаи Ибни Рушд, Ғазолӣ дар китобҳои дар мавридҳои гуногун ба ҳонандагони гуногун муроҷиат намуда, кӯшиш мекунад, ки бо файласуф ба забони фалсафа ва бо суфӣён ба забони онҳо ва амсонии он сӯҳбат кунад. Ба шарофати ин равиш, дар осори Ғазолӣ гоҳо ибораҳои пайдо кардан мумкин аст, ки дар назари аввал якдигарро истисно мекунам.

Доир ба фаъолияти механизмҳои гуногуни бозорӣ (аз ҷумла ҳангоми баррасии қонунҳои талабот ва пешниҳод) андешаҳои муҳимро баён карда, олим баъзан қонунҳои бозорро нодида гирифта, қомилан ба арзишҳои маънавӣ ҳамчун танзимгари фаъолияти иқтисодӣ таъяс мекард. Яке аз аввалин муаллифони мусулмонӣ, ки асарҳои ба масъалаҳои иқтисодӣ дахл кардаанд, фақеҳи барҷаста Абӯюсуф Яъқуб ибни Иброҳим ал-Қуфӣ ал-Ансорӣ ба ҳисоб мерафт. Ба шарофати саъю кӯшиши ӯ, мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ дар ҷаҳони мусулмонӣ васеъ паҳн шуд.

Хусусияти осори Абӯюсуф мисли бисёре диншиносон ва фақеҳи мусалмони он замон, истифодаи равиши байнифани ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, машҳуртарин китоби ӯ «Китоб-ул-ҳароч» - аслан дастур оид ба андозбандӣ - на танҳо масъалаҳои марбут ба ҷамъоварии андозҳои интиҳоботӣ ва андози замин, балки масъалаҳои марбут ба истифодаи заминро об, идораи давлатӣ ва ҳатто ҷазоҳои ҷиноятҳои низ баррасӣ мекунад.

Абу Юсуф «Китоб-ул-Хароч»-ро дар замони қозии оӣ буданаш бо амри халифа Ҳорун ар-Рашид навишта буд. Китоб дар

шакли посух ба саволҳои халифа сохта шудааст. Эҳтимол меравад, ки ин як дастгоҳи услубӣ буд ва саволхоро аз номи халифа худи муаллиф таҳия намудааст. Мақсади таълифи «Китоб-ул-хароч» сирф амалӣ - дарёфти таносуби оптималии даромаду харочоти давлат ба шумор мерафт. Абуюсуф осори худро дар заминаи баррасии масъулияти ҳоким дар назди тобеонаш навиштааст.

«Китоб-ул-хароч» теъдоди зиёди ҳадисхоро дар бар мегирад, ки он тақрибан 550 ададро ташкил мекунад. Аммо Абуюсуф на танҳо муқаррароти Қуръон ва ҳадисхоро он ҷо нишон додааст, балки онҳоро ҳамчун тасдиқи ҳулосаҳои ҳуқуқии худ овардааст.

Дар баробари ин, масалан, «Китоб-ул-Хароч»-и коршиноси маъруф Яҳё ибни Одам танҳо аз маҷмуаи ҳадисҳо, дастурҳои ҳуқуқӣ ва афоризмҳо иборат мебошад. Муаллиф танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ андешаҳои худро баён кардааст. Аз масъалаҳои воқеии андоз дар китоби Яҳё ибни Одам: тартиби андозбандии замин, масъалаи таъсиси моликият ба замин, мақоми ғайримусулмонон дар танзими истифодаи замин ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар баробари ин дар ин асар муқаррароти муъим вобаста ба масъалаҳои моликияти замин, ки имрӯз дар

баъзе кишварҳои мусулмонӣ татбиқи амалӣ пайдо мекунад, оварда шудааст.

Хулоса. Назарияи иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом дар замони имрӯза ҳамқадами рушди бозорҳои молиявӣ ва бонкии исломӣ мебошад. Ин аз он шаҳодат медишад, ки дар нимаи дуҷуми асри XX муҳаққиқони иқтисоди исломӣ бештари таваҷҷуҳи худро ба бунёди констраксияҳои назариявии иқтисоди исломӣ нигаронида бошанд, аммо айни ҳол онҳо таваҷҷуҳи бештари худро дар таҳлил ва ҷамъбасти амалияи муассисаҳои молиявии сершумори исломӣ дар саросари ҷаҳон равона менамоянд. Дар қисми зиёди давлатҳои исломӣ ва ғайри исломӣ имрӯз муассисаҳои молиявии исломӣ фаъолият мекунад ва онҳо тибқи анъанаҳо ва қонунҳои иқтисоди исломӣ ба аҳоли хизмат мерасонанд. Новобаста аз ин, олимони форс А.Ғелонӣ, Муҳаммад Ғазолӣ ва дигар назариячиёни модели иқтисодии исломӣ, албатта, аз аввалин шахсоне ба шумор мераванд, ки кушиши аз дидгоҳи исломӣ таҳлил кардани ҷолишҳои капитализми исломиро доштанд.

Вобаста ба ин моро зарур аст, ки имрӯз ақоиди мутафаккирони соҳаи иқтисоди исломиро пурра омӯхта, онро барои муаррифӣ намудан барои наслҳои оянда саҳмгузор бошем.

АДАБИЁТ

1. Иззаддин, Юсуф. Аль-иштиракийя ва-ль-каумийя ва асарухума фи-ль-адаб аль-хадис (Социализм и национализм: их следы в современной литературе). Каир, 1968,- С. 69.
2. Ислам. Проблемы идеологии, права, политики и экономики. М., 1985,-С. 102.
3. Косач Г.Г. Красный флаг над Ближним Востоком? М.- 2001- С. 23, 33.
4. Котлов Л.Н. Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии. 1908–1914 гг. М.-1986, -С. 60.
5. Котлов Л.Н. Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии. 1908–1914 гг. М.-1986, -С. 60
6. Banani A. The Modernization of Iran. 1921–1941. Stanford (USA), 1961.-С. 20.

7. Левин З.И. Развитие общественной мысли на Востоке. Колониальный период XIX – XX вв. М.- 1993. С. 213–214.
8. Левин З.И. Развитие основных течений общественно-политической мысли в Сирии и Египте. М.- 1972. С 234
9. Smith W.C. Islam in Modern History, New Jersey, 1957.- С. 23.
10. Ислам. Проблемы идеологии, права, политики и экономики. М.- 1985- С. 103
11. Жан Давид К. Булакия (1971), "Ибн Халдун: экономист четырнадцатого века", Журнал политической экономии 79 (5): 1105-1118.
12. Насираддин Туси «Ахлаг-и-Насири»(На азербайджанском языке) Баку, Издательство «Елм» (наука), 1989. с.99
13. Насиров, А. Д. Основы исламской экономики – правовые и экономические ценности в священном Коране / А. Д. Насиров. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2010. — № 6 (17). — С. 246-251.
14. Абу Хамид Мухаммад ал-Газали ат-Туси «Кимийа-йи саадат» (Эликсир счастья) СПб, 2002.
15. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва андоз, Донишгоҳи байналмилалии сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон, суроға: х. Борбад 48/5 734055, ш. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru;

Информация об авторе:

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратшоевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Финансов и налогообложение» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru;

Information about the author:

Alishoev Khurshedshoh Hasratshoevich – c.e.s., Associate Professor, Head of the Department of Finance and Taxation at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan; Borbad Ave. 734055, Dushanbe. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru;

УДК: 330

ТАҲЛИЛИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ДАВРАИ БУҲРОНҲОИ ҶАҶОНӢ

Азимова Д.С.

Аннотатсия. Дар мақола аслан вазъи сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ дар шароити буҳронӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф тавонистааст, ки бо қиёс кардани таъсири буҳронҳои пайдарпайи ҷаҳонӣ ба иқтисоди миллӣ фикру мулоҳизаҳои асосноккардаи худро манзур дорад. Ҷолиби диққат аст, ки муаллиф аз нишондиҳандаҳои баъди буҳронӣ бо таври афзалиятнок аз сарчашмаҳои гуногуни омӯрӣ самаранок истифода кардааст. Ҳамзамон, ҷиҳати пешгирӣ аз пайомадҳои буҳронҳои фарогири иқтисоди ҷаҳон, аз қабилҳои буҳронҳои экологӣ, ҷанги тиҷоратӣ ва авзои сиёсии минтақаҳои гуногуни ҷаҳон пешниҳодҳои илман асосноккардаи худро ироа кардааст. Воқеан, муаллиф исбот намудааст, ки андешидани чораҳои зарурии пешгирикунанда ба фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад, ки таъсири мусбат расонад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, шарик, сармояи мустақим, рушди иқтисодӣ, буҳрони иқтисодӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, савдои берунӣ, маблағгузори инстиутсионалӣ, КОВИД-19, таҳримот, ҷанги тиҷоратӣ.

Барои иқтибос: Азимова, Д.С. Таҳлили фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон дар давраи буҳронҳои ҷаҳонӣ/ Д. С. Азимова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 287-297.

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ГЛОБАЛЬНЫХ КРИЗИСОВ

Азимова Д.С.

Аннотация. В статье анализируется состояние внутренних и иностранных инвестиций в Республике Таджикистан в период глобальных социально-экономических и политических кризисов. Своё обоснованное мнение автор смог выразить, сравнив влияние сменяющих друг друга мировых кризисов на национальную экономику. Стоит отметить, что автор эффективно использовал посткризисные показатели из различных статистических источников. В то же время, чтобы предотвратить последствия глобальных экономических кризисов, таких как экологический кризис, торговая война и политическая ситуация в различных регионах мира, он представил свои научно обоснованные предложения. Фактически автор доказал, что принятие необходимых профилактических мер может оказать положительное влияние на инвестиционную активность в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: инвестиции, прямые инвестиции, экономическое развитие, экономический кризис, инвестиционный проект, внешняя торговля, партнер, институциональные инвесторы, COVID-19, санкции, торговая война.

ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING GLOBAL CRISES

Azimova D.S.

Annotation: The article analyzes the state of domestic and foreign investments in the Republic of Tajikistan during global socio-economic and political crises. The author was able to express his well-founded opinion by comparing the impact of successive global crises on the national economy. It is worth noting that the author effectively used post-crisis indicators from various statistical sources. At the same time, in order to prevent the consequences of global economic crises, such as the environmental crisis, trade war and the political situation in various regions of the world, he presented his scientifically based proposals. In fact, the author has proven that taking the necessary preventive measures can have a positive impact on investment activity in the Republic of Tajikistan.

Key words: investment, direct investment, economic development, economic crisis, investment project, foreign trade, partner, institutional investors, COVID-19, sanctions, trade war.

Гузориши масъала. Дар шароити муосир пешгирӣ ва идораи бухронҳои молиявӣ иқтисодӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат маҳсуб меёбад. Махсусан дар шароити бухронӣ бояд роҳҳо ва усулҳои нави пешгирии таъсири омилҳои бухронӣ ба ғайрияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷустуҷӯ карда шаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вазъи муосири иқтисодиёти ҷаҳонӣ тайи солҳои охир мавриди омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи муҳакиқон қарор гирифтааст. Роҷеъ ба ин масъала қорҳои илмӣ, мақолаҳои илмӣ оммавии зиёд эҷод гардида истодаанд. Бо тақвияти ба ин маводҳои илмӣ ва дигар сарчашмаҳои иттилоотӣ кушиш ба ҳарч додам, ки мақолаи мазкурро таҳия намоям. Зеро бухронҳои пайдарпайи солҳои охир бевосита ба ғайрияти инвестисионии давлатҳо таъсири манфии худро мерасонанд.

Мақсади мақола. Омилҳои таъсиррасони бухронӣ ба ғайрияти инвестисионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, вобаста ба ин

пешниҳодоти мушаххас ҷиҳати пешгирӣ аз бухронҳо ироа карда шуданд.

Мухтавои асосии мавод. Мусаллам аст, ки дараҷаи таъсири бухронҳои иқтисодӣ ба рушди иқтисодии давлатҳо вобаста ба сатҳи тараққиёти онҳо гуногун шуда метавонад. Агар таъсири онҳо боиси боздошти истеҳсолоти бархе аз давлатҳо гардад, барои гуруҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф сабаби кам гаштани сармоягузорӣ ба иқтисоди миллӣ ва камшавии даромад аз ҳисоби манбаъҳои хориҷӣ мегардад. Аз ин рӯ, барои давлатҳои ресепиент ҷиҳати пешгирӣ аз таъсири бухронӣ зарурат пеш меояд, ки ҷуғрофияи сармоягузорию худро бознигарӣ намоянд. Ҳамзамон, таъсири молиявии бухронҳо хеле зиёд буда, боиси афзоиши ғайриинтизори хароҷоти буҷети давлатӣ мегардад. Омӯзиши мавзӯи ошкор кард, ки бухронҳои иқтисодӣ инчунин ба нобаробарии маблағгузорӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ оварда мерасонад. Дар ин сурат, дар рафти иҷроии пурраи барномаҳои нақшаҳои давлатию маҳаллӣ мушкилӣ эҷод мешавад.

Ҳаминро ба инобат гирифта, дар мақола таъсири бухронҳои иқтисодии молиявӣ ва ҳамзамон бухрони ковидӣ ба фаъолияти инвеститсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Сармоягузорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ ва махсусан сиёсати молиявии мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки аз самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ татбиқи лоиҳаҳо, барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ вобастагии амиқ пайдо менамоянд. Мутаассифона, тавре шоҳид ҳастем, вобаста ба вазъи иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳонии муосир, на ҳам вақт роҳандозии сиёсати сармоягузорию давлатҳо дар татбиқи ҳуҷҷатҳои барномавии давлатӣ ба коми дил мешавад. Зеро авзои сиёсӣ иқтисодии ҷаҳони муосир баъзан сармоягузориро водор месозад, ки ҷуғрофияи фаъолияти худро тағйир диҳанд. Ба сифати чунин мушкилиҳои сатҳи ҷаҳонӣ, ки тайи даҳсолаҳои охир боис ба тағйир ёфтани сиёсати сармоягузoron гаштааст, бухрони давомдори солҳои 2014-2018, бухрони ковидии соли 2020, бухрони сиёсии аврупоӣ, бухрони сиёсии Шарқи Наздик ва ба ин монанд мушкилиҳо мансуб мебошанд.

Мусаллам аст, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви комилҳукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ ва иштирокчии фаъоли бозорҳои ҷаҳонӣ аз сар задани бухронҳои пайдарпай бе таъсир намонд. Масалан, танҳо як ҳуди бухрони ковидии соли 2020 боиси якбора кам шудани ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ гашта буд. Агар воридоти умумии сармоягузорию хориҷӣ дар соли 2019 беш аз 607,1 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода буд, бинобар сар задани бухрони КОВИД-2019 ин нишондиҳанда, яъне воридоти умумии сармоягузорию хориҷӣ дар соли 2020 танҳо ба 428,4 млн. доллари ИМА

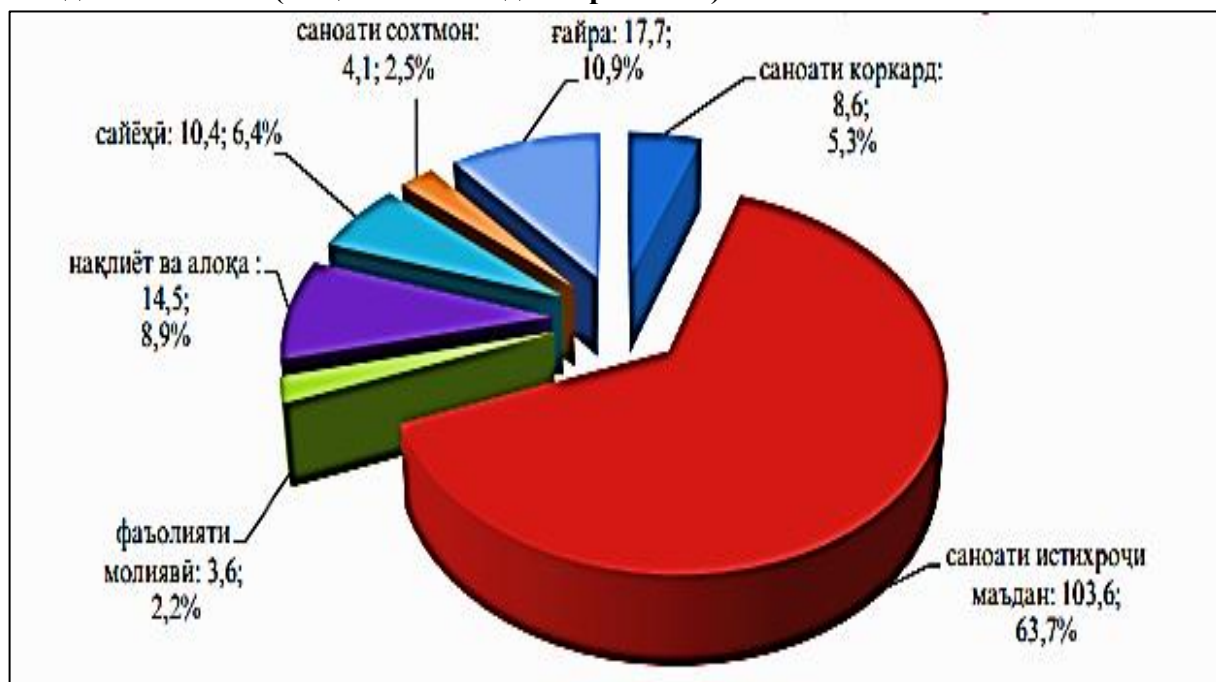
баробар шуд [13, 373]. Аз ин ҷо бармеояд, ки воридоти сармоя аз рӯи ҳамаи шаклҳо дар қиёс ба соли 2019 дар ин давраи бухронӣ 29,5% камтар гардид. Азбаски таъсири бухрон ба ҳамаи шаклҳои сармоягузорӣ назаррас буд, ҳаҷми сармоягузорию мустақим низ дар ин росто тағйир ёфт. Агар ҳаҷми сармоягузорию мустақим дар соли 2019 мутаносибан 345,9 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода буд, бинобар пайомадҳои КОВИД-19 ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 162,5 млн. доллари ИМА баробар гардида, нисбат ба соли қаблӣ 183,4 млн. доллари ИМА ё 53,1% коҳиш ёфтааст [13, 373]. Ба ин нигоҳ накарда, сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ сафарбар карда шуданд. Зеро дар асоси принципҳои асосии «Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар ҳама шароити ғайриинтизор ва форсмажорӣ бояд ниҳодҳои дахлдори соҳавӣ раванди сармоягузорию зери назари қатъии худ қарор диҳанд [1]. Дар ин асос, сармояи мустақими хориҷӣ дар соли 2020 асосан ба соҳаҳои саноати коркард - 8,6 млн. доллари ИМА (5,3%), саноати истихроҷи маъдан - 103,6 млн. доллари ИМА (63,7%), фаъолияти молиявӣ ва ҳаргуна хизматрасонии тиҷоратӣ - 3,6 млн. доллари ИМА (2,2%), нақлиёт ва алоқа - 14,5 млн. доллари ИМА (8,9%), сайёҳӣ - 10,4 млн. доллари ИМА (6,4%), саноати сохтмон - 4,1 млн. доллари ИМА (2,5%) ва ғайраҳо - 17,7 млн. доллари ИМА (10,9%) равона карда шудаанд [5]. Вобаста ба таҳлили қиёсии гузаронидашуда нисбат ба соли 2019 гуфтан мумкин аст, ки таъсири бухрон ба камшавии маблағгузорию соҳаҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ дар соли 2020 бараъло мушоҳида мешавад (диаграммаи 1).

Бо назардошти хусусияти таъсири пандемия, ҳукуматҳоро лозим аст, ки

маблағгузорӣ ба сармояи инсониро ҳамчун унсури марказии нақшаҳои барқарорсозии иқтисодии баъд аз бӯҳронии иқтисодиёти худ баррасӣ кунанд. Муҳимияти ин кор дар он аст, ки афзунгардони сармояи инсонӣ дар раванди рушди инкишоф мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Дар воқеъ, фарқияти байни маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) кишварҳои ҷаҳон то 20-30% ба фарқият ва сатҳи рушди сармояи инсонии онҳо вобастагӣ дорад. Воқеан, пандемияи COVID-19 ва ҷораҳои маҳдудкунандаи марбут ба он, сабаби асосии якбора коҳиш ёфтани истеъмолот ва ҳаҷми

маблағгузориҳо гашта, инчунин дар бозори меҳнат тағйироти калонро ба амал оварданд. Тибқи баҳодиҳии Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (ILO, 2020) танҳо дар семоҳаи дуюми соли 2020 дар шароити таъмини шуғли пурра, талафоти вақти корӣ аз ин маҳдудиятҳо мутаносибан ба 500 млн. ҷойҳои кори доимӣ баробар шуд. «Самараи» ҷоринамоии маҳдудият байни давлатҳо боиси пастшавии нишондиҳандаҳои бозорҳои молия, молу ашёи хом, фурӯш, ҳадамоти нақлиётӣ, сармоягузориҳои байналмилалӣ ва туризм гардиданд.

Диаграммаи 1.-Ҷалби сармояи мустқими хориҷӣ ба соҳаҳо дар давраи бӯҳрони ковидии соли 2020 (ба ҳисоби млн. доллари ИМА)

Маҳзан: <https://investcom.tj/investment/activity/sarmojaguzorii-hori.html>

Тавре маълум аст, яке аз натиҷаҳои ҳаракати сармояи хориҷӣ ин ташкили корхонаҳои муштарак мебошад. Албатта, дар мавриди сар задани бӯҳронҳои ҷаҳонӣ ба фаъолияти онҳо низ таъсири манфӣ мерасад. Ба ҳамаи тамоюлотҳои даҳсолаи охир дар ҷаҳон нигоҳ накарда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шудани шумораи корхонаҳои муштарак бараъло мушоҳида

гашта истодааст, ки ин аз ҷозибияти маблағгузориҳои мамлакат дарак медиҳад [2].

Муҳимияти рушди минтақаҳо ба инобат гирифта, барои кам кардани таъсири омилҳои экзогенӣ ба иқтисоди миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили корхонаҳои муштаракро ҳадафмандона роҳандозӣ менамояд. Ҳамин буд, ки дар ҷумҳурий соли 2023 ҷиҳати ташкили

истеҳсолоти нави саноатӣ, васеъгардонию фондҳои асосӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти наву рақобатнок аз ҳисоби сармояи хориҷӣ ва маблағи корхонаҳо зиёда аз 7 млрд. сомонӣ равона гардид, ки нисбат ба соли 2022 беш аз 1,5 баробар зиёд буд [12].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ корхонаҳои муштарак мақоми намоёнро ишғол менамоянд, зеро нақши корхонаҳои муштарак на танҳо дар рушди саноатикунони кишвар, балки афзоиши иқтисодии содироти мамлакат таъсиррасон мебошад. Таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бунёд ва таъсиси корхонаҳои саноатии муштарак равона гардида, шумораи чунин корхонаҳо дар қаламрави шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд сол аз сол зиёд шуда истодаанд [12]. Ҳамин аст, ки соли 2023 дар вилояти Суғд 18 корхонаи муштарак, аз ҷумла КМ “Зарафшон”, ҚМ Тоҷикистону Канадагии ДММ “Апрелевка”, ҚДММ КМТТ “Тачпроф”, ҚДММ ТАКМ “Анзоб”, ҚДММ “Ширкати кӯҳӣ – саноатии Тоҷикистону Хитой”, ҚДММ “Сатн”, ҚДММ “Чавонӣ”, ҚДММ КМТТ “Силкоат Бойа”, ҚСП “Оби Зулол” дар ҳамкорӣ бо кишварҳои Хитой, Ветнам, Русия, Туркия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Италия, Кипр ва Қазоқистон фаъолиятанро ба роҳ мондаанд [13].

Тавре маълум аст, аз нигоҳи бисёр сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ ва солҳои аввали барқарорсозии харобиҳои баъдичангӣ иқлими сармоягузорӣ дар кишвар номусоид буд. Аммо бо саъйи роҳбарияти мамлакат имкон пайдо шуд, ки дар ҳама самтҳо норасоии ҷойдошта пай дар пай ислоҳ карда шаванд. Дар ин росто, заминаи ҳуқуқӣ мукаммал гардонида шуда, санадҳои ҳуқуқии ба талаботи замонавӣ ҷавобгубуда қабул карда шуданд [3]. Дар самти ислоҳоти бахши иқтисодӣ низ

меъёрҳои иқтисодӣ ба тадриҷ поён карда мешуданд. Бо назардошти таъмини сабукии фаъолияти сармоягузoron ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз, ҷаҳор маротиба тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Феълан, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви Созмони ҷаҳонии тиҷорат исбот кард, ки воқеан, иқтисодиёти мамлакат гуногунҷабҳа буда, ба истеҳсолкунандагони дохилию хориҷӣ тамоми шароити созгор муҳайё карда шудааст ва фазои мусоиди инвестисионӣ мавҷуд мебошад [4].

Воқеияти таъсири сармоягузориҳои хориҷӣ дар он зоҳир меёбад, ки давра ба давра ҳаҷми истеҳсоли молҳо дар Тоҷикистон рӯй ба афзоиш аст. Агар ба сохтори молии савдои берунии мамлакат таваҷҷуҳ намоем, мушоҳида карда мешавад, ки танҳо дар нимсолаи аввали соли 2024 сохтори содиротро асосан металлҳои қиматбаҳо (30,1%), нахи пахта ва маҳсулот аз он (12%), маъданҳо (16,7%), дигар металлҳои нимқиматбаҳо (сурма) (8,8%), алюминийи аввалия ва маҳсулот аз он (9,7%), дигар маҳсулоти кимиёвӣ (2,8%), либосҳои гуногун ва бофташуда (2,6%), маҳсулоти кишоварзӣ (2,4%), мис ва маҳсулот аз он (2,5%), неруи барқ (3,5%), семент (1,2%) ва дигар маҳсулот ташкил намудааст [7]. Ин тамоилро дар солҳои қаблӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Зиёда аз ин, дар ҳошияи ҳадафи чоруми стратегии мамлакат “Саноатикунони босуръати мамлакат” ва панҷсолаи рушди саноат барои солҳои 2022-2026 ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ барои рушди иқтисоди воқеӣ, махсусан соҳаи саноати ҷумҳурӣ аҳамияти калони амалиро касб намудааст. Аз ин лиҳоз, вобастагии байни сармоягузориҳои хориҷиро бо рушди содирот ва дар маҷмӯъ, бо афзоиши ҳаҷми савдои берунӣ, алоқаманд дониш мумкин аст. Зеро дар сохтори соҳавии сармоягузорӣ,

тайи солҳои охир, аслан бахши аъзам ба саноати истихроҷи маъдан (истихроҷи металлҳои ранга) равона шуда истодааст. Мусаллам аст, ки дар 6 моҳи авали соли 2024 ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 61,7 млрд. сомонӣ ва суръати рушди воқеии он 8,2 фоизро ташкил дод, ки таъсири сармоягузорино нодида гирифтани мумкин нест. Суръати рушди иқтисоди миллӣ дар ин давра асосан аз ҳисоби зиёд гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 11,5 фоиз, кишоварзӣ 9,6 фоиз, хизматрасонии пулакӣ 16,6 фоиз, маблағгузорӣ ба сармояи

асосӣ 15,7 фоиз, гардиши савдо 11,9 фоиз, боркашонӣ 13,8 фоиз ва мусофиркашонӣ 9 фоиз таъмин гардид [7]. Дар сурати афзоиши ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ имконият пайдо мешавад, ки ҳаҷми содироти мамлакат боз ҳам рӯ ба афзоиш орад.

Вобаста ба ин таҳлилҳои гузаронидашуда, мушоҳида мегардад, ки давра ба давра дар гардиши савдои хориҷии мамлакат дигаргуниҳои кулӣ, махсусан афзоиши ин нишондиҳанда ба назар расида истодааст.

Ҷадвали 1.-Вазъ ва динамикаи савдои берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллар)

	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019 бо фоиз
Гардиши савдои хориҷӣ	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5	8329,0	+ 84,1
- давлатҳои узви ИДМ	2521,1	2357,9	3120,1	3870,4	3556,3	+41,1
- давлатҳои хориҷи дур	2002,6	2199,9	3239,0	3439,1	4772,7	+38,3
Содирот	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	2448,8	+108,5
- давлатҳои узви ИДМ	449,9	289,5	574,7	761,4	551,5	+22,6
- давлатҳои хориҷи дур	724,5	1117,4	1574,9	1380,6	1897,3	+61,9
Воридот	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	5880,2	+75,6
- давлатҳои узви ИДМ	2071,2	2068,4	2545,4	3109,0	3004,8	+45,1
- давлатҳои хориҷи дур	1278,1	1082,5	1664,1	2058,5	2875,4	+125

Манбаъ: аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Таҳлили ҷадвали 1 бараъло нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат тайи панҷсолаи охир бинобар суръат пайдо кардани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳаҷми гардиши савдои хориҷии мамлакат афзоиш ёфта истодааст. Дар ин ҷо агар, бо сабаби таъсири бемории фарогири КОВИД-19 ва суишудани истеҳсолоти ватанӣ суръати афзоиши савдои хориҷӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 наздики 0,75%-ро ташкил карда бошад, дар солҳои баъдӣ, аллалхусус дар соли 2021 ин нишондиҳанда то ба 39% афзоиш кардааст. Дар ин радиф,

ба тадриҷ афзоиш ёфтани ҳаҷми содироти мамлакат низ тайи солҳои охир назаррас гашта истодааст. Ба ҳар сурат, ду маротиба зиёд будани ҳаҷми воридот нисбат ба содирот чорачуии махсусро талаб менамояд. Ниҳоят аз таҳлилҳои гузаронидашуда бармеояд, ки танҳо дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 ҳаҷми гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми мамлакатҳои ҷаҳон то 84,1% ё худ 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст.

Таҳлили аналитикии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон бозгӯи

он аст, ки давоми солҳои 2007-2021 ба ҷумҳурӣ воридоти умумии сармоягузори хориҷӣ 11012,4 млн. доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз он 4 млрд. 850 млн. доллари амрикоӣ сармоягузориҳои мустақим, 5 млрд. 659 млн. доллари амрикоӣ дигар намуди сармоягузориҳо ва 502,1 млн. доллари амрикоӣ сармоягузори портфелӣ (евробондҳо) мебошанд [9].

Интиҳоби ин давра ба он хотир аст, ки маҳз дар ин миён буҳрони ҷаҳонии молиявӣ, таҳримотҳои сангин нисбат ба давлатҳои шарикӣ Тоҷикистон (Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ислонд Ирон), шиддатёбии ҷанги тичоратии байни Чин ва Ғарб ва ҳамзамон буҳрони фарогири ковидӣ ба тамоми кишрҳои ҷомеаи муосир таъсири манфии худро расонида буданд. Тайи солҳои 2007-2021 ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 65 давлати ҷаҳон сармоягузорӣ намудаанд. Дар ин миён, ба панҷгонаи давлатҳои сармоягузор, ки мутаносибан ба ҳар кадоме аз онҳо беш аз 500 млн. доллари ИМА рост меояд, давлатҳои зеринро ворид кардан мумкин

аст: - Хитой бо 3 млрд.252 млн. дол. ё 30% (алоқа, сохтмон, хадамоти молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, монтажи таҷҳизоти технологӣ, саноат, сохтмон ва дигар намуди хадамот), Россия бо 1 млрд. 648 млн. долл. ё 15% (сохтмон, алоқа, омӯзиши геологӣ, хадамоти молиявӣ, тандурустӣ, саноат сохтмон, савдо энергетика, туризм ва дигар намуди хадамот), ИМА бо 712,8 млн. долл. ё 6,5% (алоқа, хадамоти молиявӣ, маориф, кишоварзӣ, тандурустӣ, обтаъминкунӣ ва соҳилмустаҳкамкунӣ сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат), Британия Кабир бо 714,6 млн. долл. ё 7% (омӯзиши геологӣ истихроҷ, сохтмон, хадамоти молиявӣ, истихроҷи ангишт, саноат ва савдо), Қазоқистон бо 586 млн. дол. ё 5,3% (хадамоти молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат, савдо) ва Филиппин бо 581,7 млн. долл. ё 5,3% (кишоварзӣ, сохтмони роҳ, хадамот, монтажи технологияҳо, хадамоти молиявӣ, идоракунии давлатӣ, тандурустӣ, маориф) [8].

Ҷадвали 2.-Таҳлили ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2024 (млн. доллари ИМА)

Сол	Сармояи мустақим	Сармояи ҷомадонӣ	Дигар намуди сармоягузориҳо	Ҷамағӣ
2015	470,9	0,04	506,9	977,84
2016	434,2	0,05	408,4	842,65
2017	354,5	500,0	246,0	1 101
2018	326,8	0,0	317,7	645
2019	345,9	0,1	261,2	607,2
2020	162,5	0,4	265,5	428,4
2021	342,2	0,1	376,0	718,3
2022	618,4	0,2	1958,1	2 577
2023	221	0,1	2469	2 690
2024 (январ-март)	97	0,1	876	973

Чамъ	3 373,4	501,1	7 684,8	11 559,3

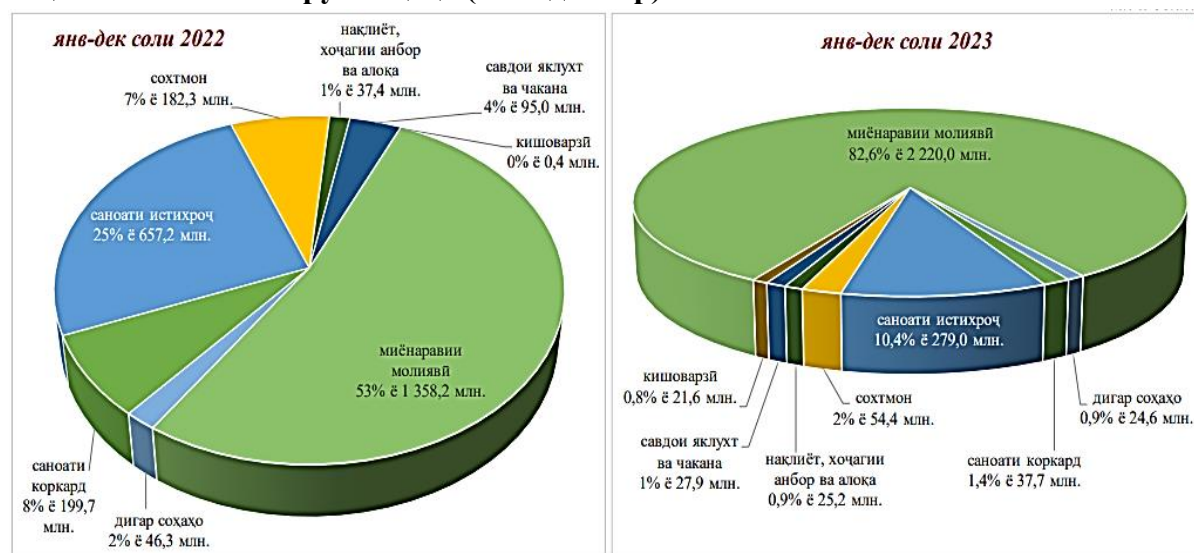
Манбаъ: сомонаи расмӣи ҚДСИАД: <https://investcom.tj/investment/activity/omor>
сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон: <https://nbt.tj>

Аз ҷадвали мазкур муайян аст, ки бинобар сар задани бухрони фарогири КОВИД-2019 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ду маротиба коҳиш ёфта, ба 162,5 млн. доллари ИМА баробар шуд, ки боиси иҷро нагардидани баъзе аз барномаю лоиҳаҳои миёнамуҳлати давлатӣ гардид. Аммо аллакай дар соли 2021 ин норасоӣ пурра гардида, ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ якбора ду маротиба афзуда ба нишондиҳандаи соли 2019 баробар гардидааст. Дар самти бартарафсозии пайомадҳои бухрони КОВИД-2019 дар радифи сиёсати зиддибухронии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин нақши сармоягузориҳои институтсионалӣ, аз қабили Хазинаи байналмилалӣ асър, Гуруҳи Бонки Ҷаҳонӣ [11, 153-163], бонкҳои

минтақавӣ рушд (Бонки осиёгии рушд, Бонки исломӣ рушд, Бонки аврупоӣ таҷдид ва рушд) хеле назаррас боқӣ мемонанд. Вобаста ба нақши созмонҳои минтақавию байналхалқӣ, аз нигоҳи мо, дар мақолаи дар боло овардашуда тафсилоти хуб оварда шудааст. Дар ҷадвал ҳамзамон мушоҳида кардан мумкин аст, ки то оғози соли 2024 назар ба давраи бухрони ковидӣ сармоягузориҳо аз ҳамаи манбаъҳо 6,3 маротиба афзоиш ёфтаанд. Ин бори дигар тасдиқ мекунад, ки дилхоҳ бухрон метавонад, ки вазъи сармоягузориҳо дар мамлакат тағйир диҳад.

Вобаста ба ин мушоҳида мегардад, ки дар сохтори соҳавӣи ҷалби сармоягузориҳо ҳамасола дигаргунӣ ба назар мерасад. Ин ҳолатро барои солҳои 2022 ва 2023 бараъло мушоҳида кардан мумкин мебошад.

Диаграммаи 2.- Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022 – 2023 аз рӯи соҳаҳо (млн. доллар)

Манбаъ: сомонаи расмӣи ҚДСИАД: <https://investcom.tj/investment/activity/omor>
сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон: <https://nbt.tj>

Аз таҳлили диаграмма бармеояд, ки дар соли 2023 воридоти сармояи хориҷӣ

асосан ба соҳаҳои миёнаравии молиявӣ 2220 млн. дол., саноати истихроҷ 279 млн. дол., сохтмон 54,4 млн. дол., саноати коркард 37,7 млн. дол., савдои яклухт ва чакана 27,9 млн. дол., нақлиёт, ҳоҷагии анбор ва алоқа 25,2 млн. дол., кишоварзӣ 21,6 млн. дол. ва 24,6 млн. дол. ба дигар соҳаҳо равона гардидааст. Агар соли 2022 ҳиссаи миёнаравии молиявӣ 53%, саноати истихроҷ 25%, саноати коркард 8% ва сохтмон 7%-ро аз ҳаҷми умумии воридоти сармояи хориҷӣ ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 мутаносибан ба 83%, 11%, 1,4% ва 2% расидааст. Аз таҳлил бармеояд, ки афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ соли 2023 нисбат ба соли 2022 асосан аз ҳисоби миёнаравии молиявӣ дар ҳаҷми 861,7 млн. доллар ё 63,4% таъмин гардидааст

Масъалаи дигари доғи рӯз, ки он низ ҳислати ҷаҳониро касб кардааст, суръати баландро касб кардани бухрони экологӣ мебошад. Дар ҷаҳорҷӯбаи Стратегияи шарикӣ ва таҳлили омилҳои бухронӣ шиддатёбии хавфҳои иҷтимоӣ ошкор гардидаанд, ки ин бо хусусиятҳои ҷуғрофии мамлакат алоқаманд мебошад [10]. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои осебпазир аз таъсири тағирёбии иқлим ва бухрони экологӣ дар минтақа ба шумор меравад, ки инро бо пешгӯинашаванда будани офатҳои табиӣ ва баландшавии ҳарорат маънидод кардан мумкин аст. Ҳамин аст, ки дар Паёми Президенти мамлакат ироа гардидааст: "...Тавре ки ҳамватанони азизи мо мушоҳида мекунанд, солҳои охир тағйирёбии иқлим дар миқёси сайёра ба мушкилии аввалиндараҷа табдил ёфта, Тоҷикистонро низ таҳти таъсири манфии худ қарор додааст... [6]", ин масъала яке аз проблемаҳои оламшумул мансуб доништа мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои бузурги захиравӣ мебошад, ки аз рӯи баъзе соҳаҳо метавонад истеҳсоли молу маҳсулотро ба таври

афзалиятнок афзоиш диҳад ва ба содиркунанда табдил ёбад. Ба вижа, яке аз ин соҳаҳо истеҳсол ва фурӯши қувваи барқ мебошад, ки онро дар муқобили бухрони экологӣ метавон истифода кард. Тибқи маълумоти омории "Тоҷикистон дар рақамҳо - 2023", сарвати бебаҳои ҷумҳурӣ дарёҳо ва кӯлҳои он мебошанд. Дарозии умумии 947 дарёи ҷумҳурӣ аз 28500 километр зиёдтар аст. Маҳз дар онҳо зиёда аз 60% захираҳои гидроэнергетикӣ минтақаи Осиёи Марказӣ ташаккул меёбанд [5, 13]. Тибқи ин нишондод ва бо истифода аз ин захираҳои гидроэнергетикӣ дар ояндаи наздик, мамлакати мо яке аз содиркунандагони асосии қувваи барқ дар Осиё табдил хоҳад ёфт. Далели ин гуфтаҳо дар он аст, ки дар соли 2022 назар ба соли 2015 барои дастёбӣ ба ҳадафҳои стратегияи мамлакат истеҳсоли нерӯи барқ 4,2 млрд. кВт/соат афзоиш ёфтааст. Соли 2023 бошад, иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6000 мегаватт ва истеҳсоли нерӯи барқ 22 млрд. кВт/соат-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 млрд. кВт/соат ё худ 28 фоиз зиёд мебошад [6].

Ҳамзамон, дар шароити авҷгирии бухрони экологӣ бо ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ истифодаи васеи манбаъҳои эҳёшавандаи энергия дар татбиқи барномаҳои давлатӣ барои истифодаи "энергияи сабз" ва гузаштан ба "иқтисоди сабз" заминаи мусоиду созгор фароҳам меорад. Банақшагирии муфассали сармоягузорӣ ва гузариш ба манобеи энергияи сабз боиси коҳиш додани партовҳои барои таъмини тавозуни энергетикӣ ва қонё кардани талаботи инфрасохтор ба энергия мегарадад. Чунин тафсилоти банақшагирӣ барои афзунгардонии эътимоди сармоягузoron мусоидат карда, имкониятҳо ва ҳавасмандии сармоягузориҳо барои сохтмон ва фурӯши лоиҳаҳои самаранок суръат мебахшад. Дар

ин хошия, имкони бештари сафарбаркунии сармояи дохилӣ низ пайдо гашта, дараҷаи вобастагӣ аз хориҷа кам мегардад.

Вобаста ба авзои вазнини иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва сиёсии ҷаҳони муосир

зарурат пеш омадааст, ки дар масъалаи риояи таносуби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва давра ба давра кам кардани вобастагӣ аз омилҳои берунӣ чораҳои мушаххас андешида шаванд.

АДАБИЁТ

1. Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ғимояи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, таҳти №755;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 17 майи соли 2004, № 24
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15-уми марти соли 2016, №1299
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ» аз 19-уми марти соли 2013, № 944
5. Маҷаллаи «Тоҷикистон дар рақамҳо - 2023» // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Душанбе, - 2023, - С.12, 13, 95;
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023 [манбаи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/event/missives/36370> (санаи вуруд: 25.07.2024)
7. ПРЕСС-РЕЛИЗ оид ба натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти вазорат дар нимсолаи якуми соли 2024. Сомонаи расмӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ. <https://medt.tj/images/06.08.2024-2.pdf> (санаи воридшавӣ: 10.08.2024с.)
8. Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj/sarmojaguzori.html> (санаи вуруд: 20.07.2024с.)
9. Сомонаи расмӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ <https://investcom.tj/investment/activity/11-omori-sarmojaguzorii-hori.html> (санаи воридшавӣ: 20.07.2024с.)
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Қарори МНМО Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.12.2016с., №636 // - Душанбе, - ҚДММ «Контраст», - 2017;
11. Тағоев М.Р. Нақши Гуруҳи Бонки Ҷаҳонӣ дар самти пешгирӣ ва бартарафсозии пайомадҳои COVID-19. / М.Р. Тағоев // Журнали МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”. - Душанбе, - 2021, - № 3(75), - С.153-163.
12. Таъсиси корхонаҳои муштарак ва дарёфти имкониятҳои нав. Нашрияти “Ҳақиқати Суғд” // Нашрияти расмӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд // - Хучанд, - 2023.
13. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи расмӣ оморӣ. //Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон// ш.Душанбе, - 2021с., - 702 саҳ.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Азимова Дилафруз Сониевна - ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишони: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Буни

Ҳисорак, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 880608787, e-mail: dilafruz_sonievna@mail.ru

Информация об авторе:

Азимова Дилафруз Сониевна – ассистент кафедры мировой экономики ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Буни Хисорак, Таджикский национальный университет. Тел.: (+992) 880608787; e-mail: dilafruz_sonievna@mail.ru

Author information:

Azimova Dilafruz Sonievna - assistant of the department of world economy of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Buni Hisorak street, Tajik National University. Phone: (+992) 880608787, e-mail: dilafruz_sonievna@mail.ru

УДК:336.71

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ РАВАНДИ ТАҒЙИРЁБӢ ВА СОХТОРИ СОҲАВИИ ҚАРЗҲО

Одинаев А.С.

Аннотатсия. Дар мақола доир ба мафҳуми қарз ва нақши он дар рушди иқтисоди миллӣ суҳан рафта, дар асоси истифодаи маълумотҳои низоми бонкӣ ва татбиқи усулҳои гуногун нишондиҳандаҳои омории қарз ҳисоб карда шудаанд. Диққати асосӣ ба ҳисоби тамоюли миёнаи квадратӣ ва коэффитсиенти лапиш равона гардида, пешниҳоди қарз дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бо назардошти талаботи воқеии ин соҳаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамчунин, тағйиёбии сохторӣ қарзҳо бо воситаи нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ омӯхта шуда, сохтори пешниҳоди қарз дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Инчунин дар асоси истифодаи коэффитсиенти регрессия ва чандирӣ сатҳи вобастагии ММД ва ҳаҷми қарзҳои пешниҳодишуда дар иқтисодиёт таҳлил гардида, аз натиҷаи ҳисоб хулоса пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: қарзи бонкӣ, динамикаи қарзҳо, тамоюли миёнаи квадратӣ, коэффитсиенти лапиш, индекси Салай, коэффитсиенти регрессия ва чандирӣ.

Барои иқтибос: Одинаев А.С. Таҳлили омории раванди тағйирёбӣ ва сохтори соҳавии қарзҳо / А. С. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 298-306.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОЦЕССА ИЗМЕНЕНИЯ И СТРУКТУРЫ КРЕДИТОВ

Одинаев А.С.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие кредита и его роли в развитии национальной экономики, на основе использования данных банковской системы и применения различных методов рассчитываются статистические показатели кредита.

Основное внимание сосредоточено на расчете среднеквадратического тренда и коэффициента эластичности, а также анализируется предложение кредитов в различных отраслях экономики с учетом реальных потребностей этих отраслей. Также с помощью показателей структурных различий изучается структурное изменение кредитов и анализируется структура кредитного предложения в различных отраслях национальной экономики. На основе использования коэффициентов регрессии и эластичности проанализирован уровень зависимости ВВП от объема кредитов, предлагаемых в экономике, и представлен выводы по результату расчета.

Ключевые слова: банковский кредит, динамика кредитования, среднеквадратический тренд, коэффициент отклонение, индекс Салаи, коэффициент регрессии и эластичность.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE PROCESS OF CHANGE AND STRUCTURE OF LOANS

Odinaev A. S.

Abstract. The article examines the concept of credit and its role in the development of the national economy, based on the use of data from the banking system and the application of various methods, statistical indicators of credit are calculated.

The main attention is focused on the calculation of the root-mean-square trend and the elasticity coefficient, and the supply of loans in various sectors of the economy is analyzed taking into account the real needs of these industries. Also, using indicators of structural differences, the structural change of loans is studied and the structure of the credit supply in various sectors of the national economy is analyzed. Based on the use of regression coefficients and elasticity, the level of dependence of GDP on the volume of loans offered in the economy is analyzed, and conclusions are presented based on the calculation result.

Keywords: bank loan, lending dynamics, root-mean-square trend, deviation coefficient, Szalai index, regression coefficient and elasticity.

Гузориши масъала. Тартиби пешниҳоди қарз ва раванди содда намудани он ҷиҳати беҳтар гардонидани сатҳу сифати хизматрасонӣ ва афзун гардонидани ҳаҷми қарзҳо дар иқтисодиёт муҳим доништа мешавад. Дарёфти муштариёни боэътимод ва додани қарзҳо бо ғоизҳои нисбатан паст ба соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан ба баҳши истеҳсоли аз рӯи имкониятҳои мавҷуда бо назардошти идоракунии хавфҳо муҳим доништа мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Барои омӯзиш ва баррасии мавзуи мазкур як қатор олимони аз ҷумла: И.И. Елисеева, М.Г. Назаров, С.С. Мирзоев таҳқиқот гузаронидаанд. Инчунин доир ба қори мазкур сарчашмаҳои оморӣ зиёде вучуд доранд.

Мақсади мақола- Таҳлили оморӣ раванди тағйирёбӣ ва сохтори соҳавӣ қарзҳо махсуб меёбад. Масъалаи пешниҳоди қарз ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ ва дастрасӣ ба маблағҳои қарзӣ баҳсталаб ва қобили таваҷҷӯҳ буда, дар ин самт омӯзиши оморӣ тағйирёбии сохтори он муҳим ҳисобида мешавад.

Муҳтавои асосии мавод. Тартиби пешниҳоди қарз ва раванди содда намудани он масъалаи мубрам буда мунтазам дар мадди назари Роҳбарияти Олии кишвар қарор дошта, пайваста дар Паёмҳои солонаи Пешвои миллат мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Барои мисол, дар Паёмҳои қаблӣ қайд гардидааст, ки дар панҷ соли охир шумораи қарзгирандагон аз 564 ҳазори

соли 2018 то ба 2 миллиону 336 ҳазор дар соли 2022 расида, 4,1 баробар афзоиш ёфтааст, ки ғайринокии иқтисодии аҳоли ва соҳибкоронро нишон медиҳад. Дар ин давра ҳаҷми умумии қарзҳои додасуда 55 миллиард сомони ро ташкил кард, ки 36 ғоизи он ба соҳибқориҳои истеҳсоли ро меояд. Лекин ин нишондиҳандаҳо барои расидан ба ҳадафҳои стратегии мо, аз ҷумла саноатикунории босуръат ҳоло ҳам нокифоя мебошанд. [8]

Дар назар бояд дошт, ки аслан мафҳуми қарз дар қолабҳои гуногун шарҳ дода шуда, дар тасаввуроти мардум ноғорам иғода меёбад ва андешаҳо нисбат ба он муҳталиф, яъне мусбӣ ва манфӣ мебошанд.

Аз дигар ҷиҳат бе қарз ва пешниҳоди маблағҳои қарзӣ таъмини мунтазамии рушди макроиқтисодиро тасаввур қардан ғайриимкон аст, зеро талабот ба маблағҳои қарзӣ бо назардошти васеъ гардидани ҳаҷми воқеии истеҳсолот мунтазам рӯ ба афзоиш аст. Аз ин нуқтаи назар омӯзиши таркиб, сохтор ва таъиноти истиғодаи маблағҳои қарзӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт муҳим доништа шуда, дар таҳлили иқтисодӣ ва оморӣ сохтори қарзҳо методологияи муайян истиғода бурда мешавад.

Функцияҳои бештар маъмули оморӣ, ки дар таҳлили динамикаи қарзҳо истиғода мебаранд, ин функцияи ҳатти рош, экспоненсиалӣ, индексҳои мавсимӣ, моделҳои аддитивӣ ва мултипликативӣ, усули экстраполятсия ва интерполятсия,

моделӣ автокоррелиатсия ва регрессия мебошанд. [9]

Дар асоси истифодаи маълумотҳои омили бонкӣ барои таҳлили қарзҳо ва динамикаи тағйирёбии он усулҳои гуногун, яъне функсияи хатти рост, тамоюли миёна

квадратӣ ва коэффитсиенти лапишро истифода бурда мешавад. Бо истифода аз функсияҳои номбаргардида, нишондиҳандаи ҳаҷми қарзхоро ҳисоб менамоем.

Ҷадвали 1.-Ҳисоби нишондиҳандаҳои тамоюли миёнаи квадратӣ ва коэффитсиенти лапиш

Солҳо	Ҳаҷми қарзҳо (Y)	t	t ²	Y*t	$\hat{Y}(t)=a_0+a_1t$	(Y- $\hat{Y}t$)	(Y- $\hat{Y}t$) ²
2015	12 543,2	-4	16	- 50 172,8	7 427,9	5 115,3	26166201,2
2016	8 000,6	-3	9	- 24 001,8	8 416,7	- 416,1	173155,8
2017	7 680,0	-2	4	- 15 360,0	9 405,6	- 1 725,5	2977485,6
2018	7 612,8	-1	1	- 612,8	10 394,4	-781,5	7736987,0
2019	9 555,3	0	0		11 383,2	-1 827,9	3341388,5
2020	10 001,4	1	1	10 001,4	12 372,0	-2 370,7	5620021,7
2021	13 682,3	2	4	27 364,5	13 360,9	321,4	103301,1
2022	14 382,1	3	9	43 146,3	14 349,7	32,4	1051,0
2023	18991,2	4	16	75964,8	15 338,5	3 652,7	13342167,3
Σ	102 448,8		60	59 329,6	102 448,8	-	59461759,3
2024					16 327,3		
2025					17 316,2		
2026					18 305,0		

Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. солҳои (2015-2024).

Аз баробарии $\hat{y}(t)=a_0+a_1t$, параметрҳои a_0 ва a_1 —ро меёбем.

$$a_0 = \frac{\sum Y}{n} = 11383,2; \quad a_1 = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} = 988,8;$$

a_1 —афзоиши миёнасолони қарзҳо дар давоми сол

a_0 —нишондиҳандаи миёнаи ҳаҷми қарзҳои буда, аз рӯи ин функсия афзоиши маблағҳои қарзӣ то соли 2026 ба 18305,0 млн. сомонӣ пешгӯӣ карда мешавад. Чунин тамоюл дар ҳолате ҷой дорад, ки ба ҳисоби миёна афзоиши қарзҳо дар давоми сол 988,8 млн сомонӣ ва ҳаҷми миёна қарзҳои ба 11383,2 млн сомонӣ баробар бошад.

Коэффитсиенти лапиш ва устувории сатҳи қарзҳо ба 26 % баробар аст, ки ин

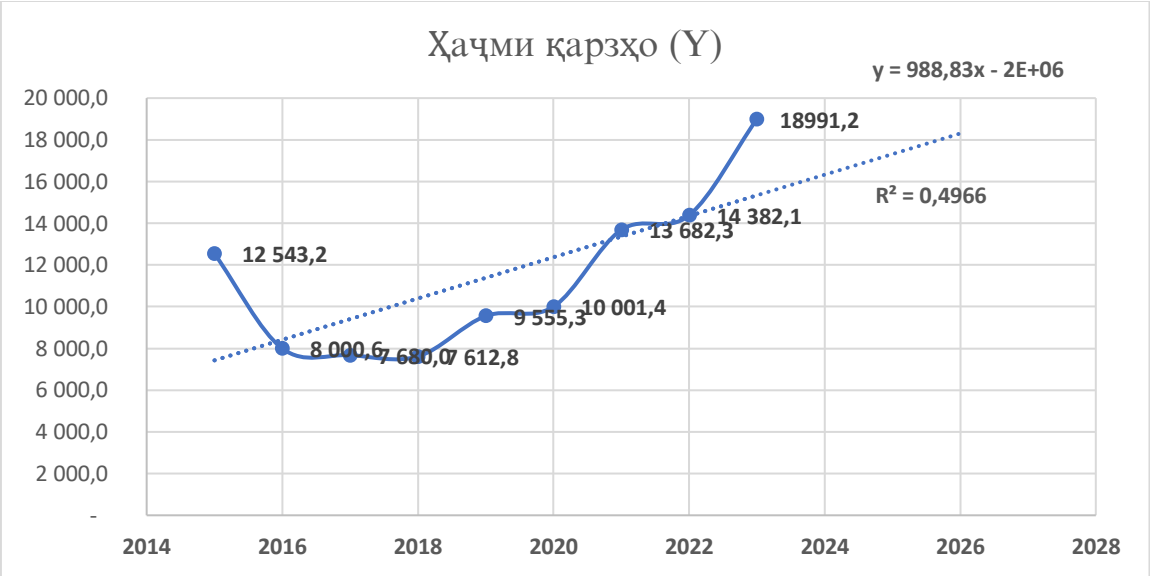
нишондиҳанда то андозае ноустувор набудани динамикаи тағйирёбии қарзҳои пешниҳодгардидаро дар иқтисодиёт ифода менамояд. Яъне раванди пешниҳоди қарзҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бо назардошти талаботи ин соҳаҳо мунтазам дигаргун шуда истодааст.

$$(Y) = \sqrt{\frac{\sum (y_i - \hat{y}_t)^2}{n-p}} = \sqrt{\frac{59461759,3}{9-2}} = 2914,54;$$

$$Y(t) = \frac{\delta y(t)}{\hat{y}} = \frac{2914,54}{11383,2} = 0,26 \text{ ё } 26\%;$$

Раванди тағйирёбандагии пешниҳоди қарзхоро дар шакли нақшавӣ чунин нишон додан мумкин аст.

Диаграммаи 1.-Ҳаҷми қарзҳо

Пешниҳоди қарз дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бо назардошти талаботи воқеии ин соҳаҳо муҳим доништа мешавад, аз ин нуқтаи назар омӯзиши омӯри ҳолати пешниҳоди маблағҳои қарз ба ин соҳаҳо мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. [10]

Аз маълумоти омори бонкӣ (ҷадвали 2) бар меояд, ки дар давоми солҳои 2015-2023 ба соҳаи ҳаётан муҳим, яъне кишоварзӣ ҳаҷми пешниҳоди қарзҳо 75,6 Ҷоиз зиёд гардидааст. Лекин, дар соҳаи саноат ва сохтмон якбора кам гардидани маблағҳои қарзӣ ба назар мерасад, ки

мутаносибан аз 50,3 то 78,4 Ҷоиз коҳиш ёфтааст ва ҳаҷми қарзҳои истеъмоли дар ин давра бамаротиба зиёд гардидааст.

Дар мавриди таҳлили омӯри ҳаминро бояд қайд намуд, ки тағйирёбии сохтори қарзҳо бо воситаи нишондиҳандаҳои тафовути сохтори омӯхта мешаванд, ки намунаи чунин нишондиҳандаҳо коэффитсиенти тафовути сохтори ва индекси Салай мебошад. Тағйирёбии сохтори қарзҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ барои солҳои 2015-2023 дида мебароем.

Ҷадвали 2.-Нишондиҳандаҳо коэффитсиенти тафовути сохтори ва индекси Салай

Номгӯи соҳаҳо	Сохтори қарзҳо (%)		$V_1 - V_2$	$(V_1 - V_2)^2$	V_1^2	$(V_1 + V_2)$	V_2^2	$(V_1 - V_2) / (V_1 + V_2)^2$	
	с. 2015	с. 2023							
Кишоварзӣ	8,2	14,4	- 6,17	38,07	67,73	22,63	207,36	- 0,2726	0,0743
Саноат	28,4	14,1	14,3	205,64	808,8	42,54	198,81	0,3371	0,1136
Сохтмон	17,6	3,8	13,8	190,99	310,4	21,42	14,44	0,6452	0,4163
Нақлиёт	7,9	0,7	7,16	51,27	61,78	8,56	0,49	0,8364	0,6996

Хуроки чамбиятӣ	0,2	0,1	0,14	0,02	0,06	0,34	0,01	0,411 8	0,169 6
Хизматрасон ӣ	2,8	7,1	- 4,32	18,66	7,73	9,88	50,41	0,437 2	0,191 2
Савдои хориҷӣ	17,3	11,7	5,59	31,25	298, 9	28,99	136,8 9	0,192 8	0,037 2
Миёнаравии молиявӣ	3,1	0,1	2,95	8,70	9,30	3,15	0,01	0,936 5	0,877 0
Истеъмолот	11,6	43,1	- 31,5	994,14	133, 9	54,67	1857, 6	- 0,576 7	0,332 6
Дигар	2,9	4,8	- 1,88	3,53	8,53	7,72	23,04	- 0,243 5	0,059 3
Чамъ	100	100							2,970 8

Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили банкі, солҳои (2015-2024).

Тағйирёбии ҳиссаи қарзҳои банко ба соҳаи мухталифи иқтисодиёт дар соли 2015 нисбат ба соли 2023 ба рушди сохтори қарздиҳии банко мусоидат намудааст, ки тавассути индекси Салай (I) андозагирӣ мешавад, яъне:

$$J = \sqrt{\frac{\sum \frac{(V_1 - V_2)}{(V_1 + V_2)}}{n}} = \sqrt{\frac{2,97}{10}} = 0,54$$

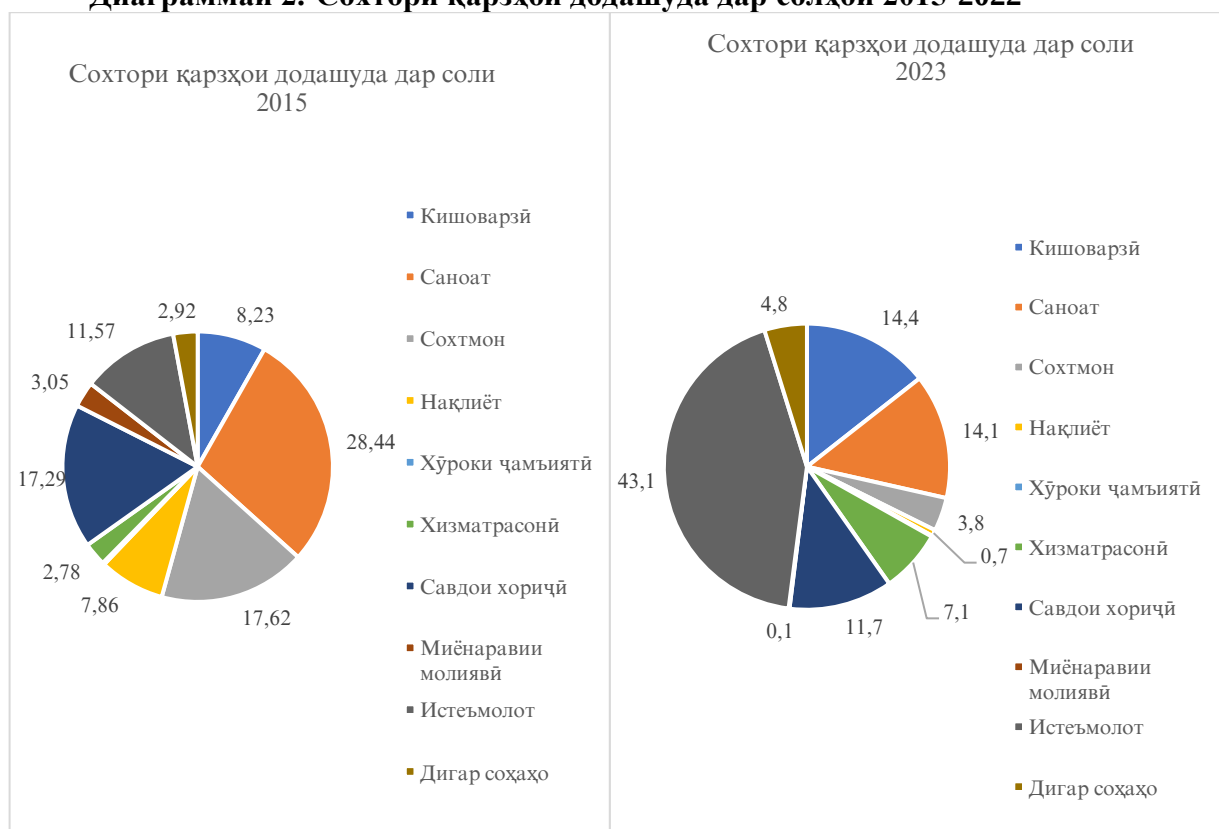
Аз натиҷаи ҳисоби индекси Салай бар меояд, ки дар давоми солҳои 2015-2023, пешниҳоди қарз дар маҷмуъ хусусияти тағйирёбандагӣ дошта, дар сохтори қарзҳои пешниҳодгардида ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ умуман 54 фоиз дигаргуни ба вуҷуд омадааст. Ҳамзамон, пешниҳоди маблағҳои қарзӣ ба яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёт, соҳаи кишоварзӣ 6,2 б.ф зиёд гардида, дар соҳаи саноат ва сохтмон мутаносибан 14,1 ва 13,8 б.ф кам гардидааст. Инчунин, пешниҳоди қарзҳо ба соҳаҳои хизматрасонӣ ва миёнаравии молиявӣ 4 б.ф. ва қарзҳои истеъмолий якбора 31,5 б.ф зиёд гардидаанд. [7]

Одатан сохтори соҳавии пешниҳоди қарз қисман сохтори соҳавии иқтисодиёти кишварро таҷассум менамояд. Ҳамчунин, бо дарназардошти сохтор ва ҳолатҳои фарқкунандаи иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон, меёри маъмул ӯ қолаби ягонаи вобаста ба қарзҳои истеъмолий пешниҳод нагардидааст, лекин ин масъаларо баъзе аз давлатҳо бо роҳҳои гуногун вобаста ба ҳолати иқтисодиёт, устувории молиявӣ-иқтисодии кишвар, ва истифодаи дигар фишангҳои сиёсати макропруденсиалӣ ҳал намуда истодаанд. [11]

Ҳамзамон талабот ба маблағҳои қарзӣ дар асоси васеъ гардидани доираи истеҳсолот, муомилот ва гардиши молӣ дар соҳаҳои мухталиф тамоюли дигаргуншавӣ дошта, зиёд гардидани пешниҳоди қарз дар ин ӯ он соҳаи нишонаи рушди ин соҳаҳо мебошад. [6]

Ҳолати тағйирёбии сохтори қарзҳо ба соҳаҳои иқтисодиётро дар давоми солҳои 2015-2023 дар диаграммаи зерин пешниҳод менамоям.

Диаграммаи 2.-Сохтори қарзҳои додашуда дар солҳои 2015-2022

Ҳисобҳои муаллифон дар асоси маълумотҳои оморӣ сомонӣ расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj/tj/banking_system/nadzor.php

Дар баробари тағйир ёфтани сохтори қарзҳои додашуда дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҳаҷми дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ҳиссаи сандуқи қарзии ин ташкилотҳо мунтазам рӯ ба афзош аст. Ҳаҷми дороиҳои бонкӣ аз 21975,8 млн. сомонӣ дар соли 2019 то ба 37679,5 млн. сомонӣ дар соли 2023 зиёд гардида, афзоиши ҳаҷми дороиҳои бонкӣ дар давоми панҷ сол 71,5 фоизро ташкил додааст. Ҳамзамон бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ аз 9703,2 млн.

сомонӣ дар соли 2019 то 17844,8 млн. сомонӣ дар соли 2023 зиёд гардидааст, ки қариб 84 фоиз афзоиш ёфта, нисбат ба ҳаҷми дороиҳои бонкӣ 12,5 б.ф. зиёд мебошад. Ҳамчунин, ҳиссаи сандуқи қарзӣ дар таркиби дороиҳои бонкӣ ба истиснои солҳои 2019-2020, ки давраи баъди ковид мебошад, тамоюли афзоиш ёбӣ дошта, 3.3 б.ф. дар давраи таҳлилгардида зиёд шудааст. Динамикаи ҳаҷми дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ҳиссаи сандуқи қарзӣ дар диаграммаи 3 оварда шудааст.

Диаграммаи 3.- Ҳиссаи сандуқи қарзии ТҚМ дар таркиби дороиҳои бонкӣ

Ҳисобҳои муаллифон дар асоси маълумотҳои оморӣ сомонӣ расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj/tj/banking_system/nadzor.php

Аз маълумотҳои дар нақшаи 3 овардашуда муайян гардид, ки ҳаҷми дороиҳои бонкӣ дар 6 соли охир пайваста тамоюли афзоиш ёфта, ба истиснои соли 2021, ки дар натиҷаи таъсири бемории COVID -2019 ва ё аз ҳисоби бонкҳои мушкилидошта (ҚСК “Агроинвестбанк ва ҚСК “Тоҷиксодиротбанк”) қисман ин дороиҳо коҳиш ёфтаанд. Ба ҳисоби миёна суръати афзоиши дороиҳои низомии бонкӣ дар давраи таҳлилшаванда 12% ташкил дода, дар соли 2023 ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2018 бошад 78% зиёд шудааст, ки афзоиши ин нишондиҳанда ифодакунандаи натиҷаи фаъолияти хуби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар ин самт мебошанд. Ҳамзамон зиёд гардидани дороиҳо заминаро барои афзоиши сандуқи қарзӣ таъмин намудааст, ки бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ низ тамоюли афзоишро дошта, суръати миёнаи афзоиши ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилшаванда ба ҳисоби миёна 15,6% ташкил додааст. Бояд гуфт, ки агар мушкилоти номбаргардида ҷой

намедоштанд бақияи сандуқи қарзии боз ҳам афзоиш меёфт.

Тавре маълум аст афзоиши маблағгузорӣ ва зиёд гардидани пешниҳоди қарзҳо заминаи рушди иқтисоди миллӣ ва афзудани ММД мегардад. Барои дақиқтар омӯختани ин масъала алоқамандии пешниҳоди маблағҳои қарзӣ ва нишондиҳандаи асосии макроиқтисодӣ ММД усулҳои гуногун, аз ҷумла модели регрессия, коэффитсиенти чандирӣ ва индекси детерминатсия истифода мегардад. [4]

Истифодаи коэффитсиенти регрессия ва чандирӣ барои муайян намудани сатҳи вобастагии ММД ва ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшуда дар иқтисодиёт истифода мегардад. Барои омӯзиши ин масъала ММД (Y) ҳамчун нишондиҳандаи натиҷавӣ ва ҳаҷми қарзҳои пешниҳодгардида ба иқтисодиёт (X) ҳамчун нишондиҳандаи омили ё таъсиррасон қабул гардида бо истифода аз коэффитсиенти регрессия ва нишондиҳандаи чандирӣ вобастагии байни онҳо муайян карда мешавад.

Чадвали 3.-Нишондиҳандаҳо коэффитсиенти регрессия ва чандирӣ

Солх о	ММД (Y) млр. сом	Ҳаҷми қарзҳо(X) млр.сом	xy	y ²	x ²	Ŷ(x)	(Y- ŷ) ²	(Ŷ(x)- ŷ) ²	(Y- Ŷ(x)) ²	(Ŷ(x)) ²
2015	50,9	12,5	636,25	2590,81	156,25	90,29	1082,4 1	42,12	- 39,3 9	1551,5 6
2016	54,8	8,1	443,88	3003,04	65,61	64,33	841,00	379,07	- 9,53	90,83
2017	64,4	7,7	495,88	4147,36	59,29	61,97	376,36	6621,13	2,43	5,90
2018	71,1	7,6	540,36	5055,21	57,76	61,38	161,29	502,64	9,72	94,47
2019	79,1	9,6	759,36	6256,81	92,16	73,18	22,09	112,78	5,92	35,04
2020	83,9	10,1	847,39	7039,21	102,01	76,13	0,01	58,83	7,77	60,37
2021	101,1	13,7	1385,0 7	10221,2 1	187,69	97,37	299,29	184,14	3,73	13,91
2022	118,2	14,4	1702,0 8	13971,2 4	207,36	101,5 0	1183,3 6	313,28	16,7 0	278,90
2023	130,7	18,9	2470,2 3	17082,4 9	357,21	128,0 5	2199,6 1	1958,01	2,65	7,03
Σ	754,2	102,60	9280,5	69367,3 8	1285,3 4	754,2 0	6165,4 2	10171,9 9	0,00	1852,1 0
Миёна	83,80	11,4	1031,1 7	7707,49	142,82		685,05	1130,22		205,79

Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили банки. солҳои (2015-2024).

$$Y_x = a_0 + a_1 X$$

$$a_0 = \frac{\sum Y \sum X^2 - \sum X \sum XY}{n \sum X^2 - \sum X \sum X} = 16,54$$

$$a_1 = \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{n \sum X^2 - \sum X \sum X} = 5,9$$

Аз натиҷаи ҳисоби коэффитсиентҳои регрессии бар меояд, ки (a_1) - нишондиҳандаи мутлақи таъсири ҳаҷми қарзҳои додасуда ба ҳисоб меравад ва дар баробари тағйир ёфтани ҳаҷми қарзҳо дар иқтисодиёт ба андозаи 1 млрд. сомонӣ, ММД ба андозаи 5,9 млн. сомонӣ зиёд мегардад. Ҳамзамон барои таҳлили муқоисавӣ ва ошкор намудани дараҷи таъсири қарзҳо ба нишондиҳандаи асосии макроиқтисоди ММД, коэффитсиенти чандирро истифода мебаранд, ки натиҷаи ҳисобаш дар асоси маълумоти ҷадвали 3, чунин аст.

$\Xi = a_1 * \frac{X}{\bar{Y}} = 5,9 * \frac{11,4}{83,80} = 0,8$ Яъне дар ҳолати як фоиз зиёд гардидани ҳаҷми қарзҳо дар иқтисодиёт метавонад ба андозаи 0,8% тағйир ёфтани ҳаҷми ММД мусоидат намояд.

Хулоса. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, қайд кардан зарур аст, ки нақши қарз дар иқтисодиёт назаррас буда, то андозае метавонад ба рушди он таъсиргуздор бошад ва заминаро барои афзоиши ҳаҷми воқеии ММД, нишондиҳандаи асосии макроиқтисодӣ муҳайё созад.

Ҳамзамон, ташкилотҳои қарзӣ метавонанд бо назардошти сиёсати идоракунии қарзҳо, афзалият ва имкониятҳои ҷойдошта пешниҳоди маблағҳои қарзиро ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бо назардошти афзалияти ин соҳаҳо ва омузиши таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт тақвият бахшанд.

АДАБИЁТ

1. https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php - сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон
2. Бюллетени омери бонкӣ. солҳои (2015-2024).
3. И.И Елисеева Статистика - М.: Наука. 2007 – 563 саҳ.
4. Изатуллоев М.Н . Одинаев А.С.Иқтидори сармоягузори минтақа омили муҳими таъмини рушди устувор. Изатуллоев М.Н . Одинаев А.С./ Паёми ДМТ №7 (соли 2019 №6/15). Саҳ 150-155
5. М.Г Назаров. Статистика Финансов. – Омега -Л Москва : 2007 – 407 саҳ.
6. Мирзоев С.С. Холов Р.Ш. Экономико – статистический анализ уровня монетизации Республики Таджикистан. Мирзоев С.С. Холов Р.Ш./ Трансформация системы учетно-аналитического, финансового и контрольного обеспечения в условиях цифровизации экономики: материалы национальной (всероссийской) научно-практической и методической конференции (1 февраля 2022 г.). - Воронеж: ФГБОУ ВО Воронежский ГАУ, 2022. – 300 с.
7. Одинаев, А. С. Таҳлили иқтисодӣ-омории сохтори бозори қарзи бонкӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти МИЛЛӢ / А. С. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 229-236.
8. Одинаев, А. С. арзёбии иқтисодӣ-омории бозори қарзи бонкӣ дар минтақаҳо / А. С. Одинаев, С. С. Мирзоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 1(40). – P. 189-194.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар соли 2022.
10. Холов Р.Ш. Одинаев А.С. Омӯзиши оморӣ қобилияти харидорӣ пули милли. Холов Р.Ш. Одинаев А.С./Паёми ДМТ №2/4, соли 2019. Саҳ 162-171.
11. Холов Р.Ш. Омӯзиши оморӣ таъмини иқтисодиёт бо пули милли. Холов Р.Ш./ Конференсияи илми-назариявии ҳаёти профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ баҳшида ба 30-солагии истиқлолияти Ҷ.Т., ва «Солҳои рушди деҳот, сайёҳи ва хунароҳои мардумӣ» (2019-2021) (12-17 апрели соли 2021) саҳ 485-489
12. Холов Р.Ш. Таҳлили омилҳои сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти милли. Холов Р.Ш./ Паёми ДДТТ (маҷалаи илмӣ) №1(35) Душанбе 2021

Маълумот дар бораи муаллифон:

Одинаев Абдухалиқ Саторович - муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омери Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон:919-33-63-63, E-mail: Odinaev-8686@mail.ru

Информация об авторах:

Одинаев Абдухалиқ Саторович – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 919-33-63-63, E-mail: Odinaev-8686@mail.ru

Information about the authors:

Odinaev Abdukhaliq Satorovich - senior lecturer of the department of economic analysis and statistics of the Tajik State University of Financial Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Phone: 919-33-63-63, E-mail: Odinaev-8686@mail.ru

УДК: 336.34

НИЗОМИ МОЛИЯИ ИСЛОМӢ - РУКНИ МУҲИМИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОН**Солихова М.Д.**

***Аннотатсия.** Дар мақола вобаста ба ташаққул ва рушди низоми молияи исломӣ дар таҷрибаи иқтисоди ҷаҳонӣ таҳқиқот гузаронида шудааст. Бояд қайд намуд, ки низоми молияи исломӣ ҳамчун рукни муҳими иқтисоди ҷаҳон арзёбӣ гардида, ба раванди рушди иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон таъсири мусбӣ гузошта истодааст. Ҷиҳати таҳияи рушди босамари низоми молияи исломӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи таҷрибаи кишварҳое, ки дар онҳо ин низом тараққӣ ёфтааст, аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда шудааст. Инчунин, муаллиф қӯшиш ба харҷ додааст, ки заминаҳои асосии рушди низоми молияи исломиро дар кишварҳои мутараққӣ таҳқиқ намояд ва истифодаи самараноки онҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод созад.*

***Калидвожаҳо:** низоми молияи исломӣ, таҷрибаи давлатҳои пешқадам, рукни муҳими иқтисоди ҷаҳон, бонкдорӣ исломӣ, дороиҳои бахшҳои молияи исломӣ, низоми бонкӣ, давлатҳои исломӣ.*

***Барои иқтибос:** Солихова, М.Д. Низоми молияи исломӣ - рукни муҳими иқтисоди ҷаҳон / М. Д. Солихова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 307-314.*

ИСЛАМСКАЯ ФИНАНСОВАЯ СИСТЕМА – ВАЖНАЯ ОСНОВА МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**Солихова М.Д.**

***Аннотация.** В статье проведено исследование становления и развития исламской финансовой системы на опыте мировой экономики. Следует отметить, что исламская финансовая система рассматривается как важная опора мировой экономики и оказывает положительное влияние на экономическое развитие стран мира. Автором предложен аспект разработки эффективной методики развития исламской финансовой системы в Республики Таджикистан с использованием опыта стран, где эта система была развита. Также автор предпринял попытку исследовать основы развития исламской финансовой системы в вышеперечисленных странах и предложить их эффективное использование в Республике Таджикистан.*

***Ключевые слова:** исламская финансовая система, опыт ведущих стран, важная опора мировой экономики, исламский банкинг, активы исламского финансового сектора, банковская система, исламские страны.*

ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM IS AN IMPORTANT BASIS OF THE WORLD ECONOMY**Solikhova M.D.**

Annotation. The article studies the formation and development of the Islamic financial system based on the experience of the world economy. It should be noted that the Islamic financial system is considered as an important pillar of the world economy and has a positive impact on the economic development of countries around the world. The author proposed the aspect of developing an effective methodology for the development of the Islamic financial system in the Republic of Tajikistan using the experience of countries where this system was developed. The author also made an attempt to explore the fundamentals of the development of the Islamic financial system in the above countries and propose their effective use in the Republic of Tajikistan.

Key words: Islamic financial system, experience of leading countries, an important pillar of the world economy, Islamic banking, assets of the Islamic financial sector, banking system, Islamic countries.

Гузориши масъала. Рукни муҳими иқтисоди ҷаҳон, аз сатҳи фаъол гардидани низоми бонкӣ, аз ҷумла рушди низоми молияи исломӣ вобастагии зич дорад. Баҳодиҳии оморӣ самаранокии низоми молияи исломӣ тавассути таҳлили оморӣ баррасӣ шудааст. Низоми молияи исломӣ яке аз унсӯри мустақили низоми бонкӣ буда, ҳамчун омили калидии тақондиҳандаи иқтисоди муосир ба дигар нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ ё дар маҷмӯъ, ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад.

Ташаккул ва рушди низоми молияи исломӣ яке аз масъалаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, барои ҳалли он дастгирии бевоситаи сохторҳои давлатӣ, таҳияи механизмҳои самараноки танзиму назоратӣ, низоми андозбандии сода, ташаккулдиҳии бизнес-моделҳои инноватсионӣ ва навоарӣ, инчунин истифодаи технологияҳои нав дар раванди фаъолият, ва ҷалби мутахассисони варзидаи соҳаи молияи исломиро талаб менамояд. Бояд қайд намуд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон барои васеъ кардани доираи фаъолияти бонкҳо, ташкили муҳити солими рақобати бонкӣ, ҷалби сармоя аз давлатҳои исломӣ, диверсификациякунонии низоми бонкӣ таваҷҷуҳи калон зоҳир менамояд.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи миёнаравии молиявӣ мавқеи нисбатан бартаридоштаро ишғол мекунад, ба рушди иқтисодиёти мамлакат

ва унсӯрҳои алоҳидаи он таъсири назаррас мерасонанд. Ин ҳолат баёнкунандаи далели он аст, ки дар низоми афзалиятҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат дар давраи миёнамуҳлат ба масъалаи таҷдиди низоми бонкӣ, вобаста ба барқароршавии баъдибухронии бонкҳои тичоратӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Раванди ташаккул ва рушди низоми молияи исломӣ дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии иқтисодчиёни ватанӣ: Хайрзода Ш.Қ., Раҳмонов З.А., Алишоев Х.Ҳ. ва олимони хориҷӣ, аз ҷумла дар таълифоти илмии Беккин Р.И., Азарян В.К. ва Трунин П.В. мавриди таҳқику баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола – ин таҳлили масъалаҳои марбут ба фаъолияти ташкилотҳои молиявии исломӣ дар ҷаҳон аз нигоҳи иқтисодӣ иҷтимоӣ онҳо дар шароити муосир ва ба роҳ мондани тақмили бонкдорӣ исломӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Тақвияти иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон аз дараҷаи рушду инкишофи низоми бонкӣ вобастагии бениҳоят зиёд дорад. Фаъолияти самараноки низоми бонкӣ таъсири мусбати худро ба раванди ташаккули сармоягузори соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиётро ба зимма мегузорад. Таъсири низоми бонкӣ дар шакли усулҳои гуногун ва ба воситаҳои муосири молиявӣ татбиқ карда мешавад.

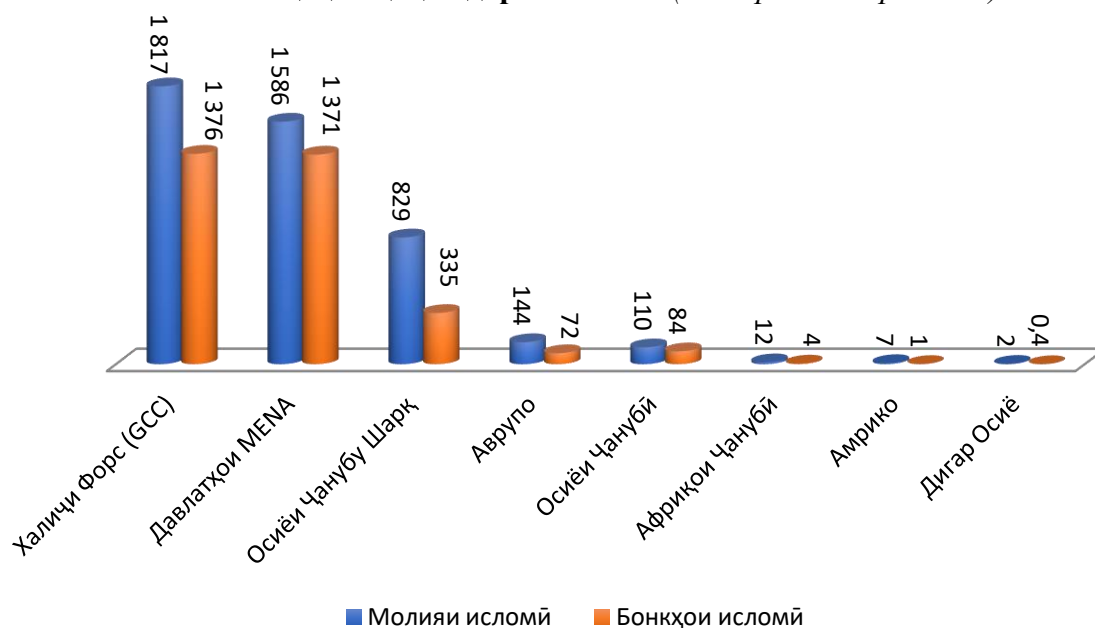
Шароити муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки низоми молияи исломӣ давра ба давра инкишоф ёфта истодааст ва дар аксари кишварҳои ҷаҳон мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷараёни рушди бонкҳои исломӣ дар ҷаҳон суръати баландро касб намудааст ва ҳиссаи бонкҳои исломӣ дар низоми бонкии кишварҳои олам рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Қобили қайд аст, ки бонкҳои исломӣ муҳимтарин ҷузъи низоми молиявӣ иқтисодии исломӣ ба ҳисоб рафта, саҳми он 72%-и дорониҳои молияи исломиро дар миқёси ҷаҳон ташкил медиҳанд. Новобаста аз тағйироти ҷиддӣ ва таъсири манфии бухронҳои гуногуни молиявӣ муассисаҳои молиявӣ исломӣ тавонистанд, ки суботи молиявӣ худро аз даст надиҳанд ва фаъолияти самаранокро роҳандозӣ намоянд. Ҳатто пандемияи Covid-19 натавонист, ки ба ҳолати молиявӣ ташкилотҳои молиявӣ исломӣ таъсири амиқ расонад ва аҳамияти иқтисодии худро тақвият бахшад. Дар давоми 10 соли охир шумораи бонкҳои исломӣ дар кишварҳои олам афзуда истодааст ва мавқеи молиявӣ онҳо тақвият ёфта истодааст. Тибқи ҳисоботи рушди молияи исломӣ соли 2022 дар 76 давлатҳои ҷаҳон 610 бонкҳои исломӣ ба қайд гирифта шудааст [6,с.15-23].

Дар кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ), қисмати аз кишварҳои Африко (Уганда, Нигерия) ва ғайраҳо ташкилотҳои молиявӣ исломӣ ба тадриҷ рушд ёфта истодаанд. Инчунин дар кишварҳои дигар, масалан дар Озорбойҷон, Покистон, Қатар, Австралия, Нигерия, Уммон ва Русия муассисаҳои молиявӣ

исломӣ рушди ҳамаҷониба доранд [12,с.115-128]. Британияи Кабир ҳамчун маркази молияи исломӣ дар ҷаҳони Ғарб боз ҳам пеш рафта, стратегияи давлатии рушди онҳоро таҳия намуд, ки дар он 22 бонки исломӣ фаъолият карда, шумораи онҳо дар кишварҳои аврупоӣ ва марказҳои оффшорӣ ба маротиб бештар аст [13,с.8]. Бояд қайд намуд, ки муассисаҳои молиявӣ исломӣ фаъолияти худро ба ниёзҳои мардуми мусалмон мутобик мекунанд ва барои пешрафт талош мекунанд. Аз ин ҷост, ки нуфузи онҳо дар кулли кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар кишварҳои ғайриисломӣ низ боло рафта истодааст ва доираи маҳсулотҳои хизматрасониҳои аз ҷониби ин ташкилотҳои молиявӣ пешниҳодшаванда давра ба давра афзун гардида истодааст.

Дар шароити муосири иқтисодӣ таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маблағгузориҳои исломӣ ва ташаккули ташкилотҳои молиявӣ исломӣ бештар дар кишварҳои Баҳрайн, Эрон, Малайзия, Аморати Муттаҳидаи Араб (АА), Арабистони Саудӣ рӯ ба афзоиш доранд [11]. Зеро дар кишварҳои болозикр ба рушди низоми молиявӣ исломӣ аҳамияти вижа дода мешавад ва барои тараққиёбии инструментҳои молиявӣ ин ташкилотҳо рушди институтҳои молиявӣ исломӣ, фондҳои суғурта аз ҷониби кишварҳои Африко, ба мисли Миср, Нигерия ва Судон, дар Осиё-Ҷонконг, Ҳиндустон, Покистон, Сингапур амалӣ карда мешавад [10,с.197-207]. Инчунин дар Халиҷи Форс, ки шаш кишварро дар бар мегирад: Арабистони Саудӣ, АМА, Уммон, Кувайт, Қатар ва Баҳрайн. (нигаред ба диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Ҳаҷми дороиҳои низоми молияи исломӣ аз рӯи минтақаҳои ҷаҳон дар соли 2022 (бо млрд. доллари ИМА)

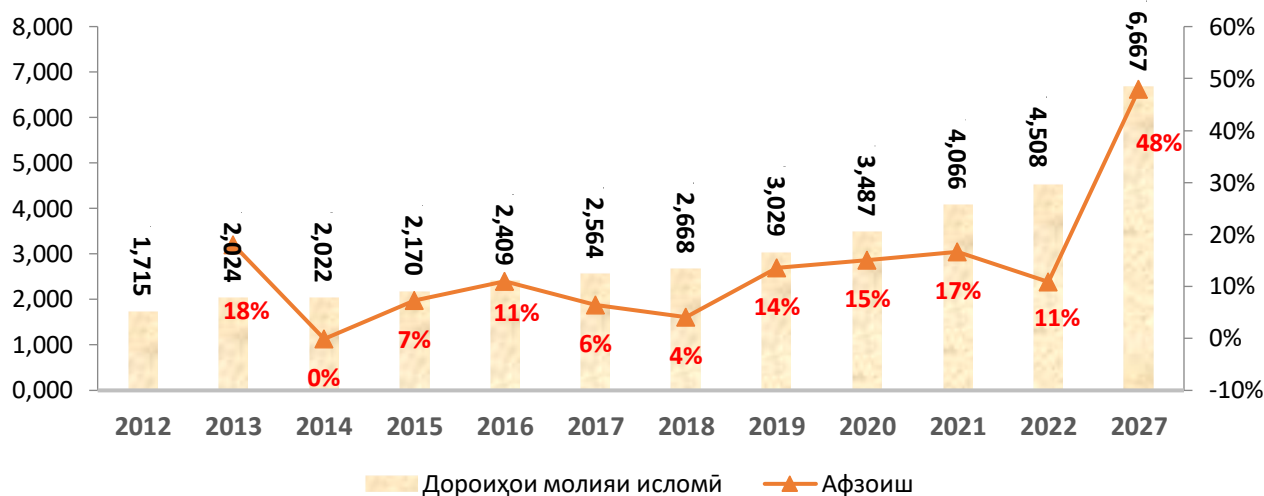
Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси манбаи электронӣ <https://www.statista.com>

Аз рӯи маълумотҳои диаграммаи 1 мушоҳида карда мешавад, ки дар байни минтақаҳо ҳиссаи дороиҳои низоми молияи исломӣ дар Халиҷи Форс (GCC) 40,3%, Давлатҳои MENA 35,2%, Осиёи Ҷанубу Шарқ 18,4%, Аврупо 3,2%, Осиёи Ҷанубӣ 2,5%, Африқои ҷанубии Саҳара 0,3% ва Амрико 0,2% - ро ташкил медиҳанд. Дороиҳои бонкҳои исломии минтақаҳо дар таркиби дороиҳои умумии молияи исломӣ дар Халиҷи Форс 75,8%, Давлатҳои MENA 86,4%, Осиёи Ҷанубу Шарқ 40,4%, Аврупо 50,0%, Осиёи Ҷанубӣ 75,9%, Африқои ҷанубии Саҳара 33,3%, Амрико 14,3% ва Дигар Осиё 23,1% баробар мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон дороиҳои молияи исломӣ 1,522 млрд. доллари амрикоӣ, дар Арабистони Саудӣ 1,017 млрд. доллари амрикоӣ, дар Малайзия 666 млрд. доллари амрикоӣ ва дар Кувайт 208 млрд. доллари амрикоиро ташкил намудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки айни замон дар кишварҳое ба мисли: ҚИЭ, Малайзия, Туркия, Бангладеш ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон низоми молияи исломӣ

рушд ёфтааст ва хизматрасониҳои бонкӣ пурра аз ҷониби ташкилотҳои молиявии исломӣ пешниҳоди муштариён мегардад. Инчунин, дар кишварҳои болозикр инструментҳои молияи исломӣ ба таври назаррас мавриди истифода қарор гирифтааст ва бонкҳои исломӣ ба чараёни рушди иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонида истодаанд [2, с.96]. Боиси қайд аст, ки пандемияи COVID-19 исбот намуд, ки ташкилотҳои молиявии исломӣ ва принципҳои фаъолияти бонкҳои исломӣ барои муштариён созгор буда, бештар ин институтҳо кӯшиш менамоянд, ки ба суди муштариён фаъолият намоянд ва хавфҳои эҳтимолиро коҳиш диҳанд. Зеро асоси фаъолияти бонкҳои исломиро ахлоқи ҳамида ва муоширати муносиби ҳам муштариён ва ҳам бонк ташкил медиҳад [1, с.57-63]. Дар ин робита бо гуфтаҳои боло дарқ намудан мумкин аст, ки ҳаҷми дороиҳои низоми молияи исломӣ сол аз сол афзуда истодаанд ва таъсири бонкҳои исломӣ ба иқтисодиёти кишварҳо зиёд шуданро дорад (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Динамикаи рушди низоми молияи исломӣ дар солҳои 2012 – 2022 ва дурнамои он то соли 2027 (бо трлн. доллари ИМА)

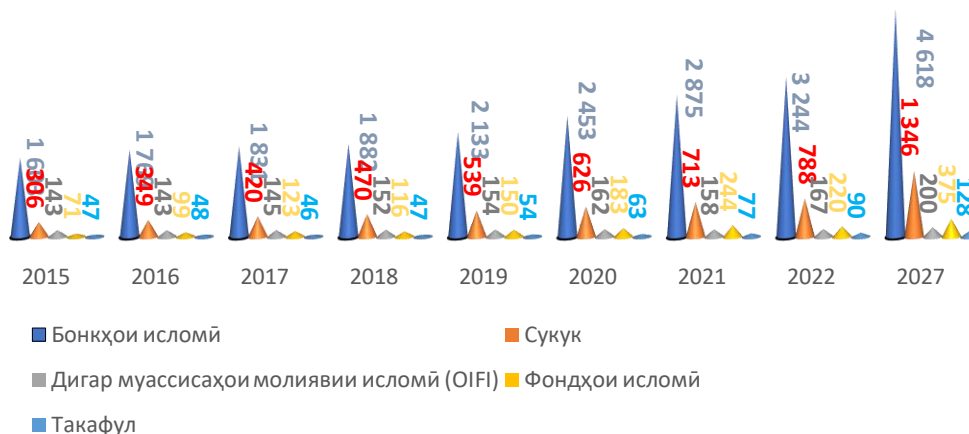

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асосии манбаи электронӣ <https://www.statista.com>

Таҳлили маълумотҳои диаграммаи 2 нишон медиҳад, ки дороиҳои умумии молияи исломӣ аз соли 2012 то 2022 ба андозаи 2,63 маротиба боло рафта, пайваста тамоюли афзоишро доранд. Бонкдории исломӣ аз ҳама собит ва пешрафтатарин соҳаи молияи исломӣ мебошад. Суръати баланди афзоиши дороиҳои бонкҳои исломӣ ҳатто дар солҳои бӯҳрони ҷаҳонии молӣ мушоҳида шуд. Аз рӯйи ҳисоботи рушди молияи исломӣ (IFDI) соли 2023 маълум мешавад, ки дар 5 соли охир ҳиссаи бештари

дороиҳоро муассисаҳои тижоратӣ ташкил медиҳад [6,с.10]. Ин шаҳодати он аст, ки афзоиш як соҳаи солимро дар асоси тавозуни қавӣ, даромади зиёд, дастгирии танзимкунанда ва талаботи устувори ҳам муштарӣён ва ҳам сармоягузoron дар кишварҳои гуногун инъикос мекунад. Мувофиқи пешгӯии индикатори рушди молияи исломӣ (IFDI) то соли 2027 ба андозаи 6,667 трлн. доллари ИМА, асосан аз ҳисоби бонкҳои исломӣ ва сукук хоҳад расид (нигаред ба диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. Дороиҳои бахшҳои низоми молияи исломӣ дар солҳои 2015 – 2022 ва дурнамои рушди он то соли 2027 (бо трлн. доллари ИМА)

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асосии манбаи электронӣ <https://www.statista.com>

Таҳлили маълумотҳои диаграммаи 3 оид ба устувории бахшҳои молияи исломиро дар давоми солҳои 2015 – 2022 нишон медиҳад, ки дар ин давра ҳаҷми умумии дороиҳои бонкҳои исломӣ ба андозаи 2 маротиба, сукук ба андозаи 2,6 маротиба, фондҳои исломӣ ба андозаи 3,1 маротиба, такафул ба андозаи 1,9 маротиба ва дигар муассисаҳои молиявии исломӣ (OIFI) ба андозаи 1,2 маротиба афзоиш ёфтанд. Инчунин мушоҳида карда мешавад, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 дороиҳои ҳамаи бахшҳои молияи исломӣ бо суръати баланд афзоиш ёфтаанд, ки бештари онҳо ба такафул 17%, бонкҳои исломӣ 13%, сукук 11%, дигар муассисаҳои молиявии исломӣ 6% тааллуқ доранд [5]. Афзоишҳои дороиҳои бонкдории исломӣ аз фаъолияти самараноки ташкилотҳои молиявии исломӣ ва зиёдшавии доираи фаъолияти онҳо дарак медиҳад. Зеро айни замон фаъолияти ташкилотҳои молиявии исломӣ рӯз аз рӯз густариш ёфта, амалиётҳои онҳо зиёд гардида истодааст. Дар баробари зиёдшавии амалиётҳои ташкилотҳои молиявии исломӣ шумораи ин ташкилотҳо низ дар кулли кишварҳои олам зиёд гардида истодааст, ки ба таҳкимёбии дороиҳои ташкилотҳои молиявии исломӣ заминаи мусоидро фароҳам меорад. Илова ба ин, тақвияти бозори молиявӣ, ки дар саросари олам барои рушди ташкилотҳои қарзии исломӣ шароити заруриро фароҳам овардааст ва ба ташкили фазои мусоиди ин ташкилотҳо заминаи лозимӣ ташкил гардидааст [4,с.244].

Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда метавонем дарҷ намоем, ки низомии молияи исломӣ дар давоми солҳои бухронҳои гуногуни молиявӣ суботи молиявиро нишон доданд. Алалхусус, дар кишварҳое, ки низомии бонки исломӣ дар онҳо нисбатан рушд ёфтааст ва истифодаи инструментҳои молиявиро дуруст мавриди

истифода қарор додаанд. Дар ҳамин асос, метавонем қайд намоем, ки низомии бонки исломӣ вобаста ба принципҳои зерин дар аксари кишварҳои олам паҳн гардидааст: нигоҳдории суботи молиявӣ зимни бухронҳои молиявӣ; афзоишҳои пайдарпайи дороиҳои ташкилотҳои молиявии исломӣ; афзоишҳои мавқеи географии ташкилотҳои молиявии исломӣ [8,с.65-72].

Таҳқиқи чараҳои рушди низомии молияи исломӣ нишон медиҳад, ки ба раванди рушди ташкилотҳои молиявии исломӣ омилҳои зиёде таъсири мусбӣ расониданд. Омилҳои асосие, ки ба рушди ниҳодҳои молиявии исломӣ таъсир гузоштанд, инҳоянд: -афзоиши босуръати даромади нафти кишварҳои исломии ҷаҳон; -афзоиши аҳолии мусулмон дар ҷаҳон; -оқибатҳои бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ; -афзоиши нақши иҷтимоии сармоягузорӣ; -қабули самти нави молиявӣ аз ҷониби кишварҳои Ғарбӣ [3,с.335-349]. Дар раванди рушди устувор ва самарабахши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти низомии молияи исломӣ нақши муҳим мебозад. Татбиқи бизнес-моделҳои бонкдории исломӣ дар таърихи навини Тоҷикистон бори аввал таҷриба карда мешавад. Дар айни замон бонкдории исломӣ дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дошта, дар кишвари мо бонки ягонаи исломӣ ҚСҚ “Тавҳидбонк” ва ду равшанаҳои бонкдории исломӣ дар ҚСП ТАҚХ “Хумо” ва ҚСП ТАҚХ “Имон” фаъолият менамоянд [9,с.338-348]. Дар шароити имрӯза баҳри пешрафти рушди низомии бонкҳои исломӣ фароҳам овардани заминаҳои мусоиди ҳуқуқӣ, дастгирии бевоситаи сохторҳои давлатӣ, таҳияи механизмҳои самараноки танзиму назоратӣ, низомии андозбандии сода, муайянкунии вазъ ва талаботи бозор, ташаккулдиҳии бизнес-моделҳои инноватсионӣ ва навоарӣ, ҷалби

мутахассисони варзидаи соҳа, инчунин истифодаи технологияи муосир зарур мебошад. Ҳамаи ин дар навбати худ имконияти баланд гардидани мавқеи бонкҳои исломиро дар низоми бонкии кишвар таъмин намуда, боварию эътимоди мардумро ба хизматрасониҳои наву алтернативӣ бештар мегардонад. Ҳадафи

тақмили низоми бонкҳои исломӣ дар Тоҷикистон ин баланд бардоштани некӯахлоқии мардум, ташкили ҷойҳои нави корӣ, беҳтар намудани сатҳи хизматрасониҳои низоми бонкӣ ва паст кардани таъсири бухронҳои молиявӣ ҷаҳонӣ мебошад, ки ба рушду инкишофи иқтисодиёти миллий мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Беккин Р.И., Вахитов Р.Р., Гафурова Г.Т. и др. Исламские финансово-кредитные институты в экономике зарубежных стран // под ред. В.Г. Тимирязова. Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2017- с.57–63
2. В.К. Азарян. Мировой опыт деятельности исламских банков // Труд и социальные отношения. – 2013. №13. – С. 96.
3. Гамбеева Ю.Н., Медведева С.Н. Исламские финансы: особенности становления и развития // Российское предприн-во. 2018- с. 335–349.
4. Журавлев А.Ю. Теория и практика исламского банковского дела. М.: Институт востоковедения РАН. 2002.-244 с.
5. Исламские банки контролируют 15% мировых финансов // Islamic Finance & Business, 04.06.2013.// URL: http://islamic_finance.ru/news/2013_06_04_1207. (Дата посещения: 07.05.17).
6. Отчет Refinitiv и Исламской корпорацией по развитию частного сектора (ICD) Islamic Finance Development Indicator (IFDI) report 2023. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.refinitiv.com>
7. Отчет о стабильности индустрии исламских финансовых услуг (IFSI) за 2023 г. [Электронный ресурс]-URL: https://www.ifsb.org/preess_full.php?id=611&submit=more
8. Солиҳова, М. Д. Асосҳои назариявии инкишофи бонкдорӣ исломӣ / М. Д. Солиҳова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 12. – P. 65-72. – EDN HNIBQN.
9. Солиҳова, М. Д. Таҳлили устувории бонкдорӣ исломӣ дар шароити бухрони молиявӣ / М. Д. Солиҳова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 3(37). – P. 338-348. – EDN QKLWTC
10. Солиҳова, М. Д. Таҷрибаи хориҷии мукамалгардонии бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои ҷаҳон / М. Д. Солиҳова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 3(48). – P. 197-207. – EDN WIHIEI.
11. Трунин П. В., Каменских М. В., Муфтяхетдинова М. Исламская финансовая система: состояние и перспективы развития. М.: Институт экономики переходного периода, 2009.
12. Chatti M., O. Yousfi. Islamic Private Equity. March 2010 MPRA.p 115-128.
13. Islamic finance 2010. IFSL Research. January 2010. - 8 p.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Солиҳова Майсара Давлатовна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи қори бонкӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: solihovamaysara@mail.ru. Телефон: **(+992) 98-515-95-95**

Сведения об авторе:

Солихова Майсара Давлатовна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковское дело. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ 17, E-mail: solihovamaysara@mail.ru. Телефон: **(+992) 98-515-95-95**

Information about the author:

Solikhova Maysara Davlatovna - Tajik National University, assistant of the Banking Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17. E-mail: solihovamaysara@mail.ru. Phone: **(+992) 98-515-95-95**

УДК: 336.64

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аюбова Ф.А.

Аннотация. В современных условиях значение служб внутреннего финансового контроля ведущих стран мира неуклонно возрастает. Основная причина связано с постоянным усложнением организационных структур коммерческих организаций. Цель исследования заключается выявление путей улучшения системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях Республики Таджикистан. В статье проанализированы современные нормативно-правовые источники, регулирующие систему внутреннего финансового контроля на примере коммерческих организаций Республики Таджикистан, и выявлены их недостатки. Обсуждается иерархия нормативно-правовых актов на международном, национальном и локальном уровнях, необходимых для организации системы внутреннего финансового контроля. В результате исследования выявлено, что отсутствие системного подхода к организации внутреннего финансового контроля происходит, в том числе из-за несовершенства законодательства на коммерческих организациях. Для обеспечения совершенствования системы внутреннего финансового контроля автором предложены меры для развития нормативно-правового регулирования. Особое внимание уделено международным стандартам, таким как COSO и COBIT 5, которые предоставляют рекомендации по созданию и использованию системы внутреннего контроля для различных целей и оценке ее эффективности. Также рассмотрены национальные нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, регулирующие внутренний финансовый контроль, и предложена их классификация по четырем иерархическим уровням: законодательный, нормативный, методический и организационный. Это позволяет четко структурировать подход к внутреннему финансовому контролю и улучшить его эффективность.

Ключевые слова: контроль, внутренний финансовый контроль, нормативно-правовая база, международные стандарты внутреннего финансового контроля, национальные нормативно-правовые базы, совершенствования системы внутреннего финансового контроля, коммерческая организация.

Для цитирования: Аюбова, Ф. А. Нормативно-правовая база регулирования системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях / Ф. А. Аюбова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – No. 3(42). – С. 315-329.

REGULATORY FRAMEWORK FOR REGULATING THE SYSTEM OF INTERNAL FINANCIAL CONTROL IN COMMERCIAL ORGANIZATIONS

Ayubova F.A.

Annotation. In modern conditions, the importance of internal financial control services in the leading countries of the world is steadily increasing. The main reason is due to the constant complication of the organizational structures of commercial organizations. The purpose of the study was to identify ways to improve the system of internal financial control in commercial organizations of the Republic of Tajikistan. The article analyzes modern regulatory sources regulating the system of internal financial control using the example of commercial organizations in the Republic of Tajikistan, and identifies their shortcomings. The hierarchy of regulations at the international, national and local levels necessary for organizing a system of internal financial control is discussed. As a result of the study, it was revealed that the lack of a systematic approach to organizing internal financial control is due, among other things, to imperfect legislation in commercial organizations. To ensure the improvement of the internal financial control system, the author proposed measures for the development of legal regulation. Particular attention is paid to international standards such as COSO and COBIT 5, which provide guidance on the establishment and use of an internal control system for various purposes and the assessment of its effectiveness. The national legal acts of the Republic of Tajikistan regulating internal financial control are also considered, and their classification into four hierarchical levels is proposed: legislative, regulatory, methodological and organizational. This allows you to clearly structure your approach to internal financial control and improve its effectiveness.

Key words: control, internal control, regulatory framework, international standards of internal financial control, national regulatory framework, improving the internal financial control system, commercial organization.

ЗАМИНАИ МЕЪЕРИЮ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИИ ДОХИЛӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ТИҶОРАТӢ

Аюбова Ф.А

Аннотатсия. Дар шароити муосир аҳамияти хадамоти назорати дохилии молиявӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон мунтазам меафзояд. Сабаби асосӣ бо мураккабии доимии сохторҳои ташилии ташилотҳои тиҷоратӣ алоқаманд аст. Мақсади тадқиқот муайян намудани роҳҳои тақмили низоми назорати дохилии молиявӣ дар ташилотҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар мақола манбаъҳои муосири танзимкунандаи низоми назорати дохилии молиявӣ бо мисоли ташилотҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, камбудии онҳо ошкор карда шудаанд. Иерархияи санадҳои меъерии ҳуқуқӣ дар сатҳи байналмилалӣ, миллӣ ва маҳаллӣ, ки барои ташили низоми назорати дохилии молиявӣ заруранд, баррасӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи тадқиқот маълум гардид, ки набудани муносибати мунтазам ба ташили назорати дохилии молиявӣ, аз ҷумла, ба номукамалии қонунгузорӣ дар ташилотҳои тиҷоратӣ вобаста аст. Муаллиф барои таъмини тақмили низоми назорати дохилии молиявӣ тадбирҳои рушди танзими ҳуқуқӣ пешниҳод кардааст. Диққати махсус ба стандартҳои байналмилалӣ, аз қабили COSO ва COBIT 5 дода мешавад, ки роҳнамо оид ба таъсис ва истифодаи низоми назорати дохилӣ барои мақсадҳои гуногун ва арзёбии самаранокии онро таъмин мекунанд.

Инчунин санадҳои ҳуқуқии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки назорати дохилии молиявиро танзим мекунанд, баррасӣ гардида, гуруҳбандии онҳо ба чаҳор зинаи иерархӣ: қонунгузорӣ, меъёрӣ, методӣ ва ташиқилӣ пешниҳод шудааст. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки муносибати худро ба назорати молиявии дохилӣ равшантар созед ва самаранокии онро беҳтар намоед.

Вожаҳои калидӣ: назорат, назорати дохилии молиявӣ, заминаи меъёрӣ, стандартҳои байналмилалӣ назорати молиявӣ, заминаи меъёрии миллӣ, такмили низоми назорати дохилии молиявӣ, ташиқилоти тиҷоратӣ.

Постановка проблемы. В условиях рыночной экономики каждая организация имеет дело с финансами. В связи с этим возникает необходимость в контроле за наличием и движением средств организации, и появляется необходимость проверки, оценки, того насколько действия лиц, совершающих или разрешающих финансовые операции, отвечают нормам законов и правилам коммерческой организации. Реализация вышеперечисленных процедур и есть внутренний финансовый контроль. Комплекс применяемых руководством организационных мер, учетных и контрольных средств, методик и процедур относится к системе внутреннего финансового контроля.

Для функционирования данной системы кроме вышеперечисленных требований, необходимо существование нормативно-правовой базы, которая определяет главные принципы, цели, задачи и методы финансового контроля. В основе регулирования систем внутреннего финансового контроля служат такие документы, как законы, стандарты внутреннего контроля, методические рекомендации, которые формируют её нормативно-правовую базу.

Анализ последних исследований и публикаций. При исследовании нормативно-правовой базы регулирования системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях мы опирались на достижения работы ведущих

зарубежных и отечественных ученых, таких как Евстафьева Е.М., Лавров Д.А., Овсянников Л. Н., Тимофеева Н. В., Каримов Б. Х., Хукматов, Д. ДЖ. и др., в научных текстах которых затронуты отдельные вопросы анализируемых нами проблем.

Цель статьи является исследование и анализ нормативно-правовой базы регулирования системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях Республики Таджикистан.

Основное содержание материала. Нормативно-правовая база, регулирующая деятельность служб внутреннего финансового контроля, становится ключевым элементом построения систем внутреннего финансового контроля хозяйствующих субъектов [16]. Без такой базы возникает риск произвольного или несистематического применения контрольных механизмов, что может негативно сказаться на эффективности контроля и привести к непредсказуемым последствиям. Нормативно-правовая база также служит основой для разрешения спорных вопросов и конфликтов, возникающих в процессе финансового контроля. В исследуемых автором странах обязательность внутреннего финансового контроля на законодательном уровне не установлена, в то время как во всем мире его необходимость общепризнанна [15].

На данный момент в развитии нормативного регулирования внутреннего

контроля в нашей стране, международные стандарты остаются ключевыми.

В некоторых исследованиях, проведенных в нашей стране, было обнаружено, что система внутреннего контроля, рассматриваемая как ключевая задача в управлении, не развита достаточно [17].

На рисунке 1 приведена обобщённая классификация законодательных и нормативно-правовых актов, которые регулируют внутренний финансовый контроль коммерческой организации, на три основные категории [13].

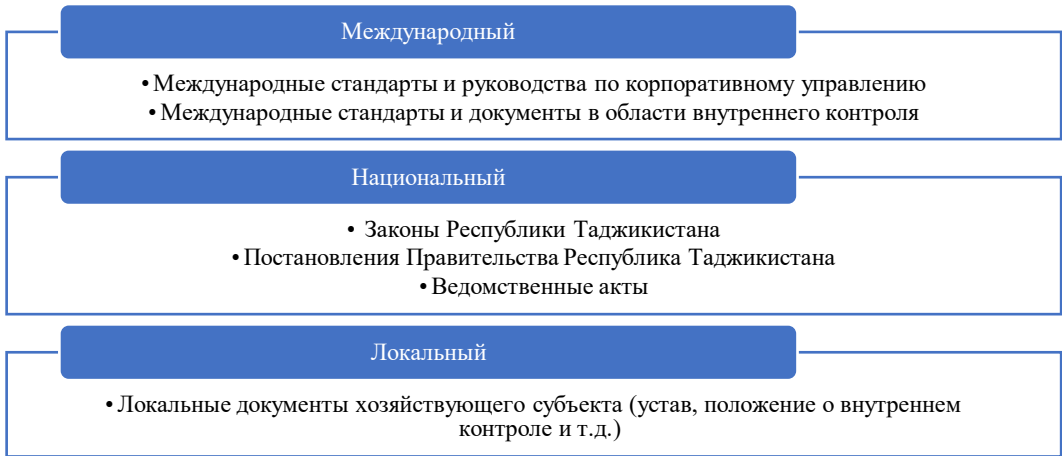

Рисунок 1- Классификация нормативно-правовых баз и внутренних нормативов по управлению внутренним финансовым контролем

Группа относящийся к международным стандартам и руководствам по корпоративному управлению, разработанные ОЭСР, Всемирным банком и МВФ, обращены для предоставления внешним пользователям, в которой должно содержаться полная и достоверная информация о деятельности экономических субъектов. Данные стандарты играют значительную роль в обеспечении прозрачности и подотчетности экономических субъектов, что является ключевым элементом эффективного управления. Европейским банком реконструкция и развития были разработаны принципы, соблюдение которых способствует налаживанию

взаимовыгодных отношений между экономическими субъектами. Одним из важных условий для привлечения инвестиций является предоставление пользователям прозрачной, достоверной, полной информации о финансовом состоянии и финансовых результатах предприятий, составленной на основе требований международных стандартов [10].

Многие компании добровольно принимают и следуют различным международным стандартам для повышения доверия со стороны инвесторов и улучшения своей репутации. В таблице 1. приведены краткое описание наиболее известных стандартов.

Таблица 1 – Краткая характеристика стандарты и руководства по корпоративному управлению

Наименование	Краткое описание стандарта

Принципы корпоративного управления ОЭСР	Принцип корпоративного управления ОЭСР (OECD Principles of Corporate Governance) является одним из наиболее авторитетных международных стандартов в области корпоративного управления. Они были впервые опубликованы в 1999 году. Эти принципы направлены на поддержку правительствами и регуляторами, инвесторами, компаниями и другими заинтересованными сторонами в создании эффективного корпоративного управления. Они помогают установить стандарты, которые способствуют прозрачности, ответственности и правильному управлению рисками.
«Корпоративная практика и этические нормы» (Corporate Practices and Conduct) (Австралия)	Документ «Корпоративная практика и этические нормы» (Corporate Practices and Conduct) в Австралии разработан для установления стандартов и рекомендаций по управлению корпоративной деятельностью и поддержанию этических норм в коммерческих организациях. Этот документ служит важным руководством для директоров и руководителей компаний, обеспечивая соблюдение высоких стандартов корпоративного управления и этического поведения. Этот документ направлен на обеспечение высоких стандартов. Документ устанавливает ключевые принципы этического поведения, такие как честность, прозрачность, ответственность и справедливость.
«Доклад Комитета по финансовым аспектам корпоративного управления – Доклад Кэдбери» (Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance – Cadbury Report) (Великобритания)	Доклад Комитета по финансовым аспектам корпоративного управления, известный как Доклад Кэдбери (Cadbury Report), был опубликован в декабре 1992 года в Великобритании. Этот доклад стал важным этапом в развитии стандартов корпоративного управления. Доклад был инициирован в ответ на несколько крупных корпоративных скандалов и банкротств в Великобритании. Доклад Кэдбери рекомендовал создание комитетов по аудиту, состоящих из независимых директоров. Эти комитеты ответственны за контроль над процессами внутреннего и внешнего аудита.
«Руководство» (DSW Guidelines) (Германия)	«Руководство DSW» (DSW Guidelines) — это свод рекомендаций по корпоративному управлению, разработанный Немецкой ассоциацией частных инвесторов (Deutsche Schutzvereinigung für Wertpapierbesitz e.V., или DSW). Эти рекомендации направлены на улучшение стандартов корпоративного управления в Германии и защищают интересы частных

	акционеров. Основная цель DSW Guidelines заключается в повышении прозрачности и ответственности компаний перед их акционерами, а также в содействии справедливому и эффективному управлению компаниями. Стандарты DSW Guidelines не являются обязательными.

В разных странах правовой статус, привезенный в таблицы, документы варьируется по-разному: в одних странах они являются обязательной частью законодательства, в других не связаны с законодательными актами. При этом Кодекс корпоративного управления важен не только для инвесторов, но и для всего бизнес-сообществу, включая предпринимателей. Принятие Кодекса повышает доверие крупных потенциальных партнеров. Основная цель Кодекса корпоративного управления направлен на контроль за деятельностью компании и ее менеджментом [13].

В современных условиях организации действуют в состоянии постоянной неопределенности. Они неизбежно встречаются с угрозами, которые

оказывают негативное влияние на их деятельность. Разработка планов и реализация контрольных мероприятий для предотвращения этих угроз представляют собой основные задачи менеджмента. С целью идентификации и оценки риска возникновения угроз, а также их последующего предотвращения, менеджмент должен создать эффективную систему внутреннего контроля. Самыми известными международными стандартами, которые охватывает различные меры по предупреждению рисков и предотвращению угроз, и которые могут быть применены в практически любой стране, являются COSO, COBIT 5, SAC и FERMA. В таблице 2 представлено краткое описание данных стандартов.

Таблица 2 – Краткая характеристика основных международных стандарты и документы в области внутреннего контроля

Международный стандарт	Краткое описание стандарта
COSO	Данный стандарт рекомендован к использованию менеджментом организации при построении системы внутреннего контроля и является универсальным для организаций всех отраслей. С применением COSO каждый компонент системы внутреннего контроля можно анализировать по отдельности. По направлению управления рисков, к основным факторам моделей систем внутреннего контроля добавляется такие компоненты: постановка целей, определение событий и реагирование на риски. Формулирование целей является ключевым этапом в управлении организацией. Эти цели должны быть четкими, измеримыми, достижимыми, релевантными и ограниченными по времени. Компонент «идентификация событий» иметь в виду распознавание как рисков, так и возможностей, которые могут повлиять на

	достижение целей организации. В условиях неопределенности организации могут использовать возможности для получения выгод.
COBIT 5	Опираясь на информационные технологии организации и через их поддержку рассматривая бизнес-цели организации, цель ИТ-контроля заключается в обеспечении достижения организационных целей посредством интеграции информационных технологий в конкретные бизнес-процессы. COBIT 5 выделяет пять ключевых ИТ-ресурсов: данные, прикладные системы, технологии, технологические средства (оборудование) и человеческие ресурсы (персонал). Под таким ресурсом, как персонал, понимается квалификация работников, их способности и опыт работы с информационными системами. Подразумевается, что в совокупности они дают эффект для достижения бизнес-целей.
Стандарт SAC	В данном стандарте СВК включает 3 компонента (основных): контрольную среду, ручные и автоматизированные системы, а также процедуры контроля. В SAC совокупный риск определяется как комбинация риска мошенничества, ошибки, нецелевого или неэффективного использования ресурсов и ликвидации организации. Цель контроля состоит в обеспечении единства информационной базы посредством механизмов контроля качества и интеграции управления вышеназванными рисками.
SAS 55\78	SAS 55/78 рассматривает СВК как предмет оценки эффективности, проводимой аудитором в процессе аудита для достижения собственных целей. В стандартах подчеркивается, что проведение аудита в проблемных участках системы контроля может способствовать повышению её эффективности.
FERMA	Стандарт направлен на риск-менеджмент организации и включает практически все виды рисков, с которыми сталкивается компания. В этом стандарте под риском понимаются не только потенциально негативные последствия деятельности организации, но и возможности получения определенных выгод. Стандарт предоставляет рекомендации по идентификации и оценке этих рисков, а также по управлению ими.
Международный стандарт аудита (МСА) 315 «Выявление и оценка рисков существенного искажения посредством изучения организации и ее окружения»	Аудиторский стандарт определяет обязанности аудитора в определении и оценке рисков существенного искажения финансовой отчетности посредством анализа деятельности и контекста организации, включая её систему внутреннего контроля, и полностью опирается на рамки и принципы стандарта COSO.

Вышеизложенный международные стандарты в той или иной степени предоставляют рекомендации по созданию и использованию системы внутреннего контроля в организациях для различных целей, а также по оценке и повышению ее эффективности. Эти стандарты могут быть полезны различным заинтересованным сторонам, таким как аудиторы, менеджменту организаций, инвесторам и пр. Следовательно, рекомендации международных стандартов целесообразно применять как для зарубежных, так и для отечественным организациям.

Стратегия внедрения Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и Международных стандартов аудита (МСА) в Республике Таджикистан на период 2013-2018 годов являлся ключевым документом, нацеленным на модернизацию системы бухгалтерского учета и аудита в стране. Она определяла стратегические направления

развития и устанавливала конкретные шаги для достижения поставленных целей. Целью стратегии являлось улучшение качества бухгалтерской отчетности, ее прозрачности и доступности для заинтересованных сторон, что способствовала укреплению доверия к финансовой отчетности и уменьшению рисков на финансовых рынках [9].

На данный момент в Республики Таджикистан применяются несколько нормативно-правовая база, которые определяют ключевые принципы организации и работы системы внутреннего финансового контроля, в свою очередь, разработку нормативно-правовых актов в рамках национального законодательство следует осуществлять по четырём иерархическим уровням: законодательный, нормативный, методический и организационный конкретной коммерческой организации представленными в таблицу 3.

Таблица 3 – Национальные нормативно-правовые акты регулирования системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях Республики Таджикистан

№ п/п	Уровень нормативно-правового регулирования	Название нормативного акта
1.	Законодательный	Гражданский кодекс Республики Таджикистан
		Трудовой кодекс Республики Таджикистан
		Налоговый кодекс Республики Таджикистан
		Закон Республики Таджикистан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" от 11 марта 2011года №142
		Закон Республики Таджикистан «Об акционерных обществах» от 5 марта 2007 года №237
		Закон Республики Таджикистан «Об обществах с ограниченной ответственностью» от 10 мая 2002 года, №53
		Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» от 4 июля 2013 года, №526

		Закон Республики Таджикистан «О проверках деятельности хозяйствующих субъектов» от 25 декабря 2015 года №1269
		Закон Республики Таджикистан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового поражения» от 15 марта 2023 года №1950
		Указы Президента Республики Таджикистан
		Постановления Правительства Республики Таджикистан
2.	Нормативный	
		Положение о бухгалтерском учете, национальные и международные стандарты аудита
		План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и Методические указания по применению плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов. Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 года, № 41.
3.	Методический	
		Инструкция о порядке заполнения форм финансовой отчетности, составляемые в соответствии с национальными и Международными стандартами финансовой отчетности. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 года, № 42.
4.	Организационный	
		Учредительные документы
		Протоколы общего собрания акционеров (учредителей)
		Приказы об учетной политике для целей бухгалтерского, налогового, управленческого, стратегического учета
		Кодекс корпоративного поведения
		Положение о дивидендной политике
		Положение об информационной политике
		Положение о службе внутреннего контроля
		Должностные инструкции работников службы внутреннего контроля

		Положение о внутреннем контроле
		Формы документов для оформления результатов внутреннего контроля
		Методические рекомендации по проведению внутреннего контроля
		Методические рекомендации по оценке эффективности внутреннего контроля

На законодательном уровне деятельность внутренних контроллеров регулируется лишь косвенно, так как отсутствуют специальные законодательные акты и нормативные документы, посвященные вопросам внутреннего контроля. Документы данного уровня предназначены для обеспечения единообразного учета хозяйственных операций и устанавливать единые принципы внутреннего контроля в организации.

Первый уровень законодательного регулирования включает в себя: Гражданский кодекс Республики Таджикистан, Трудовой кодекс Республики Таджикистан, Налоговый кодекс Республики Таджикистан и др.; законы Республики Таджикистан, в частности Закон Республики Таджикистан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" от 11 марта 2011 года №142 (ред. От 14.03.2014г. № 1074), указы Президента Республики Таджикистан и постановления Правительства Республики Таджикистан, и др. Организация контроля со стороны руководства предприятия за своим имуществом, ресурсами и сотрудниками, как в целом, так и по отдельным вопросам регламентируется на уровне законов. Соответствии со статьей 335 Гражданского кодекса Республики Таджикистан гласит: «...1. Собственник имущества, находящегося на праве хозяйственного ведения, в соответствии с законом решает вопросы создания

предприятия, определения предмета и целей его деятельности, его реорганизации и ликвидации, назначает директора (руководителя) предприятия, осуществляет контроль использования по назначению и сохранностью принадлежащего предприятию имущества...» [1].

Принцип законности включен во все нормативные документы в сфере финансового контроля, поскольку соблюдение этого принципа контролерами позволяет результатам проводимых проверки быть точными и реальными. Такую позицию поддерживает отечественный экономист Р.Н. Саидов, также и отмечает, что соблюдение принципа законности позволяет получить результаты проверки без сомнений. Если контролер соблюдает этот принцип, полученные результаты будут приняты сторонами независимо от того, являются ли результаты положительными или отрицательными [18, с.73].

Налоговый кодекс Республики Таджикистан определяет организационные, правовые и экономические основы по установлению, изменению, отмене, исчислению и уплате налогов, выполнению налоговых обязательств и направлен на формирование, развитие и стимулирование хозяйственной деятельности.

Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Цель настоящего Закона заключается в обеспечении единой политики бухгалтерского учета и

финансовой отчетности по ведению учета имущества, активов и обязательств, составления сопоставимой и достоверной информации, связанной с хозяйственными операциями, предоставляемыми государственными органами, предприятиями, учреждениями и иными организациями, необходимой пользователям.

В соответствии со статьей 9 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [3] организации обязаны принять и утверждать учетную политику, при этом наряду с другими требованиями имеет требование об утверждении порядка контроля хозяйственных операций. Также в статье 11 отмечено, что главный бухгалтер обеспечивает контроль движения имущества, активов и выполнения обязательств. Таким образом, в данном нормативном документе имеются требования по контролю объектов бухгалтерского учета. Необходимо отметить, что в данном законе не раскрыта понятие и сущность внутреннего контроля, а также элементы, порядок документирования и организации внутреннего контроля в организациях [12].

Изучение другого статей данного законодательного выявило, что организации должны организовать и проводить внутренний финансовый контроль в соответствии со статьей 26 "Контроль в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности" согласно пункту 1 этой статьи, контроль осуществляется в форме проверки.

Частично организация процессов внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях регулируется действующим законодательством, которое предписывает создание ревизионной комиссии. В соответствии со статьей 111 Гражданского Кодекса Республики

Таджикистан [1], в акционерном обществе высший орган управления (общее собрание акционеров) может избрать ревизионную комиссию. Кроме того, создание ревизионной комиссии регулируется статьей 72 Закон Республики Таджикистан «Об акционерных обществах» [4] и фактически является обязательным для акционерных обществ (кроме, норме статьи 72 на это указывают также нормы статьи 43). Обществе с ограниченной ответственностью, согласно статье 95 Гражданского Кодекса Республики Таджикистан в компетенцию его высшего органа управления (общего собрания участников) входит избрание ревизионной комиссии (ревизора) общества, в статье 51 Закон Республики Таджикистан «Об обществах с ограниченной ответственностью» [5] установлено, что образование ревизионной комиссии (избрание ревизора) общества является обязательным для организаций, с числом более 15 участников (создание ревизионной комиссии в обществе с ограниченной ответственностью регулируется нормами ст.35 и 51 Закон Республики Таджикистан «Об обществах с ограниченной ответственностью»).

Закон Республики Таджикистан "Об аудиторской деятельности" [6] предназначен для установления правовых основ и регулирования аудиторской деятельности, а также определяет взаимоотношения между государственными органами, физическими и юридическими лицами, аудиторами и аудиторскими организациями. Статья 8 данного Закона предусматривает два аудита: внешнего и внутреннего, что способствует улучшению систем внутреннего контроля и управления рисками в организациях. Внешний аудит бывает обязательным или по инициативе, проводится аудиторскими организациями.

Субъекты публичного интереса и иные субъекты, в случаях предусмотренных нормативными правовыми актами Республики Таджикистан подлежат обязательному ежегодному аудиту.

Статья 13 данного Закона посвященная организации внутреннего аудита, содержит важные положения для регулирования этой сферы. Внутренний аудит устанавливается хозяйствующими субъектами и регулируется на основе местного законодательства, международных стандартов и профессионального кодекса этики.

На втором уровне (нормативном) представлены документы, устанавливающие обязательные для всех хозяйствующих субъектов нормы внутреннего контроля. Министерства финансов Республики Таджикистан разработал общие рекомендации для хозяйствующих субъектов по организации и осуществлению ими внутреннего контроля бухгалтерского учёта и составления бухгалтерской отчётности.

ПБУ (Положения по бухгалтерскому учету) 1/99 «Учетная политика предприятий» регулирует правила формирования и раскрытия учетной политики организаций, а также включают элементы внутреннего финансового контроля в части обеспечения сохранности имущества [11]. Если принять во внимание опыт разработки современных систем внутреннего контроля за рубежом и сравнить его с тем, что существует в настоящее время в Республике Таджикистан, то можно сказать, что процесс формирования систем внутреннего контроля в предпринимательском секторе страны находится на начальной стадии [14].

Третий уровень нормативного регулирования (методический) включает собой нормативные документы,

являющиеся в основном подзаконные акты, представленными в виде методических указаний, инструкций, рекомендаций по ведению бухгалтерского учета и организации внутреннего контроля.

Четвертый уровень нормативного регулирования «организационный», который разрабатываются самими организациями и представлен внутренними стандартами, регулирующими порядок организации системы внутреннего контроля, с учетом специфики его деятельности. К данному уровню можно отнести приказы, касающиеся учетной политики организации, создания обособленного сектора контроля (ревизии), должностные инструкции, закрепляющие обязанности по контролю за соответствующим объектом и другие регулятивные меры. Внутренние стандарты экономического субъекта устанавливают порядок проведения внутреннего контроля, а также раскрывают особенности организации и функционирования системы внутреннего контроля. Форма, содержание, порядок разработки этих стандартов определяют предприятиями самостоятельно с учетом требований законодательных и методических требований, и являются интеллектуальной собственностью самого предприятия.

В результате рассмотрения нормативно-правовых актов, регулирующих систему внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях Республики Таджикистан выявлены существующие отрицательные моменты, которые препятствуют развитию внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях, некоторые из которых приведены ниже:

В текущем законодательстве Республики Таджикистан отсутствует требование об обязательном создании

системы внутреннего контроля для всех видов организаций.

1) В законодательстве полностью отсутствует обязательность создания системы внутреннего контроля для коммерческих организаций;

2) Отсутствует стандарт по организации системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях в Республики Таджикистан;

3) Отсутствуют методические рекомендации по оценке и методики проведения внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях.

Вывод. На наш взгляд, для совершенствования системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях Республики Таджикистан необходимо предложить следующие мероприятия:

- совершенствовать действующую нормативно-правовую базу связанных с регулированием вопросов внутреннего финансового контроля в организациях;

- разработать методические и практические рекомендации по организации системы внутреннего финансового контроля в коммерческих организациях, учитывающих отраслевую специфику.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан, г. Душанбе, от 24 декабря 2022 года №1918. URL: ncz.tj/system/files/Legislation/1918_ru.pdf

2. Налоговый кодекс Республики Таджикистан, г. Душанбе от 23.12.2021 №1844. URL: https://andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code_13_11_2023-RT_ru.pdf

3. Закон Республики Таджикистан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" от 11 марта 2011 года №142. URL: https://ncz.tj/system/files/Legislation/702_ru.pdf

4. Закон Республики Таджикистан «Об акционерных обществах» от 5 марта 2007 года №237. URL: https://ncz.tj/system/files/Legislation/237_ru.pdf

5. Закон Республики Таджикистан «Об обществах с ограниченной ответственностью» от 10 мая 2002 года, №53. URL: https://ncz.tj/system/files/Legislation/53_ru.pdf

6. Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» от 4 июля 2013 года, №526. URL: https://ncz.tj/system/files/Legislation/993_ru.pdf

7. Закон Республики Таджикистан «О проверках деятельности хозяйствующих субъектов» от 25 декабря 2015 года №1269. URL: https://ncz.tj/system/files/Legislation/1269_ru_0.pdf

8. Закон Республики Таджикистан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового поражения» от 15 марта 2023 года №1950. URL: http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=27228

9. Стратегия по внедрению Международных стандартов финансовой отчетности и Международных стандартов аудита в Республике Таджикистан на 2013-2018 годы. Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 мая 2013 года №202 http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=14996

10. Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 мая 2013 года №202 / Стратегия по внедрению Международных стандартов финансовой отчетности и Международных стандартов аудита в Республике Таджикистан на 2013-2018 годы.

11. Положение по бухгалтерскому учету «Учетная политика предприятий» ПБУ 1/99. Приказ министра финансов Республики Таджикистан от 24.09.99 г., № 135 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/ru/3-8-2>

12. Бобоев М. У., Аюбова Ф. А. Внутренний финансовый контроль в системе управления организации // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2020. – Т. 52. – №. 1. – С. 173-178.

13. Евстафьева Е.М., Лавров Д.А. Внутренний контроль собственного капитала коммерческих организаций: нормативно-правовой аспект // Учет и статистика. 2019. №4 (56). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnutrenniy-kontrol-sobstvennogo-kapitala-kommercheskih-organizatsiy-normativno-pravovoy-aspekt> (дата обращения: 14.05.2024).

14. Каримов Б. Х. Практические аспекты формирования внутреннего контроля в субъектах предпринимательства Республики Таджикистан // Экономика предприятий, регионов, стран: актуальные. – 2023. – С. 39.

15. Овсянников Л. Н. Внутренний финансовый контроль в организациях // Финансовый журнал. – 2010. – №. 3. – С. 137-146.

16. Тимофеева Наталья Васильевна. Внутренний контроль и аудит в коммерческих банках: нормативное регулирование // Вестник СурГУ. 2015. №1 (7). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnutrenniy-kontrol-i-audit-v-kommercheskih-bankah-normativnoe-regulirovanie> (дата обращения: 10.04.2024).

17. Хукматов, Д. Ҷ. Хусусиятҳои ташкили назорати дохилӣ дар раванди идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ / Д. Ҷ. Хукматов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – No. 1-4(92). – P. 234-238. – EDN HCHVEG.

18. Саидов Р.Н. Принципиҳои назоратӣ ва таъсири онҳо ба натиҷаҳои санҷишҳо / Р.Н. Саидов // Паёми “Молия ва иқтисод”.–Душанбе.-2018.– № 4 (16).-С.72-79.

Информация об авторе :

Аюбова Фарида Азимджоновна – соискатель, старший преподаватель кафедры финансы и кредит, Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: farida.com@mail.ru

Information about the authors:

Ayubova Farida Azimjonovna - applicant, senior teacher of the Department of Finance and Credit, Khujand Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Oshimi. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, st. I. Somoni, 226. E-mail: farida.com@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аюбова Фарида Азимҷоновна – унвонҷӯй, омузгори калони кафедраи молия ва қарзи Донишқадаи политехникии Днишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар ш. Хучанд, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ, 226.
E-mail: farida.com@mail.ru, Тел.: (+992) 92 7000564.

УДК: 338.24.01

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАВАККАЛИ ХОҶАГИДОРӢ**Шарипов Ҳ.А.**

***Аннататсия.** Дар шароити иқтисоди бозорӣ корхона метавонад бо баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ дар рақобат муваффақ шавад. Барои таъмини фаъолияти самаранокии ширкат идоракунии дурусти корхона зарур аст. Унсuri муҳимтарини идоракунии хоҷагӣ таҳлили фаъолияти иқтисодии он мебошад. Бо ёрии таҳлили фаъолияти иқтисодии ташиклот тамоюлҳои умумии рушди корхона омукта, сабабҳои тағйироти натиҷаҳои фаъолият таҳқиқ карда мешаванд, нақшаҳои рушди корхона тартиб дода, тасдиқ карда мешаванд ва қарорҳои идоракунии қабул карда мешаванд. ба амал бароварда, рафти иҷрои нақшаву қарорҳои тасдиқшуда санҷида, захираҳои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва ба натиҷаҳои фаъолияти корхона баҳо дода, стратегияи иқтисодии тараққиёти он тартиб дода мешавад.*

***Калимаҳои калидӣ:** Таваккал, иқтисоди бозорӣ, корхона, рақобат, хоҷагидорӣ, қарорҳои идоракунӣ.*

***Барои иқтибос:** Шарипов, Ҳ.А. Хусусиятҳои асосии таваккали хоҷагидорӣ / Ҳ. А. Шарипов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 330-340.*

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО РИСКА**Шарипов Х.А.**

***Аннотация.** В условиях рыночной экономики предприятие может добиться успеха в конкурентной борьбе за счет повышения эффективности своей деятельности. Правильное управление предприятием необходимо для обеспечения эффективной работы компании. Важнейшим элементом управления фермерским хозяйством является анализ его хозяйственной деятельности.*

С помощью анализа хозяйственной деятельности организации изучаются общие тенденции развития предприятия, исследуются причины изменения результатов деятельности, составляются планы развития предприятия и утверждены и приняты управленческие решения. ее реализуют, проверяется ход реализации утвержденных планов и решений, оцениваются ресурсы повышения эффективности производства и результатов деятельности предприятия, составляется экономическая стратегия его развития.

***Ключевые слова:** Риск, рыночная экономика, предприятие, конкуренция, экономика, управленческие решения.*

MAIN CHARACTERISTICS OF BUSINESS RISK**Sharipov H.A.**

Annotation. In a market economy, an enterprise can succeed in the competitive struggle by increasing the efficiency of its activities. Proper enterprise management is necessary to ensure the efficient operation of the company. The most important element of farm management is the analysis of its business activities.

With the help of the analysis of the economic activities of the organization, general trends in the development of the enterprise are studied, the reasons for changes in the results of activities are investigated, plans for the development of the enterprise are drawn up and management decisions are approved and made. It is implemented, the progress of the implementation of approved plans and decisions is checked, resources for increasing the efficiency of production and the results of the enterprise's activities are assessed, an economic strategy for its development is drawn up.

Key words: Risk, market economy, enterprise, competition, economy, management decisions.

Гузориши масъала. Хусусиятҳои асосии таваккали хоҷагидорӣ як низоми амалҳо оид ба идоракунии мебошад, ки дар ҷараёни фаъолияти хоҷагидорӣ ба вучуд омада, ҳадафи он ин кам кардани эҳтимолияти рух додани ҳодисаҳои номусоид дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба арзёбии фаъолияти хоҷагидорӣ дар корҳои илмӣ олимони Д. А. Марсинковский, А. Владимирсев, О. А. Марсинковский. Дар асарҳои олимони ватанӣ, аз ҷумла: Г.С., Умаров Х.У., Ризокулов Т.Р., Исмоилов М.М. ва дигарон.

Мақсади мақола – ин муайяннамоии хусусиятҳои асосии таваккали хоҷагидорӣ ва таъсири он ба фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад, ки дар раванди таҳқиқ муаммоҳои мавҷудбуда қайд гардида, таҳқиқот аз нигоҳи муаллиф оварда шудааст.

Муҳтавои асосии мавод. Вазифаи хусусиятҳои асосии таваккали хоҷагидорӣ мебошад. Илова бар ин, ба даст овардани ғоида хоҷагидорӣ ва ба ҳадди аксар расонидани он бо сатҳи нисбатан назоратшавандаи хусусиятҳои асосии таваккал муҳим аст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ корхона метавонад бо баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ дар рақобат муваффақ шавад. Барои таъмини фаъолияти самаранокии ширкат идоракунии дурусти корхона зарур аст. Унсuri муҳимтарини идоракунии хоҷагӣ таҳлили фаъолияти иқтисодии он мебошад.

Бо ёрии таҳлили фаъолияти иқтисодии ташкилот тамоюлҳои умумии рушди корхона омехта, сабабҳои тағйироти натиҷаҳои фаъолият таҳқиқ карда мешаванд, нақшаҳои рушди корхона тартиб дода, тасдиқ карда мешаванд ва қарорҳои идоракунии қабул карда мешаванд. ба амал бароварда, рафти иҷрои нақшаву қарорҳои тасдиқшуда санҷида, захираҳои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва ба натиҷаҳои фаъолияти корхона баҳо дода, стратегияи иқтисодии тараққиёти он тартиб дода мешавад.

Таҳлили фаъолияти иқтисодии ташкилот асоси қабули қарорҳои идоракунӣ дар тижорат мебошад. Барои асоснок кардани қарорҳои идоракунӣ бояд мушкилот муайян карда шаванд, хавфҳои истеҳсоли ва молиявӣ баҳо дода шаванд ва оқибатҳои эҳтимолии қарорҳои қабулшуда муайян карда шаванд.

Бояд гуфт, ки аз хавфу хатархоро комилан пешгирӣ кардан мумкин нест. Илова бар ин, хавфи баланд аксар вақт фоидаи баланд медиҳад. Ҳар як корхона бояд ба хатарҳо омода бошад. Хавфро идора кардан ва кам кардан мумкин аст зеро онро дар доираи барои созмон қобили қабул ҷойгир бояд намуд.

Дар иқтисодиёти ватанӣ ба омӯзиши масъалаҳои назарияи хавф то охири солҳои 20-ум то андозае талабот мавҷудбуд. Пурзур намудани нақши усулҳои фармондӣ ва маъмурии идоракунии боиси кам шудани шавқу ҳавас ба омӯзиши проблемаҳои хавф, кор карда баромадани роҳҳои кам кардани онҳо ва ғайра гардид. Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар солҳои 90-уми асри 20 ба гузаронидани тадқиқотҳо дар самти идоракунии хавфҳо талабот пайдо шуд. Дар бахши саноат мӯҳлатҳои дарози татбиқи лоиҳаҳо, гардиши паст ва баргардонидани маблағҳо ба баҳодиҳии объективии хавфҳо ва таҳияи тадбирҳои баландсифат оид ба паст кардани онҳо ҳалал мерасонанд.[1].

Яке аз хатарҳои асосие, ки ба фаъолияти корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт таъсир мерасонад, – хавфи иқтисодӣ мебошад.

Хавфи иқтисодӣ – эҳтимолияти аз даст додани як қисми захираҳои худ, камомади даромад ё хароҷоти иловагӣ дар натиҷаи

фаъолияти муайяни истехсолӣ ва молиявӣ мебошад.[2]

Коршиносон сабабҳои зерини хатари иқтисодиро муайян мекунанд:[3]

✓ тағйироти мустақил дар шароити иқтисодӣ нисбат ба корхона (андозҳо, бочҳо ва ғ.);

✓ ба вучуд омадани тақлифҳои фоиданоктаре, ки дар он шумо имкон пайдо мекунед, ки аз бастан ё иҷрои созишномаҳои пештара даст кашед;

✓ тағйирот дар ҳадафҳои шарик;

✓ тағйир додани шароити ҳаракати мол, молия ва захираҳои меҳнатӣ байни корхонаҳо (ба вучуд омадани шароити нави гумрукӣ ва ғайра).

Таснифи хавфҳои иқтисодӣ гуногун буда бо гуногунии намудҳои корхонаҳои саноатӣ, омилҳое, ки ба фаъолияти онҳо таъсир мерасонанд ва ноустувории муҳити беруна шарҳ дода мешавад.

Вобаста ба сатҳи қабули қарорҳо байни хавфи глобалӣ (миллӣ) ва маҳаллӣ (хатар дар сатҳи корхона) фарқ карда мешавад.

Аз рӯи давраи амал, хатарҳо ба дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат ҷудо мешаванд. Вобаста ба омилҳое, ки пайдоиши онро муайян мекунанд, хавф ба як қатор гурӯҳҳо тақсим мешавад (рас. 1. Хавфҳои иқтисодӣ дар корхонаҳо вобаста ба омилҳое, ки пайдоиши онҳоро муайян мекунанд) [4]

Тасниф пешниҳод карда мешавад, ки хатархоро вобаста ба эҳтимолияти натиҷаҳои беҳтарини рақибон дар муқоиса бо корхонаи мушаххас фарқ мекунад.

Хавфи аз даст додани моликияти зеҳнӣ. Дар корхонаҳо имконпазир аст, ки мустақилона технологияҳои навро барои равандҳои истеҳсолии худ таҳия ва татбиқ намуд ё барои истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии нав патент гиранд. Хавф дар эҳтимолияти ихроҷи иттилоот зоҳир мешавад ва ин навоариҳо метавонанд дар равандҳои истеҳсолии рақибон истифода шаванд.

Хавфи бартарии таҷҳизоти техникий рақибон. Эҳтимол дорад, ки таҷҳизоти харидашуда, сарфи назар аз

навоариҳои худ, раванди истеҳсолии корхонаро аз раванди истеҳсолии рақибон ё раванди истеҳсолот ҳангоми истифодаи таҷҳизоти кӯҳна самараноктар нагардонад. Рақибон инчунин метавонанд таҷҳизоти самарабахштар харанд, ки раванди истеҳсолотро арзон карда, арзиши аслии маҳсулотро кам карда, фоидаи корхонаро зиёд кунанд.

Агар дар истеҳсолот миқдори зиёди таҷҳизоти кӯҳна истифода бурда шавад, ки аксар вақт аз қор мебарояд ва хароҷоти таъмири он бошад аз харидани таҷҳизоти нав зиёд мебошад.

Хавфи ихроҷи кадрҳо. Он дар сурати сиёсати бесамаронаи роҳбарияти корхона нисбат ба кадрҳо, масалан, нисбат ба

рақибон кам шудани музди кор, ҷаримаҳои беасос, иқлими тезу тунд дар коллектив ва ғайра тезу тунд мешавад. Хавфи ихроҷи кадрҳо бо эҳтимолият алоқаманд аст гузарондани кормандони корхонаи сармоягузор ба ширкатҳои рақобатпазир. Махсусан хатарнок он аст, ки коргарони ихтисоснокро бо хоҳиши худашон аз кор озод намоянд.

Бо истифода аз мисоли ҳатто корпоратсияҳои бузургро мо мебинем, ки чӣ гуна рӯҳияи корпоративӣ пас аз ба нафақа баромадани пешвоёни ботачриба ва шахсиятҳои прутачриба бебозгашт тағйир меёбад. Талафоти онҳо ҷуброннопазир аст ва ширкат ҳеҷ гоҳ мисли пештара нахоҳад буд. Дар ҳақиқат номи онро дигар кардан мумкин аст, аммо ин дигар он корхона нест.

Хатари доштани манбаҳои алтернативии ашёи хом ҳангоми интиҳоби нодурусти таъминкунанда ба миён меояд. Дар баробари ин, рақибон метавонанд ашёи хомро бо шартҳои мусоидтар харидорӣ кунанд ва ба ин васила хароҷоти истеҳсолот ва нархҳоро кам кунанд.

Хавфи маркетингӣ ин хатарест, ки бо арзёбии нодурусти шароити бозор, сиёсати нодурусти нархгузорӣ ва таблиғот алоқаманд аст, дар ҳоле ки дар ширкатҳои рақобатпазир таҳқиқоти маркетингӣ метавонад самараноктар бошад, ки дар муқоиса бо мо барои рақибон натиҷаҳои беҳтаре меорад.

Ҳама омилҳое, ки ба дараҷаи хавф таъсир мерасонанд ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

- 1) беруний;
- 2) дохилӣ.

Ба омилҳои беруна омилҳое дохил мешаванд, ки аз ҷаъолияти ҳуди ширкат вобаста нестанд.

Ба инҳо дохил мешаванд: таваррум (баландшавии якбораи нархи ашёи хом, масолеҳи сӯзишворӣ, энергия, маснуоти

комплектӣ, нақлиёт ва дигар хизматрасониҳо), тағйирёбии меъёри ғоишҳо, шартҳои қарз, меъёри андоз ва бочҳои гумрукӣ, тағйирёбии муносибатҳо, моликият, конунгузории меҳнат, бӯҳронҳои иқтисодӣ, самтҳои сиёсати давлат ва ғайра.

Омилҳои дохилӣ омилҳоеро дар бар мегиранд, ки бевосита корхонаи мазкурро тавсиф мекунанд: иқтидори истеҳсолӣ, таҷҳизоти техникӣ, ташкил ва ҳосилнокии меҳнат ва ғайра.

Мазмунӣ раванди идоракунии хавфҳо аз вазифаҳои иборат аст, ки ҷаъолияти алоҳидаро дар давраи умумии идоракунии хавфҳо ифода мекунанд: банақшагириӣ, ташкил, ҳамоҳангсозӣ, ҳавасмандкунӣ, назорат ва ғайраҳо.[5]

Бояд қайд кард, ки идоракунии хавфҳо ҳам оқибатҳои манфӣ ва ҳам мусоид дорад. Моҳияти идоракунии хавфҳо муайян кардани хавфҳои эҳтимоли аз натиҷаҳои ба нақша гирифташуда ва ин қавравиро барои беҳтар кардани дурнамо, кам кардани талафот ва беҳтар кардани эътибори қарорҳои қабулшуда идоракуниро анҷом диҳед. Идоракунии хавфҳо маънои муайян кардани дурнамо ва имкониятҳои беҳтар кардани ҷаъолиятро муайян ва эҳтимолияти рӯйдодҳои номатлубро пешгириӣ ё кам карданро дар назар дорад.

Идоракунии хавфҳо таҳлили ҳамаҷонибаи шароити қабули қарорҳоро дар бар мегирад ва бояд як раванди мантӣ ва систематикӣ бошад, ки метавонад барои интиҳоби роҳи тақмили минбаъдаи ҷаъолият ва баланд бардоштани самаранокии равандҳои тиҷоратии созмон истифода шавад.

Д. А. Марсинковский, А. Владимирсев, О. А. Марсинковский унсурҳои асосии сохтори зерини раванди идоракунии хавфҳоро муайян кардаанд, ки дар ҷадвали 1 инъикос ёфтааст.[6]

Ҷадвали 1.-Унсурҳои асосии сохтори раванди идоракунии хавфҳо дар хочагӣ

Марҳила	Хусусиятҳо
1. Ҳамкорӣ ва машварат	Дар ҳар як марҳилаи раванди идоракунии хавфҳо бояд бо иштирокчиёни берунӣ ва дохилии ин раванд ҳамкорӣ ва машварат кард
2. Таърифи матни идоракунии хавф	Хусусиятҳои берунии муҳити соҳибкорӣ, параметрҳои дохилии ташкилот, инчунин параметрҳои идоракунии хавфҳо, ки дар онҳо раванд амалӣ карда мешавад, муайян кардан лозим аст. Талаботи фаъолият бояд муайян карда шавад, ки дар асоси он меъёрҳои хавф, инчунин сохтор ва усулҳои таҳлили онҳо муайян карда мешаванд
3. Муайян кардани хатар	Муайян кардан лозим аст, ки дар қучо, қай, ҷаро ва ҷӣ гуна ҳолатҳои хатарнок метавонанд ба ноил шудан ба натиҷаҳои (ҳадафҳои) ба нақша гирифташуда ҳалал расонанд, заиф кунанд, таъхир кунанд ё мусоидат кунанд
4. Таҳлили хатар	Оқибатҳо, эҳтимолияти пайдоиш ва аз ин рӯ сатҳи хавф, инчунин сабабҳо ва омилҳои ҳолатҳои хавфро муайян кардан лозим аст. Чунин таҳлил бояд миқёси оқибатҳои эҳтимоли ва роҳҳои имконпазири пайдоиши онҳо ба назар гирад. Таҳлили хатарҳо инчунин бояд воситаҳои (моделҳо ва усулҳои) мавҷудаи назорати хавфҳо муайян ва арзёбӣ кунанд
5. Арзёбии хатар	Сатҳи хавф бо меъёрҳои қаблан муқарраршуда муқоиса карда мешавад. Мувофиқи маълумоти гирифташуда ва параметрҳои модели идоракунии хавфҳо (ниг. Марҳилаи 1) тавозуни байни манфиатҳои эҳтимоли ва оқибатҳои манфӣ муайян карда мешавад. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки дар бораи миқёс ва хусусияти қарори хавфи менечер қарор қабул кунед таъсир ба хатар, инчунин муайян кардани самтҳои афзалиятноки фаъолияти марбут ба идоракунии хавфҳо
6. Қабул ва татбиқи қарори хатарнок	Стратегияҳо ва нақшаҳои ҷорабиниҳои махсусгардонидашудаи аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид таҳия ва амалӣ карда мешаванд, ки ҳадафи онҳо – зиёд кардани манфиатҳои эҳтимоли ва кам кардани хароҷоти эҳтимоли, ки дар натиҷаи ҳолатҳои хавф ба вучуд меоянд

7. Мониторинг ва таҳлил	Самаранокии тамоми марҳилаҳои раванди идоракунии хавфҳо бояд назорат карда шавад, то ки фаъолиятҳо пайваста такмил дода шаванд

Дар раванди идоракунии андозаҳо ва хосиятҳои таваккал тағйир ёфта, дониш дар оиди вазъи кунунӣ ва тамоюлҳои тағйирёбии он ташаккул ёфта, алгоритми нави амалҳо ташаккул ёфта, самтҳо ва воситаҳои фаъолияти иқтисодии корхонаи саноатӣ тасҳеҳ карда мешаванд.

Натиҷаи таъсири идоракунии ба хавф муносибати нави байни ҳодисаҳои мусоид ва номусоид, арзиши нави эҳтимолияти рух додани ҳар яки онҳо мебошад. Дар ин ҳолат, эҳтимолияти оқибатҳои манфии ҳодиса кам мешавад.

Ҳангоми истифодаи хавф ҳамчун захира, барои васеъ кардани доираи имкониятҳои соҳибкор барои воқуниш ба тағйирот дар муҳити беруна чораҳо андешида мешаванд. Бояд гуфт, ки «идоракунии хавф нест онро метавон ҳамчун як қарор ё амали фаврӣ, ҳатто агар муфассал ва асоснок бошад, баррасӣ кард. Дар сурати зуд тағйир ёфтани шароити фаъолияти соҳибкори чунин нуктаи назари статикӣ ба принципи самаранокӣ муҳолиф мебуд. Барои ҳамин идоракунии хавфҳо як раванди динамикӣ буда, ҷузъи ҷудонашаванда ва муҳими идоракунии умумӣ мебошад. Аз ин рӯ, он бояд ба ҳама талаботҳои динамизм ва ҷандирии қабул ҷавобгӯ бошад қарорҳои тичоратӣ».[7]

Бо тамоми гуногунии усулҳои мавҷудаи таҳлил ва арзёбии хатарҳо, ин мушкilot муносибати ягона, як ҳалли универсалӣ надорад.

Дар шароити дигаргунсозии динамикии муҳити фаъолияти корхонаи саноатӣ номуайянӣ ва ноустувории муҳити макро зарурати объективии методологияи танзимшавандаи самараноки идоракунии хавфҳо ба миён меояд.

Бо тамоми гуногунии усулҳои мавҷудаи таҳлил ва арзёбии хатарҳо, ин мушкilot муносибати ягона, як ҳалли универсалӣ надорад.

Албатта, ҳадафи асосии низомии доракунии хавфҳои хоҷагидорӣ таъмини фаъолияти бомуваффақияти воҳиди тичоратӣ дар шароити хавф ва номуайянӣ мебошад.

Барои хоҷагидорони муосир доштани низомии ҳуби идоракунии хавфҳо муҳим аст, ки самаранокии баланд дошта, барои бартараф кардани ҳолатҳои хавф кӯмаки заруриро мерасонад.

Идоракунии хавфҳо таҳия ва татбиқи тавсияҳо ва чораҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокро дар бар мегирад, ки ба паст кардани сатҳи хавф нигаронида шудаанд.

Раванди идоракунии хавфҳо ба натиҷаҳои арзёбии он, таҳлилҳои технологӣ ва иқтисодӣ, таҳлили муҳити фаъолияти корхона, маълумоти пешгӯӣ, тадқиқоти маркетингӣ ва ғайра асос ёфтааст.

Мақсади таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ ин интиҳоби таркиби чораҳои кам кардани хавф мебошад, ки камшавии таъсири омилҳои хавфро ба гардиши пули нақд дар ибтидои пешбинишуда ва устувории пешгӯиҳо бо мурури замон таъмин менамояд. Меъёри асосии интиҳоби усули идоракунии хавфҳо самаранокии татбиқи онҳо, яъне ҳарҷоти татбиқи тадбирҳо бояд аз маблағи зараре, ки дар натиҷаи ба амал омадани ҳодисаи хавф расонида шудааст, камтар бошад.[8]

Усулҳои гуногуни арзёбии хатарҳо дар корхонаҳо мавҷуданд. Аммо ҳама усулҳо ба он оварда мерасонанд, ки дар ҳар сурат арзёбии миқдорӣ ва сифатии хатар зарур аст.

Арзёбии хатари сифатӣ дар назар дорад:

✓ муайян намудани хавфҳое, ки ба татбиқи қарори пешниҳодшуда хосанд;

✓ муайян кардани миқдорӣ сохторҳои хавф;

✓ муайян кардани минтақаҳои хатарноктарин.

Тавре ки таҳлили усулҳои гуногун нишон медиҳад, баҳодиҳии миқдорӣ ба таҳлили хавфҳои рушди устувори корхонаҳо асос ёфтааст, ки аз гирифтани маълумоти зарурӣ барои ҳисоб кардани он иборат аст. Таҳлили миқдорӣ аз арзёбии дараҷаи таваккал (эҳтимоли рух додани ҳодисаи талафот, инчунин ҳаҷми зарари эҳтимолий аз он) ҳам нисбат ба хатарҳои инфиродӣ ва ҳам дар маҷмӯъ корхона иборат аст. Эҳтимолияти ҳар як намуди таваккал ва талафоте, ки аз онҳо расонида мешавад, гуногун аст, аз ин рӯ ҳисоб кардан ва пешгӯии онҳо зарур аст. [9]

Барои муайян кардани хавф усулҳои гуногун истифода мешаванд. Дар айнаи замон маълумотарин инҳоянд:

- ✓ усули оморӣ;
- ✓ таҳлили имконпазирии хароҷот;
- ✓ усули баҳодиҳии эксперти;
- ✓ усулҳои таҳлилий;
- ✓ усули ҳаммонанд;
- ✓ таҳлили устувории молиявии корхона ва арзёбии қобилияти пардохтпазирии он.

Ба ҳамаи ин равишҳо ин ё он дараҷа, қамбудиҳои зерин хос мебошанд:

✓ робита ва фарқияти байни мафҳумҳои хавф ва номуайяний равшан нишон дода нашудааст;

✓ фардияти таваккал ва субъективии зухуроти он қайд карда намешавад;

✓ меъёрҳои арзёбии хатарҳо, чун қоида, бо як нишондиҳанда маҳдуданд;

✓ ба нишондиҳандаҳои хавф дохил намудани чунин унсурҳо ба монанди

қоидаи аз даст рафта, хароҷоти имконият номувофиқ аст, зеро онҳо даромаднокии бештарро нисбат ба хавф нишон медиҳанд.

Ташкилотҳо метавонанд усулҳои гуногунро барои кам кардани хатарҳо, вобаста ба хусусиятҳои фаъолият, омилҳои дохилӣ ва берунии муҳити зист, инчунин намуди хавфи ҷалбшуда истифода баранд.

Усулҳои идоракунии хавфҳоеро, ки дар корхонаҳои саноатӣ истифода мешаванд, метавон ба ҷаҳор гурӯҳ тақсим кард: усулҳои пешгирӣ аз хатар, маҳаллисозии хавф, усулҳои тақсими (тақсимоли хавф), ҷуброни хавф.[10]

Хусусиятҳои усулҳои пешгирӣ аз хатар ин: рад кардани хатарҳо (рад кардани таъминкунадагонии шубҳанок, шарикон, лоиҳаҳои хатарнок ва ғ.); интиқол додани хавфҳо (ба шахси дигар, ширкат ва ғ.); интиқоли хатар ё суғурта; ҳимояи хатар; ҷустуҷуи қайил ва ғайра. Бо истифода аз ин усул, ташкилотҳо, чун қоида, аз татбиқи барномаҳои инноватсионӣ даст мекашанд, боварӣ, ки ба иҷрои онҳо вобаста аст ҳатто хурдтарин шубҳа дорад.

Усулҳои маҳаллисозии хатарҳо дар ҳолатҳои истифода мешаванд, ки ба таври қайил дақиқ ва мушаххас ҳисоб кардан ва муайян кардани манбаъҳои хавф имконпазир аст. Бо муайян кардани марҳилаи аз ҷиҳати иқтисодӣ хатарнок ё минтақаи фаъолият, шумо метавонед онро идорашаванда қардонед ва ба ин васила сатҳи хатари ниҳии корхонаро қайиш диҳед. Инчунин бояд қайд намуд, ки ширкатҳои қайи чунин усулҳоро истифода мебаранд ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои инноватсионии нав маҳсулот ва ғайра.

Усулҳои аз байн қурдани хавфҳо барои тиҷорати хурд иборатанд аз: диверсификатсияи қурӯш ва таъминот, диверсификатсияи фаъолият, тақсимоли масъулият қайи иштирокчиёни фаъолият.

Инчунин ин ҳамон гурӯҳи усулҳои идоракунии хавфҳои аст, ки вариантҳои гуногуни диверсификацияро дар бар мегирад:

- ✓ диверсификацияи фаъолият;
- ✓ диверсификацияи бозорҳои фурӯш;
- ✓ диверсификацияи хариди ашёи хом ва масоҳат.[11]

Усулҳои ҷуброни хатарҳо ин суғуртаи худ, банақшагирии стратегӣ, пешгунии вазъи иқтисодӣ, маркетинги фаъоли мақсаднок, мониторинги муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва меъёрӣ, ҷалби захираҳои беруна, ҷалби иттилооти иловагӣ мебошанд.

Ин усул метавонад дар бар гирад:

- ✓ банақшагирии стратегӣ;
- ✓ пешгунии иқтисодии берунаи муҳити зист;
- ✓ мониторинги муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва меъёрӣ;
- ✓ ташкили системаи захиравӣ ва ғ.

Инчунин бояд қайд намуд, ки омилҳои, ки ба фаъолияти хоҷагидорӣ ва самаранокии ташкилот таъсир мерасонанд гуногунанд таъсир мерасонанд гуногунанд.

Ин омилҳои инҳоянд:

- ✓ омилҳои умумии иқтисодӣ. Ба ин омилҳо дохил мешаванд: шакли рушди иқтисоди кишвар, дастовардҳо дар соҳаи пешрафти илмию техникаӣ, сиёсати андоз ва сармоягузорию давлат ва ғайра;

- ✓ омилҳои табию географӣ. Ба ин омилҳо дохил мешаванд: ҷойгиршавии ҷуғрофии ташкилот, хусусиятҳои иқлимӣ минтақае, ки корхона фаъолият мекунад ва ғайра;

- ✓ омилҳои минтақавӣ. Ба ин омилҳо дохил мешаванд: иқтисодии иқтисодии ин минтақа, сиёсати сармоягузорӣ дар ин минтақа ва ғайра;

- ✓ омилҳои саноатӣ. Ба ин омилҳо дохил мешаванд: мавқеи ин соҳа дар

хоҷагии халқ, шароити бозор дар ин соҳа ва ғайра;

- ✓ омилҳои, ки бо фаъолияти ин корхона муайян карда мешаванд. Ба ин омилҳо дохил мешаванд: дараҷаи истифодаи захираҳои истеҳсолот, риояи тадбирҳои сарфаи истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, ташкили оқилонаи фаъолияти таъминот ва маркетинг, сиёсати инвеститсионӣ ва нархгузорӣ, пурратар ошкор намудан ва истифода бурдани захираҳои дохилихоҷагӣ. , ва ғайра.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили хусусиятҳои асосии таваккали хоҷагидорӣ чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст:

1. кам кардани таваккал тавассути кам кардани эҳтимоли руҳ додани ҳодисаи номусоид (масалан, кам кардани фоизи камбудихо дар корхона тавассути кам кардани талафот аз камбудихо ба даст оварда мешавад);

2. кам кардани хатари зарари пешбинишуда дар сурати руҳ додани ҳодисаи номусоид (пешгирӣ: мо аз қарорҳои хатарнок дар муносибат бо шарикон ва контрагентҳо даст мекашем; бо шарикон ва контрагентҳои мушкилот, бастани муомилоти калон бояд ҳадди аққал кам карда шавад ё тамоман нест карда шавад);

3. Усулҳои ҷуброни таваккал бояд истифода шаванд, ки андозаи ҳуди таваккалҳоро тағир надиханд, вале ҷуброни зиёро дар сурати руҳ додани ҳодисаи номусоид (суғурта, худсуғуртакунии, хеджирӣ, лизинг, факторинг) иҷозат диҳанд.

Хавфҳои хоҷагидорӣ қисми ҷудонашавандаи фаъолияти хоҷагидорӣ мебошанд корхонаҳо, аз ин рӯ, самаранокии амали хоҷагӣ ва рафъи номуайянии дар бораи натиҷаҳои оянда, пеш аз ҳама, аз имконият ва қобилияти дуруст арзёбӣ кардани дараҷаи хавфи амалиёти пешбинишуда ва андешидани чораҳои зарурибобаста мебошанд. Арзёбии хавфи хоҷагидорӣ

ибтидой буда марҳилаи раванди идоракунии хавфҳо мебошад. Мақсади он ба даст овардани маълумоти зарурӣ дар бораи сохтор ва ҳосиятҳо, объект ва хусусиятҳои он аст. Маълумоти ҷамъовардашуда бояд барои қабули қарорҳои мувофиқ дар марҳилаҳои минбаъда кофӣ бошад. Таҳлил аз муайян кардани хатарҳо ва арзёбии онҳо иборат аст. Ҳангоми ошкор шудани хатарҳо (ҷузъи сифатӣ) тамоми хатарҳои ба субъекти хоҷагидор хос муайян карда мешаванд.

Дар охир бояд қайд намоем, ки таҳлили ҷиддии таваккал имкон дод, ки тафсири он ҳамчун вазъияти алтернативаи ногузир, ки

аз номуайянии муҳити беруна ва дохилии корхона ба вучуд омадааст, ки дар он ноил шудан ба натиҷаҳои банақшагирифташуда хусусияти эҳтимоли дорад ва алоқаманд аст. Бо натиҷаи мусбат (фоида) ва ҳам манфӣ (зарар) дар раванди татбиқи идоракунӣ қарорҳое, ки ба ноил шудан ба мақсад нигаронида шудаанд. Тарҳрезии пешниҳодшуда хусусиятҳои асосии хавфро дар фаъолияти иқтисодӣ - зухуроти вазъиятҳо ва алтернативаи ногузир ва номуайяни, характери эҳтимоли ва шартӣ будани равандҳои идоракунӣ, маҷмуи ҷиҳатҳои объективӣ ва субъективӣ ҳамаҷониба ошкор менамояд.

АДАБИЁТ

1. Шеховцев Н. Хозяйственные риски и их влияние на безопасность // Охранная деятельность. 2008.
2. Афанасьев А. С. К проблеме измерения хозяйственного риска предприятий реального сектора экономики // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2008. № 3. С. 87-90.
3. Самохвалова М. Г. Методы управления хозяйственным риском // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2007. № 3. С. 80-83.
4. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций. М., 2006.
5. Ступаков В. С., Токаренко Г. С. Рискменеджмент. М.: Финансы и статистика, 2005.
6. Martsynkovskij D. A., Vladimirtsev A. V., Martsynkovskij O. A. Rukovodstvo po riskmenedzhmentu [Guide to a risk management]. SPb.: Beresta, 2007.
7. Ioda E. V. Upravleniye riskami innovatsionnoj deyatel'nosti v regione: monografiya [Risk management of innovative activity in the region: monograph]. Tambov, 2007.
8. Управление рисками организации: учебное пособие / Г.Д. Антонов, О.П. Иванова, В.М. Тумин. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. - 153 с
9. Количественная оценка рисков как критерий устойчивого развития предприятий Нефедова Т., к.э.н., доцент РосЗИТЛП. 1с. с5
10. Виды рисков на хозяйственных предприятиях и управление рисками как условие предотвращения кризиса // Jourclub. 2007.
11. Самохвалова М. Г. Методы управления хозяйственным риском // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2007. № 3. С. 80-83.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарипов Ҳасан Абдусаломович – омӯзгори калони кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди соҳавии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 734055. Тел. (+992) 55-967-00-60

Сведения об авторе:

Шарипов Хасан Абдусаломович – старший преподаватель кафедры предпринимательства и экономики промышленности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055. Тел. (+992) 55-967-00-60

Information about the author:

Sharipov Hasan Abdusalomovich - senior teacher of the department of entrepreneurship and industry economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055. Tel. (+992) 55-967-00-60

УДК: 338.48

САМТҲОИ МУОСИРИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ВА КОНСЕПСИЯҲОИ АСОСИИ ОН

Қурбонова Н.Қ.

Анотатсия. Яке аз бахшҳои босуръат рушдбандаи бизнеси сайёҳӣ туризми экологӣ ба шумор меравад ва на танҳо ба ҳифзи манзараҳои табиӣ ва захираҳои табиӣ, балки омили муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудуд мусоидат мекунад. Гузариши ҳамвор аз истироҳати ғайримутаашаккил ба туризми экологиро метавон аз ташаббусҳои муҳиму муосир арзёбӣ кард, ки ба ҳалли мушкилоти шадиди экологӣ нигаронида шудааст, инчунин яке аз тадбирҳои таъмини идоракунии оптималии табиат мебошад. Вобаста ба ин, масъалаҳои рушди сайёҳии экологӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар татбиқи консепсияи рушди устувори сайёҳӣ дар асри 21 аҳамияти хоса пайдо мекунанд.

Калимаҳои калидӣ: Экология, сайёҳӣ, манзараҳои табиӣ, консепсияи рушди сайёҳӣ, захираҳои табиӣ, бизнеси сайёҳӣ.

Барои иқтибос: Қурбонова, Н.Қ. Самтҳои муосири туризми экологӣ ва консепсияҳои асосии он / Н. Қ. Қурбонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – Но. 3(42). – С. 341-350.

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА И ЕГО ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ

Курбанова Н.Дж.

Анотация. Одним из наиболее динамично развивающихся сегментов туристского бизнеса и способствующего не только сохранению природных ландшафтов и ресурсов, но и важным фактором социально-экономического развития территории является экологический туризм. Плавный переход от неорганизованного отдыха на природе к экологическому туризму можно рассматривать в ряду значительных современных начинаний, направленных на решение острейших экологических проблем как одно из мероприятий, обеспечивающих оптимальное природопользование. В связи с этим становится актуальным вопросы развития экологического туризма как одного из наиболее приоритетных направлений при реализации концепции устойчивого развития туризма в 21 веке.

Ключевые слова: Экологический туризм, природные ландшафты, концепции развития туризма, природные ресурсы, туристический бизнес.

MODERN TRENDS OF ECOLOGICAL TOURISM AND ITS MAIN CONCEPTS

Kurbanova N.J.

Annotation. *One of the most dynamically developing segments of the tourism business and contributing not only to the conservation of natural landscapes and resources, but also an important factor in the socio-economic development of the territory is ecological tourism. A smooth transition from unorganized outdoor recreation to ecological tourism can be considered among the significant modern initiatives aimed at solving the most acute environmental problems as one of the measures that ensure optimal nature management. In this regard, the issues of developing ecological tourism as one of the most priority areas in the implementation of the concept of sustainable tourism development in the 21st century become relevant.*

Keywords: *Ecological tourism, natural landscapes, tourism development concepts, natural resources, tourism business.*

Гузориши масъала. Қисми чудонашавандаи тичорати бузург имрӯз туризми байналмилалӣ мебошад. Ҳар сол қариб 700 миллион нафар одамон ба хориҷа сафар мекунанд. Ғайр аз ин, қариб 2,3 миллиард нафар одамон таътили худро дар мамлакати худ мегузаронанд. Тибқи ҳисобҳои СҶТ, даромади ин соҳа дар як сол беш аз 1,5 триллион долларро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, одамон дар бораи оқибатҳои экологии сафар бештар фикр мекунанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Оид ба кори мазкур як қатор олимони хориҷӣ Ҷ.Криппендорф, П.Хасслахер, К.Х. Рочлитс, Д.Крамер, Т.К. Сергеева, Бочкарева Т.В., Таксанов А, Дроздов А. В. ва олимони ватанӣ аз қабili Карамхудоев Х.Е., Х.А. Аббасов, Р.Д. Диловаров, Х.М.Мухаббатов ва дигарон тадқиқоти илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола-ин муайян намудани самтҳо ва концепсияҳои сайёҳиву экологӣ мебошад. Инчунин ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба мавзеҳои тамошоборо дар назар дорад.

Муҳтавои асосии мавод. Қисми чудонашавандаи тичорати бузург имрӯз туризми байналмилалӣ мебошад. Ҳар сол қариб 700 миллион нафар одамон ба хориҷа сафар мекунанд. Ғайр аз ин, қариб 2,3 миллиард нафар одамон таътили худро дар

мамлакати худ мегузаронанд. Тибқи ҳисобҳои СҶТ даромади ин соҳа дар як сол беш аз 1,5 триллион долларро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, одамон дар бораи оқибатҳои экологии сафар бештар фикр мекунанд. Бесабаб нест, ки Созмони Милали Муттаҳид соли 2002-ро Соли рушди экотуризм эълон кардааст. Аммо истилоҳи «туризми экологӣ» чӣ маъно дорад?

Пеш аз оғози таҳлили мафҳуми туризми экологӣ бояд ба масъалаҳои марбут ба таҳия ва татбиқи концепсияи рушди устувор таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад. Нақши туризми аз ҷиҳати экологӣ устувор дар партави васеъ қорӣ намудани концепсияи байналмилалӣ рушди устувор бештар муҳим мегардад. Концепсияи гузариши чомеа ба рушди устувор ҳанӯз соли 1992 дар Рио-де-Жанейро дар конференси СММ оид ба муҳити зист ва рушд қабул шуда буд. Дар асоси таърифҳои баррасишудаи туризми экологӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар экотуризм истифодаи бошуурунаи муҳити зист ва принципҳои рушди устувор афзалият доранд. Мафҳуми рушди устувор, тибқи СУС чунин аст: «Рушди устувори сайёҳӣ бояд талаботи сайёҳон ва кишварҳои мизбони онҳоро қонеъ гардонад, бо нигоҳдорӣ ва афзун намудани имкониятҳои оянда, ки идоракунии захирахоро дарбар мегирад, ки дар он иқтисодиёи иҷтимоӣ ва

эстетикӣ эҳтиёҷотро қонеъ кардан мумкин аст, дар ҳоле ки якпорчагии фарҳангӣ, равандҳои муҳими экологӣ, гуногунии биологӣ ва системаҳои таъмини ҳаёт ҳифз ва нигоҳ дошта мешаванд”. Тибқи таърифи СҚТ ва Шӯрои ҷаҳонии саёҳат ва сайёҳӣ (WTTC), «туризми устувор ба талаботи ҳам сайёҳоне, ки ба марказҳои туристӣ таъриф меоранд ва ҳам аҳолии охирино қонеъ мекунад; гайр аз ин, он таъмин ва беҳтарнамоии пешомадҳои таракқиёти ояндаро дарбар мегирад. Захираҳо тавре истифода мешаванд, ки талаботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва эстетикиро қонеъ карда, дар баробари нигоҳ доштани фарҳангӣ беназир, хусусиятҳои муҳими экологӣ, гуногунии биологӣ ва системаҳои ҳаётан муҳимро дар назар дорад» [1].

Илова бар ин, дар Форуми байналмилалӣ «Муҳити зист ва рушд» қайд гашт, ки «туризми устувор бояд ба меъёрҳои мутобиқати иҷтимоӣ, фарҳангӣ, экологӣ ва иқтисодӣ ҷавобгӯ бошад. Туризми устувор туризмest, ки дар ояндаи дароз, яъне дар пешгунии наслҳои ҳозира ва оянда метавонад ба хусусиятҳои мушаххаси этникӣ ва фарҳангӣ мутобиқ шавад, ба талаботи адолати иҷтимоӣ мувофиқат кунад, аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ бошад ва инчунин дар шароити зист ба мақсад мувофиқ ва аз нуқтаи назари иқтисодӣ ғоидаовар бошад.

Соли 2002 дар Квебек Саммити умумиҷаҳонии экотуризм дар доираи Соли байналмилалӣ экотуризм баргузор гардид. Дар он беш аз ҳазор намоянда аз 132 кишвари ҷаҳон, ки намояндагони бахшҳои давлатӣ, хусусӣ ва ғайридавлатӣ буданд, ширкат доштанд. Иштирокчиёни ҳамоиш эътироф мекунанд, ки экотуризм бо назардошти таъсири он ба муҳити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ бар асоси принципҳои сайёҳии устувор сохта мешавад. Экотуризм инчунин принципҳои мушаххаси зеринро

дар бар мегирад, ки онро аз консепсияи васеи туризми устувор фарқ мекунанд:

➤ мусоидат ба ҳифзи мероси табиӣ ва фарҳангӣ;

➤ ҷалби ҷамоатҳои маҳаллӣ дар банақшагирӣ, рушд ва татбиқи ҷорабиниҳои экологӣ, ки ба баланд бардоштани некуаҳволии онҳо мусоидат мекунанд;

➤ ба сайёҳон фаҳмонидани аҳамияти мероси табиӣ ва фарҳангии марказҳои сайёҳии боздидшуда;

➤ таваҷҷӯҳ ба сайёҳони инфиродӣ ва гурӯҳҳои муташаққили туристии андозаи хурд [2].

Вақте ки одамон дар бораи саёҳати табиат ҳарф мезананд, аксар вақт истилоҳи «экотуризм» истифода мешавад. Дар ҳамин ҳол, экотуризм, аз як тараф, дар бозори сайёҳӣ бо суръати баланди афзоиш ва аз тарафи дигар, мафҳумеest, ки мавқеъаш аз мафҳуми мутобиқат (маънои таъсири мусбати инсон ба табиат) васеътар аст [3]. Экотуризм як ҷузъи ҷудонашавандаи туризми табиат аст, ки аз андозаи бозор калонтар аст ва на консепсия, балки як намуди мушаххаси сайёҳӣ буда, таъсири он метавонад хеле гуногун бошад (аз манфии ба бетараф ва мусбат). Зимнан, мафҳуми «экотуризм» дар фаъолияти муосири минтақаҳои муҳофизатшаванда ва боғҳои табиӣ васеъ истифода мешавад. Афзоиши босуръати ин намуди саёҳат дар ҷаҳон дар даҳсолаҳои охир на танҳо ба бад шудани муҳити зист, балки ба афзоиши “коркарди” минтақаҳои фароғатӣ – озоишгоҳҳои кӯҳӣ, соҳилҳои гармӣ баҳр ва истифодаи даштҳо ва ҷангалзорҳо барои эҳтиёҷоти деҳотро дар назар дорад [4].

Гуногунии истилоҳот ба фарогирии мундариҷа ва гуногуншаклии шаклҳои мушаххаси фаъолият дар ин соҳаи нави саноати сайёҳӣ мувофиқат мекунад. Таърифҳои зиёди экотуризм мавҷуданд, ки ҳар кадоми онҳо ҷанбаҳои муайяни

муҳимро ошкор мекунанд. Дар маҷмӯъ, ин таърифҳо ҳам гуногунрангӣ ва ҳам таҳаввулотӣ ғояҳоро дар бораи ҳадафҳо ва вазифаҳои саноати нави сайёҳӣ комилан тавсиф мекунанд.

Биёед чаҳор таърифро аз маҷмӯаи зер чудо кунем, ки машҳуртарин ва васеъ дар адабиёти олмонӣ мавриди баррасӣ қарор доранд. Ин таърифҳо дар давоми ду даҳсолаи охир, пеш аз ҳама дар кишварҳои кӯҳистони кӯҳӣ, ки оқибатҳои манфии туризми оммавии босуръат инкишофёфтараз сар гузаронидаанд, таҳия шудаанд. Онҳо дар китоби Ingo Mose (1988) пайваста ва муфассал таҳлил карда шудаанд, ки аз он дар поён оварда шудааст.

Тибқи таърифи Ч.Криппендорф, ҳадафи асосии сиёсати нави сайёҳӣ, ки аслан аз ҷониби ин муаллиф туризми ором номида шудааст, «таъмини фароғати ҷисмонӣ ва маънавӣ барои ҳарчи бештари одамон мустақиман мебошад. Робита бо манзара, инчунин дар шаклҳои аҳолинишин, ки ба манзара ва талаботи истироҳаткунандагон мувофиқанд, бо назардошти манфиатҳои дарозмуддати сокинони маҳаллӣ» [5].

Дар таърифи пешниҳодкардаи П.Хасслахер чор ҷузъи «стратегӣ» ном бурда мешавад, ки мавҷудият ва таъсири мутақобилаи онҳо туризми нармро тавсиф мекунад. Ин ҷузъҳо «туризми ғайритехникӣ, рушди мустақили минтақавӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ» мебошанд.

Мафҳуми аз ҷиҳати сохт ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати мазмун гуногунро К.Х. Рочлитс пешниҳод намудааст. Ба андешаи ин муаллиф, туризми мулоим

низомест, ки аз чаҳор унсури мутақобила низ иборат аст: фароғати оптималии меҳмонон, манзараи “бетаъсир”, яъне онест, ки меҳмонон бо он тамоси мустақим мекунанд, муҳити солимии иҷтимоӣ фарҳангии маҳаллӣ ва ғоида аз ғайрияти туристӣ. Худи таъриф ба таври зайл ифода ёфтааст:

«Туризми нарм туризми миқдоран мӯътадил аст, ки тавассути ҳамгироии дур барои сокинони маҳаллӣ ғоидаи иқтисодӣ ба вучуд оварда, байни меҳмонон ва сокинони маҳаллӣ ҳамдигарфаҳмиро таъмин намуда, инчунин ба манзара ва муҳити иҷтимоӣ фарҳангии маҳаллӣ зарар намерасонад» [6]. Шарҳи муҳими муаллиф ба ин таъриф нишонаи хусусияти таъсири мутақобилаи унсурҳои системаи «туризми нарм» мебошад, ки он ба андозаи зиёд тавассути равона кардани як қисми ғоида барои бартараф кардан, то андозае ногузир таъмин карда мешавад. вайрон кардани манзараи табиат.

Ба таърифу мафҳумҳои дар боло зикршуда дар бораи туризми нарм иловаи назаррасро Д.Крамер кардааст. Ба андешаи ӯ, гуманитарсияи сайёҳӣ, ислоҳот ва табдил додани туризми саҳт ба туризми нарм самараноктар аст, на дар сатҳи инфиродӣ, яъне на тавассути тағйир додани рафтори инфиродии сайёҳон ё сиёсатмадорон ва раҳбарони мушаххаси тижорати сайёҳӣ, балки тавассути таъсири мақсадноки ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба сиёсати ширкатҳои сайёҳии калон.

Дар асоси таърифҳои дар боло овардашуда хусусиятҳои туризми «нарм» ва «саҳт»-ро муқоиса кардан мумкин аст (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.-Муқоисаи хусусиятҳои туризми «саҳт» ва «нарм»

Саҳт	Нарм
Хусияти оммавӣ дошта	Сафарҳои инфирондӣ ва оилавӣ,сафарҳо бо дӯстон

Сафарҳои кӯтоҳмуддат	Сафарҳои дарозмуддат
Воситаҳои зуҳаракаткунанда (нақлиёт ё дигар воситаҳо)	Воситаҳои ҳаракати оҳиста ва бо суръати миёна дошта
Барномаҳои пешакӣ мувофиқашуда	Қарорҳои стихиявӣ
Ҳавасмандгардонӣ аз берун	Мативатсияи дохила
Воридоти тарзи ҳаёт	Тарзи зиндагӣ мувофиқи фарҳанги давлати ташрифоварда
Ҷойҳои тамошобоб	Таассурот
Бароҳатӣ ва пасивӣ	Фаъолнокии ва гуногунрангӣ
Туризмӣ саҳт	Туризмӣ нарм
Тайёрии пешакии интеллектуалӣ ба сафар на онқадар баланд аст	Мамлакате, ки мақсади сафар доред пешаки бояд омӯхта шавад
Сайёҳ ба давлате меояд, ки забони он давлатро наметонанд ва кушишам наметонанд	Забони давлатеро, ки сафар доред аққалан камеҳам бошад омӯзед
Сайёҳ ба кишваре меояд, ки ҳисси мизбонеро дорад, ки ба ӯ хизмат мерасонад	Сайёҳон маданияти навро кашф мекунанд
Харидҳои утилитарӣ (харид, шопинг) ё стандартҳо	Харидҳо барои дӯстон тухфаҳои хотиравӣ мебошанд
Пас аз сафар танҳо сувенирҳои стандартӣ боқи мемонанд	Пас аз сафар донишу ҳиссиёт ва хотираҳои нав боқи мемонанд
Сайёҳ аткритаҳои дорои манзараҳои меҳарад	Сайёҳ ҳудаш манзараҳои мекашад ё расм мегирад
Кунҷқобӣ	Фаъолият
Овози баланд	Калиди ором

Экотуризм: таҳлили таҷрибаи мавҷудани байналмилалӣ.

Бо ҷаҳор таърифи туристии нарм ба забони олмонӣ дар боло тавсифшуда ва таърифи нави истилоҳотии ин самт дар туризм, ки дар солҳои охир дар кишварҳои олмонизабон паҳн ва эътироф шудааст, “Umwelt und sozialverträglicher Tourismus”, ки метавонад аз олмонӣ ҳамчун “туризм аз ҷиҳати экологӣ ва иҷтимоӣ масъул” тарҷума шудаанд, аз бисёр ҷиҳат таърифҳои экотуризм, ки дар адабиёти англисизабон мавҷуданд, ба ҳам монанданд.

Фақат муҳтасари муқоисавии онҳо ва истифодаи васеи луғатҳои марбут ба мафҳумҳои устувории экологиро метавон қайд кард. Хусусияти дигари назарраси онҳо ин хоҳиши пайвастании экотуризм асосан бо манзараҳои табиӣ, вайроннашуда ё каме

вайроншуда ва муҳофизатшаванда мебошад.

Дар баробари ин, баъзе аз ин таърифҳо инчунин хосиятҳои экотуризмро, ба монанди ғамхорӣ дар бораи неқӯаҳволии иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии аҳолии маҳаллӣ нишон медиҳанд.

Барои муайян кардани сектори экологии туризм ду равиши асосӣ вучуд дорад:

1. Экотуризмро туризме меноманд, ки объекти асосии он олами ҳайвонот мебошад. Дар баробари ин, аксари муаллифон душвории кашидани хатти байни табиат ва фарҳанги анъанавиро қайд намуда, дар баробари табиат охириро ба объектҳои экотуризм дохил мекунанд. Аммо дар ин

ҳолат ҳам иқтидори мафҳуми «экотуризм» пурра тамои нашудааст. Туризм ба таври васеъ барои истироҳати берунӣ дар минтақаҳо, ки аз ҷониби одам тағйир дода шудааст, истифода мешавад. Ин махсусан барои Иёлоти Муттаҳида ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ (моделҳои Аврупои Ғарбӣ ва амрикоии экотуризм) хос аст, ки дар онҳо ландшафтҳои маҳаллӣ амалан вучуд надоранд ва ниёзи баланди иртибот бо табиат аз ҷониби аҳолии минтақаҳои дорои табиати дуҷумдараҷа қонеъ карда мешавад. . Чунин сайёҳӣ аксар вақт ҳамчун экологӣ тасниф карда мешавад ва аҳамияти он барои ҳифз ва барқарорсозии муҳити зист, анъанаҳои мардумӣ ва кабудизоркунии рушди иқтисодӣ дар баъзе минтақаҳо аҳамияти ҳалкунанда пайдо мекунад. Мисоли агротуризм (боздид аз хоҷагиҳо ва деҳот бо мақсади эҳсос кардани фазаи зиндагии деҳот) мебошад.

2. Пешниҳод мекунам, ки туризми экологӣ ҳамчун намунаи (навъи) туризми устувор баррасӣ карда шавад. Чунин равишро бештар асоснок доништан мумкин аст, зеро ин навъи туризм ба принципҳои асосии консепсияи рушди устувор асос ёфта, дар амал бомуваффақият татбиқ карда мешавад, аз қабилӣ: идоракунии табиат, ки ба таназзули захираҳо оварда намерасонад, зеро як қисми ғоидаҳо аз инкишофи он барои барқарор намудан ва ҳифзи охири истифода мешавад. Бо ин равиш объектҳои сайёҳӣ метавонанд ҳам пайдоиши табиӣ ва ҳам сунӣ бошанд.

Бо вучуди ин, сарфи назар аз шумораи зиёди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таълимӣ, то ҳол таърифи ягонаи умумии мафҳуми «туризми экологӣ» вучуд надорад. Дар айни замон коршиносони ватанӣ аз ҷумла Карамхудоев Халим Елчибекович, Х.А. Аббасова, Р.Д. Диловарова, П.Д. Чабарова, Ҷ.Н. Ёрова, Қодирова М.И., Қурбоншо Э. У.И. Муртазоева,

Х.М. Мухаббатова, Н.В. Пивоварова, М.С. Собирова мушкилиҳои туризм ва фаъолияти рекреатсионӣ дида шудааст дар давлатҳои ИДМ бошад, оид ба ин масъала асарҳои илмӣ чунин олимони монанди А.Г. Низамиева, А.В. Дроздова, А.Н. Дунца, Б.У. Турдумамбетова, В.В. Храбровченко, В.Т. Архипенко, К.А. Атышова, И.Н. Панова, А.Б. Косолапова, Н.В. Моралевой, Е.Ю. Ледовских, И.И. Пирожника, Л.Ю. Мажар, В.П. Чижовой, Т.В. Бочкаревой, В.Б. Степаницкого ва дигарон. [7]. Ба ҳамаи ҳамин нигоҳ накарда дар мавриди таърифи консептуалии фаъолияти экотуризм ақидаи ягона мавҷуд нест. Бо истифода аз шумораи зиёди нашрияҳои муосир ва бонуфузтарин оид ба масъалаҳои туризми экологӣ мо як қатор таърифҳои муҳимтарини экотуризмро шарҳ медиҳем, ки бештар дар амалия, илмию таълимӣ истифода мешаванд.

Экотуризм ин:

➤ саёҳати аз ҷиҳати экологӣ масъулиятнок дар минтақаҳои табиӣ нисбатан вайроннашуда бо мақсади омӯختан ва баҳрабардорӣ кардани табиат ва ҷойҳои ҷолиби фарҳангӣ, ки ба ҳифзи табиат мусоидат мекунад, ба муҳити зист таъсири сабук мерасонад, иштироки фаъолони иҷтимоӣ иқтисодии сокинони маҳаллӣ таъмин менамояд; ғоида аз ин фаъолиятҳо (IUCN, мувофиқи Н. Ceballos-Lascurain) [8];

➤ туризм, аз ҷумла сафар ба ҷойҳои дорои табиати нисбатан дастнорас, бо мақсади тасаввурот дар бораи хусусиятҳои табиӣ ва фарҳангӣ ва этнографии минтақа, ки якпорчагии экосистемаро вайрон намекунад ва чунин шароити иқтисодиро ба вучуд меорад, ки ҳифзи онҳо табиат ва сарватҳои табиӣ барои аҳолии маҳаллӣ ғоиданок мегардад;

➤ туризм ва рекреацияи устувори ба табиат нигаронидашуда;

➤ туризм, ки тамоми шаклҳои туризми табиӣ дар бар мегирад, ки дар он

ҳавасмандии асосии сайёҳон мушоҳида ва шиносӣ бо табиат мебошад (маърифате, ки СУС қабул кардааст) [9];

➤ маҷмӯи шаклҳои сайёҳӣ, ки дар он кӯшиши бошуурона барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, мусоидат ба маблағгузориҳои ҳудудҳои табиӣ муҳофизатшаванда, ташкили манбаи даромади аҳолии маҳаллӣ сурат мегирад [10];

➤ туризми табиӣ, ки ба ҳифзи табиат мусоидат мекунад (Фонди умумичахонии табиат);

➤ сафарҳои мақсаднок ба мавзёҳои табиӣ бо мақсади хубтар дарк намудани фарҳанги маҳаллӣ ва муҳити табиӣ, ки якпорчагии экосистемаҳоро вайрон намекунад ва ҳифзи захираҳои табииро барои сокинони маҳаллӣ судманд мегардонанд (Чамбияти экотуризм, ИМА) [11];

8) сайёҳӣ, ки ба талаботи экологӣ ва иҷтимоӣ мувофиқ буда, дар назди табиат масъул аст, дар ҳифзи он саҳм мегузорад, фарҳанги сайёҳонро баланд мебардорад, вазифаи маърифатпарвариро иҷро мекунад, ва ба фарҳангҳои анъанавӣ ва ҷомеаҳои маҳаллӣ ғамхорӣ менамояд;

9) сафар ба ноҳияҳои табиӣ нотақрор, ки аз ҷаъолияти иқтисоди кам осеб дида, тарзи анъанавии зиндагии аҳолии маҳаллиро нигоҳ доштаанд; баланд бардоштани сатҳи фарҳанги экологии ҳамаи иштирокчиёни раванди сайёҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллӣ, риояи меъёрҳо ва технологияҳои ҳангоми татбиқи турҳои ва барномаҳои экологӣ (Т.К. Сергеева);

10) сайёҳии ба табиат нигаронидашуда, аз ҷумла барномаҳои таълими экологӣ ва огоҳӣ, ки мутобиқи принципҳои устувории экологӣ амалӣ карда мешаванд (Стратегияи миллии экотуризм, Австралия);

11) сафарҳои масъулиятнок ба минтақаҳои табиӣ, минтақавӣ, ки муҳити зистро ҳифз мекунанд ва некӯахлоқии сокинони маҳаллиро нигоҳ медоранд;

Пас аз таҳлили таърифиҳои дар боло зикргардидаи мафҳуми «экотуризм» мо баъзе хулосаҳо мебарорем, ки онҳоро (бо тасҳеҳи ногузири дарки муаллиф) ҳамчун принципҳои асосии туризми экологӣ муайян кардан мумкин аст:

➤ туризми экологӣ хоҳиши иртибот бо табиатро тавассути сафарҳои мақсаднок ба минтақаҳои табиӣ дастнашуда ё камтағйирёфта, ки дар саросари ҷаҳон, ҷунҷида, ҷаҳонӣ милли ва табиӣ, мамнуъгоҳҳо, ёдгориҳои табиӣ муаррифӣ мекунанд, ҳавасманд ва қонеъ мегардонад;

➤ туризми экологӣ ба муҳити табиӣ нисбатан суст таъсири манфӣ мерасонад ва бинобар ин онро баъзан «туризми нарм» меноманд. Махз аз ҳама сабаб он амалан ҷаҳонӣ намуди истифодабарии сарватҳои табиӣ дар доираи минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда гардидааст;

➤ ҷаъолияти экологӣ таъсири манфии табиат ва фарҳангро пешгирӣ намуда, туроператорҳо ва сайёҳонро барои саҳмгузори дар ҳифзи табиат ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳудуд ҳавасманд менамояд.

➤ туризми экологӣ туризмест, ки фароғат, ва маърифати экологиро барои сайёҳон муттаҳид намуда, мавҷудияти қоидаҳои муайяни нисбатан қатъии рафторро дар назар дорад, ки риояи онҳо шартӣ асосии рушди бомуваффақияти ҳудуд соҳа мебошад;

➤ рушди туризми экологӣ бояд барои аҳолии маҳаллӣ муфид бошад ва ҳилофи манфиатҳо ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии онҳо набошад;

➤ туризми экологӣ — қисми ҷудонашавандаи соҳаи сайёҳӣ, ки маҳсулоти туристии ҳудуд истеҳсол ва

мефурӯшад ва аз он ғоида ба даст меорад ё ҳамчун ғайолияти сайёҳӣ дар табиат, ки барои ҳифзи муҳити табиӣ, инчунин барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии ғоида меорад;

➤ ҳадафҳои асосии экотуризм инҳоянд: тарбияи экологӣ, баланд бардоштани фарҳанги муносибатҳои одамон бо табиат, ташаккули меъёрҳои ахлоқии рафтор дар муҳити табиӣ, тарбияи ҳисси масъулияти шахсӣ барои сарнавишти табиат ва унсурҳои алоҳидаи он, инчунин барқарорсозии қувваи маънавӣ ва ҷисмонии инсон, таъмини истироҳати хуб дар шароити муҳити табиӣ.

Бо дарназардошти гуфтаҳои дар боло зикршуда, мумкин аст, ки хусусиятҳои хоси турҳо ва барномаҳои экологиро мураттаб созем. Пас, барнома ё сафар:

➤ барнома хеле ҷидди ба нақша гирифта нашудааст ва имкон медиҳад вариантҳо ва тағйирот бо дарҳости сайёҳон вори гардад; барномаҳо, чун қоида, барои гурӯҳҳои хурди иштирокчиён, инчунин барои сафарҳои инфиродӣ пешбинӣ шудаанд; саросема, боздидҳои кӯтоҳ барои як тури нарм, аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда хос нестанд;

➤ мақсади сайри нарми, экологӣ на дидан аз «ҷойҳои тамошобоб»-и ҳатмӣ, стандартӣ, балки гирифтани таассурот ва дониши амиқ аст, бинобар ин сайёҳон ба саёҳат пешакӣ омодагӣ мекунанд, табиат ва фарҳанги кишварро омӯхтанд; маршрутҳои сайёҳӣ ва роҳбаладони соҳибхитос онҳоро ба манзараҳои ҷолибу аз ҷиҳати экологӣ мусоиди табию фарҳангӣ мекунанд;

➤ ба барномаи сайёҳӣ боздид аз пайраҳҳои таълимии экологӣ, таърихи табиат, осорхонаҳои кишваршиносӣ, хочагиҳои экологӣ ва шиносӣ бо мушкилоти экологии маҳаллӣ; дар барномаи экскурсия шиносӣ бо объектҳои

сирф табиӣ ва табиати "бокира" бо фанҳои экологӣ ва фарҳангӣ, ки омӯзиши шаклҳои анъанавӣ, аборигении идоракунии табиатро дарбар мегиранд, пайваст карда мешавад;

➤ нақлиёте, ки сайёҳон истифода мекунанд, аз ҷиҳати экологӣ тоза аст (масалан, сайёҳии автомобилӣ ба ҳеҷ ваҷҳ ба шаклҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи туризм алоқаманд нест);

➤ ғизои сайёҳон аз ҷиҳати экологӣ тоза ва солим бошад, дар ҳоле ки дар ғизои сайёҳон маҳсулоти маҳаллӣ мавҷуд аст; партовҳо ба партовгоҳи умумӣ ё партовгоҳ намерасоянд, онро бо усули махсус ҷамъоварӣ намуда, баъдан барои коркарди экотехнологӣ мефиристанд ва сомондихандагони сайру гаштҳои экологӣ бастабандии тақрири ғизоро афзалтар медонанд;

➤ истгоҳҳо, бивуакҳо ва махсусан гулханҳо танҳо дар ҷойҳои махсус таҷҳизонидашуда гузошта мешаванд; занбурӯғҳо, буттамеваҳо, гулҳо, гиёҳҳои шифобахш, ҳама гуна сувенирҳои табиӣ танҳо дар ҳолате ҷамъоварӣ карда мешаванд ва дар он ҷо иҷозат дода мешавад; турҳои шикор зидди экологӣ мекунанд;

➤ меҳмонхонаҳо, кемпингҳо, паноҳгоҳҳо ва кулбаҳо, ки дар онҳо сайёҳон мемонанд, тавре ҷойгир шудаанд, ки онҳо ба инкишофи муътадили аз ҷиҳати экологӣ устувори ландшафти атроф ҳалал нарасонанд ва симои онро вайрон наkunанд; ин меҳмонхонаҳо ва кемпингҳо аз маводи экологӣ тоза сохта шудаанд, сокинони онҳо энергия ва обро аз ҳад зиёд истеъмол намеkunанд, дар ҳоле ки заҳкашҳо ва партовҳо тоза карда мешаванд ва дигар партовҳо партофта мешаванд;

➤ сокинони маҳаллӣ ба тичорати сайёҳӣ ҷалб шуда, имкони рушди шаклҳои анъанавии хочагидорӣ худро доранд; сайёҳон, дар навбати худ, анъанаҳои фарҳангии маҳаллиро эҳтиром мекунанд,

кӯшиш мекунанд, ки онҳоро омӯзанд ва дарк кунанд; дар ҳалли мушкилоти экологии маҳаллӣ иштирок мекунанд;

➤ даромад аз тур пурра аз бучети маҳаллӣ гирифта намешавад, балки баръакс, ба пур қардани он мусоидат мекунад [12].

Ҳамин тариқ, экотуризм як самти рушдбанда дар соҳаи сайёҳӣ буда, дар кишварҳои гуногун на ҳамеша як хел фаҳмида мешавад, шаклҳои он хусусияти тамоюли дошта, ба соҳаҳои фаъолияти сайёҳӣ, ки қаблан аз самти экологӣ дур буданд, дохил мешаванд ва ба таври қобили қабул нест, ки онро бо маҳдудиятҳои хеле

сахт ва як таърифи дурусти ягона маҳдуд қардан лозим аст.

Албатта, мақсадҳои тур ва объектҳои он бо ҳам алоқаманданд ва ҳарду хусусиятҳои асосии умумиро асоси мутлақи таснифот ҳисоб қардан мумкин нест (дар барномаи воқеии сайру саёҳат мақсад ва объектҳои он аксар вақт муттаҳид мешаванд). Бо вучуди ин, ҳар як ташкилкунада ва иштирокчиҳои экскурсия метавонад хусусиятҳои асосии онро муайян кунад ва ҳар як тури мушаххасро ба ин ё он намуд мансуб қардонад.

АДАБИЁТ

1. Бочкарева Т.В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта. Доклад. М., 2003.
2. http://www.spokoen.ru/pravo/summit_ekoturizm.htm?a=main.
3. Таксанов А. Природный туризм и местное сообщество: общие задачи в сохранении биоразнообразия и привлечении посетителей // <http://centrasia.org/newsA.php4?st=1052136840>.
4. Кусков А.С., Понукалина О.В., Одинцова Т.Н. Рекреационная география. Саратов, 2003.
5. Mose Ingo. Sanfter Tourismus im Nationalpark Hohe Tauern. Vechtaer Arbeiten zur Geographic und Regionalwissenschaft. Vechta, 1988. В. 6.
6. Mose Ingo. Sanfter Tourismus im Nationalpark Hohe Tauern. Vechtaer Arbeiten zur Geographic und Regionalwissenschaft. Vechta, 1988. В. 6.
7. Сборник науч. тр. по итогам Всерос. науч.-практ. конф. «Современный город: социокультурные и экономические перспективы». Саратов, 2004.
8. Tourism, ecotourism and protected areas: the state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development. Cambridge, 1996.
9. Экотуристский рынок Германии: Специальный доклад ВТО. Мадрид, 2001. № 10.
10. Экотуризм как инструмент охраны природы? Бонн, 1995.
11. Ecotourism Society, 1994. Western D. Defining Ecotourism. In: Ecotourism: A Guide for Planners and Managers. The Ecotourism Society, North Bennington (USA), 1993.
12. Дроздов А. В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма, 99. М., 1999.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қурбонова Насиба Чамоловна– омӯзгори кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисодиёти соҳавии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 734055. Тел. (+992) 992008786, Email: kurbanova_1987@list.ru

Сведения об авторе:

Қурбонова Насиба Джамоловна – преподаватель кафедры предпринимательства и отраслевая экономика Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055. Тел. (+992) 992008786, E-mail: kurbanova_1987@list.ru

Information about the author:

Qurbanova Nasiba Jamolovna– lecturer of the Department of Entrepreneurship and Sectoral Economics of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055. Tel. (+992) 992008786, E-mail: kurbanova_1987@list.ru

УДК: 347.27

ИМКОНИЯТҲОИ ТАТБИҚИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ПЕШНИҲОДИ ҚАРЗИ МАНЗИЛ ДАР ТОҶИКИСТОН

Маҳмудов Ш.Қ.

Аннотатсия: Мақола ба таҳлили муҳтавои таҷрибаи пешқадами бонкдории хориҷӣ ва амалияи судманди он ба хотири дарёфти имкониятҳои дар амал татбиқ намудани ҷанбаҳои самараноки он дар ташилотҳои қарзии ватанӣ бахшида шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки айни замон дар кишварҳои хориҷии дорои таҷрибаи гании бонкдорӣ аз амсилаҳои ба шартномаю пасандоз асосёфта, ё амсилаҳои як ва дусатҳаи пешниҳоди қарзи манзил истифода мебаранд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман истифода бурдани таҷрибаи хориҷии қарзи манзил ба далели набудани сарчашмаҳои дарозмуддати молиявӣ дар ташилотҳои қарзӣ ва нисбатан камзарфтар будани бозори манзил, баланд будани фоизи қарзи манзил ва нисбатан кӯтоҳтар будани муҳлатҳои пешниҳоди қарз ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, муаллиф пешниҳод намудааст, ки як қатор тадбирҳои муҳим дар ин самт андешида шаванд, то ки ташилотҳои қарзӣ тавонанд захираҳои иловагиро дар бозори дохилӣ ҷалб намоянд.

Вояҳои калидӣ: қарзи манзил, моделҳои қарзи манзил, истифодаи татбиқӣ, бонкҳои тижоратӣ, ташилотҳои қарзӣ, низоми бонкӣ, захираҳои молиявӣ, пасандоз, меъёри фоиз.

Барои иқтибос: Маҳмудов, Ш.Қ. Имкониятҳои татбиқи таҷрибаи хориҷии пешниҳоди қарзи манзил дар Тоҷикистон / Ш. Қ. Маҳмудов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 351-361.

АДАПТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Маҳмудов Ш.Қ.

Аннотация: статья посвящена анализу содержания прогрессивного опыта зарубежного банкинга и его полезной практики с целью поиска возможностей внедрения его эффективных аспектов в отечественных кредитных организациях. Автор пришел к выводу, что в настоящее время в зарубежных странах, имеющих богатый банковский опыт, используются модели, основанные на контрактах и депозитах, или одно- и двухуровневые модели предоставления жилищных кредитов. В условиях Республики Таджикистан непосредственное использование зарубежного опыта жилищного кредитования невозможно из-за отсутствия долгосрочных финансовых источников в кредитных организациях и относительно небольших объемов рынка жилья, высоких процентных ставок по жилищным кредитам, и относительно сжатые сроки кредитования. Поэтому автор предложил принять

ряд важных мер в этом направлении, чтобы кредитные организации могли привлечь дополнительные ресурсы на внутреннем рынке.

Ключевые слова: жилищный кредит, модели жилищного кредитования, адаптивное использование, коммерческие банки, кредитные организации, банковская система, финансовые ресурсы, депозит, процентная ставка.

ADAPTIVE POSSIBILITIES OF APPLYING FOREIGN EXPERIENCE IN PROVIDING MORTGAGE LENDING IN TAJIKISTAN

Makhmudov Sh.K.

Abstract: the article is devoted to the analysis of the content of the progressive experience of foreign banking and its useful practice in order to find opportunities for the implementation of its effective aspects in domestic credit institutions. The author came to the conclusion that at present in foreign countries with rich banking experience, models based on contracts and deposits, or one- and two-tier models of providing housing loans are used. In the conditions of the Republic of Tajikistan, direct use of foreign experience in housing lending is impossible due to the lack of long-term financial sources in credit institutions and relatively small volumes of the housing market, high interest rates on housing loans, and relatively short lending periods. Therefore, the author proposed to take a number of important measures in this direction so that credit institutions could attract additional resources in the domestic market.

Keywords: housing loan, housing lending models, adaptive use, commercial banks, credit institutions, banking system, financial resources, deposit, interest rate.

Гузориши масъала. Масъалаи гуногунсозии хизматрасониҳои бонкӣ барои ташкилотҳои қарзӣ аз як тараф, барои истифодабарандагони ин хизматҳо масъалаи дастрасии бештар пайдо кардан ба захираҳои қарзӣ аз тарафи дигар, зарурати тавсеаи номгуӣ ин хизматрасониҳоро ногузир месозанд. Яке аз чунин афзорҳои ояндадор барои ташкилотҳои қарзӣ пешниҳоди қарзи муҳлатноки манзил мебошад, ки дар соири кишварҳои ҷаҳон рушд кардааст. Вале, барои истифодаи самараноки таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи қарзи манзил таҳқиқотҳои заруриро анҷом додан даркор аст, ки шароити мавҷудаи кишварро, сатҳи рушди иқтисоди миллӣ ва бозори хизматрасониҳои молиявиро дар назар дошта бошад. Бинобар ин, истифодаи татбиқии таҷрибаи хориҷӣ ва амсилаҳои

самарабахши қарзи манзил дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ, аз ҷумла дар бонкҳои тичоратӣ таҳқиқоти ҷиддии илмиро тақозо мекунанд.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 барои инкишоф додани бозори ибтидоии қарзи манзил, бо роҳи ҷорӣ намудани стандартҳои қарзидиҳӣ дар ин самт ва ташаккул додани он, ноил гардидан ба суботи молиявӣ дар низоми бонкӣ вазифагузорӣ кардааст. [9]

Дар баробари ин, барои институтсионалӣ кардани раванди пешниҳоди қарзи манзил, нақши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека», ки санаи 20 марти соли 2008 қабул гардида, дар таҳрирҳои баъдӣ ба он тағйиру

иловаҳо ворид карда шудааст, хеле калон мебошад. [5]

Ҳамзамон, тибқи Стратегияи рушди соҳаи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 «таъмини дастрасии хариди манзил тавассути маблағҳои худӣ ва қарзӣ, тавсеаи дастрасии қарзҳои ипотекаӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи шаҳрвандон бо истифодаи механизмҳои амалкунандаи қарздиҳӣ яке аз афзалияти калидӣ дар соҳаи сохтмони манзил муайян гардидааст». [10]

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаи мавриди назар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон объекти таҳқиқоти махсус қарор нагирифта бошад ҳам, вале оид ба ҷузъиёти алоҳидаи он, дар радифи таҳқиқотҳои олимони ватанӣ, ба мисли академикҳо Т.Н. Назаров, Н.Қ. Қаюмов, профессорон Умаров Ҳ.У., Қурбонов А.Қ., Хушвахтзода Қ.Х., Солеҳзода А.А., Султонов З., Ҳикматов У.С., Шарифзода Б.М., Низомов С.Ф., Улуғхоҷаева Х.Р. ва дигарон, ҷанбаҳои назариявӣю концептуалии пешниҳоди он баррасӣ шудааст. Ҳолати муносири қарзи манзил дар Тоҷикистон дар таҳқиқоти номзадии Шафиев Б.З. мавриди баррасӣ қарор гирифта, муаллиф раванди бавучудоии бозори қарзи манзилро дар ҷумҳурии пайгирӣ кардааст. [11]

Таҷрибаи хориҷии қарзи манзил ба таври ҷомеъ дар таҳқиқоти Даймонд Қ.Б., Б.Дуглас ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Олимони мазкур амсилаҳои мухталифи пешниҳоди қарзи манзилро бо ҳамдигар муқоиса карда, ҳатто як даста аз онҳоро ҳамчун пешниҳод барои давлатҳои рушдбанда тавсия кардаанд. Аз қабili таҳқиқоти олимони мазкур, ки дар ИМА қору фаъолият кардаанд, ба муқоисаи самаранокии қарзи манзил дар сатҳи байналмилалӣ истинод кардан мумкин аст. [1]

Ҳамчунон, саҳми олимони дигари хориҷӣ, ба монанди Фаббози Ф., Ҷ.Спратлин, Ф.Кидд, К.Эймс, Ҷ.Гленн, К.Роузен ва дигаронро дар таҳлили ҷанбаҳои амалӣ ва таҳқиқи паҳлуҳои назариявии қарзи манзил дар хориҷа қайд кардан мумкин аст.

Дар баробари ин, як даста олимони Россия, ки ба таҳқиқи моделҳои амалкунандаи қарзи манзил дар кишварҳои пешрафта машғул шуданд, ҷанбаҳои назариявӣ, инфрасохторӣ, институтсионалии ин равандро омӯхта, ҳулосаҳои асосноки илмиро ҳамчун тавсия қарор карда баромаданд, ки самарани онро дар низоми нисбат ба кишвари мо пешрафтатари қарзи манзил дар Федератсияи Россия мушоҳида мекунем. Дар радифи ин олимони номҳои Клепикова Е.Г., Пономарёв В.Н., Попова А., Миронов В., Лукина З.П., Кудрявцева Е.В., Смирнов В.В. ва дигаронро номбар кардан мумкин аст. Таҳқиқотҳои олимони зикршуда дар умум саҳеҳияти амсилаҳои дузинагии пешниҳодкардаи олимони амрикоӣ Ҷ.Даймонд, Г. Кроуфорд ва дигаронро дар самти қарзи манзил таъйид сохтанд ва то андозае онро мукаммал гардониданд.

Ҷуноне болотар қайд кардем, сарфи назар аз мавҷудияти таълифоти арзишманди илмӣ дар ин мавзӯ, баъзе ҷанбаҳои илмӣ, аз қабili имкониятҳои истифодаи татбиқии амсилаҳои самараноки хориҷии қарзи манзил дар бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти иловагиро тақозо мекунанд, ки ҳамзамон, баёнгари мубраму саривақтӣ будани мавзуи интихобшуда низ мебошад.

Мақсади мақола. Мақолаи мазкур барои таҳқиқи имкониятҳои дар амал татбиқ намудани моделҳои пешрафтаи пешниҳоди қарзи манзил, ки дар хориҷа самаранок истифода мегардад, бо назардошти хусусиятҳои хоси иқтисоди миллӣ дар

шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Ҳамзамон, маводи мазкур то як андозае холигии концептуалии тафсири қарзи манзил ва пойгоҳи назариявӣ илмӣ онро дар адабиёти илмӣ иқтисодии ватанӣ мукамал мегардонад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҷрибаи кишварҳои рушдкарда собит сохтааст, ки қарзи манзил унсури таркибии қараёни тақрибистеҳсоли захираҳои молиявӣ дар бозори қарзӣ махсуб меёбад. Аз адабиёти соҳавӣ маълум мегардад, ки мавзӯи қарзи манзил ғолибан амволи ғайриманқул, ҳуқуқи иҷора додани он ва ё иншооти сохтмонӣ нотамо баромад мекунад. Вобаста ба ин муҳаққиқи ватанӣ Шафиев Б. менависад, ки: «Амволе, ки онро бидуни тағйир додани таъиноташ тақсим карда намешавад, қисман ба ипотека дода намешавад, чунки амвол ба моликияти муштарак мутааллиқ аст, ипотека танҳо бо розигии ҳамаи моликон дар шакли хатти муқарраршуда метавонад. Мақсади рушди қарзидҳии ипотека беҳтар намудани шароити зиндагии аҳоли, ҳавасмандгардонии талабот ба бозори манзил ва сохтмон мебошад».[11. С. 69-70]

Пеш аз ворид шудан ба баёни ботафсили мавзӯ, ҳаминро хотиррасон мекунем, ки муҳаққиқи мазкур дар кишвари мувофиқи мақсад будани таҷрибаи қарзи манзили кишварҳои хориҷӣ, ба мисли ИМА, Олмон, Британияи Кабир ва Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Қирғизистонро тавсия кардааст. Ба андешаи ӯ, татбиқи он метавонад ба фаъолияти пурсамари бозори дуюмдараҷа, афзоиши шумораи қарзидҳандагон, паст шудани хавф ва меъёри фоиз бо зиёд шудани муҳлати қарзҳои ипотека дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда расонад. [11] Мо саҳеҳияти ин тавсияҳоро дар поён дида мегузарем.

Қарзи манзил, ки дар кишварҳои англисизабон бо истилоҳи «Mortgage lending» (аз англ. Қарзи манзил) ва дар адабиёти русӣ бо истилоҳи «Ипотека» (аз юнонӣ Нуроthesa – танба, тиргак, сутунча барои ихотадевори гирди замин) ихота мешавад, ба як низоми бисёр мураббабу муназзаме табдил ёфтааст, ки аз оғози садаи гузашта шуруъ гардида, имрӯзҳо ба авҷи тараққи худ расидааст. Мо модели қарзи манзил гуфта, нақшаи институтсионалии азнавтасимкунии захираҳои молиявиро аз сармоягузори ниҳой сар карда, то ба қарзгирандагон қарзи манзил дар ташкилотҳои қарзӣ дар назар дорем. Чуноне аз номаш бармеояд, қарзи манзил дар ивази гарави манзил, яъне, амволи ғайриманқул дода мешавад. Агар қарзгиранда уҳдадорӣҳои қарзии худро дар назди қарзидҳанда иҷро карда натавонад, пас, ҳуқуқи моликият ба амволи дар шартномаи қарзӣ зикршуда ба қарзидҳанда мегузарад. Дар ҳамаи кишварҳо қарзи манзил барои соҳиб шудан ба манзили истиқоматӣ гирифта мешавад ва ҳамаи манзили ҳамчун қарз гирифташуда, дар як вақт ҳамчун гарав баромад мекунад ва ин ҳолат дар қарордод махсус зикр мешавад.

Имрӯзҳо дар тамоми кишварҳои дунё таъсири низоми дусатҳаи қарзидҳии ипотекии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико эҳсос карда мешавад. Соли 2008, вақте ки бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ аз ҳамаи соҳа дар ИМА оғоз ёфт, бисёр муҳаққиқон бовар надоштанд, ки дар як муддати кӯтоҳ он ба тамоми бозори молиявӣ ҷаҳон таъсир мекунад. Ҳатто дар ҷумҳурии мо иқтисодшиносоне буданд, ки дар васоити ахбори омма ба иқтисодиёти мо умуман дахл надоштани онро эълон карданд. Вале мутаассифона, рӯйдодҳои баъдӣ нишон дод, ки харчанд сатҳи ҳамгироии бозори молиявӣ мо бо бозори ҷаҳонӣ сусттар бошад ҳам, бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ ба

иқтисодиёти Тоҷикистон низ таъсири амики номатлуби худро гузошт. Таъсири бухрони қарзи манзилии дар ИМА саршуда маҳз тавассути ҳамин соҳа ба бозори мо ворид нашуда бошад ҳам, бо роҳи таъсири номатлуби худ ба бозорҳои молиявии Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон, ки манбаи дастрасии ташкилотҳои қарзии ватанӣ ба захираҳои арзони қарзӣ буданд, бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дучори мушкилӣ ва бухрони азим кард.

Аз ин рӯ, таҳлилу баррасии тамоюлҳои рушд ва марҳилаҳои асосии ташаккули низоми қарзи манзил дар ИМА барои шинохтани сатҳи рушди низоми мазкур дар соири давлатҳо муҳим аст. Хусусан, афзорҳои бозори дуюмдараҷаи қарзи манзил, заминаҳои бавучудоии он дар ИМА, сиёсати пешгирифтаи давлат дар самти такмили вазифаҳои бозори мазкур, усулҳои идоракунии хавфҳо дар он, пайдарҳамии тадбирҳои андешидаи мақомоти давлатӣ дар ИМА барои аз бухрони болозикр баровардани на танҳо соҳаи қарзи манзил, балки тамоми низоми бонкӣ, барои кишварҳои дигар, хусусан, кишварҳои рушдбанда таҳқиқталаб мебошад.

Аз кишварҳои дигари пешрафта барои ташкилотҳои қарзии ҷумҳурии мо, таҳқиқи пояҳои қонунгузорӣ, асосҳои молиявӣ ва заминаҳои институтсионалии татбиқи қарзи манзил муҳим мебошад. Дуруст ба роҳ мондани чараҳои қарзи манзил дар кишварҳои хориҷӣ боиси ба вучуд омадани захираҳои дарозмуддати қарзӣ гардида, пардохтпазирӣ ва эътимоднокии ташкилотҳои қарзиро афзоиш дода, боиси таъмини суботи низоми бонкӣ шудааст.

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар ҳама кишварҳои дар ин самт ба натиҷаҳои назаррас ноилгардида сиёсати

махсуси дастгирии давлатӣ чунин самаран хуб додааст. Чуноне В.О. Васков дар пажӯҳиши худ собит сохтааст, дар тамоми кишварҳои, ки қарзи манзил на камтар аз 5 дарсади маҷмуи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад, давлат дар ташаккули он нақши ҳалкунанда бозида, дар марҳалаҳои аввал кумаки нахустин ба қарзгирандагон расонида шудааст. [2]

Вижагии хоси қарзи манзил дар он аст, ки амволи ғайриманкули ба сифати гарав пешниҳодшаванда эътимоднокии таъмини уҳдадориҳои қарзгирандаро зиёд мекунад. Бинобар ҳамин, хавфи нисбатан ками боз нагаштани онро ба назар гирифта, ташкилотҳои қарзӣ дар хориҷа ин намуди хизматрасониҳоро хеле густариш додаанд. Дар натиҷа, бозори қарзи манзил дар он давлатҳо ҳам аз ҷиҳати инфрасохтори ташкилӣ, ҳам аз рӯйи гуногунрангии намудҳои хизматрасонӣ, ҳам аз ҷисоби фаровонии воситаҳои қарзӣ дар сатҳи баланд қарор дорад.

Агар боз ҳам ба таҷрибаи ИМА рӯй орем, ҳаминро хотиррасон кардан зарур аст, ки дар ин кишвар то Бухрони Бузург (Great Depression), ки соли 1929 сар зад, қарзи манзил он қадар рушд наёфта буд. Баъд аз он, Шурои федералии бонкҳо (1932) таъсис дода шуд, ки вазифааш коҳиш додани хавфҳои қарзӣ, аз ҷумла дар низоми қарзи манзил буд. Шурои мазкур ҳам ба рушди ин намуди қарз ва ҳам ба таъмини назорати ҷиддӣ аз болои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ мусоидат карда тавонист. Дар баробари ин, давлат барои ҳам қарздиҳандагон (ташкилотҳои қарзӣ) ва ҳам қарзгирандагон баъзе сабукиҳо дода, дастрасӣ ба сандуқҳои қарзии иҷтимоиро осонтар ва суғуртаи амонатҳоро бештар кард, дар умум, ба инкишофи қарзи манзил муоидат карданд. Дар идомаи ҳамин тадбирҳо дар ИМА, соли 1934 Корпоратсияи федералии суғуртаи

суратҳисобҳои пасандозию қарзӣ таъсис дода шуд. Нақши ин ниҳод дар ҳавасмандгардонии хонаводаҳо барои пасандозгузорӣ барои хариди манзил хеле назаррас буда, барои мақом ва эътимоднокии ин шакли ташкилоти қарзӣ дастгирии ҷиддӣ расонд.

Марҳилаи муҳим дар рушди бозори қарздиҳии ипотека ва ташаккули асосҳои институтсионалии системаи ипотека таъсиси Идораи федералии манзил (ИФМ) барои манзил дар соли 1934 буд. Ин аввалин ширкати суғурта буд, ки аз ҷониби давлат барои кафолати баргардонидани қарзи асосӣ ва ғоизҳо дар сурати муфлисшавии қарзгир таъсис дода шудааст. Ҳамин тариқ, давлат хавфҳои қарздиҳандаро суғурта намуд ва манфиати ӯро ба рушди амалиёти қарзӣ барои он қишрҳои аҳоли, ки наметавонанд масъалаи пардохти аввалияро ҳал кунанд, зиёд кард.

Ҳамаи ин тадбирҳо имкон дод, ки бозори қарзи манзил дар ИМА ба калонтарин бозори ҳамин соҳа мубаддал гардад. Омили ҳалкунандаи муваффақият дар ин самт чораҳои ташаккули бозори дуҷумдараҷаи ипотека буданд, ки мушкilotи асосии маблағгузории манзил - мушкilotи захираҳои қарзиро ҳал намуд. Бо ин мақсад, дар тӯли солҳо ниҳодҳои махсус - Ассотсиатсияи федералии миллии ипотека (Фанни Мэй), Корпоратсияи қарзи манзил (Фредди Мак) ва Ассотсиатсияи миллии ипотека (Чиннӣ Мэй) таъсис дода шуданд. Ба ҳамаи ин ташкилотҳо ваколат дода шудааст, ки ипотекаи манзилиро харидорӣ кунанд ва қоғазҳои қиматнокро бо ипотекаи бозхаридшуда тахти кафолати ҳукумат ё суғуртаи давлатӣ бардоранд. [6] Бозори қоғазҳои қиматноки баровардаи ин ташкилотҳо имрӯз аз рӯи ҳаҷми сармояи муомилот дар ҷаҳон бузургтарин аст. Мувофиқи маълумоти мутахассисон, он қариб ба 3,5 триллион доллар ИМА расид,

ки ин нисбат ба нишондиҳандаҳои дахлдор хеле баланд аст, масалан, бозори қоғазҳои қиматноки давлатии ИМА (1,9 триллион доллар) ё вомбаргҳои корпоративӣ (1,4 триллион доллар) аст.

Фанни Мэй имрӯз бузургтарин корпоратсияи милли аз рӯи дорониҳо ва бузургтарин манбаи маблағҳои умумии ипотека дар ИМА мебошад. Аз рӯзи таъсисёбӣ (соли 1938), Фанни Мэй сарчашмаи доимии маблағгузории ипотекаро барои харидорон бо роҳи сармоягузорӣ ба ипотека аз муассисаҳое, ки онҳоро месупоранд, ба монанди ширкатҳои амонатӣ ва қарзӣ, ширкатҳои ипотека ва банкҳои тижоратӣ таъмин менамояд.

Арзиши миёнаи қарзи ипотека дар ИМА вобаста аз бисёр шартҳо 3,5 то 7% солона мебошад. Агар сокини кишвари дигар, қарор диҳад, ки қарз диҳад, пас бинобар хавфи пайдошуда меёри метавонад 1-2% зиёд карда шавад. Дар ин кишвар ду намуди меёр мавҷуд аст: шинокунанда (ҳар чанд сол тағйир ёфта метавонад) ва собит (барои тамоми давраи пардохт муқаррар карда шудааст). Қарзҳо бо меёри шинокунанда нисбат ба меёрҳои муқарраршуда арзонтар, вале хавфноктаранд. Маблағҳои миёнаи қарзӣ 100,000 \$ мебошанд. [4]

Дар кишвари Олмон қарзи манзил маъмулан дар шакли классикии пасандозҳои шартномавӣ - сохтани кассаҳои амонатӣ амал мекунад. Онҳо дар охири асри XVIII дар маҳалҳои аҳолинишини кӯҳӣ аз рӯи як принципи одӣ ба вучуд омаданд. Фарз мекунем барои эъмори як манзил 10 ҳазор воҳиди пулӣ зарур аст. Як нафар аъзои гурӯҳ дар як сол аз уҳдаи пасандоз қардани танҳо ҳазор воҳид баромада метавонад. Барои ҳамин, як гурӯҳи даҳнафарӣ метавонистанд пасандозҳои худро сафарбар карда, дар соли якум барои як нафар, соли дуюм барои

дигаре ва бо ҳамин тартиб барои ҳама хона сохта гиранд.[7]

Кассаҳои амонатии муосири сохтмонӣ яке аз муассисаҳои асосии сармоягузории манзил дар Олмон мебошад. Имрӯзҳо сохтори ҳар се манзил аз ҳар чор манзил тавассути системаи пасандозҳои манзилӣ маблағгузорӣ мешавад. Манбаи захираҳои қарзҳои мақсадноки манзилӣ дар кассаи амонатии сохтмон амонатҳои шаҳрвандон, пардохти қарзгирандагон барои истифодаи қарзи манзил, инчунин, мукофоти давлатӣ мебошад, ки тибқи шартномаи пасандозҳои сохтмонӣ пардохта мешавад, ба шарте ки пасандозгузор дар давоми сол ба суратҳисоби худ маблағи муайяне гузоштааст. Қарзи манзилиро пасандозгузори кассаи амонатии бино танҳо пас аз вақти муайян (одатан аз панҷ то шаш сол) гирифта метавонад, ки дар давоми он ӯ ҳар моҳ ба маблағи дар шартнома пешбинишуда пасандоз мегузорад. Меъёрҳои фоизӣ (ҳам амонатӣ ва ҳам қарзӣ) барои тамоми давраи шартнома муқаррар карда мешаванд. Қарзи манзил дар муҳлати дар шартномаи пасандози сохтмон пешбинишуда пардохт карда мешавад. Муҳлати ниҳии қарз 12 сол аст.

Шаклҳои дастгирии давлатӣ танҳо бо мукофотпулии солони ба амонатгузорони кассаҳои амонатии сохтмон маҳдуд карда намешаванд. Пас аз гирифтани қарзи манзил, давлат шаклҳои мустақим (субсидияҳои пулӣ ҳангоми пардохти фоизҳо) ва ғайримустақим (имтиёзҳои андоз) ба қарзгиранда - вобаста ба вазъи амволий, ҳайати оилаи ӯ ва ғайра истифода мекунад. Дар Олмон шабакаи махсуси бонкҳои ипотека аз соли 1900 вучуд дорад. Аз он вақт инчониб ҳеҷ кадоми онҳо муфлис нашудаанд. [7] Онҳо ҳатто дар давраи ҷанги якум ва дуҷуми ҷаҳон ба амонатгузорон меъёри фоизҳои вомбаргҳои ипотекаро пардохт мекарданд. Қарздиҳии ипотека дар

Олмон ба шабакаи васеи ҳадамоти кадастрӣ асос ёфтааст, ки бо тавсиф ва бақайдгирии ҳамаи қитъаҳои замин аз рӯи меъёрҳои муайян саруқор доранд. Ҳадафи фехристи замин аз он иборат аст, ки ба сармоягузор фаҳмиши возеҳ дар бораи кӣ тааллуқ доштани моликият дода шавад.

Моделҳои дигари пасандозҳои манзилӣ дар Британияи Кабир амал мекунанд. Дар Британияи Кабир аз асри гузашта низомии ташкилотҳои сохтмонӣ бомуваффақият амал мекунад. Механизми кори онҳо ба механизми Олмон каме монанд аст. Солҳои охир, дар натиҷаи либерализатсияи қонунгузории бонкӣ дар Британияи Кабир, ҳамгироии самарабахши фаъолияти ширкатҳои сохтмонӣ бо фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ба роҳ монда шудааст. Ҳангоми ҳисоб кардани дастрасии ипотека, қарздиҳандагони британиягӣ маълумотҳои зеринро ба назар мегиранд: даромади шахс, хароҷоти асосии шахс, хароҷоти ихтиёрӣ, меъёрҳои фоизи оянда, маблағи амонатии шахс, синну соли шахс, вазъи рейтингӣ қарзии шахс.[3]

Ипотека дар кишвари Британияи Кабир бо пули миллӣ – фунти британиягӣ дода мешавад, дар ҳоле ки маблағи қарз метавонад то 70% арзиши амволи харидашударо фаро гирад. Муҳлати ипотека чун қоида, аз 5 то 35 солро ташкил медиҳад, аммо бозтамвил ва баргарадонидаи пеш аз муҳлат имконпазир аст. Ипотека танҳо ба қарзгирандагони аз 18-57 сола боло дода мешавад. Қарзи ипотека одатан бо пардохтҳои муқарраршудаи ҳармоҳа баргарадонида мешавад.

Дар Федератсияи Россия, чуноне баррасии мақолаҳои таҳлилгарон нишон медиҳад, бозори қарзи манзил дар солҳои 2023-2024 хеле суст инкишоф меёфт. Агар дар умум, сабаби коҳишҳои нишондиҳандаҳо ба вазъи нуговори геосиёсии ин давлат вобаста ба ҷанг бо

Украина марбут бошад, аз тарафи дигар, тағйир ёфтани шартҳои дастгирии давлатӣ, ба охир расидани барномаҳои имтиёзнok ба ин кор боис шуданд. Дар натиҷа, меъёри фоиз барои қарзи манзил нисбат ба солҳои пеш баландтар шуд.

То 1 июли соли 2024 дар Россия барномаи дастгирии ҳаматарафи давлатӣ муҳлаташ ба охир расид. Тибқи он, дилхоҳ одам метавонист, ки аз ширкати сохтмонӣ ё ташкилоти қарзӣ хона ё манзилро бо 8 дарсади солона қарз гирад ва зимнан, синну сол, касбу кор ва вазъи оилавии ӯ сарфи назар карда мешуд. [8]

Акнун, агар қарзгиранда ба шартҳои баъзе барномаҳои амалкунандаи имтиёзноки қарзи манзил мувофиқат накунад, маҷбур мешавад, ки ипотекаро бо меъёри дар бозори қарзӣ мавҷудбуда, ки қимати миёнаи он аллакай аз 20 дарсади солона гузаштааст, ба расмият дарорад. Вобаста ба барномаҳои имтиёзнok инҳоро номбар кардан мумкин аст:

А) қарзи манзилии оилавӣ бо 6 дарсади солона, ки маблағи ниҳоии он вобаста ба минтақа маҳдуд карда мешавад (дар ш. Маскав – 12 млн.р, Санкт-Петербург – 12, барои дигар минтақаҳо – 6) ва пардохти 20 дарсади он зимни барасмиятдарории қарз.

Б) қарзи манзилӣ тавассути технологияи иттилоотӣ бо фоизи солонаи 6 дарсад, махсус барои кормандони соҳаи мазкур, мутахассисони ИТ, ки маблағи ниҳоии он 9 млн. рубл мебошад.

В) қарзи манзил дар деҳот бо фоизи солонаи 3 дарсад, ки махсус барои сокинони

нуктаҳои аҳолинишини дар масофаи дуртар аз 50 км аз марказҳои бузург (зиёда аз 100 ҳазор аҳоли) ҷойгирифта пешниҳод мешавад. Яъне, дар нуктаҳои аҳолинишини дурдасти то 30 ҳазор нафар аҳолидошта аз ин имтиёз истифода бурдан мумкин аст. Маблағи ниҳоии имконпазири қарзи мазкур то 6 млн.рубл аст.

Г) Қарзи манзил дар Арктика ва Шарқи Дур бо фоизи солонаи 2 дарсад, ки дар баробари кормандони соҳаи тандурустӣ, инчунин ба омӯзгорон, навхонадорон, кӯдакони ноболиғдошта, иштирокчиёни барномаҳои махсуси ин минтақаҳо, инчунин ба иштирокчиёни амалиёти ҷангӣ дар Украина, муҳоҷирони аз ҳудуди Украина омада низ вогузор мегардад. Маблағи имконпазири ниҳоии ин қарз аз масоҳати хонаи ба ипотека гирифташуда вобаста аст. Агар камтар аз 60 метри мураббаъ бошад, то 6 ва зиёдтар бошад, то 9 млн рублро дар ин барнома ҳамчун қарзи манзил гирифтани мумкин аст. Ба шарт, ки қарзгиранда якбора 20 дарсади маблағро супорад.

Таҷрибаи амалии рушди бозори қарздиҳии ипотекаӣ дар кишварҳои ИМА, Олмон, Британияи Кабир ва Федератсияи Россия нишон медиҳад, ки маҳз қарздиҳии ипотекаӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва роҳҳои санҷидашуда ва бозьтимоди ҷалби сармоя ба бахши манзил дар ҷаҳон мебошанд. Муқоисаи ҳаҷми қарздиҳии ипотекаӣ нисбат ба ММД дар ИМА, Россия, Британияи Кабир, Олмон ва дигар давлатҳо дар ҷадвали зерин оварда шудааст (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.-Ҳаҷми қарзҳои манзили додашуда бо % аз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

		2017	2018	2019	2020	2021
Афғонистон	%	0,02%	0,01%	...	...	...
Арманистон	%	3,75%	4,24%	5,48%	7,78%	9,21%
Озарбойҷон	%	2,51%	...	...	...	...
Беларус	%	0,01%	0,01%	0,01%	0,01%	0,01%

Эстония	%	26,78%	26,40%	41,03%	43,28%	29,85%
Гурҷистон	%	17,12%	19,52%	20,74%	25,91%	23,55%
Олмон	%	35,56%	33,17%	34,92%	37,74%	43,11%
Қазоқистон	%	2,46%	2,41%	2,78%	3,55%	4,10%
Қирғизистон	%	2,00%	2,15%	2,46%	2,85%	2,74%
Латвия	%	16,24%	15,25%	14,65%	15,67%	15,02%
Россия	%	5,64%	6,17%	6,97%	8,65%	6,94%
Тоҷикистон	%	0,30%	...	...	...	...
Украина	%	1,62%	1,30%	0,82%	0,69%	0,52%
Британияи Кабир	%	66,98%	126,42%	126,71%	137,22%	132,85%
ИМА	%	51,83%	15,70%	15,61%	16,15%	51,10%
Ўзбекистон	%	...	...	3,84%	4,70%	4,89%

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти сомонии Mortgage Loans [Захираи электронӣ]. <https://www.helgilibrary.com/indicators/mortgage-loans-as-of-gdp/> (санаи муроҷиат: 24.09.2024).

Аз маълумоти ҷадвал маълум мегардад, ки Британияи Кабир вобаста ба ин нишондиҳанда мавқеи аввалро ишғол мекунанд. Дар ИМА нишондиҳандаи мазкур тақрибан ба нисфи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ баробар шудааст. Вобаста ба Тоҷикистон маълумоти танҳо соли 2017 интишор шудааст, ки қарзҳои манзилӣ ба 0,30 дарсади ММД кишвар расидааст. Ҳамин нишондиҳанда дар соли 2021 дар Арманистон 9,21%, Беларус – 0,01, Эстония – 29,85%, Гурҷистон – 23,55, Қазоқистон ва Қирғизистон мутаносибан ба 4,1 ва 2,74 дарсад расидааст. Ҳамзамон, аз ҷадвал дида мешавад, ки дар бисёре аз кишварҳои овардашуда тамоюли мусбӣ дар ин самт ба назар мерасад. Танҳо дар мавриди Россия ва Украина ин маълумот ҳолати воқеии имрӯзаро инъикос намекунад, чунки рақамҳо барои давраи то ҷанг пешниҳод шудаанд.

Як чиз мусаллам аст, ки нусхабардории таҷрибаҳои хориҷии рушди бозори қарздиҳии ипотекаӣ ба воқеияти Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи мусбати интизоршударо намедихад, бинобар ин, кӯшиш кардан лозим аст, ки сифатҳои беҳтарини таҷрибаҳои хориҷии кишварҳои

ИМА, Олмон, Британияи Кабирро дар самти рушди бозори қарздиҳии ипотекаӣ интихоб карда, то ҳадди имкон ба воқеияти Тоҷикистон мутобик намудан мувофиқи мақсад аст.

Хулоса. Бояд қайд кард, ки дар асоси таҳқиқоти анҷомдодашуда чунин хулосагирӣ кардан мумкин аст, ки дар кишварҳои пешрафта бозори қарзҳои ипотека хеле ташаккул ёфта, воситаи ҷудонашавандаи молиявии таъсир ба иқтисодиёт, ҳавасмандгардонии рушд ва афзоиши устувории он мебошанд.

Аз таҳлили таҷрибаи хориҷӣ муҳайё намудани шароити афзалиятнок дар бахши қарзӣ барои ташкилотҳое, ки ба ипотека машғул мебошанд, хеле муфид аст, зеро маҳз ба шарофати онҳо бозори манзил ташаккул ёфта, дигар бахшҳо инкишоф меёбанд. Баъзеи онҳоро муассисаҳои аз тарафи давлат дастгиришаванда эълон кардан мумкин аст: ба онҳо имтиёзҳои андоз ва шаклҳои озодтари молиявии фаъолият дар бозори коғазҳои киматнок дода мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар ин соҳа сиёсати имтиёзноки андозро пеш барад, барномаҳои махсус таҳия ва

амалӣ намояд, мақомоти зарурии давлатиро таъмин намояд.

Аз имкониятҳои дигар дар шароити мо татбиқшаванд ин таъмини ҳифзи манфиатҳои ҳам қарзгир ва ҳам қарздор дар муносибатҳои гарав мебошад, ки онро тавассути суғурта, татбиқи барномаҳои махсуси давлатӣ, содакунии тартиби ситонидани молу мулки ба гарав гузошташуда ноил шудан мумкин аст. Аз тарафи дигар, барои категорияҳои алоҳидаи аҳоли қоидаҳо ва меъёрҳои имтиёзҳои пардохти қарзи ипотека тартиб дода, шаклҳои дастгирии давлатӣ, ба мисли

ҳавасмандгардонии соҳаи сохтмон тавассути бознигарии андоз сарборӣ ва тарифҳои гумрукӣ ё ҷалби мустақим дар раванди сохтмон, субсидия додани як қисми меъёри фоизҳо ва маблағи муайяни пешпардохт, аз ҳисоби бучети давлатӣ пешниҳод намудани захираҳои арзону дарозмуддат барои маблағгузори додани қарзҳои ипотека ё дастгирии рушди бозори дуҷумҳурияи қарзҳои ипотека тавассути воситаҳои ғайрибанкии бозори саҳомӣ ва асосҳои институтсионалӣ ба ҳадафҳои гузошташуда дар бозори қарзи манзил ноил шудан мумкин аст.

АДАБИЁТ:

1. Diamond, Jr., Douglas B., and Lea, Michael J. Housing Finance in Developed Countries: An International Comparison of Efficiency. Journal of Housing Research, 1992, Volume 3, Issue 1
2. Васильков, В.О. Роль государства в решении жилищной проблемы с помощью ипотеки: автореф. дис. ... канд. экон. наук/ В.О. Васильков. – Москва, 2006. – 15 с.
3. Ипотека в Англии: как иностранцу получить кредит на жилье в Англии в 2021[захираи электронӣ]. URL: <https://longrad.com/ipoteka-v-anglii-dlya-inostranca> (санай мурочиат: 01.06.2024)
4. Ипотека в США [захираи электронӣ]. Рӯзи дастрасӣ: URL: [Sravni.ru: https://www.sravni.ru/ipoteka/info/ipotekav-ssha/](https://www.sravni.ru/ipoteka/info/ipotekav-ssha/) (санай мурочиат: 02.09.2023 с.)
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека», ки санай 20 март соли 2008. №364 / Ахбори МО ҚТ. с.2008, №3, мод.185, №10, мод.798; с.2010, №7, мод.557; с.2013, №7, мод.522
6. Основы ипотечного кредитования / науч. ред. Н.Б. Косарева. -М.: Фонд «Ин-т экономики города» : Инфра-М, 2007. – 381с.
7. Сатубаева М.С..Зарубежный опыт ипотечного кредитования [захираи электронӣ]: URL: http://www.rusnauka.com/NIO/Economics/5_satubaeva.doc.htm (санай мурочиат: 02.09.2023 с.)
8. Стоит ли брать ипотеку в 2024 году. [захираи электронӣ] Подробнее на сайте Banki.ru <https://www.banki.ru/news/daytheme/?id=10996843> (санай мурочиат: 16.08.2024)
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст. Душанбе: ЧДММ «Контраст» – 55с.
10. Стратегияи рушди соҳаи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» апрели соли 2022, № 203. - 5с.
11. Шафиев Б.З. Ташаккули механизми бозори қарзҳои ипотека дар шароити муосир (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]/ Б.З. Шафиев, дисс.барои н.и.и.: 08.00.07. Кӯлоб, 2023.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Махмудов Шарофиддин Кутбудинович-унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Печтаи электронӣ: makhmudov.sharofiddin@mail.ru. Телефон: (+992) 900 25 25 68.

Сведения об авторе:

Махмудов Шарофиддин Кутбудинович-соискатель кафедры банковской деятельности Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. Электронная почта: makhmudov.sharofiddin@mail.ru. Телефон: (+992) 900 25 25 68.

Information about the author:

Makhmudov Sharofiddin Kutbuddinovich-candidate for the Department of Banking at Nosiri Khusrav Bokhtar State University. E-mail: makhmudov.sharofiddin@mail.ru Phone number.: (+992) 900 25 25 68.

УДК 339.727.22

СОХТОРИ ҲУДУДӢ ВА СОҶАВИИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Хидиров Ф.Х.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазъи сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар ва таъсири он дар рушди ин соҳаҳо таҳқиқ шудааст. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон ба таври назаррас таъсири сармоягузориҳои хориҷиро ба соҳаи иқтисодиёт мушоҳида мегардад. Саноат яке аз самтҳои асосии рушди иқтисодиёти аксари кишварҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар раванди таҳияи лоиҳаҳои инвестиционӣ хусусиятҳои ҳудудҳоро дар асоси тақсими оқилонаи ҳудудии қувваҳои истеҳсолӣ ба назар гирифтани лозим аст. Хулоса карда шудааст, ки сохтори ҳудудӣ ва соҳавии сармоягузориҳои хориҷӣ бештар ба вилояти Сугд рост меояд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, сохтори ҳудудӣ, соҳаи саноат, сармоягузориҳои хориҷӣ, сармои мустақим.

Барои иқтибос: Хидиров, Ф. Х. Сохтори ҳудудӣ ва соҳавии ҷалби сармои хориҷӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон / Ф. Х. Хидиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 362-372.

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ И ОТРАСЛЕВАЯ СТРУКТУРА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ ТАДЖИКИСТАНА

Хидиров Ф.Х.

Аннотация. В данной статье исследуется положение иностранных инвестиций в отдельных сферах экономики страны и их влияние на развитие этих сфер. Анализы показывают, что в большинстве стран мира влияние иностранных инвестиций на экономику можно наблюдать существенно. Промышленность является одним из основных направлений экономического развития большинства стран мира. Автор отмечает, что в процессе разработки инвестиционных проектов необходимо учитывать особенности территорий, основанные на рациональном территориальном размещении производительных сил. Сделан вывод, что территориально-отраслевая структура иностранных инвестиций в большей степени соответствует Согдийской области.

Ключевые слова: инвестиции, территориальная структура, промышленность, иностранные инвестиции, прямые инвестиции.

TERRITORIAL AND SECTORAL STRUCTURE OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS INTO THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

Khidirov F.Kh

Annotation. This article examines the position of foreign investment in certain areas of the country's economy and their impact on the development of these areas. Analyzes show that in most countries of the world the impact of foreign investment on the economy can be observed significantly. Industry is one of the main directions of economic development in most countries of the world. The author notes that in the process of developing investment projects it is necessary to take into account the characteristics of territories based on the

rational territorial distribution of productive forces. It is concluded that the territorial and sectoral structure of foreign investment is more consistent with the Sughd region.

Key words: investments, territorial structure, industry, foreign investment, direct investment.

Гузориши масъала. Масъалаи ҷойгиркунонии ҳудудии сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таркиби соҳавии онҳо дар шароити муосир, ки тақрибан ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ба сармояи иловагӣ ниёз доранд, ҳанӯз ҳам мубраму актуалӣ мебошад. Зеро дар шароити иқтисодиёти хурди кушода, ки нисбат ба тақсонҳои беруна осебпазир боқӣ мемонад, номуайянии иқтисодӣ ҳавфҳои сармоягузорию дучанд мекунад ва аз ин рӯ, барои дар назари инвесторони хориҷӣ ҷолиб нишон додани бозори дохилӣ саъю талоши зиёдеро ба харҷ додан лозим меояд. Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур таҳлили вазъии сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар, таъсири он дар рушди ин соҳаҳо, сохтори ҳудудии сармоягузориҳо дар назар дошта шудааст. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҷуноне таҷрибаи кишварҳои дигар нишон медиҳад, таъсири сармоягузориҳо ба соҳаҳои иқтисодиёт ҳамчун муҳаррику барангезандаи инкишоф ва омили муҳимми рушд арзёбӣ мегардад. Аз тарафи дигар, бояд дар раванди таҳияи лоиҳаҳои инвестиционӣ хусусиятҳои ҳудудҳоро дар асоси тақсмоти оқилонаи ҳудудии қувваҳои истеҳсолӣ ба инобат гирифт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ ва истифодаи самараноку ҷойгиркунии оқилонаи он, пеш аз ҳама дар дастури роҳнамоиҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ҳамасола дар паёму суҳанронихояшон тавассути ВАО ба таври густурда интишор мешавад, мавриди тавачҷуҳо таҳлили ҷиддӣ қарор гирифтааст.

Ҳамзамон, самти мазкур дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва қонунгузориҳои соҳа, хусусан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, № 3)

муфассал баррасӣ шуда, ҳамчун самти афзалиятнок эътироф гардидааст. Илова бар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои махсуси соҳавии рушд қабул шудаанд, ки дар ҳамаи онҳо масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ, ҷойгиркунонии он ҳамчун омили муҳимми мустақкамкунии пояҳои моддию техникии соҳа таҳлил шудааст.

Бар замми ин, аз ҷониби муҳаққиқони алоҳидаи ватанӣ масъалаҳои ҷудогонаи марбут ба сармоягузориҳои хориҷӣ ва рушди соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт таҳқиқ шудаанд. Аз ин зумра, метавон ба таҳқиқоти Н.Абдуллоева истинод кард, ки ба рушди соҳибкорӣ, тамоюлҳо ва дурнамои рушди он дар шароити амиқшавии равандҳои ҳамгирӣ бахшида шудааст. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар таҳқиқоти Абдусаматов Г.С. ва Юсупов А.К. мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз таҳқиқоти олимони хориҷӣ метавон асари махсус ба сармоягузорӣ бахшидашудаи С.И. Абрамовро мисол овард.

Сарфи назар аз мавҷудияти таҳқиқоти истинодшуда, масоили марбут ба таркиби соҳавӣ ва ҷойгиркунонии ҳудудии сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд ва бо гузашти ҳар панҷсола ба таҳқиқоти тоза ниёз доранд. Чунки равандҳои босуръат ҷараёндошта дар иқтисоди ҷаҳон ба вазъии бозорҳои дохилӣ ва иқтисодиёти миллии таъсир расонида, дар як муддати кӯтоҳ тамоюлҳои онро тағйир дода метавонанд.

Мақсади мақола. Мақолаи мазкур барои таҳқиқи амиқи сохтори ҳудудӣ ва соҳавии ҷалби сармояи хориҷӣ дар иқтисодиёти кишвар, ба хоҳири маълуми мушаххас қардани тамоюлҳои рушд, бартариятҳои рақобатии минтақаҳо ва арзёбии иқтидори сармоягунҷоии онҳо, бо мақсади дарёфти роҳҳои имконпазирӣ тақмили инфрасохтори ташкилию иқтисодӣ ва пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии соҳа таълиф шудааст.

Муҳтавои асосии мавод. Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти иқтисодиро аз сармегузаронад, ки барои ин миқдори муайяни сармегузурӣ лозим аст. Шароити сармегузурӣ худудхоро инфрасохтори иқтисодӣ, заминаи ҳуқуқии мавҷуда ва рушди системаи алоқа муайян мекунад. Барои муайян кардани сохтори худудии сармегузурӣ, бояд лоиҳаҳои инвестисионӣ барои рушди истеҳсолот таҳия карда шаванд, ки дар он ҷо навсозии онҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот нақши муҳим мебозад ва аз ин сабаб ҳосилнокии меҳнат меафзояд, миқёси истеҳсолот васеъ мегардад, кадрҳои нав ҷалб карда мешаванд.

Лоиҳаи инвестисионӣ бояд бунёди объектҳои нави инфрасохтори иҷтимоиро барои онҳое, ки дар маҳалли ҷойгиршавии корхона (шаҳр, деҳа) зиндагӣ мекунад ё ҷалби нерӯи ҷалбшуда аз дигар минтақаҳои кишварро пешбинӣ кунад. Қайд кардан муҳим аст, ки агар лоиҳаи инвестисионӣ барои рушди истеҳсолот дар як корхонаи амалкунанда татбиқ карда шавад, он гоҳ ин корхона ба баланд бардоштани иқтидори он, инчунин шумораи кормандони ин корхона ва ғайра равона карда мешавад. Ҳаҷми зиёди сармегузурӣ ба рушди истеҳсолот шароит фароҳам овард то маркузи истеҳсолот дар корхонаҳои амалкунанда ва навбунёди шаҳрҳо, ноҳияҳо ва деҳот. Ва раванди концентратсияи истеҳсолот бо чунин шаклҳои ташкили истеҳсолот, ба монанди махсусгардонӣ, кооперативонӣ, якҷоякунӣ ва диверсификатсия зич алоқаманд аст.

Дар раванди таҳияи лоиҳаҳои инвестисионӣ хусусиятҳои худудхоро дар асоси тақсмоти оқилонаи худудии қувваҳои истеҳсолӣ ба назар гирифтани лозим аст. дар айни замон самти асосии рушди нерӯҳои истеҳсолӣ дар ҷумҳурии мо дурнамои ҳаракати саноат ба ҷануб мебошад. Аммо, ин раванд ба истеҳсолот равона нашуда буд ва ба рушди ҳамаҷонибаи қувваҳои истеҳсолкунанда дар минтақаҳои ҷанубии кишвар мусоидат накард. Ин, пеш аз ҳама, ба ҳисоби ҳисоббаробаркунии расмӣ иқтисодӣ ҳангоми асосноккунии лоиҳаҳои сармегузурӣ вобаста аст. Сониян,

азхудкунии қаламрави нав ва дар он бунёди корхонаҳои нави замонавӣ, бидуни ба назар гирифтани таъсири омилҳои гуногун.

Саввум, набудани имконоти оқилонаи рушди зерсохторҳои зарурии инфрасохторӣ, ки боиси истифодаи бесамари манбаъҳои сармегузурӣ мешаванд.

Таъсири муайян ба маҳалли ҷойгиршавии истеҳсолот бо омилҳои объективӣ ба амал оварда мешавад, ки ҳангоми қабули қарори идоракунии оид ба лоиҳаи сармегузурӣ ба инбат гирифта мешаванд:[1]

- захираҳои меҳнатӣ;
- захираҳои энергетикӣ;
- захираҳои об;
- омили нақлиётӣ;
- омили экологӣ.

Дар шароити муосири бозор ҳалли масъалаи тақсмоти оқилонаи қувваҳои истеҳсолӣ вазифаи душвор аст. Қайд кардан муҳим аст, ки вазифаи асосии мақмоти давлатӣ ин равона кардани идоракунии марҳилаи пешрафти саноат ва кишоварзӣ ба ҷануб, ҷойгиркунии ҳамаҷонибаи он ва истифодаи самараноки захираҳо, эҷоди нақшаҳои муассири нақлиёт, нақшаи таъминот бо об ва энергия мебошад. Яъне, ба таври муназзам назорат аз болои фаъолияти тамоми маҷмааҳои истеҳсолӣ, барои устуворӣ ва дастгирии саривақтии давлатӣ.

Ҳангоми таназзули нерӯҳои истеҳсолӣ дар ҷануби кишвар, шароити тақсмоти баробар, коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ ва афзоиши иқтидори истеҳсолӣ дар оянда, эҳтимолиан бо комплекси нақлиётӣ тараққиқарда ва инфрасохтори он ба миён меояд.

Дар шароити муосир, бахши афзалиятноки иқтисоди миллии комплекси нақлиётӣ ва инфрасохтори он мебошад ва ҳадафи стратегӣ ва вазифаи асосии мақмоти идоракунии давлатӣ, Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргунсозии иқтисодии ин соҳа дар баробари рушди саноати мамлакат бояд бошад. Дар баробари ин, ба ташаккул, фаъолият ва рушди бозори хизматрасонии нақлиётӣ, алахусус бозори хизматрасонии

нақлиёти автомобилӣ бо дарназардошти ҷойгоҳ, нақш ва аҳамияти он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи муҳим дода мешавад.

Ҷойгиркунии корхонаҳои ҳама намудҳои соҳа дар қаламрави кишвар, алоқаи амудӣ бо раванди истеҳсолот дорад, инчунин дар раванди гузариши марҳилаи раванди технологӣ, ки талафоти ҳадди ақали меҳнатро ба фаъолияти бозори хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ ва инфрасохтори он таъмин менамояд.

Наздикии ҳудудии ҳама намудҳои соҳа ба афзоиши шаклҳои прогрессивии ташкили истеҳсолот ва кооператсияи махсусгардонии корхонаҳо, ки ба рушди инфрасохтор мутаносибанд, таъсир мерасонад. Барои ташаккули комплексҳои ҳудудӣ-истеҳсолӣ, самаранокии шакли истеҳсолот дар якҷоягӣ бо шаклҳои нави институтсионалӣ имкониятҳои мусоид мавҷуданд, ки дар он ҷо имконияти баланд

бардоштани самаранокии иқтисодии корхонаҳо, иттиҳодияҳои соҳаҳо ва дар маҷмӯъ иқтисод мавҷуд аст. [2. (<https://www.moa.tj>)]

Имрӯз, ба андозаи бештар, раванди ҷалби сармояи хориҷӣ ба сатҳи минтақавӣ, ки дар он қувваҳои истеҳсолкунанда ҷойгиранд, идора карда мешавад. Барои ҷалби сармоягузорӣ ба ноҳияҳо, Ҳукуматҳои вилоятҳо аз тамоми имкониятҳои мавҷуда, яъне имтиёзҳои андоз ва кафолатҳои минтақавӣ, меъёри ҳадди ақали андози даромад, аз пардохти андози амвол ба буҷа озод, инчунин таъхир дар пардохти иҷора истифода мебаранд. Дар амал, бо сармоягузори бузурги хориҷӣ созишномаҳои сармоягузори мустақим бо мақсади татбиқи як лоиҳаи бузурги сармоягузорӣ бо ҷалби кафолати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баста мешаванд.

Ҷадвали 1. Тамоюли тағйирёбии сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2022 (млн. доллар)

Нишондихандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	с. 2022 нисбат и с .2015 бо %
Сармояҳо-ҳамагӣ									
То аввали соли ҳисобот андӯхта шудааст									
млн. доллар	5063,8	5056,3	4715,8	5056,3	5063,8	5665,4	6266,2	6852,9	198,5
Дар давоми сол ворид шудааст									
млн. доллар	746,4	1011,9	909,3	977,8	842,7	1100,4	644,4	607,1	81,3
аз он ҷумла:									
Сармояи мустақим									
То аввали соли ҳисобот андӯхта шудааст									

млн. доллар	1755,2	2291,4	2580,2	2785,5	3245,7	3584,8	3631,7	3948,4	2,25 маротиба
Дар давоми сол ворид шудааст									
млн. доллар	391,4	341,1	377,4	470,9	434,2	354,5	326,8	345,9	88,4
- ҳаққи узвият ба фонди оиннома									
То аввали соли ҳисобот андӯхта шудааст									
млн. доллар	1458,2	1585,1	1792,1	1878,0	2222,3	2156,7	2311,9	2359,3	161,8
Дар давоми сол ворид шудааст									
млн. доллар	112,7	159,3	195,8	257,2	279,2	46,0	102,4	75,5	67

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: АОНПҚТ, 2021, сах. 231 (Эзоҳ: аз ҷумла сармоягузори портфели)

Чадвали овардашуда нишон медиҳад, ки сармоягузориҳои хориҷӣ ба ҷумҳурӣ 85,09%, сармоягузориҳои мустақим 2,09 маротиба афзудаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар дар соли 2015 сармоягузориҳои мустақими

хориҷӣ ба минтақаҳои ҷумҳурӣ бо ғоизии зерин ба андозаи зерин ворид шуда бошанд: вилояти Суғд - 58,2%, вилояти Хатлон - 0,3%, Душанбе - 41,0%, НТҚ - 0,2%, акнун чунин аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Динамикаи андӯхт ва воридшавии сармоягузорӣ аз рӯи қаламравҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2021, ҳазор доллар

Минтақаҳо	Солҳо	То аввали сол андӯхта шуд			Дар давоми сол ворид шуд		
		сармояҳои мустақим	сармояи ҷомадонӣ	дигар сармояҳо	сармояҳои мустақим	сармояи ҷомадонӣ	дигар сармояҳо
ҲАМАГӢ, аз он ҷумла:	2019	354495,2	500000,0	245940,9	3583710,8	576141,9	2048409,0
	2020	3631746,5	576141,8	2058320,3	326761,9	1,3	317658,7
	2021	3948421,1	576068,6	2128391,4	345893,2	141,7	261103,9
ВМКБ	2019	15827,3	-	-	114810,0	-	26910,4
	2020	115282,9	0,0	8572,0	335,2	0,0	0,0
	2021	129945,0	0,0	7715,0	2246,0	0,0	0,0
Вилояти Суғд	2019	198935,8	-	73830,2	813664,4	879,6	211781,1
	2020	814120,6	879,5	214721,1	171049,0	1,3	84449,9
	2021	799111,5	823,8	275526,8	182350,7	141,7	97524,8
Вилояти Хатлон	2019	29358,7	-	30082,0	1425530,0	-	167240,8
	2020	1424629,6	-	165287,2	59922,4	-	22148,8
	2021	1471484,6	-	184429,6	10595,2	-	11231,2
ш. Душанбе	2019	93569,5	500000,0	142028,7	764800,6	575262,3	1630486,2
	2020	810246,6	575262,3	1667741,8	63423,4	-	207924,4
	2021	1052695,0	575244,8	1654302,1	137372,7	-	132932,2
НТҚ	2019	16803,9	-	-	464905,8	-	11990,5

	2020	467466,7	-	1998,2	32031,8	-	3135,6
	2021	495184,9	-	6417,9	13328,6	-	19415,7

Манбаъ: Омории Солони Чумхурии Тоҷикистон- Душанбе: АОНПҚТ, 2017.- 2021-С. 267-268.

Тибқи маълумоти ҷадвали 2, дар сохтори умумӣ дар соли 2017 онро Душанбе ва дар соли 2018 вилояти Суғд ишғол мекунад. Умуман, дар соли 2018, нисбат ба соли 2017, ҳаҷми воридоти сармоягузорӣ ба қаламрави чумхурӣ тамоюли камшавӣ дорад.

Сабаби фарқияти воридоти сармоягузорӣ дар чист? Масалан, имрӯз дар вилояти Суғд Низомнома дар бораи имтиёзҳои маҳаллӣ барои корхонаҳои дорои инвеститсияҳои хориҷӣ, ки дорои истеҳсолоти худ мебошанд, амал мекунад. Дар асоси ин муқаррарот, онҳо аз супоридани андози даромад, ба ҳисобгирии бучети вилоят озод карда мешаванд, ҳиссаи сармояи хориҷӣ дар сармояи оинномавӣ на камтар аз сӣ фоизро ташкил медиҳад ва даромад аз ҷаъолияти истеҳсолӣ аз ҳафтад фоизи ҳаҷми умумии даромад зиёдтар аст ва инчунин барои ин корхонаҳо таътили андоз ба мӯҳлати ду сол муқаррар карда шудааст. Инчунин дар вилояти Суғд андоз аз моликият ва амволи замин ба мӯҳлати 2,5 сол бо имтиёзи ҷудогонаи сармоягузорию беруна мавҷуд аст. Дар ин минтақаи кишвар вазъи сиёсӣ мӯътадилтарин аст ва инфрасохтори тараққиқардаи иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ мавҷуд аст. Системаи рушди

нақлиёт, инчунин аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар ҷорроҳои давлатҳо, ба монанди Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон ҷойгир аст ва тавассути онҳо ба Русия дастрасӣ пайдо мекунад. Ғайр аз он, дар минтақаҳои чумхурӣ вобаста ба кафолатҳо нақшаҳо ва инчунин кафолати сармоягузорӣ бо ҷалби маблағҳои давлатӣ таҳия карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки лоиҳаҳои инвеститсионӣ бо сармоягузорию дукарата истифода мешаванд, яъне хориҷӣ ва ватанӣ, ки дар он қудрати он меафзояд ва аз ин рӯ маблағгузорию давлатӣ ва хусусӣ ҳамроҳ карда мешавад. Бояд қайд кард, ки дар ҳамаи минтақаҳо барои баланд бардоштани ҷаззобияти сармоягузорӣ корҳои зиёде анҷом дода мешаванд, ки ҳадафи онҳо коҳиш додани намудҳои хавфи сармоягузорӣ мебошад. Пас аз таҳлил ва арзёбии нишондиҳандаҳои минтақаҳо, рейтингҳои интегралӣ ва хавфҳои минтақаҳо тартиб дода шуда, ҷанбаҳои амнияти сармоягузорӣ - иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва ҷинойтӣ арзёбӣ карда шуданд.

Бо назардошти рейтингҳои ҷудонашавандаи хатари минтақа барои кишвар, мо ҷанбаҳои зерини амнияти сармоягузорию қайд мекунем, ки дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. Рейтингҳои хатари сармоягузорӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Чумхурии Тоҷикистон

Рейтингҳои интегралӣ ва хавф	ВМКБ	Вилояти Суғд	вилояти Хатлон	НТҚ	ш. Душанбе
Минтақаҳои Чумхурии Тоҷикистон					
Намудҳои хавфи сармоягузорӣ					
Иқтисодӣ	10	2	10	8	3
Сиёсӣ	10	6	14	13	2
Иҷтимоӣ	18	12	30	18.4	23,5
Экологӣ	22	32	29	38	34,2
Ҷинойтӣ	10	6	25	40	18

Манбаъ: муаллиф дар асоси маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ тартиб дода аст.

Таҳлили коршиносон нишон дод, ки сармоягузoron усулҳои гуногуни муайян кардани омилҳои асосии хавфҳои рӯи мекунад, инчунин муайян карда шуд, ки хавфи сармоягузории минтақаҳои кишвар барои сармоягузoronи тоҷик ва хориҷӣ тафовути худро дорад. Муқаррар карда шудааст, ки дар вилояти Суғд ҳолибияти бештари сармоягузории ҳам ватанӣ ва ҳам сармоягузoronи хориҷӣ доранд, дар вилояти Хатлон ҳолибияти сармоягузории камтар аст ва шаҳри Душанбе ҳолибияти миёнаи сармоягузории дорад. Қайд кардан муҳим аст, ки ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ барои сармоягузoronи дохилӣ ҳолибанд ва фарқиятро дар саросари минтақаҳо, новобаста аз рушди воҳидҳои инфрасохтори иқтисод, пай бурдан мумкин аст. Қисми назарраси сармоягузории дохилӣ ба

минтақае равона карда мешаванд, ки ҳешовандони сармоягузор зиндагӣ мекунад. [3]

Ғайр аз он, фаъолияти сармоягузории дар минтақаҳо ба таври назаррас фарқ мекунад. Тадқиқот нишон дод, ки фаъолияти сармоягузории дар вилояти Суғд 58,6% ва дар шаҳри Душанбе 41,1% сармояи бадастомада ба сармоягузории асосӣ равона карда шудааст. Аммо, дар сохтори тақсими худудии сармоягузории гузариш аз минтақаҳои махсусгардондашудаи саноатӣ-ағраӣ ба минтақаҳои захираҳои кишоварзӣ ва ашёи хом бо иқтисодии ҳадди ақали истеъмоли, зеҳнӣ ва инноватсионӣ ба назар мерасад. Бояд қайд кард, ки ВМКБ ҳаззобияти миёнаи сармоягузорию нигоҳ медорад.

Чадвали 4. Динамикаи андухт ва воридшавии сармоягузории аз кишварҳои ИДМ ва хориҷи дур ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2021 (ҳазор доллар)

Давлатҳо	Солҳо	То аввали сол андухта шуд			Дар давоми сол ворид шуд		
		сармояҳои мустақим	сармояи ҷомадонӣ	дигар сармоя	сармояҳои мустақим	сармояи ҷомадонӣ	дигар сармоя
Ҳамагӣ	2019	354495,2	500000,0	245940,9	3583710,8	567141,9	2048409,0
	2020	3631746,5	576141,8	2058320,3	326761,9	1,3	317658,7
	2021	3948421,1	576068,6	2128391,4	345893,2	141,7	261103,9
аз он ҷумла:							
Мамлакатҳои ИДМ	2019	64174,7	15700,0	3295,0	984760,4	15815,6	1276,5
	2020	985827,0	15815,5	5526,7	1278,2	1,3	29031,6
	2021	972699,1	109,4	29813,4	34186,6	14,3	5886,8
Мамлакатҳои хориҷи дур	2019	290320,5	484300,0	242646,0	2598950,4	560326,3	2047132,5
	2020	2645919,5	560326,3	2052793,8	325483,6	-	288627,1
	2021	2975722,0	575959,3	2098578,0	311706,5	127,4	255217,1

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси: Омори солонии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: АОНПҚТ, 2020, -С. 265-266

Аз маълумоти чадвали 4 дида мешавад, ки сармоягузории дар солҳои зикршуда асосан аз кишварҳои хориҷи дур ворид шудааст. Қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти сармоягузории дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои сармоягузoronро ҳимоят мекунад. Ин

қонун, ҳам сармоягузoronи ватанӣ ва ҳам хориҷиро ҳимоя мекунад. натиҷаҳои воридшавии сармоягузории ба бозори хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ барои солҳои 2019-2021 дар чадвали 5 оварда шудаанд.

Чадвали 5. Динамикаи андӯхт ва воридшавии ба бозори хизматрасони нақлиёти автомобилӣ дар солҳои 2019-2021 (ҳазор доллар)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо	То аввали сол андӯхта шуд			Дар давоми сол ворид шуд		
		сармояҳои мустақим	сармояи ҷомадонӣ	дигар сармояҳо	сармояҳои мустақим	сармояи ҷомадонӣ	дигар сармояҳо
Ҳамагӣ	2019	354495,2	500000,0	245940,9	3583710,8	576141,9	2048409,0
	2020	3631746,5	576141,8	2058320,3	326761,9	1,3	317658,7
	2021	3948421,1	576068,6	2128391,4	345893,2	141,7	261103,9
Аз ҷумла:							
Соҳтмони роҳҳои автомобилгард	2019	-	-	12576,9	1088,0	-	112545,1
	2020	32092,5	-	92353,2	5222,7	-	4597,9
	2021	37315,2	-	96951,1	3383,9	-	601,6
Хизматрасониҳои техникӣ ва таъмири автомобилҳо	2019	-	-	-	196,8	-	-
	2020	196,8	-	-	-	-	-
	2021	196,8	-	-	-	-	-
Ҳамлу нақл бо троллейбусҳо	2019	-	-	-	-	-	-
	2020	-	-	1364,7	-	-	1589,9
	2021	-	-	2902,8	-	-	530,1
Ҳамлу нақли кирокашӣ бо нақлиёти роҳи автомобилгард	2019	-	-	-	-	-	-
	2020	41,2	-	-	-	-	-
	2021	41,2	-	-	-	-	-
Боркашонӣ ва мусофиркашонии нақлиёти ҳавоӣ, ки ба чадвали ҳамлу нақлиёт намекунад	2019	-	-	1432,1	-	-	2081,6
	2020	-	-	2081,6	-	-	250,0
	2021	13,2	-	1436,4	-	-	650,0
Хизматрасониҳои боркашонӣ ва дигар хизматрасониҳои нақлиётию намоёндагӣ бо фармоишоти аҳоли	2019	-	-	-	2429,1	-	-
	2020	2469,7	-	-	-	-	15167,7
	2021	2569,5	-	14178,8	-	-	70,0

Манбаъ: муаллиф дар асоси: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: АОНПҚТ, 2020, -С.229-232-346-247-255-256; 2019. -С.224-248.

Аз маълумоти чадвали 5 дида мешавад, ки дар соли 2017 ҷои пешсафро сохтмони роҳҳо ва дар соли 2018 хизматрасонӣ оид ба ҳамлу нақли борҳо ва дигар намояндаҳои нақлиёт бо фармоишҳои аҳоли ишғол мекунанд. дар айни замон, дар ҷумҳурӣ қонунҳои нави танзимкунандаи муносибатҳо дар соҳаи иқтисодиёт ва идоракунии он қабул карда шуданд (Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ», «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ» (1991), «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ» (1999) .), "Дар бораи корхонаҳо" (1993), "Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" (1996), "Дар бораи хусусигардонӣ" (1997).[4 С.224-248.]

Қонун «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (бо тағйироту иловаҳо аз 5 декабри соли 1998) ба хориҷиён режими миллии фаъолияти соҳибкорию фароҳам овард, ки ин худ ба стандартҳои байналмилалӣ комилан мувофиқ аст. Аммо, фазои тичоратӣ дар ҷумҳурӣ барои соҳибкорон ва сармоягузориҳои хориҷӣ хеле шадид ба назар мерасад, ки ин онҳоро аз фаъолияти муайяни иқтисодӣ метарсонад. Аз рӯзи қабули Қонун "Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ" ҳукумат як қатор қафолатҳо ва имтиёзҳо додааст ва бо ин мақсад ба моддаҳои зерин тағйиротҳо ворид карда шуданд: 5; 8; 9х; 10; 11; 18; 19 қисми 1; 25; 30 ва 31 ва ғайра. Ғайр аз ин, як қатор Қарорҳои Ҳукумати ҚТ таҳти рақами 248 аз 11 июни соли 2001 қабул карда шуданд.

Дар шароити муосир тамоюли устувори гузариш аз пешниҳоди ҳавасмандгардонӣ ба корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ ба манфиатҳои интихобӣ ба назар мерасад, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ дар баъзе соҳаҳои иқтисоди миллии кишвар равона карда шудаанд. Аммо, шумораи имтиёзҳои, ки барои корхонаҳои дорои инвестицияҳои хориҷӣ пешбинӣ шудаанд, пош меҳӯрад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ" қафолати

давлатӣ барои хориҷиёне мебошад, ки аз бучаи давлат маблағҳои зиёд мецоҳанд, аммо Ҳукумати ҷумҳурӣ нақшаҳо ва механизмҳои фасеи молиявӣ дорад. Барои ҳалли масъалаи баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ, барномаи нави сиёсати инвестиционӣ бо дарназардошти хусусиятҳои мушаххас ва инчунин пайдо кардани усулҳои ҷолибияти сармоягузориҳои минтақа зарур аст. Барои муайян кардани ҷолибияти сармоягузорӣ, иқтисодиёти минтақа ва баланд бардоштани рақобатпазирии он дар бозори молиявӣ, ҳукуматҳо ҳамчун ташкилоти фондҳои минтақавии сармоягузорӣ (ФМС) ҳисобида мешаванд. Дар асоси ин, мо сабабҳои зеринро дар қаламрави ҷумҳурӣ муайян кардем - самаранокӣ ва истифодаи имкониятҳои молиявии ҳудуди амволи давлатӣ; афзоиши иқтисоди сояафкан ва набудани шаффофӣ ва ҷараёни молиявӣ ба қаламрави ҷумҳурӣ;

- механизми ҷалби сармоя вучуд надорад;

- афзоиши мушкilotи пардохт накардан.

Аз ин рӯ, корпоратсияҳои минтақавии сармоягузорӣ бояд дороиҳо ва сармояи молиявиро барои рушди қаламрав дар доираи лоиҳаҳои ҳамаҷонибаи сармоягузорӣ истифода баранд. таҳлили таҳқиқот нишон дод, ки механизми идоракунии пайвастиҳои уфуқӣ ва амудӣ бо хусусиятҳои инфиродии сохтори давлатӣ муқаррар карда мешавад. Интеграцияи амудӣ бо қудрати шадиди мутамарказ тавсиф мешавад, ки дар он истиқлолияти маҳдуди иқтисодӣ пайдо мешавад ва интеграцияи уфуқӣ ба сиёсати иқтисодии давлатӣ оид ба рушди қаламравҳо диққат медиҳад. [5, с. 127]

Ҳулоса. Бояд қайд кард, ки дар солҳои иқтисоди маъмурию фармондеҳӣ дар Тоҷикистон идоракунии иқтисодӣ ва иқтисодӣ тибқи нақшаи соҳавӣ сохта шуда, дар он ҷо онҳо ба ташаккули маҷмааи ҳудудии Тоҷикистони Ҷанубӣ шурӯъ карданд, ки дар он сохтмони нерӯгоҳи барқӣ

обии Норақ оғоз ёфт, ки вазифаи истеҳсоли барқи арзон ба ўҳда дошт. ва обтаъминкунӣ барои азхудкунии заминҳои минтақаи Вахш ва Данғара барои истеҳсоли пахтаи хоми арзон. ҳамаи ин ба барқарорсозии совхозҳо мусоидат намуд, ки он ҳамчун воситаи самараноки иқтисодӣ ба рушди соҳаҳои соҳаи истеъмолот таъсир расонд. дар айни замон, ҷумҳурӣ вазъи заифи иқтисодии қаламравҳо дорад. Ин дар бораи гардиши пӯшидаи сармояи молиявӣ дар сарҳади маъмурию ҳудудии шаҳри Душанбе аз системаи бонкӣ шаҳодат медиҳад. Имрӯз, беш аз ҳаштод фоизи пардохтҳо тавассути онҳо мегузаранд ва танҳо бист фоизи онҳо ба қаламравҳо оварда мешаванд.

Аз ин рӯ, маблағҳо барои рушди баъзе қаламравҳо кофӣ нестанд. Аммо, бояд қайд кард, ки баъзе бонкҳои калон дар бораи ҳамкорӣ бо як соҳаи муайян эълумия медиҳанд, аммо дар асл, тавачҷӯҳои онҳо ба соҳа ва корхонаи мушаххасе мебошад, ки дар ин самт қарор дорад. Инчунин, бонкҳо мехоҳанд маблағҳои қаламравро ба даст оварда, ба суратҳисобҳои худ интиқол диҳанд. ҳамин тариқ, барои ҳифзи манбаъҳои молиявии худ дар минтақаҳо марказҳои минтақавии молиявӣ - бонкҳои минтақавӣ дар Хучанд, Хоруғ, Бохтар таъсис дода шуданд, ки чараёни захираҳои

молиявиро аз минтақаҳо маҳдуд мекунанд. дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки дар доираи низоми маъмурию маъмурӣ буд, нерӯҳои тавононе буданд, ки ба нигоҳ доштани назорати мутамарказ манфиатдоранд ва дар он ҷо манфиатҳои шахсии онҳо амалӣ карда мешаванд. [6, с.123]

Бояд қайд кард, ки иншооти истеҳсоли дар қаламравҳо ҷойгир буданд ва дар ин замина, сармоягузoron намехостанд маблағҳои худро ба бахши воқеии иқтисодиёт сарф кунанд. Барои ин таъсиси корпоратсияҳои минтақавии сармоягузорӣ лозим аст, ки барои рушди қаламрав сармоягузорӣ карда мешаванд. ҳамин тариқ, ҷаззобии онро барои сармоягузориҳои беруна таъмин кардан зарур аст. Шаффофияти низоми корпоратсияҳои сармоягузории минтақавӣ метавонанд ҳамкорихоро дар заминаи баробар бо сохторҳои молиявии марказ ва инчунин рақобатпазириро дар сатҳи шарикони байналмилалӣ таъмин кунанд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки самаранокии сармоя тавассути рушди устувор имконпазир аст, ки аз сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисод вобаста аст ва дар айни замон бахши воқеӣ иқтисоди минтақавӣ ва соҳаҳои алоҳида мебошад.

АДАБИЁТ

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 21.12.2021.
13. Сомонаи расмӣ Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (<https://www.moa.tj>)
14. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2021. – Душанбе, 2021, с. 123].
15. Подкасти Азия Плюс дар мавзӯи: Ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ. Мусоҳиба бо профессор Пирзода Ҷ.С. Захираи электронӣ: Санаи воридшавӣ: 28.02.2022,
16. Абдуллоева Н. Предпринимательство: тенденции и перспективы развития в условиях углубления интеграционных процессов.- Душанбе: Мир полиграфии, 2005. - 127с.
17. Абдусаматов Г.С., Юсупов А.К. Развитие предпринимательства за рубежом. - Худжанд: 1999. - 123с.
18. Абрамов С.И. Инвестирование. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2000.- с.124-128.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хидиров Фарход Худойкулович - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360 Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафар, 16 почтаи электронӣ: khidirov-83@bk.ru Тел. (+992) 981-04-06-94

Сведения об авторе:

Хидиров Фарход Худойкулович - ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. 735360 Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафар, 16 Эл/почта: khidirov-83@bk.ru Тел. (+992) 981-04-06-94

About the author:

Khidirov Ffrhod Hudoekulovic - Senior Lecturer, Department of Accounting Audit, Kulyab State University named after Abuabdullohi Rudaki. 735360 Tajikistan, the city of Kulyab, S. Safar street, 16 E.mail: khidirov-83@bk.ru Tel. (+ 992) 981-04-06-94

УДК 332 (575.3)

ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Шокиров Н.Н.

Аннотатсия: Соҳибкории саноатиро метавон навъи пешбари соҳибкорӣ номид. Дар ин ҷо истеҳсоли маҳсулот, молҳо, корҳо амалӣ карда мешавад, хизматрасонӣ расонида мешавад, арзишҳои муайяни маънавӣ ба вуҷуд меоянд. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ ин соҳаи фаъолият дигаргуниҳои калонтарини манфӣ ба амал омад: алоқаҳои иқтисодӣ канда шуданд, таъминоти моддию техникӣ вайрон шуданд, фурӯши маҳсулот кам шуд, вазъи молиявии корхонаҳо якбора паст ва бад шуд. Натиҷаи ҳамин аст, ки дар солҳои наздик ба инкишофи васеи соҳибкории саноатӣ, хусусан ба соҳаи бизнеси хурд диққати калон дода мешавад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, маркетинг, фаъолияти соҳибкорӣ, маҳсулот, хизматрасонӣ, талабот.

Барои иқтибос: Шокиров, Н. Н. Нақш ва таъсири омилҳо ба соҳибкории саноатӣ дар шароити муосири Тоҷикистон / Н. Н. Шокиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 373-379.

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ НА ПРОМЫШЛЕННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

Шокиров Н.Н.

Аннотация: производственное предпринимательство можно назвать ведущим видом предпринимательства. Здесь осуществляется производство продукции, товаров, работ, оказываются услуги, создаются определенные духовные ценности. В условиях перехода к рыночной экономике эта сфера деятельности претерпела наибольшие негативные изменения: распались хозяйственные связи, нарушилось материально-техническое обеспечение, упал сбыт продукции, резко ухудшилось финансовое положение предприятий. Вследствие этого широкому развитию производственного предпринимательства, особенно в сфере малого бизнеса, в ближайшие годы предстоит уделить наибольшее внимание.

Ключевые слова: предпринимательство, маркетинг, предпринимательская деятельность, товар, услуга, потребность.

INFLUENCE OF FACTORS ON INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN

Shokirov N.N.

Abstract: industrial entrepreneurship can be called the leading type of entrepreneurship. Here the production of products, goods, works is carried out, services are provided, certain spiritual values are created. In the conditions of transition to a market economy, this sphere of activity has undergone the greatest negative changes: economic ties have collapsed, logistics have been disrupted, sales of products have fallen, the financial situation of enterprises has deteriorated sharply. As a result, the broad development of industrial entrepreneurship, especially in the field of small business, will be given the greatest attention in the coming years.

Keywords: *entrepreneurship, marketing, entrepreneurial activity, product, service, need.*

Гузориши масъала. Оғози асри XXI барои Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи инкишофӣ дар шароити афзоиши омилҳои беруна ва зерӣ таъсири раванди глобализатсия ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳила Ҳукумати мамлакат барои тадқиқи стратегияҳои миллии рушд камар ба ҳимат баста, тамоюли рушди иқтисодӣ бо афзоиши фаъолнокии соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ тавсиф мегардад.

Ҳанӯз дар соли 2011 дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои муҳими иқтисодии миллӣ, ба мисли таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва гузариши мамлакат ба модели саноатӣ аграрӣ ироа шуда буд. Новобаста ба ин дар шароити ҷаҳонишавӣ, тағйироти вазъи иқтисодӣ, инчунин омилҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ бахши саноати кишвар ба таҳлилу дарки амиқи он омилҳои аҳтиёҷ дорад, ки ба фаъолияти самараноки он мусоидат мекунад ё баръакс, халалдор мешаванд.

Муҳимияти омӯзиши омилҳои ба соҳибкорӣ саноатӣ таъсиркунанда дар Тоҷикистон ба зарурати ошкор ва таҳлили монеаҳои мавҷуда, инчунин таҳияи тавсияҳо оид ба рафъи онҳо вобаста аст. Ин, дар навбати худ, на танҳо шароити пешбурди тижоратро беҳтар менамояд, балки ба рушди устувори иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ мусоидат менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар мамлакатҳои тараққикарда рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар рушди иқтисодии мамлакат нақши калидиро мебозад. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Аз ҷумла И.В.Сергеев фарқ кардани омилҳои объективӣ истеҳсолотро пешниҳод намудааст, Е.Г. Ясина шаклҳои асосии ташкилию иқтисодӣ, ки ба онҳо дохил мешаванд: консернҳо, ассотсиатсияҳо, консорсиумҳо, синдикатҳо, картелҳо, гуруҳҳои молиявӣ саноатӣ, холдингҳо муайян намудааст.

Солҳои охир мавзӯи соҳибкорӣ саноатӣ дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи ҳам муҳаққиқон ва ҳам таҷрибаомӯзонро ба худ ҷалб кардааст. Дар ин бахш самт ва натиҷаҳои таҳқиқот ва нашрияҳои охир оид ба омилҳои таъсиргузор ба рушди бахши саноати кишвар мавриди баррасӣ қарор дорад. Дар таҳқиқотҳои олимони зерини ватанӣ Қайюмов Н.Қ., Раҳимов Р.Қ., Ҳабибов С.Х., Комилов С.Ҷ., Рачабов Р.Қ., Қудратов Р.Р. Файзулло Машраб Қурбоналӣ, Аминов Ҳакимҷон Иномҷонович, Шамсиев Қамариддин Бадриевич, Ҷурабаев Гафурҷон Ҷурабаевич, Дадомаев Далерҷон Нишонбоевич ва дигарон дидан мумкин аст.

Мақсади мақола – омӯзиш ва таҳлили таъсири омилҳои гуногун ба соҳибкорӣ саноатӣ дар Тоҷикистон ва пешниҳоди роҳҳои муносибгардонии шароити рушди он дар шароити муосир.

Дар мақола омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, мушкilot ва имкониятҳои субъектони хоҷагидорӣ дар шароити кунунӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Муҳтавои асосии мавод. Яке аз соҳаҳои пешбарандаи хоҷагии халқӣ ҳар як давлат комплекси саноатӣ мебошад. Маҳз корхонаҳои саноатӣ асоси зиёд кардани самарани истеҳсолоти ҷамъиятӣ буда, ба дараҷаи техникӣ ва технологияи он таъсири калон мерасонанд. Сохторҳои соҳибкорӣ саноатӣ рақобатпазирии кишварро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин намуда, мавқеи онро дар арсаи иқтисодӣ ва сиёсӣ муайян менамояд ва ба ҷалби захираҳои молиявӣ иловагӣ барои соҳаҳои иқтисодии миллӣ мусоидат мекунад.

Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ сухан ронда, ин мафҳумро бояд ҳамчун меъёри самаранокии механизми иқтисодии миллӣ баррасӣ намуд. Дар ин фаҳмиш, самаранокии соҳибкорӣ бояд сифати ноил шудан ба ҳадафҳои соҳибкорино инъикос намояд, ки он ба мунтазам ба даст овардани фоида (даромад) бо мақсади қонунгардонидани маҷмӯи талаботи иҷтимоӣ

иқтисодии соҳибкорӣ нигаронида шудааст [1, с.48]. Бояд қайд кард, ки самаранокии фаъолияти сохторҳои соҳибкории ватанӣ, динамикаи рушди онҳо, имкони фаъолияти мӯътадил ва пурра дар шароити душвори иқтисодии Тоҷикистон бештар аз идоракунии моҳиронаи корхона, ташкили босалоҳият, истеҳсолот, идоракунии самарабахши фаъолияти молиявию ҳоҷагӣ ва захираҳои корхона вобаста аст.

Аз тамоми намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки маъмулан саноатӣ (истеҳсолӣ), тичоратӣ, молиявӣ ва ғайраро дар бар мегирад, аввалин намуди фаъолияти мураккабтарин ва аз ҷиҳати иқтисодӣ гаронарзиш аст, зеро татбиқи он сармояи асосӣ ва гардишӣ, кор ё хидматҳое, ки шахсони сеюм иҷро менамоянд талаб мекунад. Аз ин рӯ, принципи асосии идоракунии фаъолияти соҳибкории саноатӣ муносибати систематикӣ, ки бо арзёбии ҳамаҷонибаи таъсири омилҳои гуногун, инчунин муносибати мақсаднок ба омӯзиши онҳо хос аст.

Самаранокии соҳибкории саноатӣ дар шароити муосир бештар ба омилҳои гуногун вобаста аст, ки дар байни онҳо омилҳои истеҳсолӣ ҷои махсусро ишғол мекунанд. Дар назарияи иқтисодӣ одатан чор омилҳои асосии истеҳсолӣ вучуд доранд: меҳнат, замин, сармоя ва фаъолияти соҳибкорӣ. Ин гурӯҳбандӣ асосӣ, классикӣ аст, аммо онро догма ҳисобидан мумкин нест. Дар айни замон дар назарияи иқтисодӣ ба ғайр аз гуфтаҳои боло омилҳои дигари истеҳсолӣ низ мавҷуданд, ки онҳоро аз рӯи меъёрҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст. Аз ҷумла, вобаста ба самти амал ҳамаи омилҳои истеҳсолотро, ба ақидаи И.В.Сергеев метавон ба мусбат ва манфӣ ҷудо кард:

- омилҳое мебошанд, ки ба фаъолияти корхона таъсири мусбӣ ва манфӣ мерасонанд.

Инчунин, И.В. Сергеев фарқ кардани омилҳои объективӣ истеҳсолотро пешниҳод мекунад [2, с.23]. Дар баробари ин муаллиф омилҳоро, ки ба вучуд омаданашон ба субъекти идоракунӣ вобаста нест, объективӣ ва омилҳоро, ки ба

субъекти идоракунӣ комилан вобастаанд, субъективӣ мешуморад. (ниг. Расми 1)

Соҳибкорӣ дар сурати мавҷуд будани шароит ва омилҳои муайяне, ки дар якҷоягӣ ташаккули муҳити муайяни соҳибкориро таъмин мекунанд, бомуваффақият инкишоф меёбад. Самаранокии муҳити соҳибкорӣ, чунон ки тадқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, бо шароити озодии иқтисодӣ ва рушди навовариҳои ташкилию иқтисодӣ муайян карда мешавад.

Бо ақидаи иқтисодчиёни ватанӣ ба рушди самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ бештар аз омилҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ вобастагӣ дорад, зеро ин омилҳо барои ташаккули муҳити солими иқтисодӣ мусоидати бузург доранд. [3, с.85]. Дар ҳақиқат низоми фаъолияти самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ сараввал аз муҳити хуби он вобаста аст, ки ин муҳит зери таъсири фаъолияти институтҳо ташаккул меёбад. Барои ҳамин ақидаҳои ин олимони ватанӣ доир ба нақши институтҳо дар таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ бешубҳа мебошад.

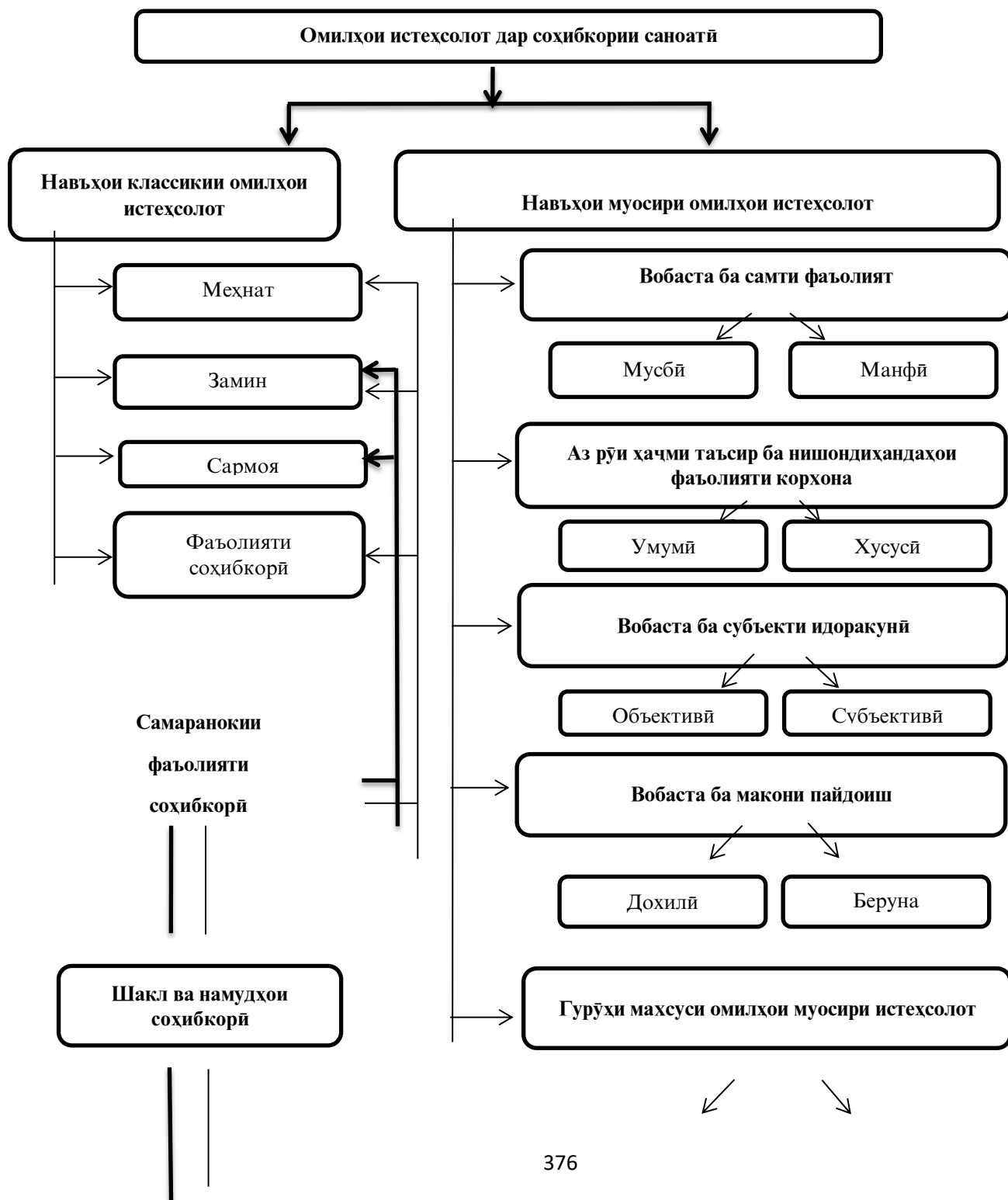
Ҳамин тавр бояд қайд намуд, ки самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ин худ омилҳои калидии рушди он дар минтақа ё давлат баҳисоб меравад. Танҳо дар ҳолати самаранок будани фаъолияти соҳибкорӣ метавонад тақрористеҳсоли васеъро дар иқтисодиёт таъмин намояд. Ҳосилнокии баланди меҳнат, интенсивнокии истеҳсолот, ғоиданокии воситаҳои захираҳо, дурустии қарорҳои идоракунӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ асоси самаранокии фаъолияти соҳибкориро ташкил менамояд.

Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи баланди хароҷоти трансаксионӣ мушоҳида мегардад, ки ин ҳам як аз омилҳои муҳими таъсиррасон ба самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ мегардад. Вобаста ба ин иқтисоддонони ватанӣ Шокиров Р.С. ва И. Сангин дуруст таъкид менамоянд, ки “пеш аз оғози фаъолияти соҳибкорӣ роҳҳои паст намудани хароҷоти трансаксионӣ ва самтҳои истифодаи оқилонаи захираҳои афзалиятҳои муҳим мебошад” [4, с.95]. Самтҳои паст намудани хароҷоти трансаксионӣ дар

муайян сохтани самаранокии институтҳо, дурустӣ ва аниқии моликияти хусусӣ, ҳамчунин дар ҳолати паст будани ассиметрияи ахборот имконпазир мебошад.

Тамоми намудҳои фаъолияти соҳибкориро аз рӯи меъёрҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст: намуди фаъолият, шаклҳои моликият, шумораи соҳибмулкони, шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва ташкилию иқтисодӣ, дараҷаи истифодаи

меҳнати кироӣ ва ғайра. Акнун баъзеи онҳоро баррасӣ намоем. Аз рӯи намуд ё таъинот фаъолияти соҳибкориро ба истеҳсолӣ, саноатӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, машваратӣ ва ғайра тақсим кардан мумкин аст. Ҳамаи ин намудҳо метавонанд алоҳида ё якҷоя амал кунанд. Ҳамаи ин намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ барои корхонаи хурд хосанд.

Расми 1. Таснифи омилҳои истеҳсолие, ки ба самаранокӣ фаъолияти соҳибкорӣ корхонаҳои саноатӣ таъсир мерасонанд.

Аз рӯи шакли моликият моликияти корхона метавонад хусусӣ, давлатӣ, коммуналӣ, инчунин моликияти иттиҳодияҳои (ташкilotҳои) ҷамъиятӣ бошад. Дар баробари ин давлат наметавонад вобаста ба ҷойгиршавии амвол дар намуди муайяни моликият дар татбиқи ҳукуқи моликият ба ҳеҷ шакл маҳдудият ё бартарият муқаррар намояд. Вобаста ба шумораи соҳибмулкони, фаъолияти соҳибкорӣ метавонад инфиродӣ ва коллективӣ бошад. Дар моликияти инфиродӣ моликият ба як шахс тааллуқ дорад. Соҳибкорӣ дастаҷамъӣ ба молу мулк, ки дар як вақт ба якчанд субъектҳо тааллуқ дорад, бо муайян кардани ҳиссаҳои ҳар кадоми онҳо (моликияти ҳиссаӣ) ё бидуни муайян кардани ҳиссаҳо (моликияти муштарак) мувофиқат мекунад. Соҳибшудан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ молу мулкҳои коллективӣ бо розигии ҳамаи соҳибмулкони ба амал бароварда мешавад.

Дар байни шаклҳои ташкилию ҳукуқии соҳибкорӣ ширкатҳо, ҷамъиятҳо, кооперативҳо ҷудо карда мешаванд. Инчунин ба шаклҳои асосии ташкилию иқтисодӣ дохил мешаванд: консернҳо, ассотсиатсияҳо, консорсиумҳо, синдикатҳо, картелҳо, гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ, холдингҳо [5, с. 19-21]. Ҳар як соҳибкоре, ки тасмим гирифтааст ба фаъолияти истеҳсолӣ машғул шавад, аввал бояд муайян намояд, ки ӯ чӣ гуна молҳои мушаххас истеҳсол мекунад ва чӣ гуна хизматрасонӣ хоҳад кард. Пас аз он соҳибкор ба фаъолияти маркетингӣ оғоз мекунад. Барои муайян кардани талабот ба маҳсулот, талабот ба он ӯ бо истеъмолкунандагони эҳтимолӣ, харидорони мол, бо ташкilotҳои савдои яклухт ё яклухт - чакана тамос мегирад. Анҷоми расмии гуфтушунид метавонад шартномае бошад, ки байни соҳибкор ва харидорони ояндаи мол баста мешавад.

Чунин шартнома ба мо имкон медиҳад, ки хатари тичоратиро кам намоем. Дар акси ҳол, соҳибкор бо доштани танҳо шартномаи шифоҳӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ барои истеҳсоли маҳсулот шурӯъ мекунад. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба вучуд омадаистода эҳтимоднокии шартномаи шифоҳӣ паст буда, хавфи он хеле зиёд аст.

Марҳилаи навбатии соҳибкорӣ истеҳсолӣ ба даст овардан ё ба киро (киро) гирифтани омилҳои истеҳсолот мебошад. Омилҳои истеҳсолот дороиҳои истеҳсолӣ, меҳнат ва иттилоот мебошанд. Фондҳои истеҳсолӣ, дар навбати худ, ба фондҳои асосӣ ва муомилотӣ тақсим мешаванд [6, с. 25-28].

Ба фондҳои асосии истеҳсолӣ биноҳо, иншоотҳо, дастгоҳҳои интиқол, мошинҳо ва таҷҳизоти энергетикӣ ва корӣ, асбобҳои ҷенкунӣ ва назоратӣ, таҷҳизоти лабораторӣ, техникаи ҳисоббарорӣ, воситаҳои нақлиёт, асбобҳо, таҷҳизоти истеҳсолӣ ва дигар воситаҳои асосӣ дохил мешаванд. Фондҳои истеҳсолии корӣ аз инҳо иборатанд: ашёи хом, масолеҳи асосӣ ва ёрирасон, захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ, зарфҳо ва масолеҳи борпеч, асбобҳои камарзӣш ва фарсудашуда, таҷҳизоти истеҳсолӣ, қисмҳои эҳтиётии таъмир. Ба ин инчунин масолеҳ ва маҳсулоти нимтайёри харидашуда, корҳои ба охиrrасида ва маҳсулоти худсохти нимтайёр ва хароҷоти ба таъхир гузошташуда дохил мешаванд.

Минбаъд, соҳибкор тамоми маълумоти заруриро дар бораи имконияти ҷалби захираҳо: моддӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ, дар бораи бозори фурӯши маҳсулот ё хидмати барои истеҳсол ба нақша гирифташуда ва ғайра ба даст меорад. [7, с. 36-45].

Барои оғози фаъолияти истеҳсолӣ, соҳибкор бояд сармояи ибтидоии заруриро дошта бошад. Агар чунин сармоя мавҷуд

набошад, соҳибкор барои гирифтани қарз ба бонки тичоратӣ ё соҳиби маблағҳои озод муроҷиат мекунад. Метавонем, роҳи дигарро интихоб намоем - соҳибкор омилҳои истеҳсолиро аз рӯи қарз, инчунин барои иҷора - биноҳо, таҷҳизот (ашёи хом, мавод, маълумот ва ғайра) мегирад. Дар ҳар сурат соҳибкор бояд маблағи аз ӯ қарз гирифтаашро ба қарздиҳанда ва ё ба маблағи баробари арзиши омилҳои истеҳсолоти ба қарз гирифташуда бо иловаи фоизи истифодаи қарз баргардонад. Субсидияҳои пулӣ, чун қоида, бо шартҳои имтиёзнок метавонанд ва бояд ба соҳибкор, бахусус шурӯъкунандагон, аз ҷониби мақомоти давлатӣ дода шаванд. Иштирокчиёни ғайримустақими фаъолияти соҳибқорӣ саноатӣ мақомоти молияи давлатӣ ва шаҳрӣ, нозироти андоз мебошанд. Онҳо вазифаи соф фискалиро иҷро намуда, андозҳо, пардохтҳои ҳатмӣ, тарҳ, ҷарима, боч ва ғайраро аз соҳибкор ба бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мегиранд. Натиҷаи фаъолияти истеҳсолии соҳибкор фурӯши маҳсулот ё хизматрасонӣ ба харидор, истеъмолкунанда ва гирифтани маблағи муайяни пул мебошад.

Фарқи байни даромади пулӣ ва хароҷоти истеҳсолиӣ ғоидаи соҳибкор мебошад.

Ғоидаи умумӣ (баланси) ва боқимонда (соф)-и соҳибкор мавҷуданд. Ғоидаи умумӣ маблағи пулест, ки соҳибкор пас аз пардохти тамоми хароҷоти истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, вале то пардохти андоз дар ихтиёри соҳибкор боқӣ мемонад. Ғоидаи боқимонда (соф) бо роҳи аз ғоидаи умумӣ тарҳ кардани андозҳо, тарҳҳо, пардохтҳои гуногун, ҷарима, боч ва ғайра муайян карда мешавад ва натиҷаи ниҳонӣ

фаъолияти соҳибкор-истеҳсолкунандаро ифода менамояд. Баҳодихии умумии молиявии фаъолияти соҳибкор аз рӯи нишондиҳандаи даромадноқӣ, ки ҳамчун таносуби ғоидаи боқимонда ба хароҷоти умумии истеҳсолот ҳисоб карда мешавад, муайян карда мешавад. Тасвири мукамалтарини самаранокӣи лоиҳаи мушаххаси соҳибқорӣи истеҳсолиӣ дар фасли дахлдори нақшаи бизнес дода мешавад.

Бо мақсади инкишофи фаъолияти соҳибқорӣи саноатӣ минтақавӣ ба таври ҷиддӣ шароити пешниҳоди қарзҳо аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ ба корхонаҳои саноатӣ бояд дигаргун карда шавад. Меъёрҳои баланди ғоизии қарзҳои бонкӣ дар айни замон барои корхонаҳо гирифтани қарзҳои бонкиро ғайриимкон месозад. Стратегияи такмили қарздиҳӣ ба соҳаи саноат дар бонкҳо бояд ба рушди истеҳсолот, баланд кардани самаранокӣи он, махсусан соҳибқорӣи хурд ва миёна равона карда шавад. Бинобар ин ғоизии калонтарини қарзҳои бонкӣ бояд аз 10% маблағи қарз зиёд набошад [8, с.82].

Бояд гуфт, ки дар ин мақола ба омилҳои муҳимтарини истеҳсолот аз нуқтаи назари таъсири эҳтимолии онҳо ба самаранокӣи фаъолияти соҳибқорӣ диққати махсус дода мешавад. Дар баробари ин, баррасӣ ва таҳлили як қатор дигар омилҳои истеҳсолиӣ, ки дар ин мақола зикр нашудаанд, дар робита ба онҳо омилҳои таҳлилшуда самарабахшанд, низ таъсири амалӣ доранд. Ин таҳлил, ки омилҳои истеҳсолотро дар сатҳҳои гуногун нишон медиҳад ва баҳо додан ба муносибати онҳо мавзӯи тадқиқоти минбаъда мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кунин В. А. Формирование системы показателей эффективности предпринимательства // Ученые записки Санкт-Петербургского университета управления и экономики. 2011. № 1. С. 48–57.
2. Сергеев И. В., Веретенникова И. И. Экономика организации (предприятия): Учеб. пособие. М.: Юрайт, 2013. 670 с.
3. Шокиров Р.С., Сатторов Ш.А. “Омилҳои рушди соҳаи саноат дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Паёми ДПДТТ ба номи академик М. Осимӣ – Хучанд 2023. - №1 – С. 85 (81-94).

4. Шокиров Р.С., И. Сангин “Теоретические аспекты размещения производства в региональной экономике. // Вестник ТГУПБП – Худжанд, 2022. - №1(90). – С. 95 (87-98).
5. Малое предпринимательство/под ред. Е.Г. Ясина – М.: Новое издательство, 2003 – 220 с.
6. Малые предприятия: организация, экономика, учет, налоги/под ред. проф. В.Я. Горфинкеля – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001 – 357 с.
7. Малое предпринимательство в России: прошлое, настоящее, будущее/под ред. Е.Г. Ясина – М.: Новое издательство, 2004 – 268 с.
8. Дадоматов Д.Н. “Пути развития промышленного предпринимательства в республике Таджикистан” / [Вестник педагогического университета \(Естественных наук\)](#) номер 4(16) 2020 81- 85с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шокиров Нозимҷон Низомҷонович – ассистенти кафедраи молия, бонк ва фаъолияти гумруки МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Суроға: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳ. 27, хонаи 1. Телефон: (+992)918-86-68-60. E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Информация об авторе:

Шокиров Нозимджон Низомджонович – ассистент кафедры финансы, банк и таможенное дело ГУ ХМИ МУТПТ. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, мкр-27, дом 1. Телефон: (+992)918-86-68-60. E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Information about the author:

Shokirov Nozimjon Nizomjonovich - Assistant Professor of the Department of Finance, Banking and Customs Affairs, State Khujand International Institute, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, microdistrict 27, building 1. Phone: (+992)918-86-68-60. E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

УДК:338.22

НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ КОРХОНАҲОИ АЗИМИ ДАВЛАТӢ

Сафарзода М.

Аннотация. Мақола ба нақши маблағгузорию давлатӣ дар рушди корхонаҳои азими давлатӣ бахшида шудааст. Муаллиф механизмҳои асосии маблағгузорию давлатии корхонаҳои азими давлатиро баррасӣ кардааст. Дар мақола ба ҷустуҷӯи механизмҳои самараноки маблағгузорӣ, ки метавонанд на танҳо фаъолияти устуворро таъмин кунанд, балки рушди онҳоро ҳавасманд кунанд, диққати махсус дода шудааст. Дар ҳулоса тавсияҳо оид ба тақмили механизмҳои маблағгузорию давлатӣ оварда шудаанд.

Калимаҳои асосӣ: маблағгузорию давлатӣ, корхонаҳои азими давлатӣ, маблағгузорӣ, қарзҳои давлатӣ, субсидияҳо, қарзҳои байналмилалӣ.

Барои иқтибос: Сафарзода, М. Нақши маблағгузорию давлатӣ дар рушди корхонаҳои азими давлатӣ / М. Сафарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 380-286.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ КРУПНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Сафарзода М.

Аннотация. Статья посвящена роли государственного финансирования в развитии крупных государственных предприятий. Автором рассмотрены основные механизмы государственного финансирования крупных государственных предприятий. В статье особое внимание уделено поиску эффективных механизмов финансирования, способных не только обеспечить устойчивую деятельность, но и стимулировать их развитие. В заключении даны рекомендации по совершенствованию механизмов государственного финансирования.

Ключевые слова: государственное финансирование, крупные государственные предприятия, финансирование, государственные кредиты, субсидии, международные кредиты.

THE ROLE OF PUBLIC FINANCING IN THE DEVELOPMENT OF LARGE STATE-OWNED ENTERPRISES

Safarzoda M.

Annotation. The article is devoted to the role of public financing in the development of large state-owned enterprises. The author considers the main mechanisms of state financing of large state-owned enterprises. The article pays special attention to the search for effective financing mechanisms that can not only ensure sustainable activities, but also stimulate their development. In conclusion, recommendations are given on improving public financing mechanisms.

Keywords: government financing, large state-owned enterprises, financing, government loans, subsidies, international loans.

Гузориши масъала. Корхонаҳои давлатӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакат ва таъмини рақобатпазирии он нақши муҳимро ишғол менамояд. Бо вучуди ин дар ҷумхурий як қатор мушкилиҳо дар механизмҳои маблағгузорию корхонаҳои давлатӣ вучуд доранд, ки барои рушди корхонаҳои давлатӣ ва рушди иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ монеъа шаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар таҳияи масъалаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди модели корпоративии бахши давлатӣ дар байни олимони ватанӣ саҳми назаррас гузоштанд: Ҷурабаев Г., Қаюмов Н. К., Қаюмова Ф. Г., Мирсаидов А.Б., Шокирова Р.С. ва ғайра.

Мақсади мақола. Таҳқиқ намудани механизмҳои мавҷудаи маблағгузорию давлатии корхонаҳои азими давлатӣ ва таҳияи тавсияҳо оид ба такмилдиҳии он.

Муҳтавои асосии мавод. Маблағгузорию давлатӣ дар дастгирии корхонаҳои азими давлатӣ ва таъмини рақобатпазирии онҳо дар бозор нақши калидӣ дорад. Ин корхонаҳо аксар вақт бозингарони муҳим дар иқтисоди миллӣ мебошанд, ки дар соҳаҳои гуногун саҳми назаррас мегузоранд ва ҷойҳои зиёди кориро таъмин мекунанд. Аммо, барои он ки онҳо бо ширкатҳои хусусӣ ва бозингарони байналмилалӣ бомуваффақият рақобат кунанд, бояд ба онҳо маблағгузорию самаранок ва устувор таъмин карда шавад.

Дар ҷомеаи муосир, бахши давлатӣ яке аз муҳимтарин пайвандҳои иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки ҳамчун ниҳодҳои асосии идоракунии давлатӣ ба ҳисоб меравад ва маҷмуи корхонаҳои ягона, ташкилотҳои давлатӣ, муассисаҳои моликияти давлатӣ ё ҷамъиятҳои саҳҳомии ҷамъиятӣ бо иштироки давлатӣ мебошад. [3, С.11].

Дар шароити бозор дар низоми иқтисодӣ корпоратсияҳои давлатӣ ҳамчун ниҳоди муосир нақши муҳим мебозанд. Барои рафъи ҳодисаҳои бухронӣ фароҳам овардани шароит ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ зарур аст. Ба гуфтаи В.В. Курченко ва О.С. Макаренко: "...корпоратсияҳои калони давлатӣ на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд,

балки дар ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ саҳми назаррас мегузоранд" [3, С.12].

Ба ақидаи олими ватанӣ А.Б. Мирсаидов, бахши давлатӣ ин фаъолиятест, ки танҳо дар корпоратсияҳои давлатӣ ва моликияти давлатӣ гузаронида мешавад. "...Бахши давлатӣ на танҳо моликияти давлатиро, балки бучет ва дигар захираҳоро низ дар бар мегирад, ки давлат ҳуқуқҳои бевоситаи ихтиёрдорӣ ва истифода дорад" [6, С.41].

Дар ҳама гуна низомҳои иқтисодӣ яке аз пайвандҳои муҳимтарин ва унсурҳои ҷудонашавандаи иқтисодиёт бахши давлатӣ мебошад. Барои таҳкими мавқеи иқтисодии кишвар ва рушди устувори иқтисодиёт, соҳибкории давлатӣ метавонад ба ҳоҷагии ҷаҳонӣ мусоидат кунад. Корхонаҳо ва ташкилотҳои бахши хусусӣ, ки дар соҳаи иҷтимоӣ иқтисодӣ наметавонанд ҳамаи эҳтиёҷоти ҷамъиятиро қонеъ гардонанд, нақши давлатро дар ин раванд ба эътибор мегиранд. Дар ҳолати зарурӣ ҷой ва шаклҳои мавҷудияти бахши давлатии иқтисодиётро муайян кардан мумкин аст.

Дар доираи имкониятҳои мавҷудаи худ бахши давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ иқтисодӣ як қатор вазифаҳои муҳимро барои ҳавасмандгардонии пешрафти илмӣ-техникӣ иҷро мекунад. Масалан, вазифаҳо, ки корхонаҳо ва ташкилотҳои бахши давлатӣ иҷро мекунанд, ҳамвор кардани таназзули даврӣ мебошанд. Тавре Макаренко О.С. қайд мекунад, "...корхонаҳои давлатӣ, дар фарқият аз корхонаҳои хусусӣ, бештар дар соҳаҳои камдаромади иқтисодиёт фаъолият мекунанд, ки хароҷоти зиёди молиявӣ ва сармоягузорию талаб мекунанд. Бо вучуди ин, рушди ин соҳаҳо барои қонеъ гардонидани талаботи ҷамъиятӣ ва ноил шудан ба рушди устувори иқтисодиёти кишвар дар маҷмӯъ хеле муҳим аст" [5, С.101].

Қаюмова Ф.Г. қайд мекунад, ки ҳама гуна корхонаҳо, ки ҳиссаи моликияти давлатӣ доранд, ҳамчун субъектҳои мустақили бозор баромад карда, мушкilotи зиёди иқтисоди миллиро ҳал мекунанд. Ба ақидаи ӯ, "бахши давлатии иқтисодиёт барои рушди муносибатҳои шарикӣ шароит

фароҳам меорад, ки дар он манфиатҳои ҳамаи субъектҳои бозор ба назар гирифта мешаванд" [7, С.9].

Шокирова Р. С. хулосаҳои зеринро мебарорад: "...бахши давлатӣ метавонад тамоми соҳаҳои механизми иқтисодии давлатро фаро гирад, аммо илова бар ин, бахши давлатӣ бояд ҳамчун ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ бо мақсади таъмини суботи иҷтимоӣ иқтисодӣ дар дохили давлат баррасӣ карда шавад" [8, С.118].

Ба ақидаи Макаренко О.С. бахши давлатии иқтисодиёт ҳамаи корхонаҳо ва ташкилотҳои моликияти давлатиро дар бар мегирад, ки маблағгузориҳои онҳо аз буҷети давлат сурат мегирад [4, С. 69]. Бешубҳа, давлат яке аз муҳимтарин субъектҳои иқтисодиёт мебошад. Аммо бисёре аз корхонаҳои давлатӣ дар шароити бозор дар механизми худмаблағгузорӣ кор мекунанд ва метавонанд маблағҳои буҷетиро истифода набаранд.

Давлат бештар маблағҳои худро ба соҳаҳои камдаромади иқтисодиёт сармоягузорӣ мекунад. Фаъолияти корхонаҳои давлатӣ бо равандҳои тақсимоӣ алоқаманд аст ва бо сабабҳои хусусияти иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳарбӣ-сиёсӣ, ки аксар вақт бо ҳам алоқаманд ва ҳамзамон амал мекунанд, вобаста аст.

Рақобатпазирии корхонаҳои азими давлатӣ аз қобилияти онҳо барои бомуваффақият рақобат кардан дар бозор бо ширкатҳои хусусӣ ва бозингарони байналмилалӣ муайян карда мешавад. Дар заминаи корхонаҳои давлатӣ, рақобатпазирӣ на танҳо нишондиҳандаҳои молиявӣ, балки самаранокии идоракунии, иқтидори инноватсионӣ, сифати маҳсулот ё хидматҳо ва ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва экологии фаъолиятро дар бар мегирад. Арзёбии вазъи кунунии рақобатпазирии корхонаҳои давлатӣ муносибати ҳамаҷониба ва таҳлили ҷанбаҳо ва нишондиҳандаҳои гуногунро талаб мекунад. Ин баҳодиҳии нишондиҳандаҳои молиявӣ, аз қабili фоиданокӣ, даромаднокии дороиҳо, гардиши сармоя, инчунин баҳодиҳии самаранокии идоракунии, сатҳи таҷҳизоти технологӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва

сатҳи қаноатмандии муштариёро дар бар мегирад.

Корхонаҳои азими давлатӣ аз ширкатҳои ғайридавлатӣ фармоишҳои зиёде мегиранд, ки ба соҳибкории хусусӣ бозори васеъ ва қафолатнокии фуруши як қатор маҳсулотро таъмин мекунанд, раванди ҷамъоварии сармояро тавассути тақсимои даромади милли ба манфиати дигар пайвандҳои низоми молиявӣ ҳавасманд мекунанд (тавассути нархҳои паст ва тарифҳои маҳсулоти давлатӣ ва нархи баланди маҳсулоти корхонаҳои хусусӣ, ки аз ҷониби сохторҳои давлатӣ истеъмол карда мешаванд).

Хусусиятҳои корхонаҳои азими давлатӣ пеш аз ҳама ба он дахл доранд, ки таъсиси онҳо, чун қоида, аз ҷониби давлат маблағгузорӣ карда мешавад. Давлат ин корхонаҳоро бо фонди оинномавӣ таъмин намуда, ба ин васила хароҷоти марбут ба таъсиси фондҳои асосӣ, ташаккули воситаҳои гардиши маблағгузорӣ мекунад, нархи маҳсулоти ин корхонаҳоро танзим мекунад, ба онҳо дар хусусияти сармоягузорӣ ва қарзӣ кӯмак мерасонад. Дар ҳолатҳои зарурӣ, давлат имтиёзҳои андозро пешниҳод мекунад.

Даромади корхонаҳои азими давлатӣ манбаи ташаккули фондҳои мутамаркази захираҳои молиявии давлат, фондҳои соҳавии маблағҳои пулӣ ва инчунин фондҳои пулии ин корхонаҳо мебошад. Қисми зиёди маблағҳо аз онҳо ба буҷет ва дигар фондҳои давлат гирифта мешаванд.

Дар миқёси соҳавӣ аз ҳисоби маблағҳои ин корхонаҳо фонди сармоягузорӣ ва фонди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ ва азхудкунии намудҳои нави маҳсулот таъсис дода мешаванд. Корхонаҳои азими давлатӣ барои маблағгузориҳои сармоягузориҳои асосӣ, ба ғайр аз захираҳои худ, метавонанд маблағҳои фондҳои сармоягузориҳои соҳавӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ, маблағҳои буҷетро гиранд.

Дар ҷадвали поён арзёбии умумии хароҷоти давлатии баъзе аз кишварҳои номбаршуда барои соли 2022 (миллиардҳо доллари ИМА) оварда шудааст (ҷадвали 1.).

Аз рӯи маълумоти ҷадвал, метавон хулоса кард, ки рақамҳо дар бораи миқёси хароҷоти давлатӣ дар ҳар яке аз ин

кишварҳо барои барномаҳо ва ташаббусҳои асосӣ, аз ҷумла маблағгузориҳои корхонаҳои давлатӣ фаҳмиш медиҳанд.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои хароҷоти давлатии кишварҳои гуногуни ҷаҳон барои соли 2022 (млрд. дол. ИМА)

№	Мамлакатҳои ҷаҳон	Хароҷоти умумӣ
1	ИМА	6.8 триллион доллар.
2	Иттиҳоди Аврупо	1.6 триллион евро.
3	Хитой	3.3 триллион юан.
4	Сингапур	88 миллиард доллар.
5	Хиндустон	568 миллиард доллар.
6	Россия	327 миллиард доллар.
7	Тоҷикистон	3.4 миллиард доллар.

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ тартиб дод [1],[2],[9] Захираи электронӣ: <https://documents1.worldbank.org/curated/>, санаи муроҷиат 15.04.2024.

Ин маълумотҳо имкон медиҳанд, ки принципҳо ва стратегияҳои калидиро, ки метавонанд барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои давлатӣ дар кишварҳои гуногун татбиқ карда шаванд, қайд кунем. Далелҳои зиёде мавҷуданд, ки сармоягузориҳои самаранок интиҳобшуда, арзёбишаванда ва идорашавандаи давлатӣ ба афзоиш мусоидат мекунанд. Ғайр аз таъсири мустақим ба ҳаҷми истеҳсолот, сармоягузориҳои давлатӣ фоидаи сармоягузориҳои хусусиро зиёд мекунанд ва барои истифодаи сармояи хусусӣ имкониятҳои нав фароҳам меоранд. Ҳаҷми сармоягузориҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 13-15% ММД-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳандаи бениҳоят баланд аз рӯи стандартҳои байналмилалӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки манбаъҳои маблағгузорӣ дохилӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла маблағҳои қарзӣ, грантҳо ва маблағҳои буҷети давлатӣ мебошанд. Ба он лоиҳаҳои тасдиқшудаи маблағгузорӣ, лоиҳаҳои қисман тасдиқшуда ва пешниҳодҳои нави грантӣ ва кӯмаки техникӣ, ки барои маблағгузориҳои донорҳо/сармоягузoron кушодаанд, дохил мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз баландтарин ҳиссаи сармоягузориҳои давлатӣ нисбат ба ММД дар Осиёи Марказӣ ба қайд гирифта шудааст. Дар соли 2016, кишвари мо тақрибан 15% ММД-ро барои барномаҳои сармоягузориҳои давлатӣ сарф кардааст. Дар ҳоле ки ин ҳисса дар соли 2017 то 12,6% ММД коҳиш ёфт, он дар соли 2020 тақрибан ба 13,5% расид ва дар ин сатҳ дар давраи миёнамӯҳлат мӯътадил мешавад. [9, С. 69].

Ҳамин тариқ, вазифаи асосӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои кишвар оид ба рушди устувор, самаранокии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи босуръати зиндагии аҳоли, авзоиши самаранокии сармоягузориҳои давлатӣ мебошад. Корхонаҳои давлатӣ метавонанд аз сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла буҷетҳои давлатӣ, ташкилотҳои қарзӣ, фондҳои сармоягузорӣ ва инчунин сармоягузорони хусусии хориҷӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Якчанд механизмҳои асосии маблағгузориҳои давлатӣ мавҷуданд, ки дар расми 1 нишон дода шудаанд.

Расми 1. Механизмҳои асосии маблағгузори давлатии корхонаҳои азими давлатӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Механизмҳои асосии маблағгузори ро дида мебароем:

1. Қарзҳо ва кафолатҳои давлатӣ: корхонаҳои азими давлатӣ метавонанд тавассути пешниҳоди қарзҳои давлатӣ ё кафолатҳо ба маблағгузорӣ дастрасӣ пайдо кунанд, ки ин хавфҳоро барои қарздиҳандагон коҳиш медиҳад ва дастрасӣ ба қарзҳои фоизи камро осон мекунад.

2. Сармоягузори давлатӣ ва субсидияҳои давлатӣ: Давлат инчунин метавонад маблағҳои худро барои рушди корхонаҳои давлатӣ сармоягузорӣ кунад ё ба онҳо субсидия ва грантҳо барои дастгирии фаъолияти онҳо диҳад.

3. Сармоягузорӣ ва шарикӣ хусусӣ: корхонаҳои азими давлатӣ метавонанд сармояро аз сармоягузори хусусӣ ҷалб кунанд ё бо бахши хусусӣ барои маблағгузори лоиҳаҳо ё барномаҳои мушаххас ҳамкорӣ кунанд.

4. Маблағгузорӣ ва қарзҳои байналмилалӣ: баъзе корхонаҳои давлатӣ метавонанд аз ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ, аз қабili Ҳазинаи байналмилалӣ асъор ё Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд маблағгузорӣ ва қарз гиранд.

Яке аз механизмҳои маблағгузори давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини

кафолатҳои давлатӣ ва қарзҳо барои рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёт мебошад. Масалан, Ҳукумат ба кишоварзӣ тавассути барномаҳои субсидияи қарз барои кишоварзон ва инчунин кафолатҳо барои ҷалби сармоягузорӣ ба ин бахш дастгирии молиявӣ мерасонад.

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои маблағгузори лоиҳаҳои инфрасохторӣ ниҳодҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ молиявиро фаъолон ҷалб менамояд. Масалан, лоиҳаҳои сохтмони роҳҳо, иншооти энергетикӣ ва низомҳои хоҷагии об аксар вақт бо иштироки ташкилотҳои қарзии байналмилалӣ, ба монанди Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд ва ғайра маблағгузорӣ карда мешаванд.

Ин тадбирҳои маблағгузори давлатӣ ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, беҳтар кардани инфрасохтор ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти ватанӣ равона карда шудаанд. Аммо, инчунин бояд ба самаранокӣ истифодаи ин воситаҳо ва шаффофият дар тақсими захираҳои давлатӣ барои таъмини рушди устувори кишвар диққат дода шавад. Ҳамаи ин мисолҳо гуногунии механизмҳои маблағгузори давлатиро, ки кишварҳои пешрафта барои дастгирии иқтисодиёти худ

ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳо ва корхонаҳои алоҳида истифода мебаранд, нишон медиҳанд.

Ҷанбаи муҳими мусоидат ба рушди корхонаҳои азими давлатӣ ҷустуҷӯи механизмҳои самараноки маблағгузорӣ мебошад, ки метавонанд на танҳо ғаёлияти устуворро таъмин кунанд, балки рушди онҳоро ҳавасманд кунанд. Тавсияҳо оид ба такмил додани механизмҳои маблағгузории давлатӣ:

1.Баланд бардоштани шаффофият ва идоракунии: Рушди механизмҳои идоракунии ва назорати хароҷоти маблағҳои давлатӣ, инчунин таъмини кушодашавӣ ва шаффофият дар қабули қарорҳои маблағгузорӣ.

2.Ҳавасмандгардонии сармоягузори хусусӣ: Фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузори хусусӣ, аз ҷумла тавассути беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, коҳиш додани монеаҳои бюрократӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои андоз.

3.Рушди муносибатҳои бозорӣ: ҳавасмандгардонии рақобат ва рушди механизмҳои бозор дар бахши корхонаҳои давлатӣ, ки ба истифодаи самараноки захираҳо ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ мусоидат мекунанд.

4.Омӯзиш ва рушди кадрҳо: Сармоягузорӣ ба омӯзиш ва рушди кормандони корхонаҳои давлатӣ барои баланд бардоштани касбият ва салоҳияти онҳо дар идоракунии молия ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ.

5.Эҷоди ҳавасмандгардонии самаранокӣ: Татбиқи низоми ҳавасмандгардонӣ дар асоси натиҷаҳои корхонаҳои азими давлатӣ, аз ҷумла татбиқи нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ ва

мукофот барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ.

6.Ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ: Таҳкими ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ва рушди шарикони байналмилалӣ барои ба даст овардани захираҳои иловагии молиявӣ ва дастгирии техникӣ.

7.Мониторинг ва арзёбӣ: Татбиқи низоми мониторинг ва арзёбии самаранокии механизмҳои маблағгузорӣ бо мақсади таҳлили доимии натиҷаҳо ва танзими стратегияҳо мувофиқи шароит ва ниёзҳои тағйирёбанда.

Идоракунии самаранок ва мутаносибкунии механизмҳои маблағгузории давлатӣ дар таъмини рушди устувори корхонаҳои азими давлатӣ ва нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебошад. Татбиқи тавсияҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ баланд бардошта шавад, фазои сармоягузорӣ беҳтар карда шавад ва барои муваффақият ва шукуфоии дарозмуддати корхонаҳои азими давлатӣ шароит фароҳам оварда шавад.

Тавсияҳои дар мақола зикршуда оид ба такмил додани механизмҳои маблағгузории давлатӣ қадамҳои амалиро барои мутаносибкунии истифодаи захираҳо ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ пешниҳод мекунанд. Истифодаи ин тавсияҳо дар яққоягӣ бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки корхонаҳои азими давлатии худро самаранок рушд дода, барои муваффақияти устувор ва дарозмуддати иқтисодӣ шароит фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

1. Иванов А. "Тенденции государственных расходов в США." Экономический обзор, том 35, № 2, 2023, с. 45-62. <https://1economic.ru/lib/112055>
2. Иванов С. "Анализ государственных расходов в России." Экономический бюллетень, том 20, № 3, 2023, с. 78-94. <https://niei.by/uploads/files/Ekonomicheskij-bjulleten/bjulleten-3-2024.pdf>
3. Курченков В.В. Преимущества корпоративной модели государственного сектора экономики России [Текст] / В.В., Курченков, О.С. Макаренко // Стратегические

решения и риск-менеджмент. – 2018. – №2 (107) – С.10-15. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: <https://doi.org/10.17747/2078-8886-2018-2-10-15>.

4. Макаренко О.С. Корпоративная модель государственного сектора российской экономики: тенденции и закономерности развития [Текст] / О.С. Макаренко // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. 2017. №1 (38).-С. 68-101.

5. Министерство финансов Таджикистана. "Годовой отчет о бюджете." Публикации Министерства финансов, 2023. <http://moliya.tj/Documents/Index/56>

6. Мирсаидов А.Б. Роль государственного сектора в развитии общественного сектора экономики Республики Таджикистан [Текст] / А.Б. Мирсаидов // Экономика Таджикистана (Международный научный журнал). – Душанбе: ИЭД АН РТ, 2013. – №2, – С. 31-41.

7. Шокирова Р.С. Пути развития государственного сектора в условиях рыночных отношений Таджикистана [Текст] / Р.С. Шокирова, Ф.Г. Каюмова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук, Худжанд, Июль-сентябрь, 2012, –№3(51). – С.114-121.

8. Каюмова Ф.Г. Нақши бахши давлатӣ дар иқтисодиёти трансформатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: автореферати диссертатсия/ Каюмов Ф.Г. – Хучанд, 2013. – С.9.

9. Захираи электронӣ: <https://documents1.worldbank.org/curated/> , санаи мурочиат 15.04.2024.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сафарзода Мадина - докторанти PhD курси 2-юм аз рӯйи ихтисоси молияи, кафедраи молияи ДДМИТ. E-mail: madinaamirchon@mail.ru Тел: (+992)882005988

Сведения об авторе:

Сафарзода Мадина - докторант PhD 2-го курса по специальности финансы, кафедры финансов ТГФЭУ. E-mail: madinaamirchon@mail.ru Тел: (+992)882005988

Information about the authors:

Safarzoda Madina – doctor PhD majoring in finance at the Department of Finance of TSFEU. E-mail: madinaamirchon@mail.ru Tel: (+992)882005988

УДК 336+336.7 (575.3)

ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ БҶУРОИ ТАЪРИХИ ҚАРЗӢ: НАЗАРИЯ, АМАЛИЯ ВА ТАҶРИБАИ ПЕШРАФТА**Комилов Н.Б.**

***Анотатсия.** Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташаккулёбӣ ва рушди бӯрои таърихи қарзӣ дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шуда, фарқияти фаъолияти бӯроҳои мазкур дар давлатҳои алоҳида баррасӣ карда шудааст, инчунин вазифа ва нақши онҳо дар замони муосир дар рушди бозори қарзҳои бонкӣ муайян карда шудаанд. Дар баробари ин, ташаккулёбӣ ва рушди бӯроҳои таърихи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шуда, камбудииҳои дар фаъолияти онҳо вучуддошта муайян карда шудаанд ва роҳҳои ҳалли онҳо низ пешниҳод карда шудааст. Ҳамзамон, дар охир барои рушди минбаъдаи институтҳои бӯрои қарзӣ хулосаҳои илман асоснокшудаи муаллиф пешниҳод гардидаанд.*

***Калимаҳои калидӣ:** бӯрои таърихи қарз, инфрасохтор, бозори қарзҳои бонкӣ, таърихи қарзӣ, ҳисоботи қарз, ташиклоти қарзии молиявӣ, Бонки марказӣ, интизоми молиявӣ, қобилияти қарзадоқунӣ.*

***Барои иқтибос:** Комилов, Н.Б. Ташаккулёбӣ ва рушди бӯрои таърихи қарзӣ: назария, амалия ва таҷрибаи пешрафта / Н. Б. Комилов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 387-396.*

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ БҶУРО КРЕДИТНЫХ ИСТОРИЙ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА И ПЕРЕДОВОЙ ОПЫТ**Комилов Н.Б.**

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования и развития бюро кредитных историй в ведущих странах мира, проанализированы различия между бюро кредитных историй в отдельных странах, а также определены их задача и роль в развитии рынка банковских кредитов в современных условиях. Наряду с этим рассматривается вопрос о формировании и развитии кредитных бюро в Республике Таджикистан и выявлены недостатки в их деятельности, и предложены пути их решения. В заключении для дальнейшего развития кредитных бюро предоставлены научно обоснованные выводы автора.*

***Ключевые слова:** бюро кредитных историй, инфраструктура, банковский кредитный рынок, кредитная история, кредитная отчетность, финансово-кредитная организация, центральный банк, финансовая дисциплина, кредитоспособность.*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CREDIT HISTORY BUREAU: THEORY, PRACTICE AND ADVANCE EXPERIENCE**Komilov N.B.**

***Annotation.** This article discusses the theoretical and practical aspects of the formation and development of credit bureaus in the leading countries of the world, analyzes the differences between these bureaus in individual countries, and their task and role is*

defined in the development of bank credit markets today. At the same time, the issue of forming and developing credit bureaus in the Republic of Tajikistan is being considered, shortage in their activities have been identified, and ways to solve them have been proposed.

In conclusion, for the further development of credit bureaus, scientifically based conclusions of the author are provided.

Keywords: credit bureau, infrastructure, bank credit market, credit history, credit reporting, financial credit organization, central bank, financial discipline, debt capacity.

Гузориши масъала. Имрӯз Бюрои таърихи қарзӣ як қисми ҷудонопазири бозори қарзҳои бонкист, зеро яке аз талаботҳои ҳатмӣ ҳангоми қабули қарор дар бораи додан ё надодани қарз ва ё таҷдиди он, ба инобат гирифтани таърихи қарзии муштарӣ ба ҳисоб меравад, ки он аз бюро гирифта мешавад.

Дар амалияи ҷаҳонӣ бюрои таърихи қарзӣ ба ташкилотҳои қарзӣ одатан хизматрасониҳои зеринро пешниҳод менамоянд: гирифтани маълумот оид ба қарз дар речаи воқеӣ (онлайн), додани маълумот оид ба интизومي молиявии қарзгирандагон, ташаккули таърихи қарз, пешниҳод намудани ҳисоботи қарз, хизматрасонӣ бо тарзи машварат, ки ба ташаккул ва ошкоркунии таърихи қарз алоқаманд мебошад, баҳодихӣ ба қобилияти қарзадокунии субъектҳои таърихи қарз дар асоси усули таҳиянамудаи онҳо, таҳқиқи оморӣ бе муаррифии субъектҳои таърихи қарз, мониторинги интизومي молиявии қарзгирандагон, скоринги бюро, ки мувофиқи маълумоти бюро сохта мешавад, “тарбияи” интизومي молиявии қарзгирандагон бо роҳи фиристодани номаҳо аз номи бюро ё бонк дар сурати риоя накардани интизومي молиявӣ ё зиёд шудани қарз, ҳисоботҳое, ки сандуқи қарзии бонкро тавсиф мекунанд ва сандуқи қарзии бонкро бо маълумоти бюро дар маҷмӯъ муқоиса мекунанд, низомии назорат ва мубориза бо қаллобӣ дар мавриди суйиситифода ба фишангҳои қарзгирӣ, низомии коркарди дархостҳо барои гирифтани қарз ва ғ.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт: Ўбараёни рушди бюрои таърихи қарзӣ дар низомии бонкии кишвар дар

қорҳои илмӣ-таҳқиқотии иқтисодчиёни ватанӣ: Шарифзода Б.М., Хайрзода Ш.Қ., Ўбуроев Б., Абдулқайси С. мавриди таҳқиқ таҳлил қарор дода шудааст.

Мақсади мақола ин таҳлили ва баррасии ташаккулёбӣ ва рушди бюрои таърихи қарзӣ: назария, амалия ва таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои ӯҳагон дар ин самт мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Боиси қайд аст, ки силсилаи хидматҳои бюрои таърихи қарзӣ тадричан васеъ гардида, онҳо рӯз аз рӯз аз вазифаҳои “қалидии” анъанавии худ, яъне аз ташаккулдиҳии маҳзани ягонаи маълумотӣ дур гардида, бештар ба хидматҳои таҳлилии оморӣ рӯй оварда истодаанд.

Мавриди қайд аст, ки дар адабиёти муосири иқтисодии ватанӣ ба масъалаи ташаккулёбӣ ва рушди Бюрои таърихи қарзӣ чандон аҳамияти ҷиддӣ дода нашудааст. Яъне аз ҷониби олимону муҳаққиқон ва иқтисоддони ватанӣ масъалаҳои назариявӣ ва амалии аҳамияти бюрои таърихи қарз, ташаккулёбӣ ва рушди институти мазкур, муаммоҳои ҷойдошта дар фаъолияти он ва роҳҳои бартараф намудани онҳо қариб мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода нашудаанд.

Аҳамияти фаъолияти бюроҳои таърихи қарз бениҳоят муҳим буда, дар кам қардани хатарҳои эҳтимолии ташкилотҳои қарзии молиявӣ (бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузори хурд ва ғайра) ва ғайримолиявӣ (қорхонаҳо ҳангоми санҷиши номзадҳо барои ба қор гирифтани, ширкатҳои иҷоравӣ ҳангоми санҷиши мизочон ва ғайра) қўмак менамоянд.

Дар замони муосир, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ метавонад дар танзими институти бюрои таърихи қарз дар

Тоҷикистон нақши назаррас дошта, омӯзиши таҷрибаи рушди институтҳои таърихи қарз, муайян намудани ҷиҳатҳои мусбӣ, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ санҷидааст ва таҳияи чораҳо оид ба рушди он вазифаи муҳими илмию амалӣ дошта бошад.

Таърихи пайдоиши институти “бюрои таърихи қарзӣ”

Намунаи аввалини бюрои муосири таърихи қарзӣ ширкатҳои маълумотдиҳӣ дар бораи пардохтпазирӣ (ё идораҳои қарзӣ) буданд, ки маълумоти заруриро роҷеъ ба қарзҳо ҷамъоварӣ менамуданд [1].

Соли 1801 дар Британияи Кабир аввалин ширкати ташаккулдиҳандаи таърихи қарзӣ бо номи - Britain's Society of Mutual Communication for the Protection of Trade (Ҷамъияти иртиботи мутақобила оид ба ҳифзи савдо дар Бритониё) таъсис дода шуд, ки он 2000 аъзо дошт ва дар бораи қарзгирандагон мубодилаи иттилоот мекарданд [2].

Аввалин бюрои тиҷоратии “мукамал” оид ба таърихи қарз дар соли 1841 дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико пайдо шуд. Аммо қонун дар бораи фаъолияти чунин ширкатҳо танҳо дар соли 1960 қабул карда шуд [3].

Дар амалияи ҷаҳонӣ аз рӯи шакли ташкилӣ ду намуди бюрои қарзӣ мавҷуданд: давлатӣ ва хусусӣ.

Айни замон фаъолияти бозори бюрои таърихи қарзии дар аксар кишварҳо (Ирландия, Чин, Финляндия, Фаронса) ба таври инҳисорӣ (монополӣ) ё дар баъзе давлатҳо ба таври олигополӣ (Британияи Кабир, Италия, ИМА, Ҷопон) ба роҳ монда шудааст. Таҷриба нишон медиҳад, ки кам нестанд давлатҳое, ки дар онҳо бюрои қарзии давлатӣ ва хусусӣ дар шафати ҳам фаъолият мекунанд (Олмон, Белгия).

Ташаккулёбӣ ва хусусиятҳои фаъолияти бюрои таърихи қарзии Аврупо ва Амрико.

Дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико се бюрои таърихи қарзии хусусии калон

Ҷадвали 1. - Хусусиятҳои фаъолияти бюрои қарзӣ дар кишварҳои Аврупо

Белгия	Бюрои қарзии хусусии UPC-BVK Association дар солҳои 1930-юм таъсисдодашуд, ки пойгоҳи маълумотиаш танҳо маълумоти манфиро дар бар мегирад;

фаъолият менамоянд, ки бо ҳамдигар ҳамкории зич доранд. Инҳо, ширкатҳои Equifax, ки соли 1899, Trans Union соли 1969 ва Experian 1996 таъсис дода шудаанд. Бюроҳои мазкурро дар якҷоягӣ одатан “Сегонаи бузург” мегӯянд. Бюрои қарзии бонуфузи дигар - Dun & Bradstreet (D&B) - соли 1841 таъсис ёфтааст. Фаъолияти он асосан ба муштариёни корпоративӣ равона шудааст. Ба ғайр аз ширкатҳои мазкур, дар ИМА боз 300 бюрои таърихи қарзии хурд фаъолият мекунанд, ки онҳоро Ассотсиатсияи бюроҳои қарзӣ дар соли 1906 муттаҳид намудааст.

“Сегонаи бузург” (Equifax, TransUnion, Experian) ва D&B берун аз ҳудуди ИМА (дар зиёда аз 40 давлати дунё) низ фаъолият мебаранд.

Ҳамин тавр, пойгоҳи D&B зиёда аз 250 миллион таърихи қарзиро фаро мегирад [4].

Ширкатҳо ва шахсони воқеие, ки Equifax аз онҳо (ё дар бораи онҳо) маълумот ҷамъ мекунад, 800 миллион шахсони воқеӣ ва зиёда аз 88 миллион ширкатро дар саросари ҷаҳон дар бар мегирад [5].

Пойгоҳи иттилоотии Experian дорои маълумот дар бораи зиёда аз 235 миллион шахсони воқеӣ ва 25 миллион ширкату созмонҳо мебошад [6].

Агар ба маълумоти ширкати TransUnion бовар кунем, пас пойгоҳи иттилоотии он дар бораи тақрибан 1 миллиард нафар одамон, ки дар беш аз 30 давлати ҷаҳон зиндагӣ мекунанд, маълумот дорад [7].

Боиси зикр аст, ки бюроҳои таърихи қарз дар ИМА ҳам маълумоти мусбӣ ва ҳам маълумоти манфиро дар бораи муштариён ҷамъоварӣ мекунанд.

Дар ҷадвали 1 хусусиятҳои хоси фаъолияти бюрои қарзӣ дар кишварҳои Аврупо ба таври мухтасар оварда шудааст.

	Маълумот аз 1 сол то 10 сол нигоҳ дошта мешавад; Дар баробари ин, ду Феҳристи давлатии қарзӣ вучуд доранд (аз соли 1967): якум бо маълумот дар бораи шахсони ҳуқуқӣ, дуюм - бо шахрвандон кор мекунад. Вобаста ба шахсони ҳуқуқӣ маълумоти мусбӣ ва манфӣ нигоҳ медоранд ва вобаста ба шахрвандон - танҳо маълумоти манфӣ. Дар сурати пардохти қарз, маълумот пас аз 1 сол ба таври худкор нест карда мешавад ва дигар маълумот барои зиёда аз 10 сол нигоҳ дошта намешавад.
Британияи Кабир	Иштирокчиёни асосии бозор се ширкати калонтарини хусусӣ - Equifax (соли 1899 таъсис ёфтааст), Experian (1996 таъсис ёфтааст) ва CallCredit (2001 таъсис ёфтааст) мебошанд. Маълумот аз ташкилотҳои молиявӣ, корхонаҳои фурӯши чакана, хадамоти коммуналӣ ва манбаҳои ҷамъиятӣ ҷамъоварӣ карда мешаванд.
Олмон	Бюрои қарзии хусусии ғайритиҷоратии Bundes Schufa соли 1927 таъсис ёфтааст. Бо он бонкҳо, ширкатҳои суғурта ва иҷорадеҳони хонаҳо ҳамкорӣ мекунад. Иттилооти мусбат ва манфиро таъмин мекунад. Феҳристи давлатии қарзӣ соли 1934 таъсис ёфтааст ва аз ҷониби Deutsche Bundesbank идора карда мешавад. Бонкҳо вазифадоранд, ки ба он ҳар семоҳа маълумот пешниҳод кунанд.
Италия	Ду бюрои қарзии хусусӣ вучуд доранд - CRIF ва Consorzio per la tutela del credito (CTC). CRIF созмони ғайритиҷоратие, ки аз ҷониби як консорсиуми бонкҳои хурд ва миёна дар соли 1988 таъсис ёфтааст, айни замон дар зиёда аз 30 давлат фаъол мебошад. Маълумоти манфӣ ва мусбатро дар бораи муштарӣ таъмин мекунад. Феҳристи давлатии қарзӣ соли 1964 ба кор шурӯъ кард, ки иштироки ҳама бонкҳои тиҷоратӣ дар он ҳатмист. Ба бонкҳо танҳо дар бораи қарзхое, ки дар давоми 12 моҳи охир дода шудаанд, маълумот медиҳад.
Фаронса	Феҳристи давлатии қарзӣ соли 1934 таъсис ёфтааст. Пас аз пардохти қарзҳо, сабтҳои таърихи қарз нест карда мешаванд.
Шветсия	Ду бюрои хусусӣ мавҷуданд - Soliditet AB ва UC. Ҳарду маълумоти мусбат ва манфиро ҷамъ мекунад. Бюроҳои қарзӣ дар Шветсия ба маълумоти суд, бюрои омор, пойгоҳи иттилоотии марказии шахрвандон, раёсати миллии андоз, шӯрои миллии суғуртаи иҷтимоӣ, се дафтари марказии барасмиятдорории тартиби муфлисшавӣ ва 3500 бонкҳо дастрасӣ доранд. Маълумот барои 10 сол ё то пардохти қарз нигоҳ дошта мешавад.

Таҳлили маълумоти чадвали 1 гувоҳӣ медиҳанд, ки фарогирии иттилоот дар бюроҳои таърихи қарзии Аврупо онҳо яхела нест – дар баъзе бюроҳо танҳо иттилооти манфӣ ва дар баъзеи дигараш ҳам иттилооти мусбӣ ва ҳам манфӣ нигоҳ дошта мешаванд. Мӯҳлати ниғаҳдории маълумотҳо низ дар онҳо фарқ мекунад. Масалан, дар Шветсия ва Белгия - то 10 сол, Дания - 5 сол (аммо пас аз пардохти пурраи қарзҳо маълумот нест карда мешавад). Дар Нидерландия дар сурати

напардохтани қарз иттилоот бемуҳлат нигоҳ дошта мешавад ва ҳангоми пардохт - пас аз 5 сол нест карда мешавад, дар Олмон - пас аз 3 сол.

Баъд аз омӯзиши таърихи ташаккул, фаъолият ва хусусиятҳои хоси бюроҳои таърихи қарзии Амрико ва Аврупо гуфтан мумкин аст, ки кишварҳои мазкур таҷрибаи кофии ташаккулдиҳии таърихи қарзро доранд, ки он дар баъзе давлатҳо аз 100 сол ҳам зиёд мебошад.

**Ташакулёбӣ ва хусусиятҳои
фаъолияти бюроҳои таърихи қарзӣ дар
кишварҳои минтақаи Осиё ва ҳавзаи
уқёнуси Ором**

Дар кишварҳои минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором масъалаи таҳқиқшаванда ба андозае фарқкунанда аст, чунки дар онҳо нақш ва таъсири бюроҳои қарзии фаромарзӣ назар ба

давлатҳои Аврупо хеле баланд аст. Аммо дараҷаи махфияти маълумоти шахсӣ одатан пасттар аст.

Дар ҷадвали 2 таърихи пайдоиш, хусусиятҳои хоси фаъолият ва намуди маълумоти бюрои қарзӣ дар кишварҳои минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором ба таври мухтасар оварда шуааст.

Ҷадвали 2. - Хусусиятҳои хоси фаъолияти бюрои қарзӣ дар кишварҳои минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором

Ҳонконг	Бо мақсади баромадан аз бӯҳрони молиявӣ соли 1982 Credit Information Services Limited таъсис дода шуд ва соли 1999 TransUnion онро харид. Соли 2003 ширкат ба таври расмӣ TransUnion Limited номгузорӣ шуд. Маълумоти манфӣ ва мусбӣи муштариёро дар бар мегирад.
Ҳиндустон	Credit Information Bureau (India) Ltd. (CIBIL) (Бюрои маълумот оид ба қарз) соли 2000 таъсис ёфтааст, ки ба банкҳои Ҳиндустон тааллуқ дорад ва дар платформаҳои D&B ва TransUnion амал мекунад. Аъзои CIBIL маълумоти ҳармоҳа пешниҳод мекунад, ки барои нигоҳ доштани таърихи қарз ва ҳисоб кардани рейтингҳои қарзӣ истифода мешаванд.
Хитой	Соли 2005 дар платформаи техникии Experian таҳти сарпарастии Банкҳои марказии Чин бюро ба фаъолият оғоз кард. Барои таҳлил, миқдори назарраси иттилоот, аз ҷумла иттилоот аз ҳадамоти телекоммуникатсия ва ҳадамоти коммуналӣ истифода бурда мешавад (махфияти маълумоти шахсӣ афзалият надорад)
Сингапур	Credit Bureau (Singapore) Pte Ltd (CBS) (Бюрои қарзии Сингапур) соли 2002 бо мақсади баланд бардоштани сифати қарздиҳӣ дар доираи татбиқи сиёсати пулю қарзӣ таъсис дода шудааст. Соли 2003 бюрои қарзӣ - CreditScan (дар айни замон D&B Сингапур) таъсис дода шуд. Он маълумотро ба фурушандагон, беморхонаҳо, ширкатҳои коммуналӣ ва дигар ширкатҳои ғайрибанкӣ низ мефурушад.
Куриёи Чанубӣ	KFB соли 1928 ҳамчун клуби банкдорони Kyongsong таъсис дода шудааст. Дар соли 1997 Вазорати молия ва иқтисод расман KFB-ро ҳамчун агентии марказии қарзӣ барои ҷамъбасти иттилоот таъйин кард, ки ба ҷамъ ва ҳифз кардани маълумоти қарзӣ аз ҳама муассисаҳои молиявӣ имконият фароҳам меорад. Korea Information Service (KIS) (Ҳадамоти иттилооти Корея)- аввалин бюрои қарзии Корея, моҳи майи соли 2002 дар заминаи платформаи TransUnion ба фаъолият оғоз кард. National Information & Credit Evaluation, Inc (NICE) - аз моҳи ноябри соли 2002 дарҳамкорӣ бо Experian ташкил шуд.
Ҷопон	Шабакҳои васеи бюроҳои қарзӣ дар Ҷопон иборат аст аз: - Japan Information Center Corporation (JIC, или Zenjoren) (Корпоратсияи марказии иттилоотии Ҷопон) - соли 1976 таъсис ёфтааст ва 33 бюрои қарзиро дар минтақаҳои гуногуни Ҷопон муттаҳид мекунад; - Credit Information Center Corporation (CIC) (Корпоратсияи марказии иттилооти қарзӣ) - аз ҷониби намояндагони бахши қарзҳои қарзӣ соли 1984 таъсис ёфтааст;

	- Central Communication Bureau Corporation (CCB) (Корпоратсияи марказии бюрои коммуникатсионӣ) - бо иштироки ширкати хориҷӣ соли 1979 ташкил шудааст; - Tera Net Corporation - соли 1999 таъсис ёфтааст ва 33 бюрои қарзиро муттаҳид мекунад; - Japan Banking Personal Credit Information Center (Zenginkyo) – (Маркази иттилооти шахсии қарзӣ оид ба қарзҳои бонкии Ҷопон) - ягона бюрои қарзӣ дар шакли ширкати ғайритижоратӣ, ки ба Ассотсиатсияи Банкирҳои Ҷопон тааллуқ дорад, соли 1988 таъсис ёфтааст.

Таҳлили маълумоти чадвали 2 нишон медиҳанд, ки Институти Феҳристи давлатии қарзҳо дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ фаъолият намекунад ва бюроҳои қарзии хусусӣ таҳти сарпарастии давлат қарор доранд (дар Хитой муассис Бонки Хитой дар якҷоягӣ бо Experia, дар Кореяи Ҷанубӣ - Вазорати Молия ва Иқтисод).

Дар Сингапур маълумоти бюрои қарзиро на танҳо бонкҳо, балки дигар ташкилотҳо низ метавонанд истифода баранд. Масалан, барои иҷора гирифтани хона, шумо бояд таърихи қарзии хуб дошта бошед, зеро иҷорадеҳ метавонад ба бюро дархост фиристад. Дар сурати таърихи қарзии манфӣ доштан, пардохти иҷора метавонад зиёд шавад ё дархости иҷорагирӣ тамоман рад карда шавад.

Ташаккулёбӣ ва хусусиятҳои фаъолияти бюроҳои таърихи қарзӣ дар Федератсияи Россия

Дар Россия бюроҳои қарзӣ то Инқилоби Октябр ба вучуд омаданд (солҳои 1905-1917). Дар назди шӯроҳои биржавӣ ва ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ дафтарҳои махсус амал мекарданд, ки ба қарздиҳандагон оид ба таърихи пардохтҳои қарзгирандагон барои кам кардани ҳавфҳои қарзӣ маълумот медоданд [8].

Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ дар Россия бюроҳои қарзӣ мавҷуд набуданд.

Дар айни замон, дар Россия бюроҳои таърихи қарзии хусусӣ амал мекунад, ки онҳо аз соли 2005 пас аз эътибор пайдо кардани Қонуни федералии №218-ФЗ “Дар бораи таърихи қарз” ба инкишоф оғоз кардаанд. Қонуни мазкур ҳамаи ташкилотҳои қарзиро вазифадор кардааст, ки ақаллан ба як бюрои таърихи

қарз дар бораи қарздорон маълумот фиристанд [9].

Аз 1 марти соли 2015, маълумот дар бораи таърихи қарз бояд барои 10 сол (қаблан 15 сол) нигоҳ дошта шавад. Дар амалияи ҷаҳонӣ, ин яке аз муҳлатҳои дарозтарин мебошад. Маълумотро дар бораи қарзгирандагони таърихи манфӣ ба муҳлати номуайян низ нигоҳ доштан мумкин аст (ба монанди Нидерландия).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи бюроҳои таърихи қарз дар Россия солҳои охир коҳиш меёбад. Яке аз сабабҳои асосии ин, равандҳои муттаҳидсозӣ мебошанд. Масалан, якҷояшавии ширкати Инфокредит, ки ба Сбербанки Россия хизмат мекард ва ширкати Экспириан-Интерфакс ба ташкили Бюрои қарзии муштарак оварда расонид.

Ба ҳолати моҳи ноябри соли 2019 дар Россия 11 бюрои таърихи қарз мавҷуд буданд, ки феҳрасти онҳо аз ҷониби Феҳристи марказии таърихи қарз ба қайд гирифта шудааст [10].

Бояд қайд намуд, ки зиёда аз 95% таърихи қарз дар панҷ бюрои калонтарини Россия ҷамъ карда шудааст. Пешсафони бозор Бюрои миллии таърихи қарзӣ (пойгоҳи он зиёда аз 390 миллион таърихи қарзӣ дорад), ЧДММ “Эквифакс Кредит Сервисиз”(350 миллион таърихи қарзӣ) ва Бюрои қарзии муштарак (371 миллион таърихи қарзӣ) мебошанд.

Дар маҷмӯъ гуфтан мумкин аст, ки дар Россия нисбат ба давлатҳои Аврупо ва кишварҳои минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором институтҳои бюрои таърихи қарз нисбатан дертар (пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ) ба фаъолият оғоз намуданд. Вале дар як муддати кӯтоҳ

онҳо тавонистанд, ки қариб тамоми таҷрибаи мусбии хориҷиро дар ин самт бомуваффақият татбиқ намоянд.

**Ташаккулёбӣ ва хусусиятҳои ҳоси
фаъолияти бюроҳои
таърихи қарзӣ дар Ҷумҳурии
Тоҷикистон**

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мисли Россия дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ эҳтиёҷ ба бюроҳои қарзӣ аз сабаби монополияи пурраи давлатӣ ва фаъолияти меҳнатии ҳатмӣ, амалан аз байн рафта буд.

Фаъолияти институти бюрои таърихи қарзӣ дар бозори қарзии Тоҷикистони соҳибистиклол андак дертар, яъне аз солҳои 2008-2009 шурӯъ шуд. Сабабҳои асосии дер ба фаъолият шурӯъ намудани бюрои таърихи қарз дар Тоҷикистон, ба ҷанги таҳмилии шахварндӣ дучор шудани давлат, бухрони шадиди сийёсӣ-иқтимоӣ ва иқтисоиву молиявӣ баъдичангӣ ва ташаккулу рушди номукаммали бозори қарзӣ баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ба шумор мераванд.

Дар айни замон, дар Тоҷикистон танҳо бюроҳои қарзии хусусӣ амал мекунанд, ки онҳо аз соли 2009 пас аз эътибор пайдо кардани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон №492 “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” ба фаъолият оғоз кардаанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” мафҳуми бюрои таърихи қарз чунин шарҳ дода шудааст: “бюрои таърихи қарз - шахсони ҳуқуқӣ, ки ҳамчун ташкилоти тижоратӣ тибқи тартиби муқаррарнамудаи Қонуни мазкур барои ташкилу коркард, нигоҳдошти таърихи қарз, пешниҳоди ҳисоботи қарз ва дигар иттилоот хизмат мерасонад” [11].

Қонуни мазкур ҳамаи ташкилотҳои қарзиро вазифадор кардааст, ки ақалан ба як бюрои таърихи қарз дар бораи қарздорон маълумот фиристанд. Ҳамзамон, бонкҳо имконият пайдо карданд, ки дар бораи қарзгирандагони эҳтимолӣ аз онҳо маълумот дархост кунанд. Ҳисоботи қарз, ки бюрои таърихи қарзӣ дар Тоҷикистон пешниҳод мекунанд, аз ду қисм иборат аст: қисми

якум дар бораи субъекти таърихи қарз (суроға, нишонӣ, РМА, силсилаи шиноснома ва ғ.) ва қисми дуюм дар бораи “таърихи қарзӣ”-и субъект [12].

Мувофиқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” маълумот дар бораи таърихи қарз бояд барои 5 сол нигоҳ дошта шавад. Дар амалияи ҷаҳонӣ, ин яке аз муҳлатҳои кам мебошад, ки метавонад ба хавфи пешниҳоди қарз ба шахсони дорои “интизоми манфии молиявӣ” оварда расонад.

Ба ҳолати моҳи ноябри соли 2019 дар Тоҷикистон 2 бюрои таърихи қарзӣ - ҚДММ бюрои таърихи қарзии “Бюрои қарзию иттилоотии Тоҷикистон” ва ҚДММ “Бюрои таърихи қарзии Сомониён” дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон фаъолият менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки қисми зиёди таърихи қарз дар ҚДММ бюрои таърихи қарзии “Бюрои қарзию иттилоотии Тоҷикистон” (БҚИТ) ҷамъ карда шудааст. Пойгоҳи он тибқи маълумоти сомонӣ ширкат зиёда аз 2,7 миллион таърихи қарзӣ дорад.

Боиси зикр аст, ки фаъолияти бюрои таърихи қарзӣ дар Тоҷикистон дар муқоиса ба давлатҳои пешрафта ба таври зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Зеро бюро танҳо ба ҷамъ намудани маълумот ва фурӯши он ба ташкилотҳои қарзӣ машғул мебошанд. Дар ҳоле, ки дар давлатҳои пешрафта (умуман дар замони муосир) нақши бюрои таърихи қарз дар паст кардани сатҳи қарздории аҳоли, беҳтар намудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ ва “тарбияи молиявӣ”-и муштариён бениҳоят муҳим арзёбӣ карда мешавад. Масалан, дар сомонӣ Бюрои миллии таърихи қарзии Русия дар як сол (ноябри 2018 – ноябри 2019) 110 мақолаву маълумоти таҳлилий ҷойгир карда шудааст, ки ҳар моҳ, семоҳа, шашмоҳа ва солоне вазъияти бозори қарзиро пурра таҳлил намуда, омилҳои монегъшавандаи рушди бозор ва сабабҳои коҳишёбии сандуқи қарзӣ ва сифати онро таҳлил карда, дар сомонӣ худ ҷойгир менамоянд. Ба ғайр аз ин, дар маводу маълумоӣ таҳлили худ

бюрои мазкур соҳаҳои алоҳидаи бозори қарзӣ, сохтори бозор ва сатҳи қарздории аҳолиро инъикос намуда, пешкаши омма мегардонад. Маълумоти мазкур барои ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳад, ки стратегияи қарзии худро ба шароити бозор мутобиқ намуда, сандуқи қарзиашонро аз хавфҳои эҳтимолӣ эмин нигоҳ доранд. Барои олимону муҳақиқон бошад, маълумоти мазкур дар таҳияи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва пешниҳоди бехтар намудани вазъияти бозори қарзӣ кумаки амалӣ мерасонад.

Мутаасифона дар 1 соли охир (ноябри 2018 – ноябри 2019) дар сомонаи бюрои БҚИТ ҳамагӣ 14 хабарӣ нав гузошта шудааст, ки аз он 8 хабарӣ оид ба табрикот ба ҷашнҳои давлатӣ ва миллӣ буда, боқимонда 7 хабарӣ дигар дар бораи вохуриҳо бо ҳамкорони қаблӣ ва нав мебошанд. Яъне дар сомонаи ширкат ягон маводи таҳлилӣ дида намешавад.

Ҳамчунин, боиси қайд аст, ки сомонаи бюрои мазкур танҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ пеш бурда мешавад ва маълумот бо забони давлатӣ дар он тамоман вучуд надорад.

Дар сомонаи ҚДММ "Бюрои таърихи қарзии Сомониён" ворид шудан ғайриимкон аст. Ҳангоми ворид шудан дар он танҳо як маълумот аст, ки шумораи шартномаҳо то имрӯз зиёда аз 970 ҳазор мебошад.

Мувофиқи маълумоти февралӣ аз ташкилотҳои қарзӣ дар баъзе ҳолатҳо аз ҷониби бюрои қарзӣ маълумот сари вақт навад намешавад ва ё нисбати муштарӣ маълумоти хато пешниҳод карда мешавад. Масалан, муштарӣ дар ҳолати санҷиш қарздор нест, вале бюро дар ҳисоботи қарз онро қарздор нишон медиҳад ва танҳо баъди иддаои муштарӣ ва муколамаи ташкилоти қарзӣ бо бюро маълумот навад карда мешавад.

Ҳолатҳои низ мавҷуданд, ки муштарӣ дар вақти санҷиш қарздор аст, аммо маълумоти пешниҳод намудаи бюро онро қарздор нишон намедиҳад, ки ин ҳолат ба ташкилоти қарзӣ хавфи барнагаштани қарзро ба вучуд меорад.

Ҳолатҳои мазкур ё бо "айби" ташкилотҳои қарзӣ, ки ба бюро маълумоти нодуруст пешниҳод мекунанд ва ё маълумотро сари вақт пешниҳод намекунанд ва ё бо "гуноҳи" бюрои таърихи қарз, ки маълумоти ташкилотҳои қарзиро ба пойгоҳи маълумотӣ ворид намекунанд ва ё сари вақт ворид намекунанд, ба вучуд меоянд.

Ба ғайр аз ин, бояд гуфт, ки фаъолияти молиявии бюрои таърихи қарзӣ айни замон ношаффоф аст, зеро аз ин ташкилотҳо пешниҳоди ҳисоботи оммавӣ талаб карда намешавад.

Ҳамин тариқ фаъолияти институти Бюрои таърихи қарзии Тоҷикистонро ҳамагӣ 10 сол аст, аммо таърихи рушди ширкатҳои шабех дар ҳориҷа давраи тӯлонитар дорад (зиёда аз 100 сол дар ИМА ва Британияи Кабир). Аммо, як падидаи хеле муҳимро қайд кардан лозим аст - қариб тамоми таҷрибаи мусбии ҳориҷӣ дар самти қонунгузорӣ дар Тоҷикистон бомуваффақият татбиқ карда мешавад. Вале ин ҳоло ҳам нокифоя мебошад ва ба зарурати даҳолат накардан ба фаъолияти институти ватании бюрои таърихи қарз ишора намекунад.

Пешниҳодҳо оид ба такмили институти бюрои таърихи қарзӣ дар Тоҷикистон.

Барои рушди минбаъдаи бозори таърихи қарз, мукамал гаштани фаъолияти бюрои таърихи қарзӣ, "тарбия" намудани муштарӣни ташкилотҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ пешрафти бозори қарзҳои бонкии Тоҷикистон иҷрои як қатор корҳои қобили қабул ва саривақтӣ меҳисобем. Аз ҷумла:

1. гирифтани ҳисоботи қарзӣ на танҳо барои бастанӣ шартномаи қарз (кредит), инчунин бо мақсадҳои дигар (барои иҷораи хона, ба кор қабул шудан ва ғ.) бо розигии субъекти таърихи қарз имконпазир шавад;

2. пешниҳоди ҳисоботи қарзӣ на танҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ, инчунин қарзҳо аз ҳисоби хизматрасониҳои коммуналӣ, ҷаримаҳои маъмурӣ, қарзҳои иҷораи манзил ва

корхона ва ғ. бо розигии субъекти таърихи қарз имконпазир шавад;

3. муваззаф намудани бюрои таърихи қарз барои таҳқиқи оморӣ бе муаррифии субъектҳои таърихи қарз ва нашр намудани маълумоти таҳлилӣ ва оморӣ барои доираи васеи истифодабарандагон;

4. қонунгузорӣ бояд барои ҳатоғиҳое, ки қарзгиранда ошкор кардааст, ҷарима таъйин кунад (ҳам барои бюрои таърихи қарз ва ҳам барои ташкилоти қарзие, ки маълумоти нодуруст пешниҳод кардааст ва ё маълумоти навро ворид накардааст);

5. дар бюро ҷамъ намудани маълумот вобаста ба дархостҳое, ки аз

10.

ҷониби ташкилотҳои қарзӣ рад карда шудаанд ва сабабҳои рад шудани онҳо;

6. муваззаф намудани бюрои таърихи қарзӣ барои нашр намудани ҳисоботи молиявии солонаи худ;

7. муваззаф намудани ташкилотҳои қарзӣ барои ба ҳамаи бюрои таърихи қарзии амалкунанда дар бораи қарздорон маълумот фиристондан ва гирифтани;

8. зиёд намудани муҳлати нигоҳдории маълумот дар бораи таърихи қарз аз 5 сол ба 10 сол;

9. масъалаи таҳвили ҳатмии иттилоот дар бораи таърихи қарзҳо ба Бонки миллии барои мониторинг ва ислоҳи сиёсати пулию қарзӣ ҳамчунон боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Barron J., Staten M. The Value of Comprehensive Credit Reports: Lessons from the U.S. Experience. World Bank, 2000;
2. Olegario R. A Culture of Credit: Embedding Trust and Transparency in American Business. Harvard University Press, 2006;
3. Baer T., Carassinu M., Del Miglio A., Fabiani C., Ginevra E. The national credit bureau: a key enabler of financial infrastructure and lending in developing economies // McKinsey working papers on risk, 2009;
4. Сомонаи расмии бюрои қарзии Dun & Bradstreet – www.dnb.com
5. Сомонаи расмии бюрои қарзии Equifax - www.equifax.com
6. Сомонаи расмии бюрои қарзии Experian – www.experian.com
7. Сомонаи расмии бюрои қарзии TransUnion - www.transunion.com
8. Копейкин А.Б., Рогожина Н.Н. Зарубежный опыт работы кредитных бюро и перспективы развития системы кредитных бюро в России. М.: Фонд «Институт экономики города», 2005. 106 с.
9. Федеральный закон №218-ФЗ «О кредитных историях», 22.12.2004г.
10. Сомонаи расмии Бонки марказии Россия – www.cbr.ru
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)”, ш. Душанбе, 26 март соли 2009, № 492
12. Сомонаи расмии ҶДММ бюрои таърихи қарзии “Бюрои қарзию иттилоотии Тоҷикистон” - www.cibt.tj
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” – ш. Душанбе, 2011. №722
14. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон – www.bmt.tj
15. Пашкевич М.В. Бюро кредитных историй как источник информации о платежеспособности потенциальных заемщиков // Банковское право. 2013. № 4. С. 13–16.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Комилов Низомиддин Бегаҳмадович - номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 918579290, email: nizomiddin.komilov@mail.ru

Информация об авторе:

Комилов Низомиддин - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел: 918579290, электронная почта: nizomiddin.komilov@mail.ru

Information about the author:

Komilov Nizomiddin - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel: 918579290, e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

УДК: 336.7

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ САНДУҚИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИЧОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипов С.Б.

Чориева Ф.М.

Аннотатсия: Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ-методологии идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин роҳҳои тақмили он бо назардошти мушкилот ва тамоюлҳои муосири бозори молиявӣ баррасӣ карда шудаанд. Мушкилоти асосии идоракунии хавфҳои қарзӣ, диверсификатсияи сандуқи қарзӣ, инчунин баланд бардоштани сифат ва даромаднокии он ошкор карда шуданд. Тавсияҳо оид ба татбиқи усулҳои самараноки баҳодиҳии қарзгирандагон, оптимизатсияи сохтори сандуқи қарзӣ ва истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ барои автоматикунории равандҳои идоракунӣ пешниҳод карда шудаанд. Ба зарурати ба назар гирифтани хусусияти миллии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла таъсири омилҳои беруна, аз қабili муҳоҷирати меҳнатӣ ва тағйирёбии асёр таъкид карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои мутахассисони бонкӣ, танзимгарон ва муҳаққиқони соҳаи молия муфид бошанд.

Калидвожаҳо: сандуқи қарзӣ, идоракунии хавфҳо, даромаднокӣ, қобилияти қарзӣ, бонкҳои Тоҷикистон, устувории молиявӣ, автоматикунонӣ, хавфҳои асёрӣ, танзим.

Барои иқтибос: Шарипов С.Б. Мукамалгардонии механизми идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ С.Б. Шарипов, Ф.М. Чориева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 397-407.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шарипов С.Б.

Чориева Ф.М.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты управления кредитным портфелем коммерческих банков Республики Таджикистан, а также пути его совершенствования с учетом современных вызовов и тенденций финансового рынка. Выявлены основные проблемы, связанные с управлением кредитными рисками, диверсификацией портфеля, а также повышением его качества и доходности. Предложены рекомендации по внедрению более эффективных методов оценки заемщиков, оптимизации структуры кредитного портфеля и использования современных цифровых технологий для автоматизации процессов управления. Сделан акцент на

необходимости учета национальной специфики экономики Таджикистана, включая влияние внешних факторов, таких как трудовая миграция и валютные колебания. Результаты исследования могут быть полезны для банковских специалистов, регуляторов и исследователей в области финансов.

Ключевые слова: кредитный портфель, управление рисками, прибыльность, кредитоспособность, банки Таджикистана, финансовая стабильность, автоматизация, валютные риски, регулирование.

IMPROVING THE MECHANISM FOR MANAGING THE LOAN PORTFOLIO OF COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sharipov S.B.

Chorieva F.M.

Annotation: The article examines the theoretical and methodological aspects of managing the loan portfolio of commercial banks of the Republic of Tajikistan, as well as ways to improve it taking into account modern challenges and trends in the financial market. The main problems related to credit risk management, portfolio diversification, as well as improving its quality and profitability are identified. Recommendations are proposed for the introduction of more effective methods of assessing borrowers, optimizing the structure of the loan portfolio and using modern digital technologies to automate management processes. The emphasis is placed on the need to take into account the national specifics of the Tajik economy, including the influence of external factors such as labor migration and currency fluctuations. The results of the study may be useful for banking professionals, regulators and researchers in the field of finance.

Keywords: loan portfolio, risk management, profitability, creditworthiness, banks of Tajikistan, financial stability, automation, currency risks, regulation.

Гузориши масъала. Дар робита ба рушди низоми бонкӣ, густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва васеъгардии доираи амалиётҳову хизматрасониҳои бонкӣ тақозо мегардад, ки хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботи муштариён тақмил дода шаванд ва роҳу усулҳои муассири пешниҳоди хизматрасониҳо мавриди қарор гирад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи иқтисодӣ метавонад заминаи мусоиди рушди иҷтимоӣ-иқтисодиро дар кишвар фароҳам оварад ва ҷараёни муносибатҳои муштариёро ба ташкилотҳои қарзӣ густариш бахшад.

Мақсади мақола – ин муаммалгардонии механизми идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муҳтавои асосии мавод. Тақмили механизми идоракунии сандуқи қарзии бонки тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор омилҳои муҳим вобаста аст, ки ба суботи молиявӣ ва рушди иқтисодии кишвар таъсири назаррас мерасонанд. Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо мушкилоти зиёд, аз ҷумла, таваррум, тағйирёбии арз ва вобастагии шадид аз кумакҳои хориҷӣ ва интиқоли пули муҳоҷирони қарзӣ рӯбарӯ аст. Ин омилҳо

барои низоми бонкӣ хавфҳои зиёдро ба вучуд оварда, идоракунии самараноки сандуқи қарзиро бо мақсади кам кардани талафоти эҳтимоли ва нигоҳ доштани суботи бонкҳо тақозо мекунад.

Тағйироти меёрӣ низ дар аҳамияти ин мавзӯ нақши муҳим мебозад. Дар солҳои охир Бонки миллии Тоҷикистон ба қорӣ намудани меёрҳо ва стандартҳои нав, ки ба таҳкими устувори молиявии бонкҳо нигаронида шудаанд, фаъолона қорӣ карда истодааст. Ин тадбирҳо пурзӯр кардани талабот ба сармоягузорӣ, такмил додани низоми идоракунии хавфҳо ва мутобиқ кардани фаъолияти бонкҳо ба стандартҳои байналмилалӣ дар бар мегиранд. Бонкҳои тичоратӣ бояд ба ин тағйирот мутобиқ шаванд, ки ин такмил додани чараёнҳои идоракунии дохилии қарзҳо тақозо мекунад.

Мушкилоти ҷиддие сатҳи баланди қарзи батаъхиратода боқӣ мемонад, ки он аз таърихи нокифояи қарз ва суғ будани механизмҳои ҷамъоварии маълумот дар бораи қарзгирандагон шаҳодат медиҳад. Ин баҳодихии қобилияти қарзии мизочонро душвор мегардонад ва хавфи пардохт накарданро зиёд мекунад. Идоракунии самараноки сандуқи қарзӣ метавонад меёрҳои пешфарзро ба таври назаррас коҳиш диҳад ва сифати дороиҳои бонкҳо беҳтар созад, ки барои солимгардонии молиявии онҳо муҳим аст. [1, С. 39]

Илова бар ин, баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳусус бо зуҳури фанновариҳои нави молиявӣ ва хизматрасонии бонкии рақамӣ, рақобатпазиртар мешавад. Дар шароити афзоюндаи рақобат, бонкҳо бояд таҷрибаҳои инноватсионии идоракунии қарз, аз ҷумла истифодаи маълумоти калон ва таҳлилро барои беҳтар арзёбӣ кардани хатар ва қабули қарорҳои огоҳона қабул кунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки рақобатпазир

боқӣ монанд ва ба шароити зудтағйирёбандаи бозор мутобиқ шаванд.

Рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар низ ба самаранокии баҳши бонкӣ вобастагии мустақим дорад. Бонкҳои тичоратӣ дар дастгирии соҳибқории хурду миёна, ки муҳаррики рушди иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нақши калидӣ доранд. Беҳтар намудани идоракунии сандуқи қарзӣ ба рушди соҳибқорӣ, беҳтар шудани дастрасӣ ба маблағ ва аз ин рӯ, беҳтар шудани фазои иқтисодии кишвар мусоидат мекунад.

Аммо дар баробари ҷанбаҳои дар боло зикршуда як қатор мушкилоте мавҷуданд, ки ба идоракунии самараноки сандуқи қарзӣ ҳалал мерасонанд. Аз ҷумла, сатҳи пасти саводнокии молиявии аҳоли, маҳдуд будани имкониятҳои диверсификатсияи иқтисодиёт, ақибмонии технологияи низоми бонкӣ ва мушкилот дар таъмини гарав ва ҷамъоварии гарав. Ин мушкилот муносибати ҳамаҷониба ва татбиқи стратегияҳоеро талаб мекунад, ки барои бартараф кардани онҳо нигаронида шудаанд. [8, С. 75]

Ҳамин тариқ, такмили механизми идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо муҳим, балки тадбири зарурии таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ ва дастгирии рушди иқтисодии кишвар мебошад. Сармоягузорӣ ба рушди фанновариҳои молиявӣ, баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли ва беҳбуди муҳити меёрӣ барои расидан ба ин ҳадафҳо ва таҳкими суботи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Дар идомаи таҳқиқоти мазкур, баррасии самтҳо ва стратегияҳои мушаххасеро, ки барои ноил шудан ба идоракунии устувор ва самараноки қарз амалӣ кардан мумкин аст, зарур аст.

Бояд гуфт, ки яке аз самтҳои асосӣ ин истифодаи ғайилонаи технологияҳои муосир ва воситаҳои таҳлилий мебошад. Маълумоти калон ва омӯзиши мошинсозӣ ба бонкҳо имкон медиҳанд, ки хавфҳои қарзӣ ва рафтори қарзгиронро дақиқтар таҳлил кунанд. Татбиқи чунин технологияҳо сармоягузори назаррасро талаб мекунад, аммо манфиатҳои эҳтимолӣ дар шакли коҳиши меъёрҳои пешфарз ва беҳтар кардани сифати дороиҳо ин сармоягузори арзишманд мегардонанд.

Чанбаи муҳим ин баланд бардоштани саводнокии молиявӣ аҳоли мебошад. Набудани дониш дар бораи маҳсулот ва хизматрасониҳои молиявӣ аксар вақт боиси қабули қарорҳои нодурусти қарзгирандагон мегардад, ки ин хатарҳо барои бонкҳо зиёд мекунад. Барномаҳои саводнокии молиявӣ, ки ҳам бонкҳо ва ҳам муассисаҳои давлатӣ роҳандозӣ мекунанд, метавонанд сатҳи муфлисиро ба таври қобили мулоҳиза коҳиш диҳанд ва қарзгирӣ масъулиятнокро ҳавасманд кунанд. Ба барномаҳои таълимии мактабҳо ва донишгоҳҳо дохил намудани курсҳои саводнокии молиявӣ, инчунин гузаронидани маърақаҳои иттилоотӣ дар байни калонсолон метавонад дар ин самт тадбирҳои муассир бошанд.

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии сандуқи қарзӣ инчунин такмил додани заминаи ҳуқуқӣ ва механизмҳои ҷамъоварии гарав зарур аст. Соддасозии расмиёти муҳофизати судӣ ва иҷрои қарорҳои судӣ ба бонкҳо кӯмак мекунад, ки дороиҳои осебдида зудтар ва бо арзиши камтар барқарор кунанд. Ин ҳамкориҳои зичи бахши бонкӣ ва мақомоти давлатӣ барои таҳия ва татбиқи механизмҳои бештар муассири ҳуқуқиро тақозо мекунад. [10, С. 13]

Диверсификатсияи сандуқи қарзӣ стратегияи муҳими коҳиш додани хавф мебошад. Бонкҳо бояд кӯшиш кунанд, ки қарзро дар бахшҳои гуногуни иқтисод пахн

кунанд, то вобастагӣ аз баъзе соҳаҳо, аз қабили кишоварзӣ ё истихроҷро коҳиш диҳанд. Ин метавонад қарздиҳии шадид ба соҳаҳои инноватсионӣ ва рушдбанда, аз қабили технологияҳои иттилоотӣ, энергияи барқароршаванда ва тичорати хурдро дар бар гирад. Дастгирии стартапҳо ва тичорати нав тавассути барномаҳои махсуси қарзӣ ва кафолатҳо инчунин метавонад ба диверсификатсия ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ мусоидат кунад.

Назорати самаранокии дохилӣ ва идоракунии хавфҳо асоси идоракунии муваффақонаи сандуқи қарзӣ мебошанд. Бонкҳо бояд системаҳои огоҳкунии пешакӣ ва мониторингро ҷорӣ кунанд, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки сари вақт муайян ва ба тағйирот дар сифати дороиҳо вокуниш нишон диҳанд. Стресс-тестҳои мунтазам ва таҳлили сценарияҳо ба арзёбии устувории бонк ба сценарияҳои гуногуни иқтисодӣ ва қабули қарорҳои оқилонаи идоракунӣ кӯмак мекунанд. [4, С. 202] Рушди аудити дохилӣ ва такмили ихтисоси кормандоне, ки ба идоракунии хавфҳо машғуланд, низ қадамҳои муҳим дар ин самт мебошанд.

Инчунин метавон хулоса кард, ки такмили механизми идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати маҷмӯӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, баланд бардоштани саводнокии молиявӣ, такмили заминаи ҳуқуқӣ, диверсификатсияи сандуқи қарзӣ ва пурзӯр намудани назорати дохилиро талаб мекунад. Ин тадбирҳо на танҳо ба бонкҳо дар мубориза бо мушкilotи мавҷуда мусоидат мекунанд, балки барои рушди устувор ва рушди бахши бонкӣ дар дарозмуддат замина фароҳам меоранд. Муҳим он аст, ки сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи ин стратегияҳо, ки низоми молиявиро таҳким бахшида, ба шукуфоии умумии иқтисодии Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

Дар асоси таҳқиқот метавон гуфт, ки яке аз мушкилоти ҷиддие, ки ба идоракунии босамари сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалал мерасонад, нарасидани кадрҳои баландихтисос мебошад. Нарасидани мутахассисони дорои донишу малакаи амиқ дар соҳаи таҳлили қарз, арзёбии хавф ва идоракунии сандуқи қарзӣ, метавонад боиси як қатор оқибатҳои манфӣ гардад.

Аввалан, он хавфи қарзиро зиёд мекунад. Таҳлили нокифояи қарз метавонад боиси хатогиҳо дар арзёбии қобилияти қарзии қарзгирандагон гардад, ки дар навбати худ боиси додани қарз ба мизочони безътимод ва зиёд шудани хавфи барнагаштани маблағ мегардад. Баҳодиҳии носоҳеҳи таваккал низ нақш мебозад: дуруст муайян накардан ва муайян накардани намудҳои гуногуни хавфҳои қарзӣ боиси идоракунии босамари хавфҳо ва талафоти назарраси бонк мегардад.

Дуввум, ин боиси паст шудани сифати сандуқи қарзӣ мегардад. Афзоиши дороиҳои

мушкилӣ аз сабаби сари вақт муайян накардани қарзгирандагони мушкил ва усулҳои босамари қарз ба онҳо ба амал меояд, ки ин боиси афзоиши мӯҳлат ва барнагаштидани қарзҳо мегардад. Илова бар ин, набудани диверсификасияи сандуқи қарзӣ, ки дар натиҷаи ба инобат гирифта нашудани хатарҳои соҳавӣ ва минтақавӣ ба вучуд омадааст, онро ба ҳодисаҳои номусоиди иқтисодӣ осебпазир мегардонад.

Савум, самаранокии бонкро паст мекунад. Хароҷот зиёд мешавад, зеро зарурати ҷалби мутахассисони хориҷӣ ё бозомӯзии кормандон, ки боиси хароҷоти иловагӣ мегардад. Аз даст додани мизочон низ дар сурате имконпазир мегардад, ки бонк маҳсулот ва хизматрасониҳои қарзии баландсифатро пешниҳод карда натавонад, ва ин омил дар навбати худ боиси хуруҷи муштариёну аз даст додани мавқеи бозор мегардад.

Ҷадвали № 1. - Проблемаҳо ва роҳҳои тақмил додани идоракунии сандуқи қарз.

Муаммоҳо	Сабабҳо	Таъсир ба идоракунии сандуқи қарз	Роҳҳои ҳалли пешниҳодшуда
Сифати пасти таҳлили қарзӣ	-норасоии маълумоти тахассусӣ; - набудани таҷриба.	- хулосаҳои нодуруст ҳангоми арзёбии қобилияти қарзӣ; - афзоиши сатҳи қарзи батаъхирато.	- рушди таҳияи барномаҳои таълимӣ. - тақмили ихтисоси кормандон
Хавф-менечменти ғайрисамарнок	Норасоии дониш дар бораи усул ва воситаҳои муосири идоракунии хавфҳо	- Арзёбии нодуруст ва идоракунии хавфҳо; - талафоти молиявӣ	- Татбиқи барномаҳои таълимии мунтазам; - семинарҳо ва тренингҳо оид ба идоракунии хавфҳо.

Истифодаи нокифояи технологияҳои муосир	Набудани малакаи даркор бо маълумотҳои ҳаҷмнок ва усулҳои таҳлилий.	- коҳиш ёфтани дараҷаи рақобатпазирӣ; - аз даст додани имкониятҳои он ба тақмил додани идоракунии қарз.	- ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ; - курсҳои таҳлилий ва технологӣ.
Интиқоли кадрҳо	- сатҳи пасти музди меҳнат; - набудани афзоиши дараҷаи касбӣ.	- аз даст додани мутахассисони соҳибхитос; - хароҷоти доимӣ барои омӯзиши кормандони наф.	- зиёд кардани музди меҳнат; - барномаҳои ҳавасмандкунӣ ва рушди дараҷаи касбӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре ки таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, мушкилоти марбут ба идоракунии сандуки қарзӣ сифати пасти таҳлили қарзро аз сабаби надоштани таҳсилоти махсус ва таҷрибаи иҷтимоӣ дар бар мегирад, ки аксаран боиси баҳодихии нодурусти қобилияти қарзгирандагон ва афзоиши қарзи мӯҳлатнашуда мегардад. Ин норасоӣҳо ба сандуки умумии қарз таъсир расонида, онро камтар эътимодноки мегардонанд ва хавфҳои қарзиро зиёд мекунанд.

Аз ин ҷадвал хулоса баровардан мумкин аст, ки идоракунии бесамари таваккал, ки дар натиҷаи надониестани усулҳои муосири идоракунии хавф ба вучуд меояд, боиси баҳодихии нодурусти хавф ва талафоти молиявӣ мегардад. Ин қобилияти бонкро дар идоракунии самараноки хатарҳо заиф месозад ва аз ин рӯ, идоракунии сандуки қарзии бонкро низ бад менамояд.

Илова бар ин, надоштани малакаи даркор бо технологияҳои муосир ва воситаҳои таҳлилий рақобатпазирӣ бонкро коҳиш дода, имкониятҳои тақмили идоракунии қарзҳоро аз даст медиҳад. Ин бонкро ба шароити тағйирёбандаи бозор ва хатарҳои эҳтимолӣ камтар мутобик месозад.

Ниҳоят, ивазшавии зиёди кадрҳо аз сабаби паст будани музди меҳнат ва набудани дурнамои касб хароҷоти омӯзиши доимии кормандони навро зиёд мекунанд ва

боиси аз даст додани мутахассисони соҳибхитос мегардад. Омили мазкур ба устуворӣ ва самаранокии идоракунии сандуки қарзии бонк таъсири манфӣ мерасонад.

Бояд гуфт, ки тахассуси нокифояи кадрҳо боиси як қатор мушкилоти ҷиддии идоракунии сандуки қарзӣ мегардад:

1. мутахассисони ба таври нокифоя омодашуда ҳангоми арзёбии қобилияти қарзии қарзгирандагон, метавонанд хулосаҳои нодуруст пешниҳод намоянд, ки ин хатари додани қарзҳои мушқилиовар ва дар натиҷа зиёд шудани сатҳи қарзи ба таъхирафта меафзояд;

2. мутахассисоне, ки сатҳи зарурии тахассусӣ надоранд, наметавонанд ҳамаи хавфҳои эҳтимолии вобаста ба қарздиҳиро ба инобат гиранд, ки ин боиси нодурусти арзёбӣ ва идоракунии хавф мегардад. Ин омил метавонад барои бонк хисороти зиёди молиявӣ расонад;

3. усулҳои муосири идоракунии қарз, ба монанди таҳлили маълумотҳои ҳаҷмнок ва омӯзиши иттилоотӣ, тахассуси баланд ва дониши махсусро талаб мекунад. Кормандоне, ки сатҳи тахассусиашон паст мебошад, барои истифодаи самаранокии ин технологияҳо малакаҳои заруриро надоранд, ва ин омил рақобатпазирӣ бонкро коҳиш медиҳад.

Барои ҳалли мушкилоти дар боло зикршуда, дар асоси ин тадқиқот мо чораҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. рушди ҳамкориҳои бонкҳо ва муассисаҳои таълимӣ чӣгати ташкили барномаҳои махсуси таълимӣ ва курсҳои тақмили ихтисос муҳим аст. Ин барои тайёр кардани насли нави мутахассисони дорои донишу малакаи зарурӣ кумак мерасонад;

2. бонкҳо бояд барномаҳои доимии тақмили ихтисоси кормандони худро, аз ҷумла тренингҳо, семинарҳо ва курсҳои тақмили ихтисосро амалӣ намоянд. Ин ба мутахассисон имкон медиҳад, ки аз навтарин усулҳо ва технологияҳои идоракунии қарз огоҳ бошанд;

3. бардоштани музди меҳнат ва додани имтиёзҳои иловагӣ метавонад мутахассисони соҳибихтисосро бештар ҷалб ва нигоҳ дошта шаванд. Он инчунин кормандони мавҷударо барои рушди касбӣ ва тақмил додани малакаи худ ҳавасманд месозад;

4. ҷалби коршиносони байналмилалӣ ва иштирок дар ташаббусҳои ҷаҳонии таълимӣ, метавонад ба бонкҳои Тоҷикистон дар қабули таҷрибаҳои беҳтарин ва таҷрибаҳои идоракунии қарз кӯмак расонад. Он инчунин ба баланд бардоштани дониш ва малакаи умумии кормандон мусоидат мекунад.

Мушкилоти кадрҳои пастихтисос дар соҳаи идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷӯҳи ғаврӣ ва муносибати ҳамаҷонибаро тақозо мекунад. Ҳалли ин мушкилот тавассути таҳияи барномаҳои таълимӣ, фароҳам овардани шароит барои тақмили пайвастаи ихтисос ва беҳбуди шароити кори мутахассисони бонк имконпазир аст. Чунин тадбирҳо на танҳо сифати идоракунии сандуқи қарзиро беҳтар мегардонанд, балки устувории молиявии низомии бонкиро таҳким бахшида, ба рушди

умумии иқтисодӣ ва рушди кишвар мусоидат менамоянд. [6, С. 83]

Дар асоси тадқиқот омилҳои муайян кардем, ки ба сандуқи қарзии бонки тичоратӣ таъсир расонида, онҳоро метавон ба иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ ҷудо кард. Ин омилҳо дар ташаккули сиёсати қарзии бонк нақши калидӣ доранд ва натиҷаҳои молиявӣ устувории онро муайян месозанд. Минбаъд омилҳои иқтисодиро, ки ба идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ таъсир мерасонанд, баррасӣ хоҳем кард. Омилҳои иқтисодӣ ба идоракунии сандуқи қарзии бонк таъсири калон мерасонанд. Рушди иқтисодӣ, сатҳи бекорӣ, таваррум ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мустақиман ба талабот ба қарзҳои корхонаҳо ва шахсони воқеӣ таъсир мерасонанд. Афзоиши рушди иқтисодӣ, масалан, одатан талаботро ба қарзҳо афзоиш медиҳад, ки ин омил метавонад дороиҳои сандуқи қарзии бонкро афзоиш диҳад.

Тағйирёбии қурби асъор ва таваррум низ нақши калидӣ доранд. Сатҳи баланди таваррум метавонад хатари иҷро накардани қарзро зиёд кунад, зеро қарзгирандагон метавонанд бо сабаби паст шудани қобилияти харидорӣ дар пардохти қарз мушкилӣ дошта бошанд. Тағйирёбии қурби асъор муҳим аст, хусусан агар қарзгирандагон бо аъори хориҷӣ қарз гиранд, ки ин метавонад вазъии молиявии онҳоро ба таври назаррас тағйир диҳад. [11, С. 306]

Меъёрҳои фоизии муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон омилҳои дигари муҳими иқтисодӣ мебошанд. Тағйирёбии меъёрҳои фоизӣ метавонад ба хароҷоти ҷалби захираҳо аз ҷониби бонк ва шартҳои пешниҳоди қарз ба мизочон ба таври назаррас таъсир расонад. Баландшавии фоизҳо метавонад талаботро ба қарзҳо коҳиш диҳад, ки дар навбати худ метавонад ба гардиши пули нақд дар бонк ва таркиби сандуқи қарзии он таъсир расонад.

Омилҳои ғайрииктисодӣ низ ба идоракунии сандуқи қарзии бонк таъсири калон мерасонанд. Суботи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ низ нақши калидӣ мебозад. Зеро ноустувории сиёсӣ ё тағйирот дар қонунгузорӣ метавонад барои низоми бонкӣ хатарҳои иловагӣ, аз ҷумла шартҳои пардохти қарз ва ӯҳдадорихоро эҷод созад.

Омилҳои иҷтимоӣ ва демографӣ низ нақши назаррасро мебозанд. Тағйироти демографӣ, аз қабилӣ тағйироти аҳоли ва тамоюлҳои иҷтимоӣ, метавонанд талабот ба қарз ва таркиби онро тағйир диҳанд. Масалан, афзоиши шумораи оилаҳои ҷавон метавонад талаботро ба қарзҳои ипотекаӣ афзоиш диҳад, дар ҳоле ки тағйирот дар афзалиятҳои истеъмоли метавонад ба талабот ба қарзҳои истеъмоли таъсир расонад.

Тағйироти технологӣ ва навоарӣ низ бояд ба назар гирифта шавад. Рушди технологияҳои нав ва рақамикунории хизматрасониҳои молиявӣ ба роҳҳои пешниҳоди қарзҳо ва идоракунии сандуқи қарзӣ таъсири назаррас мерасонад. Бонкҳои, ки бомуваффақият ба технологияҳои нав мутобиқ мешаванд, метавонанд равандҳои қарздиҳиро такмил диҳанд, хатарҳои амалиётро коҳиш диҳанд ва хизматрасонии муштариёро беҳтар созанд.

Омилҳои иқтисодӣ ва ғайрииктисодӣ ба сандуқи қарзии бонки тичоратӣ таъсир расонида, сохтор, хавфҳо ва самаранокии идоракуниро муайян мекунанд. Фаҳмидани ин омилҳо ба бонкҳо дар таҳияи сиёсати мутобиқгардонии қарзӣ ва стратегияҳои идоракунии хавфҳо кӯмак мерасонад, ки барои нигоҳ доштани қудрати молиявӣ ва рушди тичорат мусоидат мекунанд.

Барои беҳтар намудани идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ мо як қатор тадбирҳоро пешниҳод менамоем, ки ба беҳтар шудани сифати сандуқи қарзӣ, кам кардани хавфҳо ва баланд бардоштани

самаранокии идоракунии мусоидат мекунанд, ки инҳоро дар бар мегиранд:

1. такмили раванди арзёбии скоринги қарзӣ ва арзёбии қобилияти қарзӣ:

- татбиқи моделҳои муосири арзёбии скоринги қарзӣ дар асоси маълумоти ҳаҷмнок ва таҳлил;

- таҳияи системаи автоматикунонидашудаи арзёбии қобилияти қарзии қарзгирандагон;

- татбиқи мониторинг ва таҳлили сандуқи қарзӣ барои саривақт ошкор намудани мушкилоти эҳтимоли;

2. тақвияти чораҳо оид ба ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти муштариён:

- таҳияи усулҳои тафтиш ва тасдиқи маълумоти муштариён;

- истифодаи маълумот аз манбаъҳои беруна барои беҳтар кардани сифати таҳлили хатарҳо;

- татбиқи низоми мониторинги тағйирот дар вазъи молиявии қарзгирандагон;

3. диверсификатсияи сандуқи қарзӣ:

- таҳияи стратегияҳои диверсификатсияи хавфҳои қарзӣ аз рӯи соҳа ва намудҳои қарзгиргирандагон;

- васеъ намудани доираи маҳсулоти қарзӣ барои сегментҳои мухталифи бозор;

- мониторинг ва назорати тамаркузи хавфҳо дар сандуқи қарзӣ;

4. тақвияти назорат аз болои сифати дороиҳо:

- таҳияи тартибу усулҳо барои барвақт муайян кардани дороиҳои мушкилнок;

- такмили равандҳои ситонидани қарз ва идоракунии нопардохтҳо;

- татбиқи низоми захиравӣ дар ҳолати талафоти эҳтимолии қарз;

5. Тарбия ва такмили кадрҳо:

- гузаронидани тренингҳо ва курсҳои мунтазам барои кормандон оид ба идоракунии хавфҳои қарзӣ;

- таҳияи барномаҳои таҷрибаомӯзӣ ва табодули таҷриба бо бонкҳои пешрафта ва ташкилотҳои молиявӣ;

- таъсиси системаи ҳавасмандгардонӣ ва мукофотпулӣ барои мутахассисоне, ки дар идоракунии сандуқи қарзӣ машғуланд;

6. истифодаи технология ва инноватсияҳои муосир:

- татбиқи системаҳо ва технологияҳои автоматикунории равандҳои идоракунии сандуқи қарзӣ;

- истифодаи таҳлили маълумот барои пешгӯии хавфҳои қарзӣ ва қабули қарорҳо;

- таҳия ва татбиқи воситаҳои рақамӣ барои беҳтар кардани ҳамкорӣ бо мизочон ва муносибияти чараёнҳо;

7. Такмили заминаи меъёриро ҳуқуқӣ:

- ҳамкории мутақобила бо мақомоти давлатӣ чихати соддагардонии муурофияи судӣ ва ситонидани қарзҳо;

- рушди чараёнҳои ҳуқуқии дохилӣ ва назорати риояи қонунии амалиёти бонкӣ.

Идоракунии самараноки сандуқи қарзии бонки тижоратӣ ҷанбаи асосии таъмини суботи молиявӣ ва рақобатпазирии он дар бозори хизматрасонии молиявӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, муносибати маҷмӯӣ, аз ҷумла на танҳо қарӣ намудани технологияҳо ва усулҳои нав, балки тағир додани фарҳанги корпоративӣ ва ҳамоҳангсозии соҳаҳои гуногуни функционалии бонк зарур аст.

Унсuri муҳими идоракунии муваффақонаи сандуқи қарзӣ ҳамкории зичи байни шӯъбаи молиявӣ ва шӯъбаи идоракунии хавфҳо мебошад. Шӯъбаи молия маълумоти заруриро оид ба вазъи молиявии бонк ва мизочони он пешниҳод менамояд, ки барои арзёбии қобилияти қарзгирандагон ва қабули қарорҳои асоснок оид ба додани қарз истифода мешавад. Дар навбати худ, хавф-менечмент ин маълумотро аз рӯи хатарҳои эҳтимолӣ таҳлил намуда, стратегияҳои коҳиш ё идоракунии онҳоро таҳия мекунад. [2, С. 89]

Шӯъбаҳои фурӯш ва хизматрасонии муштариён инчунин бо пешниҳоди маълумот дар бораи ниёзҳо ва шароитҳои муштариён, ки метавонанд ба вазъи молиявии муштариён таъсир расонанд, нақши муҳим мебозанд. Ҳамкории онҳо бо идоракунии сандуқи қарзӣ барои эҷоди маҳсулоти қарзии дақиқ ва мутобиқшуда мусоидат мекунад.

Шӯъбаи технологияҳои иттилоотӣ дар чараёни идоракунии сандуқи қарзӣ вазифаи калидӣ дошта, қарӣ намудани қарорҳои рақамӣ барои автоматикунории чараёнҳо, эҷоди воситаҳои таҳлилӣ ва беҳтар кардани баҳои қарзиро иҷро мекунад. Ҳамкории байни Шӯъбаи технологияҳои иттилоотӣ ва шӯъбаҳои дигар барои бомуваффақият ҳамгирой намудани технологияҳои нав ва мутобиқ сохтани чараёнҳои дохилӣ ба шароити тағйирёбандаи бозор зарур мебошад.

Дастгирии роҳбарияти олӣ ва саҳмдорон дар татбиқи бомуваффақияти стратегияҳои идоракунии сандуқи қарзӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Нигоҳи дақиқи стратегӣ ва дастгирии молиявӣ ба тағйирот барои навсозии технология ва баланд бардоштани малакаи кормандон мусоидат мекунад. Инчунин ташаккул додани фарҳанги хавфҳо ва идоракунии тағйирот барои он муҳим аст, ки ба кормандон дар дарки нақши ҳеш вобаста ба таъмини суботи молиявӣ ва кам кардани хатарҳои қарзӣ кӯмак менамояд.

Ҳамин тариқ, маҷмӯи ин тадбирҳо ба баланд бардоштани самаранокии равандҳои амалиётӣ, кам кардани хавфҳои қарзӣ ва баланд бардоштани устувории молиявии бонк нигаронида шудааст. Татбиқи бомуваффақияти онҳо муттаҳид намудани саъю кӯшиши тамоми воҳидҳои асосии сохтори бонк ва дастгирии роҳбарияти олиро талаб мекунад, ки рушди устувори ташкилоти бонкиро дар шароити бозори муосири молиявӣ таъмин менамояд.

Хулоса метавон гуфт, ки такмили механизми идоракунии сандуқи қарзии бонки тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муҳими стратегӣ буда, ба таъмини суботи молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии амалиёт нигаронида шудааст. Бархӯрди ҳамаҷониба ба ин масъала, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои нав, ҳамоҳангсозии самтҳои гуногуни функционалии бонк ва тағйироти фарҳангӣ барои бомуваффақият мубориза бурдан бо мушкилоти муҳити муосири бонкӣ зарур аст.

Ҷорӣ кардани қарорҳои муосири IT, ба монанди таҳлили додаҳо ва омӯзиши мошинсозӣ, равандҳои идоракунии сандуқи қарзиро шаффофтар ва муассиртар мекунад.

Ин ба бонкҳо кӯмак мекунад, ки хавфи қарзиро дақиқтар арзёбӣ кунанд ва стратегияҳои худро вобаста ба муҳити кунунии иқтисодӣ ва ниёзҳои муштарӣ мутобик созанд.

Ҳамчунин ба рушди захираҳои инсонӣ дар баҳши бонкии Тоҷикистон, таъмини таҳассуси зарурии кормандон ва эҷоди фарҳанги масъулиятшиносии идоракунии хавфҳо таваҷҷуҳи хоса бояд дод. Ин тадбирҳо на танҳо барои таҳкими мавқеи бонк дар бозор, балки ба баланд бардоштани эътимоди муштарӣ ва сармоягузoron мусоидат мекунанд, ки омили муҳими рушди устувори низоми молиявии кишвар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуалимзода, Ҳ. А. Роҳҳои таъмини амнияти низоми молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ҳ. А. Абдуалимзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 2(52).
2. Абдуалимзода, Ҳ. А. Усулҳои идоракунии сандуқи қарзии бонкҳо дар шароити муосир / Ҳ. А. Абдуалимзода, Ф. М. Чориева // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-2(39). – С. 87-96.
3. Азизов, С. А. Банковская система Республики Таджикистан и его значимость для развития экономики страны / С. А. Азизов, М. Ш. Шарипов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – № 1(30). – С. 63-69.
4. Азизов, С. А. Методика оценки деятельности кредитных организаций и ее роль в определении коэффициентов и пороговых значений индикаторов финансовой безопасности (часть вторая) / С. А. Азизов, Б. Шарипов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 1(64). – С. 205-215.
5. Аҳадов, И. Қ. Заминаҳои ташаккули дороиҳои бонкӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ / И. Қ. Аҳадов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №. 4-1(29). – С. 219-226.
6. Ашуров, Г. М. Анализ финансовых показателей банковской системы в условиях финансового кризиса / Г. М. Ашуров, С. Д. Махшулов // Финансово-экономический вестник. – 2018. – № 3(15). – С. 80-84.
7. Махшулов, С. Ҷ. Устувори молиявии низоми бонкӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Чулиев, З. А. Ҷиҳонов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 1(30). – С. 169-176.
8. Нуралиева, Д. К. Сифати сандуқи қарзӣ ва таъсири он ба вазъи молиявӣ-иқтисодии бонкҳои тичоратӣ / Д. К. Нуралиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 4. – С. 72-79.
9. Сайфуров, К. Ф. Баландбардории сифати сандуқи қарзӣ ва таҳкими он дар шароити муосир / К. Ф. Сайфуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 4-2(39). – С. 283-291.

10. Сайфулов, К. Ф. Идоракунии хавфи қарзӣ ва таъсири он ба раванди фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ / К. Ф. Сайфулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 7. – С. 12-18.
11. Султонов, З. С. Истифодаи таҷрибаи пешқадами бонкҳои ҷаҳонӣ дар низоми бонкии кишвар / З. С. Султонов, С. Озодаи // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 2(41). – С. 304-307.
12. Чориева, Ф. М. Теоретические аспекты управления кредитного портфеля коммерческих банков / Ф. М. Чориева // Вестник Хорогского университета. – 2023. – № 4(28). – С. 296-308.

Маълумот дар бораи муаллифон

Шарипов Садриддин Бадридинович – PhD, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: +992 93-888-37-73. E-mail: s_sadridin91@mail.ru.

Чориева Фариза Маҳмадназирова – унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru.

Информация об авторах

Шарипов Садриддин Бадридинович – PhD, заведующий кафедрой мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел: +992 93-888-37-73. E-mail: s_sadridin91@mail.ru.

Чориева Фариза Маҳмадназирова – соискатель кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе улица Нахимова 64/14. Телефон: +992 102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru.

Information about the authors

Sharipov Sadridin Badridinovich -PhD, Head of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14 Tel.: +992 93-888-37-73. E-mail: s_sadridin91@mail.ru .

Chorieva Fariza Mahmadvazova – Applicant of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14 Phone: +992 102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru.

УДК 33.334.

СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ**Мирсаидов С.А.**

Аннотатсия. Дар мақола масалаҳои фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, афзалият ва мавқеи он дар рушди соҳаҳои саноатӣ, дар низоми иқтисоди инноватсионӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Қайд шудааст, ки соҳибкорӣ аз лиҳози фаъолияти иқтисодӣ ба аксарияти аҳоли наздик буда, асоси қири миёнаи ҷомеаро таъкил мекунад, ки кафили суботи иқтисодӣ, иҷтимоию сиёсии ҷомеа мебошанд. Муаллиф дараҷаи рушди саноати ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳида, сохтори соҳавии саноатро бо истифода аз нишондихандаҳои иқтисодӣ таҳлил намуда, дар асоси он мавқеи соҳибкоронро дар истеҳсоли маҳсулоти саноати мамлакат муайян кардааст. Ҳамчунин мушкилоти тадбиқи равишҳои инноватсионӣ дар соҳибкории истеҳсолӣ муайян шуда, афзалияти инноватсия асоснок гардидааст, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолиро дар низоми иқтисоди инноватсионӣ инъикос мекунад.

Калидвожаҳо: соҳибкории истеҳсолӣ, инноватсия, консепсия, саноат, гардиши савдои хориҷӣ, принцип, бозор.

Барои иқтибос: Мирсаидов С.А. Соҳибкории истеҳсолӣ дар низоми иқтисоди инноватсионӣ/ С.А. Мирсаидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 408-417.

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СИСТЕМЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ**Мирсаидов С.А.**

Аннотация. В статье исследуются вопросы производственного предпринимательства, его преимущества и место в развитии отраслей промышленности, в системе инновационной экономики. Отмечается, что предпринимательство близко большинству населения по уровню экономической активности, они составляют основу среднего класса общества, которые являются гарантом экономической, социальной и политической стабильности общества. Автор по экономическим показателям анализируется уровень развития промышленности в республике и отдельных регионах, отраслевая структура промышленности и на этом основе выявлено место предпринимателей в производстве промышленной продукции страны. Также определены проблемы применения инновационных подходов в производственном предпринимательстве и обоснован приоритет инноваций, что отражает деятельность производственного предпринимательства в системе инновационной экономики.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, инновация, концепция, промышленность, внешнеторговый оборот, принцип, рынок.

PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN THE SYSTEM OF INNOVATIVE ECONOMY

Mirsaidov S.A.

Annotation. The article examines the issues of industrial entrepreneurship, its advantages and place in the development of industrial sectors, in the system of innovative economy. It is noted that entrepreneurship is close to the majority of the population in terms of the level of economic activity; they form the basis of the middle class of society, which are the guarantors of the economic, social and political stability of society. The author analyzed the level of industrial development in the republic and individual regions, the sectoral structure of industry using economic indicators, and on this basis identified the place of entrepreneurs in the production of the country's industrial products. The problems of applying innovative approaches in industrial entrepreneurship are also identified and the priority of innovation is justified, which reflects the activities of industrial entrepreneurship in the system of innovative economy.

Key words: industrial entrepreneurship, innovation, concept, industry, foreign trade turnover, principle, market.

Гузориши масъала. Дар марҳилаи ҷорӣ инкишоф, фаъолияти соҳибқорӣ истеҳсолӣ омили муҳими таъминкунандаи рушди иқтисодӣ миллӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз ин масъалаҳо дар он зоҳир мегардад, ки таъмини раванди истеҳсолот бо технологияи сифатан нав ба рушди устувори корхона равона шуда, сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти онро таъмин менамояд. Ва ба ин васила иқтисодии инноватсионии корхонаҳои ватанӣ баланд гардида, ҳосияти иқтисоди инноватсиониро дар мамлакат пайдо мекунам.

Мақсади мақолаи илмӣ омӯзиши асосҳои назариявии фаъолияти соҳибқорӣ ва муайян намудани мавқеи соҳибқорӣ истеҳсолӣ дар низоми иқтисоди инноватсионӣ мебошад.

Шарҳи адабиёт. Оид ба омӯзиш фаъолияти соҳибқорӣ ва тадқиқи равишҳои инноватсионӣ, олимони-иқтисоддонҳо асарҳои хеле зиёде ифшо намудаанд, ки ҳамаи онҳо дар ҳоли имрӯз ба тақмили

фаъолияти соҳибқорӣ ва рушди инноватсионӣ боис гардидаанд. Фаъолияти соҳибқорӣ дар шароити муосир яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди минбаъдаи иқтисодӣ иҷтимоӣ ҳар як мамлакат мебошад. Соҳибқорон як ғуруҳи моликияти хусусиро намояндагӣ мекунам ва бо тамоюли теъдоди зиёдгардӣ на танҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, балки дар ҳаёти сиёсии кишвар нақши назаррас доранд.⁴ Яъне фаъолиятест, ки дар таҳкими муносибатҳои бозорӣ дар асоси принсипҳои демократӣ ва моликияти хусусӣ таъсиргуздор аст. Ва ё соҳибқорӣ аз лиҳози фаъолияти иқтисодӣ ба аксарияти аҳоли наздик буда, асоси қишри миёнаи ҷомеаро ташкил мекунам, ки кафили суботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа мебошанд.⁵

Соҳибқорӣ ҳамчун фаъолияти мустақил, ташаббусқорӣ, бо таваккали худ дар шакли истеҳсоли маҳсулот, иҷрои қор, хизматрасонӣ ва машғул шудан ба тиҷорат бо мақсади ба даст овардани фоида фаҳмида

⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982, с. 169.

⁵ Дадомаев Д.Н. Инновационное предпринимательство - путь к рыночной экономике

страны / Д.Н. Дадомаев // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2015. - №3(64-2). – С.149-151.

мешавад.⁶

Принсипҳои асосие, ки фаъолияти соҳибкорӣ ба онҳо таъя мекунад:

- Интихоби озоди фаъолият дар асоси ихтиёрӣ;
- Ба фаъолияти соҳибкорӣ ҷалб намудани амвол ва маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандон;
- Мустақилона таҳияи барномаи фаъолият, интихоби таъминкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти истеҳсолшуда, муқаррар намудани нархҳо мутобиқи хароҷоти истеҳсоли тибқи қонунгузори амалкунанда;
- Ҷалб ва истифодаи захираҳои моддию техникаӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, табиӣ ва дигар захираҳое, ки истифодаи онҳо тибқи қонун манъ ё маҳдуд нашудааст.

Ҳамин тавр аз рӯи андешаҳои олимони ватаниву хориҷӣ ба ақидае омадан мумкин аст, ки соҳибкорӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми иқтисодии бозоргонии муосир буда, бидуни он иқтисод ва умуман ҷомеа наметавонад то андозае тараққӣ кунад. Яъне онҳо имрӯз ҳамчун муҳаррики тавонии рушди низоми иқтисоди инноватсионӣ фаъолият карда истодаанд.

Маводи асосӣ. Пас аз ба даст овардани истиқлолият ва гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисоди

бозорӣ соҳибкорӣ дар бахши саноат афзалият пайдо намуда, баҳри роҳандозии пурраи иқтисодии он саҳмгузошта истодааст. Ва дар ҳоли имрӯз ҳукумати давлат ба соҳаи саноат диққати махсус зоҳир намуда, онро ҳамчун ҳадафи стратегӣ қабул намудаанд. Бо мақсади вусъат додани ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ Тоҷикистон сценарияи рушдро аз кишвари аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил дода, дар ин замина ҷораҳои судманд андешида истодаанд, ки таъмини инкишофи минбаъдаи соҳаро дар бар мегирад.

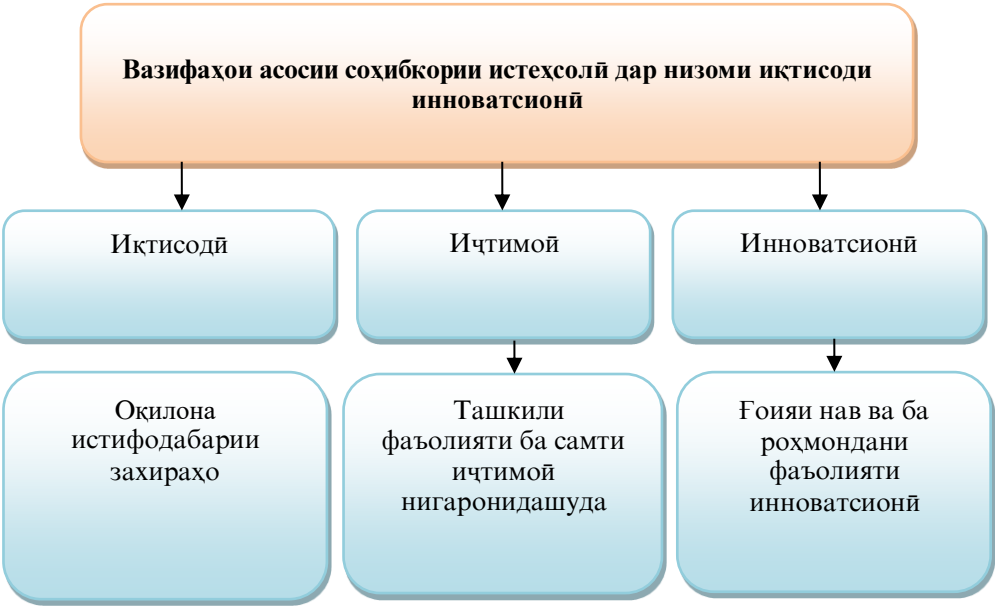
Мутобиқи стратегияву, барномаҳо ва консепсияҳо ҳадафҳои аҳамияти дурнамо муайян шудаанд, ки дар он соҳибкорӣ низ мавқеи махсусро ишғол менамояд:

- Пешрафти устувори иқтисодӣ;
- Тақвияти нерӯи инсонӣ;
- Тақмили низоми идораи давлатӣ;
- Таъсири имкониятҳои содиротии мамлакат;
- Беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ;
- Инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат

Соҳибкорӣ яке аз роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои мавҷудаи иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, қонеъ гардонидани талаботи бозор бо неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ, ҳалли масъалаҳои бекорӣ, камбизоатӣ ва инноватсионӣ мебошад.

Дар ин маврид вазифаҳои калидии соҳибкории истеҳсолиро дар низоми иқтисоди инноватсионӣ ҷудо намудан аз имкон дур нест:

⁶ Жилинский С.Э. Понятие и функции предпринимательства, 2011 г. С.13

Расми 1. Вазифаҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар низоми иқтисоди инноватсионӣ

Тавре аз вазифаҳои дар расми 1. Овардашудаи фаъолияти соҳибкорӣ бармеояд, дар самти иқтисодӣ бевосита истифодабарии оқилонаи захираҳои дар ихтиёраш бударо дар назар дорад, ки боиси баланд бардоштани иқтидори захиравӣ дар истеҳсолот мегардад. Оид ба масъалаи иҷтимоӣ бошад, дар ташкили синфи коргар, истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, таъмини аҳоли бо шуғли пурмаҳсул, ки дар натиҷа боиси самаранокии фаъолияти бозори меҳнат мегардад. Дар масъалаи

эҷодӣ маҳз соҳибкорон дар низоми нави фаъолияти истеҳсолӣ, кадоме ба маҳсул ва неъматҳои хосияти инноватсионӣ дошта равона шудаанд ташаббускор мебошанд, ки ба онҳо афзалияти рақобатӣ медиҳад.

Яке аз нишондиҳандаҳои аввалин ва нисбие, ки ба арзёбии соҳаи саноат истифода мешаванд, динамикаи шумораи корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот мебошад, ки ба он рӯ меорем ниг. ба ҷадвали 1.

	Солҳо								с. 2022 бо % ба с.2015
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи корхонаҳо	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2397	2802	121,3

Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (бо нарни с. 2020) млн. сомонӣ	16939	19650	23835	26362	29841	32467	39221	43025	2,5 мароти ба
Шумораи миёнаи кормандони истеҳсолӣ- саноатӣ, ҳаз. одам (коргарон)	79,6	80,9	86,8	81,2	80,9	86,8	85,3	86,3	136,0
Индекси истеҳсолоти саноатӣ бо маҳсулот муқоиса ба солҳои гузашта	102,7	103,8	105,0	111,3	116,0	121,3	110,6	129,2	125,8

**Чадвали 1. –Афзоиши нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии саноат дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2022**

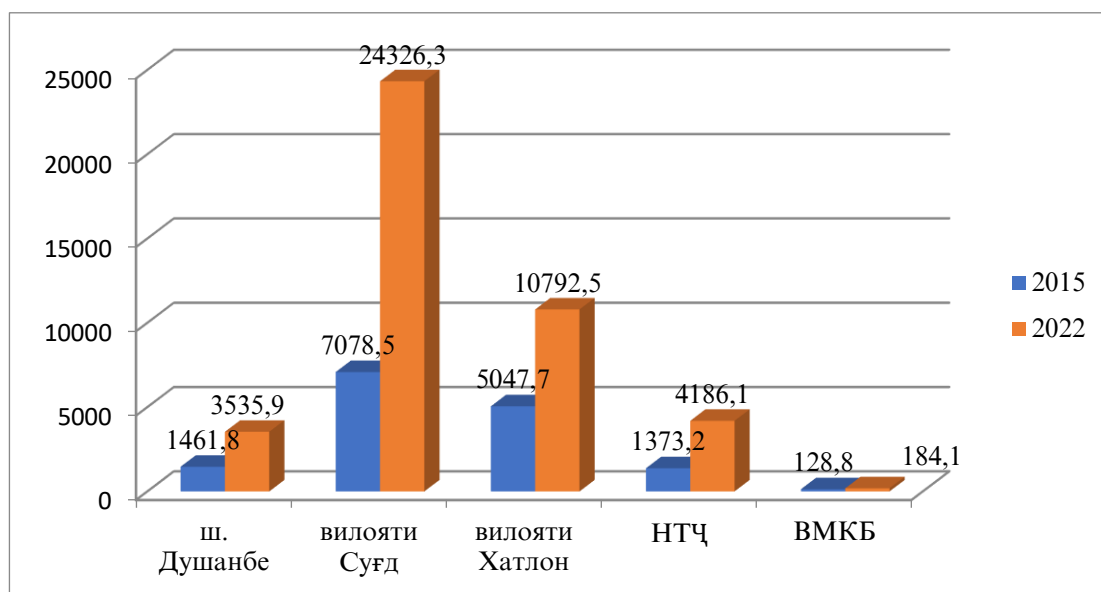
*Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 249.

Нишондиҳандаҳои чадвали 1 аз он дарак медиҳад, ки дар ҳашт соли охир саноат ба яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфта истодааст. Яъне пас аз ба даст овардани истиқлолият ва гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ тавонистааст, ки дар муҳлати кӯтоҳ ба нишондиҳандаҳои рушд ноил гардад. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи корхонаҳои саноатӣ ба андозаи 121,3%, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 2,5 маротиба, шумораи миёнаи кормандони саноат 136% зиёд гардидаанд. Ҳамчунин

индекси истеҳсолоти саноатӣ бошад, 125,8% афзудааст.

Ташаккул ва рушди соҳаи саноат дар мамлакат бо афзудани истеҳсоли маҳсулот дар соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагӣ аст. Пойдории сулҳу салоҳ, суботи сиёсӣ ва фазои муосиди фаъолияти соҳибкорӣ ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон боис гаштаанд. (Диаграммаи 1.).

Диаграммаи 1. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф ҳисоб шудааст, АО назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. - С.9.

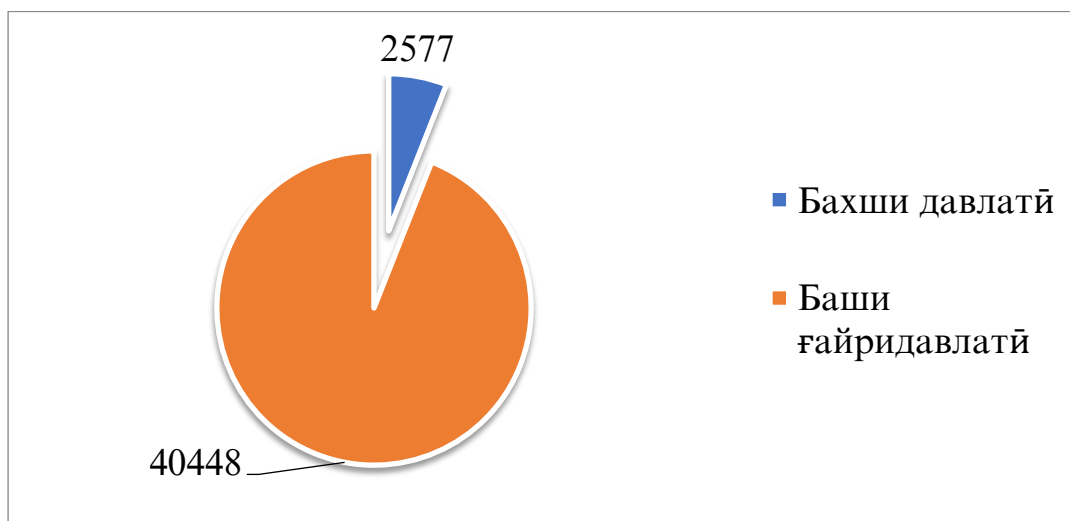
Аз маълумотҳои диаграммаи 1. дида мешавад, ки давоми солҳои 2015-2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Душанбе 2,4 маротиба, вилояти Суғд 3,4 маротиба, вилояти Хатлон 2,13 маротиба, НТҚ 3 маротиба ва ВМКБ 142,9% зиёд гардидааст. Ҳамчунин ба мавқеи минтақаҳои мамлакат аз рӯи ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ назар намоем, пас соли 2022 чунин аст: а) вилояти Суғд 56,5% ҳиссаи саноати ҷумҳурӣ; б) вилояти Хатлон 25,0% ҳиссаи саноати ҷумҳурӣ; в) НТҚ 9,7% ҳиссаи саноати ҷумҳурӣ; г) шаҳри Душанбе 8,2% д) ВМКБ 0,42% ҳиссаи саноати ҷумҳурӣ.

Ҳамин тавр, метавон қайд кард, ки аз рӯи ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ мавқеи аввалиндараҷа ва дуюмдараҷаро вилоятҳои Суғду Хатлон ишғол менамоянд.

Ба андешаи мо рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ин минтақаҳои мамлакат аз чунин омилҳо иборатанд: истифодаи васеи имкониятҳои фаъолияти соҳибкорӣ, роҳандозии таҷрибаи пешқадам дар истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва тадбиқи унсурҳои асосии инноватсионӣ дар раванди истеҳсолот.

Дар таъмини рушди устувори дарозмуддати Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти муҳим дошта, ба суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ таъсир мерасонад. Зеро асоси фаъолияти соҳибкориро хусусияти инноватсионӣ ва маҳсулонокии иқтисодӣ ташкил медиҳад. Вобаста аз ин афзалиятҳои соҳибкориро дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо чунин нишондиҳанда тасдиқ намудан мумкин аст (Ниг. ба диаграммаи 2.)

Диаграммаи 2. Истеҳсоли маҳсулоти саноати вобаста ба баҳши давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар соли 2022 (млн сомонӣ)

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф ҳисоб шудааст, АО назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. –С.255

Нишондиҳандаи диаграммаи мазкур собит аз он месозанд, ки соли 2022 дар баҳши ғайридавлатӣ 40448 млн сомонӣ ва ё 94,0% маҳсулоти саноатӣ истеҳсол шудааст. Агар бо ҳамин давраи соли 2015 нишондиҳандаи мазкурро муқоиса намоем, пас тақрибан 20% зиёд гардидааст, бевосита аз тамоюли зиёдгардии соҳибкорӣ дар баҳши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дарак медиҳад. Яъне ба ақидае омадан мумкин аст, ки ҳар қадар субъектҳои хоҷагидор имконияти ташаббуси қобилияти эҷодӣ нишон диҳанд, фосила байни иқтидор ва воқеияти иқтисодӣ кам мегардад.

Дар ин росто ақидаи иқтисодчии франсуз Ж.Б. Сей-ро овардан ба маврид аст, у таъкид намудааст, ки “Соҳибкор захираҳои иқтисодиро аз сатҳи паст ба дараҷаи ҳосилнокии баланд, ки натиҷанокии бештар пайдо мекунад интиқол медиҳад”⁷ Дар шароити бозори инноватсионӣ, ки пешрафти илм, техника

рушди иқтисодиётро муайян мекунад, бо фаъолияти соҳибкорӣ робитаи зич дорад.

Роҷеъ ба мазмуни фаъолияти инноватсионӣ ҳаминро бояд қайд кард, ки татбиқи равишҳои наवे мебошад, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонад ва чунин ҳолатҳоро дар бар мегирад:

➤ Истеҳсоли маҳсулоте, ки ҳануз ба истеъмолкунандагон маълум нест ё сифатан тавлиди нави маҳсулот;

➤ Истифодаи усули сифр нави истеҳсолот ва равандҳои технологӣ, ки тақмили маҳсулот ва рушди тичоратро таъмин менамоянд;

➤ Ба даст овардан ё истифода бурдани манбаи нави ашёи хом, ки қаблан мавриди истифода қарор надошт;

➤ Ташкил ва роҳандозии тағйироти низомӣ дар сохтори истеҳсолот

⁷ Drucker P. F. Innovation and entrepreneurship: Practice and principles. L.: Pan Books, 1986, p.

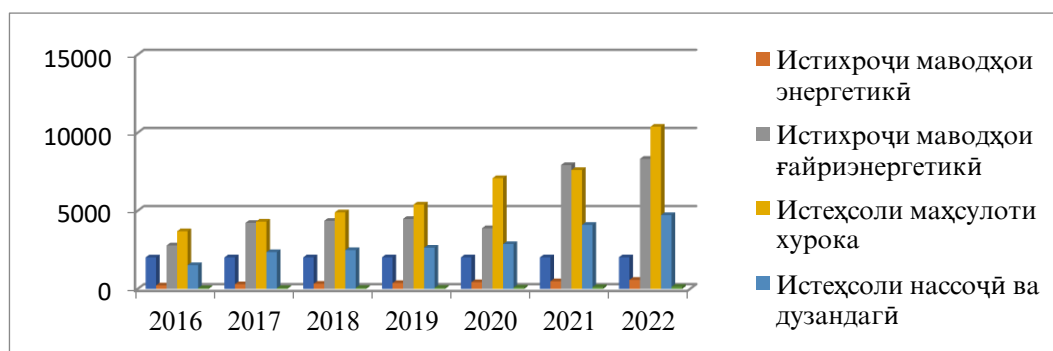
бо мақсади ба даст овардани мавқеи ҳалқунанда дар бозор;

➤ Пешбарӣ ва воридшавии молҳои саноатӣ ба бозорҳои нав.

Омӯзиши тамоюли истеҳсоли маҳсулоти саноатии мамлакат ва фаъолияти соҳибқории истеҳсолӣ нишон медиҳанд, ки

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои рушд аз лиҳози захиравии табиӣ, заминаи таъминкунандаи ашё соҳаи аграрӣ мавҷуданд. Дар ин замина тадриҷан соҳаҳои саноати мамлакат рушд, ёфта аз равишҳои инновасионӣ истифода бурда истодаанд. Ниг. ба диаграммаи 3.

Диаграммаи 3. Динамикаи тағйирёбии истеҳсоли ҳаҷми баъзе соҳаҳои саноат дар давоми солҳои 2016-2022

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф ҳисоб шудааст, АО назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. –С.256

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи 2 дида мешавад, ки давоми солҳои 2016-2022 истихроҷи маводҳои энергетикӣ 2,6 маротиба, истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ 2,9, истеҳсоли маҳсулоти хӯрока 2,8, истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ 3,1 маротиба, истеҳсоли чарм 2,8 маротиба зиёд гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки сохтори соҳавии саноат ва истеҳсоли маҳсулоти саноати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли имрӯз чунин аст, ҳиссаи саноати коркард 61,6%, саноати истихроҷи маъдан 20,7% истеҳсоли тақсими нерӯи барқ газ ва об 17,7%-ро дар истеҳсоли умумии саноати мамлакат ташкил медиҳанд. Ҳамчунин ин нишондиҳандаҳо дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат гуногун аст, масалан дар НТҚ ва шаҳри Душанбе зиёда аз 80% саноати коркард дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ишғол мекунад, вилояти Суғд бошад 68,6%-ро ин нишондиҳанда ташкил медиҳад.

Аз ин лиҳоз зарур аст, ки дар ҳар минтақаҳои мамлакат вобаста ба омилҳои захираҳои замин, захираҳои табиӣ, қобилияти соҳибқорӣ, иттилоот, заминаи моддию техникӣ ба махсусгардониҳои соҳаҳои саноатӣ фаъолиятро роҳандозӣ намоянд.

Дар баробари нишондиҳандаҳои рушди соҳаи саноат ва фаъолияти соҳибқорӣ ба ақидае омадан мумкин аст, ки ҳоло ҳам бозори дохилӣ аз маҳсулоти истеҳсолии берунӣ вобастагӣ дорад. Ин ҳолатро аз рӯи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохтори он дида мумкин аст. Гардиши савдои хориҷӣ дар 5 соли охир тадриҷан зиёд гагдида, соли 2022 7309,5 млн доллар ва ё 1,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Агар сохтори он яъне таносуби байни содирот ва воридотро таҳлил намоем пас соли 2022 чунин аст, содирот 2142,0 млн доллар ва ё 29,3% гардиши савдои хориҷиро ташкил дода, ҳиссаи воридот

бошад 5167,5 млн доллар ва 70,7% мебошад.⁸ Ҳамчунин бояд қайд кард, ки ҳиссаи бештари маҳсулоти воридотиро молҳои табиноти саноатӣ, таҷҳизоту дастгоҳҳо ва маҳсулоти алоҳидаи истеъмолий ташкил медиҳанд. Ин вазъ дар шароити имрӯза дар сатҳи кифоат рақобатпазир набудани маҳсулоти саноатии ватанӣ ва аз самарнок, мақсаднок истифода нагардидани равишҳои инноватсионӣ дар раванди истеҳсолотро нишон медиҳад.

Баъзе аз мушкилотҳо дар роҳи рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва тадбиқи унсурҳои инноватсионӣ бо чунин омилҳо рабт додан мумкин аст:

- Амалнакардани технопаркҳо, ба таври зарурӣ ҳамокрӣ ва муносибати ягона надоштан бо соҳибкории истеҳсолӣ;
- Норасоии мутахассинони баландихтисос, менечерони сатҳи баланд;
- набудани рушди муносибатҳои кластерӣ;
- мушкилот дар ҷалби воситаҳои иловагии молиявӣ ва идоракунии захираҳои молиявӣ;
- аз ҳад зиёд будани расмиёти маъмурӣ, ки барои ҷалби бештари сармояи ватанӣ ва хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ монеа эҷод мекунанд;
- сатҳи пасти роҳандозии ТИК дар фаъолияти

мақомоти давлатӣ барои хизматрасонӣ ба соҳибкорон ва сармоягузoron.

Такмили фаъолият дар ин самт бо мақсади ҳалли ин монеаҳои ҷойдошта то андазае метавонанд, ба мавқеъгирии устувори соҳибкории истеҳсолӣ дар низоми иқтисоди инноватсионӣ таъсир расонанд.

Хулоса. Дар шароити муосир зарур аст, ки соҳибкории истеҳсолӣ фаъолиятро бо инкишофи заминаи инноватсионӣ кадоме бо модернизатсияи таҷҳизот, азнавсозӣ ва васеънамоӣ ба роҳ монанд. Интиҳоби самти инноватсионии рушди корхонаҳои саноатӣ аз рӯи натиҷаи таҳлил ва баҳодиҳии техникий сатҳи истеҳсолот роҳандозӣ гардида, истеҳсоли маҳсул неъмат сурат бояд гирад. Ва таҷрибаи пешқадами фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ исбот намудааст, ки яке аз омилҳои асосии водоркунандаи коркарди инноватсионӣ ин рағбати роҳбари корхона оид ба стратегияи тадбиқи он мебошад. Яъне бо ибораи дигар ҳаминро бояд таъкид намуд, ки дар корхонаи саноатӣ як ташаббускор фаъолият барад, ки коркарди маҳсулоти нав, тадбиқи унсурҳои инноватсиониро ҳамеша пайгирӣ намояд.

Ҳамаи ин меъёру тадбиқи равиши инноватсионӣ метавонанд ба ташкили истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир равона гашта, мавқеи соҳибкории истеҳсолиро дар рушди низоми иқтисодиву инноватсионии миллӣ устувор намояд.

АДАБИЁТ

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982, -169С.

⁸ Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе.

2. Жилинский С.Э. Понятие и функции предпринимательства, 2011 г., -240 С.
3. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон – Душанбе. 2023 – 419С.
4. Коробейников О.П., Трифилова А.А., Коршунов И.А. Роль инноваций в процессе формирования стратегии предприятия // Менеджмент в России и за рубежом. 2000. № 3. 4., С 13.
5. Самочкин В.Н., Тимофеева О.А., Калюкин А.А. Оценка инновационных возможностей предприятия и их использование при формировании долгосрочных планов развития // Менеджмент в России и за рубежом. 2002. № 6., С.12
6. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство: практика и принципы. Л.: Пан Букс, 1986, С.340
7. Набатников, В. М. Организация предпринимательской деятельности: учеб. пособие / В. М. Набатников. – Ростов н/Д: Феникс. 2005. – 256С.
8. Дадаматов Д.Н. Инновационное предпринимательство - путь к рыночной экономике страны / Д.Н. Дадаматов // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2015. - №3(64-2). – С.149-151.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирсаидов Саидакмал Аврорович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Сведения об авторе:

Мирсаидов Саидакмал Аврорович – доктор экономических наук, профессор кафедры биржевой деятельности Таджикского государственного финансовоэкономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Information about the author:

Mirsaidov Saidakmal Avrorovich – Doctor of Economics, Professor of the Department of Exchange Activities of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Tel: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

УДК: 330.147.3.5.

ТАШКИЛИ РОҶҶОИ САМАРАНОКИ ФОНДҶОИ АСОСИ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Ахмедов Д.Х.

Қудратзода П.Қ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур, роҳҳои ташкили самараноки фондҳои асосии комплекси агросаноатӣ дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, ҳамзамон барои тақмили роҳи усули рушд ва иқтисодии мавҷуда пешниҳодҳо гардидааст. Бояд қайд, ки Баланд бардоштани фондтаъминкунии истеҳсолоти кишоварзӣ бо мақсади таъмини соҳа бо техникаю технология мувофиқи талаботҳои муносири агротехникӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта, дар яқоягӣ бо дигар чорабиниҳои ташкилию иқтисодӣ, истеҳсоли кафолатноки маҳсулоти хушсифати кишоварзӣ, паст кардани арзиши аслии онҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаро таъмин менамояд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки барқарорсозии заминаи моддию техникӣ бахши аграрӣ ва афзоиши минбаъда бояд дар сатҳи нави техникӣ ва технологӣ гузаронида шавад. Ин на танҳо афзоиши миқдории воситаҳои асосӣ, балки тағироти сифатии онҳоро бо дарназардошти истифодаи дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ, азхудкунии технологияҳои сарфакунадани захираҳо, модернизатсия (навсозӣ) ва таҷдиди истеҳсолотро талаб мекунад. Ёдовар мешавем, ки барои ноил шудан ба ин мақсад ҳар сол зиёд кардани маблағгузорӣ ба кишоварзӣ - бо ҳисоби миёна 2 баробар зиёд карданро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: фондҳои асосӣ, маблағгузорӣ, иқтисоди бозоргонӣ, кишоварзӣ, меъёр, технология, техника, маблағ, арзиши асли, комплекси агросаноатӣ.

Барои иқтибос: Ахмедов Д.Х. Ташкили роҳҳои самараноки фондҳои асосӣ дар комплекси агросаноатӣ/ Д.Х. Ахмедов, П.Қ. Қудратзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 418-425.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ ПУТЕЙ ОСНОВНЫХ ФОНДОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Ахмедов Д.Х.

Қудразода П.Қ.

Аннотация: В данной статье исследованы пути эффективной организации основных фондов агропромышленного комплекса в современных условиях Республики Таджикистан, а также сделаны предложения по совершенствованию методов развития и имеющихся мощностей. Следует отметить, что увеличение финансирования сельскохозяйственного производства в целях обеспечения отрасли оборудованием и технологиями в соответствии с современными агротехническими требованиями и внедрение передовых технологий в комплексе с

другими организационно-хозяйственными мероприятиями гарантировало производство высококачественной сельскохозяйственной продукции. А также, снижение их первоначальной стоимости и повышение конкурентоспособности отрасли обеспечивает. Исследование показывает, что восстановление материально-технической базы аграрного сектора и дальнейший рост должны осуществляться на новом технико-технологическом уровне. Для этого требуется не только количественное увеличение капитальных средств, но и качественное их изменение с учетом использования достижений научно-технического прогресса, освоения ресурсосберегающих технологий, модернизации и обновления производства. Напоминаем, что для достижения этой цели необходимо ежегодно увеличивать инвестиции в сельское хозяйство – в среднем их нужно увеличить в 2 раза.

Ключевые слова: основные фонды, финансирование, рыночная экономика, сельское хозяйство, ставка, технология, техника, деньги, себестоимость, агропромышленный комплекс.

ORGANIZING EFFECTIVE WAYS OF FIXED ASSETS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Akhmedov D.H.,

Qudratzoda P.Q.

Annotation: This article examines the ways of effective organization of fixed assets of the agro-industrial complex in the modern conditions of the Republic of Tajikistan, and makes proposals to improve the methods of development and existing capacities. It should be noted that an increase in financing of agricultural production in order to provide the industry with equipment and technologies in accordance with modern agrotechnical requirements and the introduction of advanced technologies in combination with other organizational and economic measures guaranteed the production of high-quality agricultural products. And also, reducing their initial cost and increasing the competitiveness of the industry provides. The study shows that the restoration of the material and technical base of the agricultural sector and further growth should be carried out at a new technical and technological level. This requires not only a quantitative increase in capital funds, but also a qualitative change in them, taking into account the use of achievements of scientific and technological progress, the development of resource-saving technologies, modernization and renewal of production. We remind you that to achieve this goal, it is necessary to increase investments in agriculture annually - on average, they need to be increased by 2 times.

Key words: fixed assets, financing, market economy, agriculture, rate, technology, equipment, money, cost price, agro-industrial complex.

Гузориши масъала: Фондҳои асосӣ нав кардани онҳо дар ҳар як давраи дар тақрирестехсолкунии ҷамъиятӣ ҳамчун истехсолот буда ва воситаҳои меҳнат воситаи меҳнат нақши калон дошта, яқоя бо метавонанд тақриран истифода бурда шавад. ҷуваи коргарӣ ва ба объектҳои меҳнат, Аз ин рӯ, ҳароҷоти ба даст овардани онҳо ба ҳамчун воситаҳои истехсолот дохил карда арзиши маҳсулоти навбунёд дохил карда мешавад. Хусусиятҳои объектҳои меҳнат ин намешаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт: Қобили қайд аст, ки намудҳои алоҳидаи фондҳои асосии истеҳсоли дар дараҷаҳои муайян дар истеҳсолоти кишоварзӣ иштирок менамояд. Як гуруҳи онҳо ба истеҳсоли асоси алоқаманд буда, ҳамчун омили муайянкунандаи афзоиши маҳсулотҳои соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ баромад мекунад.

Мақсади мақола: Аз бехтар намудани роҳҳои истифодаи фондҳои истеҳсоли, нигоҳ доштани таносуби оптималии фондҳои асосӣ ва муомилот мебошад. Дар сурати нарасидани маблағҳои муомилот самаранокии истифодаи фондҳои асосии истеҳсоли паст мешавад.

Муҳтавои асосии мавод: Бояд қайд кард, ки чараёни истеҳсолот дар сектори аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз захираҳои гуногун, аз ҷумла истеҳсолот ва иқтисоди истифодабарии он вобаста мебошад. Тақрибистеҳсолотро метавон ҳамчун раванди истеҳсоли маҳсулоти комплекси агросаноатӣ меҳисобанд, ки дар он тақроршавии тамоми самтҳо ва унсурҳои муайяи соҳаро фаро мегирад.

Ба ақидаи муҳақиқ Р.И. Мамедов фондҳои асоси дар тақрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ ҳамчун воситаи меҳнат нақши калон дошта, яқоя бо ҳуваи коргарӣ ва ба объектҳои меҳнат, ҳамчун воситаҳои истеҳсолот дохил карда мешавад. Хусусиятҳои объектҳои меҳнат ин нава кардани онҳо дар ҳар як давраи истеҳсолот буда ва воситаҳои меҳнат метавонанд тақроран истифода бурда шаванд. Аз ин рӯ, хароҷоти ба даст овардани онҳо ба арзиши маҳсулоти навабунёд дохил карда намешаванд.

Воситаҳои асосӣ - воситаҳои меҳнат (биноҳо, иншоот, мошинҳо, таҷҳизот ва ғайра) дар раванди истеҳсолот шакли аслии табиӣ худро тағйир намендиҳад. Онҳо арзишро ба маҳсулоти нава офаридашуда ё кори анҷомдодашуда қисм-қисм, ҳамчун фарсудашавии ҷисмонӣ мегузаронанд, зеро

онҳо дар хоҷагӣ барои бисёр давраҳои истеҳсоли маҳсулот пайдо ва истифода мешаванд. Нақши воситаҳои асосӣ дар раванди меҳнат аз он иборат аст, ки онҳо дар маҷмӯъ заминаи истеҳсоли -техникиро ташкил медиҳанд ва иқтисоди истеҳсолии корхонаро муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, воситаҳои асосӣ маҷмӯи арзишҳои моддӣ мебошанд, ки ҳамчун воситаи меҳнат дар шакли натуралӣ дар тӯли зиеда аз 12 моҳ, ҳам дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва ғайриистеҳсоли истифода мешаванд.

Фондҳои асосӣ ба таври зерин тавсиф карда мешаванд: ба категорияи фондҳои асосӣ воситаҳои истеҳсолот дохил мешаванд, ки арзиши баробари меҳнати барои офаридани онҳо сарфшударо доранд ва онро ба маҳсулоте, ки дар истеҳсоли онҳо иштирок мекунад, интиқол медиҳанд. Ба андешаи мо, хусусияти асосии фарқкунандаи фондҳои асосӣ инъикос намеёбад – қисм - қисм интиқоли арзиши он ба маҳсулоти нисҳӣ дар давраи фаъолият ё "воситаҳои меҳнат, ки дар шакли арзишӣ ифода карда мешаванд, дар раванди истеҳсолот иштирок мекунад, шакли аслиро тағйир намендиҳанд, арзиши худро ба маҳсулоти нава офаридашуда ё кор қисм ба қисм мегузаронанд, ки дар корхона муддати дароз истифода мешаванд, фондҳои асосӣ фаҳмида мешавад.

Дар амалияи баҳисобгирӣ ва омор ба фондҳои асосӣ объектҳои дохил мешаванд, ки мӯҳлати хизматшон на камтар аз як сол аст ва арзиши онҳо вобаста ба динамикаи нархҳои маҳсулоти соҳаҳои фондсозанда муқаррар карда мешавад.

Дар баҳисобгирии муҳосибӣ, фондҳои асосӣ як қисми амволе ҳисобида мешаванд, ки ҳамчун воситаи меҳнат дар истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ё хизматрасонӣ ё барои идоракунии ташкилот дар тӯли зиеда аз 12 моҳ ё давраи амалиёти муқаррарӣ, агар он аз 12 моҳ зиед бошад истифода мешаванд.

Ба фондҳои асосӣ инчунин сармоягузори асосӣ барои беҳбудии куллии замин (заҳкашӣ, обёрӣ ва дигар корҳои мелиоративӣ) дохил мешаванд.

Зарурати навсозии асосии фондҳои истеҳсоли дар комплекси агросаноати дар ҳолатҳои зарури ба монанди фарсудашавӣ ва нестшавӣ арзиши аслии худро гум мекунад. Фарсудашавӣ метавонад ду намуд бошад — ҷисмонӣ, ки ба ҷараёни кор алоқаманд, ахлоқӣ дар асоси прогресси илмию техникӣ.

Ҳамзамон қайд кардан бомаврид аст, ки барои самаранок рушд намудани истеҳсолоти кишоварзӣ зарурати барқарор намудани базаи моддию техникӣ ва иқтидори захиравӣ, инчунин харидани маркаҳои нави мошинолотҳову таҷҳизоти технологӣ, ки ба истеҳсолот имконият медиҳанд маҳсулоти кишоварзӣ бо

истифода аз технологияҳои муосири инноватсионӣ ба роҳ монад.

Дар ҷараёни истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ фондҳои асоси сифатҳои аслии худро гум карда, барои истифодаи минбаъда корношоям мешаванд, бинобар ин онҳоро иваз кардан ва ё ҳатто зиёд кардан қобили қабул буда, ки ин барои васеъ кардани такрористеҳсолкуни имкон медиҳад. Бинобар ин, такрористеҳсолкунии фондҳои асоси шартӣ муҳим мунтазам кор кардани ҷараёни истеҳсолот дар комплекси агросаноатӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як корхонаҳои кишоварзӣ, ин доштани фаъоли фондҳои асосии он ба ҳисоб меравад, ки таснифоти он дар расми 1 нишон дода шудааст, ки аз он гурӯҳҳо ва таркиби унсурҳои фондҳои асосӣ дида мешаванд.

Бояд қайд кард, ки замин дар баробари мошину механизмҳо саҳми асосии худро дар ҷамъоварии маҳсулоти асосии кишоварзӣ мегузорад ва мисли дигар намуди фондҳо арзиши худро гум накарда, дар ҳолати самаранок истифодаи он метавонад ба афзоиши маҳсулот таъсир расонад.

Ба таркиби гуруҳи наватӣ: чорвои зотӣ, маҳсулдеҳ, корӣ, ки тақрибан 5 ки доимо дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода мешаванд дохил мебошанд.

Дарахтони бисёрсола чунин тасниф карда мешаванд:

- тамоми намуди ниҳолҳои бисёрсолаи сунӣ, новобаста аз синну соли онҳо, аз ҷумла мева ва буттамева (дарахту буттаҳо);
- кабудизоркунӣ ва ороишӣ;
- деворҳои сабз, хатҳои муҳофизати киштзорҳо аз барф, ниҳолзорҳо барои мустаҳкам кардани рег ва соҳили дарёҳо, ниҳолҳои барои муҳофизати ҷӯйбор ва ғ.;
- ниҳолзорҳои боғҳои ботаникӣ ва дигар муассисаҳои тадқиқотӣ инчунин муассисаҳои таълимӣ бо мақсади тадқиқоти илмӣ;
- объектҳои табиатистифодабарӣ ва захираҳои табиӣ (манбаъҳои об, ҷангалҳо).

Ёдовар бояд шуд, ки фондҳои асосӣ дар комплекси агросаноати бо ифодаи натуралӣ ва арзишӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Нишондиҳандаҳои натуралӣ миқдор ва сифат, имкониятҳои истеҳсоли ва мӯҳлати хизмати воситаҳои асосиро ифода менамоянд. Баҳодиҳии арзишӣ гуфта муайянкунӣ арзиши фондҳои асосӣ, таҳлили ҳисоботҳои иқтисодӣ ва ташаққули нишондиҳандаҳои ҷамъбастандари мефаҳманд. Баҳодиҳии пулии фондҳои асосӣ андозаи маблағгузориҳо барои бунёди онҳо инъикос

карда, маблағи хўрдашавиро, ки ба маҳсулоти тайёр гузаронида мешавад, муайян мекунад.

Дар шароити бозор фондҳои асосии комплекси агросаноати бо намудҳои арзиши зерин баҳо дода мешаванд:

- пурраи балансӣ
- пурраи барқароркунӣ
- боқимондаи балансӣ
- боқимондаи барқароркунӣ

Арзиши пурраи балансии фондҳои асосӣ гуфта, арзиши то баҳодиҳии охирини онҳоро мегӯянд, яъне арзиши хариди онҳо бо назардошти хароҷоти кашонидан мебошад. Он барои баҳодиҳии самаранокӣ истифодабарии фондҳои асосӣ ва хўрдашавии онҳо истифода карда мешавад.

Қобили қайд аст, ки намудҳои алоҳидаи фондҳои асосии истеҳсоли дар дараҷаҳои муайян дар истеҳсолоти кишоварзӣ иштирок менамояд. Як гуруҳи онҳо 8 ба истеҳсоли асоси алоқаманд буда, ҳамчун омили муайянкунандаи афзоиши маҳсулотҳои соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ баромад мекунад. Ба ин гуруҳ тракторҳо, комбайнҳо, автомобилҳои боркаш, мошинаҳои кишоварзӣ, таҷҳизотҳо, чорвои маҳсулдеҳи корӣ ва ғайраҳо дохил мешавад. Гуруҳи дигари фондҳои асосии истеҳсоли корхонаҳои кишоварзӣ ба истеҳсоли маҳсулоти характери саноатӣ дошта, сохтмон, савдо ва хуроки умум алоқаманд мебошад.

Аз ин лиҳоз, фондҳои асосии истеҳсоли кишоварзиро ба фондҳои асосии истеҳсолии аҳамияти кишоварзи надошта ҷудо мекунам. Нақши асосиро дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ фондҳои асосии аҳамияти кишоварзи дошта мебошад. Ба ин намуди фондҳо 80 фоизи арзиши фондҳои асосии истеҳсоли рост меояд. Фондҳои асосии истеҳсоли ба таркиби онҳо

воридшаванда барои ба даст овардани мақсадҳои гуногуни истеҳсоли истифода мешавад. Ба таркиби фондҳои асосии аҳамияти кишоварзӣ дошта гуруҳи биноҳо ва

Иншоотҳои растанипарварӣ анборҳои нигоҳдории ғалла, картошка, сабзавот, мевагӣҳо ва дигар маҳсулоти соҳаи мазкур, биноҳои нигоҳдории техникаи кишоварзӣ, биноҳои ва анборҳои нигоҳдории нуриҳои минералию заҳрхимикатҳо ва ғайраҳо дохил карда мешавад. Дар соҳаи чорводори бошад, ба ин қисмат биноҳои нигоҳдории чорво, лабораторияҳои зоотехникӣ, ветеринарӣ, анборҳои нигоҳдории хуроқӣ серғизои чорво, анборҳои нигоҳдории маҳсулоти чорводорӣ ва дигар намудҳои биноҳои ба ин соҳа мансуббуда муталиқ мебошад.

Дар амали хоҷагидорӣ ба ғайр аз баҳогузори номбаршудаи фондҳои асосӣ арзиши барҳамдиҳиро низ истифода мебаранд. Арзиши барҳамдиҳии фондҳои асосӣ - ин арзиши воситаҳои меҳнат (аксар вақт ин нархи оҳанпора) мебошад. Азнавбаҳодиҳии саривақтӣ ва мушаххас ба фондҳои асосӣ, пеш аз ҳама барои такрористеҳсолкунии оддӣ ва васеъи онҳо аҳамияти калон дорад. Дар шароити таваррум азнавбаҳодиҳии фондҳои асосӣ имкон медиҳад:

- арзиши воқеии онҳоро объективӣ арзёбӣ мекунанд;
- хароҷот барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дурусттар ва аниқтар муайян карда шавад;
- аниқ кардани маблағи истеҳлок, ки барои такрористеҳсолкунии оддии фондҳои асосӣ кифоя аст;
- нархҳои фурӯши фондҳои асосии фурухташуда ва ичорапулиро, ҳангоми ба ичора додани онҳо муқаррар менамояд;
- барои мўътадил кардани равандҳои сармоягузорӣ шароит фароҳам оварад.

Азнавбаҳодиҳии фондҳои асосиро бо ду роҳ амалӣ кардан мумкин аст:

- бо роҳи индексатсияи арзиши тавозунии объектҳои алоҳида бо истифодаи индексҳои тағйироти арзиши фондҳои асоси (усули индексӣ);

- бо роҳи аз нав ҳисобкунии бевоситаи арзиши объектҳои алоҳидаи фондҳои асосӣ бо нархҳои бо ҳуччатҳои бозории барои онҳо муқарраршуда, ки то 1 январи соли чорӣ амал мекунанд (усули экспертӣ). Дар раванди истеҳсолот на танҳо мавҷуд будани фондҳои асосӣ, балки сохтори онҳо, таносуб бо қисмҳои гуногун, пайваستшавӣ бо дигар омилҳои моддии истеҳсолот нақши ҳалкунандаро мебозад. Ин омилҳо вазъи молиявии корхона ва умуман соҳаро муайян мекунанд.

Дар шароити иқтисодии маъмурию иқтисодӣ фондҳои асосии истеҳсолӣ дар асоси мушаххасот ва пешомадҳои рушди корхона ташаккул меёбад. Таъмини фондҳои асосии истеҳсолӣ аз ҳисоби маблағгузорӣ аз тариқи тақсими таҷҳизот ва дигар захираҳо сурат мегирифт. Ислоҳоти корхонаҳои кишоварзӣ, хусусигардонии замин ва моликият боиси ташаккули сохтор ва муносибатҳои нав дар иқтисодиёт гардидааст. Мутаассифона, дар ин раванд қисми зиёди корхонаҳои кишоварзӣ, иқтисодии захиравӣ ва пеш аз ҳама фондҳои асосии истеҳсолиро аз даст доданд. Аз ин рӯ, имрӯз барои рушди босамари шаклҳои гуногуни хоҷагӣҳои кишоварзӣ заминаи харобшудаи нерӯи захирахоро барқарор кардан, инчунин ба даст овардани мошину таҷҳизоти нав, ки имкон медиҳад, бо истифода аз технологияҳои муосири инноватсионӣ ба истеҳсоли кишоварзӣ имконият дод, зарур аст.

Назар ба давраи пештара тартиби ташаккули фондҳои асосии истеҳсолӣ тағйир ёфт - тақсими мутамаркази онҳо вучуд надорад ва ҳар як корхона

муостакилона ҳал мекунад, ки чиро, аз кучо муомилот мебошад. Дар сурати нарасидани ва дар кадом шароит харида гирад. маблағҳои муомилот самаранокии истифодаи

Дар ниҳояти кор фондҳои асосии фондҳои асосии истеҳсоли паст мешавад. истеҳсоли иқтисодиёт бояд ба сохтори Масалан, нарасидани хуроки чорво боиси истеҳсоли корхона, махсусгардонии он паст шудани маҳсулнокии чорво, нарасидани мувофиқ бошанд, дараҷаи баланди сузишворӣ ва рағбанҳои молиданӣ боиси паст интенсификасия ва тараққиёти шудани маҳсулнокии таҷҳизот мегардад. Дар инноватсиониро таъмин кунанд. баланд бардоштани самарои иқтисодии

Хулоса, яке аз роҳҳои беҳтар намудани истифодаи фондҳои истеҳсоли афзоиши истифодаи фондҳои истеҳсоли нигоҳ доштани ҳосили зироатҳо ва маҳсулнокии чорво таносуби оптималии фондҳои асосӣ ва аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмедов Д.Ҳ./ Сармоягузорӣ ҳамчун омили баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ. -Душанбе -2022, №4/2. (44) саҳ. -129.
2. Баутин В.М. Научно-технический прогресс - основа эффективного развития АПК//АПК: достижения науки и техники, 2000. - №7. - С. 2-5.
3. Система ведения агропромышленного производства (вопросы теории и практики). – Москва - 1999; - 357 с.
4. Самандаров И.Х. Современное состояние и совершенствование социальной инфраструктуры села в условиях становления рыночной экономики. Душанбе. Изд-во ТАУ, 2004.- 142с.
- 5.
6. Бобоазиззода Ш.А., Кудратзода П.Қ., Аҳмедов Д.Ҳ. Фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Душанбе - 2021. № 3-4 (11-12).– с. 138 - 142. – ISSN 2707-9996
7. Аҳмедов Д.Ҳ. Дастгирии давлатии соҳаи боғу тоқпарварӣ ва рушди он // Кишоварз. – Душанбе - 2023. № 1 (98).– с. 202 - 205. – ISSN 2074-5435

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аҳмедов Давлатали Ҳайталиевич – н.и.и., дотсент мудири шуъбаи омузиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи ситемавии рушди кишоварзии АИКТ. Тел.: (+992) 93 171 11 99. davlat_1118@mail.ru;

Кудратзода Парвиз Кудрат – н.и.и. декани факултаи Молиявию иқтисодии Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.:93 179 02 54.

Свидения об авторах:

Аҳмедов Давлатали Ҳайталиевич – к.э.н., дотцент зав.отделом изучение и мониторинг инвестиции в АПК Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

Кудратзода Парвиз Кудрат – к.э.н. декан Экономическо финансового факультета Дангаринский государственный Университет. Тел: 93 179 02 54.

Evidence about the authors:

Akhmedov Davlatali Haytalievich - candidate of economic sciences, docent, head of the department of study and investment monitoring at IAS of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Address: Dushanbe city, Hayoti Nav 306: tel: 918-68-49-05

Kudratzoda Parviz Kudrat – Ph.D. Dean of the Faculty of Economics and Finance, Dangara State University. Tel: 93 179 02 54.

УДК 339.138 (575.3)

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ «СФЕРЫ УСЛУГ», «СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА» И «НЕПРОИЗВОДСТВЕННАЯ СФЕРА»**Гулмуродзода Р. Г.**

Аннотация: С каждым годом растет количество научных исследований в этой сфере. Появляются новые методики и подходы к изучению сферы услуг. Несмотря на это в научной литературе до сих пор отсутствует единое понимание того, чем она является, какие виды экономической деятельности к ней относятся. В статье приводится обзор существующих в трудах отечественных и зарубежных ученых трактовок понятия «сфера услуг». На основе их анализа делается вывод о том, что близкие по содержанию, но разнохарактерные понятия «сфера услуг», «социальная сфера», «непроизводственная сфера», «сфера обслуживания», «сфера сервиса» часто употребляются как синонимы. Путаница понятий затрудняет исследование сферы услуг. Статья посвящена исследованию теоретических подходов к сущности понятия «сфера услуг» и изучению ее состояния в настоящее время. Автором представлены существующие точки зрения к сущности понятия «услуга», «сфера услуг». В статье на основе исследования эволюции представленных понятий в отечественной и зарубежной литературе предложен авторский подход к их разграничению. Рассмотрено, что классификация услуг может быть построена в сочетании с двумя признаками, для кого или с какой целью оказывается услуга; предоставление услуги связано с осязаемыми или неосязаемыми операциями.

Ключевые слова: сфера услуг, социальная сфера, непроизводственная сфера, сфера обслуживания, оказание, структура, классификация.

Для цитирования: Гулмуродзода Р. Г. Сущность понятий «сферы услуг», «социальная сфера» и «непроизводственная сфера» / Р. Г. Гулмуродзода // Вестник финансы и экономика. – 2024. - № 3(42). – С.426-435.

МОҲИЯТИ МАФҲУМҲОИ «СОҲАҲОИ ХИЗМАТРАСОНӢ», «СОҲАИ ИҶТИМОӢ» ВА «СОҲАИ ҒАЙРИСТЕҲСОЛӢ».**Гулмуродзода Р. Г.**

Аннотасия: Дар шароити имрӯза тадқиқоти илмӣ ин соҳа сол то сол меафзояд. Усулу равишҳои нави омӯзиши соҳаи хизматрасонӣ ба вуҷуд меоянд. Бо вуҷуди ин, дар адабиёти илмӣ то ҳол дарки ягона дар бораи он, ки ин чист ва ба кадом намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дахл дорад, надоранд. Дар мақола шарҳи тафсириҳои мафҳуми «баҳши хизматрасонӣ», ки дар қорҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавҷуданд, оварда шудааст. Дар асоси таҳлили онҳо ба ҳулосае омадаанд, ки мафҳумҳои «соҳаи хизматрасонӣ», «соҳаи иҷтимоӣ», «соҳаи ғайриистеҳсолӣ», «сектори хизматрасонӣ», ки аз ҷиҳати мазмун якхела, вале аз ҷиҳати характер

гуногунанд. ҳамчун синоним истифода мешаванд. Ихтилофоти мафҳумҳои омӯзиши соҳаи хизматрасонию душвор мегардонанд.

Дар мақола дар асоси омӯзиши таҳаввулоту мафҳумҳои пешниҳодишуда дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ бархӯрди муаллиф ба тафриқаи онҳо пешниҳод шудааст. Мақола ба омӯзиши равишҳои назариявӣ ба моҳияти мафҳуми «соҳаи хизматрасонӣ» ва омӯзиши вазъи кунунии он бахшида шудааст. Муаллиф нуктаҳои мавҷударо оид ба моҳияти мафҳуми «хизматрасонӣ», «бахши хизматрасонӣ» пешниҳод менамояд.

Чунин ба назар мерасад, ки таснифоти хизматрасонӣ метавонад дар якҷоягӣ бо ду хусусият сохта шавад, ки хидмат барои кӣ ё бо кадом мақсад пешниҳод карда мешавад; расонидани ҳадамот амалиёти моддӣ ё ғайримоддиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: бахши хизматрасонӣ, бахши иҷтимоӣ, бахши ғайриистеҳсолӣ, бахши хизматрасонӣ, таъминот, сохтор, гурӯҳбандӣ.

THE ESSENCE OF THE PAYMENTS “SERVICE SECTORS”, “SOCIAL SPHERE” AND “NON-PRODUCTION SPHERE”

Gulmurodzoda R. G.

Abstract: The amount of scientific research in this area is growing every year. New methods and approaches to studying the service sector are emerging. Despite this, the scientific literature still lacks a unified understanding of what it is and what types of economic activities relate to it. The article provides an overview of the interpretations of the concept of “service sector” existing in the works of domestic and foreign scientists. Based on their analysis, it is concluded that the concepts of “service sector”, “social sphere”, “non-production sector”, “service sector”, “service sector”, similar in content, but different in character, are often used as synonyms. Confusion of concepts makes it difficult to study the service sector.

In the article, based on a study of the evolution of the presented concepts in domestic and foreign literature, the author’s approach to their differentiation is proposed. The article is devoted to the study of theoretical approaches to the essence of the concept of “service sector” and the study of its current state. The author presents existing points of view on the essence of the concept of “service”, “service sector”. It is considered that the classification of services can be constructed in combination with two characteristics, for whom or for what purpose the service is provided; the provision of a service involves tangible or intangible transactions.

Key words: service sector, social sector, non-productive sector, service sector, provision, structure, classification.

Постановка проблемы: С каждым технологический прогресс в области годом сфера услуг становится всё более информационных технологий и важной составляющей экономической коммуникаций, рост производительности жизни, оказывая значительное влияние на труда, изменения в структуре занятости в развитие страны. Растущее значение этой сторону увеличения доли работников, сферы связано с рядом факторов, включая занятых в сфере услуг, а также рост доходов

населения, что ведёт к увеличению расходов домохозяйств на различные услуги.

Изначально сфера услуг развивалась как поддерживающая отрасль для аграрного и производственного сектора, однако с течением времени она заняла ключевую позицию в экономической структуре, охватывая ресурсы всех других отраслей и добавляя дополнительную стоимость на каждом этапе производства.

Актуальность изучения этой темы обусловлена необходимостью решения ряда ключевых задач, включая уточнение понятия услуги, исследование структуры сферы услуг и её состояния в современном обществе.

Анализ последних исследований и публикаций. Теория и методология исследования сферы услуг в современных условиях представлена в работах зарубежных ученых Г. Ассель, Д. Белл, Ф. Котлер, К. Лавлок, Р. Рассел, К. Хаксевер и др. В Республике большой вклад в разработку теоретических и практических подходов к изучению сферы услуг внесли Д.Б. Кадырова, С.Дж. Комилова, А.К. Курбонова, Р.Р. Кудратов, Т.Д. Низамовой, М.Н. Нурмахмадова, Р.К. Раджабова, Т.Р. Ризокулов, И.Х. Самандарова, Х.Н. Факерова, С.Х. Ходжаева, Р.Х. Ходжаевой, М.К. Хусаинова, Л.Х. Саидмуродова, М.Х. Саидовой, Ф.Р. Шаропова и др.

Целью данной статьи является формирование единичного понимания сущности трактовки понятия «сфера услуг», что подтверждается ассоциацией его с разными понятиями, как - «непроизводственная сфера», «социальная сфера», «сфера обслуживания» и «сфера сервиса». Действующая запутанность в значение вызывает определенным недопониманием затруднением в изучении сферы услуг. Следовательно, автор полагает следует конкретизоваться сущность

понятия «сфера услуг» и разделить его со другими понятиями.

Изложение основного материала.

В настоящее время одним из ключевых факторов эффективного развития национальной экономики является стремительное расширение сферы услуг. Современный уровень развития экономически развитых стран подразумевает увеличение ассортимента услуг, что является важным показателем уровня развитости страны.

Представленные подходы к определению понятия "услуга" настолько разнообразны, что в научных исследованиях не существует единого согласованного взгляда на этот вопрос. Некоторые авторы рассматривают услугу через призму ее стоимостной характеристики, выделяя полезный эффект, который она приносит. В этом контексте "услуга" представляет собой совокупность свойств, направленных на удовлетворение определённых потребностей человека. Таким образом, полезный эффект можно рассматривать как потребительскую ценность, которая называется услугой, поскольку специфика потребностей человека делает труд носителем полезных свойств. Приобретая услугу, потребитель покупает не саму рабочую силу как способность к труду, а результат этого труда — конкретное действие, которое в своей натуральной форме (как деятельность) и в результатах своей реализации помогает удовлетворить строго определённые потребности человека.

Из этого следует, что если полезность деятельности выражается через потребительскую стоимость, то есть через способность удовлетворять потребности человека, то услуга представляет собой форму выражения этой потребительской стоимости через конкретный полезный эффект. Таким образом, услуга — это результат труда, обладающий такими

полезными свойствами, которые делают этот труд целесообразным в рамках определённой деятельности. Иными словами, услуга является аналогом товара, поскольку она тоже имеет потребительскую стоимость, но эта «особая потребительская стоимость» выражается не в виде вещи, а в форме деятельности. Товар можно потрогать, измерить, потребитель может использовать его утилитарно, а также видоизменять или преобразовывать. Услуга же является эфемерной, но это не снижает её ценности.

Другие авторы рассматривали «услугу» в контексте гражданских правоотношений, определяя её как деятельность, происходящую между «услугодателем» и «услугопотребителем». Разные трактовки сущности понятия «услуга» включали как схожие, так и противоположные идеи, но в итоге это привело к формированию общепринятого определения, закреплённого в законодательстве.

Для более точного понимания сферы услуг важно определить её текущее состояние в условиях современной экономики. Сфера услуг является важной экономической категорией, составляющей часть экономики в целом. Это отрасль, включающая все виды услуг, предоставляемых населению, и представляет собой совокупность деятельности, ориентированной на удовлетворение потребностей потребителей в виде различных услуг.

Отрасли сферы услуг охватывают множество видов деятельности, включая транспорт, связь, складское хозяйство, туризм, финансовые и страховые услуги, науку, бытовое обслуживание, образование, подготовку кадров, здравоохранение, рекламу, а также заготовку сельскохозяйственной продукции и многие другие.

По характеру оказываемых услуг можно выделить несколько типов: социальные услуги, направленные на общественное благо (например, образование, здравоохранение), и коммерческие, целью которых является извлечение прибыли (к примеру, жилищно-коммунальное хозяйство, пассажирский транспорт, предприятия общественного питания и т. д.).

Что касается состояния сферы услуг в настоящее время, можно отметить, что в последние годы она переживает значительные финансовые потери. Наиболее уязвимыми сегментами сферы услуг являются такие виды, как жилищно-коммунальные услуги, сделки с недвижимостью, торговля, общественное питание, бытовые услуги, транспортные услуги, финансовое посредничество, услуги связи (телекоммуникации) и туристические услуги.

«Услуга - деятельность, результаты которой не имеют материального выражения, реализуются и потребляются в процессе осуществления этой деятельности» [5].

Для более детальной оценки состояния сферы услуг в современных условиях полезно проанализировать показатель деловой активности, который отражает степень роста или спада в этой сфере экономики. Если индекс активности сферы услуг находится ниже 50 пунктов, это свидетельствует о снижении активности, если выше — о её росте.

Индекс деловой активности (PMI) в сфере услуг в странах Азии составляет более 50% в Шри Ланка, Индии, Монголия, Китай по итогам 2024 г., что соответственно символизирует роста деловой активности данного сектора экономики. Об этом свидетельствуют [результаты](#) исследования аналитиков компании S&P Global.

«Развитие сферы услуг за последние

несколько лет имеет положительную динамику, однако несмотря на это, доля сферы услуг в совокупном ВВП остается недостаточно высоким, численность занятых в производстве рыночных и нерыночных услуг не превышает 30,3% от общей численности занятых в экономике республики, так как в настоящее время страна не может быть причислена к развитым, если в сфере услуг создается меньше 65% ВВП» [13, 85].

По данным Всемирного банка, «... сфера обслуживания составляет около 70% мирового ВВП. Важно отметить, что в США 80% рабочих мест приходится на сферу услуг, в том числе более 85% всего персонала занято в данной сфере, и сосредоточено 40% основных производственных фондов» [2, 34].

Автор работы считает, что «... в США в ближайшее время увеличение числа свободных мест будет происходить в основном за счет сферы услуг. Так, доля доходов в ВВП от сферы услуг в Люксембурге составляет 85%, во Франции - 77%, США - 76%, Бельгии - 75%, Великобритании - 75% и т.д. В странах ЕС на долю услуг приходится около 65,75% ВВП и 65% занятых; в Японии 62 и 60% соответственно. В сфере услуг размещено 40% объема иностранных прямых инвестиций в мире» [1, 155].

«В настоящее время сфера обслуживания трактуется как особый вид направленности, предусматривающее качественное удовлетворение потребностей жителей посредством предоставления высококачественных услуг» [10, 384].

Для решения ключевых задач эффективного функционирования национальной экономики в перспективе необходимо сосредоточить внимание на развитии инфраструктуры сферы услуг. Для того чтобы оценить условия инфраструктурного обеспечения этой

сферы, необходимо уточнить состав и распределение составляющих её элементов по регионам страны. Развитие рыночной экономики в условиях нашей республики, а также в каждом отдельном регионе, требует наличия современной инфраструктуры для сферы услуг. В таких условиях возрастает потребность в подготовке, переподготовке и повышении квалификации кадров, а также в эффективном использовании их современного мышления и талантов для решения новых задач.

Важно отметить, что в структуре национальной экономики республики сфера услуг занимает ключевое положение, особенно в контексте предоставления высококачественных услуг. Сфера услуг охватывает такие области, как социальная сфера, здравоохранение, образование, физическая культура и спорт, жилищно-коммунальное хозяйство, пассажирский транспорт, бытовое обслуживание, розничная торговля и общественное питание, культура и искусство, потребительская кооперация и другие виды услуг.

Тем не менее, эффективное функционирование и развитие сферы услуг в нашей стране все ещё сталкивается с определёнными трудностями и запаздывает. Поэтому необходимо анализировать текущие показатели и определить точную терминологию, применяемую к исследуемому объекту.

По мнению авторов работы, «... формирование и развитие рыночных отношений в Республике Таджикистан создает определенные предпосылки для развития рынка услуг» [11, 3].

В 1803 году французский ученый Жан Батист Сэй впервые ввел в научный оборот термин «услуга». По его мнению «... услуги предоставляются не только человеком, но и предметами и силами природы».

На наш взгляд, термин «услуга» обозначает конечный результат производственного процесса, представляющий собой готовую продукцию, товар или работу.

Однако важно также рассмотреть различия между сферой материального производства и сферой услуг.

Р. Керина приводит, что «... оценка качества предоставления услуг гораздо труднее, чем товары, так как о высоком качестве услуг можно говорить только

после ее оказания» [15].

Автор работы считает, «... что сфера услуг включает также коммерческий сектор с его банками, авиакомпаниями, отелями, бюро компьютерного обслуживания, юридическими фирмами, страховыми компаниями, частнопрактикующими врачами, консультативными фирмами по вопросам управления, предприятиями по ремонту сантехники и предприятиями торговцами недвижимостью, кинофирмами» [4, 534].

На рисунке 1. наглядно показана структура сферы производства и сферы услуг.

Рис. 1. Отличия сферы материального производства от сферы услуг

Важно отметить, что «... непроизводственная сфера – это сфера, непроизводящая ту или иную продукцию и между тем активно участвующая в их распределении. К этим отраслям относятся ЖКХ, бытовое обслуживание, транспорт и коммуникация, медицина, физкультура, искусство, наука, образования, сфера управления и другие» [11, 366].

К. Маркс отмечает, что «услуга

...означает не что иное, как ту особую потребительную стоимость, которую доставляет этот труд, подобно всякому другому товару, но особая потребительная стоимость этого товара получила специфическое название «услуга» потому, что труд оказывает услуги не в качестве вещи, а в качестве деятельности [9, 413]».

Автор работы «... понимает под услугами огромное разнообразие видов

деятельности и коммерческих занятий, которые одна сторона может предложить другой, и которые в основном неосязаемы, и не приводят к завладению, чему-либо. Производство услуг может быть, а может и не быть связано с товарами в его материальном виде» [4].

Лавлок К выделяет «... пять основных элементов национальной экономики: экономическая политика, тенденции предпринимательской деятельности, развитие ИКТ, социальные экономические преобразования и интернационализация сферы услуг» [6, 59].

По нашему мнению, ключевым фактором развития сферы услуг является научно-технический прогресс. Он способствует быстрому выходу на рынок инновационных и коммуникационных услуг. Кроме того, НТП играет важную роль в укреплении международного рынка услуг и сервисной деятельности.

По мнению Лазарева В.А. «... сервис - это особые услуги, в качестве главного объекта можно отнести товар, а не ее покупателя. Вместе с тем, сфера обслуживания полностью охватывает этапы оказания нематериальных услуг» [7].

Особый интерес представляет изучение вопросов классификации услуг, которые начали американские экономисты в середине 60-х годов двадцатого столетия.

ВТО (Всемирной торговой

организации - World Trade Organization) подразделяет услуги на 12 видов: «... коммуникационные услуги; деловые услуги; дистрибьюторские услуги; строительные и инженерные услуги; экологические услуги; образовательные услуги; медицинские услуги и услуги соцобеспечения; финансовые услуги; транспортные услуги; услуги по организации физкультуры и спорта; туристические услуги; прочие услуги» [16, 23].

Наиболее широкое распространение получила классификация услуг, предложенная К. Лавлоком. Он считает, «... что классификация услуг может быть построена в сочетании с двумя признаками, для кого или с какой целью оказывается услуга; предоставление услуги связано с осязаемыми или неосязаемыми операциями» [17].

С учётом упомянутых признаков, в таблице 1. представлены этапы предоставления услуг и сферы их применения.

В связи с различными аспектами классификации сферы услуг, в работах таких экономистов, как Ф. Котлер, К. Лавлок, Б.А. Райзберг и И.В. Христофорова, рассматриваются различные подходы к классификации услуг по нескольким ключевым критериям [14, 15].

Таблица 1. Этапы оказания услуг и сфера применения

Этапы	Сфера
Физическое воздействие на людей	Здравоохранение, пассажирский транспорт, салоны красоты и парикмахерские, спортивные заведения, рестораны и кафе
Обработка активов	Грузовой транспорт, ремонт и содержание оборудования, охрана, поддержание чистоты и порядка, прачечные, химчистки, ветеринарные услуги
Воздействие на умы людей	Образование, радио и телевизионное вещание, информационные услуги, театры, музеи

Обработка информации

Банки, юридические и консультационные услуги, страхование, операции с ценными бумагами

Источник: Составлено автором

Услуги могут быть классифицированы по различным признакам, среди которых выделяются следующие:

- **По функциональному подходу** услуги делятся на производственные и потребительские.
- **По результативности** их можно разделить на конечные (производящие определённый результат для потребителя) и промежуточные (которые являются частью более сложного процесса).
- **С точки зрения социально-экономического аспекта** выделяют услуги, связанные с правовым полем, и услуги, относящиеся к теневому сектору.
- **По степени материальности** услуги делятся на материальные и нематериальные.
- **По форме собственности** услуги могут предоставляться как частными компаниями, так и государственными учреждениями или предприятиями.
- **По признаку потребления** различают массовые, индивидуальные и коллективные услуги.

Одной из ключевых характеристик услуг является их **неосязаемость**, что означает невозможность их физического восприятия, а также их **недолговечность** — услуги не могут быть сохранены для дальнейшего использования. Кроме того, услуга не может быть выполнена без активного участия клиента.

В последние годы в практике широко используется классификация услуг, основанная на матричных моделях, учитывающих несколько критериев одновременно. Важным примером является

классификация, предложенная К. Лавлоком, которая была детально рассмотрена в трудах В.Д. Маркова [8, 61]. Согласно этой классификации, основными признаками являются осязаемость услуги и её объект. «В соответствии с предложенными критериями выделены следующие группы: осязаемые действия, направленные на товары и другие физические объекты; осязаемые действия, направленные на тело человека; неосязаемые действия, направленные на сознание человека; неосязаемые действия с неосязаемыми активами» [8, 61].

На основании вышеизложенного, можно сделать вывод, что основные отличительные характеристики услуг включают следующие особенности:

- **Неосязаемость (intangibility)** — это свойство, которое заключается в невозможности ощутить услугу через физическое прикосновение.
- **Непостоянство качества или качественная неопределенность (variability)** — отражает изменчивость качества услуги в зависимости от множества факторов, таких как место, время или лицо, предоставляющее услугу.
- **Неотделимость услуги от её источника** — услуга не существует без её поставщика, и в процессе её предоставления она не может быть отделена от того, кто её оказывает.
- **Недолговечность (perishability)** — услуга не может быть сохранена или накоплена для будущего использования, что объясняется её невозможностью хранения или складирования для последующего потребления.

Мы придерживаемся точки зрения Лазарева В.А., что «... сервис - это

деятельность, связанная с поддержанием, сохранением, восстановлением потребительных свойств товара, выражающаяся в предпродажном и послепродажном его обслуживании продавцом в интересах потребителя как средство повышения их заинтересованности в приобретении товара и изготовителя (создание сервисных центров), что в совокупности способствует ускорению оборачиваемости товарной массы, реализации в торговле». В данном контексте ключевыми аспектами являются гарантийное обслуживание и ремонт, которые можно рассматривать как часть сервиса.

Таким образом, термин «сфера сервиса» относится к той части услуг, которая связана с предоставлением нематериальных услуг, исходящих от производителей. Хотя текущее определение довольно общее, оно раскрывает основные черты услуги, но требует дополнительных уточнений, особенно в отношении её

свойств. Услуга — это особая деятельность, результат которой не имеет материальной формы, осуществляется и потребляется в процессе её предоставления, она неосвязаема, неразрывно связана с услугодателем, обладает переменным качеством, имеет ограниченный срок действия и не может быть объектом собственности.

В заключение, можно утверждать, что вопросы, касающиеся понятий «сфера услуг», «сфера обслуживания», «непроизводственная сфера», «социальная сфера» и «сфера сервиса», остаются предметом обсуждения и требуют дальнейших исследований. Разные трактовки этих понятий позволяют автору провести разграничение между ними, подтверждая, что «сфера услуг» является более широким понятием, чем «непроизводственная сфера», «сфера сервиса» или «социальная сфера», при этом «сфера услуг» и «сфера обслуживания» могут быть использованы как синонимы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балаева О.Н., Предводителяева М.Д. Управление организациями сферы услуг / О.Н. Балаева, М.Д. Предводителяева. - М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2010. 155 с.
2. Бурменко Т.Д., Сфера услуг: Экономика. учебное пособие / Т.Д. Бурменко. С11. - М.: КНОРУС, 2008. -С. 34.www.estatut.ru
3. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. - М.: - «Вильямс». 1998 . - С. 637.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. - М., 1990. - С.638.
5. Котлер, Ф. Основы маркетинга : [пер. с аегл.] / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг : [общ.ред. Н.В. Шульгиной] - М.: Вильямс, 2000. – 1151с.
6. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технологии, стратегии / К. Лавлок. - М.; СПб.; Киев: ИД «Вильямс», 2005, -С. 59.
7. Лазарев В.А. К вопросу о соотношении понятий «сфера услуг», «непроизводственная сфера», «социальная сфера», «сфера обслуживания» и «сфера сервиса» / В.А. Лазарев. Интернет-журнал «Наукоеведение» Том 8, -№6 2016. <http://naukovedenie.ru/PDF/>.
8. Маркова В.Д. Маркетинг услуг / В.Д. Маркова. - М.: Финансы и статистика, 1996.- С. 61.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 26. Ч. 1. С. 413.
10. Менеджмент процессов / под ред. Й. Беккера, Л. Вилкова, В. Таратухина, М. Кугелера, М. Роземанна. М.: Эксмо, 2007. – С. 384.

11. Раджабов Р.К., Факиров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития: монография / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факиров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова. - Душанбе, 2007, -С. 3.
12. Райзберг Б.А. Современный социэкономический словарь / Б.А. Райзберг. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 629 с.
13. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Стат. сборник. – Душанбе: АСПРТ, 2018. С. 85.
14. Христофоров И.В. Специфические отличия товара от услуги. Часть 2. Отличительные характеристики услуги - анализ адекватности существующих парадигм / И.В. Христофоров // Сервис plus. - 2007. - № 2(104). - С. 7-15.
15. Marketing / Roger A. Kerin [at al.]. - 7th ed. - New York : McGraw-Hill, 2003.
16. World Trade Organization WTO Secretariat, Press release. PRESS/628. Geneva. April 7, 2011, pp. 21–23.
17. Christopher H. Lovelock. Публикация в Journal of Marketing. 1983 г.
18. The World Bank. Available at: <http://www.worldbank.org>, accessed 12.04.2016.

Сведения об авторе:

Гулмуродзода Робиямох Гулмурод – н.и.и., доцент кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, адрес Нахимова, 64/14. E-mail robiyamoh@inbox.ru, телефон: 907511201.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гулмуродзода Робиямох Гулмурод – н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, суроға Нахимова, 64/14. **E-mail:** robiyamoh@inbox.ru, **тел:** **907511201**.

Information about the author:

Gulmurodzoda Robiyamokh Gulmurod – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Tax and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, address Nakhimov, 64/14. Email: robiyamoh@inbox.ru, phone: 907511201.

УДК: 635.331.12

ХАВФҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА РОҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР КИШОВАРЗӢ**Қудратзода П.Қ.****Ахмедов Д.Ҳ.**

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур, хавфу хатари сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ аз ҷиҳати назариявӣ вобаста ба шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шуда, ҳамзамон барои тақмили роҳу усули пешгири аз хатарҳои мавҷуда пешниҳодҳо гардидааст. Бояд қайд, ки дараҷаи хавфи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки таъсири хавф на аз ҳаҷми маблағҳо, балки аз лоиҳаҳои сармоягузори татбиқшаванда дар минтақаҳои кишвар ва аз захираҳои таъминнокии онҳо вобастагӣ дорад. Хавфи лоиҳаи сармоягузорӣ ин дараҷаи нагирифтани ғоидаи хангоми татбиқи он мебошад. Аз ин рӯ, мафҳуми хавф бояд ҳамчун номуайяние, ки бо эҳтимолияти пайдоиш хангоми татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ алоқаманд аст, фаҳмида мешавад. Ҳамзамон, интихоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои дохил намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ бояд аз рӯи меъёри ба инобат гирифтани дараҷаи хавф, махсусан дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият дода шавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки таъсири хавфҳои гуногун на бештар аз ҳаҷми захираҳое, ки барои татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ҷалб шудаанд, балки аз минтақае, ки татбиқи лоиҳа дар он ба нақша гирифта шудааст, мавриди таҳқиқ қарор гирифта аст.

Мафҳумҳои асосӣ: сармоягузорӣ, иқтисоди бозоргонӣ, лоиҳа, хавф, кишоварзӣ, методика, хатар, меёр, маблағ, фонд, минтақа.

Барои иқтибос: Қудратзода П.Қ. *Хавфҳои сармоягузорӣ ва роҳи ҳалли он дар кишоварзӣ* / П.Қ. Қудратзода, Д.Ҳ. Ахмедов // *Паёми молия ва иқтисод*. – 2024. – № 3(42). – С. 436-443

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ РИСКИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ**Қудратзода П.Қ.****Ахмедов Д.Ҳ.**

Аннотация: В данной статье теоретически показаны риски и опасности инвестирования в сферу сельского хозяйства в зависимости от текущих условий Республики Таджикистан, а также даны предложения по совершенствованию путей и методов предотвращения существующих рисков. Следует отметить, что уровень риска инвестиционных проектов, можно сделать вывод, что влияние риск не от суммы средств, а от инвестиционных проектов применяется в регионах страны и за счет их снабженческих ресурсов зависит от. Риск инвестиционного проекта – это степень его нерентабельности при его реализации. Поэтому под понятием риска следует понимать неопределенность, связанную с вероятностью возникновения в ходе реализации инвестиционного проекта. При этом отбор инвестиционных проектов для включения в Государственную инвестиционную программу должен

быть усилен по критерию учета уровня риска, особенно в аграрном секторе Республики Таджикистан. Исследование показывает, что влияние различных рисков зависит не от количества ресурсов, привлеченных для реализации инвестиционного проекта, а от области, где планируется реализация проекта.

Ключевые слова: инвестиции, рыночная экономика, проект, риск, сельское хозяйство, методология, риск, ставка, деньги, фонд, регион.

INVESTMENT RISKS AND WAYS TO SOLUTION THEM IN AGRICULTURE

Qudratzoda P.Q.

Akhmedov D.Hh.,

Annotation. In this article, the risks and dangers of investing in agriculture are theoretically shown in relation to the current conditions of the Republic of Tajikistan, and at the same time, proposals are made to improve the methods and methods of preventing existing risks. It should be noted that the degree of risk of investment projects, it can be concluded that the impact of the risk does not depend on the amount of funds, but on the investment projects implemented in the regions of the country and on their security resources. The risk of an investment project is the degree of failure to receive a profit during its implementation. Therefore, the concept of risk should be understood as uncertainty associated with the probability of occurrence during the implementation of an investment project. At the same time, the selection of investment projects for inclusion in the State Investment Program should be strengthened based on the criteria of taking into account the level of risk, especially in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. The study shows that the impact of various risks is studied not only from the amount of resources involved in the implementation of the investment project, but also from the region in which the project is planned to be implemented. Key concepts: investment, market economy, project, risk, agriculture, methodology, risk, norm, amount, fund, region.

Key words: investments, market economy, project, risk, agriculture, methodology, risk, rate, money, fund, region.

Гузориши масъала:

Сармоягузорӣ ба дороиҳои воқеӣ ва молиявӣ ҳамеша бо таваккал ҳаммано буда, ҳангоми ҷойгиркунии сармоя бо мақсади афзун кардани он дар оянда бояд падидаи таваккалро ба инобат гиранд. Таваккали сармоягузорӣ ин сатҳи эҳтимолияти аз даст рафтани натиҷаҳои пешбиниамудаи сармоягузор дар соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт: Аз таҳлили гузаронида бар меояд, ки дараҷаи хавфҳои, ки метавонанд ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ соҳаи

кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таъсир расонанд ва суғур кунанд, муҳим мебошад. Барои ин зарур аст, ки сабабҳои мушаххаси пайдоиши намудҳои хавфҳои ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ муайян карда шаванд ва мувофиқан барои ҳадди ақал кам кардани ҷунин хавфҳои ҷораҳои мушаххас андешида шаванд.

Мақсади мақола: Таҳлили дараҷаи хавфи лоиҳаҳои сармоягузорию кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар, омӯзиши фарогирии хусусиятҳои сохтори ҳар як нишондиҳанда, тағйироти дуруст ва боэҳтимоли пешгӯӣ намуда, дар ин замина

дар бораи хавфнокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳулосаҳои дахлдор баровардан.

Мухтавои асосии мавод: Хавфу хатари сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз ҷиҳати назариявӣ вобаста ба шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шуда, ҳамзамон барои тақмили роҳу усули пешгирӣ аз хатарҳои мавҷуда пешниҳодҳо гардидааст. Бояд қайд, ки дараҷаи хавфи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки таъсири хавф на аз ҳаҷми маблағҳо, балки аз лоиҳаҳои сармоягузори татбиқшаванда дар минтақаҳои кишвар ва аз захираҳои таъминнокии онҳо вобастагӣ дорад. Хавфи лоиҳаи сармоягузорӣ ин дараҷаи нагирифтани фоидаи хангоми татбиқи он мебошад. Аз ин рӯ, мафҳуми хавф бояд ҳамчун номуайяниест, ки бо эҳтимолияти пайдоиш хангоми татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ алоқаманд аст, фаҳмида мешавад.

Бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодӣ миллии мамлакат ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ соли 2007 Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оиб ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуд, ки ба ҳаёти он намоёндагони мақомотҳои давлатӣ бахши хусусии ватанию хоричӣ ва шарикони рушд шомил карда шудаанд.

Сармоягузорӣ ба доройҳои воқеӣ ва молиявӣ ҳамеша бо таваккал ҳаммано буда, хангоми ҷойгиркунии сармоя бо мақсади афзун кардани он дар оянда бояд падидаи таваккалро ба инобат гиранд. Таваккали сармоягузорӣ ин сатҳи эҳтимолияти аз даст рафтани натиҷаҳои пешбиниамудаи сармоягузор дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Аз ин бар меояд, ки таваккал ин эҳтимолияти нест шудани натиҷаи пешбинишуда аз нишондиҳандаи дар назардошта ба тарафи

мусбат мебошад.

Истилоҳи таваккал «риск» аз калимаи латинии «risicare», ки маъноаш «кушиш кардан», «ба як ҳулоса омадан» мебошад, гирифта шудааст. Ба ин маъно таваккал хангоми сармоягузорию ба соҳаи кишоварзӣ на бо ҳодисаи рафънопазир, балки бо интиҳоби озод ҳаммаъно бояд фаҳмид. Ин фарқиятро аввалин бор А.Х. Уиллер қайд карда буд. Вай мегуфт, ки таваккали (хатар) падидаи объективист, ки бо номуайянии субъективии фарорасии ҳодисаи номатлуб алоқаманд аст. Вале назарияи номуайянии ченшаванда ва ченнашавандаи Ф. Найт аҳамияти бештар дошт, ки мувофиқи он таваккал номуайянии ченшаванда буда, номуайяни *sensu stricto* (лот. ба маънои асл) номуайянии ченнашаванда аст. И. Пфеффер (*J.Pfeffer*) таносуби байни таваккал ва номуайяниро чунин шарҳ додааст: «Таваккал... омехтаи якчанд намуди саргармӣ буда, ченаки он эҳтимолият аст; ченаки номуайяни сатҳи боварист. Таваккал ҳолати ҷаҳон, номуайяни ҳолати тасаввурот аст».

Фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити имрӯза вобаста ба хавф ва номуайяни қарор дошта дар он муносибати илмӣ бо қарорҳои идоракунӣ, усулҳо ва воситаҳои лозимаро талаб мекунад. Илова бар ин, аз сабаби кам будани таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои идоракунӣ хавфу хатарҳои сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ ва идоракунӣ онҳо дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ муҳимияти дигари масъала мебошад. Таҷриба дар рушди муносибатҳои бозорӣ нишон дод, ки сармоягузорӣ манбаи муҳимтарини рушди иқтисодӣ, заминаи молиявии пешрафт барои соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад, ки инро дар мисоли корхонаҳои кишоварзи дидан мумкин аст. Равиши объективӣ ба сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ зарурати истифодаи механизмҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ идоракунӣ ба назар гирифтани хавфҳои ҷорӣ

сармоягузoron ба соҳаи кишоварзии мамлакат, таҳлили самаранокии чораҳои андешидашуда ва қабули қарорҳои оптималӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории соҳаро талаб мекунад.

Ба ақидаи Ахмедов Д.Ҳ. хавфҳои сармоягузори – ин раванди аз даст додани идоракуни сармоя, ҳангоми ғайриқаноатбахши лоиҳаҳои татбиқгардида мебошад.

Афзоиши хавфҳои сармоягузорӣ ин усулҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои хоҷагии халқ вобаста минтақаҳои ҷумҳурӣ ба вучуд меояд, ки зарурати истифодаи схемаҳо ва механизмҳои ғайримукаррарино муайян менамояд ва татбиқи чораҳои муассири муҳофизатиро талаб мекунад. Сарфи назар аз таҷрибаи назарраси ватанию хориҷӣ дар соҳаи идоракунии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, айни замон системаи идоракунии илмӣ хатарҳои лоиҳаҳо вучуд надорад. Бояд қайд кард, ки динамикаи афзоюндаи равандҳои иқтисодӣ зарурати таҳия ва татбиқи механизмҳои нави самарабахши идоракунии хавфҳо дар соҳаи кишоварзӣ талаб менамояд. Аз ин рӯ, асоснокии назариявии равишҳои методологӣ, таҳияи тавсияҳои илмӣ амалӣ оид ба идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ барои соҳаи кишоварзӣ муҳим мебошанд.

Ба ақидаи мо, вобаста ба пешгири аз хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ чунин корҳоро кардан лозим аст:

- муайян намудани асосҳои назариявии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар кишоварзи;

- муайянкунии таснифот, роҳҳо, усулҳои арзёбии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ ва мавқеи он дар идоракунии соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ;

- омӯхтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба пешгирии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар кишоварзӣ;

- баҳогузории хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ;

- равшаннамои хавфу хатарҳои лоиҳаҳои сармоягузории татбиқгардида дар соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ;

Бояд ёдовар шуд, ки идоракунии хавфу хатари сармоягузорӣ танҳо бо низоми ҷудогонаи идоракунӣ маҳдуд нагашта, он ба сифати зернизоми умумӣ ва идоракунии амалӣ ва стратегиро низ фаро мегирад. Асоси инро, идоракунӣ хавфу хатарҳои сармоягузориин дар кишоварзӣ ба сифати зернизоми идоракунии стратегӣ ва амалии хоҷагӣ ба салоҳияти роҳбарияти онҳо мувофиқ буда, ба нишондиҳандаҳои махсуси ғайриқаноатбахши амалиётӣ ва таҳлили майлқунии онҳо таъи менамояд ва ба ҳамин тарз, бо низоми нишондиҳандаҳои идоракунии умумии кишоварзӣ пайвасти ҳамачониба дорад. Бояд қайд кард, ки вобаста таърифиҳои мухталифи хавфу хатарҳои сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ пешниҳод менамоянд.

Ба андешаи Бақоев Ш.С. зухуроти хавфҳо, пеш аз ҳама, аз омили вақт вобастааст: коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давраи дарозмуҳлат пешбинӣ шудаанд, яъне истифодаи самарани дар оянда ҳосилшаванда вақти зиёдеро талаб мекунад. Хатар, пеш аз ҳама, дар марҳилаи коркарду татбиқ лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамроҳ мегардад. Хавфҳо вобаста ба татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ алоқаманд имқоният мемиҳад, ки ҳасосияти нишондиҳандаҳои иқтисодии лоиҳа нисбат ба тағйироти муҳити берунаи бо таъсири омилҳои номусоид (ноустувории молиявӣ, беқурбшавӣ, тағйироти қонунгузорӣ ва ғайра) суратгиранда, ки ба иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хос мебошад, арзёбӣ гардад. Барои дарки аниқи имқониятҳои идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ таҳлили

моҳияти иқтисодии хавф, хатар, сохторбандии низоми идоракунии хавфу хатархоро дида баромадани методҳои баҳодихии онҳо зарур мебошад. Фаҳмиши асоси ва унсурҳои хавфу хатар гуногун буда, таърифи мухталифи онҳо, инчунин таносуби гуногуни паҳлуҳои субъективӣ ва объективии он чой дорад. Гуногуни ақидаҳо дар бораи моҳияти хавф, хатар хусусан бо бисёрҷабҳа будани ин ҳодиса, инъикоси нопурраи он дар қонунгузориҳои қорӣ, маҳдудияти истифодаи он дар амалияи ҳақиқии иқтисодӣ ва фаъолияти идоракунӣ тавсиф меёбад.

Таъмини амнияти сармоягузорӣ дар ҳама марҳалаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа яке аз масъалаи муҳим ва рӯзмарраи системаи давлатдорӣ ва кам кардани хавфи он ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки маҳз амнияти сармоягузорӣ метавонад сабаби муҳимми пешрафт ва инкишофи соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ гардида, барои таъмини шароитҳо бобати ҷалби сармоя ва сармоягузoron мусоидат намояд. Дар шароити кунунии иқтисодиёти кишвар таъмини амнияти хавфҳои сармоягузорӣ метавонад натиҷаҳои назаррасро дар самтҳои зерин татбиқ намояд:

- таъмин намудани рушди устувори иқтисодиёти миллӣ;
- муайян намудани ҳудуди сармоягузорӣ дар минтақаҳои кишвар;
- муҳайё кардани фазои сармоягузорӣ бо татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ.

Бо ин мақсад зарур аст, ки омӯзиш, таҳлил ва баҳодихии тамоюлҳои асосӣ доир ба сармоягузориҳо, динамикаи онҳо, таҳлили вазъи сармоягузорӣ дар марҳалаи ҳозираи мамлакат гузаронида шаванд. Барои ин вазъи масъалаҳои зикршуда дар давоми

солҳои охир дар миқёси кишвар ва дар минтақаҳои он, ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, ҳаҷму самаранокии онҳо ва омода намудани пешниҳодҳо ҷиҳати бартараф сохтани хатарҳои мавҷуда, муайян кардани роҳҳои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани ҳиссаи сармоягузориҳо дар маҷмӯи маҳсулоати дохилии кишвар муайян карда шаванд.

Дар ин ҳолат вазъи мушаххаси истифодаи самараноки маблағҳои сармоягузорӣ, мониторинг–усули муқоисаи мунтазами ҳолати воқеии иқтисодиёт бо ҳолате марбут мебошад. Ин чараён бо ёрии нишондиҳандаҳои махсус гузаронида шуда, вазъи иқтисодиётро мавриди таҳлилу ташхис қарор медиҳад ва мувофиқи натиҷаҳои ба дастмада тақлифу тавсияҳои зарурӣ пешкаш карда мешаванд. Аз ин ҷо бар меояд, ки хавфи сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат дар он ифода меёбад, ки қобилияти иқтисодиётро дар бобати таъмини дархостҳои ҷамъиятӣ дар сатҳи миллӣ ва сатҳи байналмилалӣ муайян ва инчунин, рақобатпазирӣ, кафолати беҳатаргардонии онро аз ҳар гуна хавфу хатарҳо дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ таъмин намояд. Маъмулан, дар сатҳи мамлакат ва минтақаи соҳаҳои алоҳидаи он беҳатарии иқтисодиёт аз рӯи даромаду хароҷоти воқеӣ, мубодилаи маҳсулоту хизматрасониҳо, истифодашавии захираҳо муайян карда мешавад. Вобаста ба он, омилҳои ҷойдоранд, ки истифодаи нодурусти онҳо метавонанд зарари муайянро ба иқтисодиёти миллӣ расонанд. Бинобар ин, чунин вазъи ба вучудмада, бояд

ҳам аз ҷиҳати миқдорӣ ва
ҳам аз ҷиҳати сифатӣ, баҳо дода шавад.

Аз таҳқиқотҳои гузаронида шуда маълум гардид, ки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағгузори асосӣ эҳтиёҷи калон доранд. Гузашта аз ин, барои сатҳи баланди ҷалби сармояи асосӣ ба иқтисодиёт на танҳо ҳукумати ҷумҳурӣ, балки ҳуди маъмурияти минтақаҳо низ бояд ҷалб карда шаванд. Аз ин рӯ, мантиқан метавон тахмин кард, ки принципҳои асосии идоракунии ва механизми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва самаранокии идоракунӣ онҳо дар минтақаҳои кишвар бевосита аз иштироки васеи мақомоти ҳокимияти минтақаҳо дар раванди сармоягузорӣ вобаста аст.

Албатта, маъмурияти минтақаҳо ҳангоми қабули қарори лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ таваҷҷуҳи хоса диҳад. Соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ бо ҳадафҳои муҳими стратегӣ муайян карда мешаванд, ки таъсири мусбӣ самаранок иқтисодӣ аз татбиқи онҳо ба даст оварда мешавад.

Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва рушди иқтисодиёт миқдори зиёди лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо сармоягузори давлатӣ, инчунин ҷалби сармоягузориҳои ватанӣ, хориҷӣ ва хусуси татбиқ мегарданд. Ҳолати кунунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotи арзёбии хавфҳои сармоягузори минтақавиро дар як қатор омилҳои калидӣ ба миён мегузорад. Дар таҳқиқотҳои худ олимони ватанӣ Саидмуродов Л.Ҳ., Муминова Ф.М., Мирбобоев Р.М. қайд мекунанд: «Аз як тараф, тафовути ҳудудии хавфи сармоягузори нишондиҳандаи хусусияти минтақаҳои алоҳида, тафовути сиёсӣ, иҷтимоӣ

ва иқтисодии онҳоро объективона инъикос мекунад. Аз тарафи дигар, миқёси ин тафовутҳо аз ҷиҳати дараҷаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии «табақабандӣ»-и назарраси минтақаҳои мамлакатро нишон медиҳад».

Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ вобаста ба хавфҳои он дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз дараҷаи арзёбии захираҳои мавҷуда сарчашма мегириад. Самтҳои асосии афзалиятҳои лоиҳаҳои сармоягузори дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборатанд: идоракунӣ иқтисодиёт, кишоварзӣ, обёрӣ ва обтаъминкунии деҳот, обтаъминкунии ва канализатсия, энергетика, нақлиёт, экология, маориф, тандурустӣ, рушди бахши хусусӣ, меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва дигар бахшҳои иқтисодӣ. Бояд гуфт, ки афзалияти бахшҳои болозикр ин соҳаҳои энергетика ва нақлиёт мебошад. Баҳодихие, ки барои таснифи захираҳо ва самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд, ба таври пуррагӣ ба давлат имкон намедиҳанд, ки хароҷотҳои ҳудудии молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии таҳлил ва натиҷагирӣ гардида, барои таъмини баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли ва муайян намудани лоиҳаҳои сармоягузори афзалиятнок равона гардад.

Олимони ватани Умаров Ҳ.У. ва Иброҳимов И.Р. дар таҳқиқотҳои илмӣ худ оид ба кам кардани хавфи молиявӣ чунин қайд менамоянд, ки «Яке аз тадбирҳои тақмили раванди кам кардани хавфҳои молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин таъсиси фонди ҷуброни зарар мебошад, ки бояд хусусияти мутамарказ ва маҳаллиро барои ҳар як ташкилоти қарзӣ дар алоҳидагӣ мавҷуд бошад. Ташкилоти қарзӣ бояд захираҳо ва маблағҳои таъсисдодашударо барои қарзҳо мутобики қоидаҳои БМТ ва Стандартҳои

байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ муқоиса намояд».

Бояд қайд, кард ки хавфи молиявӣ - эътимоднокии манбаъҳои маблағгузори барои татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ чалбшударо дар бар мегирад. Зери мафҳуми хавфи молиявӣ ҳамчун эътимолияти оқибатҳои номатлуби молиявӣ дар шакли аз даст додани захираҳои молиявӣ ё воситаҳои пулӣ дар ҳолати номуайяний, ки бо хавфи гузоштани сармоя ва хавфи ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ институтҳо дар раванди татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ алоқамандӣ дорад, фаҳмида мешавад.

Аз таҳлили гузаронида бар меояд, ки дараҷаи хавфҳое, ки метавонанд ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таъсир расонанд ва сушт кунанд, муҳим мебошад. Барои ин зарур аст, ки сабабҳои мушаххаси пайдоиши намудҳои хавфҳо ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ муайян карда шаванд ва мувофиқан барои ҳадди ақал кам кардани

ҷунин хавфҳо чораҳои мушаххас андешида шаванд.

Бояд ёдовар шуд, ки мувофиқ омадани шароит барои ташакул ва рушди шаклҳои гуногуни моликият ва дар ин замина зиёд шудани усулҳои нави ҳисматрасони дар 30-соли истиқлоли давлатӣ бо таъмини муҳити хуби фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат намудааст, ки ин боиси пешгири аз хавфу хатарҳои сармоягузори дохилию хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ мамлакат мебошад.

Хулоса, ҳангоми таҳлили дараҷаи хавфи лоиҳаҳои сармоягузори кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар, бояд ҳама хусусиятҳои сохтори ҳар як нишондиҳандаро ҳамаҷониба омӯхта, тағйиротро дуруст ва бозътимод пешгӯӣ намуда, дар ин замина дар бораи хавфнокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ хулосаҳои дахлдор баровардан лозим аст. Ба арзиши меъёри фоидаи таваррум, имконияти истифодаи алтернативии сармоя, хавфнокӣ ва номуайяний ба таври назаррас таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Бақоев Ш.С / Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореферати диссертатсия Хуҷанд, 2020.-С.
2. Аҳмедов Д.Ҳ./ Сармоягузорӣ ҳамчун омили баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ. -Душанбе -2022, №4/2. (44) сах. -129.
3. Аҳмедов Д.Ҳ. Сармоягузори омили рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварз №1(90). 2021
4. Саидмурадов, Л.Х. Регионы Республики Таджикистан: теория и методология оценки [Текст] / Л.Х.Саидмурадов, Ф.М.Муминова, Р.М. Мирбобоев. - Душанбе: «Ирфон», 2012. – 176 с.
5. Умаров, Х.У. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан [Текст] / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: Сино, 2019. - №10. – Часть 1. - С.138.
6. Бобоазиззода Ш.А., Қудратзода П.Қ., Аҳмедов Д.Ҳ. Фаъолияти соҳибқори хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи омӯзгории Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Душанбе - 2021. № 3-4 (11-12).– с. 138 - 142. – ISSN 2707-9996
7. Аҳмедов Д.Ҳ. Дастгирии давлатии соҳаи боғу тоқпарварӣ ва рушди он // Кишоварз. – Душанбе - 2023. № 1 (98).– с. 202 - 205. – ISSN 2074-5435

Маълумот дар бораи муаллифон:

Қудратзода Парвиз Қудрат – н.и.и. декани факултаи Молиявию иқтисодии Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: 93 179 02 54.

Аҳмедов Давлатали Ҳайталиевич – н.и.и., дотсент мудири шуъбаи омузиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи ситемавии рушди кишоварзии АИКТ. Тел.: (+992) 93 171 11 99. davlat_1118@mail.ru;

Свидения об авторах:

Қудратзода Парвиз Қудрат – к.э.н. декан Экономическо финансово факултета Дангаринский государственный Университет. Тел: 93 179 02 54.

Аҳмедов Давлатали Ҳайталиевич – к.э.н., дотцент зав.отделом изучение и мониторинг инвестиции в АПК Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

Evidence about the authors:

Qudratzoda Parviz Qudrat – Ph.D. Dean of the Faculty of Economics and Finance, Dangara State University. Tel: 93 179 02 54.

Akhmedov Davlatali Haytalievich - candidate of economic sciences, docent, head of the department of study and investment monitoring at IAS of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Address: Dushanbe city, Hayoti Nav 306; tel: 918-68-49-05

УДК: 338.22

АМАЛИГАРДОНИИ МУҚАРРАРОТИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Давлатзода А.Д.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии ва амалигардони стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ба роҳ мондани технологияҳои муосир дар саноат ва истеҳсолот, даст кашидан аз истифодаи маҳсулоте, ки партовҳои зиёд, хусусан газҳои гулхонаӣ доранд, бо мисоли возеҳ оварда шудааст. Ҳамзамон дар мақола ташаббуси иқдомҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки пайваста ба масъалаи ҳифз ва истифодаи самараноки захираҳои обию табиӣ кишвар таваҷҷуҳи махсус менамоянд оварда шудааст.

Инчунин гуфта шудааст, Иқтисоди сабз - иқтисодиёте, ки барои нигоҳ доштани неқӯаҳволии ҷомеа тавассути истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, инчунин таъмини баргардонидани маҳсулоти ниҳой ба давраи истеҳсолот равона шудааст, мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: стратегияи рушд, тағйирёбии иқлим, иқтисоди сабз, захираҳои табиӣ, газҳои гулхонаӣ, маҳсулоти ниҳой, корхонаҳои саноатӣ, рақамикунони иқтисодиёт, технологияҳои муосир, инкишофи неруи инсонӣ, маҳсулоти ватанӣ, имкониятҳои содиротӣ.

Барои иқтибос: Давлатзода, А. Д. Амалигардони муқаррароти стратегияи рушди «иқтисоди сабз»: мушкилот ва дурнамо / А. Д. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 444-451.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛОЖЕНИЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Давлатзода А.Д.

Аннотация. В данной статье наглядно представлены основные направления и реализация стратегии развития «зеленой экономики» в Республике Таджикистан с учетом внедрения современных технологий в промышленности и производстве, отказа от использования продуктов с высоким уровнем выбросов, особенно парниковых газов. Одновременно в статье приводятся инициативы и действия Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, которые постоянно уделяют особое внимание охране и эффективному использованию водных и природных ресурсов страны.

Также было сказано, что зеленая экономика - это экономика, направленная на поддержание благосостояния общества за счет эффективного использования природных ресурсов, а также на обеспечение возврата конечной продукции в производственный цикл.

Ключевые слова: стратегия развития, изменение климата, зеленая экономика, природные ресурсы, парниковые газы, конечная продукция, промышленные предприятия, цифровизация экономики, современные технологии, развитие человеческого потенциала, отечественные продукты, экспортные возможности.

IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE GREEN ECONOMY DEVELOPMENT STRATEGY: PROBLEMS AND PROSPECTS

Davlatzoda A.D.

Annotation. This article clearly presents the main directions and implementation of the strategy for the development of the "green economy" in the Republic of Tajikistan, taking into account the introduction of modern technologies in industry and production, the rejection of the use of products with high emissions, especially greenhouse gases. At the same time, the article presents the initiatives and actions of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon, who constantly pay special attention to the protection and effective use of the country's water and natural resources.

It was also said that the green economy is an economy aimed at maintaining the well-being of society through the efficient use of natural resources, as well as ensuring the return of final products to the production cycle.

Keywords: development strategy, climate change, green economy, natural resources, greenhouse gases, end products, industrial enterprises, digitalization of the economy, modern technologies, human development, domestic products, export opportunities.

Гузориши масъала. Дар назди чамъияти инсонӣ масъалаҳои дастгирии суръати баланди тараққиёти иқтисодӣ баҳри баланд намудани некуаҳволии аҳоли ва коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити атроф меистанд, ки бевосита ба самтҳои татбиқи иқтисодиёти сабз инъикос ёфтаанд. Бо баробари пайдоиши муаммоҳои глобалӣ ва гузариш ба донишҳои нави илмӣ зарурат дар қоркарди консепсияи махсус ба миён меояд, ки қобилияти ба ҳодисаҳои муосир ҷавобгӯ бошанд. Дар ин росто консепсияи рушди устувор ҳамчун ҳадафи умумии пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар тамоми дунё баромад мекунад. Ҷоиз ба қайд аст, ки консепсияи рушди устувор барои ташаккулёбии иқтисодиёти сабз заминаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нахрияҳо. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста

амалигардонии стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар таълифоти илмӣ иқтисоди ба монанди: Исайнов Х., Алиджанова С.А. ва дигарон мавриди омузиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола ин омузиши стратегияи рушди «иқтисоди сабз» мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи «иқтисоди сабз» дар соҳаи энергетика, кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тоза мебошад. «Иқтисоди сабз» яке аз самтҳои муосири илми иқтисод мебошад, ки солҳои охир таваҷҷуҳ ба он беш аз пеш меафзояд. Қоршиносон мегӯянд, ки «иқтисоди сабз» дар оянда ҳама соҳаҳои фаро мегирад. Аз ҷумла, дар соҳаи кишоварзӣ ба ҷои нуриҳои минералӣ истифодаи нуриҳои органикӣ (поруи чорвою паранда, пӯсидаи ҳазону пасмондаи рустаниҳо), ба ҷои заҳрхимикатҳо усули биологии ғимояи зироат, бунёди ғармхонаҳои офтобӣ, ба роҳ мондани усули қатрагии обёрии зироат, захира намудани оби

барфу борон дар мавзеъҳои камоб дорои манфиати зиёди иқтисодиёти экологӣ мебошанд.

Иқтисоди сабз - иқтисодиётест, ки барои нигоҳ доштани неқӯаҳволии ҷомеа тавассути истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, инчунин таъмини баргардонидани маҳсулоти ниҳой ба давраи истехсолот равона шудааст. Пеш аз ҳама, иқтисоди сабз ба истифодаи иқтисодии ин захираҳое, ки ҳоло ба талафи (маъданӣ - нафту газ ва ангишт) дахл доранд ва истифодаи оқилонаи захираҳои беталаф ба назар мерасанд. Дар маркази иқтисоди сабз – ин технологияи тоза ё сабз ба ҳисоб меравад. Тибқи иттилои коршиносон, рушди иқтисоди сабз ба кишварҳои ҷаҳон имкон медиҳад, ки бухрони экологӣ, ки аллакай характери глобалӣ пайдо кардааст то андозае паст намояд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи рушди «иқтисоди сабз» қадамҳои устувор гузоштааст. Тавре маълум аст, бо шарофати энергетикаи обӣ Тоҷикистон миёни кишварҳои ИДМ аз ҷиҳати истехсоли неруи барқӣ тоза ҷои аввалро мегирад. Дар ин роҳ бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷдиду сохтмони неругоҳҳои обӣ идома дошта, ба наздикӣ дар ҷумҳурӣ истехсоли электромобил, электробус ва электротроллейбус оғоз мегардад, ки идомаи мантиқии сиёсати ҳукумат дар роҳи рушди «иқтисоди сабз» мебошад.

Иқтисоди сабз яке аз самтҳои муосири илми иқтисод буда, тайи ду даҳсолаи охир ба арсаи илм ворид гардидааст ва дар доираи он бахшҳои дигари иқтисод, ки аз ҷузъҳои табиати муҳити атроф вобастагӣ доранд, баррасӣ мешаванд. Аз ин рӯ, солҳои охир ибораи иқтисоди сабз вирди забони олимон, сиёсатмадорон, муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои ҳифзи муҳити зист, кишоварзӣ, энергетика, иқтисод ва ҳоказо мечарҳад. Консепсияи иқтисоди сабз ғояҳои мухталифи улуми иқтисод ва фалсафа, аз

ҷумла иқтисоди феминистӣ, иқтисоди захиравӣ, иқтисоди экологӣ, иқтисоди муҳити зист, постмодернистӣ, зиддиистеъмолот, муқобил ба ҷаҳонишавӣ, анархияи сабз, сиёсати сабз ва назарияи муносибатҳои байналмилалиро дарбар мегирад. Ҳамин аст, ки барои амиқан ифода кардани иқтисоди сабз то ҳанӯз фаҳмиши ягонаю умумӣ вучуд надорад.

Айни замон ҷомеа моҳияти ибораи иқтисоди «сабз»-ро ба маъноҳои мухталиф фарқ мекунад. Гурӯҳи аввал чунин меҳисобанд, ки ин соҳаи нави иқтисод буда, табиати муҳити зистро беҳтар мегардонад. Тарафи дуюм ин ифодаро ҳамчун технологияи нав ва як нави экосистема, ки ба кӯмаку ғоидаоварӣ ба табиат даъват мекунад, мефаҳманд. Гурӯҳи сеюм чунин мепиндоранд, ки он марҳилаи нави гузариши рушд буда, мақсади асосиаш истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза аст. Дар маҷмӯъ, иқтисоди сабз ба технология тоза ё «сабз» асос ёфтааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки солҳои охир мушкilotи экологӣ характери глобалӣ пайдо карда, ба яке аз мавзӯҳои асосии сиёсати байналмилалӣ табдил ёфтааст. Аҳоли ва истеъмолот меафзояд ва ба ҳифзи муҳити зист чандон аҳамият дода намешавад. Ин ба афзоиши истехсолот, партовгоҳҳои нав ва паст шудани сифати зиндагӣ оварда мерасонад. Ва барои аз байн бурдани чунин хатарҳо, СММ дар солҳои 70-80-уми асри гузашта, консепсияи рушди устувор - бидуни зарар ба наслҳои ояндаро ба тавсиб расонидааст. Стратегияи рушди иқтисоди сабз бори аввал аз тарафи конфронси байналмилалӣ оид ба рушди устувори иқтисодӣ ва муҳити зист соли 1992 дар Бразилия (Рио-де-Жанейро) ва соли 2002 дар Африқои Ҷанубӣ (Йоханнесбург) қабул карда шуд, ки барои ташаккули иқтисодиёти сабз асос гузоштааст.

Маврид ба ёдоварист, ки мақсади Стратегияи мазкур- гузаронидани ислоҳоти

дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти «иқтисоди сабз» мебошад. Амалӣ намудани Стратегияи мазкур ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардуми Тоҷикистон мусоидат менамояд. Татбиқи ҳадафу вазифаҳои Стратегия дар доираи маблағҳои буҷети ҷумҳуриявӣ, институтҳои молиявӣ, шарикони рушд, бахши хусусӣ ва дигар манбаъҳои маблағгузорӣ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, таъмин карда мешавад. Ҳаҷми маблағгузориҳои «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» 21586,3 млн сомони ро пешбинӣ намудааст.

Зикр кардан ба маврид аст, ки бо мақсади рушди «иқтисоди сабз», мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҷалби сармояю технологияҳои каммасраф «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» қабул гардида, дар 15 соли минбаъда мавриди татбиқ қарор мегирад.

Тибқи таҳлилҳои коршиносони соҳа Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози партови газҳои гулхонаӣ дар миқёси ҷаҳон ҷои 135 – ро ишғол намуда, дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ дар зинаи охирин қарор дорад, яъне аз ҳама камтар ба атмосфераи газҳои гулхонаӣ мепартояд, вале мутаассифона, аз ҳама бештар зарар мебинад. Дар ин росто саволе ба миён меояд, ки чаро Тоҷикистон аз раванди тағйирёбии иқлим бештар хисорот мебинад? Ин раванд бештар ба ҷойгиршавии мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон марбут аст, зеро кишвари мо дар минтақае доман густурдааст, ки дар самти

чанубу шарқаш Чин –бузургтарин кишвари саноатии ҷаҳон ҷойгир шудааст ва бо саноати пешрафтааш дунёро тасхир намудааст. Дар самти ғарбии Тоҷикистон давлатҳои аврупоӣ ё кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки бо иқтидори бузурги саноатӣ дар ҷаҳон ҷойгоҳи шоиста касб кардаанд, мавқеи доранд, ки дар онҳо коркард, истеҳсол ва саноати мухталиф хеле рушд кардаанд. Инчунин аз лиҳози ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ин табиат аст, зеро ҳаракати ҳар як ҳавои атмосферӣ ҳам ба самти кишвари мо меояд ва ҳам аз самти давлати мо ба дигар ҷониб мевазад. Дар ин росто ба кишварамон ҳангоми ворид шудани ҳавои ғарбӣ ва чанубӣ он бо худ ҳавоеро ворид месозад, ки аз партовҳои газҳои гулхонаӣ, ки дар давлатҳои ҳамсоя ва дигар кишварҳои саноатӣ истеҳсол, коркард ва партов мешаванд, вориди Тоҷикистон мегарданд.

Маврид ба ёдоварист, ки Пешвои миллат таъкид намуданд, ки бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» ҷиҳати бунёди неругоҳҳои барқӣ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва то соли 2030 ба ҳаҷми на кам аз 1000 мегаватт расонидани иқтидорҳои алтернативии истеҳсоли «энергияи сабз», яъне бо истифодаи захираҳои офтобӣ бодӣ тадбирҳои амалӣ андешида шаванд. Дар робита ба амалисозии лоиҳаҳои сохтмони хатти интиқоли барқи CASA–1000 ва азнавпайваستшавӣ ба низомии энергетикӣ Осиёи Марказӣ барои дар 7 соли оянда то 10 миллиард киловатт – соат афзоиш додани содироти неруи барқ тадбирҳои таъхирнопазир андешида шаванд. Корҳо дар самти гузариш ба таҷҳизоти каммасрафи барқӣ дар иншооти иқтисодиву иҷтимоӣ ва истеҳсоливу коммуникатсионии мамлакат ва риояи маданияти баланди истифодаи неруи барқ аз ҷониби аҳоли тақвият бахшида шаванд.

Бо амалисозии тадбирҳои зикршуда соли 2032 истеҳсоли барқ дар кишвар пурра

аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, яъне 100 фоиз бо «энергияи сабз» таъмин гардида (ҳоло 98 фоиз), дар ин замина аз рӯйи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонаӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешавад. Яъне Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад. Мушкилоти экологии умумиҷаҳонӣ хеле зиёданд, сарфи назар аз ин, ҳадди ақал ҳар сокини саёра оид ба масъалаҳои экологӣ ва таъсири онҳо ба шароитҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, иқлимӣ, гидроэнергетикӣ, географӣ, гидрологии ҷаҳонӣ андешаҳои хоси худро дошта бошад. Ин масоилро олимони намоёни соҳаҳои мухталифи илм ба ду омилҳои ба ҳам алоқаманд тағйирёбии иқлим ва ифлосшавии муҳити зист тақсим намудаанд.

Иқтисодиёти сабз ба мавзӯи асосии мубоҳиса барои форумҳои муҳими байналмилалӣ сатҳи баланд табдил ёфтааст. Ҳамин тариқ, масъалаҳои рушди «сабз» ҳамчун стратегияи рушди устувори минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором, махсусан истифодаи оқилонаи захираҳо, коҳиши карбон ва рушди устувори шаҳрҳо дар самти истифодаи энергияи сабз дар истеҳсоли маҳсулот ва коммуникатсияи нақлиётӣ самтҳои калидӣ ба шумор меравад.

Се принсипи асосии иқтисоди сабз мавҷуд мебошад:

- арзёбӣ ва нишон додани ҳадамоти табиӣ дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ;
- таъмини шуғл тавассути таъсиси ҷойҳои кори сабз ва таҳияи қарорҳои сиёсии мувофиқ;
- истифодаи механизмҳои бозор барои ноил шудан ба рушди устувор.

Аз принципҳои мазкур бар меояд, ки дар айни замон, ҷомеа ба таври мухтасар ифодаи «Иқтисоди сабз» - ро дарк менамоянд. Баъзеҳо боварӣ доранд, ки ин бахшҳои нави иқтисодиёт табиати кишварро бехтар мегардонанд. Дигарон ин изҳоротро ҳамчун

технологияҳои навӣ, як намуди экосистемаҳо, ки барои расонидани кӯмак ба табиат офарида шудаанд, мефаҳманд. Ба баъзеҳо чунин мешуморанд, ки ин гузариш ба марҳилаи нави рушд аст, ки мақсади он фароҳам овардани шароити экологӣ мебошад. Имрӯз, 40% инноватсияҳои ҷаҳонӣ аз ҳисоби «Иқтисоди сабз» буда, 20 фоизи онро нерӯи барқ ва самаранокии энергия, ки омили асосии иқтисоди сабз аст ташкил медиҳад. Нерӯи энергетикӣ на танҳо барои рақобатпазирӣ ва бехатарӣ, ҳамчун гармӣ ва сабукӣ истифода мешавад ва барои 50 фоиз аз партовҳои ифлоскунанда ва 70 фоизи газҳои гармидиҳандаро паст менамояд. Яъне, сатҳи шиддатнокии энергетикӣ бо таркиби муҳити иқлими зист ва иқтисодиёти миллий муайян карда мешавад. Модели пештараи иқтисодӣ захираҳои фарогирро ба хароҷоти зиёд оварда мерасонад ва самаранокии маҳсулотро коҳиш дода сабаби зиёд шудани хавфҳои экологӣ, норасоии экологӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ гардида бӯҳронҳои давомдорӣ иқтисодиву молиявиро бабор меоварад. Ва дар ниҳоят идеяи модели нави «Иқтисоди сабз», ки дар он бехбудии моддӣ аз таъмини рушди устувори ҷомеа мебошад, ташаккул меёбад.

Дигар масъалаи муҳиме, ки имрӯз мавриди таҳқиқоти доимӣ қарор дорад, ин тағйирёбии иқлим ва хатари таъсири манфии глобалӣ ва минтақавӣ баъзе мавзӯҳои маҳали ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Аҳамияти ин таҳқиқот ва тадбирҳо барои мутобик шудан ба мушкилоти тағйирёбии иқлим мебошад. Объекти асосии тағйирёбии иқлим ин гузариш ба иқтисодиёти сабз ва манбаъҳои алтернативӣ мебошад.

Тағйирёбии иқлим яке аз масъалаҳои глобалии замони муосир ба шумор рафта, он сабаби дар ғушаю канори ҷаҳон ба амал омадани офатҳои табиӣ, аз қабилӣ босуръат обшавии пирияхҳо, обхезиҳои бесобиқа, тӯфону гирдбодҳои ҳалокатбор, фаромадани селу ярҷ, хушксолӣ бинобар боришоти кам ва дигар зухуроти фалокатбори

гидрометеорологӣ гардида, ба захираҳои оби гидроэнергетикӣ, солимии ҷомеа ва амнияти озуқаворӣ давлатҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин росто, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи ҳифз ва истифодаи самараноки захираҳои оби табиӣ кишвар таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Яке аз сабабҳои асосии тағйирёбии иқлим дар ҷаҳон ба афзоиши партовҳои газҳои гулхонаӣ марбут мебошад, ки аз рӯи мушоҳидаҳо ва пешгӯии олимони ин раванд солҳои охир идома ёфта истодааст. Донишмандон раванди зуҳури тағйирёбии иқлимро дар сайёраи замин асосан дар солҳои аввали асри 20 муайян карда буданд. Солҳои 80-ум барои паст кардани таъсири тағйирёбии иқлим дар байни олимони ҷаҳон ва мутахассисони соҳа баҳсу мунозираҳо ба вучуд омаданд. Кишварҳои ҷаҳон дар ин самт бояд аз уҳдадорӣ ба зиммадоштаи худ бароянд ва дар самти коҳиш додани партови газҳои гулхонаӣ ба ҳаво ва дар ин замина дар рушди «иқтисоди сабз» иқдомҳои муассир рӯи даст гиранд. Дар ин росто Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолаи хеш ба Маҷлиси Олии кишвар қайд намуданд, ки бо мақсади истеҳсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузори давлатӣ ва рақамикунории ҳифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 28.12.2023, дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки бо дарназардошти фаровонии захираҳои гидроэнергетикӣ, иқтидори бузурги истеҳсоли «энергияи сабз» ва

содироти он, дар ҷодаи ноил гардидан ба ҳадафи стратегии худ – расидан ба истиқлоли энергетикӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Соли 2023 иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли неруи барқ 22 миллиард киловатт – соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 миллиард киловатт – соат ё 28 фоиз зиёд мебошад.

Таърих гувоҳ аст, ки дар тақдире толеӣ инсоният ҳеҷ гоҳ монанди имрӯз барои рушди инкишоф додани сохтори афқору андеша имконият фаро нарасида буд. Тавре ба назар мерасад, бо вучуди он ҳама қомеъҳои беназир, боз якқатор муаммоҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва экологӣ инсониятро ба ташвиш оварда, олимони мутахассисону сиёсатмадорон барои бартараф намудани онҳо ғояҳои рушдро пешниҳод менамоянд, ки яке аз онҳо маҳз иқтисоди сабз аст. Дар иқтисоди сабз ба фаъолияти он хоҷагидорие афзалият дода мешавад, ки дар баробари таҷдид ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, ба баланд шудани сифати ҳаёт ва беҳбудии муҳити зист мусоидат намояд. Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ кишварҳои муҳталиф ҳадафҳои иқтисоди сабз аз ҳам тафовутдоранд. Масалан, барои кишварҳои рушдёфта ҳадафи асосӣ - рақобат ва таъмини ҷойҳои корӣ ва дар ҳуҷҷатҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф ҳадаф - расидан ба рушди устувор, коҳиш додани масоили камбизоатӣ, масъалаҳои ҳуқуқӣ ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Вале дар ягон ҳуҷҷат қазияҳои экологӣ, баҳусус маҳдудияти экологии рушд дар мафҳуми иқтисоди сабз ишора нагардидааст. Ин исботи он аст, ки омили асосӣ дар иқтисоди сабз - ҳуди иқтисод ва соҳаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бо вучуди ин, иқтисоди сабз ба таъминоти талаботҳои инсон бо назардошти алоқамандӣ бо муҳити зист ташаккул меёбад.

Бинобар ин, яке аз принципҳои асосии иқтисоди сабз волеияти арзиши истеъмолий ва сифат мебошад, ки он ба

истеъмолгари ниҳой ва беҳдошти муҳити зист нигаронида шудааст. Дар иқтисоди сабз усулҳои ғайрисамаранок ва исрофкоронаи ташкили ҳама гуна бахши иқтисод ҷоиз нест. Тибқи ин концепсия дар табиат партов вучуд надорад, анҷоми як раванд ё ҷараён ин оғози равандҳои дигар мешавад. Яъне, ин чунин маъно дорад, ки партовҳо ба сифр баробар мешаванд. Принципи дигари иқтисоди сабз ба гуногунӣ рабт дорад ва ин мафҳум ба ҳамаи сатҳҳои зиндагӣ (гуногунӣ намудҳо, экосистемаҳо, минтақаҳо) ва инчунин, гуногунӣ иҷтимоӣ экологӣ дахл дорад. Бо экологикунӣ чомеа ҳудудҳои сиёсӣ иқтисодӣ аз байн рафта, ба иқтисоди биоминтақавӣ табдил меёбад. Дар иқтисоди сабз бештар ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ, ба роҳ мондани истеҳсолоти саноати «сабз» ва энергияи барқароршаванда афзалият дода мешавад. Аз ин рӯ, ҷанбаи тағйироти иҷтимоӣ экологиро дар концепсияи иқтисоди сабз дар якҷоягӣ дида баромадан мумкин аст. Дар концепсияи рушд ба ягон бахши ҷамъияти хусусии иқтисод афзалияти махсус дода намешавад. Чунки, бахшҳои давлатӣ хусусӣ дар бозор таваҷҷуҳи ҳудро бояд ба арзишҳои иҷтимоӣ экологӣ равона намоянд. Ва дар ин раванд ҳамкориҳои зич миёни давлат бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо мақсади таҳаввулоти инноватсионӣ вучуд дошта бошад. Барои амалӣ кардани ин таҷриба бояд тарҳи нави

раванду қоидаҳои иқтисодӣ тартиб дода шаванд ва рафтори экологиро ташаккул дода, дар ҳаёти ҳаррӯзаи иқтисодӣ татбиқ намоянд.

Омили дигари амалӣ шудани иқтисоди сабз барои бартарафсозии камбизоатӣ имкони хуб фароҳам меорад. Зеро байни бартарафнамоии камбизоатӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиӣ экосистемаҳо робитаи мустақим вучуд дорад, чунки аз афзоиши сармояи табиӣ барои қишри камбизоати аҳоли манфиати бевосита мерасад. Дар баробари ин, тадбирҳои гузариш ба иқтисоди сабз ва дар ҳудуди 2 дараҷа нигоҳдории гармшавии глобалӣ имкон медиҳанд, ки то соли 2030 24 млн ҷойи нави корӣ ташкил мешавад. Бино ба иттилои Созмони байналмилалӣ меҳнат ҷойҳои нав дар натиҷаи дигаргунӣ дар бахши энергетика ба вучуд омада, зарурат ба кормандон дар соҳаҳои тозасозии ҳаво, об, замин ва инчунин, ҳифз аз офатҳои хусусияти табиӣ дошта низ хоҳад афзуд.

Дар маҷмӯъ барои расидан ба ҳадафҳои меҳварии сиёсати умумибашарӣ оид ба рушди иқтисодӣ сабз зарур аст, ки тамоми давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ новобаста аз эҳтиёҷмандиашон оид ба захираҳои алтернативии табиӣ ташаббускорӣ ва ҳамбастагии муштаракро тақвият бахшанд, ки ин ба бештар шудани сифати ҳаёти инсон оварда мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р.
2. Муҳаббатова, Х. М. Истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ - асоси рушди “иқтисоди сабз” дар Тоҷикистон / Х. М. Муҳаббатова, У. О. Кимсанов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 2(36). – Р. 196-201.
3. Саидзода, С. С. Захираҳои об ва нақши он дар рушди иқтисоди сабз / С. С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 4-2. – Р. 110-116.
4. Саидов, С. С. Истифодаи самараноки захираҳои об ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисоди сабз / С. С. Саидов, Д. М. Маҷидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 7. – Р. 116-124.

5. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037
6. Халифзода, Ҷ. Б. Рӯ овардан ба «иқтисоди сабз» талаби замон / Ҷ. Б. Халифзода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 2(67). – P. 90-95. – EDN QZVHUZ.
7. Шарифзода, М. М. Хусусиятҳои рушди иқтисодиёти миллий дар замони муосир / М. М. Шарифзода // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2023. – No. 4(97). – P. 90-98. – DOI 10.24412/2411-1945-2023-4-90-98.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатзода Абдулло Давлат – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 907302311. E-mail: mehrob-mardon@mail.ru

Свидения об авторе:

Давлатзода Абдулло Давлат – старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета адрес: 734067, Республика Таджикистана, г. Душанбе, улица Нахимов 64/14. Телефон: 907302311. E-mail: mehrob-mardon@mail.ru

Information about the author:

Davlatzoda Abdullo Davlat - senior lecturer at the department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14 Phone: 907302311. E-mail: mehrob-mardon@mail.ru

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 347.97

МАФҲУМ ВА УНСУРҲОИ МЕХАНИЗМИ МУРОФИАВӢ-ҲУҚУҚӢ

Табаров Н.А.

Аннотатсия. Мақола ба таҳқиқи мафҳум ва унсурҳои механизми муурофиавӣ-ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки коркарди илмӣи проблемаи механизми муурофиавӣ-ҳуқуқӣ ба баланд шудани самаранокии танзими муурофиавӣи муносибатҳои ҷамъиятӣ, мустаҳкам ва инкишоф ёфтани механизми ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонро ва ташикилотро мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: назарияҳои ҳуқуқ, ҳуқуқи муурофиавӣ, механизми танзими муурофиавӣ, мафҳум, унсур, механизми муурофиавӣ-ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ.

Барои иқтибос: Табаров, Н. А. Мафҳум ва унсурҳои механизми муурофиавӣ-ҳуқуқӣ / Н. А. Табаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 452-458.

ПОНЯТИЕ И ЭЛЕМЕНТЫ ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА

Табаров НА

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия и элементов процессуально-правового механизма. Автор отмечает, что научная разработка проблемы процессуально-правового механизма способствует повышению эффективности процессуального регулирования общественных отношений, укреплению и развитию механизма защиты прав и свобод граждан и организаций.

Ключевые слова: теории права, процессуальное право, механизм процессуального регулирования, понятие, элемент, процессуально-правовой механизм, правоотношения.

CONCEPT AND ELEMENTS OF PROCEDURAL LEGAL MECHANISM

Tabarov N.A.

Annotation. The article is devoted to the study of the concept and elements of the procedural and legal mechanism. The author notes that the scientific development of the problem of the procedural legal mechanism helps to increase the efficiency of procedural regulation of public relations, strengthen and develop the mechanism for protecting the rights and freedoms of citizens and organizations.

Keywords: theories of law, procedural law, procedural regulation mechanism, concept, element, procedural legal mechanism, legal relations.

Гузориши масъала. Механизми роҳи конё гардонидани манфиатҳои танзими ҳуқуқӣ — ин низоми воситаҳои субъектони ҳуқуқ истода, ташкил карда ҳуқуқие мебошанд, ки ба таври муназзам бо шудаанд. Мақсади механизми танзими мақсади бартараф намудани монеагҳои дар ҳуқуқӣ таъмини ҳаракати озоди манфиатҳои

субъектҳо ба арзишҳо мебошад. Механизми танзими ҳуқуқӣ низоми воситаҳои ҳуқуқии аз рӯи табиат ва функсияҳои худ гуногун мебошад, ки имконият медиҳад ба мақсадҳои он расид. Механизми танзими ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки чӣ тавр ин ё он занҷира (звено) кор мекунад. Талабот ба воситаҳои ҳуқуқии гуногун, ки дар механизми танзими ҳуқуқӣ амал мекунад, бо хусусиятҳои гуногуни ҳаракати манфиатҳои субъектон ба арзишҳо, мавҷудияти монеаҳои бисёри гуногун дар ин роҳ муайян карда мешавад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва наشريҳо. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба мафҳум ва унсурҳои механизми мурофиавӣ-ҳуқуқӣ дар таълифоти илмии ҳуқуқшиносон ба монанди: Александров Н.Г., Алексеев С.С., Горшенев В.М., Гревцов Ю.И., Гурвич М.А., Исаков В.Б., Лукьянова Е.Г., Протасов В.Н., Толстой Ю.К., Явич Л.С. мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола таҳлили мафҳум ва унсурҳои механизми мурофиавӣ-ҳуқуқӣ мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Таҳқиқи ҳамаҷонибаи нақш ва таъиноти ҳуқуқи мурофиавӣ, тақмили он танҳо дар асоси равиши системавӣ-функционалӣ имконпазир аст, ки моҳияти он, пеш аз ҳама, дар зарурати таҳқиқи тамоми зухуроти ҳуқуқии мурофиавӣ, ба монанди дигар зухуротҳои ҳуқуқӣ, дар робитаи системавию ногусастании онҳо, сониян, дар таъиноти (нақши) онҳо нисбат ба ҳамдигар ва куллан иборат аст. Яке аз самтҳои равиши системавию функционалӣ дар ҳуқуқ таҳияи мафҳуми механизми танзими ҳуқуқӣ буд. Дар доираи таҳқиқоти мазкур меҳостем таваҷҷӯхро ба зарурати дар назарияи умумии ҳуқуқ таҳия ва омӯختани категорияи «механизми танзими мурофиавӣ» ҷалб намоем.

Яке аз вазифаҳои назарияи ҳуқуқ таъмин намудани синтези донишҳои ҳуқуқӣ мебошад. Маҳз синтези донишҳо имкон медиҳад, ки қадами навбатӣ дар шинохт гузошта шуда, аз тасвири статикӣ зухурот ба динамикӣ гузарад [1. С. 310]. Бинобар ин, донишҳои андӯхташуда оид ба унсурҳои алоҳидаи шакли мурофиавӣ бояд муттаҳид шаванд ва таъсири умумии ин унсурҳоро дар раванди фаъолияткунии шакли мурофиавӣ

нишон дода шаванд. Вазифаи дигари муҳими назарияи умумии ҳуқуқ баланд бардоштани самаранокии амали меъёрҳои ҳуқуқӣ (моддӣ ва мурофиавӣ) мебошад. Амалигардонии ин вазифа ҳамчунин бо зарурати омӯзиши механизми танзими мурофиавӣ алоқаманд аст.

Аввалин шуда идеяи механизми таъсири ҳуқуқ ба муносибатҳои ҷамъиятиро Н.Г. Александров пешниҳод карда буд. Вай дар асари «Право и законность в период развернутого строительства коммунизма» [2] самтҳои асосии таъсири ҳуқуқиро ба шароити ҳаёти ҷамъиятӣ нишон додааст. Таҳқиқоти муайяни назариявию оид ба проблемаи мазкур дар ин давра Л.С. Явич [16] ва андаке баъдтар В.М. Горшенев анҷом доданд [5].

Ба ақидаи Н.Г. Александров, зинаҳои (ҳалқаҳои) механизми танзими ҳуқуқӣ инҳо мебошанд: 1) муқаррар намудани мақоми ҳуқуқии шахс; 2) ба намудҳои маълуми фактҳои ҳаётӣ додани мазмуни фактҳои ҳуқуқӣ; 3) муқаррар намудани моделҳои чораҳои ҳифзи ҳуқуқӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ [14, С. 542—545].

Саҳми муайяно дар таҳияи масъалаҳои механизми танзими ҳуқуқӣ П.Е. Недбайло, А.С. Пиголкин, М.П. Лебедев, Н.И. Матузов ва якқатор дигар олимони ҳуқуқшинос гузоштанд.

Аммо идеяи механизми танзими ҳуқуқӣ асосноккунии муфассал ва намуди анҷомёфтаи худро дар асарҳои С.С. Алексеев, махсусан дар асари «Механизм правового регулирования в социалистическом государстве» [3] пайдо кардааст. Тарҳрезии пешниҳоднамудани вай нисбати механизми танзими ҳуқуқӣ дар истифодаи минбаъда, моҳиятан тағйир наёфтааст.

С.С. Алексеев механизми танзими ҳуқуқиро ҳамчун низоми воситаҳои ҳуқуқие [13, С. 5], ки дар ягонагӣ гирифта шудаанд, тавсиф мекунад, ки бо ёрии онҳо таъсири самарабахши ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад. Дар баробари ин, ӯ чунин меандешад, ки ин категорияи муҳими умуминазариявӣ имконият медиҳад, ки на танҳо зухуротҳои воқеии ҳуқуқии вобаста ба ҳалли ҳолатҳои ҳаётӣ алоқаманд, ҷамъоварӣ намуда, онҳоро ҳамчун томият нишон диҳад,

балки инчунин онҳо дар намуди корӣ, ба таври систематикӣ таъсирбахш муаррифӣ карда шаванд[4, С. 364]. Категорияи зикршуда барои инъикоси лаҳзаи ҳаракат, фаъолияткунии шакли ҳуқуқӣ таҳия шудааст.

Мутобиқи давраҳои танзими ҳуқуқӣ С.С. Алексеев се унсури асосиро дар механизми танзими ҳуқуқӣ ҷудо мекунад: 1) меъёрҳои ҳуқуқӣ; 2) муносибатҳои ҳуқуқӣ; 3) санадҳои амалигардонии ҳуқуқу уҳдадориҳо. Унсури ихтиёрӣ (факултативӣ) санадҳои татбиқи ҳуқуқ мебошанд[4, С. 364-365].

Тасаввуроти баёнгардида дар бораи сохтори механизми танзими ҳуқуқӣ гарчанде васеъ паҳн шудааст, аммо ягона нест, нисбати проблема нуқтаҳои назари дигар низ мавҷуданд (аз ҷумла, мавқеи қаблан зикргардидаи Н.Г. Александров). Қўшиш мекунем, ки яке аз онҳоро тасвия намоем. Маълуми умум аст, ки танзими ҳуқуқӣ аз давраҳои зерин иборат аст:

1) наشري меъёри ҳуқуқ ва таъсири умумии он (батартибандозии муносибатҳои ҷамъиятӣ);

2) ба вучуд омадани ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ;

3) амалигардонии ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, таҷассуми онҳо дар рафтори мушаххас, воқеии иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ;

4) татбиқи ҳуқуқ (ин давраи танзими ҳуқуқӣ ихтиёрӣ буда, дар байни давраҳои якум ва дуюм ё дуюм ва сеюм вучуд дорад)[10, С. 439].

Шубҳае нест, ки унсури аввалини механизми танзими ҳуқуқӣ меъёри ҳуқуқ мебошад - ин заминаи ибтидоии ҳуқуқӣ барои танзими ҳуқуқи буда, дар он намунаи рафтори зарурӣ гузошта шудааст. Барои он ки намунаи рафтори дар меъёри ҳуқуқӣ гузошта шуда дар ҳақиқати воқеӣ таҷассум ёбад, фарорасии шартҳои махсус — фактҳои ҳуқуқӣ зарур аст. Фактҳои ҳуқуқӣ (таркиби воқеӣ, низоми воқеӣ) ҳамин тавр, унсури дуюми механизми танзими ҳуқуқӣ мебошанд. Аммо баъзе олимони мақоми унсури мустақили фактҳои ҳуқуқиро дар механизми танзими ҳуқуқӣ эътироф намеkunанд ва чунин мешуморанд, ки табиноти фактҳои ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки гузариш аз як давраи танзими ҳуқуқӣ ба давраи дигари танзими ҳуқуқиро таъмин намояд. «Худи

факти ҳуқуқӣ, — менависад масалан, Ю.И. Гревтсов, — ҳолати ҳаётиест, ки бо он меъёри ҳуқуқ пайдоиш, тағйирёбӣ ё қатъи муносибатҳои ҳуқуқиро алоқаманд мекунад. Аз ин рӯ, факти ҳуқуқӣ заминаи зарурии муносибати ҳуқуқӣ мебошад, на бештар»[6, С. 73].

Бар хилофи ин ақидае мавҷуд аст, ки фактҳои ҳуқуқӣ дар механизми танзими ҳуқуқӣ як қатор вазифаҳои мустақилро иҷро меkunанд. «Фақат ҳамчун заминаи ҳаракати муносибатҳои ҳуқуқӣ фаҳмидани фактҳои ҳуқуқӣ, — ҳисоб мекунад С. И. Реутов, — мазмуни ҳақиқии онҳо — муҳимтарин қисми таркибии механизми танзими ҳуқуқиро бенаво мегардонад»[9, С. 60; 12, С. 5; 15, С. 5-6].

Мустақилияти фактҳои ҳуқуқӣ дар механизми танзими ҳуқуқӣ, ба ақидаи В.Б. Исаков, аз он иборат аст, ки фактҳои ҳуқуқӣ на танҳо бо муносибатҳои ҳуқуқӣ, балки бо дигар унсурҳои механизми танзими ҳуқуқӣ низ алоқаманданд. Дуруст сабт намудани фактҳои ҳуқуқӣ дар гипотезаҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ яке аз вазифаҳост, ки дар назди мақомоти ҳуқуқэҷодкун ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ меистад. Пурра, дуруст ва боэътимод муқаррар намудани фактҳои ҳуқуқӣ заминаи зарурӣ барои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад[8, С. 56].

Ба ғайр аз ин, нақши фактҳои ҳуқуқӣ дар механизми танзими ҳуқуқӣ, бо ташаккул, тағйир ва қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳдуд намешавад. Бинобар ин, чунин мешуморем, ки муқаррар намудани намунаҳои фактҳои ҳаётӣ (ё гурӯҳи чунин фактҳо), ки ба онҳо аҳамияти фактҳои ҳуқуқӣ дода мешавад, занҷираи мустақил дар механизми танзими ҳуқуқӣ мебошад.

Давраҳои амалишавии ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқии субъективӣ, таҷассуми онҳо дар рафтори мушаххаси воқеии субъектҳо ба унсури дигари механизми танзими ҳуқуқӣ — муносибатҳои ҳуқуқӣ мувофиқат мекунад. Муносибатҳои ҳуқуқӣ воситаи асосиест, ки имкон медиҳад муайян кард, ки талаботи меъёри ҳуқуқро қӣ ва чӣ тавр иҷро мекунад. Дар он намунаи умумии рафтор нисбат ба субъектҳо мушаххас гардида, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқии онҳо сабт ва амалӣ мегарданд. Маҳз дар

муносибатҳои ҳуқуқӣ амали меёри механизми танзими ҳуқуқӣ ба охир расида, он рафтори воқеии субъектҳо, он натиҷае, ки ба он иродаи қонунгузор равона карда шудааст, таъмин мегардад. Ҳамин тариқ, ба сифати мустақил ҷудо кардани ҷунин унсурҳои механизми танзими ҳуқуқӣ, ба монанди санади амалӣ намудани ҳуқуқу уҳдадорихо мантиқан беасос ба назар мерасад. Агар муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳамчун ягонагии шакли ҳуқуқӣ ва мундариҷаи воқеӣ фаҳмида шавад (маҳз ҷунин фаҳмиширо мо тарафдорем), он гоҳ ин унсурҳои механизми танзими ҳуқуқӣ ҳам унсурҳои ҳуқуқӣ - ба субъектҳо додани ҳуқуқу уҳдадорихо ва ҳам унсурҳои воқеӣ - санадҳои амалӣ намудани ҳуқуқу уҳдадорихоро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, механизми танзими ҳуқуқӣ унсурҳои ҳатмии зеринро дар бар мегирад: 1) меёриҳои ҳуқуқ; 2) фактҳои ҳуқуқӣ (низоми воқеӣ); 3) муносибатҳои ҳуқуқӣ. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ, чи тавре ки аллакай зикр карда шуд, унсурҳои ихтиёрии механизми танзими ҳуқуқӣ мебошанд.

Хулосаҳои бадастомадаро барои бунёди мафҳуми механизми танзими муурофиявӣ ҳамчун асос мегирем, ки он ҳамзамон механизми муурофиявӣ-ҳуқуқӣ буда, яке аз категорияҳои навтарин дар назарияи умумии ҳуқуқ мебошад ва то ҳол таҳқиқоти амиқи ҳудро нагирифтааст. Фақат дар асари В.Н. Протасов «Основы общеправовой процессуальной теории»[11] зарурати ҷудо намудани ҷунин категорияи асоснок карда мешавад, мафҳум тасвир карда мешавад, сохтори механизми муурофиявӣ-ҳуқуқӣ нишон дода шудааст, вале унсурҳои он тавсиф карда намешаванд.

Механизми муурофиявӣ-ҳуқуқӣ (ММХ) – ин унсурҳои механизми умумии танзими ҳуқуқӣ, зеринзоми нисбатан мустақили воқеаҳои ҳуқуқӣ мебошад. Вай дар баъзе марҳалаҳои танзими умумии ҳуқуқӣ, дар ҳолатҳои ба вучуд омадани монеагӣҳои татбиқи муътадили меёриҳои ҳуқуқӣ амал мекунад ва самти муҳофизатӣ дорад.

Категорияи мазкури ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки яке аз муҳимтарин зеринзоми ҳуқуқӣ ба таври дахлдор инъикос карда шуда, хусусиятҳои зухуроти муурофиявӣ пурратар муайян карда шавад, зеро онҳо аз ҳама бештар дар механизми умумии амали онҳо

равшантар ифода ёфтаанд; табиати муурофияи юридикӣ ба воқеаи омӯзиши алоқаи он бо дигар зухуроти муурофиявӣ амиқ дарк кард[11, С. 100].

Мафҳуми «механизми муурофиявӣ-ҳуқуқӣ» дар назарияи умумиҳуқуқии муурофиявӣ категорияи асосии ҷамъбасти буда, ба гуфтаи В.Н. Протасов, маҷмӯи воқеаҳои муурофиявии ба ҳам алоқаманди хусусияти соҳавиро дар бар мегирад, ки барои ошкор ва татбиқ намудани муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатии моддӣ зарурӣ ва кофӣ мебошанд[11, С. 100].

Муаллиф ҷунин мешуморад, ки унсурҳои асосии механизми муурофиявӣ-ҳуқуқӣ муурофияи асосӣ (муурофия – муносибатҳои ҳуқуқӣ), пешазмуурофия (муурофия – факти ҳуқуқӣ) ва асоси меёриҳои фаъолияткунии онҳо мебошанд. Пешазмуурофия (муурофия – факти ҳуқуқӣ), ки дар асоси меёриҳои ҳуқуқии муурофиявӣ — низоми муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ ташаккул ёфтаанд, бо мақсади худ аз муурофияи асосӣ фарқ мекунад. Агар таъиноти охири аз муқаррар намудани мавҷудияти воқеии муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ ва татбиқи минбаъдаи он иборат бошад, он гоҳ мақсади пешазмуурофия муқаррар намудани кифоягии асосҳо барои ба вучуд омадани муурофияи асосӣ мебошад[11, С. 101].

Муҳокимарониҳои зикргардидаи муаллиф, ба назари мо, ба баъзе равшанкуниҳо зарурат доранд. Аввалан, муқаррар намудани мавҷудияти воқеии муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ ва татбиқи минбаъдаи он – ин мақсади ниҳонӣ (ба андешаи муаллиф, ки қаблан баён шуда буд[11, С. 62] ва ба андешаи мо) тамоми муурофияи юридикӣ, аз он ҷумла пешазмуурофия низ мебошад.

Мақсади бевоситаи муурофияи асосӣ бошад татбиқи меёриҳои ҳуқуқии муурофиявӣ дар рафтори воқеии субъектҳои муурофия мебошад. Сониян, мақсади пешазмуурофия (муурофия - факти ҳуқуқӣ) муқаррар намудани кифоягии асосҳо на танҳо барои ба вучуд омадан, балки барои инкишофи муурофияи асосӣ; ё муҳайё намудани шароит барои татбиқи меёриҳои ҳуқуқии муурофиявӣ бо роҳи муқаррар намудани асосҳои ба вучуд омадан,

тағйир додан ва қатъ гардидани муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ мебошад.

Моҳияти андешаи муаллифро инкор накарда, ҳулосаҳои қаблан оид ба механизми умумии танзими ҳукуқӣ кардашударо истифода бурда ва мақсадҳои танзими мурофиавиро ба назар гирифта, мафҳум ва сохтори механизми мурофиавӣ-ҳукукиро ба таври зайл муайян мекунем.

Механизми мурофиавӣ-ҳукуқӣ - ин низоми динамикии воситаҳои ҳукуқӣ мебошад, ки бо ёрии онҳо фаъолияти муҳофизатии мақомоти ваколатдор дар соҳаи ҳукуқтатбиқкунии юрисдиксионӣ ба тартиб андохта мешавад.

Унсурҳои асосии механизми мурофиавӣ-ҳукуқӣ, яъне зухуротҳое, ки дар онҳо ҳукуки мурофиавӣ ҳар дафъа вақте, ки зарурати ҳалли парвандаи ҳукукии мушаххас ба вучуд меояд, «пеш мезанад», инҳо мебошанд:

- 1) меъёрҳои ҳукуки мурофиавӣ;
- 2) фактҳои ҳукуқие, ки муносибатҳои ҳукукии мурофиавиро миёнаравӣ мекунанд ё низоми фактии мурофиавӣ;
- 3) муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ (мурофияи юридикӣ).

Ҳамаи унсурҳои зикргардидаи механизми мурофиавӣ-ҳукуқӣ сохтори мураккаб доранд, ки бо мураккабии ҳуди танзими мурофиавӣ-ҳукуқӣ сабаб шудаанд. Такмили унсурҳои асосии механизми танзими мурофиавӣ барои олимони - вазифаи рақами як аст. Масалан, звенои (зинаи) меъёрии он мураккаб аст. М.А. Гурвич дар бораи он навиштааст, ки ҳукуки мурофиавӣ аз рӯи ҳар як парванда, чун қоида, дар ҳаҷми пурра татбиқ мешавад ва барои мурофия «шакли абстраксии том»-ро муқаррар мекунад[7, С. 31-33]. Ҳамин тавр, хосияти муҳимтарини меъёрҳои ҳукукии мурофиавӣ низомнокии онҳо мебошад. Низомнокӣ - хосияти умумии меъёрҳои ҳукуқӣ мебошад. Аммо нисбати ҳукуки мурофиавӣ ин сифат аз ҳама бештар дар варианти амалан мутлақ зоҳир меёбад.

Воқеан, мурофияи юридикӣ, ки аз рӯи парвандаи мушаххас ба вучуд меояд, на бо меъёрҳои алоҳида, чуноне ки ин нисбати муносибатҳои ҳукуқӣ дар соҳаҳои моддӣ-ҳукуқӣ вучуд дорад, балки дар ҳар як ҳолат амалан тамоми соҳаи ҳукуки мурофиавӣ ҷалб

карда мешавад ва заминаи меъёрии мураккабу томи фаъолияткунии ин мурофияи юридикӣ ташкил карда мешавад[11, С. 101].

Унсурҳои навбатии механизми мурофиавӣ-ҳукуқӣ — низоми воқеии мурофиавӣ низ мураккаб мебошад. Вай ба навъи низомҳои калони пӯшидаи воқеӣ мансуб аст[8, С. 94] - ин маҷмӯи фактҳои ҳукуқие мебошад, ки барои ба вучуд омадан ва рушди мурофияи юридикӣ ҳангоми ҳалли парвандаи ҳукукии мушаххас зарур буда, номгӯи онҳо дар қонунгузорӣ қатъиян муқаррар шудааст.

Низоми воқеии мурофиавӣ бо таркиби мураккаб, хусусияти мураккаби робитаи байни қисматҳои он ва дигар унсурҳои механизми танзими мурофиавӣ (муносибатҳои ҳукуқӣ) тавсиф карда мешавад. Аз рӯи сохтори худ низоми воқеии мурофиавӣ на танҳо фаъолияти аз ҷиҳати ҳукуқӣ аҳамиятнок, ҳамчун фактҳои оддӣ ҳукуқӣ, балки низоми амалҳои мурофиавӣ ва муносибатҳои ҳукуқие мебошад, ки дар асоси меъёрҳои ҳукуки мурофиавӣ ташаккул ёфтаанд[11, С. 103]. Дар баробари ин, амалҳои мурофиавии муносибатҳои ҳукуқӣ ҳамчун фактҳои асосӣ ва зарурии ҳукуқӣ дар таркиби воқеии мурофиавӣ, дар механизми мурофиавӣ-ҳукуқӣ функцияи кафолати қонуниятро иҷро мекунанд. Ин фактҳои ҳукуқӣ як навъ «нуқтаҳои калидии» танзими мурофиавӣ-ҳукуқӣ мебошанд. Масалан, қонунӣ қабул намудани аризаи даъвоӣ, оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ қонунӣ будани ҳамаи амалҳои минбаъдaro пешакӣ муайян мекунад.

Ташкилаи мураккаби динамикии мурофияи юридикӣро ифода мекунад, ки аз муносибатҳои ҳукукии бисёри мурофиавӣ иборат буда, давра ба давра инкишоф меёбад.

Муносибати ҳукукии мурофиавӣ, дар навбати худ, сохтори мураккаб дорад – ин алоқаи ҳукукии динамикии, инкишофёбанда, тағйирёбандаи субъектҳои мурофия мебошад. Хусусияти муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ алоқаи байниҳамдигарӣ, боҳамвобастагӣ ва сабаби ҳамдигарии онҳо мебошад; муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ системае мебошанд, ки барои ноил шудан ба мақсади ягона нигаронида шудаанд.

Хусусияти муҳими механизми танзими мурофиавӣ нисбияти унсурҳои таркибии он

мебошад. Дар сатҳи механизми мурофиавӣ-хукуқӣ умуман вай дар табдили мутақобилаи баъзе унсурҳои он ба дигараш зоҳир мегардад. Масалан, дар механизми мурофиавӣ фактҳои хукуқӣ ва муносибатҳои хукуқӣ метавонанд «ҷойҳояшонро иваз кунанд», муносибатҳои хукуқӣ қобилияти дар нақши фактҳои хукуқӣ баромад карданро доранд. Дар сатҳи унсурҳои алоҳида нисбият, аз ҷумла, дар он зоҳир мегардад, ки меъёри мурофиавӣ-нишондод, ки дар ҷанбаи муайян баррасӣ карда мешавад, метавонад ҳамчун гипотеза, диспозитсия ё ҳамчун санксия

баромад намояд. Механизми мурофиавӣ-хукуқӣ дорои як қатор дигар хусусиятҳо мебошад, ки таҳқиқи онҳо вазифаи перспективи илми хукуқшиносӣ мебошад.

Дар хотима, чунин ба назар мерасад, ки коркарди илмӣи проблемаи механизми мурофиавӣ-хукуқӣ ба баланд шудани самаранокии танзими мурофиавӣи муносибатҳои ҷамъиятӣ, мустақкам ва инкишоф ёфтани механизми ҳифзи хукуку озодиҳои шахрвандона ва ташкилотҳо мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Авдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации: учебное пособие. - М.: ВЛАДОС, 1994. - 336 с.
2. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. - М.: Госюриздат, 1961. - 271 с.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. - М.: Юрид. лит., 1966. - 187 с.
4. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия. Опыт комплексного исследования. - М.: Статут, 1999. - 712 с.
5. Горшенев В.М. Участие общественных организаций в правовом регулировании. - М.: Госюриздат, 1963. - 167 с.
6. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. - 85 с.
7. Гурвич М.А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения // Советское государство и право. - М.: Наука, 1972, № 2. - С. 29-36.
8. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. - М.: Юрид. лит., 1984. - 144 с.
9. Матузов Н.И. Личность. Право. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. - 292 с.
10. Общая теория государства и права: Теория права. Академический курс в 2-х томах. Т. 2 / Борисов В.В., Витрук Н.В., Гранат Н.Л., Гревцов Ю.И., и др. - М.: Зерцало, 1998. - 640 с.
11. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. - М.: Юрид. лит., 1991. - 143 с.
12. Реутов С.И. Юридические факты в семейном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1976. - 22 с.
13. Сапун В.А. Механизм реализации советского права // Правоведение. 1988. № 1. - С. 3-11.
14. Теория государства и права / Под ред. Н.Г. Александрова. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Юрид. лит., 1974. - 664 с.
15. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. - 88 с.
16. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. - М.: Госюриздат, 1961. - 172 с.

Маълумот дар бораи муаллиф

Табаров Нёмон Амонович - номзади илмҳои хукуқшиносӣ, дотсенти кафедраи хукуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии факултети менечмент ва хукуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Информация об авторе

Табаров Неъмон Амонович - кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово – экономического университета. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Information about the author

Tabarov Nemon Amonovich - candidate of legal sciences, associate professor department of economic, financial and anti-corruption law Tajik State University Finance and Economics. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: (+992) 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Хушвахтзода Қ.Х., Худоева Ф.О. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: ҶАНБАИ НАЗАРИЯВӢ.....	5
Сайфуров К.Ф., Обидзода Ф.С., Буриев Ш.М. ТАМОЮЛҲОИ ҶАҲОНИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД: ҶОРӢ НАМУДАНИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР БОЗОРИ ДОХИЛӢ.....	17
Убайдуллоев Ф.К., Бобошорова Ф.Г. НАҚШИ СОҶАИ МАОРИФ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ-ИҚТИСОДӢ.....	26
Шодиев К.К. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	35
Рустамов Ф.М. АРЗӢБИИ САРМОЯГУЗОРӢ БА САРМОЯИ ИНСОНӢ.....	46
Саидов Р.Н. АФЗАЛИЯТҲОИ ҲАМКОРИИ ВОҲИДҲОИ АУДИТИ ДОХИЛИИ ТАШКИЛОТҲОИ БАҲШИ ДАВЛАТӢ БО МАҚОМИ ОЛИИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ.....	58
Шодиев Ф.Т., Гулмуродзода Р.Г. САМАРАНОКИИ ИМТИӢЗҲОИ АНДОЗӢ ДАР РУШДӢ ФАӢОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ СОҶИБКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН..	66
Аҳмадов Ф.М., Шоасалов Н.Қ. СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШДӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ДАВРАИ ТО СОЛИ 2030 ЗАМИНАИ БАЛАНДБАРДОРИИ САТҲӢ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ.....	77
Хушвахтзода Қ.Х., Сайфиддинзода С.С. ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ РАҚАМИКУНОНӢ ДАР БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ.....	84
Бобоев О., Бобоев К.О. РАЗМЕЩЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ АВТОТРАНСПОРТА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ.....	93
Содикзода П. КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ В СИСТЕМЕ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ.....	105
Бобоев М.У., Ғайбуллоева Д.А. РАВИШҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ БАРОИ МАҚСАДҲОИ МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯВӢ.....	114
Зайнудинов С., Зайниддинзода С.Ҷ., Нурдинов Б., Салимов Н.С. ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР РАВАНДИ АРЗӢБИИ ВОБАСТАГИИ ТАҒЙИРӢБИИ ШУМОРАИ МУҲОҶИРОНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН НИСБАТ БА ШУМОРАИ УМУМИИ АҲОЛИИ ОН	125
Чумаев А.Қ. АҲАМИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНФРАСОХТОРИ САБЗ ДАР РУШДӢ УСТУВОРИ ШАҲРҲО.....	135
Воҳидов У.М., Холиқзода З. ИҚТИДОРИ АНДОЗ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ МАНФИЯТҲОИ ИҚТИСОДИИ СУБЪЕКТҲОИ ҲОҶАГИДОР.....	145
Абдурахмонов Ф.А. МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА	154
Неъматов И.Н. МЕСТНЫЕ ТОВАРНЫЕ РЕСУРСЫ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ТОВАРОВ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ НАСЕЛЕНИЯ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ.....	164

Солиев М.Н., Мирзон Н.М. НАЗАРИЯИ ОПТИМИЗАТСИЯИ ЗАХИРАҲОИ ПУЛӢ ВОБАСТА БА ТАЛАБОТ БА ПУЛ АЗ РӢИ МОДЕЛИ ТРАНСАКСИОНИИ БАУМОЛ-ТОБИН.....	171
Ҳикматов С., Амонова Д.А. МАСЪАЛАҲОИ ДАРОМАДНОКИИ САРМОЯ ВА ОМИЛҲОИ ТАЪСИРБАХШИ ОН ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МОЛИЯВИЮ ҚАРЗИИ КИШВАР.....	178
Имомназарова Т.А. РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛСКИХ МЕСТНОСТЯХ (НА МАТЕРИАЛАХ РРП).....	190
Исматов Х.Х., Орифчонова Д.И. МУҲИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВИИ РАҚАМӢ.....	203
Ниезов М.А., Миршарипов Э.Қ. ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҚАРЗДИҲӢ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР МУОМИЛОТИ ҚАРЗӢ.....	218
Холов Р.Ш., Абдуллоева Ш.Ф. ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ ДАР СОҲАИ АГРАРӢ.....	231
Мирзоев Н.Х., Мусоева М.А. РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ТАМОЮЛҲОИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР.....	238
Аламшоева М.М., Қаландаршоев С.С. ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИНФОРМАТСИОНӢ ВА РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ.....	246
Темиров К.О. МАСЪАЛАҲОИ ТАЪМИНИ МОЛИЯВИИ РАВАНДҲОИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛОТ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	258
Давлатзода Э.Д. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ ҚОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ	269
Алишоев Х.Х. МАФҲУМҲОИ ИҚТИСОДИ ИСЛОМӢ ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ ИСЛОМ.....	279
Азимова Д.С. ТАҲЛИЛИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БУҲРОНҲОИ ҶАҲОНӢ.....	287
Одинаев А.С. ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ РАВАНДИ ТАҒЙИРЁБӢ ВА СОҲТОРИ СОҲАВИИ ҚАРЗҲО.....	298
Солихова М.Д. НИЗОМИ МОЛИЯИ ИСЛОМӢ - РУКНИ МУҲИМИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОН.....	307
Аюбова Ф.А. НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГОНАЗАЦИЯХ.....	315
Шарипов Ҳ.А. ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАВАККАЛИ ХОҶАГИДОРӢ.....	330
Қурбонова Н.Ҷ. САМТҲОИ МУОСИРИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ВА КОНСЕПСИЯҲОИ АСОСИИ ОН.....	341
Маҳмудов Ш.Қ. ИМКОНИЯТҲОИ ТАТБИҚИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ПЕШНИҲОДИ ҚАРЗИ МАНЗИЛ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	351
Хидиров Ф.Х. СОҲТОРИ ҲУДУДӢ ВА СОҲАВИИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН.....	362
Шокиров Н.Н. НАҚШ ВА ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН.....	373
Сафарзода М. НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ КОРХОНАҲОИ АЗИМИ ДАВЛАТӢ.....	380
Комилов Н.Б. ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ БҶУРОИ ТАЪРИХИ ҚАРЗӢ: НАЗАРИЯ, АМАЛИЯ ВА ТАҶРИБАИ ПЕШРАФТА.....	387
Шарипов С.Б., Чориева Ф.М. МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ САНДУҚИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	397

Мирсаидов С.А. СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ.....	408
Ахмедов Д.Ҳ., Қудратзода П.Қ. ТАШКИЛИ РОҲҲОИ САМАРАНОКИ ФОНДҲОИ АСОСИ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ.....	418
Гулмуродзода Р. Г. СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ «СФЕРЫ УСЛУГ», «СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА» И «НЕПРОИЗВОДСТВЕННАЯ СФЕРА».....	426
Қудратзода П.Қ., Ахмедов Д.Ҳ. ХАВФҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА РОҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР КИШОВАРЗӢ.....	436
Давлатзода А.Д. АМАЛИГАРДОНИИ МУҚАРРАРОТИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО.....	444

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Табаров Н.А. МАФҲУМ ВА УНСУРҲОИ МЕХАНИЗМИ МУРОФИАВӢ-ҲУҚУҚӢ.....	452

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сарҳат аз ғўшаи чапи varaқ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кўтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул чудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯй кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Сафарзода Ф.Х.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Сафарзода Ф.Х.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Safarzoda F. Kh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ҷ. Худойбердиев

Ба чоп супорида шуд 30.09.2024.
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 28,5 ҷ. ҷ.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев

Сдано в набор 30.09.2024.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 28,5 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev

Signed to print on 30/09/2024
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 28,5 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE